

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl / Year:14 Sayı / Number:39 Aralık / December 2021

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ / ADYAMAN UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ / JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
(Uluslararası Hakemli E-Dergi / Referee International E-Journal)
ISSN: 1308–9196

Sahibi / Owner

Adiyaman Üniversitesi Rektörlüğü

Editör / Editor

Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ

Editör Yardımcısı / Assistanst Editor

Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Tuba GÜN ÇİNĞİ

Dr. Rezzan ALAGÖZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Fatih DOĞANOĞLU- *Adiyaman Üniversitesi İİBF-İktisat*

Prof. Dr. Himmet HÜLÜR- *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi*

Doç. Dr. Yaşar KAYA - *İnönü Üniversitesi*

Doç. Dr. İbrahim YERLİKAYA - *Adiyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi*

Doç. Dr. Çiğdem SABBAĞ- *Adiyaman Üniversitesi Turizm Fakültesi*

Doç. Dr. Metin KOPAR- *Adiyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi-Tarih*

Doç. Dr. Ümit YETİŞ - *Adiyaman Üniversitesi BESYO*

Doç. Dr. Tayfun SERVİ - *Adiyaman Üniversitesi İİBF-İktisat*

Doç. Dr. Aykut DÜNDAR - *Adiyaman Üniversitesi BESYO*

Doç. Dr. Ali DUMAN - *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR - *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi*

Doç. Dr. Recep ÖZMAN - *İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.-Tarih*

Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN - *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi- Sanat Tarihi*
Doç. Dr. Burak TELLİ - *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi -Türk Dili ve Edebiyatı*
Dr. Öğr. Üyesi Murat Şakir CEYHAN - *Adıyaman Üniversitesi İİBF- Sosyal Hizmet*
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çağlar KURTDaş - *Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi -Sosyoloji*
Dr. Öğr. Üyesi Ayça AVCI - *Adıyaman Üniversitesi Devlet Konservatuarı*

Yazı İşleri /Managing

Arş. Gör. Tuğba GÜCENMEZ

İngilizce Redaksiyon/English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Berivan SALTUK

Adres / Adress

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü-ADİYAMAN

e-mail

adyusbd@gmail.com

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayımlanma Tarihi: 30.12.2021

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Melek KÖSEOĞLU	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAZICI	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nezahat GÜÇLÜ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN	İstanbul Gedik Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN	Başkent Üniversitesi

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ AŞAĞIDAKİ
VERİ TABANLARI TARAFINDAN İNDEKSLENMEKTEDİR.
ADİYAMAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS INDEXED IN

**“ASOS (AKADEMİA SOSYAL BİLİMLER), ACADEMICKEYS, AKADEMİK DİZİN,
ARASTIRMAX, DRJI, İSAM, NEWJOUR, OAJI, OCLC WORLD CAT, RESEARCH
BİBLE, TÜRKEĞİTİM İNDEKSİ, EBSCOHOST, INDEX COPERNICUS, TR DİZİN
ULAKBİM”**

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Sosyal Bilimler alanındaki kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme ve derlemelerin yayınlanacağı uluslararası, hakemli bilimsel elektronik bir dergidir.

- Dergi **Nisan, Ağustos ve Aralık** aylarında olmak üzere yılda üç defa **online** olarak yayınlanır.
- Dergide daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış çalışmalara yer verilir. Daha önce herhangi bir yerde yayınlandığı belirtilmediği ya da belirlenmediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak, dergi her kurumdan ve her ulustan bilim insanlarının çalışmalarına açık olup farklı dillerde yazılmış çalışmalar da Yayın Kurulu'nun onayı alınarak yayınlanabilir.
- Çalışmalar herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmişse, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir.
- Dergiye gönderilen çalışmalar Yayın Kurulu kararıyla en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur. Yayın Kurulu gerekli gördüğü durumlarda çalışmayı ikiden fazla hakeme inceletebilir. Yayınlanacak çalışma ile ilgili nihai karar hakem çoğunluğunun görüşü de dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir. Dergi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak haklarına sahiptir.
- Yayın Kurulu'nun gerekli görmesi halinde, hakem görüşleri de dikkate alınarak yazar(lar)dan gerekli düzeltme istenebilir. Yazar, hakemin ve kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
- Yazar(lar) hakemlerin olumsuz görüşlerine karşı kanıt göstermek koşuluyla itiraz edebilirler. Bu itiraz Yayın Kurulu'nda incelenir ve gerekli görülürse farklı hakem görüşüne başvurulur.
- Çalışmaların yayınlanabilmesi için yazar(lar), Hakem ve Yayın Kurulu'nun görüş ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar.
- Dergide yayınlanması için gönderilen çalışmalar yayınlansın ya da yayınlanmasın iade edilmez.

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

- Yayınlanmış yazıların yayın hakları **ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ'**ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazar(lar)a herhangi bir şekilde telif ücreti ödenmez.
- Hakemler, Yayın Kurulu'nun belirleyeceği makul süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise Yayın Kurulu ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir.
- Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazar(lar)ın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
- Dergiye gönderilen çalışmalarda dil bilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) azami derecede riayet etme mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur.
- İçindekiler bölümü, alan bazında gruplandırılmakta olup alan isimleri kendi içinde alfabetik olarak verilmektedir. Alan başlıkları altında çalışmalara yer verilirken ise yazarların soyadları esas alınarak yine alfabetik olarak sıralanmaktadır. Birden çok yazarlı çalışmalarda ise ilk yazarın soyadı sıralamada esas alınmaktadır.
- Dergide yayınlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan yasal sorumluluklar, tamamen yazar(lar)ına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI / ARTICLE WRITING RULES

Makalelerin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Yazı, **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi **beklenmelidir**. Çünkü yazarlar, sisteme **bir kez düzeltme** ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.
- **Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **12 punto** ile koyu harflerle yazılmalıdır.
- **Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilir e-posta adresi gibi bilgilere yer **verilmemelidir**. Yazar adları, sistem yöneticisi tarafından görülebildiğinden, bu bilgiler, yazıya editör tarafından eklenecektir. Yazılar sisteme eklenirken, yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.
- **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla **200** kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az **3**, en çok **5** sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet metni **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Özet metinleri sağ ve soldan **1cm.** içten yazılmalıdır.
- **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Calibri yazı karakteri ile **10 punto, 1.5 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında **2.5 cm.** boşluk bırakılmalı ve sayfalar **numaralandırılmamalıdır**.
- Makale metninde paragraf başı **yapılmamalı**, paragraf araları **1 satır (12 nk)** boşluk bırakılarak belirginleştirilmelidir (*Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar- Aralık-Sonra-12 nk*).
- Dipnotta yer alan bütün bilgiler **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır.
- **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayımlanma Tarihi: 30.12.2021

- **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortali şekilde yazılmalıdır.
- **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.
- **Alıntı ve Göndermeler:** Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntılar, sağdan ve soldan **1 cm.** içte yazılmalıdır.
- Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (*Ofis'te* Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf).

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Alev ÜSTÜNDAĞ

Covid 19 Pandemi Sürecinde Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi

Examining Secondary School Students Digital Literacy Levels During the Covid 19 Pandemic Process

1-26

Harun ER- Saim Turhan- Selahattin KAYMAKÇI

Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Development of the Society 5.0 Process and Its Impact on Education

27-66

Lütfiye ÖZALEMDAR

Biyoloji Eğitimi ve Ekonomi

Biology Education and Economy

67-90

Sıddıka Nur KANDEMİR- Eray EĞMİR

Epistemolojik İnançın Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz-Yeterlik ile İlişkisinin İncelenmesi

Analysis Of the Relationship of Epistemological Belief with Critical Thinking Disposition and Academic Self-Efficiency

91-125

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

Süleyman DOĞAN- Lütfullah ÇELİK TEN

Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Dair Kompozisyonlarının İncelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği

Examination of University Students' Compositions on Distance Education: Example of Yıldız Technical University

126-157

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Ahmet FİDAN

Religion And Women's Fertility in Turkey: An Islamic Context

Türkiye'de Din ve Kadın Doğurganlığı: İslami Bir Bağlam

158-192

Aysel AYHAN- Ömer Miraç YAMAN

Sosyal Bir Olgu Olarak "Kumalık"

"Second-Wife" As a Social Phenomenon

193-219

Emine Meliha KURTDAŞ

Kadınların Omuzlarındaki Ağır Yük: "Güzellik"

Heavy Duty on Women's Shoulders: "Beauty"

220-259

Eray ALIM

Arktik Bölgesinde İşbirliği ve Çatışma Arasında Kurulmaya Çalışılan Denge: Rusya Odaklı Bir Değerlendirme

The Balance Between Cooperation and Conflict in The Arctic: A Russia-Focused Assessment

260-294

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

Erkan DİKİCİ- Ayşenur SAĞLAM

*Geleneksel/Alternatif Tıp Uygulamalarına Yeni Yaklaşım Olarak Beslenme ve Yemek Kültürü:
Şalpaزاری Örneği*

*Nutrition And Food Culture as A New Approach to Traditional / Alternative Medicine Practices: The
Case Of Şalpaزاری*

295-329

Ersin BURNAZ- Hüseyin Avni ES

*Trabzon İlçelerinin Cittaslow Kriterleri Açısından Sezgisel Bulanık TOPSIS Yöntemi İle
Değerlendirilmesi*

Evaluation Of Trabzon Districts in Terms of Cittaslow Criteria with Intuitionistic Fuzzy Topsis Method

330-363

Funda CİVEK- Esra ÖZKAHVECİ

Weber Bürokrasi Kuramı ve İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme

A Conceptual Evaluation on Weber Bureaucracy Theory and Human Resources Management

364-394

Gül EKİNCİ

Gaziantep İli Ar-Ge Merkezleri ve İnovasyon Performans Göstergeleri

Gaziantep R&D Centers and Innovation Performance Indicators

395-430

Gül YILMAZ ÇAL

Osmanzâde Ahmed Tâ'ib'in "Gevher-İ Yektâ" Sında Birleşik Filler

Compound Verbs Osmanzâde Ahmed Tâ'ib's "Gevher-İ Yektâ"

431-456

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

Güngör KARACA- Akın MARŞAP

Entelektüel Sermaye ve Yenilikçiliğin İşletme Performansına Etkisi

The Effect of Intellectual Capital and Innovation on Business Performance

457-491

Hülya BİÇER OLGUN

Kültürün Sosyal İnşası ve Benliğin Kültürel Kuruluşu: Sosyalizasyon Sürecinde Aile, Benlik ve Kültür İlişkisi

Social Construction of Culture and Cultural Creation of Self: The Relationship Between Family, Self and Culture in The Socialization Process

492-532

Hüseyin ŞIK- Mehmet Sami SÜYGÜN

İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının Etkinliği: Mersin-Tarsus Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Uygulama

Effectiveness of State Aid for Export: An Application on Mersin-Tarsus Organized Industrial Zone

533-547

İnci AKSU KARGIN

A Study of the Social Acceptance of Syrian Refugee Children in Turkey

Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların Toplumsal Kabulüne İlişkin Bir Araştırma

548-581

İsmail HAKKI DİNÇAY

Türkiye'de Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Süreci ve Dünyadaki Çağdaş Uygulamalarla Karşılaştırılması

Comparison With Individual Labor Disputes in Turkey in Mediation Process and Practice of Contemporary World

582-615

Yıl: 14 Sayı: 39 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2021

Kevser TAŞDÖNER

Eskiçağ Dünyasında Tanrı-Kral İmajı Örneklemleri Üzerine Bir Değerlendirme

On Examples of the God-King Image in the Ancient World an Evaluation

616-636

Oğuzhan GÖKTOLGA- Fatma ZEREN- Abdullah TORUN

Analysis Of Convergence of Some Middle Eastern Countries to European Union Via Unit Root Test

Bazı Orta Doğu Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Yakınsamasının Birim Kök Testi ile Analizi

637-671

Özlem ÖZEN- Halil ÖZDEMİR

Jean Baudrillard'ın Amerika'sında Hipergerçeklik

Hyperreality In Jean Baudrillard's America

672-697

Ramazan ASLAN

Türkiye'de Siyasal Pazarlama Alanında Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Analysis of the Postgraduate Theses on Political Marketing in Turkey Using a Bibliometric Approach

698-721

Yasin ŞEKER- Oğuz Yusuf ATASEL

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma

Environmental Sustainability Values and Corporate Governance Ratings: A Research in The BIST Corporate Governance Index

722-761

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Alev ÜSTÜNDAĞ*

Öz

Dijital teknoloji herkes tarafından erişilebilir konumdadır ve günümüzde dijital medya çocuk, genç, yetişkin ya da yaşlı çoğu insan için önemli bir araç haline gelmiştir. Çocukların en yaygın kullandıkları medya araçları dijital medya araçlarıdır. Bu nedenle yapılan araştırmada COVID-19 pandemi sürecinde 12-15 yaş arasında bulunan çocukların dijital medya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ile yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklem grubunda 237 çocuk bulunmaktadır. Araştırmanın temel veri toplama araçları Dijital Okuryazarlık Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formudur. Araştırma verilerinin analizinde bağımsız gruplarda t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey Post Hoc testleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda çocukların dijital okuryazarlıklarının orta düzeyde olduğu, kızların daha yüksek dijital okuryazarlık düzeyine sahip olduğu, çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yaşa ve sınıf düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID 19, dijital medya, dijital medya okuryazarlığı, çocuk.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, alev.ustundag@sbu.edu.tr, Ankara/ Türkiye

EXAMINING SECONDARY SCHOOL STUDENTS DIGITAL LITERACY LEVELS DURING THE COVID 19 PANDEMIC PROCESS

Abstract

Digital technology is accessible to everyone, and today digital media has become an essential tool for most people, whether children, teenagers, adults or the elderly. The most common media tools used by children are digital media tools. For this reason, in this study, it was aimed to determine the digital media literacy levels of children between the ages of 12-15 and to examine them according to age, gender and class level variables during the COVID-19 pandemic process. The research was carried out using the descriptive research model, one of the quantitative research methods. There are 237 children in the sample group of the study. The main data collection tools of the research are the Digital Literacy Scale and the Personal Information Form. In the analysis of the research data, t-test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Tukey Post Hoc tests were performed in independent groups. As a result of the research, it was determined that the digital literacy of children is at a medium level, that the girls have a higher level of digital literacy, and that the digital literacy levels of children differ according to age and class level.

Keywords: COVID 19, digital media, digital media literacy, child..

1. GİRİŞ

Günümüzde çoğu bilgi dijital teknoloji aracılığıyla iletildiğinden dijital medya insanlar için önemli bir araç haline gelmiştir. Dijital teknoloji kullanıcılarına kablolar veya uydu aracılığıyla ihtiyaç duydukları her türlü bilgiyi kolayca ulaştırabilmektedir. İş, eğlence, eğitim, bilgi edinme gibi farklı birçok alternatif

sunması ve çeşitli programların üretilmesiyle dijital medya çoğu insanın dikkatini çekmiştir.

Diğer medya araçlarına kıyasla dijital medya araçları küçük çocuklar da dahil olmak üzere çoğu insan için en erişilebilir ve en sevilen medya türüdür (Üstündağ, 2020). Amerikan Pediatri Akademisi (2013)'ne göre çocukların en yaygın kullandıkları medya araçları dijital medya araçlarıdır. Son yıllarda dijital medya araçlarının yaygınlaşması sonucunda, çocukların kullanım oranlarının çok fazla arttığı ve toplamda 3 milyar kullanıcının bulunduğu rapor edilmiştir (Child Trends Data Bank, 2015).

Araştırmalara göre dijital medya kullanım yaşı 8'e kadar düşmüştür. 2020 Yılı Türkiye İnternet ve Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri Raporu sonuçlarına göre toplam nüfusun %74'ü internet, %64'ü aktif sosyal medya ve %92'si de aktif mobil sosyal medya kullanıcısıdır. 2019 yılı sonuçlarına göre çok büyük bir artış olduğu görülmektedir. 10- 17 yaş arası nüfusun yaklaşık %4'ü de sosyal medya kullanıcısı olarak raporlanmıştır. Ülkemizde dijital medya kullanıcılarının %88'inin cep telefonu, tablet ya da bilgisayar aracılığıyla dijital oyun oynamaktadır. Cep telefonu aracılığıyla oyun oynayanların oranı %80, bilgisayar aracılığıyla oyun oynayanların oranı %46 olarak belirlenmiştir. Ülkemizde sosyal medya kullanıcılarının oranı %64 olarak tespit edilmiştir. En çok kullanılan sosyal medya uygulaması sıralamasında %90 oranıyla YouTube ilk sırada yer alırken, onu %83 kullanım oranıyla Instagram takip etmektedir. Whatsapp kullanım oranı ise %81 olarak belirlenmiştir. Ülkemizde 10-17 yaş arası gençlerin %94'ünün mobil cihazlar üzerinden internet kullandığı ve mobil cihazlarla geçirdikleri süre ortalama 4 saat olarak tespit edilmiştir (We Are Social ve Hootsuite, 2020). Dursun ve Eraslan Çapan (2018) araştırmaları sonucunda ergenlerin dijital medya araçları içerisinde en fazla akıllı telefon kullandıklarını belirlemiştir. Balkın (2020) pandemi sürecinde lise öğrencileriyle yaptığı

araştırma sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitim dışında kalan zamanlarını çoğunlukla cep telefonu, bilgisayar, tablet ve oyun konsolu gibi dijital araçlarla geçirdikleri ve ayrıca bu dijital medya araçlarıyla geçirdikleri süreyi de kontrol edemediklerini belirlemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre de tablet ve diz üstü bilgisayar gibi kolay taşınabilir dijital medya araçlarının kullanım oranı %0,9 iken 2018 yılında %37,9'a yükselmiştir (Öner, 2020). Arı Arat ve Ogelman (2021) tarafından yapılan araştırma sonucu, pandemi sürecinde çocukların %74,8'inin ekran ve bilgisayar kullanım sürelerinde artış olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalarında ortaya koyduğu üzere teknolojinin gelişmesi ve pandemi süreci çocukların dijital medya araçlarını kullanım oranlarını artırmıştır. Acar'ın (2015) ebeveynlerin bakış açısına göre çocuklarının dijital medya okuryazarlık düzeylerini değerlendirdiği araştırma sonucuna göre; ebeveynlerine göre çocuklarının dijital okuryazarlıkları orta düzeydedir. Kaya (2020) 847 ortaokul öğrencisiyle yaptığı araştırma sonucunda, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Ayrıca çocukların dijital okuryazarlık düzeyinin cinsiyet, internet kullanım yılı ve günlük kullanım süresi değişkenlerine göre de anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Tablet, bilgisayar ve akıllı cep telefonu gibi dijital medya araçlarının çeşitli bilgi türlerine sınırsız erişim kurması nedeniyle özellikle çocukların gelişimlerini, davranışlarını, sağlıklarını ve öğrenmelerini etkileyebilmesi birçok araştırmacı için tartışmalara ve endişelere yol açmıştır (Anderson ve Pempek, 2005; Griffiths ve Machin, 2003). Dijital teknolojinin çocukların davranışları üzerindeki etkisini net olarak ortaya koyabilmek oldukça zordur. Hangi davranışın hangi dijital medya içeriğine maruz kalınması sonucunda ortaya çıktığı net olarak ifade edilememektedir (Üstündağ, 2020). Ancak dijital medyanın hem çocukların hem de yetişkinlerin hayatına getirdiği derin değişiklikler gözlenebilmektedir. Pandemi nedeniyle getirilen sokağa çıkma yasakları ve kısıtlamalar günümüzde insanların daha çok dijital medya aracı ve uygulaması kullanımına sebep

olmuştur. Her zamankinden çok daha geniş bir kullanımın gerçekleştiği düşünülmektedir. We Are Social ve Hootsuite (2020) raporu da bu görüşü destekler niteliktedir.

Sosyal ortamların ve okulların kapalı olması nedeniyle sanal ortama taşınan eğitim, iş ve iletişim, mesafelerin artık bu süreçte önemli rol oynamasını da engellemiştir. Dijital medya araçları ve uygulamaları aracılığıyla, yakın veya uzaktaki insanlarla bağlantı kurmak ve onlarla deneyimlerimizi, ilgilerimizi, düşüncelerimizi, arzularımızı paylaşmak mümkün hale gelmiştir. Pandemi sürecinde dijital medya çocukların arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürmesini ve bağlantı kurmasını da sağlamıştır. Araştırmacılar dijital medyanın çocuklarda yabancılaşmaya, ayrımcılığa ve yalnızlığa etkileri bulunduğunu ileri sürmektedir (Radesky ve ark., 2016; Sugawara ve ark., 2015; Canadian Paediatric Society, 2019).

Yaşanan pandemi süreci çocukların iletişim halinde bulunmasına, sosyal hayatı sürdürmesine ve eğitimine katkı amaçlı kullanıma devam etmektedir. Dijital medyayı yoğun şekilde kullanan ve maruz kalan çocuklar için dijital medya okuryazarlığı eğitimi verilmesi gerekmektedir. Dijital medya okuryazarlığı, çocukların sosyal becerileri aracılığıyla kültürel değerlere bağlı kalarak dijital ortamda aktif, yaratıcı ve etik kullanıcı olmalarını sağlamaktır (UNESCO, 2020). Dijital medya okuryazarlığı eğitimi ile çocuklar dijital ortamda kullanıcı olabilmek için temelde uygun ve yeterli bilgi, beceri ve tutum geliştirmeyi öğrenmektedir (UNESCO, 2020). Hague ve Payton (2010)'a göre dijital medya okuryazarlığı yaratıcılık, eleştirel düşünme ve değerlendirme, kültürel ve sosyal değer yargıları, bilgi bulma ve seçebilme becerisi, etkili iletişim, online güvenlik, iş birliği ve işlevsel beceriler olmak üzere birbiriyle ilişkili 8 bileşenden oluşmaktadır. Çocukların dijital medya uygulamalarından olumsuz etkilenmemeleri, dijital medyayı uygun, doğru ve sorumlu şekilde

kullanabilmeleri için destekleyici eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının yapılması ve dijital medya kullanıcısı olarak rollerini ve sorumluluklarını iyi anlamaları gerekmektedir (Üstündağ, 2020). Alberta (2012)'ya göre çocukların dijital medya kullanıcısı olarak sahip olması gereken özellikler şöyledir: (a) çocuklar dijital medya kullanıcısı olarak kişisel bilgilerini koruması ve hiç kimseyle paylaşmaması gerektiğini bilmelidir, (b) tanıdığı başka kişilerin de kişisel bilgilerini koruması ve hiç kimseyle paylaşmaması gerektiğini bilmelidir, (c) güvenlik önlemlerine dikkat etmelidir ve kendi güvenliğini sağlamalıdır, (d) ekran karşısında geçirdiği zamanı dengeleyebilmelidir, (e) dijital medyanın yapılan her şeyi kaydettiğini bilmeli ve dikkatli olmalıdır, (f) telif hakları hakkında bilgili olmalıdır, (g) fikir özgürlüğüne saygılı olmalıdır, (h) siber zorbalık yaşamaması durumunda gerekli önlemleri almalı ve uygun tepki göstermelidir ve (i) dijital ortamda başkalarına saygılı davranmalıdır.

İçinde bulunduğumuz pandemi süreci nedeniyle son iki yıla yakın süreçte genellikle evde vakit geçiren çocukların hem bilgisayar, tablet, cep telefonu gibi dijital medya araçlarına hem de televizyona uzun süre maruz kaldıkları bilinmektedir. Eğitimin online olarak sürmesinin de bu durum üzerinde etkili olabilir. Ayrıca çocuklar arkadaşları ile vakit geçirebilmek için de dijital medya araçlarını kullanmaktadır. Bu nedenle bu araştırmada COVID-19 pandemi sürecinde 12-15 yaş arasında bulunan çocukların dijital medya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ile yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma temel nicel araştırma deseniyle oluşturulmuştur. Çocukların dijital medya okuryazarlık düzeylerinin yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre

incelenmesini sağlayabilecek en iyi yöntem olduğu düşünüldüğünden, bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Metin, 2014).

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Betimleyici tipteki bu araştırmanın evrenini Ankara ili Etimesgut İlçesinde bulunan tüm ortaokullar oluşturmaktadır. Pandemi süreci nedeniyle araştırmaya katılacak öğrencilerin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Basit tesadüfi örneklemede, evrendeki öğelerin her olası birleşiminin, örneklem içinde yer alması için eşit bir ihtimali bulunmaktadır (Metin, 2014). Örneklem sayısının belirlenebilmesi için güç analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Güç analizi 0,95 düzeyinde 176 çocuk ile çalışılmasının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya 12-15 yaş arasında bulunan 237 çocuk gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmaya katılan çocukların genel bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler	Kız		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Yaş						
12	18	16	30	25	48	20
13	32	28	25	21	57	24
14	30	26	30	25	60	25
15	36	31	36	30	72	30
Toplam	116	49	121	51	237	100
Devam edilen okul türü						
Devlet okulu	116	49	121	51	237	100
Devam edilen sınıf						
5	24	24	36	30	60	25
6	32	32	25	21	57	24
7	30	30	30	25	60	25
8	30	30	30	25	60	25
Toplam	116	49	121	51	237	100

Araştırmaya toplamda 237 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin %49'u kızlardan, %51'i de erkeklerden oluşmaktadır. Yaş dağılımları incelendiğinde öğrencilerin %20'sinin 12, %24'ünün 13, %25'inin 14, %30'unun 15 yaşında olduğu görülmektedir. Öğrencilerin tamamı devlet okuluna devam etmektedir. Öğrencilerin devam ettikleri sınıf düzeyi incelendiğinde ise %25'inin 5., %24'ünün 6., %25'inin 7. ve yine %25'inin 8. sınıfa devam ettiği görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu ve Dijital Okuryazarlık Ölçeği kullanılmıştır. Kişisel bilgiler formu araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, araştırmaya katılan çocukların yaşları, cinsiyetleri, devam ettikleri sınıf düzeyi ve devam ettikleri okul türü hakkındaki bilgileri elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Bulguları da Tablo 1'de sunulmuştur.

Araştırmanın temel veri toplama aracı Hamutoğlu ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilmiş olan "Dijital Okuryazarlık Ölçeği"dir. Dijital Okuryazarlık Ölçeği; kişilerin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen 5'li likert tip bir ölçektir. Toplam 17 madde ve 4 alt boyuttan (tutum, teknik, bilişsel, sosyal) oluşmaktadır. Katılımcıların ölçekten almış oldukları toplam puanın artması dijital medya okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .93 olarak belirlenmiştir. Söz konusu bu araştırma için yapılan analizde iç tutarlılık katsayısı .87 olarak belirlenmiştir. Ölçek benzer şekilde çalışma grubunda ortaokul öğrencilerinin bulunduğu farklı araştırmalarda da kullanılmıştır (Arık ve Kıyıcı, 2019; Eroğlu, 2020).

Veriler Google forms uygulaması kullanılarak çevrimiçi olarak düzenlenmiş ve uygulanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalıdır ve hem çocuklarından hem de ebeveynlerinden çevrimiçi onam formu alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Nicel olarak gerçekleştirilen bu araştırma kapsamında uygulanan ölçeğin ve kişisel bilgiler formunun sonuçları SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın alt amaçlarına göre çocukların sonuçları arasında fark olup olmadığını belirleyebilmek için bağımsız gruplarda t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testleri yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda fark bulunan gruplarda, farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulabilmek için Tukey Post Hoc testi yapılmıştır.

Analiz yapılmadan önce grup ortalamalarının normal dağılıma sahip olup olmadığını belirleyebilmek için Shapiro-Wilk normallik testi yapılmış ve grup ortalamalarının normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2007). Grupların homojen olması sebebiyle parametrik testler uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizlerde 0.05 anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır.

2.5. Araştırmanın Etik Onayı

Araştırma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 05.02.2021 tarih ve 21/73 sayılı karar numarası ile Etik Kurul Onayı alınmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma bulguları, amaçlar doğrultusunda analiz edildikten sonra, tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmaya katılan çocukların hiçbirinin daha önce dijital medya okuryazarlığı ile ilgili eğitim almadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan çocukların dijital medya okuryazarlık düzeyleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Çocukların Dijital Medya Okuryazarlık Düzeyleri

	Tutum	Teknik	Bilişsel	Sosyal	Toplam
N	237	237	237	237	237
Ortalama	2,56	3,16	3,36	2,80	2,89

Dijital Okuryazarlık Ölçeği; 1.00-1.80, 1.81-2.60, 2.61-3.40, 3.41-4.20, 4.21-5.00 şeklinde puanlanmaktadır. Çocukların ölçeğin tamamından aldıkları puan ortalaması 2,89 olarak belirlenmiştir. Elde edilen toplam puana bakıldığı zaman çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin “Biraz katılıyorum” seçeneğinde yer aldığı ve orta düzeyde bulunduğu belirlenmiştir.

Ölçeğin alt boyutları kapsamında yapılan değerlendirmede; tutum alt boyutunun puan ortalamasının 2,56 olduğu, “Katılmıyorum” seçeneğinde yer aldığı ve düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Teknik alt boyutunun puan ortalamasının 3,16 olduğu, “Biraz katılıyorum” seçeneğinde yer aldığı ve orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bilişsel alt boyutunun puan ortalamasının 3,36 olduğu, “Biraz katılıyorum” seçeneğinde yer aldığı ve orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Sosyal alt boyutunun puan ortalamasının 2,80 olduğu, “Biraz katılıyorum” seçeneğinde yer aldığı ve orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek için yapılan t testi analiz sonucu Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçeğin Cinsiyet Değişkenine Göre Alt Boyut Analiz Sonuçları

Ölçek alanları	Cinsiyet	N	X	SS	t	df	p																
Tutum	Kız	116	2,86	,763	7,437	235	,000																
	Erkek	121	2,27	,407				Teknik	Kız	116	3,28	,839	2,620	235	,009	Erkek	121	3,03	,598	Bilişsel	Kız	116	3,37
Teknik	Kız	116	3,28	,839	2,620	235	,009																
	Erkek	121	3,03	,598				Bilişsel	Kız	116	3,37	,815	,135	235	,893								
Bilişsel	Kız	116	3,37	,815	,135	235	,893																

Sosyal	Erkek	121	3,35	,404	6,898	235	,000
	Kız	116	3,38	1,242			
Toplam	Erkek	121	2,24	1,299	6,916	235	,000
	Kız	116	3,13	,705			
	Erkek	121	2,67	,216			

Tablo incelendiğinde ölçek toplam puan sonuçlarına bakıldığı zaman çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyete göre kızların lehine farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p=,000$). Ölçeğin alt boyutları kapsamında yapılan değerlendirmede ise; tutum ($p=,000$), teknik ($p=,009$) ve sosyal ($p=,000$) alt boyutlarında yine kızların lehine anlamlı bir fark bulunurken bilişsel alt boyutunda cinsiyet değişkeni açısından çocuklar açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($p=,893$).

Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yaşa göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucu Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçeğin Yaş Değişkenine Göre Alt Boyut Analiz Sonuçları

Ölçek alanları	Yaş	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
Tutum	12	48	2,14	,500	44,54	,000	(Tüm yaş grupları)
	13	57	2,12	,396			
	14	60	3,10	,590			
	15	72	2,75	,619			
	Toplam	237	2,56	,675			
Teknik	12	48	3,47	,213	16,95	,000	(12 ile 15 yaş arasında; 13 ile 15 yaş arasında; 14 ile 15 yaş arasında)
	13	57	3,38	,726			
	14	60	3,23	,499			
	15	72	2,70	,906			
	Toplam	237	3,16	,735			
Bilişsel	12	48	2,87	,550	37,04	,000	(12 ile 14 ve 15 yaş arasında; 13 ile 14 ve 15
	13	57	3,09	,457			
	14	60	3,85	,678			
	15	72	3,50	,411			
	Toplam	237	3,16	,735			

	Toplam	237	3,36	,638			yaş arasında)
Sosyal	12	48	3,81	,561	28,21	,000	(12 ile tüm yaşlar; 13 ile 14 ve 15 yaş arasında)
	13	57	3,08	,856			
	14	60	2,90	1,653			
	15	72	1,83	1,289			
	Toplam	237	2,80	1,391			
Toplam	12	48	2,89	,237	10,29	,000	(12 ile 14 yaş arasında; 13 ile 14 yaş arasında; 14 ile tüm yaşlar arasında)
	13	57	2,79	,348			
	14	60	3,21	,578			
	15	72	2,71	,728			
	Toplam	237	2,89	,566			

Yapılan analiz sonucunda ölçek toplam puan sonuçlarına bakıldığı zaman çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yaşa göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p=,000$). Ölçeğin alt boyutları kapsamında yapılan değerlendirmede de tüm alt boyutlarda yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p=,000$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey Post Hoc testi yapılmıştır. Tutum alt boyutunda tüm yaş grupları arasında farklılık olduğu ve farkın 14 yaş grubu lehine olduğu belirlenmiştir. Teknik alt boyutunda 12 ile 15 yaş arasında, 12 yaşın lehine; 13 ile 15 yaş arasında 13 yaşın lehine; 14 ile 15 yaş arasında 14 yaşın lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Bilişsel alt boyutunda 12 ile 14 ve 15 yaş arasında, 14 ve 15 yaş lehine; 13 ile 14 ve 15 yaş arasında yine 14 ve 15 yaş lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Sosyal alt boyutunda 12 ile tüm yaşlar arasında 12 yaş lehine; 13 ile 14 ve 15 yaş arasında 13 yaş lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Tutum alt boyutunda en yüksek ortalama 14 yaş grubunda, teknik alt boyutunda en yüksek ortalama 12 yaş grubunda, bilişsel alt boyutunda en yüksek ortalama 14 yaş grubunda, sosyal alt boyutunda en yüksek ortalama 12 yaş grubunda, toplamda en yüksek ortalama 14 yaş grubunda bulunmaktadır.

Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucu Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Ölçeğin Sınıf Düzeyine Göre Alt Boyut Analiz Sonuçları

Ölçek alanları	Sınıf düzeyi	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
Tutum	5	60	2,27	,525	37,86	,000	(5. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında; 6. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında)
	6	57	2,12	,396			
	7	60	3,10	,590			
	8	60	2,74	,672			
	Total	237	2,56	,675			
Teknik	5	60	3,40	,311	17,42	,000	(8. sınıf ile tüm sınıflar arasında)
	6	57	3,38	,726			
	7	60	3,23	,499			
	8	60	2,63	,959			
	Total	237	3,16	,735			
Bilişsel	5	60	2,95	,526	36,25	,000	(7. ve 8. sınıf ile tüm sınıflar arasında)
	6	57	3,09	,457			
	7	60	3,85	,678			
	8	60	3,55	,418			
	Total	237	3,36	,638			
Sosyal	5	60	3,55	,994	25,10	,000	(5. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında; 8. sınıf ile tüm sınıflar arasında)
	6	57	3,08	,856			
	7	60	2,90	1,653			
	8	60	1,70	1,197			
	Total	237	2,80	1,391			
Toplam	5	60	2,90	,290	11,02	,000	(7. sınıf ile tüm sınıflar arasında)
	6	57	2,79	,348			
	7	60	3,21	,578			
	8	60	2,67	,768			
	Total	237	2,89	,566			

Yapılan analiz sonucunda ölçek toplam puan sonuçlarına bakıldığı zaman çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir (p=,000). Ölçeğin alt boyutları kapsamında yapılan

değerlendirmede de tüm alt boyutlarda sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p=,000$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey Post Hoc testi yapılmıştır. Tutum alt boyutunda 5. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında, 7. ve 8. sınıf lehine; 6. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında 7. ve 8. sınıf lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Teknik alt boyutunda 8. sınıf ile tüm sınıflar arasında diğer sınıfların lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Bilişsel alt boyutunda 7. ve 8. sınıf ile tüm sınıflar arasında, 7. ve 8. sınıf lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Sosyal alt boyutunda 5. sınıf ile 7. ve 8. sınıf arasında, 5. sınıf lehine; 8. sınıf ile tüm sınıflar arasında diğer sınıfların lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Tutum alt boyutunda en yüksek ortalama 7. sınıf düzeyinde, teknik alt boyutunda en yüksek ortalama 5. sınıf düzeyinde, bilişsel alt boyutunda en yüksek ortalama 7. sınıf düzeyinde, sosyal alt boyutunda en yüksek ortalama 5. sınıf düzeyinde, toplamda en yüksek ortalama 7. sınıf düzeyinde bulunmaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Mart 2020 itibarıyla COVID-19, çocuklar da dahil olmak üzere dünya genelinde tüm insanların hayatlarını etkilemiş ve değiştirmiştir. COVID-19 salgını boyunca öğrenmek, yaşamak ve iletişim halinde kalabilmek için teknoloji kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Bu durumu Goldschmidt (2020), pandemi süresince teknolojiye olan güvenin arttığı şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca izolasyon ve sosyal mesafe kurallarının teknolojinin zorunlu hale gelmesinde etkili olduğunu ve çocukların yaşamlarını sürdürebilmesi için kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocukların pandemi nedeniyle ekran karşısında daha fazla vakit geçirdikleri ve dijital medya araçlarına maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu nedenle de yoğun olarak kullandıkları dijital medya ile ilgili bilgi düzeylerinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada 12-15 yaş arasında bulunan çocukların dijital medya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi

ile yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre çocukların dijital okuryazarlık düzeyleri orta olarak belirlenmiştir. 2010 yılından sonra dünyaya gelen çocukların hayatlarında dijital medya araçlarının vazgeçilmez hale geldiği bilinmektedir (Üstündağ, 2020). Araştırma yapılan çocuklar doğdukları andan itibaren dijital dünya içerisinde büyümüştür. Tüm hayatını teknolojiyle geçirmiş olan bu çocuklar literatürde “dijital yerliler” olarak tanımlanmaktadır (Kabali ve ark., 2015). Çocukların hayatlarında hep var olan ve sürekli kullandıkları dijital medya araçları hakkında hem ailesinden hem de okul aracılığıyla herhangi bir bilgilendirme ve eğitim çalışmasının yapılmamış olmasının önemli bir eksiklik olduğu düşünülmektedir. Çocuklar dijital medyayı sadece vakit geçirmek için kullanmamakta, eğitim ve sosyalleşme amaçlarıyla da kullanmaktadır. Okulların tamamı akademik yılın geri kalanında eğitime devam etmenin bir yolu olarak öğrenciler için uzaktan eğitim olanağını sunmaktadır. Bilgisayar kullanma konusunda yetkin olan çocuklar bu duruma uyum sağlamak zorluk yaşamayabilirler. Ancak dijital ortamda karşılaşabilecekleri riskli durumlardan korunmaları ve dijital medyayı daha verimli kullanabilmeleri için okuryazarlık eğitimlerinin sunulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, araştırmacılara göre de (Pérez-Escoda, García-Ruiz ve Aguaded, 2019; Martínez-Bravo, Sádaba ve Serrano-Puche, 2020) COVID-19 nedeniyle eğitim ortamındaki yeni düzenlemeler, yeni dijital medya, açık dijital kaynaklar, dijital iletişim ve eleştirel düşünme gibi değişimler ve zorluklar çocuklara çok boyutlu dijital okuryazarlık eğitimini gerekli kılmaktadır. Sparks, Katz ve Beile (2016) yaptıkları araştırma sonucunda eğitim kurumlarının hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın dijital okuryazarlığı sağlaması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma bulgularına göre kızların dijital okuryazarlık düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Literatür incelendiğinde de kızların medya ve dijital okuryazarlık düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu dair benzer

araştırmalar bulunmaktadır (Cangin, 2014; Aslan ve ark., 2019; Aktı, 2011). Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yaşa göre de farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen farklılık 14 yaş grubu lehinedir. Ayrıca çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Yaş değişkeninde olduğu gibi sınıf değişkeninde de 7. sınıf düzeyi lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yaş ve sınıf düzeyi sonuçları birbiri ile tutarlılık göstermiştir. Aslan ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan araştırma sonucunda sınıf düzeyi arttıkça çocukların medya okuryazarlık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde elde edilen bulgu literatür ile uyumluluk göstermektedir. Semiz (2013) tarafından yapılan araştırma sonucunda sınıf düzeyi ile okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Maden ve arkadaşlarına göre (2018) çocukların medya ya da dijital okuryazarlık eğitimi almış olmalarından kaynaklanan anlamlı farklılık olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak bulgulara göre, araştırmaya katılan çocukların hiçbiri dijital okuryazarlık ya da medya okuryazarlığı eğitimi almamıştır. İlköğretim kademesinde medya okuryazarlığı dersi seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Örneklem grubunda bulunan çocukların hiçbirinin bu dersi seçmemiş olması, konu hakkında yeterli bilgiye ve farkındalığa sahip olmadıklarını ya da yönlendirilmediklerini düşündürmüştür. Yapılan araştırmalar dijital medya araçlarının kullanımı ile çocuğun yaşı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Duch ve ark., 2013). Bazı dijital medya araçlarının kullanımı belirli bir düzeyde bilişsel ve fiziksel işlevsellik gerektirdiğinden, çocuğun yaşı ve gelişim düzeyi de dijital medya kullanımını etkilemektedir (Dennison, Erb ve Jenkins, 2002). Bu bağlamda değerlendirildiğinde elde edilen bulgu literatür ile uyumluluk göstermektedir.

Analiz sonuçlarında, ölçeğin tutum ve bilişsel alt boyutlarında 7. ve 8. sınıflar, sosyal alt boyutunda ise 5. ve 6. sınıflar öne çıkmıştır. Çocukların çevrelerinde bulunan kişilerle etkileşim kurmayı ve sosyalleşmeyi öğrenmeleri,

büyümlerinin önemli bir göstergesidir (Üstündağ, 2020). Okul dönemi çocukların arkadaşlıklarının önem kazandığı, akranlarıyla vakit geçirmekten ve sosyalleşmekten zevk aldıkları dönemdir (Feigelman, 2016). Öyle ki “en iyi arkadaş” kavramının ortaya çıkması da okul çağının evrensel bir özelliği olarak kabul edilmektedir (Feigelman, 2016). Gutnick ve arkadaşlarının (2010) yaptığı araştırma okul dönemi çocuklarının dijital medya araçlarını ve dijital oyunları sosyalleşmek için kullandıklarını ortaya koymuştur. Huston ve arkadaşlarına göre de (1990) çocuklar arkadaş gruplarıyla sosyalleşebilmek amacıyla dijital medya araçlarını kullanma eğiliminde olup hem eğlenmenin hem de arkadaşlarının parmaklarının ucunda olması çocuklar için cezbedici olmaktadır. Ölçeğin sosyal alt boyutunda 5. ve 6. sınıfların öne çıkmasında gelişimsel olarak buldukları dönemin etkilerinden söz etmek mümkündür. Yani özellikle ergenliğin başlamasıyla birlikte bu yaş grubu çocuklar için sosyal ortamları ve arkadaşlıkları önemli olduğundan, mevcut ilişkilerini sürdürülebilmek ve sağlamlaştırabilmek amacıyla dijital medya araçlarını kullanımları söz konusudur. Elde edilen sonuç, çocukların gelişimsel özelliklerini destekler niteliktedir.

Ortaokul dönemi çocukların gelişim alanlarında çok hızlı değişimlerin olduğu yılları kapsamaktadır. Bu değişimler çocukların özellikle düşünme yapısı ve kimlik arayışı üzerinde etkilidir. Bu dönemde çocukların soyut düşünme, soyut kavramları anlama ve analiz etme becerileri gelişmeye başlar ve yaşları ilerledikçe becerilerinde de ilerleme olması beklenir (Wade ve Tavis, 1990). Çocuklar herhangi bir sorunla karşılaştıklarında buldukları çözüm yollarının artık mantıksal akıl yürütme becerisine dayanması beklenmektedir. Yani çocukların düşünme yapıları daha bilimsel boyuta ulaşmaktadır (Woolfolk, 1993). Ölçeğin tutum ve bilişsel alt boyutlarında 7. ve 8. sınıfların ortalamalarının daha yüksek olmasında, bilişsel gelişimlerinde meydana gelen bu değişikliğin etkileri olduğu söylenebilir. Çünkü Charles'e (1999) göre de çocuklar ortalama on beş yaş

dönemlerinde bilişsel gelişimlerinin en üst noktasına erişebilmektedir. Elde edilen bulgu, çocukların bilişsel gelişim özelliklerini destekler niteliktedir.

American Academy of Pediatrics (2016)'e göre 10 ve 18 yaş arasında bulunan çocuklar dijital medya araçlarını kullanırken ebeveynlerinden bağımsızca hareket edebilmektedir. Bu yaş grubunda bulunan çocuklara mutlaka dijital okuryazarlık eğitiminin verilmesi ve çocuklarla dijital medya araçlarını kullanım süreleri, hangi içerikleri kullandıkları, oluşturdukları dijital kimliğin içeriği, maruz kaldıkları medya içerikleri hakkındaki kendi düşünceleri, dijital ortamda kimlerle vakit geçirdikleri ve neler öğrendikleri hakkında konuşulması gerektiği önerilmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, medyayı, özellikle de sosyal medyayı kullanmada bilgi, anlayış ve beceriler üzerinde olumlu etkisi olan dijital okuryazarlık yeteneklerinin önemini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan çocukların ekran karşısında uzun süre geçirmelerine karşın dijital okuryazarlık düzeylerinin orta seviyede olması, üzerinde çalışma yapılması gereken bir durum olarak değerlendirilmektedir. Çocukların yanı sıra ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocukların dijital birer kullanıcı olarak durumlarını daha net ortaya koyabilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Çocukların dijital medya araçlarını kullanarak eğitimlerine devam etmelerini sağlamanın yanı sıra, sosyalleşme aracı olarak kullanmalarını destekleme, kendilerini ifade etme, potansiyellerini olumlu şekilde ortaya çıkarabilme ve etik birer dijital kullanıcı olmalarını destekleme çalışmalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin artırılması sağlanarak eleştirel düşünce geliştirmeleri, ekran süresini sınırlandırabilmeleri, çevrimiçi risklere karşı kendilerini koruyabilmeleri ve güvenliklerini sağlayabilmeleri, empati kurabilmeleri, dijital duygusal farkındalık sahibi olabilmeleri, olumlu iletişim kurabilmeleri ve iş birliği sağlayabilmeleri, kişisel ve yasal hakları konusunda bilinçli olabilmeleri, ifade özgürlüğüne sahip olabilmeleri desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. Y. (2015). *Anne ve babaların ilkokul ortaokul ve lise öğrencisi çocukları ile kendilerinin dijital okuryazarlıklarına ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı Eğitim Teknolojisi Programı.
- Akti, S. (2011). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin medya okuryazarlığı ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elâziğ.
- Alberta. (2012). *Digital citizenship policy development guide*. Edmonton, Canada: Alberta Education School Technology Branch.
- American Academy of Pediatrics. (2016). *Beyond screen time: a parent's guide to media use*. <https://lakeviewpediatrics.net/The-Media-and-Your-Family-Television-and-Other-Scr>. 06 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- American Academy of Pediatrics (2013). Policy statement. children, adolescents, and media. *American Academy of Pediatrics*, 132(5), 958-961.
- Anderson, D. R. & Pempek, T. A. (2005). Television and Very Young Children. *The American Behavioral Scientist*, 48(5), 505-522.
- Arı Arat, C., & Ogelman, H. G. (2021). Küçük çocukların COVID 19 sürecinde teknolojik araç kullanımının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 15-32.
- Arık, K., & Kıyıcı, M. (2019). Lise öğrencilerinin sayısal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi: Hendek örneği. *Sakarya University Journal Of Education*, 9(1), 47-68.
- Aslan, A., Turgut, Y. E., Göksu, İ., & AKTI ASLAN, S. (2019). Çocukların medya okuryazarlık düzeylerinin ve kullanım alışkanlıklarının demografik

- değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 39(2).
- Balkın, A. (2020). *Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyi ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Sosyal Bilimler Enstitülerinin Ortak Yürüttüğü Eğitim Programları, İstanbul.
- Canadian Paediatric Society (2019). Digital media: Promoting healthy screen use in school-aged children and adolescents. *Paediatrics & Child Health*, 402–408.
- Cangin, S. Ş. (2014). *İlköğretim öğrencilerinin medya okuryazarlığı dersine bakış açıları (Ankara-Keçiören örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Charles, C. M. (1999). *Öğretmenler için Piaget ilkeleri*. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Child Trends DataBank. (2015). *Home computer access and internet use: indicators of child and youth well-being*. CTDB https://www.childtrends.org/wpcontent/uploads/2015/12/69_Computer_Use.pdf 06 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Dennison, B. A., Erb, T. A., & Jenkins, P. L. (2002). Television viewing and television in bedroom associated with overweight risk among low-income preschool children. *Pediatrics*, 109(6), 1028-35.
- Duch, H., Fisher, E. M., Ensari, I., & Harrington, A. (2013). Screen time use in children under 3 years old: a systematic review of correlates. *Int J Behav Nutr Phys Act*, 10(1), 102.
- Dursun, A., & Eraslan-Çapan, B. E. (2018). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı ve psikolojik ihtiyaçlar. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 128-140.

- Eroğlu, A. (2020). *Ortaokul 7. sınıf Türkçe dersinde dijital hikâye anlatımının kullanılması*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Feigelman, S. (2016). *Middle childhood*. In: Kliegman RM, Stanton BF, St. Geme JW, Schor NF, eds. *Nelson Textbook of Pediatrics*. 20th ed. Philadelphia, PA: Elsevier
- Goldschmidt, K. (2020). The COVID-19 pandemic: Technology use to support the wellbeing of children. *Journal of Pediatric Nursing*, 53, 88–90.
- Griffiths, M. & Machin, D. (2003). Television and playfround games as part of children’s symbolic culture. *Social Semantics*, 13(2), 147-160.
- Gutnick, A. L., Robb, M., Takeuchi, L., & Kotler, J. (2010). *Always connected: The new digital media habits of young children*. New York, NY: The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop
- Hague C. & Payton S. (2010), Digital literacy across the curriculum, Futurelab. <http://www.nfer.ac.uk/publications/FUTL06/FUTL06.pdf> 08 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Hamutoğlu, N. B., Güngören, Ö. C., Uyanık, G. K., & Erdoğan, D. G. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği: Türkçe’ye uyarlama çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429.
- Huston, A. C., Wright, J. C., Rice, M. L., Kerkman, D., & St Peters, M. (1990). Development of television viewing patterns in early childhood: A longitudinal investigation. *Developmental psychology*, 26(3), 409-420.
- Kabali, H. K., Irigoyen, M. M., Nunez-Davis, R., Budacki, J. G., Mohanty, S. H., Leister, K. P. (2015). Exposure and use of mobile media devices by young children. *Pediatrics*, 136(6), 1044–1050.
- Kaya, M. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerinin dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış

- Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin
- Maden, S., Maden, A., & Banaz, E. (2018). Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Dijital Okuryazarlık Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of International Social Research*, 11(55), 685-698.
- Martínez-Bravo, M.-C., Sádaba, C., & Serrano-Puche, J. (2020). Fifty years of digital literacy studies: A meta-research for interdisciplinary and conceptual convergence. *El Prof. de la Inf.* 29(4), 290428
- Metin, M. (2014). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Öner, D. (2020). Erken çocukluk döneminde teknoloji kullanımı ve dijital oyunlar: okul öncesi öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 138-154
- Pérez-Escoda, A., García-Ruiz, R., & Aguaded, I. (2019). Dimensions of digital literacy based on five models of development / Dimensiones de la alfabetización digital a partir de cinco modelos de desarrollo. *Cultura y Educación*, 31, 232–266
- Radesky, J. S., Peacock-Chambers, E., Zuckerman, B., & Silverstein, M. (2016). Use of mobile technology to calm upset children: associations with socialemotional development. *JAMA Pediatr.* 170(4), 397–399
- Semiz, L. (2013). *Ortaokul öğrencilerinin medya okuryazarlığı yeterlikleri ve medya okuryazarlığı dersini yürüten öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize
- Sparks, J. R., Katz, I. R., Beile, P. M. (2016). *Assessing digital information literacy in higher education: A review of existing frameworks and assessments with recommendations for next-generation assessment*. ETS Res. Rep. Ser., 1–33

- Sugawara, M., Matsumoto, S., Murohashi, H., Sakai, A., & Isshiki, N. (2015). Trajectories of early television contact in Japan: Relationship with preschoolers' externalizing problems. *J Child Media*. 4, 453–471
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Türkiye İnternet ve Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri Raporu (2020). *Türkiye İnternet ve Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri Raporu, 2020*. <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/> 09 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (2020). Media and information literacy. Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/online-mil-and-intercultural-dialogue-courses/> 09 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Üstündağ, A. (2020). *Çocuk ve ekran. Dijital medya ve çocuk gelişimi*. Ankara: eğiten kitap
- Wade, C., & Tavris, C. (1990). *Psychology*. Second Edition. NewYork: Harper and Row.
- We Are Social ve Hootsuite. (2020). *Digital 2020 in Turkey*. Retrieved from <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/turkey> 05 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Woolfolk, A. E. (1993). *Educational psychology*. Boston: Allyn and Bacon.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Today, digital media has become an important tool for people as most information is transmitted through digital technology. Compared to other media, digital media tools are the most accessible and favourite type of media for most people, including young children. According to the American Academy of Pediatrics, the most common media tools used by children are digital media tools. As a result of the widespread use of digital media tools in recent years, it has been reported that children's usage rates have increased tremendously and there are 3 billion users in total. According to research, the age of using digital media has decreased to 8 years.

Due to the fact that digital media tools such as tablets, computers and smart phones provide unlimited access to various types of information, they can affect the development, behavior, health and learning of children, which has led to discussions and concerns for many researchers. It is very difficult to clearly reveal the effect of digital technology on children's behavior. It cannot be clearly stated which behavior occurs as a result of exposure to which digital media content. However, profound changes brought by digital media to the lives of both children and adults can be observed. Curfews and restrictions imposed due to the pandemic have caused people to use more digital media tools and applications today. It is thought to be in much wider use than ever before. The We Are Social and Hootsuite report also supports this view.

It is known that children, who usually spend time at home for the last two years due to the current pandemic process, are exposed to digital media tools such as computers, tablets, mobile phones and television for a long time. Continuing education online may also have an impact on this situation. In addition, children use digital media tools to spend time with their friends. Therefore, in this study, it was aimed to determine the digital media literacy levels of children between the ages of 12-15 and to examine them according to various variables.

Method

This study was created with a basic quantitative research design. Since it is thought to be the best method to examine children's digital media literacy levels according to various variables, this study was carried out using a descriptive research model, one of the quantitative research methods.

The universe of this descriptive study consists of all secondary schools in the Etimesgut District of Ankara. Simple random sampling method was used in the selection of students who will participate in the research due to the pandemic process. A total of 237 students participated in the research.

Personal Information Form and Digital Literacy Scale were used in the study. The personal information form was prepared by the researcher and was used to obtain information about the age, gender, grade level and type of school they attended of the children participating in the research. The findings are also presented in Table 1.

The main data collection tool of the research is the “Digital Literacy Scale” (2017) developed by Hamutoğlu et al. (2017). Digital Literacy Scale; It is a 5-point Likert type scale developed in 2017 to determine the digital literacy levels of individuals. It consists of 17 items and 4 sub-dimensions (attitude, technique, cognitive, social). The current scale is scored on a 5-point Likert scale. The increase in the total score of the participants from the scale indicates that their digital media literacy levels are high. The internal consistency coefficient of the scale was determined as .93. In the analysis made for this research, the internal consistency coefficient was determined as .87.

Findings (Results)

In the analysis of the research data, t-test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Tukey Post Hoc tests were performed in independent groups. As a result of the research, it was determined that the digital literacy of children is at a medium level, that the girls have a higher level of digital literacy, and that the digital literacy levels of children differ according to age and class level.

Conclusion and Discussion

According to the American Academy of Pediatrics (2016), children between the ages of 10 and 18 can act independently of their parents when using digital media tools. It is recommended that children in this age group should be given digital literacy education and that children should be talked about the duration of their use of digital media tools, what content they use, the content of the digital identity they create, their own thoughts about the media content they are exposed to, who they spend time with and what they learn in the digital environment. The findings obtained in this study reveal the importance of digital literacy skills, which have a positive effect on knowledge, understanding and skills in using the media, especially social media. Although the children participating in the research spend a long time in front of the screen, the fact

that their digital literacy level is at a medium level is considered as a situation that needs to be studied. In addition to children, it is thought that parents and educators should be able to more clearly reveal the status of children as digital users.

TOPLUM 5.0 SÜRECİNİN GELİŞİMİ VE EĞİTİME ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Harun ER*, *Saim TURAN***, *Selahattin KAYMAKCI****

Öz

İnsanın doğası gereği öğrenmeye ve gelişime açık bir yapı arz etmesi, tarihte meydana gelen her türlü farklılaşma ve değişim hareketinin bizzat insan eli ile gerçekleştirilmesine imkân sağlamıştır. Tarihsel süreçte insanlığın gelişimi, o güne kadar elde edilen birikimin bir yansıması olarak sembol niteliğinde birçok olayla isimlendirilmiştir. Bunlardan birisi de günümüz dünyasının bilim, teknoloji ve sosyal anlamda geldiği son evreyi kapsayan ve toplum 5.0 olarak ifade edilen süreçtir. Toplum 5.0 şekilsel anlamda, ilk insandan günümüze insanlık tarihinin kat ettiği mesafenin bir toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerik olarak ise, insanlığın gelişimsel anlamda elde ettiği birikimlerin tekrar insan yararına kullanılmasını amaç edinen bir anlayışı temsil etmektedir. Çalışma, endüstrileşmenin getirdiği teknolojik gelişim ve dijital dönüşümün, Toplum 5.0 anlayışında insanı merkeze alan bir yapıda, eğitim aracılığıyla insanlığı nasıl dönüştürebileceği konusunda farklı bakış açıları sunmaktadır. Çalışma sonuçları, teknik anlamda insanları etkileyen önemli gelişmelerin, sosyal boyutunun da olduğu ve eğitiminde bundan büyük ölçüde etkilenebileceği gerçeğini yansıtmaya açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Devrimi, Toplum 5.0, Teknoloji, Dijital Dönüşüm, Eğitim

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, erharun06@gmail.com, Bartın/Türkiye

** Araş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, turansaim@gmail.com, Antalya/Türkiye

*** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, kaymakci37@yahoo.com, Kastamonu/Türkiye

EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIETY 5.0 PROCESS AND ITS IMPACT ON EDUCATION

Abstract

The fact that human beings are open to learning and development due to their nature has enabled all kinds of differentiation and change movements in history to be realized by human hands. The development of humanity in the historical process has been named with many symbolic events as a reflection of the accumulation achieved up to that day. One of them is the process, which covers the last stage of today's world in terms of science, technology and social, and is expressed as society 5.0. The study offers different perspectives on how the technological development brought about by industrialization and the subsequent digital transformation can transform humanity through education in a structure that puts people in the center of Society 5.0 understanding. In addition, the results of the study are important in terms of reflecting the fact that important developments that affect people in technical terms also have a social dimension and can be greatly affected by this in education.

Keywords: *Industrial Revolution, Society 5.0, Technology, Digital Transformation, Education*

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte insanların üretim ilişkilerinin değiştiği her dönem sonrasında bir önceki döneme ait görüşlerin, düşüncelerin, kültürün ve toplumsal yapının değiştiği açıkça ifade edilebilir. İlk insanlar avcılık yapıp avladıkları hayvanları tüketerek hayatlarını sürdürmüşler, ardından avcılık-toplayıcılık dönemini yaşamışlar, son olarak da mahsul ekip biçmek ve hayvan yetiştirmek suretiyle yerleşik yaşama geçmişlerdir. Tarımsal üretime dayalı anlayış beraberinde insanların yerleşik yaşama geçiş sürecini de başlatmıştır. Bu durum insanlık tarihi açısından tarım devrimi olarak nitelendirilmiş ve tüketim aynı zamanda üretimi beraberinde getirmiştir (Özkan, Al ve Yavuz, 2018). XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, insanlık tarihinin bilimsel ve teknolojik anlamda o

güne kadar edindiği birikime dayalı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda çok sayıda değişim ve gelişime yol açan Endüstri Devrimi süreci başlamıştır.

İnsanların yaşam şekli, üretim-tüketim alışkanlıkları ve ilişki biçimlerinin değişmesi, toplumsal yapıyı da derinden etkilemiştir. Örneğin tarım toplumları çoğunlukla durağan bir yapıda, gücün monarşik liderlerde olduğu ve dini yapılar üzerinde toplandığı bir konumda olmuştur. Belli kurallara bağlı sınıfsal yapı, çok uzun süre değişmemiş ve tarımsal üretim modeli ile örgütlenmiş büyük devletler/imparatorluklar şeklinde teşkilatlanmıştır (Toffler, 2008). Endüstri Devrimi ise bu yapıyı tamamen değiştirmiş, teknolojinin de yaptığı katkıyla birlikte toplumsal değişimi başlatmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Toplum 5.0 sürecinin gelişimi ve eğitime etkisini ortaya koymaya çalışmaktır. Konu ilgili literatürün taranması sonucu oluşan; Endüstri Devrimi, Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Geçiş, Toplum 5.0'ın Tanımı, Amacı ve İçeriği, Toplum 5.0 ve Teknoloji, Toplum 5.0 ve Dijital Dönüşüm ile Toplum 5.0'dan Eğitim 5.0'a başlıkları altında ele alınmıştır. Çalışmada yapılan değerlendirmelerin endüstriyel gelişim, toplumsal birikim, dijital dönüşüm ve eğitimsel değişim alanlarında gelinen son noktanın anlamlandırılması hususunda faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. Endüstri Devrimi

İnsanlık tarihi Tarım Devrimi sonrasında bilimsel ve teknolojik manada uzunca bir müddet keskin bir değişim yaşamamıştır. Ancak Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketlerinin arkasından Aydınlanma Çağı'nın başlaması istek ve ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir değişim meydana getirmiştir. Endüstri Devrimi de denilen bu değişimin gelişim aşamaları aşağıda açıklanmıştır:

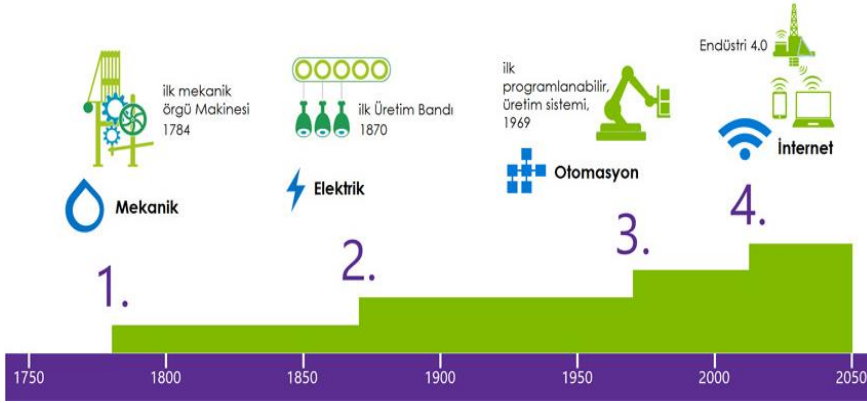
Endüstri 1.0 Devrimi (1780-1870): Buhar makinesinin icadı, su ve buhar enerjisinin kullanımı ile mekanik üretimin ortaya çıkışı dönemin belirgin özelliğidir (Spath, Ganschar, Gerlach, Hämmerle ve Krause, 2013). İlk mekanik dokuma tezgâhının icadıyla (1784) dönem ivme kazanmıştır. Üretimde makineleşmenin yoğunlaşması ile devam eden bu dönüşüm süreci çalışma kavramını toplumsal ilişkilerin merkezine konumlandırmıştır. Seri üretime dayalı ucuz ve ulaşılabilir ürün mekanizması kurulmuş, böylelikle insanların refah seviyesi ve sermaye birikimi de artmıştır. Ardından hammadde arayışı hız kazanmış, sömürgecilik faaliyetleri artmış ve işçi olarak nitelendirilen bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Birçok ülkede sanayinin yoğun olduğu ve çoğunlukla işçilerin yaşadığı büyük metropol şehirler oluşmuştur (Yazıcı ve Düzkaya, 2016).

Endüstri 2.0 Devrimi (1870-1970): Elektriğin keşfedilerek sanayide seri üretimde kullanılmaya başlanması ve 1870 yılında ilk montaj hattının kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Ucuz çelik üretimi yönteminin icat edilmesi ve üretimde kullanımı süreci hızlandırmıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarını da içine alan bu dönem 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamış ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Schwab, 2016). Dünya konjonktüründeki olaylar ve seri üretimin merkeze alınması Endüstri 2.0 Devrimini şekillendirmiştir. Elektriğin ve farklı kimyasal tekniklerin kapsamlı bir şekilde kullanımı devrimin yaygınlaşmasına imkân sağlamıştır.

Endüstri 3.0 Devrimi (1970-2010): Endüstriyel ve mekanik teknolojilerin gelişmesi sonucu sanayi üretiminde dijital teknolojinin kullanılmaya başlanması, özellikle programlanabilir cihazların icadı ve kullanımıyla ortaya çıkmıştır (Taghizadeh ve Keser, 2015). Bu süreçte bilgi teknolojilerinin kullanımı, üretim otomasyonunun daha yüksek bir düzeye taşınmasına ve sayısallaşmasına imkân

tanımıştır (Fırat ve Fırat, 2017). Diğer yandan bilgi iletişim teknolojisinin hızla ilerlemesi ve internetin yaygınlaşması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Endüstri 4.0 Devrimi (2011-Devam Ediyor): Temelde geleneksel üretim yönteminden bilgisayar ve internet destekli yeni üretim modeline geçişi sağlayan bir teknoloji projesi olarak ortaya çıkmıştır (Demir, İlhan ve Kalaycı, 2019). Bu süreç, üretim için gerekli ham maddenin tedarikten nihai ürünün kullanıcıya ulaştırılmasına kadar geçen, teknoloji ve bilişimin tamamen entegre olduğu ve böylece gerçek zamanlı güncellenmiş bilgi platformunun oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanabilir (Gladden, 2019). Aynı zamanda teknoloji ve bilişimden faydalanılarak üretim yerleri ve sanayi tesislerinin birer “akıllı fabrika” ya dönüşümünü de ifade etmektedir (Dutton, 2014).

Şekil 1. Endüstri devriminin dört aşaması (Seyrek, 2015)

Görüldüğü üzere yaklaşık son üç asırlık zaman dilimi içerisinde bilimsel ve teknolojik anlamda çok hızlı gelişim ve değişimler yaşanmıştır. Endüstri 1.0 Devrimi ile başlayan bu süreç teknik anlamda birçok yeniliği beraberinde getirmiş ve sonrasında diğer yeniliklerin ortaya çıkmasına da imkân sağlamıştır. Endüstri 4.0 Devrimi günümüze kadar (2021) bilim, teknoloji ve sanayi alanında

elde edilen tüm birikimlerin bir yansıması olmuş, sağladığı imkânlarla da insan hayatının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarında birçok değişime kapı aralamıştır. Bu gelişmeler Toplum 5.0 adı verilen yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

3. Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Geçiş

Tarihsel olarak endüstri devrimleri incelendiğinde her bir dönemden diğerine geçiş aşamasındaki en önemli unsurun teknolojik gelişmelerin tetiklediği yeni üretim şekillerinin daha verimli üretimi ve ürünleri piyasaya sunması olduğu görülmektedir (Yazıcı ve Düz kaya, 2016). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında bakıldığında endüstri devrimlerinin her birinin ana bir tema veya kilit bir kavram çerçevesinde birleşerek bu alanlardaki gelişmeleri temsil ettiği anlaşılmaktadır. Endüstri 1.0 makine kullanımını esas alan “mekanizasyon” temalı olarak tanımlanırken, Endüstri 2.0 seri üretim temelli bir anlayışı yansıtan “kitle üretimi” kavramı çerçevesinde şekillenmiştir. Endüstri 3.0, üretimde kullanılan cihazların programlanarak otomatik bir şekilde çalışmasını temsilen “otomasyon” unsuru çevresinde biçimlenirken, Endüstri 4.0 ise robotik araçlar ve nesnelerin interneti gibi farklı mekanizmaların kullanıldığı “akıllı fabrikalar” tabiri üzerinde yoğunlaşmıştır (Basu, 2018). Burada üzerinde durulması gereken nokta, bu devrimlerin her birinin birikimli bir şekilde ortaya çıkması ve son oluşan devrimin kendinden öncekileri de kapsayıcı bir şekilde ilerlemesidir. Bu açıdan bakıldığında endüstriyel alandaki gelişmelerdeki son evreyi temsil eden Endüstri 4.0'ı doğru ve ayrıntılı bir şekilde tanımlamanın Toplum 5.0'ı daha sağlıklı bir şekilde anlamayı sağlayabileceği ifade edilebilir.

Endüstri 4.0 kavramı, ilk kez 2011 yılında Almanya'nın Hannover şehrindeki sanayi fuarında gündeme getirilmiştir. Almanya bu alandaki çalışmalara 2012 yılında kurduğu çalışma grubu ile başlamış ve 2013 yılında ortaya çıkardığı nihai rapor ile şekillendirmiştir (Çeliktaş, Sonlu, Özgel ve Atalay, 2015). Genellikle

hükümet destekli sanayi girişimini tanımlamak için kullanılan Endüstri 4.0, farklı teknolojileri tek çatı altında toplayan bir üst kavram niteliğindedir (Dirsehan, 2015). Bu anlayışın temelinde, insanla makinenin, fiziksel-somut olanla sanal-yapay olanın ilişkisi bulunmaktadır (Nuroğlu, 2018). Bu bağlamda Endüstri 4.0, nesne ve insan arasındaki etkileşimin en üst düzeye ulaştığı, maksimum düzeyde katma değer oluşturabilmek için veri akışının senkronize, uzmanlaşmış ve sistematik bir biçimde sağlanabildiği, makine ve ekipmanların otonom olarak faaliyet gösterdiği bir süreç olarak görülebilir (Görçün, 2017). Her ne kadar teknolojik unsur ve dijital faktörlerin çevrelediği bir sistem olarak görülse de Endüstri 4.0'ın odağında insan vardır. Çünkü insan bir güç kaynağı olarak bu sistemi şekillendiren ve işleten, aynı zamanda döngüsel anlamda mekanizmaların etkileşimini ve iletişimini sağlayan bir sigorta konumundadır (Alçın, 2016).

Genel olarak bakıldığında Endüstri 4.0'ın bireysel ve toplumsal anlamda odaklandığı bazı temel hedefleri vardır. Bu hedefler süreç dâhilinde ulaşılmak istenen nihai somut gerçeklikleri ifade etmektedir. Ekonomik büyüme, istihdam, sosyal istikrar, kalıcı değer üretimi, iş güvenliği, yüksek verimlilik ve yaşam standardı artışı şeklinde belirtilen temel hedeflere ulaşmada izlenen yol haritası, üretimde insan emeğini en aza indirgeyerek teknolojik araçların gücünü artırmak ve makineler arası entegrasyonu üst seviyeye çıkararak yapay zeka ve akıllı sistemleri kullanmaktır (Yazıcı ve Düzkaaya, 2016). Burada temel amaç, üretimde en az maliyetle en yüksek verimi elde etmek ve otonom-entegre bir sistem ve güçlü bir lojistik ağıyla ulaşılabilirliği artırarak insanların refah seviyesini yükseltmektir. Sözü edilen bütünsel dönüşümün ve sistematik değişimlerin gerçekleşmesinde Endüstri 4.0'ın mantığını ve zihinsel örüntüsünü oluşturan unsurları anlamının son derece önemli olduğu söylenebilir.

Endüstri 4.0'ın bütüncül manada mantığını ve içeriğini oluşturan ve geleceğe yön vermesi düşünülen birtakım sistemler ve teknolojiler bulunmaktadır. Bu sistemler ve teknolojiler ile içerikleri kısaca şöyle açıklanabilir (Banger, 2017; Bulut, 2017; Georgakopoulos, Jayaraman, Fazia ve Villari, 2016; Öztuna, 2017; Rose, Eldridge ve Chapin, 2015; Siemens, 2017; TÜSİAD ve BCG, 2016):

- *Akıllı Fabrikalar:* Fabrika içindeki tüm dijital cihazların birbirleriyle iletişim halinde olmalarını, kendi dışındaki tedarikçiler ve diğer faktörler ile internet üzerinden iletişim entegrasyonu ile fabrika içindeki sistemleri işletmeye uygun yazılımların geliştirilmesini ifade eden bir sistem olarak açıklanabilir.
- *Artırılmış Gerçeklik:* Fiziksel anlamda doğrudan sanal bilgisayarlar tarafından oluşturulmuş video, görüntü, grafik ve ses eklentilerinin bilgi ve veri sistemi içerisinde canlandırılarak gerçek dünya ortamına aktarılması olayıdır. Bu sayede gerçek zamanlı olarak bireyler ortamdaki nesnelere iletime geçebilir, böylelikle üretim ve tüketim sürecinde his ve duyuların olumlu yönde etkilenmesi sağlanır.
- *Bulut Bilişim Sistemi:* Farklı türde akıllı iletişim cihazlarını uçtan uca birbirine bağlamak suretiyle bulut veri merkezlerine entegre eden sistemdir. Ayarlanabilir bilişim kaynaklarının hızlı bir şekilde etkileşimini sağlar ve güvenlik açısından yüksek kapasiteli bir model sunar.
- *Büyük Veri:* Üretim sürecinin her aşamasında birçok farklı kaynaktan elde edilen verilerin toplanması ve bunların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkar. Karar verme süreçlerini standart hale getirme imkânı sağlar.

- *Ekllemeli Üretim*: 3D yazıcılar ismi ile de anılan bu yapı, üç boyutlu bilgisayar verilerini elle tutulabilecek gerçek nesnelere dönüştüren mekanizmalardır. 3D yazıcılar, insansız üretim, piyasaya hızlı ve doğru ürün sürülmesi ile üretim maliyetlerinin düşürülmesine olanak sağlaması açısından da büyük önem taşır.
- *Nesnelerin İnterneti*: Nesnelerin iletişim ağları yoluyla birbirine entegre olduğu, çevresi hakkında bilgi alışverişinde bulunduğu, toplumun ve ekonomilerin sayısallaştırılmasını içeren sistemdir.
- *Otonom Robotlar*: Yeni teknolojilerle donatılmış insanlar, akıllı sensörler ve insan-makine ara yüzleri ile birlikte çalışabilen esnek ve etkileşimli üretim mekanizmalarıdır.
- *Siber Fiziksel Sistemler*: Yapıya ilişkin unsurların bilgi teknolojilerinden yararlanarak iletişim sağlayan, fiziksel süreçleri ve bilişsel mekanizmaları yöneten, izleyen ve değerlendiren sistemlerdir. Bu yapının öne çıkan en önemli özelliği “birlikte çalışabilirlik” sağlamasıdır.
- *Simülasyon*: Üretim ve tasarım aşamasında, zaman tasarrufu sağlama ve ürün kalitesini arttırmak için sanal gerçeklik kapsamında yapay örnek modeller kullanılması sürecini ifade etmektedir.
- *Sistem Entegrasyonu*: Birbirine bağlantılı yapıların üretim noktasında ham madde temininden tasarım, pazarlama ve sevkiyata kadar her aşamada teknolojik araçlar eliyle kesintisiz bir iletişim ve akışın sağlandığı bütünlüklü bir yapıyı ifade eder.

Şekil 2. Endüstri 4.0'ın yapısı (Selek, 2017)

Genel olarak bakıldığında bilişimin hızla yayılması, teknolojiye erişimin ucuzlaması ve ulaşılabilirliğinin kolaylaşması, bilgisayarların iş ve toplumsal hayatın hemen hemen her noktasına girmesi bilgi toplumunu oluşturmuş ve bu durum da Endüstri 4.0'ı ortaya çıkarmıştır. Endüstri 4.0 bilgiye erişimin geleneksel yapısını da derinden etkilemiştir. Bu bağlamda bilginin erişimi ve üretiminin hızlanması ile paylaşım ve veri alışverişinin küresel düzeyde artması birçok değişimi beraberinde getirmiş, bu durum insanlık tarihi açısından yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Yeni döneme “Toplum 5.0” adı verilmiştir.

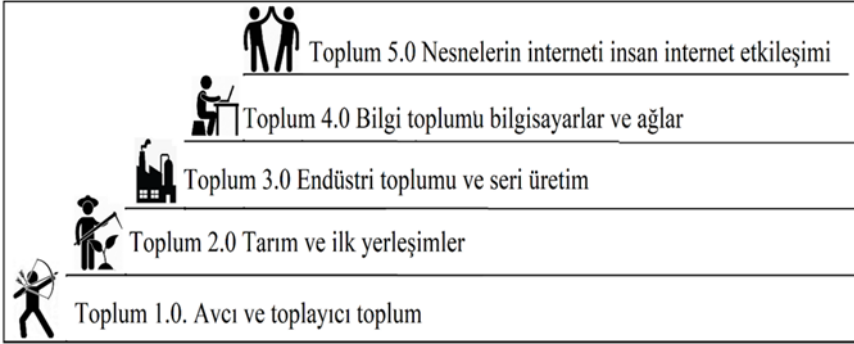
4. Toplum 5.0'in Tanımı, Amacı ve İçeriği

İnsan odaklı bir anlayışla toplumların gelişim evreleri incelendiğinde birtakım gelişim dönemlerinin olduğu görülmektedir. Bu dönemler Fukuyama (2018) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- *Toplum 1.0:* Doğada hayatta kalmak için avcılık ve toplayıcılık yapan insan gruplarıdır.

- *Toplum 2.0:* Tarımsal üretime dayalı örgütlenme biçimi ve ulus inşasına dayanan insan gruplarıdır.
- *Toplum 3.0:* Sanayi devrimine dayalı seri üretim yapan insan gruplarıdır.
- *Toplum 4.0:* Maddi olmayan varlıkları bilgi ağları olarak birleştirerek artan katma değer sağlayan insan gruplarıdır.

Günümüzde (2021) insanlık; bilgi, değer, ürün ve beceri ortaya koyma sürecinin ve yöntemlerinin önemli ölçüde değiştiği, geliştiği ve ekonomik, sosyal ve endüstriyel yapıların hızla farklılaştığı bir dönem içerisinde. Bu farklılaşma birey, toplum ve kurumsal anlamda her aşamada kendini hissettirmekte sosyal olarak insanlar arası ilişkileri büyük ölçüde etkilemektedir (CSTİ, 2016). Bu bağlamda Toplum 5.0 kavramının ortaya çıkması tesadüfi değildir. Geçmişte (Toplum 1.0-4.0) enerji kullanımı, gıda ihtiyacı, sağlık hizmeti, eğitim imkânları, uluslararası rekabet ve gittikçe karmaşıklaşan eşitlik ve adalet gibi özdeş olan birçok istenmeyen karmaşık durumların yaşanması, teknolojik gelişmelerin ilgili sorunlara cevap olabilecek çözümler sunmaya başlaması bir bakıma Toplum 5.0 kavramını doğurmuştur. Bu kavram bir anlamda geçmişten günümüze toplumsal gelişim süreçlerinin tümünü içine alarak insanın uygarlık tarihini birleştiren kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır (Mashur, Gunawan, Hidayat, Ashoer, Fitriany ve Aditya, 2019).

Şekil 3. İnsanlığın ve toplumların gelişim süreci¹

“Toplum 5.0” 2016 yılında Japonya tarafından “*süper akıllı toplum*” sloganıyla tüm dünyaya ilan edilmiştir. Bu kavramı tanıtan Japonya Başbakanı Shinzo Abe Toplum 5.0’ı “*teknoloji toplumlar tarafından bir tehdit olarak değil, bir yardımcı olarak algılanmalı*” inancıyla temellendirdiklerini ifade etmiştir (Fukoda, 2020). Esasen Toplum 5.0’in ana teması “toplum için teknoloji” önerisidir. İnsanı merkeze koyan bu anlayışın temel amacı; son teknolojik araçların doğru ve sağlıklı bir şekilde insan yaşamına entegrasyonunu sağlayarak sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmek, böylelikle toplumların mutluluğunu sağlamaktır (Mutluol, 2018).

Yeni değerler, servisler ve ürünlerin ortaya konulabilmesi için farklı bakış açılarına ve eğilimlere uyum sağlanarak yeni girişimlere yol açılması gerekir. Nitekim geleceği tahmin etmenin zor olduğu, her geçen gün insanı etkileyen buluşların yaşandığı bu çağda, ancak yeni ve özgün fikirler ortaya çıkararak zamanın ötesine geçilebilir. Bu hedefe doğru, cesur bir biçimde girişimler yapılmaya çalışılması ve aktif olarak yeniliklerin üretilmesi bir anlamda toplumsal yapıyı da şekillendirecektir. İşte bu noktada Toplum 5.0, nesnelerin

¹ İlgili literatürden yola çıkarak makale yazarları tarafından hazırlanmıştır.

internet ortamına taşınması, 4G ve 5G altyapılarının yaygınlaşması, internet hızlarındaki sağlanan artış ve veri işleme kapasitelerinin fazlalaşmasıyla aktif olarak siber alanı kullanmaya ve uygulamaya odaklanan, inisiyatiflerle toplumu oluşturan insanlara zenginlik getirmek için sürekli olarak yeni değerler ve hizmetler ortaya koyma hedeflerini ifade etmektedir (CSTİ, 2016).

Toplum 5.0, teknolojinin sağladığı devasa imkânların insanlar tarafından kontrol altına alınarak yine insanlar ve toplumların yararına kullanılmasını öngörmektedir. Başka bir deyişle teknolojik akli insan aklının hizmetine sunarak bir anlamda süper akıllı toplumlar oluşturmayı hedeflemektedir. Hiç kuşkusuz Toplum 5.0'ın ortaya çıkmasında birtakım ihtiyaçlar ön plana çıkmıştır. Örneğin Japonya'nın temel sorunlarından biri nüfusun yaşlanmasıdır. Dünyada pek çok gelişmiş ülke için sorun olan bu durum, Japonya özelinde daha baskın bir hal almıştır. Ülkede nüfusun yaş ortalamasının yüksek olması ve bunun giderek artması, hizmet sektöründen üretime, sağlık hizmetlerinden toplumdaki birçok alana tesir eden olumsuz etkiyi bertaraf etmek adına dijital dönüşüm çabalarını zorunlu kılmıştır. Özellikle ülkede işlevselliğin yavaşlamaması ve toplumsal dinamiklerin canlı kalması adına Toplum 5.0 vizyonu gelecek adına umut vadeden bir perspektif oluşturmaktadır (i-SCOOP, 2018). Japonya bu vizyon ve anlayışla dünyanın ilk süper akıllı toplumunu gerçekleştirmeyi amaçlayan girişimleri teşvik edeceğini ifade etmiş ve bu çalışmaların önemini her platformda dile getirmiştir (Fukoda, 2020).

Bilgi toplumunu temsil eden Endüstri 4.0'dan süper akıllı toplumu temsil eden Toplum 5.0'a geçişle, toplumu dijital dönüşümlere hazırlamanın, yaşanan dünya nüfusuna karşı çevre kirliliği ve doğal afetlerle baş ederek yeni sürdürülebilir çözümler üretmenin daha da iyi bir hal alabileceği düşünülebilir (Demir, 2018). Bu anlamda teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan akıllı sistemler insanın "düşmanları" değil, elektriğin sınırlandırılması, güvenlik, sosyal eşitsizlik

ve üretimin yavaşlaması gibi sorunları çözmek için “gerçek müttefikler” olarak kabul edilmelidir. Buradan hareketle dijitalleşmenin, ekonomi ve sanayide artan popüleritesinin ve sayılamayan pratik uygulamaları ile Endüstri 4.0 teknolojilerinin geliştirilmesi için güçlü bir temel teşkil etmesi ve Toplum 5.0’in oluşturulması için bir fırlatma rampası olarak kullanılabileceği öngörülebilir (Skobelev ve Borovik, 2017).

Dijital teknolojinin günlük hayatta birçok noktada kullanımının arttırılması, sosyal ilişkiler, ekonomi, endüstri, organizasyonlar ve bireyler gibi çoklu toplumsal boyutları giderek daha fazla etkilemektedir. Bu da hizmet sunumu, çevresel sorunlar ve insani ilişkiler bağlamında toplumların nihai dönüşümünü beraberinde getirmektedir (Gorecky, Schmitt, Loskyll ve Zühlke, 2014). Toplum 5.0 temel olarak, Endüstri 4.0’ın işletmelerde üretim için kullanılan ve hızla gelişen teknolojilerin sıradan insanların günlük yaşamlarına daha derinlemesine entegre edilmesini içermektedir. Endüstri 4.0 paradigması, kuruluşların ve sanayi tesislerinin etkililiğini ve ekonomik verimliliğini arttırmak için yeni teknolojileri uygulamaya odaklanırken, Toplum 5.0; sosyal robotlar, nesnelerin interneti, artırılmış ve sanal gerçeklik ile gelişmiş insan-bilgisayar ara yüzlerinden hareketle insanların bireysel yaşamlarını niteliksel açıdan geliştirmeye ve bir bütün olarak çalışarak topluma fayda sağlamaya odaklanmaktadır. Özetle Endüstri 4.0 paradigmasının fabrikaların “akıllı fabrikalara” dönüştürülmesini istediği (Hozdi’c 2015; Ferreira ve Serpa 2018), buna karşın Toplum 5.0’in ise dünyanın ilk “süper akıllı toplumu” oluşturmayı hedeflediği söylenebilir (Gladden, 2019).

5. Toplum 5.0 ve Teknoloji

Toplumsal 5.0, ekonomik refahın sağlandığı ve toplumsal problemlerin çözüldüğü, insanların hayatını daha anlamlı ve eğlenceli hale getirmek için aktif ve rahat olan yüksek bir yaşam kalitesi ile tadını çıkarabileceği insan merkezli bir

toplum ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla herkes için eşit fırsatların sağlanması ve her bireyin potansiyelinin gerçekleştirilmesi için uygun ortamların tesis edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bölge, yaş, cinsiyet ve dilden bağımsız olarak insanların ihtiyaç duydukları çeşitli ürün ve hizmetlerin sunulmalı ve onların önündeki fiziksel, idari ve sosyal engelleri kaldırmak suretiyle sorunlarını çözmek temel hedef olmalıdır. Bunun yolu ise bilişimden ve yeni teknolojilerden faydalanarak siber uzayın (sanal alan) ve fiziksel dünyanın (gerçek alan) bir araya getirilmesiyle kaliteli veri üretmek, alternatifler sunmak, yeni değerler ve imkânlar ortaya koymaktan geçmektedir (Fukuyama, 2018). Nitekim önceki gelişmeler daha çok üretim ve sanayiye odaklanırken, Toplum 5.0 insanları gelişimin merkezine koyarak onların yaşam kalitesini iyileştirmek için teknolojik entegrasyonun derinleştirilmesine odaklanmaktadır. Toplum 5.0 insanlarda sosyal sorumluluğu ve sürdürülebilirliği iyileştirmede kendinden önceki gelişmelerin sonuçlarından faydalanarak, insanları ve toplumu geliştirme iddiasındadır ve aynı zamanda topluma ve insana değer atfeden bir anlayışa sahiptir (Ferreira ve Serpa, 2018).

Toplum 5.0'ın insan hayatına dokunan ve onların yaşamına anlam katan yeniliklerinden birisi de, insanlar tarafından kontrol edilen teknolojik robotlardan kendi kararlarını alabilen özerk yapıya sahip robotlara geçiş sürecidir. Toplum 5.0, robotların sensör teknolojisi olan nesnelerin internetindeki (IoT) teknolojik ilerlemeler nedeniyle endüstriyel bir dönüşüm geçirerek sensör ölçümleri yoluyla elde edilen büyük verileri (BD) ve büyük verilerde korelasyonları bulan olasılıkları kaliteli internet bağlantı imkânı ve hızlı işlemcilerle analiz eden yapay zekâ (AI) teknolojilerini birleştirmektedir. Ortaya çıkan robotların endüstriyel üretimdeki özerkliği, geleneksel olarak insanlar tarafından yapılan işlerin yaklaşık yarısının yakında robotlar tarafından yapılacağını ortaya koymaktadır (Frey ve Osborne, 2017). Dolayısıyla gelecekte insanların IoT/ AI/ BD teknolojilerini kullanarak yeni işler kurması, kurulacak

işlerde rol oynaması veya görev alabilmesi için sistem ve ağ bilgisinin olması gerekmektedir. Nitekim bu bilgilerle insanların üretime katılması, bireysel ve toplumsal açıdan üretimin devamlılığı adına önemli görülmektedir. Ancak bu durumun insanların hayatlarını olumsuz yönde etkilememesi için ilgili konuların öğretim programlarına dâhil edilerek okullarda öğretilmeleri de gerekmektedir. Sözü edilen konuların öğrencilere iyi öğretilmesi için de öğretmenlerin nitelikli eğitim almaları, gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donatılmaları gerekmektedir (Aoki, Nakamura ve Yuminaka, 2019).

Şekil 4. Toplum 5.0 için bir platform oluşturma (Harayama, 2017)

KEIDANREN (Japonya İş Konseyi), Toplum 5.0'ın tüm yönleriyle insan hayatına ve toplumsal yaşama entegre edilmesi ile sosyal yapı ve kurumların yeniden tanımlanmasını içeren zorlu bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Ortaya çıkan bu durumun, toplumu oluşturan kesimler ve paydaşlar tarafından kabul görmesi ve benimsenmesi noktasında bir direnç oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Sonuçta

da Toplum 5.0 karşısında yıkılması gereken beş engelin olduğunu ileri sürmüşlerdir:

- Bakanlıklar ve kamu kurumları engeli,
- Hukuk sistemi engeli,
- Teknoloji engeli,
- İnsan kaynakları engeli,
- Sosyal kabul engeli.

Bu engellerin aşılarak istenilen hedefe ulaşılması için hükümetler tarafından ulusal vizyon belgelerinin oluşturulması, geleceğe yönelik kanunların çıkarılması ve tüm bireylerin yeni toplum anlayışına ve ekonomik sürece hızlı bir şekilde dahil edilmesi gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, sosyal mutabakatın sağlanması ve toplumun merkezine insanın taşınarak ulusal vizyon belgelerinin tüm paydaşlar tarafından kabul görmesini sağlamaktır. Dolayısıyla insanlara değer atfederek onları bu sürece inandırmak ve elde edilen güç ile kurumsal yapıları değiştirmek suretiyle toplumsal dönüşümü sağlamak ana hedef olmalıdır (Keidanren, 2017; akt. Mutluol, 2018).

Toplum 5.0 her ne kadar faydaları açısından ön plana çıksa da insana ve topluma etkileriyle ilgili birtakım endişeler de yok değildir. Çünkü Toplum 5.0'ın ortaya koyduğu teknolojileri geliştirme ve uygulama çabalarının başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali her daim vardır. Ayrıca öngörülen teknolojik platformlar etkili bir şekilde uygulanabilse bile, bu platformların vatandaşlar tarafından kullanımlarının bireysel ve toplumsal bir takım yan etkiler oluşturma tehlikesi de vardır. Bu nedenle Toplum 5.0 değerlendirilirken faydaları yanında bireysel ve toplumsal açıdan ortaya çıkarabileceği olumsuzlukların da hesaba katılması yerinde olacaktır (Takahashi, 2018). Örneğin Toplum 5.0 kapsamında insan hayatına giren ve hayatın her alanında bulunan akıllı sistemlerinin internet bağımlılığı, çevrim içi video oyunu bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığında görülene benzer yeni bağımlılık riskleri oluşturma olasılığı araştırılırken bir

tarafından da Toplum 5.0'dan bağımlılıkları önlemek veya tedavi etmek için yeni araçlar elde edilebilir mi sorusuna da yanıt aranmaktadır (Pontes, Taylor ve Stavropoulos, 2018).

Bilişim teknolojilerinin birey ve toplum yararına işe koşulduğu Toplum 5.0 insanların bedenleri, zihinleri ve günlük rutinlerine ağı bağlı teknolojileri ve cihazları dahil ettiği için onları olası siber saldırılara da açık hale getirmektedir ki bu saldırıların bireysel ve toplumsal anlamda büyük güvenlik problemlerine neden olması ve insanlar için hayati tehlike oluşturması muhtemeldir (Gladden, 2019). Toplum 5.0 bağlamında gelişen teknolojik yaşama ilişkin ortaya çıkan olumsuz durumlardan biri de iş kaybı endişesi ve etik sorunudur. Gelişen iş modellerinde birçok alanda operasyonel kararların makineler ve onların oluşturduğu algoritmalar tarafından alınması ve akıllı makine sistemlerinin birini işe almaktan, herhangi bir hükümlüye ceza vermeye kadar birçok alanda kullanılmaya başlanması insanlar tarafından şüpheyle karşılanmakta ve endişeye yol açmaktadır. University of North Carolina'dan tekno-sosyolog Zeynep Tüfekçi, yapay zeka ile ilgili yaptığı bir TED konuşmasında "Sorumluluklarımızı makinelere yıkamayız. İnsani değerlere ve etiğe daha da sıkı tutunmalıyız." diyerek ortaya çıkan etik sorunlara dikkat çekmiştir. Burada üzerinde durulması gereken temel nokta, insan-teknoloji arasındaki etkileşimde sağlıklı bir dengenin kurularak insani değerlerin ön planda tutulması ve mahremiyete dikkat edilmesi gerçektir (Yorulmaz, 2018).

6. Toplum 5.0 ve Dijital Dönüşüm

Bilgi iletişim teknolojilerinde ve üretim araçlarında yaşanan hızlı gelişim ve değişim insanları daha önce hiç deneyimlemediği yeni bir hayata götürmektedir. Yeni hayatı yönetecek ve yönlendirecek ortak bir akla ihtiyaç vardır. Bu ortak aklın topluma yansımaları olarak merkezinde insan olan bir anlayışı temsil eden "süper akıllı toplum" gösterilebilir. Süper akıllı toplum;

Toplum 5.0 anlayışının bir çıktısı olarak teknolojik alandaki gelişim ve değişimlerin birey ve toplum hayatına entegre edilmesi ve genel olarak dijital dönüşümün sosyal dönüşüm boyutunu yönetecek akli oluşturması şeklinde tanımlanabilir. Fukuyama (2018) Toplum 5.0'da toplumun ana aktörünün teknolojiden ziyade insan olduğunu ifade etmiştir. O'na göre bu toplum yalnızca "süper akıllı toplum" kavramıyla açıklanamaz, buna "hayal edebilen toplum" denilmesi daha doğrudur.

Temelde Toplum 5.0, teknolojik gelişmelerin topluma entegre edilerek teknolojinin bir tehdit değil, insanlar ve toplumlar için fayda sağlayan önemli bir araç olarak görülmesini amaçlamaktadır. Geniş anlamda ise teknoloji ile barışık ve dijital araçları benimseyip insan yararına kullanabilen bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir (Okan Gökten, 2018). Merkezine insanı alan bu anlayışın Toplum 5.0 ve önerdiği model olan süper akıllı toplum olarak nitelendirilmesinin altında yatan temel nedenin de bu olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda Toplum 5.0 anlayışının hedeflediği süper akıllı toplumun özellikleri şöyle özetlenebilir (Harayama, 2017):

- Tüm insanların kalitesi yüksek hizmetlere erişebileceği bir toplum.
- Farklı nitelikte ihtiyaçları olan bireylere gerekli hizmet ve ürünleri zamanında ve miktarında temin eden bir toplum.
- İnsanların bölge, dil, din, cinsiyet ve yaş gibi farklılıklarına bakılmaksızın refah ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir toplum.

Toplum 5.0'in bir uzantısı olarak süper akıllı toplum temelde dijital dönüşümü esas alan, akıllı makine ve robot kullanımının arttığı, büyük veri ve bilgi işlem gücünün yoğunlaştığı ve yapay zekânın her alanda etkisini hissettirdiği anlayışı temsil eden bir toplum modeline dayanmaktadır (Saracel, 2020). Bilindiği gibi günümüzde bütün olgular, kodlar ve insanların icra ettiği fonksiyonlar sayısallaştırılabilmektedir. Dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemde teknolojik

araçlar bireyler için hızla vazgeçilmez hale gelerek bilgiyi tüm dünyada kolayca işlenebilir ve yayılabilir hale getirmiştir. Bu durum hem birey ve toplum hayatının birçok noktasında dijital dönüşüm meydana getirmekte hem de yeni kavramların ve değerlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Alp ve Levent, 2020).

Nesnelerin interneti, yapay zekâ ve robotik kodlama gibi dijital teknolojiler, veri bilimi, büyük veri ve veri madenciliği, hayal gücü ve yaratıcı düşünmeyi içine alan ve yenileşme olarak ifade edilen inovasyon, nesnelerin interneti, algoritma, robotik, matematik, istatistik, yapay zekâ ve yapay zekânın alt branşlarını teşkil eden makine öğrenmesi, derin öğrenme ve yapay sinir ağları gibi unsurlar dijital dönüşümün sacayaklarını oluşturmaktadır. Bu dönüşüm kolaylıkları yanında birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Doğal kaynakların tükenmesi, küresel ısınma, artan ekonomik eşitsizlik ve terörizm gibi küresel ölçekteki sorunlar içinde yaşanan zaman dilimini daha da zorlu hale getirmektedir. Toplum hayatında ortaya çıkan bu sorunların çözümü, “insanlar ve nesnelere” ile “gerçek ve siber” dünyalar arasında bağlantı kurarak bilgi iletişim teknolojilerinin en üst düzeyde kullanmasının önünün açılmasında ve buna bağlı yeni değerlerin ortaya konulmasında yatmaktadır (Frey ve Osborne, 2017). İşte burada süper akıllı toplum modeli ön plana çıkmaktadır ki bu modelle birey ve toplumlar bilgi iletişim teknolojilerini etkin bir biçimde kullanarak az sorunla bir arada daha iyi yaşam sürebilir, inovatif düşüncüyü temel alarak yenilikleri insan yararına kullanıp yönetebilir ve gelecek için ortak vizyon geliştirebilir (Banger, 2019; Gladden, 2019).

Dijital dönüşümü içine alan tüm unsurların, toplumu oluşturan farklı yapıdaki tüm insanlara yönelik onların daha iyi yaşam koşullarına ve refah düzeyine sahip olması noktasında kapsayıcı olması büyük önem ifade etmektedir. Örneğin dijital dönüşümün gerçekleşmesini ve bu sistemlerin işleyişini sağlayan

aynı zamanda sürdürülebilir kılan temel unsur internettir. İnternete erişimin kolaylaştırılması olması ve kullanımının yaygınlaştırılması kapsayıcılık açısından önemlidir (Yıldırım, 2018). Bu anlamda dijitalleşmenin eşit fırsat ilkesi ile tüm toplumlarda yaygınlaşması ve dijitalleşme sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal yaşam koşullarına uyum sağlama ve hiç kimsenin dışlanmaması için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Öte yandan veriye dayalı ekonomik ve sosyal inovasyon için ihtiyaç duyulan süper akıllı toplumun oluşturulmasında devleti oluşturan tüm organizasyonel yapıların işbirliği içinde olmaları önemli bir husustur. Çünkü gerek dijital tabanlı yenilikler gerekse artan küresel sorunlar söz konusu kurumların hiç birinin tek başına baş edebilecekleri bir mücadele alanı değildir. Bu noktada ortak akıl doğrultusunda atılacak adımlar, paylaşım ve yaklaşımlar süper akıllı toplumun oluşturulmasında çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Diğer önemli bir husus akıllı teknolojileri ve sistemleri geniş anlamda dijital dönüşümü üretecek ve yönetecek nesillerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi konusudur. Toplumun oluşturan farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ve yaş grubuna ait insanların hayat boyu öğrenme ve mobil öğrenme kapsamında dijitalleşmenin ve akıllı toplumun bir parçası haline getirilerek adaptasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bu durum süper akıllı toplumun oluşturulması, dijital insan kaynağının yetiştirilerek güçlendirilmesi ve dijital dönüşümün sürdürülebilirliği noktasında büyük görev ifa etmektedir (Büyüksulu, 2020).

7. Toplum 5.0'dan Eğitim 5.0'a

Eğitim, bireysel ve toplumsal alanlarda meydana gelen değişim, gelişim ve dönüşüm hareketlerini belirleyen, aynı zamanda geniş kitlelere hızla yayan, sürdürülebilir ve kalıcı hale getiren bir güçtür. Bireylerin ve toplumların gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyi ile o toplumun genel eğitim yapısı arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Parçadan bütüne giden bu anlayış

doğrultusunda, bireyi dolayısıyla toplumları sosyo-ekonomik açıdan üst seviyelere çıkarmanın temeli insanların güçlü ve sağlam bir eğitim alma zorunluluğudur. Çünkü toplumsal gelişmişliğin ve yetkinliğin ayakta durması ve sürdürülebilir kılınması ancak eğitilmiş ve nitelikli insan gücünün varlığı ile mümkündür. Bunu gerçekleştirilebilmek için ise toplumların ihtiyaç duyduğu insan özelliklerini ortaya çıkaracak eğitim sistemleri ve anlayışları kurgulanmalıdır (Şahin, 2020).

Günümüz eğitim anlayışı, toplumların sağlam bir temel üzerinde ilerlemesi ve yapısal anlamda güçlü olması noktasında bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Kurgulanacak eğitim politikalarının toplumsal gelişim hareketlerine ivme kazandıracak, daha da önemlisi bunları yönetebilecek bir karakter ve içeriğe sahip olması gerekmektedir. Endüstri 4.0 ve sonrasında Toplum 5.0 anlayışının ortaya çıkardığı bakış açısı bizlere yeni bir eğitim vizyonunun oluşturulması gerektiğini işaret etmektedir. Bu vizyon Karabacak ve Sezgin'in de (2019) işaret ettiği gibi; eğitim sisteminin üretkenliği ve eleştirel düşünmeyi geliştirecek şekilde tasarlanması, teknoloji ve dijital okuryazarlıkların erken çocukluktan itibaren kazandırılmaya başlaması ile hayat boyu ve mobil öğrenme anlayışlarının bireysel ve toplumsal açıdan içselleştirilmesi biçiminde olabilir.

Tarihin her aşamasında nesil belirleyen ana unsur teknoloji olmuştur ve ancak teknolojinin oluşturduğu yaşam ekosistemine uyum sağlayan, çağların farklı teknolojileri ile istek ve arzularını karşılayan ve kendilerini yeniden şekillendiren bireyler ve toplumlar varlıklarını devam ettirebilirler. Buna örnek olarak da eskiden çocukların çamurdan arabalar yapması, şimdikilerin ise tablette oyun oynamaları gösterilebilir (Çepni, 2020). Öte yandan dijitalleşmenin benimsediği öğrenme anlayışını bağlantıcılık pedagojisinin oluşturduğu ileri sürülmektedir. Bu anlayışa göre bilgi; bloglar, facebook, twitter, instagram ve diğer multimedya web yayınları gibi ağlar üzerinde dağılmıştır. Öğrenmenin

oluşabilmesi için öğrenen bu süreçte hem öğrenme ağları oluşturabilmeli hem de bu ağlar arasında gezinebilme becerisine sahip olmalıdır (Baki, 2019).

Tüm bu yaklaşımlar ekseninde incelendiğinde eğitim, toplumsal yapının en temel kurumlarından birisini oluşturmakla beraber, geçmişten günümüze endüstriyel gelişim evrelerini ortaya çıkaran ve bu evrelerden etkilenen bir kurum olarak da modern insanlık tarihini değiştirmeye ve dönüştürmeye devam etmektedir (Yazıcı ve Düzkaya, 2016). Yaşanan köklü teknolojik, toplumsal ve sosyolojik hareketlenmeler eğitimi de çeşitli şekillerde başkalaştırmıştır. Bu durum Endüstri Devrimine benzer şekilde eğitimde de aşağıdaki gelişim aşamalarını meydana getirmiştir:

Eğitim 1.0: Bu dönem, geleneksel tarım toplumlarının ihtiyaçlarına yönelik oluşturulmuş, öğretmen merkezli ve davranışçı yaklaşımı esas alan ezber dayalı bir anlayışı temsil etmektedir. Öğretmenin etkin öğrencinin ise edilgen olduğu ve daha çok sözlü anlatım yönetiminin kullanıldığı bir dönemdir. Bu evrede toplu kitlesel eğitimin hâkim olduğu, katı ve yoğun bir içeriğin sorgulama ve eleştirme yetisi olmadan çocuklara öğretildiği görülmektedir. Bir anlamda bilginin öğrenciler tarafından depolandığı, ancak kullanımına ve günlük hayatla bağlantısına fırsat verilmeyerek tek tip sorularla öğrencilerin değerlendirildiği ifade edilebilir (Puncreobutr, 2016). Bu dönemde öğrencilerin daha çok öğretmenlerini izleyerek onları rol model aldıkları ve öğrencilerin gelecek kurgularında onların önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Eğitim 2.0: Bu dönem, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini içeren toplumsal dönüşümü yansıtmaktadır. Eğitim 1.0'dan sonra keskin ve büyük çaplı gelişmelerin yaşandığı Eğitim 2.0'da eğitim anlayışında köklü değişimler olmuştur. Temelde öğretmenin "rehberlik eden, yol gösterici" rolüne büründüğü ve etkin öğrenme yaklaşımlarının kullanılmaya başlandığı bu dönemde davranışçı yaklaşımın terkedilerek bilişsel yöntemlerin esas alındığı ve

merkezinde öğrencinin olduğu yeni bir eğitim anlayışına geçilmiştir. Öğreten ve öğrenen noktasında esnek ve etkileşimli bir öğrenme modeli benimsenerek sıkı ve bilgi temelli öğrenme yaklaşımı daha çok yerini eleştirel ve bireyin ihtiyaçlarını esas alan ve katılımcılığı ön planda tutan bir bakış açısına dönüşmüştür. Bununla birlikte öğrenme sürecinde kısmen de olsa teknolojik araç ve gereçler kullanılmaya başlanmıştır (Eren, 2020). Kısaca Eğitim 2.0, yavaş yavaş insan aklının devreye sokulmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir.

Eğitim 3.0: Bu dönem, sanayi toplumundan teknoloji temelli toplum anlayışına geçişi yansıtan bir evreyi içermektedir. Teknolojik gelişime dayalı unsurların eğitimde olduğu gibi hayatın her alanına girdiği ve etkilediği bir dönemdir. Medyanın dijitalleşmesi, internet erişiminin kolaylaşması ve sosyal medya kullanımının yaygınlaştığı (Öztemel, 2018), bilgiye ulaşma maliyetinin düştüğü ve fiziksel öğrenmenin yansıra sanal öğrenmenin de bir fırsat olarak ortaya çıktığı bir dönemdir. Kaynak erişiminin çeşitlendiği bu dönemde, bilgiyi tüketmekten ziyade bilgiyi üretmenin öne çıktığı ve bireylerin bilgiyi, kendi deneyimleri ve objektiflerinde yansıtmak suretiyle oluşturduğu bir anlayış olan yapılandırmacı öğrenme ve öğrenmeyi öğrenme yaklaşımları değer kazanmıştır (Harkins, 2018). Bu dönem bir anlamda, karmaşıklaşan dünyada, insan zihninin eğitilmesi ve potansiyelinin azami ölçüde kullanılmaya başlanmasıdır.

Eğitim 4.0: Bu dönem, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ile inovasyon eksenli değişimlerin eğitim sistemine hâkim olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemin eğitim felsefesi; hayat boyu öğrenme ile bireyin analiz ve sentez yapabilmesi, sorun çözme ve iletişim kurabilmesini esas alan bir temel üzerine oturtulmuştur. Aynı zamanda bu dönem bireyin sorumluluk alma, disiplinler arası çözümler bulma ve entelektüel bir esnekliğe sahip olmasını da amaçlamaktadır (Yazıcı ve Düzgaya, 2016). Teknik açıdan bakıldığında söz konusu dönemde Endüstri 4.0'ın ortaya çıkardığı yeni

teknolojilerin eğitim sistemine uyarlandığı ileri sürülebilir. Özellikle bu noktada yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, büyük veri ve bulut gibi dijital dönüşümün temelini oluşturan unsurların yoğun bir biçimde kullanılmaya başlandığı ve öğrenme hızının arttığı söylenebilir. Öğrenmenin zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde gerçekleşebileceği aynı zamanda öğretmenin eğitim rehberliği rolüne geçtiği, öğrencinin de bireysel öğrenmesini yönetebildiği bir anlayışın hâkim olduğu dönemin (Eren, 2020) genel özellikleri aşağıda açıklanmıştır:

- Dijital dönüşümün ortaya çıkardığı şartlara uyum sağlayacak şekilde bireyler inovasyon yapan girişimciler olarak yetiştirilmelidir.
- Bireylere yaşamları için ihtiyaç duyacakları bilgi ve çağın gereklerini yerine getirebilecekleri üst düzey beceriler kazandırılmalıdır.
- Bilgi üretiminin artması ve uyarıcıların çeşitlenmesi karşısında birey kendi öğrenme yöntemini belirlemeli, bilgi okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık alanlarında yetkin hale gelmelidir.
- Öğrenme sürecinde odaklanmış yenilikler ve e-öğrenme yoluyla uygulamalar bireysel ve takım çalışmalarına yönelmelidir.
- Harmanlanmış öğrenme, sınıfsız öğrenme ve mobil öğrenme gibi yeni öğrenme yaklaşımları uygulanmalı, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın esnek ve şeffaf bir eğitim anlayışı işe koşulmalıdır.
- Öğrencileri eğitim sistemine entegre yerine sistemi öğrencilerin kabiliyet ve yeteneklerine göre şekillendirilmeli ve dijital unsurlarla zenginleştirilmelidir (Harkins, 2018; Öztemel, 2018; Semerci, Yavuz ve Semerci, 2018).

Eğitim 5.0: Bu dönem, Toplum 5.0 kavramının ortaya çıkışı ve bu bağlamda oluşan yeniliklerin ve gelişmelerin eğitime uyarlanması sonucunda önem kazanmıştır. Halen yaşamakta olduğumuz zaman dilimini de içine alan bu süreç geçmişin bir toplamı olarak karşımıza çıkmakta ve bir kartopu misali evirilerek

geleceğe doğru yol almaktadır. Bu dönemde Eğitim 4.0'a kıyasla çok keskin kırılmalar ve derin farklılaşmalar olmamakla beraber kümülatif bir anlayışın ürünü olarak uzun soluklu bir perspektifin ortaya koyulduğu ifade edilebilir. Bu süreçte ortaya çıkan yenilikler neticesinde geliştirilen makine öğrenmesi, büyük veri ve akıllı sistemlerin eğitimde işe koşulması yoluyla eğitim, sadece insanlar arası etkileşim ve bilgi paylaşımından çıkarılıp insan-robot veya robot-insan etkileşimini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Eğitim 5.0 farklı türde teknolojilerin, kullanıcıların içeriğiyle doğrudan etkileşime girerek sanal bir ortama katılmalarına olanak tanımları sınıfların sınırlarını kaldırarak her zaman her yerde ve her şeyden öğrenme, dijital dünyanın birçok öğrenme materyalini kullanma ve materyal oluşturma, birlikte yaratıcı etkinlikler gerçekleştirerek ürün ortaya koyma gibi bir takım fırsatları da beraberinde getirmiştir (Mustafa Kamal, Mohd Adnan, Yusof, Ahmad ve Mohd Kamal, 2019).

Görüldüğü üzere Eğitim 1.0'dan 4.0'a kadar geçen döngülerde eğitim, çoğunlukla kullanılan teknoloji ve bu teknolojilerin imkânları ölçüsünde gelişerek şekillenmiştir. Eğitim 5.0'a bakıldığında ise, insanların araç olarak kullandıkları teknolojinin bir öğretmen veya bir öğrenci olarak yer değiştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Eğitim 5.0, akıllı ve birleştirilmiş sınıflar da dâhil olmak üzere bireysel eğitime imkân veren üniversiteler arası, ülkeler arası hatta kıtalar arası iş birlikleri sağlayan bağlantı ve etkileşimlerin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde öğrencilerin konuları, dilleri veya geçmişleri eğitimde bir sorun olmaktan çıkmıştır. Dünyanın hemen her yerinden insanlar her okulun öğrencisi veya öğretmeni olabilirler. Bu noktada Alias (2019), Eğitim 5.0'ı; "sürdürülebilir, dengeli ve ilkeli, değerlerle yönlendirilen, akılla desteklenen, yeni ve her yerde bulunan teknolojilerle sağlanan öğrenme merkezli bir ekosistem" olarak tanımlamıştır. Nitekim Eğitim 5.0, Eğitim 4.0'ın getirdiği bütün araç ve yöntemleri kabul eder ve onun iskeleti üzerinde yapılır. Aynı zamanda bunu değerler ve gelecekteki ilerici düşünceye vurgu yaparak geniş bir

çerçevede ele alır. Ancak felsefe olarak ondan en büyük farklılığı, makine ve teknolojik unsurların bir araç olarak kullanılması ve temelde insanların mutluluğunu, üretimini ve bireysel olarak gelişimini amaç edinmesidir (Eren, 2020).

Eğitim 5.0 temelde, Toplum 5.0'ın yansıması olan süper akıllı toplum olarak nitelendirilen insanlığın gelişim sürecinde geldiği son evrenin sürdürülebilir kılınması noktasında ihtiyaç duyulan insan kaynağının yetiştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. İnsanlığın bu yeni sosyal gelişim düzeninde teknik anlamda uzmanlaşmanın yanı sıra insani noktalarda da derinleşme ve gerekli niteliklere sahip olma değer kazanmıştır. Bu manada analiz etme, çıkarım yapma, dirençli olma, eleştirel düşünme, iletişim, işbirliği, karar verme, liderlik, problem çözüme, sorgulama, sosyal uyum ve üretkenlik gibi insan odaklı beceriler bireylere kazandırılmalıdır. Çünkü bu süreçte teknolojinin getirdiği geniş imkanlar sayesinde bilgiye ulaşma maliyeti neredeyse sıfırlanmıştır. Ancak elde edilen bilginin bilimsel verilere dayanması, güvenilir ve doğrulanabilir olması gereklidir. Aynı zamanda bu yolla elde edilen bilginin insanların refahı, mutluluğu ve gelişimi için kullanılması da büyük önem arz etmektedir. Kısaca, teknolojik imkanlar yoluyla elde edilen bilgi ve ürünlerin insan odaklı bir anlayışla insanların faydasına yönelik kullanılması ancak teknolojik unsurların eğitimde temel becerilerle entegre bir şekilde işletilmesine ve doğru bir şekilde yönetilmesine bağlı olduğu ifade edilebilir (Alias, 2019; Fukuyama, 2018; Ferreira ve Serpa, 2018; Frey ve Osborne, 2017).

Uluslararası alanda yapılan yüksek katımlı büyük organizasyonlar, dünya genelinde farklı alanlardaki politikalara yön vermesi açısından büyük önem ifade etmektedir. Bunlardan birisi de küresel ekonomi, sosyal ve toplumsal konuların tartışıldığı Dünya Ekonomik Forumudur. Bu doğrultuda 2020 Ocak

ayında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumunda eğitimle ilgili sekiz önemli nokta paylaşılmıştır:

- Küresel Vatandaşlık Becerileri
- Yenilik ve Yaratıcılık Becerileri
- Teknolojiyi Kullanma Becerileri
- Etkileşim Becerileri
- Kişiselleştirilmiş ve Kendi Kendine Öğrenme
- Erişilebilir Kapsayıcı Öğrenme
- Problem Tabanlı ve İşbirlikçi Öğrenme
- Hayatboyu ve Öğrenci Merkezli Öğrenme

Dünya Ekonomik Forumunda sıralanan bu alanlar, Eğitim 5.0 anlayışının da öngördüğü bireylerin sahip olması gereken becerilerin eğitim sistemleri içerisinde bulunan alt bileşenleri de kullanarak öğrencilere kazandırılmasını kapsamaktadır. Burada teknoloji ve dijitalleşme ana unsurdur; fakat aynı zamanda bireylerde bulunması gereken niteliklerin kazandırılmasında da kolaylaştırıcı etkiye sahip aracı bir rol üstlenmektedir. Ayrıca bu alanların esnek bir yapı arz etmesi gerektiği, zaman içerisinde gelişmelere uygun şekilde değişebileceği ve farklı yönlere evrilebileceği gerçeğinin de unutulmaması gerekir.

Tüm bu bilgilerden hareketle Eğitim 5.0 anlayışının temel ilkeleri şunlardır:

- Öğretim programları değişken, yeniliklere açık, dinamik ve geleceğe dönük bir yapıda olmalıdır.
- Derslerde eski/yeni tüm ders araçları esnek bir yapıda ve bütünlük içerisinde kullanılmalıdır.
- Öğretmenin rolü “öğrenciler öğretim programını öğrenirken rehberlik etmek” ten ziyade “eğitim rehberliğine” dönüşmektedir. Çünkü Eğitim

5.0'da öğrenmenin tek kaynağı öğretim programı değildir; öğrencilerin birbirlerinden, içinde yaşadıkları topluluklardan, uzmanlardan, çevrim içi faaliyetlerden, derslerden veya internetten öğrenebilecekleri unutulmamalıdır.

- Öğrenciler sadece alıcı ve kavrayıcı değil, aynı zamanda etkileşimde bulunan, öğretebilecek olan ve kendine yol gösterebilecek araçları seçme ve yönetme becerisinin farkında olan bağımsız bireylerdir. Gelişmek ve öğrenmek için kendi ilgi ve algıları doğrultusunda her türlü araç ve teknolojiyi işe katarak yetenek ve becerilerini keşfetmeli ve yollarını belirlemelidir.
- Dersler gerçek sınıfların yanı sıra zaman ve mekân sınırı olmaksızın sanal sınıflar, sanal oturumlar ve sanal gerçekliği içerecek şekilde uzaktan eğitimle de işlenebilir.
- Bireylerin diğer becerilere de kaynaklık eden dijital okuryazarlık, yaratıcılık ve inovasyon becerileri geliştirilmelidir.
- Öğrenci bir veri değil, aksine sistemin ana kaynağı olmalıdır. Öz değerlendirme ve yenilikçi değerlendirme unsurları Eğitim 5.0'ın temel araçlarındandır. Değerlendirmeler beyin temelli, aktif öğrenme, verimlilik, etkililik ve esneklik gibi birden çok gösterge çerçevesinde yapılmalıdır.

Yukarıda sözü edilen yönelimler ışığında Eğitim 5.0; teknolojinin tüm kazanımlarını kabul eder. Bu gelişim ve ilerlemeleri insanlığın bugünü ve geleceğini daha iyi hale getirmek için kullanır. Bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine olanak vermeyi temel ilke edinen insan merkezli yönüyle ön plana çıkar (Alias, 2019).

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

İnsanlık tarihi kendi gelişim süreci içerisinde edindiği bilgi ve birikimi insanlığın yararına olacak şekilde kullanmayı amaç edinen birçok gelişme yaşamıştır. İlk insan topluluklarının kas gücünü kullanarak başlattığı ilerleme anlayışı, günümüzde modern toplumların entelektüel birikimleri ile taçlanarak köklü bir toplumsal dönüşüm süreci meydana getirmiştir. Avcılık ve toplayıcılıkla başlayan insanların hayata tutunma çabaları 18. yüzyıla gelindiğinde farklı bir boyut kazanmıştır. Enerji kaynaklarının üretimde kullanılmaya başlanması ile birlikte kas gücü yerini makinelere bırakmış ve böylelikle seri üretim modeline geçilmiştir. Endüstri 1.0 ile başlayan bu süreç insan aklıyla üretilen ve bilimin teknik alana yansımalarının bir sonucu olan, büyük veri, bulut, nesnelerin interneti, yapay zeka, özerk robotlar, artırılmış gerçeklik ve akıllı fabrikalar gibi yeni teknolojilerin insan yaşamına girdiği Endüstri 4.0 ile farklı bir ivme yakalamıştır. İşte bu noktada Toplum 5.0 ortaya çıkmıştır.

Toplum 5.0; “teknolojinin toplumlar için bir tehdit olarak değil, bir yardımcı olarak algılanması” gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmelerin toplumlardan bağımsız düşünülemediği ve bunların insanlığın var olan sorunlarının çözümünde nasıl kullanılacağı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Ana teması; insan merkezli bir toplum anlayışı çerçevesinde teknolojik unsurların toplumun faydası ve mutluluğu için kullanılması esasına dayanan Toplum 5.0’ın farklı alanlara yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Bu alanlardan birisi de teknolojik gelişmelerin insan hayatına dokunmasını ve meydana gelen toplumsal dönüşüm hareketlerinin kalıcı olmasını sağlayacak olan Eğitim 5.0’dır.

Eğitim 5.0’ın temel amacı, Toplum 5.0 stratejisinin öngördüğü süper akıllı toplum yapısının insan kaynağını yetiştirmek ve bu manada oluşan yeniliklerin yaygın etkisini genişletmek şeklinde ifade edilebilir. Çünkü Toplum 5.0’ın

öngördüğü insan tipinin yetiştirilmesi, yenilik ve dönüşümlerin sürdürülebilir kılınması ve yönetilmesinde eğitime büyük bir görev düşmektedir. Eğitim 5.0 ile Toplum 5.0 arasında entegrasyonu ve eşgüdümü sağlayan temel unsur dijital dönüşümdür. Verilerin ve olguların kodlanarak sayısallaştırılması ile sanal ortama aktarımını içeren dijital dönüşüm hareketinde insan yaşamının kolaylaştırılması ve nitelikli hale getirilmesi düşüncesi yatmaktadır.

Dijital dönüşüm hayatın her alanını olduğu gibi eğitimi de etkilemiştir. Dijitalleşmenin eğitime getirdiği yenilikler, eğitim sistemlerinin kaderini değiştirerek öğretmen-öğrenci-okul kavramlarına biçilen rolü kökten yenilemiştir. Mobil öğrenme, çevrim içi ve senkron eğitim, kodlama eğitimi ve kendi kendine öğrenme gibi öğrenme yaklaşımları bu dönemde sıklıkla kullanılan unsurlar arasındadır. Aynı zamanda teknolojik imkânların getirdiği kolaylıklar sonucunda eğitimde zaman, mekân ve ülke sınırlaması kalkarak evrensel, ortak ve sınırları olmayan herkese açık bir eğitim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu eğitim modellerinin toplumlar tarafından kabul görmesi ve sistem dâhilinde uygulanması noktasında bunlara eklemenecek anlayışların hâkim kılınması zorunluluk arz etmektedir. Özellikle dijital okuryazarlık, hayat boyu öğrenme, yaratıcılık ve inovasyon gibi beceriler bu yeni eğitim anlayışının yerleşmesinde tüm paydaşlara yönelik kolaylaştırıcı bir etki sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alçın, S. (2016). Endüstri 4.0 ve insan kaynakları. *Popüler Yönetim Dergisi*, 63(1), 47.
- Alias, N. A. (2019). Next gen learning in education 5.0 @uitm. <https://myhe2019.uitm.edu.my/wpcontent/uploads/2019/04/Slide-Prof-Aziah-Next-Gen-Learning-25thApril.pdf> adresinden 08.12.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Alp, İ. ve Levent, F. (2020). Dijital dönüşümün öğrencilerin değerleri üzerindeki etkisine ilişkin öğretmen görüşleri, *Turkish Studies*, 15(3), 1611-1633. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.37035>.
- Aoki, Y., Nakamura, K. & Yuminaka, Y. (2019). Science education for society 5.0. *Proceedings of International Conference on Technology and Social Science (ICTSS 2019)*.
- Baki, A. (2019). *Matematiği öğretme bilgisi*, (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 ekstra*, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Banger, G. (2019). Endüstri 4.0, Toplum 5.0. <https://bizbiz.net/endustri-4-0-toplum-5-0/> adresinden 22.11.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Basu, K. (2018). *The journey from industry 4.0 to society 5.0 with iot, big data and ai*. <https://www.linkedin.com/pulse/journey-from-industry-40-society-50-iot-ai-big-data-kallol-basu> adresinden 19.10.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Bulut, E. (2017). Endüstri 4.0 ve inovasyon göstergeleri kapsamında Türkiye analizi. *ASSAM* (7), 50-72.
- Büyüksulu, A. R. (2020). *Toplum 5.0 süper akıllı toplum yeni dünya düzeninin yeni sosyal gelişim manifestosu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Council of Science, Technology and Innovation, (2016). *Fifth science and technology basic plan*. Government of Japan, Tokyo.

- Çelikaş, M. S., Sonlu, G., Özgel, S. ve Atalay, Y. (2015). Endüstriyel devrimin son sürümünde mühendisliğin yol haritası. *TMMOB Makina Mühendisleri Odası Mühendis ve Makine Dergisi*, 56(662), 24-34.
- Çepni, S. (2020). Eğitimde “bir adım ötesi” tartışmalarının kavramsal çerçevesini anlamak: dijitalleşme ve insanileşme (etik ve değerler) kavramlarında denge kurma arayışları. *Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi*, (3)2, 65 - 79.
- Demir, E. (2018). Toplum-5-0-ve-japonya. /<https://egitimheryerde.net/adresinden-25.04.2020-tarihinde-erişilmiştir>.
- Demir, F., İlhan, E. ve Kalaycı, N. (2019). Yükseköğretimde hedeflenen dönüşümü gerçekleştirme araçlarından eğitim programı 4.0. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 432-466.
- Dirsehan, T. (2015). Classifying countries according to their export competitiveness: the position of Turkey as an emerging economy. *AJIT-e*, 6. 21, 71-95.
- Dutton, H. W. 2014. Putting things to work: social and policy challenges for the internet of things. *Info*, 16(3): 1–21. <https://doi.org/10.1108/info-09-2013-0047>.
- Eren, Z. (2020). “Toplum 5.0 ve dijital dünyada toplumsal dönüşüm ve eğitim 5.0.” *Dijital dönüşüm ve süreçler (kitabı içinde) Editörler: Dr. Öğr. Üyesi D. Akçay, Dr. Öğr. Üyesi E. Efe*, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Ferreira, C. M. & Serpa, S. (2018). Society 5.0 and social development: contributions to a discussion. *Management and Organizational Studies* 5(4), 26–31.
- Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 devrimi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: kavramlar, küresel gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.

- Frey, C. B. & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?. *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Fukuda, K. (2020). Science, technology and innovation ecosystem transformation toward society 5.0. *International Journal of Production Economics*, 220, 107460.
- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a new human-centered society. *Japan SPOTLIGHT, Special Article*, 2,47- 52.
- Georgakopoulos, D., Jayaraman, P. P., Fazia, M., Villari, M. & Ranjan, R. (2016). Internet of Things and edge cloud computing roadmap for manufacturing. *IEEE Cloud Computing*, 3(4), 66-73.
- Gladden, M. E. (2019). Who will be the members of Society 5.0? Towards an anthropology of technologically posthumanized future societies. *Social Sciences*, 8(5), 148.
- Gorecky, D., Schmitt, M., Loskyll, M. & Zühlke, D. (2014, July). Human-machine-interaction in the industry 4.0 era. In *2014 12th IEEE international conference on industrial informatics (INDIN)* (pp. 289-294). Ieee.
- Görçün Ö. (2017). *Endüstri 4.0*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Harayama, Y. (2017). Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society Japan's Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges. *Hitachi Review*, 66(6), 556-557.
- Harkins, A. M. (2008). Leapfrog principles and practices: Core components of education 3.0 and 4.0. *Futures Research Quarterly*, 24(1), 19-31.
- Hozdić, E. (2015). Smart factory for industry 4.0: A review. *International Journal of Modern Manufacturing Technologies*, 7(1), 28-35.
- İscoop (2018). From industry 4.0 to society 5.0: the big societal transformation plan of Japan. <https://www.i-scoop.eu/industry-4-0-society-5-0/adresinden> 06.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

- Karabacak, Z. İ. ve Sezgin, A. A. (2019). Türkiye’de dijital dönüşüm ve dijital okuryazarlık. *Türk İdare Dergisi*, 1(488), 319-343.
- Keidanren, (2017). Japan revitalization by realizing society 5.0 http://www.keidanren.or.jp/policy/2016/029_honbun.pdf
adresinden 06.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Mashur, R., Gunawan, B. I., Fitriany, F., Ashoer, M., Hidayat, M. & Aditya, H. P. K. P. (2019). Moving from traditional to society 5.0: Case study by online transportation business. *The Journal of Distribution Science*, 17(9), 93-102.
- Mustafa Kamal, N. N., Mohd Adnan, A. H., Yusof, A. A., Ahmad, M. K. & Mohd Kamal, M. A. (2019, January). Immersive Interactive Educational Experiences—Adopting Education 5.0, Industry 4.0 Learning Technologies for Malaysian Universities. In *Proceedings of the International Invention, Innovative & Creative (InIIC) Conference, Series* (pp. 190-196).
- Mutluol, F. (2018). Toplum 5.0: insan merkezli değer toplumu. <http://www.idemahaber.com/toplum-5-0-insan-merkezli-deger-toplumu>
adresinden 30.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Nuroğlu, E. (2018). Sanayide Dijital Dönüşüm Yarışında Türkiye’nin Dış Ticareti İçin Fırsatlar ve Tehditler. In *14th International Conference on Knowledge, Economy & Management*.
- Okan Gökten, P. (2018). Karanlıkta üretim: Yeniçağda maliyetin kapsamı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 880-897. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.460897>.
- Özkan, M., Arzu, A. L. ve Yavuz, S. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından dördüncü sanayi-endüstri devrimi’nin etkileri ve Türkiye. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2), 126-156.

- Öztemel, E. (2018). Eğitimde Yeni Yönelimlerin Değerlendirilmesi ve Eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-30.
- Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0 (dördüncü sanayi devrimi) ile çalışma yaşamının geleceği*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Pontes, H. M., Taylor, M. & Stavropoulos, V. (2018). Beyond "Facebook addiction": The role of cognitive-related factors and psychiatric distress in social networking site addiction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(4), 240-247.
- Puncreobutr, V. (2016). Education 4.0: New challenge of learning. *St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 92-101.
- Rose, K., Eldridge, S. & Chapin, L. (2015). The internet of things: An overview. *The internet society (ISOC)*, 80, 1-50.
- Saracel, N. & Aksoy, İ. (2020). Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 26-34.
- Selek, A. (2017). Endüstri tarihine kısa bir yolculuk. <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-biryolculuk/adresinden-26.10.2020-tarihinde-erisilmistir>.
- Semerci, Ç., Yavuz, Ö. ve Semerci, N. (2018). *Eğitim 4.0'ın Türkiye'ye yansması*. 6. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı, 168-184.
- Seyrek, A. G. (2015). Endüstri 4.0 uygulama için yol haritası <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-uygulama-icin-yol-haritasi/adresinden-18.06.2020-tarihinde-erisilmistir>.
- Schwab, K. & Samans, R. (2016). Future of jobs. <http://reports.weforum.org/adresinden-24.05.2020-tarihinde-erisilmistir>.
- Siemens, (2017). Endüstri 4.0 yolunda. http://cdn.endustri40.com/file/ab05aaa7695b45c5a6477b6fc06f3645/End%C3%BCstri_4.0_Yolunda.pdf. s.10. [adresinden-11.06.2020-tarihinde-erisilmistir](http://cdn.endustri40.com/file/ab05aaa7695b45c5a6477b6fc06f3645/End%C3%BCstri_4.0_Yolunda.pdf).

- Skobelev, P. O. & Borovik, S. Y. (2017). On the way from Industry 4.0 to Industry 5.0: from digital manufacturing to digital society. *Industry 4.0*, 2(6), 307-311.
- Ganschar, O., Gerlach, S., Hämmerle, M., Krause, T. & Schlund, S. (2013). Produktionsarbeit der Zukunft-Industrie 4.0. Ed. Dieter Spath, Stuttgart: Fraunhofer Verlag.
- Şahin, L. (2020). *Eğitimin bugününü tartışırken geleceğini öngörmek: eğitim 4.0. Pandemi ekseninde küresel değişim ve yeni ekonomik düzen (kitabı içinde)* Editörler: Pakdemirli, Z. Bayraktar, A.N. Ünalmiş, S. Bayraktar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Takahashi, T. (2018). Behavioral economics of addiction in the age of a super smart society: Society 5.0. *Oukan (Journal of Transdisciplinary Federation of Science and Technology)*, 12(2), 119-122.
- Taghizadeh, K. & Keser, G. (2015). Dördüncü sanayi devrimi: yarının fabrikaları neye benziyor. *Taşıt Araçları Yan Sanayicileri Derneği Dergisi*, 84, 68-70.
- Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga (Çev. Selim Yeniçeri), 1. Baskı, İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Serkut, K. (2020). Toplum 5,0'da eğitim. https://serkutkizanlikli.com/toplum50egitim/Nisan_27_2020_adresinden_09.12.2020_tarihinde_erisilmistir.
- TÜSİAD ve BCG (2016). *Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak sanayi 4.0: gelişmekte olan ekonomi perspektifi*. İstanbul: TÜSİAD.
- Yazıcı, E. ve Düzkaya, H. (2016). Endüstri devriminde dördüncü dalga ve eğitim: Türkiye dördüncü dalga endüstri devrimine hazır mı?. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7(13), 49-88.

Yıldırım, F. (2018). Dijital dönüşüm, kalkınmada anahtar verimlilik, <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/dijital-donusum/9628> adresinden 02.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yorulmaz, I. (2018). Endüstri 4.0'a karşı toplum 5.0'i gelecekte neler bekliyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45918360>. adresinden 02.05.2020 tarihinde erişilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Human history includes a process that includes major changes, transformations and breakdowns from past to present. It can be clearly stated that the views, thoughts, culture and social structure of the previous period changed after each period in which the production relations of people changed in the historical process. The first humans continued their lives by hunting and consuming the animals, then they lived the hunting-gathering period, and finally they settled down by cultivating crops and raising animals. The understanding based on agricultural production has also initiated the transition process of people to settled life. This situation has been described as an agricultural revolution in terms of human history and consumption has brought production along with it (Özkan, Al, & Yavuz, 2018). At the end of the 18th century, the Industrial Revolution process started, which led to many changes and developments in social, cultural and economic fields, based on the scientific and technological experience of humanity.

The change in people's life style, production-consumption habits and relationship styles affected the social structure. For example, agricultural societies have often been in a stable structure, in a position where power lies with monarchic leaders and concentrates on religious structures. The class structure subordinate to certain rules has not changed for a long time and has been organized in the form of large states / empires organized with an agricultural production model (Toffler, 2008). The Industrial Revolution, on the other hand, completely changed this structure and initiated social change with the contribution of technology. The purpose of this research is to reveal the development of the Society 5.0 process and its effect on education. Topic; Industrial Revolution, Transition from Industry 4.0 to Society 5.0, Definition, Purpose and Content of Society 5.0, Society 5.0 and Technology, Society 5.0

and Digital Transformation and Society 5.0 to Education 5.0. It is thought that the evaluations made in the study will be useful in making sense of the last point reached in the fields of industrial development, social accumulation, digital transformation and educational change.

Definition, Purpose and Content of Society 5.0

When the developmental stages of societies are examined with a human-oriented approach, it is seen that there are some development periods. These periods are listed by Fukuyama (2018) as follows:

- Community 1.0: Groups of people who hunt and gather in order to survive in nature.
- Society 2.0: It is a form of organization based on agricultural production and groups of people based on nation building.
- Society 3.0: These are groups of people who mass-produced based on the industrial revolution.
- Community 4.0: It is groups of people who provide increasing added value by combining intangible assets as information networks.

"Society 5.0" was announced to the whole world by Japan in 2016 with the slogan of "super smart society". Japan Prime Minister Shinzo Abe, who introduced this concept, stated that they base Society 5.0 on the belief that "technology should be perceived as an aid, not a threat by societies" (Fukoda, 2020). Essentially, the main theme of Society 5.0 is the "technology for society" proposal. The main purpose of this understanding that puts people in the center; To provide solutions to social and economic problems by ensuring the correct and healthy integration of the latest technological tools into human life, thereby ensuring the happiness of societies (Mutluol, 2018).

Society 5.0 to Education 5.0

Education 5.0 allows different types of technologies to participate in a virtual environment by directly interacting with the content of users, removing the boundaries of classrooms, learning from anything, anywhere, anytime, using many learning materials of the digital world and creating materials, creating a product through creative activities (Mustafa Kamal, Mohd Adnan, Yusof, Ahmad, & Mohd Kamal, 2019).

Education 5.0 basically is of great importance in raising the human resources needed at the point of making the last phase of human development sustainable, which is defined as the super smart society, which is the reflection of Society 5.0. In this new social development order of humanity, besides specializing in the technical sense, deepening in human aspects and having the necessary qualifications have gained value. In this sense, people-oriented skills such as analyzing, inferencing, resilience, critical thinking, communication, cooperation, decision-making, leadership, problem solving, questioning, social cohesion and productivity should be acquired to individuals.

Findings (Results)

Digital transformation has affected education as well as all areas of life. The innovations brought by digitalization to education have radically renewed the role assigned to teacher-student-school concepts by changing the destiny of education systems. Learning approaches such as mobile learning, online and synchronous education, coding training and self-learning are among the elements frequently used in this period. At the same time, as a result of the facilities brought by technological possibilities, the limitations of time, place and country in education have been removed and an understanding of education that is universal, common and open to everyone without borders has emerged. In order for these educational models to be accepted by the societies and to be implemented within the system, it is imperative that the understandings that will be added to them should be dominant. Especially skills such as digital literacy, lifelong learning, creativity and innovation can have a facilitating effect for all stakeholders in the establishment of this new understanding of education.

Pedagogical Implications

Society 5.0 is one of the newest social perspectives that have been put forward with the aim of producing smart solutions to the problems seen and faced by the society by using the possibilities of technology for the benefit of humanity. In educational terms, society 5.0 is seen as important for today's societies where the population is increasing rapidly and the resources are rapidly decreasing. In this context, it is aimed to increase the use of technology opportunities for social benefit by bringing this study to the field of education.

BİYOLOJİ EĞİTİMİ VE EKONOMİ

Lütfiye ÖZALEMDAR*

Öz

Bir toplumun gelişmişlik düzeyi ve küresel rekabetteki yerini belirlemede, o toplumu oluşturan bireylerin değişen ve gelişen koşullara uyum sağlaması ve kendini yetiştirmesi etkin rol oynamaktadır. Bu bağlamda eğitim ve ekonominin birbiriyle olan ilişkisi öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı; biyoloji eğitiminde yer alan bazı konuların ekonomiyle ilişkisini ve biyoloji eğitiminin bu konuları hangi kazanımlar çerçevesinde ele aldığını ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak bu çalışmada nüfus, çevre, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik, teknoloji ve sağlık konuları ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçları; belirlenen konuların ekonomiyle ilişkili olduğunu ve ekonomiyi etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın diğer sonuçları ise, 2018 biyoloji öğretim programında bu konulara yönelik kazanımların doğrudan ya da dolaylı olarak öğrencilere ekonomik bilgi/beceri/farkındalık kazandırabileceği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: *Biyoloji eğitimi, öğretim programı, ekonomi.*

Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, lozalemdar1981@hotmail.com, Giresun/Türkiye

BIOLOGY EDUCATION AND ECONOMICS

Abstract

The adaptation of the individuals making up a society to the changing and evolving conditions and their self-improvement play an active role in determining the development level of that society and its place in global competition. In this context, the relationship between education and economy is of vital importance. The aim of this study, is to reveal the relationship between some of the topics in biology education and economy, and within the framework of which gains biology education deals with these topics. For this purpose, population, environment, natural resources, biodiversity, technology and health-related issues are discussed in this study. The results of the research; reveals that the identified issues are related to and affect the economy. Other results of the study show that the gains on these subjects in the 2018 biology curriculum can directly or indirectly provide students with economic knowledge/skills/awareness.

Keywords: *Biology education, curriculum, economics*

1. GİRİŞ

Eğitim, kişilerin içinde yaşadığı topluma adapte olmasını sağlamak ve kabiliyetlerini geliştirmek amacıyla davranışlarında istenilen yönde değişiklik yapma süreci ve etkinliğidir (Adnan, 2015). Öğretim ise okullarda belirli amaç ve plan dahilinde bilinçli, kontrollü ve örgütlenmiş etkinlikler aracılığıyla öğrenmeyi sağlama sürecidir (Özmen, 2008: 36). Son yıllarda teknoloji alanında meydana gelen hızlı ilerleyiş ve bilgi birikimindeki artış, eğitimi daha da önemli kılmış ve bilgiyi seçme, toplama, kullanma süreciyle ilgili yetenekleri öne çıkarmıştır (Adnan, 2015). Eğitimin amaçları arasında, bireyin beden, zihin ve duyu yönünden gelişmesi, çevre bilinci, doğa ve hayvan sevgisi kazanması, insan haklarını ayırım yapmadan gözetmesi yer almaktadır. Aynı toplumun içinde ya da

toplumdan topluma değişebilen bu amaçların belirlenmesinde ekonomi etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Biyolojik ve sosyal bir varlık olan insan için doğal ve sosyal ihtiyaçların sınırsız, bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli olan mal ve hizmetlerin sınırlı olması, bireyin karar ve davranışlarında ölçülü olmasına ve ekonominin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomi ve eğitim arasında ise, karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Kızıloluk, 2007).

Bir ülkenin gelişmişlik ve refah düzeyi, o ülkedeki nitelikli ve sürekli eğitim olanaklarına ve bu sayede kazanılan bilgi ve becerilerle ekonomik büyümeye sunulan katkıya bağlıdır (Çakmak, 2008). İyi eğitilmiş bireylerin yüksek ücretli işleri talep etmesi ve yüksek gelir elde etmesi, mal ve hizmet talebini artırmakta ve daha fazla üretime yol açarak ekonominin büyümesini sağlamaktadır (Doğrul, 2009). Ayrıca, bireyin eğitimle edindiği kazanımlar; nüfus artışını yavaşlatma, kişi başına düşen geliri arttırma, bilinçli tüketim, sağlıklı yaşama, suç işlemenin azalması ve teknolojik gelişmelere katkı sağlama gibi sonuçlarla ekonomiyi etkilemektedir. Dolayısıyla, eğitime yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi, ekonomik büyüme de eğitime yapılan yatırımları arttırarak, eğitim yatırımları ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Baş, 2004). Nitekim; 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun genel ve özel amaçlarında da eğitimin ekonomik büyümeye katkısı dikkate alınmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 24 Haziran 1973, sayı: 14574).

Eğitimin ekonominin ihtiyaç duyduğu özellikte işgücü yetiştirme, bilgiyi üretme, yayma, modern üretim teknolojilerini takip etme, geliştirme ve üretme gibi iktisadi görevleri bulunmaktadır. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performanslarındaki farklılık, bu görevlerin başarı bir şekilde yürütülmesiyle doğrudan ilişkidir (Çalışkan vd., 2013).

2. Biyoloji Eğitimi ve Ekonomi

Ekonomide insan gücü ihtiyacını karşılayacak ve eğitim seviyesini yükselterek toplumsal değişmeye katkı sağlayacak eğitim planlamaları, kalkınma planları kapsamında ele alınmaktadır (Küçükler, 2010). Nitelikli insan gücü ile bilim ve teknoloji alanında yapılan üretimin, ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısında değişimlere yol açması, özellikle eğitim alanında ülkeler arası rekabeti arttırmıştır (Çakmak, 2008). Günlük yaşantımızın büyük bir bölümünde, özellikle fen bilimleri ile ilgili olayların gerçekleşmesi, bu rekabette fen eğitimi bilim ve teknolojinin temeline yerleştirmektedir (Kıncal vd., 2007).

Fen bilimleri, insanın kendisi ve doğal çevresini araştırması sonucu elde ettiği bilgileri içeren bilim dallarından oluşmaktadır (Gökçen, 2012). Fen bilimlerinde özellikle biyoloji alanında edinilen bilgilerin yaşantımızı doğrudan etkilemesi, biyoloji eğitime yönelik ihtiyacı ve önemi arttırmaktadır (Altunoğlu ve Atav 2005). Dünya hem hızla gelişen bilim ve teknolojiye hem de nüfus, çevre, doğal kaynaklar, enerji, beslenme ve sağlık gibi alanlarda çözüm bekleyen sorunlara ev sahipliği yapmaktadır. Doğa sevgisi, çevre ve biyoçeşitliliği koruma, canlılara ve yaşam alanlarına saygı duyma, kalıtsal hastalıkları öğrenme, sağlık sorunlarını minimize etme, soyu tükenen canlılara duyarlı olma gibi pek çok bilginin bireylere aktarılması (Özkan, 2011) ve bireylerin bu bilgileri davranış haline getirmesinde biyoloji eğitimi önemli bir role sahiptir (Berkant 2002). Biyolojik kaynakların sosyal ve ekonomik gelişimde mihenk taşı olması (Seven, 2020) biyoloji eğitimi ayrıca önemli kılmaktadır.

Biyoekonomiye yönelik etkinliklerde; biyolojik kaynakların üretimi, kullanımı ve sürdürülebilirliğinde bilgi sağlamak, yeni, güvenli, maliyeti düşük ve eko-verimli ürün elde etmek, tarımda rekabeti ve sürdürülebilirliği desteklemek amaçlanmaktadır. Biyoekonomi, güvenli tarım yapma, balıkçılık üretimi, yenilenebilir biyo-kaynak talebini karşılama, yüksek kaliteli gıda talebini karşılama, kuş gribi ile beslenmeye bağlı hastalıkların kontrolü ve önlenmesini

sağlama gibi konularda avantaj oluşturmaktadır. Ülkelerin biyoekonomiye yönelik politika ve strateji üretmeleri, kamu destek mekanizmaları ve yasal düzenlemeler yapmaları oldukça önemlidir. Sadece sanayide değil akademik alanda da biyoekonomik girişimcilik önem kazanmıştır. Üniversitelerin biyoekonomi bölümleri açması, biyoloji ve genetik bölümlerini sayıca arttırması buna örnek olarak gösterilebilir (Bayramoğlu vd., 2018).

Nüfus, çevre, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik, teknoloji ve sağlık konularıyla sınırlandırılan bu çalışmada; ilgili konuları ekonomi açısından irdelemek ve biyoloji eğitiminin bu konuları hangi kazanımlar çerçevesinde ele aldığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Biyoloji eğitimindeki kazanımlar Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programıyla (MEB, 2018) sınırlı tutulmuştur. Belirli konular kapsamında biyoloji eğitimiyle ekonomi arasındaki ilişkiye dikkat çekmeye çalışan bu çalışmanın literatüre farklı bir pencere açacağı düşünülmektedir.

2.1. Nüfus, Ekonomi ve Biyoloji Eğitimi

Bir toplumun nüfus artışındaki ivme azaldığında, o toplumda kişi başına düşen gelir dağılımındaki eşitsizlik iyileşmekte, hatta uzun vadede sermayenin derinleşmesi ve verimliliğin artması gündeme gelmektedir (Baş, 2004). Sanayileşen ülkelerde refah düzeyinin artması ile toplumsal yapı değişmiş ve bu durum doğum oranının azalmasında etkili olmuştur (Telatar ve Terzi, 2010). Toplumun beşerî sermayesinde, sosyal ve ekonomik kalkınmasında doğurganlık oranlarının azalması ve özellikle kadına yönelik eğitim ön plana çıkmaktadır (Baş, 2004).

MEB ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı (MEB, 2018) incelendiğinde; 11. sınıf öğretim programında nüfus konusuyla ilgili kazanımlar olduğu görülmektedir. Bu kazanımlar Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. 2018 Biyoloji Öğretim Programında Nüfus Konusuyla İlgili Kazanımlar (MEB, 2018)

Kazanım No	Kazanım
11.2.2.1	Populasyon dinamiğine etki eden faktörleri analiz eder.

Tablo 1' deki kazanıma göre biyoloji eğitimi ile öğrencilerin; popülasyon dinamiği ve buna etki eden faktörlerin analizi ile dünya ve ülkemizdeki nüfus değişimlerinin olası sonuçları hakkında bilgi/beceri/farkındalık kazanması beklenmektedir.

2.2. Çevre/Doğal Kaynaklar/Biyçeşitlilik, Ekonomi ve Biyoloji Eğitimi

2.2.1. Çevre, Ekonomi

Tarihsel süreçte tarımsal hayata geçiş ve sanayileşme ile insanlar çevreyi baskılamış ve bu baskı nüfus artışı, çevre kirliliği ve alt yapı sorunlarıyla zaman içerisinde daha da artmıştır (Muşmul ve Yaman, 2018). Oysaki sürdürülebilir kalkınma için doğanın korunması ve kaynakların bilinçli tüketilmesi oldukça önemlidir (Çoban ve Ölmez, 2017). Bugün dünyada çevre ve ekonominin birbirine ihtiyaç duyduğu, karşılıklı onarımla ve olumsuzlukları önleyerek birlikte yol alabileceği fikri yaygınlaşmaktadır (Muşmul ve Yaman, 2018). Nitekim, ekosistem ve kaynakların etkin kullanımına ilişkin sorunlar, küresel boyutta ekonomik krize neden olduğundan, ülkeler yeşil ekonomi ve mavi ekonomi gibi yeni politikalar üretmeye başlamıştır. Yeşil ekonomide amaç; ekolojik dengenin sağlanması ve çevresel sürdürülebilirlik için ekonomik ve çevresel riskleri önlemek iken, mavi ekonomide, deniz ve okyanusların bilinçsiz ve aşırı avlanmaya karşı korunması, atıklarla kirlenmemesi, biyoçeşitliliğin ve deniz ürünlerinin korunması, deniz taşımacılığı ve deniz turizminin sürdürülebilirliğini sağlamaktır (Çoban ve Ölmez, 2017). Gelişmekte olan ülkelerin geçiş sürecini tamamlamadan tarımdan sanayiye geçişi, endüstrinin hızlı ve kontrolsüz

olmasına ve çevre sorunlarına yol açmaktadır. Bu nedenle bu ülkelere çevresel konularda ekonomik destek sağlanması ve eğitim yoluyla çevre bilinci kazandırılması oldukça önemlidir (Karaer ve Gürlük, 2003). Yine atık üretiminin azaltıldığı sistemler de düşük maliyetli ve ekonomiktir. Bu nedenle atıkların çevresel ve ekonomik yüklerini analiz etmek ve atık üretimini geri dönüşümle azaltmak atıkların sürdürülebilirliği açısından önemli görülmektedir. Geri dönüşümün sağlıklı ve elverişli olması için ev, işyeri, okul, otel vb. yerlerde oluşan atıkların sınıfsal olarak depolanması gerekmekte, aksi takdirde atıklardan istenilen düzeyde yararlanılamamaktadır. Bu nedenle her düzeyde eğitim alan öğrenciye atıkların azaltılması ve ayrıştırılarak toplanmasına yönelik uygun davranış biçimlerinin aktarılması gerekli görülmektedir (Yaman, 2012).

Doğal kaynakları koruyan ve çevresel hassasiyetleri dikkate alan sürdürülebilir kalkınma stratejileri için; fosil yakıtlara sağlanan mali desteğin yenilebilir kaynaklara aktarılması, karbon vergisinin küresel düzeyde uygulanması ve karbon salınımını azaltacak teknolojilerin teşvik edilmesi gerekmektedir. Etkin çevresel politikaların orman yönetimi, verimli tarım, temiz su kaynakları, kirlilik kaynaklı hastalıkların azalması ve sera gazı salınımının azalması gibi pozitif etkileri hem yeşil büyümenin gerçekleşmesini hem de ekonomik çıktının artmasını sağlayacaktır (Çınar, 2015). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının bir alt disiplini sayılan yeşil ekonomiye geçiş, yeşil işler ve yeni istihdam alanları oluşturarak işsizlik ve yoksulluğun azaltılması ve gelirin yeniden dağıtılması çalışmalarına olumlu destek sağlayacaktır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015).

2.2.2. Doğal Kaynaklar, Ekonomi

Doğal kaynaklar, doğada insan etkisi olmadan kendiliğinden var olan kaynaklardır ve konum olarak yerin üstünde, altında ya da denizlerde bulunabilmektedir (Akbel, 2019). Genel olarak tükenebilen ve tükenemeyen olarak sınıflandırılan doğal kaynaklardan; tükenebilenlere (yenilenemeyen)

jeotermal kaynaklar, toprak, doğal gaz, kömür, maden, petrol, orman ve hava örneği, tükenemeyenlere (yenilenebilir) ise güneş, su ve dalga ve rüzgâr örneği verilebilir (Tutar vd., 2012). Özellikle sanayi devriminden sonra nüfusun, üretimin ve teknolojik gelişmelerin artması, enerji ihtiyacı ve üretim sürecini doğrudan etkileyen doğal kaynakları daha önemli hale getirmiştir (Ağır ve Türkmen, 2020).

Doğal kaynaklar kiralanarak ya da hammadde olarak piyasaya sürüldüğünde, ekonomik bir kazanç oluşturmakta ve özellikle gelişmiş ülkelerde refah ve kalkınma ile sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesinde etkili olmaktadır (Çınar, 2015). Doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke olmak, ihracatın, ithalatın, dövizin ve sanayileşmenin artması ve büyümenin hızlanması anlamına da gelmektedir (Bal, 2011). Dünyada sınırlı miktarda olan doğal kaynakların korunması ekonomik açıdan oldukça önemlidir. Ancak, bir ülkenin sosyoekonomik olarak kalkınmasında, doğal kaynaklara sahip olmasının yanı sıra, sermaye, teknolojik olanak, eğitilmiş ve nitelikli insan gücü, etkin yönetim, gerçekçi kalkınma planı ve düzenli ekonomik politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Başol vd., 2005).

2.2.3. Biyoçeşitlilik, Ekonomi

Biyoçeşitlilik, zaman içerisinde yeryüzünde meydana gelen değişimleri dengeleme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Ekosistem, tür ve genetik çeşitliliği olmak üzere üç ana bölümden oluşan biyolojik çeşitlilik hem ekolojik hem de ekonomik açıdan çeşitli faydalar sağlamaktadır. Besin maddesi sağlama, ilaç ham maddesi sağlama, sanayi malzemeleri sağlama ve turizme katkı sağlama bunlardan bazılarıdır (Polat, 2017). Manzara, yeşil ormanlar, farklı bitki türleri ve temiz hava sağlayarak duygusal ihtiyaçlarımızı, gıda, ilaç ve enerji sağlayarak temel ihtiyaçlarımızı karşılamada önemli rolleri olan biyoçeşitlilik sosyoekonomik açıdan da oldukça

değerlidir. Örneğin, soyu tükenen canlılardan ekonomik değere sahip olanların piyasa değeri yükseldiğinde sosyoekonomik fayda artmaktadır. Yine endemik çeşitliliği zengin olan gelişmekte olan ülkeler sosyoekonomik açıdan daha avantajlı sayılmaktadır (Demir, 2009). Coğrafi konumu, ekolojik ve iklim özellikleri açısından farklı ekosistem tiplerine sahip olması nedeniyle ülkemiz zengin bir biyoçeşitlilik içermektedir. Ekosistemler ve biyolojik çeşitliliğin, ekonominin büyümesi, gelişmesi ve kalkınmasında önemli olduğu dikkate alınır, ülkemizdeki bu durum da bir avantaj olarak değerlendirilebilir (Seven, 2020). Biyoçeşitlilik ile insanoğluna sunulan mal ve hizmetler arasında doğru bir orantı vardır (Atasoy vd., 2013). Ancak doğanın sağladığı mal ve hizmetleri biyolojik çeşitliliği ve ekosistemi bozmadan, doğal kaynaklara zarar vermeden kullanmak ve gelecek kuşaklara aktarmak sürdürülebilirlik açısından oldukça önemli görülmektedir. Aksi halde ortaya çıkan zararın maliyetleri ciddi ekonomik sonuçlar yaratabilmektedir. Biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik yasa çıkarma, doğal çevreye uyumlu mimari tasarım yapma, rehberlik ve danışmanlık desteği sağlama, sürdürülebilir turizm ürünlerini geliştirme, turizm geliştirme projeleri için finans kaynağı sağlama, koruma kuruluşlarına gönüllü bağışçı sağlama, gerekli durumlarda etkinlikleri zaman ve mekan olarak sınırlandırma, vatandaşları sürece dahil etme ve tüm düzeylerdeki eğitim-öğretim kurumlarında biyolojik çeşitliliğin önemi hakkında farkındalık yaratacak çalışmalar yapma gibi faaliyetlere yer verilmelidir (Deniz, 2019).

MEB ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı (MEB, 2018) incelendiğinde; 9., 10. ve 11. sınıf öğretim programında çevre/doğal kaynaklar/biyoçeşitlilik konularıyla ilgili kazanımlar olduğu görülmektedir. Bu kazanımlar Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. 2018 Biyoloji Öğretim Programında Çevre/Doğal Kaynaklar/Biyoçeşitlilik Konularıyla İlgili Kazanımlar (MEB, 2018)

Kazanım No	Kazanım
9.1.2.1.	Canlıların yapısını oluşturan organik ve inorganik bileşikleri açıklar.
9.3.1.1.	Canlıların çeşitliliğinin anlaşılmasında sınıflandırmanın önemini açıklar.
10.2.1.2.	Genetik varyasyonların biyoçeşitliliği açıklamadaki rolünü sorgular.
10.3.2.1.	Güncel çevre sorunlarının sebeplerini ve olası sonuçlarını değerlendirir.
10.3.2.2.	Birey olarak çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki rolünü sorgular.
10.3.2.3.	Yerel ve küresel bağlamda çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik çözüm önerilerinde bulunur.
10.3.3.1.	Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin önemini açıklar.
10.3.3.2.	Biyοçeşitliliğın yaşam için önemini sorgular.
10.3.3.3	Biyolojik çeşitliliğın korunmasına yönelik çözüm önerilerinde bulunur.
11.2.1.1.	Komünitenin yapısına etki eden faktörleri açıklar.

Tablo 2' deki kazanımlara göre öğrencilerin; çevre sorunlarının sebepleri ve olası sonuçları, çevre sorunlarının oluşmasında bireylerin rolü, yerel ve global boyutta çevreye zarar veren insan faaliyetleri, çevre kirliliğine yönelik çözümler, kirliliği önlemede biyoloji ve diğer disiplinler arasındaki ilişki, suyun önemi, su / ekolojik / karbon ayak izinin küçültülmesi, doğal kaynakların sürdürülebilirliğine yönelik ülkemizdeki uygulamalar, çevre farkındalığı ve doğal kaynakları sarf etmeme, soyu tükenen canlıların önemi ve biyoçeşitliliğe etkisi, biyolojik çeşitliliğın kaynağı ve azalması durumunda canlılar üzerindeki olası sonuçlar, ülkemizin biyoçeşitlilik açısından zengin olmasını sağlayan faktörler, biyolojik ve endemik türlerin değeri, önemi, sağlık ve ekonomiye katkıları, biyolojik çeşitliliğe ve ekosistemin doğal işleyişine müdahale etmeme, nesli tükenen canlılar ile endemik türlerin korunması, biyokaçakçılığın önlenmesi, biyoçeşitliliğın korunması, gen bankalarının gerekliliğı ve komünitelerin biyoçeşitliliğı hakkında bilgi/beceri/farkındalık kazanması beklenmektedir.

2.3. Teknoloji, Ekonomi ve Biyoloji Eğitimi

Modern ekonomilerde üretim teknolojilerinin yayılması ekonomik büyümede etkili olmaktadır (Baş, 2004). Bu teknolojilerden biri çevre, enerji, tarım ve sağlık gibi farklı disiplinlerle ilişkili olan biyoteknoloji uygulamalarıdır. Biyoteknoloji,

özel kullanıma yönelik ürün oluşturmak veya ürünleri dönüştürmek amacıyla temel mühendislik, doğa ve bilgisayar bilimlerinden faydalanan, biyolojik sistemleri ve canlıları kullanan teknolojik uygulamalardır. Biyoteknolojik uygulamalara, çevre kirliliği ve atıkların temizlenmesinde kullanılan genetiği değiştirilmiş mikroorganizmalar, enerji sektöründe kullanılan biyoyakıtlar (Arslanhan, 2010), tarım alanında kullanılan gen transferleri, ıslah çalışmaları ve seleksiyon uygulamaları (Bayramoğlu ve diğerleri, 2018), enerji endüstrisinde kullanılan biyomalzeme, biyoenzim ve biyosensörler (Arslanhan, 2012), sağlık alanında kullanılan yapay doku ve organ üretimi, gen terapisi, biyofarmasötikler, rekombinant aşılarda ve biyoteknolojik vitamin üretimi örnek olarak verilebilir (Gül, 2014; 2020).

Günümüzde artan çevre sorunları ve bozulmaya yüz tutmuş ekolojik dengeler mimari tasarımları da büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle mimari alanda doğa yaşamı, canlılar ve organizasyondan ilham alan, doğayla uyumlu, az tüketen, az zarar veren, geri dönüşümü sağlayan ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanan tasarımların kullanıldığı yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Biyoloji ve teknoloji alanındaki gelişmelere paralel olarak doğaya uyumlu ve doğadaki işleyişi taklit ederek ekosisteme katkı sağlayan bu mimari tasarımlar zamanla önemli hale gelmiştir (Çakmaklı ve Selçuk, 2019). Yapay arı kolonisi algoritması kullanılarak yapılan çizelge çalışması (Çetin, 2019), yarasalar için, mağaraların fraktal kurgusunda var olan ilkeler kullanılarak üretilen yapay barınak modeli (Sancılı ve Yavuz, 2019), doğadaki canlıların organizasyonel örgütlenme mantığını örnek alarak, üretken modüler sistem modeli (Erdem, 2017), akıllı ve renk değiştiren tekstiller (Erdem İşmal ve Yüksel, 2016), doğadaki üç canlıdan (namibya çöl böceği, termit, kuşlar) ilham alınarak tasarlanan üç yapı (Tekin ve Kurugöl, 2011) bu çalışmalardan bazılarıdır. Üretim teknolojilerinin kullanılması ise bireylerin eğitimiyle mümkün olmaktadır (Baş, 2004).

MEB ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı (MEB, 2018) incelendiğinde; 9., 10., 11. ve 12. sınıf öğretim programında teknoloji konusuyla ilgili kazanımlar olduğu görülmektedir. Bu kazanımlar Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3. 2018 Biyoloji öğretim programında teknoloji konusuyla ilgili kazanımlar (MEB, 2018)

Kazanım No	Kazanım
9.3.2.2.	Canlıların biyolojik süreçlere, ekonomiye ve teknolojiye katkılarını örneklerle açıklar.
9.3.2.3.	Virüslerin genel özelliklerini açıklar.
10.1.1.3.	Eşeysiz üremeyi örneklerle açıklar.
11.1.1.3.	Sinir sistemi rahatsızlıklarına örnekler verir.
11.1.1.7.	Duyu organlarının sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
12.1.2.2.	Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji kavramlarını açıklar.
12.1.2.3.	Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji uygulamalarını açıklar.
12.1.2.4	Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji uygulamalarının insan hayatına etkisini değerlendirir.
12.2.3.1	Kemosentez olayını açıklar.
12.2.2.3	Fotosentez hızını etkileyen faktörleri değerlendirir.
12.4.1.2.	Tarım ve hayvancılıkta yapay seçim uygulamalarına örnekler verir.

Tablo 3’ deki kazanımlara göre öğrencilerin; canlıların ekonomiye, teknolojiye ve biyolojik süreçlere katkıları, canlılardan ilham alarak geliştirilen teknolojiler, virüslerin genetik mühendisliği çalışmalarına sunduğu imkanlar, eşeysiz üreme teknikleriyle bahçecilik ve tarım sektöründeki uygulamalar, sinir sistemi ve duyu organları rahatsızlıklarının tedavisiyle ilgili teknolojik gelişmeler, DNA parmak izi analizi, gen teknolojileri, kök hücre teknolojilerinin kullanım alanları ve sonuçları, model organizmaların özellikleri, model organizmaların biyoteknolojik ve genetik araştırmalarda kullanımı, biyoteknoloji ve genetik mühendisliği arasındaki farklar ve bu alanlardaki uygulamalar, aşı, insülin, antibiyotik, interferon üretimi, gen terapisi, kanser tedavisi ve klonlama gibi genetik mühendisliği ve biyoteknoloji alanındaki uygulamaların insan hayatına etkisi,

sosyoekonomik ve kültürel bağlamın biyolojinin gelişimine etkisi, kemosentezin endüstriyel alanlardaki kullanımı, tarımda yapay ışıklandırma uygulamaları, tarım ve hayvancılıkta yapay seçim uygulamaları hakkında bilgi/beceri/farkındalık kazanması beklenmektedir.

2.4. Sağlık, Ekonomi ve Biyoloji Eğitimi

Yaşamın sürdürülmesinde sağlıklı olmak en temel öğelerden biridir. Sağlıklı bireyler kendisini fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan sağlıklı olarak algılayan, doktor kontrolü ve tanı testlerinde hastalığı bulunmayan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Bolsoy ve Sevil, 2006). Fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olan bireylerin, topluma ve üretime katkı sağlayacağı düşüncesi, sağlık konusunu ve sağlıklı birey yetiştirme düşüncesini öne çıkarmaktadır (Gültekin ve Baran, 2005). Sağlık ve eğitim hizmetleri insan verimliliğini arttırmakta, sağlık, eğitim ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık ve eğitim hizmetleri birbirini etkilemektedir. Bunun yanı sıra sağlık ve eğitim hem ekonomik büyümeyi etkilemekte hem de ekonomik büyümeden etkilenmektedir. Sağlık ve eğitim ilişkisinde; sağlık, bireylerin eğitim almasında ve eğitimden faydalanma sürelerinde, aldıkları eğitimin düzeyini belirlemede, akademik başarılarında ve sağlık bilincinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Eğitim ise, fizik ve zihin sağlığının korunmasında, sağlık alanında yararlanılabilecek teknolojik gelişmelerin artmasında etkili olmaktadır. Sağlık ve eğitimin ekonomik büyümeyle ilişkisinde; sağlık, emeğin verimliliğini ve işgücüne katılım oranını arttırma, beşerî sermayeye katkı sunma, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlama ile eğitim ise; işgücü verimini arttırma, beşerî sermayeye katkı sunma, teknolojik gelişmeyi sağlama ve yabancı sermaye yatırımıyla ekonomiye katkı sunmaktadır. Ekonomik büyüme ise, eğitim ve sağlık harcamalarına daha fazla bütçe ayırarak, sağlık ve eğitim düzeyini arttırmaya yönelik bireysel harcamaları arttırarak eğitim ve sağlık üzerinde etkili olmaktadır (Kılıç ve Özbek, 2018).

MEB ortaöğretim biyoloji dersi öğretim programı (MEB, 2018) incelendiğinde; 9., 10., 11. ve 12. sınıf öğretim programında sağlık konusuyla ilgili kazanımlar olduğu görülmektedir. Bu kazanımlar Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. 2018 Biyoloji öğretim programında sağlık konusuyla ilgili kazanımlar (MEB, 2018, Çelenkoğlu, 2019)

Kazanım No	Kazanım
9.1.2.1	Canlıların yapısını oluşturan organik ve inorganik bileşikleri açıklar.
9.1.2.2.	Lipit, karbonhidrat, protein, vitamin, su ve minerallerin sağlıklı beslenmeyle ilişkisini kurar.
9.3.2.3.	Virüslerin genel özelliklerini açıklar.
10.1.1.1	Canlılarda hücre bölünmesinin gerekliliğini açıklar.
10.1.1.2.	Mitozu açıklar.
10.2.1.1.	Kalıtımın genel esaslarını açıklar.
10.3.1.3.	Ekosistemde madde ve enerji akışını analiz eder.
10.3.2.1.	Güncel çevre sorunlarının sebeplerini ve sonuçlarını değerlendirir.
10.3.3.1.	Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin önemini açıklar.
10.3.3.2.	Biyolojik çeşitliliğin yaşam için önemini sorgular.
11.1.1.1.	Sinir sisteminin yapı, görev ve işleyişini açıklar.
11.1.1.2.	Endokrin bezleri ve bu bezlerin salgıladıkları hormonları açıklar.
11.1.1.3.	Sinir sistemi rahatsızlıklarına örnekler verir.
11.1.1.4.	Sinir sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.1.6.	Duyu organları rahatsızlıklarını açıklar.
11.1.1.7.	Duyu organlarının sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.2.2.	Destek ve hareket sistemi rahatsızlıklarını açıklar.
11.1.2.3.	Destek ve hareket sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.3.2.	Sindirim sistemi rahatsızlıklarını açıklar.
11.1.3.3.	Sindirim sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.4.1.	Kalp, kan ve damarların yapı, görev ve işleyişini açıklar.
11.1.4.2.	Lenf dolaşımını açıklar.
11.1.4.3.	Dolaşım sistemi rahatsızlıklarını açıklar.
11.1.4.4.	Dolaşım sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.4.5.	Bağışıklık çeşitlerini ve vücudun doğal savunma mekanizmalarını açıklar.
11.1.5.3.	Solunum sistemi hastalıklarına örnekler verir.
11.1.5.4.	Solunum sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.

11.1.6.2.	Homeostasinin sağlanması için böbreklerin rolünü belirler.
11.1.6.3.	Üriner sistem rahatsızlıklarına örnekler verir.
11.1.6.4.	Üriner sistemin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.7.1.	Üreme sisteminin yapı, görev ve işleyişini açıklar.
11.1.7.2.	Üreme sisteminin sağlıklı yapısının korunması için yapılması gerekenlere ilişkin çıkarımlarda bulunur.
11.1.7.3.	İnsanda embriyonik gelişim sürecini açıklar.
11.2.1.3.	Komünitede türler arasında simbiyotik ilişkileri örneklerle açıklar.
12.1.2.4.	Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji uygulamalarının insan hayatına etkisini değerlendirir.
12.2.1.1.	Canlılığın devamı için enerjinin gerekliliğini açıklar.
12.4.1.1.	Çevre şartlarının genetik değişimlerin sürekliliğine olan etkisini açıklar.

Tablo 4' deki kazanımlara göre öğrencilerin; canlıların yapısında bulunan organik ve inorganik bileşikler ve bu bileşiklerin canlılar için önemi, virüslerin genel özellikleri, insan sağlığı üzerine etkileri ve viral hastalıklara karşı alınabilecek önlemler, hücre bölünmesinin nedenleri, kontrolü, kanserle ilişkisi ve canlılar için önemi, kalıtsal hastalıklar ve akraba evliliklerinin sonuçları, biyolojik birikimin insan sağlığı üzerine etkileri, çevre sorunlarının canlılar üzerine etkileri ve bu sorunlara bağlı oluşabilecek hastalıklar, sağlıklı bir dünya için doğal kaynakların gereksiz yere kullanılmaması, biyoçeşitliliğin sağlık ve ekonomiye katkıları, refleksler, hormonlar ve homeostasinin insan yaşamı için önemi, vücudumuzdaki sistemlerin çalışma biçimleri, sistemlere özgü hastalıklar ve bu hastalıklardan korunmak için yapılması gerekenler, bağışıklık çeşitleri ve vücudun doğal savunma mekanizmaları, aşılarda özellikleri ve önemi, hamilelikte bebeğin gelişimini olumsuz etkileyen faktörler ve hamileliğin izlenmesinin bebek ve anne sağlığı açısından önemi, parazitlik ve mutualizmin insan sağlığıyla ilişkisi, genetik mühendisliği ve biyoteknolojik uygulamaların insan hayatına etkisi, canlılığın devamı için enerjinin önemi ve çevre koşullarının genetik değişimler üzerine etkisi, biyogüvenlik ve biyoetik konusu hakkında bilgi/beceri/farkındalık kazanması beklenmektedir (Çelenkoğlu, 2019).

3. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde eğitimin işlevleri bireysel ve toplumsal boyutları aşarak, siyasi ve ekonomik boyutlara ulaşmıştır (Demir ve Yalçın, 2014). Öyle ki eğitim; ekonomik büyüme ve kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Ak ve Ak Bingül, 2010). Bireylerin üretim yapmasını sağlama, yeni bilgiler üretme, kullanma ve yayma yoluyla ekonomiye katkı sağlayan eğitimin kendisi de ekonomiden her aşamada etkilenmektedir (Yılmaz, 2014). Biyolojik kaynakların; yaşam kalitesini belirleme, insanlara besin, araç, gereç sağlama, bilime ve sanata kaynak oluşturma ve kalkınmadaki rolü (Başar ve Yücel, 2019) dikkate alındığında ise, ekonomik büyümede biyoloji eğitimi ayrıca önem kazanmaktadır.

Biyoloji bilmek, bireye; kendini, diğer canlıları ve çevreyi tanıma olanağı, düşünme ve yorumlama yeteneği, sağlıklı yaşam bilinci, olumlu çevresel tutum ve günlük hayatta karşılaşılabilecek sorunlara çözüm üretme becerisi kazandırmaktadır (Gökçen, 2012). Doğal kaynakların farklı ve en iyi şekilde kullanılmasına dayanan biyoekonomi gıda, kozmetik, ilaç ve tekstil endüstrisi, çevre düzenleme ve mimari, iç ve dış bahçe tasarımı, biyoenerji ve tarım gibi pek çok alanda oldukça önemlidir (Bayramoğlu vd., 2018).

Nüfus, çevre, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik, teknoloji ve sağlık konuları ile sınırlandırılan bu çalışmada, ilgili konuların hem ekonomiyle ilişkisi hem de biyoloji eğitiminde ele alınışı irdelenmiştir. Bu sayede belli konular çerçevesinde biyoloji eğitimi ile ekonomi arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Alanyazında incelenen çalışmalar; nüfus, çevre, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik, teknoloji ve sağlık konularının ekonomiyle ilişkili olduğunu, doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomiyi etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmalarda, nüfus artışı ve doğurganlığın azalması, doğal kaynaklar ve biyoçeşitliliğin etkin ve korunarak kullanılması, üretim teknolojilerinin yayılması, çeşitli alanlarda

biyoteknolojik uygulamalar geliştirilmesi, canlılardan ilham alarak mimari tasarımlar oluşturulması, sağlık ve eğitime gereken önemin verilmesi ve çevreyi koruma konusunda gereken bilinç ve duyarlılığın sağlanması gibi durumların ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceği ve kalkınmaya hizmet edeceği düşüncesi yaygındır. Çalışmadan elde edilen diğer sonuçlar ise, 2018 biyoloji öğretim programında nüfus, çevre, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik, teknoloji ve sağlık konularıyla ilişkili olan kazanımların doğrudan ya da dolaylı olarak öğrencilere ekonomik bilgi/beceri/farkındalık kazandırabileceği yönündedir.

KAYNAKÇA

- Adnan, Y. A. (2015). *Ortaöğretim 12. sınıf biyoloji ders kitabında kullanılan analogiler üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Ağır, H. ve Türkmen, S. (2020). Ekonomik büyümeye etkisi bakımından doğal kaynaklar: Dinamik panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 840-852.
- AK, R. ve AK, Bingül, B. (2010). Eğitim-büyüme ilişkisi yazını üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi (s. 153-165), İstanbul Üniversitesi.
- Akbel, M. (2019). *Coğrafya dersinde doğal kaynaklar konusunun işlenmesi sonucu öğrencide meydana gelen değişimler*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Altunoğlu, B. D. ve Atav, E. (2005). Daha etkili bir biyoloji öğretimi için öğretmen beklentileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 19-28.
- Arslanhan, S. (2010). Türkiye, GDO ile ekonomik ve sosyal açıdan nasıl getiri sağlar?. TEPAV Politika Notu.
- Arslanhan, S. (2012). Biyoekonomiye doğru: Türkiye bu sürecin neresinde? TEPAV Politika Notu.
- Atasoy, Y., Erol, Ç. S., Reis, Z. A. ve Gülseçen, S. (2013). Bilgi ekonomisi açısından biyoçeşitliliğin ekonomik değeri. XVI. Akademik Bilişim, Mersin.
- Bal, H. (2011). İktisadi gelişme ve doğal kaynaklar: Geçiş ekonomileri çerçevesinde bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 87-104.
- Baş, K. (2004). Türkiye'de zorunlu eğitim süresinin arttırılmasının sağlayacağı kazançlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3). 21-42. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001570

- Başar, H. ve Yücel, A. (2019). Manisa-Spil Dağı'ndaki biyolojik çeşitliliği korumanın ekonomik değerinin belirlenmesi. *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 6(1), 59-71. <https://doi.org/10.17568/ogmoad.446331>
- Başol, K., Durman, M. ve Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma sürecinin lokomotifi; doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 61-71.
- Bayramoğlu, Z., Ağızan, K. ve Tekin, M. (2018). Türkiye'de biyoekonomi girişimciliğinin tarımdaki önemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21, 227-236. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.a.vi.472161>
- Berkant, H. G. (2002). Ortaöğretim biyoloji derslerinin biyolojik nedenselliğe dayalı olarak işlenmesi. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Ankara.
- Bolsoy, N. ve Sevil, Ü. (2006). Sağlık-hastalık ve kültür etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9(3), 78-87.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33-41.
- Çakmaklı, C. ve Selçuk, S. A (2019). Biyomimetik bakış açısı ile fütüristik mimarlık üzerine bir inceleme: John M. Johansen mimarlığını anlamak. 3rd International Symposium on innovative approaches in Scientific Studies (s. 297-303), Ankara.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye'de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif bir yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çelenkoğlu, A. Z. (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı lise ve ortaokul 2018 ders müfredatlarında 'sağlıklı yaşam' kazanımlarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

- Çetin, E. (2019). *Üretim sistemlerinde çizelgeleme ve yapay arı kolonisi algoritması ile sektörel uygulama*. Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Çınar, S. (2015). Doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(2), 171-190. <https://doi.10.14780/iibd.20480>
- Çoban, M. N. ve Ölmez, Ü. (2017). Mavi ekonomi ve mavi büyüme. *Turkish Studies*, 12(3). 155-166. <http://dx.doi.org/10.7827>
- Demir, A. (2009). Ekonomik açıdan biyoçeşitliliğin önemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(15), 55-68.
- Demir, E. ve Yalçın, H. (2014). Türkiye’de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 07-18.
- Deniz, T. (2019). Turizm ve biyoçeşitlilik. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 323-339.
- Doğrul, A. N. (2009). Ekonomik büyümede eğitim harcamalarının etkisi: panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 175-184.
- Erdem, A. K. (2017). *Doğadaki örgütlenme mantığından ilham alarak mekansal örgütlenmede kullanılabilir üretim modüler sistem önerisi*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erdem İşmal, Ö. ve Yüksel, E. (2016). Tekstil ve moda tasarımına teknolojik bir yaklaşım: akıllı ve renk değiştiren tekstiller. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 16, 87-98.
- Gökçen, B. B. (2012). *Kavram haritalarının genel biyoloji dersine yönelik tutum ve akademik başarı üzerine etkileri*. Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

- Gül, Ü. D. (2014). Sağlık alanında biyoteknolojik uygulamalar: Kırmızı biyoteknoloji. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 66-70.
- Gül, Ü. D. (2020). Biyoteknolojik tekniklerle mikrobiyal vitamin üretimi. *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, 3(2), 227-240. <https://doi.org/10.38001/ijlsb.669770>
- Gültekin, G., ve Baran, G. (2005). Hastalık ve çocuk. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8(8).
- Karaer, F., ve Gürlük, S. (2003). Gelişmekte olan ülkelerde tarım-çevre-ekonomi etkileşimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 197-206.
- Kılıç, R. ve Özbek, R. İ. (2018). Sağlık ve eğitim hizmetleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri uygulaması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜ SOBİAD)*, 8(2), 369-391.
- Kıncal, R. Y., Ergül, R. ve Timur, S. (2007). Fen bilgisi öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin öğrenci başarısına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 156-163.
- Kızıloluk, H. (2007). Ekonominin eğitimin amaçları ve içeriği üzerindeki etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 21-29.
- Küçükler, E. (2010). Türkiye’de eğitim planlaması neyi hedefliyor. In *International Conference on New Trends in Education and Their Implications* (s. 11-13), Antalya.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). Ortaöğretim Biyoloji Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara.
- T.C. Resmî Gazete. Milli Eğitim Temel Kanunu, 24.06.1973. Sayı: 14574.
- Muşmul, G. ve Yaman, K. (2018). Çevre ve ekonomi ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1), 66-86.

- Özçağ, M. ve Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma anlayışında yeni bir boyut: Yeşil ekonomi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324. <https://doi.org/10.18026/cbusos.85473>
- Özkan, N. (2011). Günümüzde biyoloji eğitiminin önemi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 222-230.
- Özmen, H. (2008). Öğrenme kuramları ve fen bilimleri öğretimindeki uygulamaları. S. Çepni (Ed.), Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi içinde (s. 33-98). Ankara: Pegem Akademi
- Polat, N. (2017). Biyoçeşitlilik ve önemi. C. Yılmaz ve H. Korkmaz (Ed.), Terme'nin biyoçeşitlilik ve doğal ortam özellikleri içinde (s. 1-11). Türkiye: Serander Yayınları.
- Sancılı, M. ve Yavuz, A. Ö. (2019). Doğadaki fraktal düzenden ilham alarak tasarlanmış bir yaşam alanı: yarasalar için bir barınak. 3rd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies (s. 113-118), Ankara.
- Seven, E. (2020). Türkiye'nin biyoçeşitlilik turizm potansiyeli üzerine bir değerlendirme. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 3(2), 95-103. <https://doi.org/10.37154/ijopec.2020.24>
- Tekin, Ç., ve Kurugöl, S. (2011). Üç canlı ile çevre dostu üç bina. *Engineering Sciences*, 6(4), 943-952.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- Tutar, F., Kılıç, N. Ö. ve AYTEKİN, S. (2012). Türkiye'de suyun ekonomik analizi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 231-246.
- Yaman, K. (2012). Bitkisel atıkların değerlendirilmesi ve ekonomik önemi. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* 12(2), 339-348.

Yılmaz, T. (2014). *Eğitim ekonomi ilişkisine eleştirel bir yaklaşım*. Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The adaptation of the individuals making up a society to the changing and evolving conditions and their self-improvement play an active role in determining the development level of that society and its place in global competition. In this context, the relationship between education and economy is of vital importance.

Education is the process and activity of changing the behavior of individuals in the desired direction in order to ensure that they adapt to the society in which they live and to improve their capacities (Adnan, 2015). The aims of education include the development of the individual in terms of body, mind and emotions, raising their environmental awareness, instilling in them the love of nature and animals, and ensuring their observation of human rights without discrimination. Economy is an effective factor in determining these goals, which can vary within the same society or from one society to another. The fact that the natural and social needs of man, who is a biological and social being, are unlimited and the goods and services required to meet those needs are limited, has caused the individual to be restrained in their decisions and behaviors, and thus leading to the emergence of the economy. There is a mutual interaction between economy and education (Kızılloluk, 2007). Education itself, which contributes to the economy by enabling individuals to produce and to generate, use and disseminate new information, is also affected by the economy at every stage (Yılmaz, 2014). Investments in education increase economic growth, and economic growth in return increases investments made in education, ensuring the sustainability of investments in education and economic growth (Baş, 2004).

The world is home to both rapidly-evolving science and technology as well as problems waiting to be solved in areas such as population, environment, natural resources, energy, nutrition and health. Transferring knowledge to individuals such as love of nature, protecting the environment and biodiversity, respecting living beings and their habitats, learning about hereditary diseases, minimizing health-related problems, being sensitive to endangered species (Özkan, 2011) and biology education play an important role in making the individuals implement such knowledge in their behaviour (Berkant 2002). Given the role of biological resources in determining the quality of life, providing people with food, tools and equipment, as well as inspiration for science and

art, and ensuring development (Başar & Yücel, 2019), biology education has become even more important for the economic growth. Understanding biology allows people to know about themselves, other living beings and the environment; to gain awareness of healthy lifestyle and a positive environmental attitude; provides them with the ability to think and to interpret; and to find solutions to problems that they might encounter in daily life (Gökçen, 2012). Bioeconomy, which is based on the various and best uses of natural resources, is of vital importance in many fields such as food, cosmetics, pharmaceuticals and textile industry, landscaping and architecture, indoor and outdoor garden design, bioenergy and agriculture (Bayramoğlu et al., 2018).

Purpose

The aim of this study, which attempts to draw attention to the relationship between biology education and economy, is to reveal the relationship between some of the topics in biology education and economy, and within the framework of which gains biology education deals with these topics. For this purpose, population, environment, natural resources, biodiversity, technology and health-related issues are discussed in this study. The gains in biology education are limited to the secondary education biology curriculum of the Ministry of National Education (MoNE, 2018). It is considered that this study, which tries to draw attention to the relationship between biology education and economy within the scope of certain topics, will open a new window to the literature.

Conclusion

The results of the research have indicated that population, environment, natural resources, biodiversity, technology and health are related to and affect the economy. There is a common perception among the studies that decrease in population growth and fertility, effective and protected use of natural resources and biodiversity, the dissemination of production technologies, the development of biotechnological applications in various fields, the creation of architectural designs inspired by living beings, the importance of healthcare and education, and raising awareness and sensitivity that are necessary for the environmental protection would positively affect the economy and serve development. Other results obtained from the study show that the gains on population, environment, natural resources, biodiversity, technology and health in the 2018 biology curriculum can directly or indirectly provide students with economic knowledge/skills/awareness. In further research the relationship between education in different disciplines and economics can be examined.

EPİSTEMOLOJİK İNANCIN ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMİ VE AKADEMİK ÖZ-YETERLİK İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Sıddıka Nur KANDEMİR*

Eray EĞMİR**

Öz

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlikleri arasındaki yapısal ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Araştırma ilişkisel araştırma modeli ile yürütülmüş ve verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmada veriler Afyonkarahisar ilinde öğrenim gören 678 adet ortaokul öğrencisinden elde edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Epistemolojik İnanç Ölçeği, Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği ve Akademik Öz-Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonuçları epistemolojik inançların akademik öz-yeterlikleri anlamlı şekilde yordadığını, eleştirel düşünme eğiliminin bu ilişkide tam aracılık etkisine sahip olduğunu ve etkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi, akademik öz-yeterlik.

---

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, sddknrkndmr03@gmail.com

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, eeqmir@aku.edu.tr

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP OF EPISTEMOLOGICAL BELIEF WITH CRITICAL THINKING DISPOSITION AND ACADEMIC SELF-EFFICIENCY

Abstract

The aim of this study is to examine the structural relationships between secondary school students' epistemological beliefs, their critical thinking dispositions and their academic self-efficacy. The research was conducted according to the correlational research method, and structural equation modeling was used in the analysis of the data. The data of the study were obtained from 678 secondary school students studying in Afyonkarahisar. Epistemological Belief Scale, Critical Thinking Disposition Scale and Academic Self-Efficacy Scale were used as data collection tools in the study. The results of the study show that epistemological beliefs significantly predict academic self-efficacy, critical thinking disposition has a full mediating effect on this relationship, and this effect is significant.

Keywords: *Epistemological belief, critical thinking disposition, academic self-efficacy.*

1. GİRİŞ

Çağdaş eğitim felsefelerinin öğretim süreçlerinde öğrenciyi merkeze almaya yönelik bir anlayış ortaya koyması, eğitime ilişkin bilimsel araştırmalarda öğrenciye dair değişkenlerin incelenmesine dönük bir eğilimi de beraberinde getirmiştir. Öğrencilerin öğrenme düzeylerini etkileyen değişkenlerin neler olduğu ve bu değişkenlerin ne seviyede etkiler yaptığı literatürde sıkça incelenen bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu değişkenler arasında çağdaş eğitim felsefelerinin, eğitim faaliyetlerinin odaklanması gereken önemli bir hedef olarak işaret ettiği eleştirel düşünme becerisi (Cevizci, 2003) ve öğrencinin

bilgiye ve başarmaya yönelik inançlarını ifade eden epistemolojik inanç kavramı araştırmaların odağına girmektedir.

1.1. Epistemolojik İnanç

Epistemoloji kavramı bilim öğretisi, bilimlerin koyduğu sorunları inceleyen ve farklı disiplinlerin esaslarını, varsayımlarını ve çıktılarını irdeleyen, onların mantıksal kökenini belirlemeye çalışan bir bilim felsefesi olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2003). Epistemoloji kavramı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası bilgi ve bilgi ile ilgili bütün problemlerin araştırılmasıdır. Bunun yanında epistemoloji kavramı bilginin doğası, kaynağı, niteliği, bilgiyi edinme ve transfer etme hususlarına atıfta bulunmaktadır (Güngör, 2016; Öztürk, 2009; Tezci ve Uysal, 2004).

Hofer (2001) epistemolojik inançları tanımlarken bilginin tanımı, yapılanması, değerlendirilmesi ve oluşumuna ilişkin süreçler üzerinde durmuştur. Genel olarak bakıldığında epistemolojik inanç kavramı öznel inançlar, sezgiler, bilime bakış açısı, bilime karşı tutum, zihinsel yapılanma ve en önemlisi bilginin tanımı, yapılanması ve öğrenmenin doğası hakkındaki görüşler ve düşünceler olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 2006).

Epistemolojik inanç öğrenmede motivasyonu ve akademik başarıyı etkileyen yani öğrenme sürecinin duyuşsal ve bilişsel boyutlarıyla ilişkili bir kavramdır (Aşut ve Köksal, 2015). Gelişmiş epistemolojik inanca sahip olan bireylerde aktif, bağımsız, kararlı, esnek ve geniş görüşlü olma gibi özellikler mevcuttur (Jehng, Johnson ve Anderson, 1993). Ayrıca gelişmiş epistemolojik inançlara sahip öğrencilerde, bilgi işleme stratejileri kullanma, öğretim materyallerini denetleme, yüksek seviyede başarı gösterme, öğrenmeye ilişkin olumlu tutum sergileme, eğitimin faydasına inanma ve özgün fikirler oluşturabilme becerileri

bulunmaktadır (Deryakulu ve Büyüköztürk, 2005). Bunun yanında gelişmiş epistemolojik inanca sahip bireyler için bilgi değişkendir ve çaba ile elde edilir. Bu yüzden bu tür bireyler bilgiye ulaşmak için özel bir çaba sarf etmeye ve elde ettiği bilgiyi sorgulamaya eğilimlidir. Bandura (1994) kararlı, etkili bakış açısına sahip, kendine güvenen, zorluklara karşı cesaret, inanç ve çaba gösterme düzeyleri yüksek olan bireylerde öz-yeterliğin de yüksek olduğunu vurgulamıştır.

1.2. Akademik Öz-yeterlilik

Öz-yeterlik kavramı Bandura (1977) tarafından bireylerin karşılaştırılmış eğitsel çıktılara ulaşmak için öğrenme davranışını düzenlemesine ve uygulamaya geçmesine ilişkin becerilerine dair yargısı olarak tanımlanmakta ve akademik bağlamda, akademik öz-yeterlik olarak ifade edilmektedir. Akademik öz-yeterlik kişinin akademik bir işi istenen düzeyde başarabileceklerine ya da akademik bir hedefe ulaşabileceklerine dair inançlarına işaret ederken (Pajares, 2012; akt. Koç ve Arslan, 2017) öğrencinin akademik bir işi başarıyla sonuçlandırabileceğine dair inancı olarak da açıklanmaktadır (Chun, ve Choi, 2005; akt. Kaleli, 2016).

Akademik öz-yeterlik teknik beceri, sosyal statü ve bilişsel uygulama olarak adlandırılan üç boyuta sahiptir. Teknik beceri, öğrencinin sahip olduğu bilgiyi bir uygulama durumunda kullanabilmesine ilişkindir. Bu boyutta önemli olan kişinin aldığı eğitim aracılığıyla bir ödevi amaca uygun olarak yerine getirmesidir. Sosyal statü boyutunda odak nokta çevresindekilerin, bireyi toplum içinde konumlandıkları pozisyonudur. Bilişsel uygulama boyutu ise öğrenmeyle ilişkilidir ve bilginin bir gerçek yaşam durumunda veya bir problem bağlamında kullanımını içerir (Biricik, 2015).

1.3. Eleştirel Düşünme Eğilimi

Onions'a (2009) göre eleştirel düşünme, bilinçli, sistemik ve mantıklı bir biçimde neye inanılacağına ve neyin yapılacağına karar verme biçimidir. Eleştirel düşünme, bilgiye farklı perspektiflerden yaklaşabilmeyi ve nitelikli, tarafsız ve disiplinli bir şekilde düşünebilmeyi içeren zihinsel bir süreçtir (Akınoğlu, 2001). Lipman'a (1988) göre eleştirel düşünme doğru çıktılara götüren sorumlu bir eylemdir; çünkü durumsallığa duyarlıdır, birtakım ölçütleri temel alır ve yansıtıcı bir tabiata sahiptir (akt. Nosich, 2012). Bunun yanında eleştirel düşüncenin temelinde yorumlama, değerlendirme, açıklama ve öz düzenleme gibi bilişsel beceriler yer alır (Ernst & Monroe, 2004).

Eleştirel düşünme birtakım bilişsel etkinlikleri içeren çok boyutlu bir süreçtir ve bilgiyi elde etme, değerlendirme ve etkili bir şekilde kullanma yeteneği ve eğilimi olarak ifade edilmektedir (Demirel, 2007; Doğanay, 2000). Eleştirel düşünme becerisi kazanmış bir birey bilginin kaynağının doğruluğundan emin olur. Bilgiyi ön yargılarından uzak tutarak, tarafsız bir gözle bakar. Gerekli sorular sorarak kendini etkin bir şekilde ifade edebilir (Kökdemir, 2000).

1.4. Epistemolojik İnancın Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz-Yeterlik ile İlişkisi

Epistemolojik inanç ve akademik öz-yeterlik kavramları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Özkantar-Kaya (2018) akademik öz-yeterlik ve akademik özdüzenleme düzeyleri arasında negatif, epistemolojik inanç ve akademik özdüzenleme düzeyleri arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Alemdağ (2015), epistemolojik inanç ile akademik öz-yeterlik arasındaki ilişkiyi incelemiş, akademik öz-yeterlik ile "Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç" boyutu arasında orta düzeyli bir ilişki belirlemiştir. Ayrıca

“Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç” boyutu ile akademik öz-yeterlik arasında bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Özbay (2016) bilimsel epistemolojik inancın alt boyutlarından olan kesinlik, gelişim ve doğrulama boyutlarının akademik başarıyı pozitif yönde ve kaynak alt boyutunun ise akademik başarıyı negatif yönde anlamlı bir şekilde yordadığını belirlemiştir. Buna ek olarak öğrencilerin zihinsel risk alma becerilerinin akademik başarıyı pozitif yönde ve güçlü bir şekilde yordadığı belirlenmiştir. Alemdağ (2015), öğrenmenin yeteneğe bağlı olduğuna inanç ve tek bir doğrunun var olduğuna inanç boyutlarında yüksek epistemolojik inanca sahip öğrencilerin öğrenmede yüzeysel yaklaşımları benimseme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Buna ek olarak, akademik öz-yeterliği yüksek olan öğrencilerin derin öğrenme yaklaşımlarını kullanmada istekli oldukları tespit edilmiştir. Öğrenme yaklaşımlarından biri olan derin öğrenme yaklaşımı içsel güdülenme ve merakla dayanırken, öğreneni anlam aramaya yönelmektedir (Ekinci, 2008).

Öğrencilerin epistemolojik inançlarının onların motivasyonlarını, başarılarını ve öğrenme performanslarını etkilediği ve epistemolojik inanç ve akademik öz-yeterlik kavramlarının ilişkili olduğu alanyazında belirtilmektedir (Cano ve Cardella-Elawar, 2004). Epistemolojik inanç, bireyin bilgiye ulaşması ve ulaştığı bu bilgiyi denetlemesine dönük tercihlerini belirler. Dolayısıyla, gelişmiş epistemolojik inanca sahip bireyler bilginin durumsal, değişebilir ve sorgulanabilir olduğunu düşünmekte ve böylece bilgiye eleştirel bir bakış ile yaklaşmaktadır. Ennis'e (1991) göre eleştirel düşünmeyi oluşturan birçok alt beceri direkt olarak bilgiye bakışla yakından ilişkilidir. Örneğin, kanıtlanmış gerçekler ve iddialar arasındaki ayrıma duyarlı olma, bilgi kaynağının güvenilirliğini sorgulama, bir bilgi biriminde amacıyla ilişkili olan bilgiyi seçebilme, önyargıyı, bilişsel hataları ve tutarsız yargıları fark edebilme ve üst bilis ve

benzeri beceriler hem eleştirel düşünme eğilimi hem de epistemolojik inançla ilgilidir.

Bu noktada bu iki olgu arasında kuramsal bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında öz-yeterlik algısı yüksek olan bireylerde etkili bakış açısı, karmaşık olaylarla baş edebilme, kendine güvenme, amaçlarına ulaşmak için kararlı olma, başarısızlıklara teslim olmamam gibi özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler eleştirel düşünme becerileri ile ilişkilidir. Ayrıca Eggen ve Kauchak (2001) bilgiyi kanıtlarla doğrulama, açık fikirlilik, yapıcı ve kuşkucu olma, karara varmada aceleci olmama, başkalarının fikirlerine saygı duyma ve belirsizlik durumunda anlayışlı olma eğilimlerine sahip olan bireylerde eleştirel düşünebilme yetisinin olduğunu ifade etmiştir.

1.5. Araştırmanın Önemi

Ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları, eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterliklerine ilişkin farklı çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde bu üç değişken arasındaki yapısal ilişkileri inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlikleri arasındaki yapısal ilişkileri olup olmadığı problemine yanıt aranmaktadır.

Gelişen ve değişen eğitim sistemiyle birlikte öğrencilerde ve öğrenme ortamında aranan özelliklerde değişmiştir. Bilgiye bakış açısı yani epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi ve kendisine verilen görevlerin üstesinden gelmeye dönük inanç yani akademik öz-yeterlik öğrencilerde aranan özellikler arasında yer almaktadır.

Alanyazın incelendiğinde çalışmamızla benzer değişkenlerin incelendiği çalışmalar mevcuttur. Eleştirel düşünme eğilimi ve epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi ve akademik öz-yeterlilik ayrıca epistemolojik inanç ve akademik öz-yeterlilik ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar dikkate alındığında epistemolojik inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlilikleri arasındaki yapısal ilişkilerin incelendiği bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Böyle bir çalışma bu alanda yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil edebilir.

Bu araştırmada temel amaç belirtilen olgular arasındaki ilişkilerin yapısal bir modelini belirlemektir. Bu bağlamda epistemolojik inanç ve akademik öz-yeterlilik arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğiliminin kısmi aracılık etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmayla öğrenme-öğretme süreçleri için öneriler geliştirilebilecek ve bu olguların yapılarını açıklamaya dair yapılacak çalışmalara katkı sunulabilecektir.

1.6. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri şöyledir;

H₁: Ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları akademik öz-yeterliliklerinin anlamlı bir yordayıcısıdır.

H₂: Ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları eleştirel düşünme eğilimlerinin anlamlı bir yordayıcısıdır.

H₃: Ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri akademik öz-yeterliliklerinin anlamlı bir yordayıcısıdır

H₄: Ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları ile akademik öz-yeterlilikleri arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğilimlerinin aracılık rolü vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışma ilişkisel (korelasyonel) araştırma modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modelleri, genellikle daha karmaşık özellikteki faktörlerin daha iyi anlaşılabilmesi için yaklaşık aynı zamanda aynı bireylerden elde edilen farklı değişkenler arasındaki ilişkileri inceler. Araştırmacı, var olan ilişkileri bulmak ve tanımlamak için olguları değiştirmeye çalışmadan araştırmasını yürütür (Mertens, 2015). Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlikleri arasındaki yapısal ilişkileri incelemek amaçlandığı için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar ilindeki resmi ortaokullarda 2019-2020 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır (n=46.309). Araştırmanın örneklemi ise basit seçkisiz örnekleme yoluyla oluşturulan 678 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem sayısının belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2014) tarafından önerilen örneklem büyüklükleri tablosundan yararlanılmıştır. Bu tabloda, 50000 kişi için $\alpha = 0.05$ hata payı ile hesaplanacak örneklem sayısının 381 kişi olduğu belirtilmiştir. Çalışmada örneklem olarak 687 öğrenciye ulaşılmıştır.

Bu yöntemde evrendeki tüm birimler, örnekleme seçilmek için bağımsız ve eşit şansa sahiptir. Bu yöntemde araştırmacı iki aşamalı bir yol izleyebilir. Birinci aşamada okullar listesinden belli sayıda okul seçkisiz olarak belirlenir. Burada çekimde kullanılan örnekleme birimi ölçütüne göre küme örnekleme yapmış olunur. İkinci aşamada ise örnekleme alınan okulların öğrenci listeleri üzerinden kararlaştırılacak sayıda öğrenciyi seçkisiz olarak seçer (Büyüköztürk vd., 2013).

Bu araştırmada da önce okulların seçimi gerçekleştirilmiş, sonrasında ise bu okullardan seçkisiz olarak öğrenciler belirlenerek örneklem oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Chan ve Elliot (2004) tarafından geliştirilen ve Aypay (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan beşli likert tipinde “Epistemolojik İnançlar Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, 30 maddeden oluşmaktadır ve varyansın %37.18’ini açıklayan dört boyuta (Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe, “Doğuştan/Sabit Yetenek, Öğrenme Çabası, Bilginin Kesinliği) sahiptir.

Ölçeğin boyutları için güvenilirlik katsayıları sırasıyla .77, .74, .59 ve .52’dir. Ölçeğin “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe” boyutunun bu çalışmaya ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .67, “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutunun .74 ve “Öğrenme Çabası” boyutunun .64 olarak bulunduğu yani oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin “Bilginin Kesinliği” boyutunun bu çalışmaya ait Cronbach Alfa katsayısının ise .47 bulunduğu yani düşük derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tavşancıl, 2006). Bu durum ilgili faktörü oluşturan madde sayısının diğer faktörlere göre düşük olmasıyla açıklanabilir.

Dört alt boyut ve 30 maddeden oluşan epistemolojik inanç ölçeğinin birinci düzey faktör yapısı AMOS 22 programı ile test edilmiştir. Analizlerin sonuçlarının değerlendirilmesinde kullanılan referans değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Model İndekslerinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Referans Değerler

İndeksler	Kabul edilebilir ölçütler
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 3$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .08$
NFI	$.90 \leq NFI \leq 1.00$
NNFI	$.90 \leq NNFI \leq 1.00$

CFI	.90 ≤ CFI ≤ 1.00
GFI	.90 ≤ GFI ≤ 1.00
AGFI	.90 ≤ AGFI ≤ 1.00

(Kaynak: Gürbüz, 2019).

Veriler normal dağılım gösterdiğinden maximum likelihood yöntemi kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) üç madde düşük faktör nedeniyle sırayla model dışında bırakılmış ve analiz her defasında tekrarlanmıştır. Bununla birlikte “Doğuştan/Sabit Yetenek” alt boyutundaki iki maddenin hata varyansları modeldeki düzeltme uyarısı göz önüne alınarak birleştirilmiş ve bu iki maddenin teorik açıdan da boyutla ilgili özelliği ölçmede birbirine çok benzer olduğu görülmüştür. Bu analiz sonucunda uyum değerleri; $\chi^2[317, n=678]=724.487$; $p<.01$; $\chi^2/sd=2.285$; RMSEA=.044; CFI=.87; GFI=.93 olarak bulunmuştur. Bu değerlerden yalnızca CFI değeri referans değerlerin çok küçük bir oranda altında bulunmuş ama diğer parametrelerin referans değerleri karşıladığı belirlenerek önerilen dört faktörlü modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırmada, ayrıca Ertaş Kılıç ve Şen (2014) tarafından geliştirilen beşli likert tipinde “Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 25 maddeden oluşmaktadır ve katılım, bilişsel olgunluk ve yenilikçilik olarak adlandırılan üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının .90 bulunduğu yani yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir. Alt boyutlara dair iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla .84, .69 ve .73 bulunmuştur. Ölçeğin birinci düzey faktör yapısını test etmek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) “katılım” boyutundaki iki maddenin ve “bilişsel olgunluk” ile “yenilikçilik” boyutlarındaki birer maddenin hata varyansları analizin önerisi üzerine birleştirilmiştir. Bu analiz sonucunda uyum iyiliği indeksleri; $\chi^2[247, n=678]=763.922$; $p<.01$; $\chi^2/sd=3.093$; RMSEA=.056; CFI=.89; GFI=.91 olarak

bulunmuştur. Bu değerlerden yalnızca CFI değeri referans değerlerin çok küçük bir oranda altında bulunmuş ama diğer parametrelerin referans değerleri karşıladığı belirlenerek önerilen üç faktörlü modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra araştırmada Ekici (2012) tarafından geliştirilen beşli likert tipinde 33 maddeden oluşan “Akademik Öz-Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte sosyal statü, bilişsel uygulamalar ve teknik beceriler olmak üzere üç boyut bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının .92 bulunduğu yani yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlara dair iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla .76, .90 ve .60 bulunmuştur. Akademik öz-yeterlik ölçeğinin birinci düzey faktör yapısı AMOS 22 programı ile test edilmiştir. Veriler normal dağılım gösterdiğinden maximum likelihood hesaplama yöntemi kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) bir madde düşük faktör nedeniyle model dışında bırakılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Bununla birlikte “bilişsel uygulamalar” alt boyutundaki iki maddenin hata varyansları modeldeki düzeltme uyarısı göz önüne alınarak birleştirilmiş ve bu iki maddenin teorik açıdan da boyutla ilgili özelliği ölçmede birbirine çok benzer olduğu görülmüştür. Bu analiz sonucunda uyum değerleri; $\chi^2[428, N=678]=1196.105$; $p<.01$; $\chi^2/sd=2.795$; $RMSEA=.051$; $CFI=.89$; $GFI=.89$ olarak bulunmuştur. Bu değerlerden CFI ve GFI değerleri referans değerlerin çok küçük bir oranda altında bulunmuş ama diğer parametrelerin referans değerleri karşıladığı belirlenerek önerilen üç faktörlü modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama araçları, uygulamanın yapıldığı ortaokullarda öğrenim gören 678 öğrenciye uygulanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinin varsayımlarını sağlayıp sağlamadığını belirlemek için veriler örneklem büyüklüğü, doğrusallık, normallik ve çoklu doğrusallık bakımından incelenmiş ve uygun olduğu belirlenmiştir. İlk olarak epistemolojik inanç ölçeğinin alt boyutlarının, eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin ve akademik özyeterlilik ölçeğinin normallik varsayımlarına yönelik incelemeler yapabilmek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
Öğrenme Süreci- Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe	1.64	5.00	3.70	0.53	-0.50	0.31
Doğuştan Sabit Yetenek, Öğrenme Çabası	1.00	5.00	2.76	0.77	0.22	-0.09
Bilginin Kesinliği	1.00	5.00	3.97	0.72	-0.73	0.35
Eleştirel Düşünme Eğilimi	1.33	5.00	3.29	0.64	-0.04	-0.03
Akademik Özyeterlilik	1.58	5.00	3.75	0.65	-0.34	-0.24
	1.39	5.00	3.60	0.70	-0.15	-0.50

Bu kapsamda aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde 0’a yakın olması normal dağılımın varlığına kanıt olarak değerlendirilerek verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. (Morgan vd., 2004). Bunun yanı sıra faktör analizi için verilerin uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Sphericity testleri ile analiz edilmiştir. KMO değerleri epistemolojik inanç ölçeği için .83, eleştirel düşünme eğilimi ölçeği için .93 ve akademik öz-yeterlik ölçeği için .94 olarak bulunmuştur. KMO değerlerinin .60’dan büyük olması ve Bartlett Sphericity sonuçlarının anlamlı ($p < .05$) olması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Hipotezlerdeki yapılar arasındaki bağıntıları belirlemek amacıyla çoklu korelasyon analizi sonuçları değerlendirilmiştir. Bunun sonrasında ölçekler arasındaki yapısal ilişkileri keşfetmek için temel bileşenler faktör analizi kullanılmıştır. Yapısal modellemenin uygunluğunun değerlendirilmesinde, χ^2/sd , RMSEA, CFI ve GFI uyum indeksleri incelenmiştir. Epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi ve akademik öz-yeterlik arasındaki ilişkilere dair kurulan modelin test edilebilmesi için yapısal eşitlik modellemesi, doğrudan etkilerin anlamlılık testi için t değerleri ve dolaylı etkilerin anlamlılığı için bootstrapping analizi kullanılmış, ayrıca değişkenlere ait betimsel istatistikler ve korelasyonlar hesaplanmıştır.

3.BULGULAR

3.1. Ölçeklerden Elde Edilen Puanlara İlişkin Bulgular

Öğrencilerin yanıtlarına dair betimsel istatistik sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Ölçek maddelerine verilen cevaplara ilişkin betimsel istatistikler

Ölçek/Alt Boyutlar	n	$\bar{X}$	SS
Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe	678	3.70	5.92
Doğuştan/Sabit Yetenek	678	2.76	6.17
Öğrenme Çabası	678	3.97	3.63
Bilginin Kesinliği	678	3.29	3.89
Eleştirel düşünme eğilimi	678	3.75	16.34
Katılım	678	3.76	7.82
Bilişsel Olgunluk	678	3.74	4.96
Yenilikçilik	678	3.75	5.11
Akademik Öz-yeterlik	678	3.60	23.28
Sosyal Statü	678	3.56	7.30
Bilişsel Uygulamalar	678	3.62	14.57
Teknik Beceriler	678	3.57	3.29

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe” boyutuna “Katılıyorum”, “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutuna “Kararsızım”, “Öğrenme Çabası” boyutuna “Katılıyorum”, “Bilginin Kesinliği” boyutuna ise “Kararsızım” düzeyinde cevap verdikleri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra eleştirel düşünme eğilimi ölçeğine ve “Katılım”, “Bilişsel Olgunluk” ve “Yenilikçilik” boyutlarına verilen cevapların “Katılıyorum” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Akademik öz-yeterlik ölçeğine ve “Sosyal Statü”, “Bilişsel Uygulamalar” ve “Teknik Beceriler” boyutlarına verilen cevapların ise “Fazla Güvenirim” düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

3.2. Değişkenler Arası İlişkilere İlişkin Bulgular

Eleştirel düşünme eğilimi, epistemolojik inanç ve akademik öz-yeterlik arasındaki ilişki değerleri Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Ortaokul Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları, Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Akademik Öz-yeterlikleri Arasındaki İlişki

Epistemolojik İnançın Alt Boyutları (1, 2, 3, 4), Eleştirel Düşünme Eğilimi (5) ve Akademik Öz-yeterlik (6) Değişkenleri	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe	1					
2.Doğuştan/Sabit Yetenek	0.107**	1				
3.Öğrenme Çabası	0.564**	0.010	1			
4.Bilginin Kesinliği	0.371**	0.397**	0.401**	1		
5.Eleştirel Düşünme Eğilimi	0.626**	0.046	0.539**	0.315**	1	
6. Akademik Öz-yeterlik	0.539**	0.036	0.442**	0.269**	0.751*	1

**p<0.01

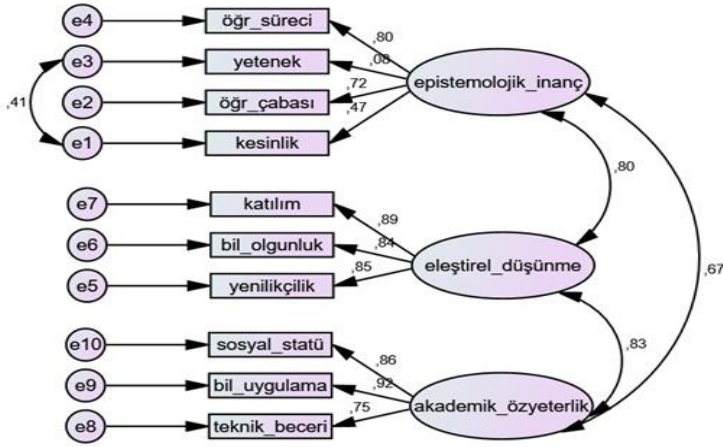
Tablo 4 incelendiğinde epistemolojik inancın “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe” ve “Öğrenme Çabası” boyutları ile akademik öz-yeterlik arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.539^{**}$, $p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.442^{**}$). Epistemolojik inancın “Bilginin Kesinliği” boyutu ile akademik öz-yeterlik arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki vardır ($p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.269^{**}$). Epistemolojik inancın “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutu ile akademik öz-yeterlik arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir ($p=0.356$; $p>0.01$; $r=0.036$).

Eleştirel düşünme eğilimi ile akademik öz-yeterlik arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.751^{**}$). Epistemolojik inancın “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe”, “Öğrenme Çabası” ve “Bilginin Kesinliği” boyutları ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmüştür ($p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.626^{**}$, $p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.539^{**}$, $p=0.000$; $p<0.01$; $r=0.315^{**}$). Ayrıca epistemolojik inancın “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutu ile eleştirel düşünme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p=0.235$; $p>0.01$; $r=0.046$).

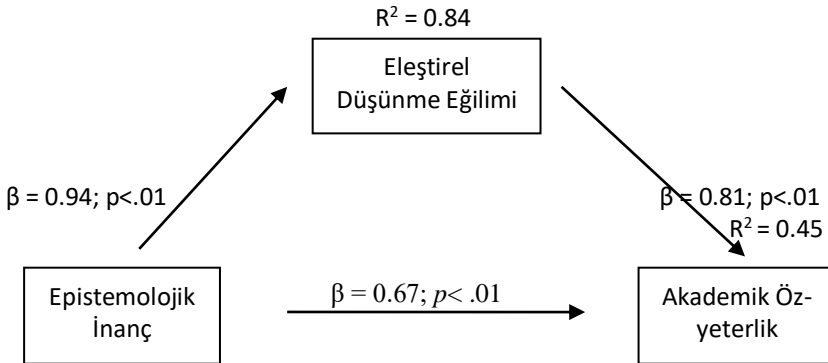
3.3. Yol (Path) Analizi Sonuçları

Çalışmada yapısal modelin analizi öncesinde doğrulayıcı faktör analizi ile ölçüm modeli incelenmiştir. Epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi ve akademik öz-yeterlik örtük değişkenler olarak ifade edilirken; dört alt ölçekten alınan puanlar epistemolojik inançların, üç alt ölçekten alınan puanlar eleştirel düşünme eğiliminin ve üç alt ölçekten alınan puanlar ise akademik öz-yeterliğin gözlenen değişkenleri olarak tanımlanmıştır. Verilerin normal dağılımı nedeniyle Maximum Likelihood hesaplama yöntemi kullanılarak kovaryans matrisi oluşturulmuştur (Gürbüz ve Şahin, 2018). Analiz neticesinde uyum

değerleri olarak $\chi^2[31, N=678]=103.165$; $p<.01$; $\chi^2/sd=3.328$; $RMSEA=.059$; $CFI=.98$; $GFI=.97$ olarak bulunmuştur. Analizde modelin önerileri doğrultusunda epistemolojik inanç ölçeğinin ikinci ve dördüncü alt boyutlarının hata varyanslarının birleştirilmesi ile uyum iyiliği değerlerinden $RMSEA$ değerinin referans değerlere uygun hale geldiği görülmüştür.

Şekil 1. Ölçüm Modeli

Şekil 2. Epistemolojik İnanç, Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz-yeterlik Arasındaki Yapısal Model

Not: Standardize edilmemiş beta katsayıları değerleri raporlanmıştır. R² değerleri açıklanan varyansı göstermektedir.

Ölçüm modelinin doğrulanmasından sonra örtük değişkenli yapısal model üzerinden araştırma hipotezleri test edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. İlk olarak H₁ (Epistemolojik inanç→Akademik öz-yeterlik) test edilmiş ve epistemolojik inançların akademik öz-yeterliği yordadığı belirlenmiştir ($\beta = 0.67$; $p < .01$). Bu durumda H₁ desteklenmiştir. Bunu takiben H₂ (Epistemolojik inanç→Eleştirel düşünme eğilimi) test edilmiş ve epistemolojik inançların eleştirel düşünme eğilimini yordadığı belirlenmiştir ($\beta = 0.94$; $p < .01$).

Araştırmanın diğer hipotezlerini test etmek için eleştirel düşünme eğiliminin aracı değişken olduğu ayrı bir model kurulmuştur. Buna göre aracı değişken olan eleştirel düşünme eğiliminin akademik öz-yeterlik üzerindeki ($\beta = 0.81$; $p < .01$) etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durumda H3 desteklenmiştir. Bununla birlikte aracı değişken olan eleştirel düşünme eğiliminin modele dâhil edilmesi ile epistemolojik inanç değişkeninden akademik öz-yeterlik değişkenine giden yol katsayısının anlamsız olduğu görülmüştür ($\beta = 0.03$; $p > .01$). Eleştirel düşünme eğilimi, epistemolojik inanç değişkeni ile birlikte akademik öz-yeterlik üzerindeki değişimin (varyansın) %69'unu açıklamaktadır. Yol analizi neticesinde elde edilen uyum indekslerinin, eşik değerlerin üzerinde olması, modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir ($\chi^2[31, N=678]=103.165$; $p < .01$; $\chi^2/sd=3.328$; RMSEA=.059; CFI=.98; GFI=.97). Bootstrap sonuçlarına göre epistemolojik inancın eleştirel düşünme eğilimi aracılığıyla akademik öz-yeterlik üzerindeki dolaylı etkisinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir ($\beta = 0.644$; %95 CI (0.536, 0.778)). Bu sonuçlar epistemolojik inanç ile akademik öz-yeterlik arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğiliminin tam aracılık etkisine sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre H4 desteklenmiştir.

Tablo 5. YEM Analizi Sonuçları (n=678)

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri			
	Eleştirel Düşünme Eğilimi		Akademik Öz-yeterlik	
	β	SH	β	SH
H1 (Ep.İnanç→Aka.Özyet.)	-	-	0.67***	0.212
R ²	-	-	0.45	
H2 (Ep.İnanç→Eleş. Düş.)	0.94***	0.412	-	
R ²	0.89***		-	
H3 (Eleş. Düş→Aka. Özyet)	-		0.81	0.065
R ²	-		0.69	
H4 (Ep.İnanç→Eleş. Düş.→Aka. özyet)				
Ep.İnanç→Aka.Özyet. (c' yolu)	-		0.03***	0.093
Eleş. Düş→Aka. Özyet. (b yolu)	-		0.81***	0.065
R ²	-		.69	
Dolaylı etki	-		0.644	
(Ep.İnanç→Eleş. Düş.→Aka. özyet)			(0.536, 0.778)	

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada ilk olarak epistemolojik inanç, eleştirel düşünme eğilimi ve akademik öz-yeterlik kavramlarının boyutlarına ait aritmetik ortalamalar incelenmiştir. Epistemolojik inanç ölçeğinin boyutları ele alındığında “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüpheli” ve “Öğrenme Çabası” boyutuna “Katılıyorum” ayrıca “Doğuştan/Sabit Yetenek” ve “Bilginin Kesinliği” boyutuna “Kararsızım” düzeyinde cevap verdikleri görülmüştür. Gümüştekin-Ertugay (2019) okul öncesi öğretmen adaylarının “öğrenme süreci/uzman bilgisine

şüphe inancı”, “öğrenme çabası inancı” ve “bilginin kesinliği inancı”nın yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının “doğuştan/sabit yetenek inancı”nın orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Özkantar-Kaya (2018) yapmış olduğu çalışmada, beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarına ilişkin en yüksek aritmetik ortalamının “Öğrenme Çabası” alt boyutuna ait olduğunu bulmuştur. Alt boyutlardan en düşük ortalama ise “Doğuştan/Sabit Yetenek” alt boyutuna aittir. Bu çalışmalarda çalışmamızı destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Şimşek (2020) ise 7. sınıf öğrencilerinin orta düzeyde bilimsel epistemolojik inançlara sahip olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmaların yanında öğretmenlerin epistemolojik inançlarının incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Usta (2019) yapmış olduğu çalışmada sınıf öğretmenlerinin ortalama düzeyde epistemolojik inanca sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Yalçın (2019) ise yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının gelişmiş epistemolojik inançlara sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar öğretmenlerin aktif katılımlı, özgün fikirler oluşturabilen, kararlı, geniş görüşlü ve öğrenmenin çabaya bağlı olduğu yönünde gelişmiş inançlara sahip olduklarını desteklemektedir. Bu durum çağdaş eğitim sisteminde de önemli bir yere sahiptir.

Çalışmada eleştirel düşünme eğilimi ölçeğine ve “Katılım”, “Bilişsel Olgunluk”, “Yenilikçilik” boyutlarına öğrencilerin verdiği cevapların “Katılıyorum” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Koçoğlu ve Kanadlı (2019) yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimine katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri belirlemiştir ve bu bulgunun çalışmamızla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yıldırım Döner (2020) yaptığı çalışmada ortaokul öğrencilerinin yüksek düzeyde eleştirel düşünme eğilimine sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Elçi, Tuncel, Demiroğları, Akman, Elçi ve Kutlu (2020) ise yapmış olduğu çalışmada ortaokul öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin ortanın üzerinde olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, Yavuz (2019) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin eleştirel düşünme düzeylerinin orta seviyede olduğunu belirlemiştir. Köksal ve Çoğmen (2018) çalışmalarında öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin tüm boyutlarda yüksek düzeyde olduğunu bulgulamıştır.

Bu çalışmaların yanında öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimlerinin incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Karabekmez (2021) sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin orta seviyede olduğu sonucuna ulaşmıştır. Önal (2020) yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğunu ve uygulama sonunda bu düzeyin daha da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Tunçer (2020)'in yapmış olduğu çalışmada ise ortaokul matematik öğretmenlerinin eleştirel düşünme öğretimi uygulama algılarının, ölçeğin bütün alt boyutları için çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir

Araştırmada akademik öz-yeterlik ölçeğine ve “Sosyal Statü”, “Bilişsel Uygulamalar” ve “Teknik Beceriler” boyutlarına verilen cevapların ise “Fazla Güvenirim” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Koç ve Arslan (2017) ve Arslan (2018) ortaokul öğrencilerin yüksek akademik öz-yeterliğe sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu bulgular ile çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular benzerlik göstermektedir. Oğuz ve Kutlu Kalender (2018) ortaokul öğrencilerinin üst bilişsel farkındalıkları ile öz-yeterlik algıları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada öğrencilerin öz-yeterlik algılarına ve akademik ile sosyal öz-yeterlik boyutlarına dair ortalama puanı “iyi” düzeyinde belirlerken duygusal öz-yeterlik boyutunda oldukça iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Keskin, Öncü ve Küçük-Kılıç (2016) ise ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik yüksek düzeyde bir öz-yeterliğe sahip olduğunu bulmuştur.

Araştırmada epistemolojik inancın “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüpheli” ve “Öğrenme Çabası” boyutları ile akademik öz-yeterlik arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki görülmüştür. Epistemolojik inancın “Bilginin Kesinliği” boyutu ile akademik öz-yeterliğin boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki görülmüştür. Ayrıca epistemolojik inancın “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutu ile akademik öz-yeterlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Alemdağ (2015) çalışmasında, “Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç” alt boyutu ile akademik özyeterlilik ölçeği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki belirlerken, “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç” boyutu ile akademik özyeterlilik ölçeği arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç” alt boyutu ile akademik özyeterlilik ölçeği arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bahsedilen bu bulgular çalışmamızla benzerlik göstermektedir. Çalışmada ayrıca

Gülev (2015) ise yapmış olduğu çalışmada akademik öz yeterlik ile “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğuna İnanç” alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını tespit etmiştir ve bu bulgu çalışmamızla benzerlik göstermektedir. Ayrıca çalışmada akademik öz yeterlik ile “Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna İnanç” alt boyutu arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunurken, “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna İnanç” alt boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Erol (2013) özyeterlilik ile epistemolojik inancın “Öğrenme Çabası” ve “Öğrenme Süreci” alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde, “Otorite/Uzman Bilgisine Şüpheli” ve “Bilginin Kesinliği” alt boyutları arasında pozitif yönlü çok düşük düzeyde, “Doğuştan/Sabit Yetenek” alt boyutu arasında ise negatif yönlü çok düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yani kişisel

epistemolojinin beş alt boyutu, öğrenci öz-yeterliliği ile düşük düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Yapılan çalışmada kullanılan ölçekler çalışmamızla farklılık gösterse de benzer alt boyutların olması ve ilişkilerin benzer olması sonuçların çalışmamızı destekler nitelikte olduğunu göstermektedir.

Uysal ve Kösemem (2013) gerçekleştirdikleri çalışmada, epistemolojik inanç ölçeğinin alt boyutları ile genel özyeterlik ölçeği arasındaki ilişkiyi incelemişler ve öz-yeterlik ile “Öğrenmenin Çabaya Bağlı Olduğuna Yönelik İnanç” alt boyutu arasında negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulurken, “Öğrenmenin Yeteneğe Bağlı Olduğu İnanç” ve “Tek Bir Doğrunun Var Olduğuna Yönelik İnanç” alt boyutları ile anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirlemişlerdir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimi ile akademik öz-yeterlik düzeyleri arasında pozitif ve yüksek düzeyli bir ilişki görülmüştür. Kural (2018) öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz-yeterlikleri arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Arslan (2016) okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlik düzeyleri ile eleştirel düşünme becerileri arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde bir ilişki ve Coşar (2013) ise eleştirel düşünme eğilimi ile akademik başarı arasında oldukça pozitif yönlü güçlü doğrusal bir ilişkinin olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Çiçek (2018) yapmış olduğu çalışmada öğretmen adayların yansıtıcı düşünme eğilimleri ile öğretmen öz-yeterlikleri arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki bulmuştur.

Epistemolojik inancın “Öğrenme Süreci-Otorite/Uzman Bilgisine Şüphe”, “Öğrenme Çabası” ve “Bilginin Kesinliği” boyutları ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki görülmüştür. Ayrıca epistemolojik inancın “Doğuştan/Sabit Yetenek” boyutu ile eleştirel düşünme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Oğuz ve Sarıçam (2015) çalışmasında epistemolojik inançlar ile eleştirel düşünme yönelimleri arasında pozitif düzeyde

anlamli iliŒki olduğu sonucuna ulaŒmıŒtır. Koyunlu-Ünlü ve Dökme (2017)'nin yapmıŒ olduğu alıŒmada ise benzer sonuçlara ulaŒılmıŒtır.

alıŒmada H1 (Epistemolojik inanç→Akademik öz-yeterlik) test edilmiŒ ve epistemolojik inançların akademik öz-yeterliği yordadığı belirlenmiŒtir. Epistemolojik inancın akademik öz-yeterliği yordaması, kavramların ortak bir etki alanının olduğunu desteklemektedir. Seçkin-Kapucu ve Bıyık (2019) ortaokul öğrencilerinin araŒtırma-sorgulamaya dönük öz-yeterlik algısının, Kanadlı ve AkbaŒ ise (2018) mesleki öz-yeterlik inancının epistemolojik inanç tarafından anlamli olarak yordandığını bulgulamıŒtır. Buna ek olarak Alpaslan ve Ulubey (2016) ile Izgar ve Dilmaç (2008), öğrencilerin epistemolojik inançları ile öz-yeterlik algı düzeyleri arasında anlamli bir iliŒki belirlemiŒtir ve bu sonuçlar alıŒmamızla paralellik göstermektedir.

Sonrasında ise H2 (Epistemolojik inanç→EleŒtirel düşünme eğilimi) test edilmiŒ ve epistemolojik inançların eleŒtirel düşünme eğilimini yordadığı belirlenmiŒtir. Bu durum epistemolojik inanç ve eleŒtirel düşünme eğilimi kavramların ortak bir etki alanının olduğunu desteklemektedir. BaŒbay (2013) yapmıŒ olduğu alıŒmada eleŒtirel düşünme eğiliminin epistemolojik inançları etkilediği ve üstbilif farkındalığın bu iliŒkide kısmi aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaŒmıŒtır. Œıvgın (2019) yapmıŒ olduğu alıŒmada eleŒtirel düşünme becerisinin katılım alt boyutunun, epistemolojik inancın kesinlik ve geliŒim alt boyutlarını ve eleŒtirel düşünme becerisinin yenilikçilik alt boyutunun, epistemolojik inancın tüm alt boyutlarını etkilemekte olduğu sonucuna ulaŒmıŒtır ve bu sonuçlar alıŒmamızla benzerlik göstermektedir.

alıŒmada eleŒtirel düşünme eğiliminin aracı deĐiŒken olduğu H₃ modeli kurulmuŒtur ve aracı deĐiŒken olan eleŒtirel düşünme eğiliminin akademik öz-yeterlik üzerindeki etkisinin anlamli olduğu görölmüŒtür. Karaoğlan Yılmaz,

Yılmaz, Üstün ve Keser (2019) yapmış oldukları çalışmada eleştirel düşünme standartları ile akademik öz-yeterlikleri arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki belirlemiştir. Aldan-Karademir (2013) ise yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerinin, öz-yeterlikleri üzerindeki etkisinin zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın son alt probleminde ise bootstrap sonuçlarına göre epistemolojik inancın eleştirel düşünme eğilimi aracılığıyla akademik öz-yeterlik üzerindeki dolaylı etkisinin anlamsız olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar epistemolojik inanç ile akademik öz-yeterlik arasındaki ilişkide eleştirel düşünme eğiliminin tam aracılık etkisine sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre H₄ desteklenmiştir.

Araştırmanın izleyen kısmında ise bulgular doğrultusunda şu öneriler getirilebilir:

- Çalışmanın örneklem grubuna farklı illerde eğitim gören ortaokul öğrencilerinin dâhil edildiği ayrıca demografik özelliklerin de dikkate alındığı ortaokul öğrencilerinin epistemolojik inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlikleri arasındaki ilişkilerin incelendiği geniş katımlı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akinoğlu, O. (2001). *Eleştirel Düşünme Becerilerini Temel Alan Fen Bilgisi Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aldan-Karademir, Ç. (2013). *Öğretmen Adaylarının Sorgulama Ve Eleştirel Düşünme Becerilerinin Öğretmen Öz Yeterlik Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

- Alemdağ, C. (2015). *Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Epistemolojik İnançları, Akademik Öz-Yeterlikleri ve Öğrenme Yaklaşımları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Alpaslan, M. M. ve Ulubey, O. (2016). *Öz-Yeterlik ile epistemolojik inançlar ilişkisinin cinsiyet açısından incelenmesi*. (Ed: Ö. Demirel, M. Demirel, E. Yağcı ve N. Yazçayır), 4. Uluslararası Eğitim Programları Ve Öğretim Kongresi Tam Metin Kitabı, ss. 11-18. Ankara: Pegem Akademi.
- Arslan, A. (2018). "Ortaokul Öğrencilerinin Yazma Kaygıları ve Akademik Özyeterlilik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi." Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(3): 1286-1312.
- Arslan, T. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Öz Yeterlik İnançları İle Eleştirel Düşünme Becerileri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Aşut, N, ve Köksal, M. (2015). "Üstün Zekâlı Öğrencilerin Epistemolojik İnançlarının Fen Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Düzeyi ve Başarıyla İlişkisi." Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2: 22-44.
- Aypay, A. (2011). "Epistemolojik İnançlar Ölçeğinin Türkiye Uyarlaması ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1): 1-15.
- Bandura, A. (1994). (Ed: *Self-Efficacy*. In V. S. Ramachaudran), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, Pp. 71-81). New York: Academic Press. (Ed: Reprinted in H. Friedman).
- Bandura, A. (1977). "Self-Efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change." *Psychological*. 84, 191-215.
- Başbay, M. (2013). "Epistemolojik İnançın Eleştirel Düşünme ve Üstbilis İle İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi." *Eğitim ve Bilim*, 38(169): 249-262.

- Biricik, Y. S. (2015). *Beden Eğitimi ve Spor Bölümlerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Akademik Öz Yeterliklerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (15. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cano, F., & Cardelle-Elawar, M. (2004). "An Integrated Analysis Of Secondary School Students' Conceptions and Beliefs About Learning." *European Journal of Psychology of Education*, 19(2): 167-187.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Chan, K.W., & Elliott, R.G. (2004). "Relational Analysis Of Personal Epistemology And Conceptions About Teaching and Learning." *Teaching and Teacher Education*, 20(8): 817– 831.
- Coşar, M. (2013). *Problem Temelli Öğrenme Ortamında Bilgisayar Programlama Çalışmalarının Akademik Başarı, Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Bilgisayara Yönelik Tutuma Etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çiçek, O. (2018). *Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Bölümünde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri İle Öğretmen Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Demirel, İ. (2007). *Epistemolojik Açıdan Dünya Sistemleri Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Deryakulu, D. ve Büyüköztürk, Ş. (2005). "Epistemolojik İnanç Ölçeği'nin Faktör Yapısının Yeniden İncelenmesi: Cinsiyet ve Öğrenim Görülen Program

- Türüne Göre Epistemolojik İnançların Karşılaştırılması.” Eurasian Journal of Educational Research, 18: 57-70.
- Doğanay, A. (2000). *Yaratıcı öğrenme*. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.
- Eggen, P. ve Kauchak, D. (2001). *Educational psychology: Windows on classrooms*. Upper Saddle River, New Jersey, USA.
- Ekici, G. (2012). “Akademik Öz-Yeterlilik Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması.” Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43: 174-185.
- Ekinci, N. (2008). *Üniversite Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımlarının Belirlenmesi ve Öğretme-Öğrenme Süreci Değişkenleri İle İlişkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Elçi, A.C. Tuncel, F. Demiroğları, B. Akman, P. Elçi, R. M. ve Kutlu, M. O. (2020). “Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri.” Turkish Studies-Educational Sciences.
- Ennis, R. H. (1991). Goals for a critical thinking curriculum (*Ed: In A Costa*). *developing minds*, (Vol.1). Alexandria: Virginia. ASCD.
- Ernst, J., ve Monroe, M. (2004). “The Effects Of Environment-Based Education On Students' Critical Thinking Skills Aand Disposition Toward Critical Thinking.” *Environmental Education Research*, 10(4), 507-522.
- Erol, M. (2013). *Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Epistemolojileri İle Öz Değerlendirme ve Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ertuş Kılıç, H. ve Şen, A.İ.(2014). “UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğini Türkçe’ye Uyarlama Çalışması.” *Eğitim ve Bilim*. 39(176): 1-12.
- Gülev, D. (2015). *Biyoloji Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz Yeterlilik İnançları, Akademik Öz Yeterlilik İnançları, Öğrenme Stratejileri ve Epistemolojik*

- İnanç Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gümüştekin Ertugay, T. (2019). *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları İle Matematik Öğretimi ve Öğrenimine Yönelik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güngör, B. N. (2016). *Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları İle Liderlik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi: Temel ilkeler ve uygulamalı analizler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hofer, B. (2001). "Personal Epistemology Research: Implications For Learning and Teaching." *Educational Psychology Review*, 13(4): 353-383.
- Izgar, H. ve Dilmaç, B. (2008). "Yönetici Adayı Öğretmenlerin Özyeterlik Algıları Ve Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Jehng, J. J., Johnson, S. D. ve Anderson, R. C. (1993). "Schooling and Students' Epistemological Beliefs About Learning." *Contemporary Educational Psychology*, 18: 23-35.
- Kaleli, F. (2016). *Özyeterlilik İle Akademik Başarıya Güdülenme Arasındaki İlişki Ortaokul Öğrencileri Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Kanadlı, S. ve Akbaş, A. (2018). "Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Mesleki Öz Yeterlik Ve Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi." *JRES*, 5(1): 33-49.

- Kaplan, A. Ö. (2006). *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulamasındaki Yansımaları: Durum Çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karabekez, V. (2021). *Sınıf Öğretmenlerinin 21. Yüzyıl Öğreten Becerileri İle Eleştirel Düşünme Becerileri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karaoğlan Yılmaz, F.G. Yılmaz, R. Üstün A.B. ve Keser H. (2019) "Üstbilişsel Düşünme Becerilerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Akademik Öz-Yeterlik ile İlişkinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi." *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(4): 1239-1256,
- Keskin, N. Öncü, E. ve S. Küçük Kılıç (2016). "Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutum Ve Öz-Yeterlikleri." *Ankara Üniversitesi Spor Bil. Fak. Dergisi*, 14(1): 93-107.
- Koç, C. ve Arslan, A.(2017). "Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Öz Yeterlik Algıları ve Okuma Stratejileri Bilişüstü Farkındalıkları." *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1): 745-778.
- Koçoğlu, A. ve Kanadlı, S. (2019). "Ortaokul Öğrencilerinin Algıladığı Özerklik Desteği, Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1): 61-77.
- Koyunlu-Ünlü, Z. ve Dökme, İ. (2017). "Science Teacher Candidates' Epistemological Beliefs and Critical Thinking Disposition." *Eurasian Journal of Educational Research*, 72: 203-220
- Kökdemir, D. (2000). "Denizyıldızlarını Kurtarmaya Çalışanların Öyküsü: Eleştirel ve Yaratıcı Düşünme." *XI. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 19-22 Eylül, İzmir.
- Köksal, N. ve Çoğmen, S. (2018). "Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme ve İletişim Becerileri." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44: 278-296

- Kural, V. (2018). *Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Akademik Öz-Yeterliklerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Mertens, D. M. (2015). *Research and evaluation in education and psychology* (4. Baskı). Los Angeles: Sage Pub.
- Morgan, G.A., Leech, N.L., Gloeckner, G.W., ve Barret, K.C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. (Second Edition). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nosich, G. M. (2012). *Eleştirel Düşünme Ve Disiplinlerarası Eleştirel Düşünme Rehberi*. Çev., Bisel Aybek. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Oğuz, A. ve Kutlu Kalender, M.D. (2018). "Ortaokul Öğrencilerinin Üst Bilişsel Farkındalıkları İle Öz Yeterlik Algıları Arasındaki İlişki." *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 14(2): 170-186.
- Oğuz, A. ve Sarıçam, H. (2015). "Bilimsel Epistemolojik İnançlar İle Eleştirel Düşünme Yönelimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Felsefe, Eğitim ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, 12-14 Kasım, Muğla.
- Onions, P. E. W. (2009). "Thinking Critically." An Introduction, Working Paper. [DX Reader version]. <http://www.patrickonions.org/>
- Önal, İ. (2020). *Eleştirel Düşünme Becerilerine Yönelik Bir Program Geliştirme Çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özbay, H. E. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Başarılarının Bilimsel Epistemolojik İnançlar ve Zihinsel Risk Alma Davranışları İle İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Özkatar Kaya, E. (2018). *Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Epistemolojik İnançları, Akademik Öz-Düzenleme ve Öz-Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki*

- İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Öztürk G. (2009). *Investigating Pre-Service Teacher's Environmental Literacy Through Their Epistemological Beliefs*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Seçkin Kapucu, M. ve Bıyık, A. (2019). "Ortaokul Öğrencilerinin Araştırma-Sorgulamaya Yönelik Yeterlik Algılarının Yordanmasında Epistemolojik İnançların Rolü." Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Advance online publication.
- Şıvgın, C. (2019). *Lise Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları, Eleştirel Düşünme Becerileri Ve Bilimsel Süreç Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, F. C. (2020). *Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançları İle Astronomiye Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*, (3. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezci, E. ve Uysal, A. (2004). "Eğitim Teknolojisinin Gelişmesine Epistemolojik Yaklaşımların Etkisi." The Turkish Online Journal of Educational Technology, (3)2. 158-164.
- Tunçer, E. (2020). *Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğilim ve Uygulama Algıları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi, Düzce
- Usta, İ. (2019). *Sınıf Öğretmenlerinin Epistemolojik İnançları ve Öğretme-Öğrenme Anlayışlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

- Uysal, İ. ve Kösemen, S. (2013). "Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Genel Öz Yeterlik ve Epistemolojik İnancılarının Karşılaştırmalı İncelemesi." 22. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı.
- Yalçın, F. (2019). *İngilizce Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları, Eğitim Programı Tasarım Tercihleri ve Öğretim Stilleri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Yavuz, M.M. (2019). *Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri İle Sosyal Bilgiler Dersindeki Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım Döner, S. (2020). *Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Okuma Becerileri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The concept of epistemology is defined in the Dictionary of Turkish Language Association (2019) as a philosophy of science that examines the problems posed by the sciences, examines the principles, assumptions and results of various sciences by criticizing them, and tries to determine their logical origin and objective value. It is a field that emerges from the combination of the words episteme, meaning knowledge, and logos, meaning science in Greek (Cevizci, 2003).

Epistemological beliefs are a feature related to the affective (motivation) and cognitive (academic achievement) variables of learning (Aşut & Köksal, 2015). Individuals with developed epistemological beliefs have characteristics such as being active, independent, stable, flexible, and broad-minded (Jehng, Johnson,

& Anderson, 1993). Bandura (1994) emphasized that self-efficacy is high in individuals with a determined, effective perspective, self-confident, and high levels of courage, belief and effort towards difficulties. In the academic context, academic self-efficacy and is defined by Bandura (1977) as the judgment of individuals about their ability to organize and apply the action process to achieve specified types of educational performance.

Critical thinking is a mental and affective process that involves the ability to apply the thinking processes in an effective, impartial and disciplined manner, in the process of acquiring information and making multi-dimensional inquiries (Akinoğlu, 2001). According to Lipman (1988), critical thinking is a skillful and responsible thinking that leads to a good judgment; because it is sensitive to the context it is in, is based on criteria and has a self-correcting structure (cited in Nosich, 2012).

The main purpose of this study is to try to reveal a structural model of the relationships between these variables. In this context, it is aimed to examine the partial mediating effect of critical thinking disposition on the relationship between epistemological beliefs and academic self-efficacy.

Method

In the study correlational research design one of the quantitative research designs was used. The sample of this study is 678 secondary school students selected from the universe through simple random sampling. Epistemological Belief Scale, Critical Thinking Disposition Scale and Academic Self-Efficacy Scale were used as data collection tools. The first-order factorial structures of the scales were tested, respectively, and found to be compatible and acceptable with the data. In order to determine whether the data of the study meet the requirements of structural equation modeling, the data were examined in terms of sample size, linearity, normality and multi-linearity, and it was determined that the data were suitable for structural equation modeling.

Findings (Results)

In the study, before proceeding to the analysis of the structural model, the measurement model was examined using confirmatory factor analysis. While epistemological beliefs, critical thinking disposition and academic self-efficacy are defined as latent variables; scores from four subscales of epistemological beliefs, scores from three subscales as critical thinking disposition, and scores from three subscales as observed variables of academic self-efficacy were defined as the observed variables. The results of the study show that

epistemological beliefs significantly predict academic self-efficacy, critical thinking disposition has a full mediating effect on this relationship, and this indirect effect is significant.

Conclusion and Discussion

The results supported the conclusion that the students' epistemological beliefs are developed, and showed that they have a consciousness about how to evaluate knowledge, form knowledge, knowing and learn. The fact that students respond to the scale of critical thinking disposition at the level of "I agree" supports that students have a structure that respects different ideas, is free from prejudice, questioning, struggling, open to learning, can try different ways and participate in the process. In the academic self-efficacy scale of the study, it was determined that the answers given by the students to the scale in general were at the level of "I Have Too Confidence".

In the study, a moderate positive correlation was found between the "Learning Process-Authority/Expert Knowledge" and "Learning Effort" sub-dimensions of epistemological beliefs and academic self-efficacy. Besides, a positive highly significant relationship was observed between the students' critical thinking disposition and their academic self-efficacy. Finally, a moderate positive correlation was observed between the "Learning Process-Authority/Doubt on Expert Knowledge", "Learning Effort" and "Certainty of Knowledge" sub-dimensions of epistemological belief and critical thinking disposition. The results of the study show that epistemological beliefs significantly predict academic self-efficacy, critical thinking disposition has a full mediating effect on this relationship, and this indirect effect is significant.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME DAİR KOMPOZİSYONLARININ İNCELENMESİ: YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Süleyman DOĞAN* Lütfullah ÇELİKTEN**

Öz

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin salgın döneminde mecburi katılım sağladıkları uzaktan eğitim uygulamaları ile ilgili algılarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılında farklı fakültelerde öğrenim gören 34 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim araştırması olarak tasarlanmıştır. Verilerin toplanması amacıyla öğrencilerden uzaktan eğitim ile ilgili görüşlerini yansıtan kompozisyonlar yazmaları istenmiş ve veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, öğrenci görüşlerinde 43 farklı koda ulaşılmış ve bu kodlar 19 kategori ve 4 tema altında toplanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, öğrenciler uzaktan eğitim uygulamalarını erişilebilirlik bağlamında avantajlı bulmakta ve interaktif katımlı derslerin daha verimli olduğunu düşünmektedirler. Öğrenciler uzaktan eğitimin mesleki/uygulamalı dersler ve ölçme-değerlendirme çalışmaları açısından çeşitli dezavantajlara sahip olduğunu ifade etmektedirler. Öğrenciler uygulama sürecinde teknik, disiplin, sağlık ve sosyal yoksunluk kategorilerinde çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin tutumlarından ve bazı karakteristik özelliklerinden etkilendiği tespit

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, sudogan@yildiz.edu.tr, İstanbul/Türkiye

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Plato Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, lutfullahcelikten@ayvansaray.edu.tr, İstanbul/Türkiye

edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşacağına inanmakta ve uygulamalarda karma modeli öneri olarak sunmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, Üniversite öğrencileri, Covid-19.

EXAMINATION OF UNIVERSITY STUDENTS' COMPOSITIONS ON DISTANCE EDUCATION: EXAMPLE OF YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY

Abstract

This research was carried out in order to determine the perceptions of university students about the distance education applications that they had compulsory participation during the epidemic period. The study group of the research consists of 34 university students studying in different faculties in the 2020-2021 academic year. In the research, it was designed as a phenomenological research, one of the qualitative research designs. The obtained data were subjected to content analysis. According to the results obtained from the research, students find distance education applications advantageous in terms of accessibility and think that interactive lessons are more efficient. Students experienced various problems in the categories of technique, discipline, health and social deprivation during the implementation process. It has been determined that students' views on distance education are affected by their attitudes and some characteristic features. The majority of the students believe that distance education applications will become widespread and offer the mixed model as a suggestion.

Keywords: Distance education, University students, Covid-19

1. GİRİŞ

Öğrenen merkezli bir eğitim metodu olan uzaktan eğitim, sağladığı imkân ve oluşturduğu değişimlerle birlikte eğitim sürecinin hemen hemen tüm boyutlarını farklılaştıran ve eğitim bilimine yeni bir boyut kazandıran farklı bir durumu ifade

etmektedir. Öğreten merkezli geleneksel eğitimde öğrenci ve öğretmen arasındaki etkileşim, öğrenci ve öğretmenin bilgi, tecrübe ve karakteri gibi açık ve örtük değişkenler öğrenme sürecini doğrudan etkilemektedir. Oysa uzaktan eğitim yönteminde öğrenci ve öğretmen arasına bir mesafe girmekte ve bu değişkenlerin etkisi sınırlı olabilmektedir. Bu sınırlılık uzaktan eğitim yönteminin kullanımını öne çıkaran durum ve zamanlarda yeni bir internet tabanlı pedagojik anlayışa ihtiyaç hissettirdiği söylenebilir (Demir, 2021).

1.1. Uzaktan veya Çevrimiçi Eğitim

Gelişen teknoloji eğitim kavramını önemli ölçüde etkiler olmuştur. Eğitim, teknoloji ile birlikte farklı bir boyuta taşınmış ve eğitimin önemli parçalarından birisi haline gelmiştir (Özbay, 2015). Günümüzde internet teknolojisinin varlığı ile birlikte çevrimiçi uzaktan eğitim kavramı ortaya çıkmıştır (Anderson, 2011). Genel bir tanımla uzaktan eğitim, “öğretmen ve öğrencinin fiziksel olarak farklı mekânlarda olduğu halde gerçekleştirdiği eğitim” olarak ifade edilmektedir (Uzunboylu ve Tuncay, 2012). İşman’a (2003) göre uzaktan eğitim fiziksel olarak farklı ortamlarda bulunan öğrenci ve öğretmenlerin iletişim teknolojileri veya klasik posta hizmetleri ile öğrenme ve öğretme faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bir eğitim sistemi modelini tanımlamaktadır.

Uzaktan eğitimin gerekliliği “küreselleşmeye dayalı olarak değişen toplumsal koşullar, yetişmiş iş gücüne bağlı olan gereksinimle birlikte azalan çalışan birey sayısı, bilginin ekonomik açıdan ön plana çıkması, hızla yayılan bilgiyle beraber doğru ve güncel bilgiye ulaşma ihtiyacı, iş hayatında artan eğitim gereksinimleri” gibi sebeplere dayanmaktadır (Odabaş, 2004). Bu dayanakların yanı sıra internet tabanlı uzaktan eğitimin öğretim uygulamalarında yer ve zaman açısından ekonomiklik sunması, esnek bir planlama ile süreci yürütme ve öğretmenin üzerinde çeşitli sorumlulukları azaltarak öğrencilerle birebirde daha fazla ilgilenilme imkânı gibi faydaları bulunması (Ağır, 2007) uzaktan eğitimi

geleneksel yöntemlerden biraz daha ön plana çıkarmaktadır. Tüm bunlara ek olarak uzaktan eğitim ile yüksek kapasitede veri taşıyabilen donanım ve yazılımlar kitapların, çevrimiçi sınıflar ise okul binalarının ve kütüphanelerin yerini almaktadır (Shachar ve Neumann, 2003). Bu yöntemle öğrenciler buldukları ortamdan ayrılmadan öğrenim görme fırsatı yakalamaktadır. Ayrıca uzaktan eğitim uygulamaları sayesinde farklı bölgelerde bulunan öğretmen ve öğrenciler birbirleriyle görüntülü ve sesli olarak etkili iletişim kurabilmektedirler (İşman, 2011). Böylelikle bir araya gelme fırsatı yakalayan bireyler arasında kültürel etkileşim de söz konusu olabilmektedir (Uşun, 2006).

Uzaktan eğitim uygulamalarının oldukça uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğu kabul edilmektedir (Kaya, 2002). Uzaktan eğitim sistemi tarihsel süreç içerisinde geleneksel olarak yürütülen eğitim sürecinde oluşan sınırlılıklar dolayısıyla yetişkin bireylerin öğretim sistemi içinde yer almasını sağlamak için kullanılmıştır (Özbay, 2015). Uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşmasına yönelik politikalar Türkiye’de 1920’li dayanmaktadır. Ancak politikaların hayata geçirilmesi 1950’li yılların sonrasına kalmış ve 1960 yılında ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Mektupla Öğretim Merkezinin kurulmasıyla uzaktan eğitim faaliyetleri resmen başlamıştır. Türkiye’de uzaktan eğitim uygulamalarının yükseköğretimde yerini alması Anadolu Üniversitesi’nde Açık Öğretim Fakültesi’nin kurulması ve 1982-83 eğitim-öğretim yıllarında öğrenci alınmasına başlanmasıyla olmuştur (Akdemir, 2011). Anadolu Üniversitesi ile başlayan bu sürecin arkasında Televizyon destekli uygulama tecrübesi bulunması alt yapı oluşumunu desteklemiştir. Nitekim devam eden süreçte Anadolu Üniversitesinde Bilgisayar Destekli Eğitim Birimi kurulmuş ve devamında Açıköğretim Lisesi’nin kurulmasıyla uzaktan eğitim uygulamalarının kitle alanı genişlemiştir. Bu gelişmeler aynı zamanda 20. yüzyılın sonuna doğru web tabanlı

uygulamalara dönüşerek giderek yaygınlaşmış ve günümüzde eğitim sisteminin her düzeyinde önemli bir yere sahip olmuştur (Bozkurt, 2017).

2000’li yılların başlarından itibaren teknolojik gelişmelerle uzaktan eğitim olanakları artmış ve birçok öğrenciye ulaşarak eğitimin bir parçası olmuştur (Bozkurt, 2017). Bilgi ve iletişim teknolojileri günümüzde hem geleneksel sınıflarda hem de uzaktan eğitim uygulamalarında kullanılmaktadır. Son yıllarda dünyayı derinden etkileyen Covid-19 salgınıyla birlikte ise yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime mecburi geçiş yapılmış ve uzaktan eğitim her alanda kullanılır olmuştur. Covid-19 salgını sürecinde acil uzaktan eğitime geçiş, uzaktan eğitim modelinin yalnızca bir bilgisayar ve yazılım işi olmadığını okul toplumunu oluşturan tüm taraflarca daha yakından bilinmesini sağlamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada salgın sürecinde uzaktan eğitime geçişin oluşturduğu farklılıkları ve uzaktan eğitim uygulamalarının etkinliğini üniversite öğrencilerinin gözünden incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın problem cümlesi “Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algıları nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla farklı fakültelerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden uzaktan eğitim uygulamaları ile ilgili kompozisyon yazmaları istenmiş ve kompozisyonlar incelemeye tabi tutulmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırma amacı doğrultusunda nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) araştırması olarak tasarlanmıştır. Olgu bilim araştırması, katılımcıların bir olgu ile ilgili yaşanmış deneyimlerini nasıl anlamlandırdığının keşfi üzerine odaklanmaktadır (Patton, 2014). Bu çalışmada öğrencilerin “uzaktan eğitim” olgusuna yönelik görüşleri keşfedilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada etik ilkelere uygunluk açısından İstanbul Aiyansaray Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvurulmuş ve 23.09.2021 tarih ve 2021/08 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Yıldız Teknik Üniversitesinde 2020-2021 öğretim yılında farklı fakültelerde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme türü, önceden belirlenmiş bazı ölçütleri karşılayan tüm durumların çalışılmasıdır (Patton, 2014). Bu araştırmada çalışma grubunun seçiminde Eğitim Felsefesi ve Eğitim Sosyolojisi derslerini alan ve “uzaktan eğitim” hakkındaki görüşleri etkileyebileceği düşünülen “evde kendisine ait bir odası bulunma, bilgisayar ile uzaktan eğitime bağlanma ve herhangi bir bağlantı problemi yaşamamış olma” ölçütleri dikkate alınmıştır. Bu ölçütleri karşılayan 34 üniversite öğrencisi araştırmanın çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Demografik Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	14	41.2
	Kadın	20	58.8
Öğrenim Gördüğü Fakülte	Mühendislik Fakülteleri	24	70.6
	Fen - Edebiyat Fakültesi	8	23.6
	Mimarlık Fakültesi	1	2.9
	Yabancı Diller Yüksekokulu	1	2.9
	Tek yaşıyorum	1	2.9
Evde kaç kişi kalıyorsunuz?	2	3	8.8
	3	9	26.5
	4 ve üzeri	21	61.7
	Toplam	34	100

2.2. Veri Toplanması ve Analizi

Araştırmada çalışma grubunda yer alan öğrencilerden “salgın sürecinde uzaktan eğitim uygulamaları, kültür ve alan derslerindeki deneyimleri, uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri ve uzaktan eğitimin geleceği” gibi konular hakkında görüşlerini yansıtan özgün bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Araştırmacılar tarafından öğrencilere kompozisyonların bilimsel çalışma dışında herhangi bir yerde kullanılmayacağı hakkında bilgi verilmiş ve kompozisyonlar e-posta aracılığıyla toplanmıştır.

Öğrenciler tarafından yazılan kompozisyonlar tümevarımsal bir yöntemle içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz türünde esas amaç elde edilen verilerden açıklayıcı kavramlara ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda araştırmacılarından biri verileri kodlayıcı olarak analiz etmiştir. Kodlayıcı araştırmacı tarafından öncelikle dijital ortamda toplanan kompozisyonlar basılı hale getirilmiş ve tekrar tekrar okunmuştur. Bu okumalar esnasında verilerde yer alan anahtar kelimeler işaretlenmiş ve hatırlatıcı notlar alınmıştır. Anahtar kelimelerin bir araya getirilmesiyle önce kodlara ardından kategoriler ve temalara ulaşılmıştır. Ulaşılan kod, kategori ve temalar kontrol edilmek üzere önce uzman görüşüne ve ardından diğer araştırmacıya sunulmuştur. Araştırmacılar arasında görüş birliğinin sağlanmasıyla birlikte verilere son hali verilmiştir.

2.3. İnanırlık ve Tutarlılık

Geçerlik ve güvenirlik, bilimsel araştırma sonuçlarının inandırıcılığında önemli ölçütler olarak görülmektedir. Nicel araştırmalarda bu ölçütleri test edebilecek yöntemlerin varlığının nitel araştırmalarda bu yöntemlerle ilgili yaygın olarak kullanılan yöntemler bulunmamaktadır. Ancak nitel araştırmaların inanırlık ve tutarlılığına ilişkin alınabilecek bir takım önlemler bulunmaktadır (Yıldırım ve

Şimşek, 2016). Bu araştırmada öncelikle çalışma grubunda yer alan öğrencilerin araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Kompozisyonların analizi esnasında ise kodlayıcı tarafından ulaşılan kod ve kategoriler uzman görüşü amacıyla nitel çalışmalar gerçekleştiren bir doktora öğrencisine gönderilmiştir. Uzman görüşü doğrultusunda son şeklini alan veriler diğer araştırmacıya sunularak son kontrolü sağlanmıştır. Araştırmada ayrıca öğrenci kompozisyonlarından doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Böylelikle güçlü bir tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde öğrenci kompozisyonlarının analizi sonrasında ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamaları ile ilgili görüşlerinde 43 farklı koda ulaşılmış ve bu kodlar 19 kategori ve 4 tema altında toplanmıştır. Ulaşılan kod, kategori ve temalar aşağıda tablolar halinde detaylı olarak sunulmuştur.

3.1. Tema 1: Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Öğretim Süreci

Öğrenci kompozisyonlarından ulaşılan bulgulara göre öğrencilerin öğretim süreci ile ilgili görüşlere yer verdikleri görülmektedir. Bu görüşler incelendiğinde öğrenci ifadelerinin “erişilebilirlik, fırsatlar, nitelik ve etkileşim” kategorileri altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu görüşler “uzaktan eğitim uygulamalarında öğretim süreci” teması altında birleştirilmiştir. Bu tema ile ilgili kod ve kategoriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Öğretim Süreci Temasında Yer Alan Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Frekans (f)
Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Öğretim Süreci	Erişilebilirlik	Bilgiye hızlı ve kolay erişim	8
		Derse ve materyallere kolay ulaşım	4
		Dersi tekrar izleme	15
		Ders materyallerinin güncellenmesi ve dijitalleşmesi	6
	Fırsatlar	Fırsat eşitliği	7
		Yurtdışı eğitimi	3
		İş hayatına katılım	3
		Tasarruf katkısı (zaman ve para)	11
	Nitelik	Teorik / Kültür derslerine uygunluk	12
		Ölçme ve değerlendirmede eksiklik	11
		Öğrenme güçlüğü	7
		Uygulamalı/Mesleki derslerde yetersizlik	12
		Mesleki tecrübeye bağlılık	4
		Seminer / Konferans çalışmalarına uygunluk	2
		Dersler açısından fark bulunmuyor	6
	Etkileşim	Öğretmen-öğrenci iletişimi	10
		İnteraktif dersler	8
		Senkron katılım	4
		Öğretmen merkezli	3

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin öğretim süreci ile ilgili görüşlerinde uzaktan eğitim uygulamalarında sahip oldukları imkânlarla değindikleri, bu bağlamda derslere hızlı, kolay ve tekrar erişim imkânının büyük çoğunluk tarafından

uzaktan eğitimin avantajı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Öğrencilere ait bazı ifadeler şu şekildedir:

Ö4: Daha önce denildiği gibi, uzaktan eğitimin artıları da var. Ders materyallerine kolayca ulaşım, eposta gibi iletişim aracılığıyla anında bilgi sahibi olma ve en iyi olan ders tekrarı izleyebilme özelliği, temel sorunları aşabilmiş öğrenciler için oldukça yararlı oldu.

Ö5: Online eğitimin öğrenci tarafında başlıca yararları; yol ile vakit kaybedilmemesi, daha rahat bir ortamda ders dinlenebilmesi, kayıtların tekrar tekrar izlenebilmesi ve izleme esnasında hızlandırılabilmesi, derslerin canlı değil de sonradan izlenmesi halinde izleme zamanının öğrenci tarafından seçilebilmesi olarak sıralanabilir.

Öğrenciler, kompozisyonlarında hem yüz yüze eğitimi hem de uzaktan eğitimi dersler bağlamında karşılaştırmışlardır. Bu bağlamda kültür ve branş derslerinin karşılaştıran öğrencilerin, öğretmen tecrübesinin ve yüz yüze iletişimin önemli belirleyiciler olduğunu ancak yine de interaktif katılımlı uzaktan eğitim uygulamalarının daha verimli olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu hususta öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıdadır:

Ö6: Kültür dersleri olarak nitelendirebileceğim sosyal seçmeli derslerin uzaktan eğitim ile gerçekleştirilmesi, dersin verimini en az %80 düşürmektedir. Bu tür derslerde öğrenci-öğretmen ya da öğrenci-öğrenci diyalogları ile kişiler farklı fikirler duyarak olaylara başka bakış açıları kazanabilmektedir. Ancak uzaktan eğitimde öğrenciler derse katılmaya çekinebilmekte ya da buna imkanları

olmayabilmektedir. Dolayısıyla hem kültür hem de branş dersleri için öğretmen ile göz kontağı kurarak geçirilen zamanın çok daha verimli ve kaliteli olduğu kanaatindeyim.

Ö10: Üniversitede hem branş hem de kültür derslerim var. Her ikisi tarafından da gerekli verimi sağladığımı düşünüyorum. Kültür derslerinde fikir odaklı bir yaklaşım olduğu için, çevrimiçi eğitimle ister kamera kullanarak ister kullanmadan rahatça fikir beyan edebildim. Derslerimizde sohbet ortamı yaratarak, güzel bilgiler ve güzel düşünceler edindim. (...) Bu öğretim biçimi branş derslerinin yoğunluğu dolayısıyla pek benimsemese de kültür derslerin de oldukça verimli oldu. Her hafta yoğun ders temposu içerisinde bazı derslerimizin, dersin konusu sınırları içerisinde sohbet havasında ilerliyor oluşu bu sıkıntılı süreçte bizi bir nebze de olsa rahatlattı.

Öğrenciler, uzaktan eğitim uygulamalarında öğretim sürecinin “ölçme ve değerlendirme, laboratuvar gibi uygulamalı çalışmalar ve öğretmen-öğrenci iletişimindeki eksiklik” bağlamında dezavantajlara sahip olduğunu düşünmektedirler. Bu görüşlerle ilgili olarak bazı öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

Ö16: Moleküler biyoloji ve genetik öğrencisi olarak birçok laboratuvar ve uygulama dersim var. Bu derslerde sadece video izlemenin, teorik bilgiye sahip olup uygulama yapamamış olmanın eksikliğini yaşıyorum.

Ö1: Ancak uzaktan eğitimin iki handikabı olduğunu kabul etmek gerekir. Bunlar ölçme ve değerlendirme, yani sınav yapmaktaki zorluklar ve uygulama derslerinin yapılamaması. Bu yüzden tamamen uzaktan eğitim bazı branşlar için elverişli olamıyor ne yazık ki.

Ö4: Uzaktan eğitimin en tartışmalı sonuçlarından biri, sanal sınavlar oldu. Özellikle üniversite öğrencilerinin sınavlarda kopya çektikleri hakkında bir sürü haberler yapıldı, kullandıkları değişik yöntemler ortaya çıktı. Öğretim görevlileri bu durumdan şikayetçi oldular, çeşitli okullar ilginç yöntemlere başvurdu. Buna öğrencilerden karşılık geldi, hala bu etkileşimler devam ediyor.

3.2. Tema 2: Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Sorunlar

Öğrenci kompozisyonları incelendiğinde öğrencilerin süreç içerisinde yaşadıkları sorunlara yönelik görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüşler “teknik, disiplin ve düzen, sağlık, sosyal yoksunluk” olmak üzere 4 kategoriye ayrılmaktadır. Ulaşılan kod ve kategoriler “uzaktan eğitim uygulamalarında sorunlar” teması altında birleştirilmiş ve Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Sorunlar Temasında Yer Alan Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Frekans (f)
Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Sorunlar	Teknik	Altyapı eksikliği	11
		Sistemsel problemler	4
		Donanım yetersizliği	8
		Organizasyona bağlı sorunlar	9
	Disiplin ve Düzen	Geniş ailede yaşama sorunu	5
		Vaktin boşa harcanması / Tembellik	5
		Kişisel alan eksikliği	3
	Sağlık	Salgın / Covid-19 / Koronavirüs	10
		Motivasyon	19
		Stres / Kaygı	12

	Diğer ifadeler	3
Sosyal Yoksunluk	Sosyal etkinliklerden uzaklık / yalnızlaşma	13
	Kampüs ortamının olmaması	5

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin “uzaktan eğitim uygulamalarında sorunlar” temasında ilk olarak teknik sorunlara yer verdikleri görülmektedir. Bu kategoride öğrencilerin en fazla altyapı kaynaklı sorunlara, daha sonra üniversite organizasyonlarına bağlı sorunlara ve gerek uzaktan eğitime erişimde gerekse derslerde etkileşimi artıracak bilgisayar, tablet, mikrofon, kamera gibi donanım eksiklikleriyle ilgili sorunlara yer verdikleri görülmektedir. Bu kategori ile ilgili bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö4: Sanal sınıfın normal okul eğitimiyle karşılaştırıldığında artıları olmasına rağmen, eksileri daha çok varmış gibi görünüyor. Öncelikle en basitinden, internet ve bilgisayar gibi herkesin sahip olduğu düşünülen şeylerden aslında çoğu insanın mahrum olması.

Ö27: Uzaktan eğitim, örgün eğitimin yapılabildiği durumlarda tercih edilmemeli bence. Dünyanın pek çok bölgesinde kırsal alanlara internet götürmek maliyetli olduğundan buralarda yaşayan insanlar yavaş ve kalitesiz internet kullanmak zorunda kalıyorlar. Bunun eksikliği bugünlerde daha net görülüyor ve maalesef kolay kolay çözülebilecek bir sorun değil. Zira internet satan firmalar, kâr amacı güden kuruluşlar olduğundan maliyetlerini çıkartamayacakları yatırımlardan kaçınıyorlar. Kaliteli bir internet bağlantısı sağlanabilse bile sanal sınıfların daha verimli geçmesini sağlayacak kamera, mikrofon, ekran, bilgisayar gibi bileşenlere herkesin ulaşımı aynı değil. Dünyanın geneline bakarsak bu durum daha da kötüleşiyor.

Ö33: Bizim üniversitemizin uzaktan eğitimi genele oranla gayet iyi yürüttüğünü düşünüyorum başka üniversitelerdeki sorunları sosyal medyadan takip ettiğimden bu konuda şanssız diyebilirim ama zaten zor dönemlerden geçtiğimiz bu günlerde ders yüklerimizin ödevlerin sayısı ve uzunluğu olsun, normalden çok daha zor yapılan sınavlar olsun stresi ciddi miktarda arttırıyor.

Ö34: Sanal ortama bilgisayar, telefon veya tablet vasıtasıyla giriş yapılabilir. Yeterli bir aygıtınız var ise şimdi de yeterli bir internet sağlayıcısına ihtiyacınız var. Maalesef internet sağlayıcısından aldığınız internetin hızı belli bir seviyede değilse ve bağlantınız altyapı nedeniyle sıklıkla kopuyorsa sanal dersten verim almak pek de mümkün olmuyor. Bu saydığım kriterler sadece parası verilerek en iyi ürün alınarak elde edilemeyebiliyor. İnternetin çalışma prensibinden dolayı eğer bulunduğunuz bölgede internet altyapısı düzgün değil ise parasını ödediğiniz internetin karşılığını alamıyorsunuz. Kırsal bölgelerde yaşayan öğrenciler içinse durum daha da kötü. İnternet altyapısının olmadığı yerlerde öğrenciler mobil internetlere başvurmak zorunda kalıyorlar bu da hizmet bedelini arttırırken hizmet kalitesinin düşmesine neden oluyor.

Öğrenciler bu tema altında görüş bildirdikleri bir diğer kategori ise sağlık sorunları ile ilgilidir. Bu kategoride öğrenciler uzaktan eğitim uygulamalarında öncelikle daha çok psikolojik sorunları dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda motivasyon, dikkat ve odaklanma güçlüğü çektiklerini ifade eden öğrenciler bu sorunu hem uzaktan eğitim uygulamalarının etkileşim olanağının az olmasına hem de pandemi sürecinin oluşturduğu psikolojiye bağlamaktadırlar. Buna ek

olarak öğrencilerin pandemi ile birlikte stres ve kaygı durumlarının ortaya çıktığı ve sanal sınıftaki dersler, ölçme değerlendirme çalışmalarının ayrıca bir stres oluşturduğu düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Bu hususta bazı öğrenciler şu şekilde görüş belirtmişlerdir:

Ö27: Kalabalığın getirdiği stresten uzak bir şekilde aylar geçirdim. Kaybettiğim stresler kaynaklarının yerini başka şeylerle doldurdum. Uzaktan olan eğitimle, evdeki ufak tefek problemlerle vs. Eskiden umursamayacağım sınavları, ödevleri çok fazla kafaya takmaya başladım.

Ö17: Uzaktan eğitimin değerlendirilmesine netlik getirmeden önce bazı hususlara değinmek gerektiği kanaatindeyim. Dikkat, iletişim, ders öncesi ruh hali, derse girilen ortam bunların en önemlileri bana göre bu durumlarda analizlerde bulunalım. Ruh hali kısmında bir insan düşünün bazı sebeplerden dolayı hiç dışarı çıkmıyor, akranları ile görüşemiyor, akrabalarına gidemiyor gibi çok uzun yazılabilir bu kişi nasıl düzgün bir düzen ile ve neşe ile hayatına devam edebilir? Moral motivasyon hayatta çok önemli kavramlar özellikle moral bittiği zaman insanı intihara kadar götürebilir.

Öğrencilerin sağlık problemleri ile ilgili olarak uzaktan eğitim uygulamalarında gün içerisinde bilgisayar/ekran karşısında fazla vakit geçiriyor olmanın oluşturduğu fiziksel sağlık sorunlarını dile getirdikleri görülmektedir. Öğrenci ifadelerinden bir örnek aşağıdaki gibidir:

Ö12: Gün içinde hareketsiz oturarak sadece ekrana bakmak sağlığımız açısından kalıcı birçok sağlık sorununu da beraberinde

getirdi. Sırt ağırları, görme sorunları kilo problemleri giderek arttı.

Ruhsal sağlığımız da süreç içinde yıprandı.

Öğrenciler, pandemi süreci ile birlikte evlere kapanmış olmanın ve uzaktan eğitim uygulamaları ile eğitim hayatlarının devam etmesine bağlı olarak öncelikle sosyal yoksunluk çektikleri, sosyal ilişkilerinin eksikliğini ve yalnızlık hissettikleri görülmektedir.

Ö31: Üniversite çağına gelmemiş öğrenciler için ise süreç daha zor, sosyalleşmek için tek araçları internet olarak sınırlanıyor. İnsanlar çoğunlukla okulda arkadaşlıklar kuruyor okulların online olması ile bu imkanı kaybediyorlar ve İlkokul, orta okul, lise arasında ki fark da ortadan kayboluyor korona sürecinde orta okuldan liseye geçmiş bir öğrencinin bir fark hissettiğini düşünmüyorum. Çağımızın en büyük sorunu olarak görülen yalnızlaşma git gide artıyor...

Ö27: eğitim ve öğretim faaliyetlerinin dahi uzaktan yapılmasını zaruri kılan bu yeni düzene alışmak benim gibi yalnızlıktan hoşlanan ve vaktinin çoğunu yalnız geçiren biri için çok zor olmadı. Bu kişiliğime rağmen ben dahi eski normalimizi özledim, arkadaşlarımı özledim, rahat bir şekilde yüz yüze konuşabildiğimiz zamanları özledim.

Vakitlerinin çoğunu evde geçiren öğrencilerin kişisel alan eksikliği ve kalabalık aileye sahip olmalarının odaklanma sorunu yarattığını ifade etmişlerdir. Disiplin problemleri yaşayan öğrencilerin uzaktan eğitimde devamsızlık olmaması, dersleri tekrar izleyebilme avantajına sahip olmaları gibi durumlardan dolayı kolaylıkla erteleme davranışı gösterdiklerini ifade ettikleri görülmektedir.

Ö10: *Sanal sistemde gerek teknik sebeplerden ötürü yaşadığımız derse bağlanma sıkıntıları gerekse benim gibi kalabalık evlerde yaşayanların odaklanma bakımından optimize koşulları sağlayamaması gibi durumlar eğitim-öğretim faaliyetlerinden aldığımız verimi oldukça sınırlandırdı.*

Ö21: *Benim için bu dönem gerçekten verimsiz geçti diyebilirim. Kendimi derslere vermekte zorlandım, sabah kalkmalarım daha acı verici hale geldi. Bir nebze tembelleştirdim diyebilirim.*

Ö20: *Derse yetişmek için bir saat öncesinden evden çıkıyorsak şimdi o bir saati de uyuyarak geçiriyoruz bu da insanları tembelleğe alıştırtıyor.*

3.3. Tema 3: Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Uyum

Kompozisyonlar incelendiğinde öğrencilerin sürece uyum sağlama konusunda görüş bildirdikleri görülmektedir. Öğrenci ifadeleri incelendiğinde bu görüşlerin “tutumaya bağlı değişkenler ve kişisel değişkenler” kategorilerinde toplandığı görülmektedir. Bu kategoriler “uzaktan eğitim uygulamalarına uyum” teması altında birleştirilmiştir. Bu temaya ilişkin görüşler Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Uyum Temasında Yer Alan Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Frekans (f)
Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Uyum	Tutumaya Bağlı Değişkenler	Önyargılı olma	5
		İlgi çekici bulmama	3
		Bilgisayarı eğlence aracı olarak görme	1
	Kişisel	Kişiliğe/karaktere bağlılık	3

Değişkenler		
	Bireysel öğrenme stili	3
	Yaş ve düzeye bağlı adaptasyon	4

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına uyumlarını etkileyen çeşitli tutumlara sahip oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına karşı bazı ön yargılarının bulunduğu ve bu uygulamayı ilgili çekici bulmadıkları görülmektedir. Ayrıca bir öğrenci bilgisayar, telefon, tablet gibi araçları bir tür sosyalleşme ve eğlence aracı olarak gördüğünü ve bu sebeple ders materyali olarak kullanmakta güçlük çektiğini ifade ettiği görülmektedir. Bu kategori ile ilgili bazı öğrenci ifadelerinden örnekler aşağıdadır:

Ö17: Evde ders saatlerinde olan sesler, yemek saatleri, açlık/tokluk durumu gibi durumlardan dolayı dikkat pek sağlanamıyor tabi online eğitimin çekiciliği olmaması da bir gerçek.

Ö22: Ben sanal derslerin devam etmesinden yana değilim. Temas olmadığı sürece bir şeylerin kalıcı olabileceğine inanmıyorum.

Ö34: Şahsen senelerce okuldan eve geldikten sonra çantamı çıkarıp bilgisayarda oyun oynamaya başlayan biri olarak bilgisayardan ders dinlemek benim için imkansız bir aktivite çünkü burası benim öğretim görmeye alışık olduğum yer değil aksine rahatlamak, kafamı boşaltmak için geldiğim yer.

Öğrenci görüşleri incelendiğinde, uzaktan eğitim uygulamalarına uyum kişisel faktörlerden de etkilenmektedir. Buna göre, öğrencilerin sosyal ya da asosyal bir karaktere sahip olmaları, öğrenme alışkanlıkları gibi kişisel değişkenlerin uyum

sürecinde etkili olduğu görülmektedir. Bu kategoride bazı öğrencileri görüşleri şu şekildedir:

Ö27: Bunları online ortamda yapmak benim gibi çekingen insanlar için daha zor oldu. Çoğu dersi sadece dinleyici olarak takip ettim. Katıldıklarım da yazı ile katılmakla yetindim. Tabii ki bu durum derslerin faydasını düşürdü.

Ö12: Sınıf ortamında öğrenme alışkanlığımızın değişimi çok kolay olmadı.

Ö17: Yüz yüze eğitimin samimiyeti ve albenisi uzaktan eğitimde gördüğüm kadarıyla yok .Bu cevaplar/anlatımlar benim gibi bir insan için geçerli tabii ben sosyal bir insanım muhabbet iletişim benim sevdiğim ve yeterli seviyede yapamadığımda bende memnuniyetsiz ve moral kaybı gibi durumlara sebebiyet veriyor. Eğer aktif bir insan değilseniz ve derslerde insan kalabalığından verimin düştüğüne inanıyorsanız dediklerimin tam tersi vaki olacaktır.

Öğrenciler ayrıca uzaktan eğitim uygulamalarına uyum sağlamada yaş ve düzeyin önemli olduğunu düşündükleri ve uzaktan eğitim uygulamalarının daha çok gençlere ve yetişkinlere ya da üniversite düzeyindeki öğrencilere uygun olduğunu düşündükleri görülmektedir. Örnek öğrenci ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Ö4: Sanal sınıfın normal okul eğitimiyle karşılaştırıldığında artıları olmasına rağmen, eksileri daha çok varmış gibi görünüyor. (...) Ya da belirli yaş grubunda insanların (ilkokul çağı ya da 50 yaş üzeri vb.) sanal sınıfta kullanılan uygulamaları kullanırken zorluk çekmesi.

3.4. Tema 4: Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Geleceği

Öğrenci kompozisyonlarının analizinde ulaşılan bulgulara göre öğrencilerin pandemi süreci sonrasında uzaktan eğitimin geleceği hakkında görüşlere yer verdikleri görülmektedir. Bu görüşler “yaygınlaşma ve öneriler” kategorileri altında toplanmaktadır. Öğrenci görüşleri “uzaktan eğitim uygulamalarının geleceği” teması altında birleştirilmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Geleceği Temasında Yer Alan Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	Frekans (f)
Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Geleceği	Yaygınlaşma	Yaygın olarak kullanılacak	16
		Yaygın olarak kullanılmayacak	4
	Öneriler	Yaygın eğitimde daha çok kullanılmalı	4
		Hibrit model olmalı	4
		Diğer öneriler	2

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin salgın süreci sonrasında uzaktan eğitim uygulamalarının durumu hakkında görüş bildirdikleri görülmektedir. Kompozisyonlarında bu konu hakkında görüş sunan öğrencilerin büyük çoğunluğu uzaktan eğitim uygulamalarının gelecekte daha fazla yaygınlaşacağı konusunda hemfikirdir oldukları görülmektedir. Yalnızca 4 öğrenci uzaktan eğitimin yaygınlaşmayacağını ve dezavantajları dolayısıyla pandemi sürecinin bitimiyle eğitim-öğretim süreçlerinde bu uygulamanın sona ereceğini düşündükleri görülmektedir. Bu kategoride görüş bildiren öğrenci ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

Ö2: Belirli bölümler hariç tutulacak şekilde (tıp gibi) sanal eğitim kültürünün önümüzdeki günlerde tartışmaya açık olacağı ve zamanla daha da yaygınlaşacağını düşünüyorum.

Ö23: Eksikliklerine yönelik çözüm bulunabilir ve zararları en aza indirilebilirse, uzaktan eğitimin ülkemizde ve dünyada yaygınlaşabileceğini düşünüyorum. Hatta sadece geçtiğimiz bu 10-15 yıl içinde yaşanan gelişmeleri düşündüğümüzde bu duruma kesin gözüyle bakıyorum.

Ö11: Bir sonuca bağlayacak olursam, uzaktan eğitimin okullardaki eğitimde devam edeceğini düşünmüyorum. Ancak okul eğitiminde olmasa da farklı departmanlarda uzaktan eğitim hayatımızda yer edinecek gibi gözüküyor.

Ö20: Uzaktan eğitiminin virüs hayatımızdan çıktığında üniversitelerde, ilköğretim ve ortaöğretimde devam etmeyeceğini ve etmemesi gerektiğini düşünüyorum.

Öğrenci görüşleri incelendiğinde ulaşılan bir diğer kategori uzaktan eğitim uygulamalarının gelecekte nasıl olması gerektiğine yönelik önerilerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda öğrencilerin bir kısmı örgün eğitimden ziyade yaygın eğitim çalışmalarında bu uygulamanın daha fazla olması gerektiğini önermektedir. Öğrencilerin bir kısmı ise örgün eğitimde uzaktan eğitim uygulamalarının varlığının devam etmesi halinde hibrit (karma) modelin benimsenmesi gerektiğini önermektedir. Bu önerilerin dışında birkaç öğrenci uzaktan eğitim uygulamalarının kalitesi ve verimliliği hakkında araştırmaların gerçekleştirilmesi gerektiğini önermektedir.

Ö33: Uzaktan eğitimin kalıcı olmasını istemiyorum ama uzun vadede eğitimin hibrit olması eğitimin genel kalitesini arttıracaktır.

Ö18: Avantaj ve dezavantajlarının belirli istatistiklere dökülmesi ve değerlendirilmesi sonucunda yaygınlaşacağı söz konusu olabilir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim olgusuna yönelik görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara ilişkin tartışma ve sonuçlar aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

Öğrenci görüşleri incelendiğinde ilk olarak “Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Öğretim Süreci” temasına ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, öğrenciler uzaktan eğitim uygulamalarını erişilebilirlik bağlamında avantajlı görmektedirler. Derslere hızlı ve kolay ulaşabilmenin yanı sıra derslerin kaydedilmesiyle yeniden erişme fırsatı bulan öğrenciler uzaktan eğitim uygulamalarını ekonomik bulmakta ve bu yönüyle gerek fırsat eşitliği gerekse iş hayatına katılabilme gibi yeni olanaklara imkân sunabilecek bir yöntem olarak değerlendirmektedirler. Bu araştırmada öğrenciler uzaktan eğitim uygulamalarının teorik derslere daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ancak ders türü fark etmeksizin öğretmen-öğrenci iletişiminin yoğun olduğu interaktif katılımlı derslerin niteliği ve ilgiyi artırdığını düşündükleri görülmektedir. Bu sonuçlar Gömleksiz ve Pullu (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yazarlara göre öğrenciler, uzaktan eğitimin hızlı ve kolay öğrenmeyi sağladığı, örgün eğitime kıyasla maliyetinin düşük olduğu ve sonradan erişim imkânı buldukları arşiv kayıtlarının öğrenmeleri üzerinde olumlu etkisi bulunduğu dile getirmişlerdir.

Benzer şekilde yazarlar, öğrencilerin uygulamalı derslere odaklanmakta zorlandıklarını tespit etmişlerdir.

Öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarında öğretim sürecinin en dezavantajlı alanının ölçme ve değerlendirme çalışmaları olduğunu düşünmektedir. Sınavların kopya çekmeye müsait olduğu, ekran başında sınav yapmanın zor olduğunu ifade etmektedirler. Tüm bunlara ek olarak bazı öğrencilerin ekran başında ve kendi kendine öğrenmede güçlükler yaşadığı görülmektedir. Literatürde yer alan bazı araştırma sonuçları üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim uygulamalarında sınavlara yönelik düşüncelerinin olumsuz olduğunu göstermektedir. Öğrenciler genel olarak uzaktan eğitim yönteminin ölçme ve değerlendirme açısından problemlidir olduğunu ve bu yöntemle yapılan sınavları güvenilir bulmadıklarını ifade etmektedirler (Altun Yalçın, Özturan Sağır ve Akar, 2021; Balaman ve Hanbay Tiryaki, 2021). Bu yönüyle araştırma sonuçlarının literatürde yer alan görüşlerle benzer olduğu ifade edilebilir.

Öğrenci görüşlerinden ulaşılan bir diğer tema “Uzaktan Eğitim Uygulamalarında Sorunlar” şeklinde olmuştur. Bu temaya ait görüşlerden ulaşılan sonuçlara göre, öğrencilerin çoğunlukla teknik ve sağlık sorunlarına değindikleri, bu görüşleri sosyal yoksunluk ve disiplin sorunlarının takip ettiği görülmektedir. Öğrenciler bilgisayar ve internet alt yapısına bağlı olarak problemlerin uzaktan eğitim sürecini etkilediğini ve her bölgede iyi kalitede bir alt yapıya sahip olunmadığını ifade etmektedirler. Bu görüşlerini ayrıca fırsat eşitliği bağlamında donanımsal yetersizliklerin oluşturduğu sorunlarla destekleyen öğrencilerin zaman zaman yükseköğretim kurumlarındaki organizasyona bağlı sorunlarında süreci olumsuz etkilediğini ifade ettikleri görülmektedir. Literatürde yer alan araştırmalardan ulaşılan sonuçlar bu görüşleri desteklemektedir. Bakıoğlu ve Çevik (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada öğrenciler internet bağlantısı, okul yönetiminin baskısına maruz kalma gibi problemler yaşadıklarını ifade

etmişlerdir. Literatürde özellikle internet erişimi ile ilgili teknik problemlerin ulusal ve uluslararası yapılan çalışmalarda ifade edildiği görülmektedir (Altun Yalçın vd., 2021; Balaman ve Hanbay Tiryaki 2021; Doolan vd., 2021; Gömleksiz ve Pullu, 2020). Ancak Ünal, Şanlıer ve Şengil (2021) ise yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin neredeyse yarısının internet erişimi imkânına sahip olmasına rağmen internet erişimi problemi yaşadıklarını ifade ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Yazarlara göre bu sonuç salgın sürecinde yaşanan yoğunluğa bağlı olarak gerçekleşmiş olabileceği yönündedir. Bu araştırmanın örnekleminde yer alan öğrenciler bağlamında düşünüldüğünde ise öğrenciler süreç içerisinde internet problemi yaşamamışlardır ancak internet kaynaklı problemlerin olası olduğunu ve uzaktan eğitim uygulamalarını etkileyebilecek önemli bir etken olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına salgın süreciyle birlikte mecburi olarak katılım göstermelerinin görüşleri etkilediği görülmektedir. Özellikle bazı öğrenciler Covid-19 salgınından dolayı psikolojik sağlık sorunlarını süreç içerisinde daha çok hissettiklerini ifade etmektedir. Uzaktan eğitim uygulamaları sürecinde ekran başında geçirilen vaktin motivasyon eksikliği, sırt ağrısı ve kilo problemleri gibi sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Uzaktan eğitimin sınırlı sosyalleşme imkânı sunması, kampüs ortamından uzak olması gibi dezavantajları bulunduğunu ifade eden öğrenciler aynı zamanda ev içerisinde vakitlerini değerlendirmekte güçlük çektikleri ve tembelleştiklerini belirtmektedirler. Ayrıca evde kişisel alana sahip olamayan ve geniş ailede yaşayan öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinden gerektiği verimi alamadıkları ve bunu sorun olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Altun Yalçın vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin disiplin ve odaklanma problemi yaşadıklarını, sınıf ortamının öğrenmeye etkisinden mahrum kaldıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Atılğan vd. (2020) ise tıp

fakültesi öğrencilerinin acil uzaktan eğitim sürecinde özdisiplin problemi yaşadıklarından ve sosyal izolasyon düzeylerindeki artıştan bahsettiklerini ifade etmektedir. Buna göre araştırma sonuçlarının literatürle örtüştüğü yorumunda bulunabilir.

Öğrenci görüşleri incelendiğinde ulaşılan bir diğer tema “Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Uyum” olarak belirlenmiştir. Bu tema altında öğrenci görüşlerinin uzaktan eğitime karşı tutum ve uzaktan eğitim uygulamalarını etkileyen kişisel değişkenler olarak kategorileştirilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre öğrencilerden bazılarının uzaktan eğitim uygulamalarına karşı ön yargılı oldukları ve uygulamaları ilgi çekici bulmadıkları görülmüştür. Bu tutuma sahip öğrenciler genel olarak uzaktan eğitimin başarılı olamayacağına inanmaktadır. Bu öğrenciler, etkileşimin olmadığı ekrana bağlı bir yöntemin verimli olamayacağını düşündükleri görülmektedir. Buna ek olarak öğrencilerin bilgisayar / tablet / telefon gibi araçları bir eğlence aracı olarak görmektedir ve ders aracı olarak kullanmakta uyum sorunu yaşamaktadırlar. Altun Yalçın vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bu araştırma sonuçlarıyla benzer olarak uzaktan eğitimi ciddiye almadıkları ve yüz yüze eğitimi daha verimli buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, öğrencilerin uzaktan eğitime karşı olumsuz tutuma sahip oldukları yorumunda bulunulabilir.

Kişisel değişkenler bağlamında ise öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarında verimliliğin bireysel öğrenme stiline, yaş veya eğitim düzeyine bağlı olarak değişebileceğini, uzaktan eğitim uygulamalarının üst yaş gruplarına uygun olduğunu düşündükleri görülmektedir. Ayrıca sosyalleşme olanağının sınırlı olduğunu düşünen ve kendisini sosyal bir öğrenci olarak tanımlayan öğrencilerin uzaktan eğitimi etkili bulmadıkları anlaşılmaktadır.

Öğrenci kompozisyonlarından ulaşılan son tema “Uzaktan Eğitim Uygulamalarının Geleceği” şeklinde olmuştur. Bu tema altında öğrencilerin

yarıya yakını uzaktan eğitimin gelecekte daha fazla kullanılacağını düşündükleri görülmektedir. Öğrenciler salgın süreci ile birlikte mecburi olarak katılım sağladıkları bu yöntemin salgın sonrası da devam edebileceğini ancak aksayan yönlerinin giderilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Buna göre, öğrenciler hibrit model olarak adlandırılan yüz yüze ve uzaktan eğitim yöntemlerinin bir arada kullanılabilmesini, araştırmaların gerçekleştirilmesi gerektiğini önermektedir. Öğrencilerin ayrıca bu süreç içerisinde üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından kendilerine sunulan ücretsiz seminer/konferans çalışmalarından memnun oldukları ve pandemi sonrasında uzaktan eğitimde bu uygulamaların devam etmesi gerektiğini düşündükleri, yaygın eğitim fırsatlarının bu yolla artabileceğine inandıkları tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, literatürde yer alan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Gömleksiz ve Pullu (2020) gerçekleştirdiği çalışmada öğrencilerin bir kısmının yaz okulu, seçmeli dersler ya da teorik ağırlıklı derslerde kullanılabilmesi ve çeşitli avantajları nedeniyle karma modelin kullanılmasının uygun olacağını düşündükleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte ülkemizde üniversitelerdeki uygulamalar incelendiğinde ortak zorunlu derslerin uzaktan eğitim yoluyla verilmesinin gündemde bulunduğu, UZEM sayılarının arttığı ve senkron-asenkron uygulamalarının bulunduğu görülmektedir (Kocatürk Kapucu ve Uşun, 2020). Bu gelişmeler ve salgın sürecinin ortaya çıkardığı gereklilikler göz önünde bulundurulduğunda uzaktan eğitim uygulamalarının özellikle yükseköğretimde giderek yaygınlaşacağı ifade edilebilir. Bu yaygınlaşma ile birlikte uzaktan eğitim uygulamalarının kalitesinin ve verimliliğinin artırılmasına yönelik olarak çeşitli faaliyetlerin yürütülmesi gerekmektedir. Buna göre; öğretmen ve akademisyenlere çevrimiçi öğretim teknikleri ve sanal sınıflarda iletişim gibi eğitimlerin verilmesi, uzaktan eğitime yönelik hizmet içi eğitimlerin yapılması veya sayısının artırılması, uzaktan eğitim merkezlerinin niteliğini artırmaya yönelik özellikle yerli ve milli donanım ve yazılım faaliyetlerin yürütülmesi, üniversitelerde öğrenciler için uzaktan eğitim

dersi odalarının oluşturulması gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Nihai olarak uzaktan eğitim, teknoloji çağında çeşitli avantajları bulunan bir eğitim modelidir. Bu eğitim modelinin avantajları iyi değerlendirilmeli ve yarının sahipleri olan öğrencilere destek aracı olarak kullanılmalıdır. Bu amaçla bugünün eğitimcileri gerekli dijital pedagojik bir anlayışa sahip olmalı ve öğrencilere gerçek sınıf ortamındaki eğitim ve öğretimin eksikliğini gidermelerine yardımcı olmalıdır. Eğitimciler, geleceğin eğitimini düşünürken imkânların da daha çeşitli olabileceğini daima göz önünde bulundurmalarıdır.

KAYNAKÇA

Ağır, F. (2007). Özel Okullarda ve Devlet Okullarında Çalışan İlköğretim Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Karşı Tutumlarının Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Akdemir, O. (2011). "Teaching Math Online: Current Practices in Turkey." *Journal of Educational Technology Systems*, 39(1): 47- 64.

Altun Yalçın, S., Özturan Sağırlı, M. ve Akar, M., S. (2021). "University Students' Attitudes Towards Distance Education and Perceptions of Good Lecturers in Distance Covid-19 Period." *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(14): 520-568.

Anderson, T. (2011). *Toward A Theory of Online Learning*. Athabasca University.

Atılğan, B. (2020). "Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Gözünden Acil Uzaktan Öğretim Sürecinin Değerlendirilmesi." *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29(6): 396-406.

- Bakioğlu, B. ve Çevik, M. (2020). "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri." *Turkish Studies*, 15(4): 109-129.
- Balaman, F. ve Hanbay Tiryaki, S . (2021). "Coronavirüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütölen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1): 52-84.
- Bozkurt, A. (2017). "Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını." *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 85-124.
- Demir, Ö. (2021). Uzaktan öğretim çok yakına geldi: Bir e-pedagojiye ihtiyaç var mı? Haziran, 2021 tarihinde <http://www.sosyalbilimlervakfi.org> adresinden erişilmiştir.
- Doolan, K., Barada, V., Burić, I., Krolo, K., Tonković, Ž., Schmidt, N. S., ... Darmanin, M. (2021). *Student Life During The COVID19 Pandemic Lockdown: Europe-Wide Insights*. Brussels: European Students' Union.
- Gömlüksiz, M. N. ve Pullu, E. K. (2020). "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri." *Turkish Studies*, 15(6): 477-502.
- İşman, A. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Kocatürk Kapucu, N. ve Uşun, S. (2020). "Üniversitelerde Ortak Zorunlu Derslerin Öğretiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları." *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 8- 27.
- Odabaş, H. (2004), "İnternet Tabanlı Uzaktan Öğrenim Modelinin Bilgi Hizmetlerine Yönelik Yükseköğretim Programlarında Kullanımı", Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu, 21-24 Ekim, Ankara.
- Özbay, Ö. (2015). "Dünyada ve Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu." *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5: 377-394.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Çev., M. Bütün ve S. B. Demir. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Shachar, M. ve Neumann, Y. (2003). "Differences Between Traditional and Distance Education Academic Performances: A Meta-Analytic Approach." *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 4(2): 1-20.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uzunboylu, H. ve Tuncay, N. (2012). *Uzaktan eğitimde sanal değişimler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ünal, N., Şanlıer, N. ve Şengil, A. Z. (2021). "Pandemi Döneminde Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Öğrenmeye Hazırbulunuşluklarının ve Uzaktan Eğitime İlişkin Deneyimlerinin Değerlendirilmesi." *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1): 89-104.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*.
Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

With the Covid-19 epidemic, which has deeply affected the world in recent years, distance education has been made compulsory and distance education has been used in every field. The transition to emergency distance education during the Covid-19 epidemic made it known more closely to all parties that make up the school community that the distance education model is not just a computer and software business. In this study, it is aimed to examine the differences created by the transition to distance education during the epidemic process and the effectiveness of distance education applications from the eyes of university students. In this direction, the problem sentence of the research is "What are the perceptions of university students towards distance education?" determined as. For this purpose, university students studying at different faculties were asked to write compositions about distance education applications and these compositions were examined.

Method

The research was designed as a phenomenology research, one of the qualitative research designs, in accordance with its purpose. In this study, it was tried to reveal the opinions of the students on the phenomenon of "distance education". The study group of the research consists of 34 university students studying at different faculties at Yıldız Technical University in the 2020-2021 academic year and having various criteria that are thought to affect their views on "distance education". Students in the study group were asked to write an original compositions reflecting their views on their experience of distance education during the epidemic. The compositions written by the students were subjected to content analysis by the researchers using the inductive method.

Findings (Results)

According to the findings obtained from the student compositions, it is seen that the students first gave place to their opinions about the teaching process. When these views were examined, it was determined that student expressions

were gathered under the categories of "accessibility, opportunities, quality and interaction". These views were combined under the theme of "teaching process in distance education applications". Secondly, the students expressed their opinions about the problems they experienced during the process in their compositions. These views are divided into 4 categories as "technique, discipline and order, health, social deprivation". The codes and categories reached were combined under the theme of "problems in distance education applications". When the compositions were examined, the third findings were in the form of opinions about adapting to the distance education process. When the student statements are examined, it is seen that these opinions are gathered under the categories of "variables related to attitude and personal variables". These categories were combined under the theme of "adaptation to distance education practices". According to the latest findings in the analysis of student compositions, it is seen that the students gave place to their views on the future of distance education after the pandemic process. These opinions are gathered under the categories of "dissemination and suggestions". Student opinions were combined under the theme of "the future of distance education applications".

Conclusion and Discussion

According to the results obtained from the research, students find distance education applications advantageous in terms of accessibility and think that interactive lessons are more efficient. These results, in the study conducted by Gömleksiz and Pullu (2020), students stated that distance education provides fast and easy learning, has a low cost compared to formal education, and archive records that they can access later have a positive effect on their learning. Students state that distance education has various disadvantages in terms of vocational/practical courses and measurement-evaluation studies. In the literature, results are shared that the distance education method is problematic in terms of measurement and evaluation and that students do not find the exams made with this method reliable (Altun Yalçın, Özturan Sağırılı, & Akar, 2021; Balaman & Hanbay Tiryaki, 2021). In this respect, it can be stated that the results of the research are similar to the opinions in the literature. The students experienced various problems in the categories of technique, discipline, health and social deprivation during the implementation process. In the literature, it is seen that technical problems related to internet access are expressed in national and international studies (Altun Yalçın, et al. 2021; Doolan et. al., 2021). It has been determined that students' views on distance education are affected by their attitudes and some characteristic features. In the study conducted by Altun Yalçın et al. (2021), it was concluded that, similar to the results of this research, they did not take distance education seriously

and found face-to-face education more efficient. Accordingly, it can be interpreted that students have a negative attitude towards distance education. The majority of the students believe that distance education applications will become widespread and offer the hybrid (mixed) model as a suggestion. Considering the requirements of the epidemic process, it can be stated that distance education applications will become increasingly widespread, especially in higher education.

Finally, distance education is an education model with various advantages in the age of technology. The advantages of this education model should be evaluated well and used as a support tool for the students who are the owners of tomorrow. To this end, today's educators must have the necessary digital pedagogical understanding and help students overcome the lack of education and training in the real classroom setting. Educators should always consider that opportunities may be more diverse when considering the education of the future.

Etik Kurul Kararı

Araştırmada etik ilkelere uygunluk açısından İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvurulmuş ve 23.09.2021 tarih ve 2021/08 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

RELIGION AND WOMEN’S FERTILITY IN TURKEY: AN ISLAMIC CONTEXT

Ahmet FİDAN*

Abstract

There is a scarcity of research on the association between religion and fertility outside of the Western world. Therefore, the main purpose of the present study is to examine the relationship between religious dimensions and women’s fertility in Turkey. Guided by religious perspectives and by using data from the 2013 Turkey Demographic and Health Survey (TDHS) (N = 7,219) several hypotheses were developed and tested to determine this relationship. Two indicators of fertility were used: number of children and number of children plus current pregnancy. Results from regression models indicated that three religious determinants including performing namaz, fasting, and wearing a headscarf were significantly and positively associated with women’s fertility while attending the Quran course was negatively linked to women’s fertility. The findings of the study were discussed in the social and cultural context of Turkey.

Keywords: Religion, Quran, prayer, fasting, women’s fertility, Turkey.

TÜRKİYE'DE DİN VE KADIN DOĞURGANLIĞI: İSLAMİ BİR BAĞLAM

Öz

Batı dünyası dışında gelişmekte olan ülkelerde din ve doğurganlık arasındaki ilişki üzerine araştırma yetersizliği bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki dini faktörler ile kadının doğurganlığı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Dini perspektiflerin rehberliğinde ve Türkiye Demografik ve Sağlık Araştırması'ndan (TDHS) (N = 7.219) alınan veriler kullanılarak bu ilişkiyi belirlemek için çeşitli hipotezler geliştirilmiş ve test edilmiştir. Çalışmada temel iki doğurganlık göstergesi kullanılmıştır: çocuk sayısı ve çocuk sayısı artı mevcut hamilelik. Regresyon modellerinden elde edilen sonuçlar, düzenli olarak namaz kılmak, oruç tutmak ve başörtüsü takmak gibi üç dini belirleyicinin, kadınların doğurganlığıyla anlamlı ve olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu gösterirken Kuran kursuna katılma ise kadınların doğurganlığı üzerinde negatif bir etki göstermiştir. Çalışmanın bulguları Türkiye'nin sosyal ve kültürel bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kuran, namaz, oruç, doğurganlık, Türkiye.

1. INTRODUCTION AND BACKGROUND

Human fertility is a complicated process that serves as a tool for society's biological survival (Gracias, 1981). Fertility is defined as “a measure of the average number of children a woman will have during her childbearing years” (Norville et al., 2003: 2). For more than a few decades, many researchers have been interested in the issue of fertility, which is a critical component of contemporary social disciplines including sociology. In these decades, rates of fertility have fallen to markedly low levels in many developed countries (Ellison et al., 2018). For example, according to the World Factbook (2021), many European countries including Poland (1.39), Portugal (1.42), Italy (1.47), Germany (1.48), and Austria (1.5) have the lowest estimated fertility rates in the

world. On the contrary, developing Sub-Saharan countries have the highest estimated rates of fertility among all countries. Compared to the lowest and highest regions, Muslim countries, particularly Arabic countries, have fertility rates that can be considered as high. However, it is not possible to state that for every Muslim country. For instance, Turkey, as a secular country, is among the Muslim countries that have the lowest fertility rates (The World Factbook, 2021). In recent decades, Turkey has encountered remarkably dropped levels of fertility rates. More specifically, according to the Turkish Statistical Institute (Turkstat) (2019), the fertility rate for Turkey dropped from 4.33 births per woman in the mid-1970s to 1.99 births per woman in 2018, and the estimated fertility rate for 2021 is 1.94 (The World Factbook, 2021). Due to a decline in fertility rates, some statistics reveal that Turkey will experience a significant aging process in a short time compared to the aging process that has occurred in a hundred years in Europe (Çuhadar & Lordoğlu, 2016). Based on this situation, in recent years, the Turkish government has started to urge citizens to have at least three children to be shielded from the negative consequences of recent fertility declines (Malm, 2016).

Despite the importance of the issue, knowledge about female fertility in the Islamic world, particularly in Turkey, is still limited. The vast majority of research on this subject has focused on the United States (Hayford & Morgan, 2008; Mosher, 1988; Mosher & Bachrach, 1996), other developed Western societies (Adsera & Ferrer, 2016; Peri-Rotem, 2016), and some of them in non-Western contexts (Basten & Jiang, 2015; Peng, 1998; Poston & Gu, 1987; Retherford et al., 2005). Many of these studies have debated the reasons for the decline of the fertility rates and some examined the effects of socioeconomic and cultural factors on this issue. In developed countries, some of the main reasons for the fertility decline are the postponement of marriage and non-marital cohabitation that may cause childlessness. Marriage and parenthood are gradually being

postponed in developed societies in favor of educational attainment, career success, consumerism, personal satisfaction, and other individualistic and expressive ideals (Ellison et al., 2018). Moreover, economic development, welfare, and secularization have been related to alterations in family structure and fertility activity in Western societies (Ellison et al., 2018; Goldscheider, 2006).

Religion has long been acknowledged as a significant factor in fertility decisions. A handful of the studies, in the United States, Canada, and Europe, have focused on the probable role of religion in shaping fertility (Adsera, 2006; Dilmaghani, 2019; Peri-Rotem, 2016). Previous work from the western context suggests that one of the aspects of research on religion and fertility is Catholic-Protestant differences, and findings from research reported permanent disparities between these two denominations. Based on the data collected from 1,223 households in six metropolitan areas in the 1960s, Zimmer and Goldscheider (1966) found religious differences in fertility between two different religious groups and their findings revealed that Catholics had larger families and longer fertility spans more than Protestants. Their research also indicated that fertility differences between Catholics and Protestants were highly significant in the central city and suburban parts of bigger and small metropolitan areas (Zimmer and Goldscheider, 1966). Recent comparative studies of some cultures in Western societies suggest that fertility inequalities between Catholic-Protestant could still exist in those countries (Frejka & Westoff, 2008). Furthermore, research from the United States has reported that fertility rates are higher among Mormons (Heaton, 1986), and Latino background Catholics while it is lower among non-religious groups and liberal Protestants (Ellison et al., 2018; Mosher et al, 1992). In Europe, particularly in France, empirical research also found that Catholics have more children compared to the rest of the population (Baudin,2015). Besides, the underlying cause of the Christian fertility discrepancy has been seen because the

Catholic Church has long been opposed to divorce and maintains that the primary aim of marriage is to reproduce children (Dilmaghani, 2019).

Many theoretical principles in social sciences have emphasized the roles of cultural values and norms in understanding demographic behaviors. In this contexts, theoretical approaches on religion and female fertility have attempted to explain the influence of religious institutions, practices, and beliefs on fertility. Most of the research has focused on the changing fertility disparities between religious groups and practices, as well as the links between religious involvement and fertility (Frejka & Westoff, 2008). According to McQuillan (2004), there are three important components to explain the effect of religion on fertility. First, religious groups and traditions have conservative rules and norms regarding close factors of fertility including ideal family size, abortion, contraception, and sterilization. Second, religions have an effective force on adherents to follow these teachings and rules. Third, since religious belief is such an integral part of their social identity, adherents align their social interests with religious teachings. Due to social identity, the violation of religious teachings will be lower among adherents. Moreover, when religious institutions can express beliefs to their members and implement mechanisms to encourage enforcement and punish nonconformity, religious values are more likely to matter (Okun, 2017). Based on the McQuillan (2004) approach, many scholars extended his ideas by using social and cultural determinants to show the impact of religion on fertility in different contexts (Dilmaghani, 2019; Goldscheider, 2006; Okun, 2017; Peri-Rotem, 2016).

There are several dimensions of religion including belief, experience, affiliation, religious practice, participation, religious knowledge, individual moral consequences, and social consequences (De Jong et al., 1976; Sherkat & Ellison, 1999). Among previous studies, which examined the link between religion and fertility, one of the most used aspects of religion is religious involvement. In terms of the impact they

have on fertility, public aspects of religious participation are generally separated from private aspects (Dilmaghani, 2019). Religious organizations and groups bring people together who share similar beliefs, interests, and activities; these groups provide fertile ground for the formation and preservation of new friendships (Ellison et al., 2018). Regular participation in these religious organizations may increase socialization among attendants. Participation in religious groups assists in the establishment of reciprocal aid networks where psychological and social support is shared (Lim and Putnam, 2010). These benefits may have a positive effect on fertility by lowering the perceived costs of childbirth and easing the burden of growing a family (Dilmaghani, 2019). Based on the relationship between religious attendance and fertility, studies found that religious participation has a positive effect on fertility and future childbirth (Adsera, 2006; Baudin, 2015; Berghammer, 2012; Okun, 2017; Philipov and Berghammer, 2007).

Another important aspect of religion that has been found to related fertility is the self-reported importance of religion. Many who believe "religion is more important" possess more stereotypical gender and family attitudes, and these perceptions account for a significant portion of the fertility gap (Hayford & Morgan, 2008). Regarding the importance of religion, previous research found a significant relationship between the personal given importance to religion and fertility. For example, Zhang (2008) reported that by using the data from the 2002 National Survey of Family Growth, the importance of religious beliefs has a statistically significant and positive effect on fertility. Overall, based on this literature, it is possible to state religion plays a significant role in childbearing practices even in cultures where replacement fertility has been achieved (Heaton, 1986). Almost all religions recognize the important role of families in society. Individual religious commitment tends to strengthen family beliefs and behaviors (Goldscheider et al 2014), therefore, influence fertility practice. From western perspectives, a growing literature studies work on fertility repeatedly indicated that religious individuals

report having more children when compared to non-religious individuals and/or couples.

In many countries, including Turkey, there is still a significant gap in the understanding of the religious dimensions that influence female fertility. Therefore, the current study purposes to add to the body of knowledge in this field by reflecting on the relationship between religion and female fertility in Turkey, a substantial non-Christian society. A study conducted by Acevedo and colleagues (2015) well documented the factors for the importance of Turkey to study familial issues in this non-Christian but candidate country of the European Union. First, the majority of Turks are predominantly Muslims (Oktem, 2002), procuring an opportunity to investigate the position of religious factors in a context ruled by another big world religion, which is Islam. Second, although the majority population of Turkey believes in Islam, the state is governed by secular legislation that underlies the history of the rebuilt Republic in 1923. Particularly, this point is very important to examine the relationship between religion and fertility in a context of secularization, which has been seen as one of the important determinants of declining fertility and in a nation that is nearing the end of its fertility transition (Yavuz, 2006). Finally, recently the majority of the population is well-educated, urbanized, and live in an industrialized economy compared to other Muslim countries. The importance of the present research is to examine how women's self-reported religious attendance (attending Quran course), Islamic prayer practices (Namaz and fasting), and Islamic clothing rules (wearing headscarf) shape female fertility by using a subsample obtained from *Demographic and Health Survey* project in Turkey. First, the current research will review the earlier studies dealing with Islam and fertility. Then fertility in Islamic theology will be documented. Next, research hypotheses will be developed and tested by using data collected from female Turkish respondents. After revealing the main findings of the analysis of the study, I will discuss the significance of the results

for the literature on religion and fertility in the Islamic context and the limitations of the study will be determined.

1.1. Literature on Religion and Fertility in Muslim World

Although Islam is the second most populated divine religion in the World (Kaufmann, 2008), due to the scarcity of data, there is little attention has been given to the relationship between religiosity and fertility in the Islamic context. In other words, the lack of research that discusses fertility from an Islamic perspective is a major weakness in the empirical literature in this area. Nevertheless, the present study points out some insightful studies that have focused on the relationship between religious factors and fertility in different Muslim countries. In previous research, Muslim family socialization processes have been conceptualized in the form of collective/interdependent culture, therefore, concerns regarding the well-being of the family structure and society as a whole take precedence over individualism (Acevedo et al., 2015).

Some studies carried out in different regions and countries attempted to examine the fertility differences between Muslims and adherents of other religions (Morgan et al., 2002). Although there is no impact of culture on fertility in the western apart from the influence of socioeconomic factors, religious aspects are significantly linked to fertility in Muslim countries (Lutz, 1987). Regarding that association, a study conducted by Adhikari (2010) examined the relationship between demographic, socio-economic, and cultural determinants and fertility differences in Nepal. Regarding fertility differential among religious groups, the study found that Muslim women had more children compared to Hindu counterparts. Moreover, research indicated that members of Islam possess more fertility rate than adherents of Christianity, Hindu, Jews, folk religions, and Buddhism (Hackett & Lipka, 2018). Research in Europe also

reported the same findings. For example, a study carried out by Burner (2012) found that fertility among Muslims was higher than non-Muslims, Muslim women were more religious than non-Muslims counterparts, and the probability of possessing at least two children was higher for religious women, with the robust links among Muslim women. In addition, Selim and colleagues (2018), by using World Values Survey, attempted to examine fertility differences between Muslim, Protestant, Catholic, Orthodox faiths and they found that fertility among Muslim adherents is higher compared to Orthodoxes while it was close to the followers of the Catholic faith.

A few studies examined the relationship between religious dimensions and fertility (Kaufmann, 2009; Westoff & Frejka, 2007). By using a compounded data from European Value Survey, Westoff and Frejka (2007) attempted to examine the comparative analysis of religiosity and fertility focusing on Muslim women in European countries. They measured religious affiliation by several aspects of religiosity including, the importance of religion, attendance, subjective religiosity, religious traditionalism, prayer practice, and importance of God. Their findings indicated that religious Muslim women had more children compared to non-religious Muslim women. Kaufmann (2009) found that traditional religious beliefs among Muslims from different countries are associated with a higher rate of fertility. In another study, by using World Value Survey 2010-2014 data, Selim and Bilgin (2020) found that adherents who believe that religion is very important had more children while less attendance at religious services and less prayer decreased the number of children among Muslims.

In the body of the work focusing on fertility, whether from an Islamic perspective or not, previous studies have been conducted on Turkey as a case study (Karakaya et al., 2017; Karaoğlan & Duman, 2017). Yavuz (2006) found

that the fertility process is influenced by marital characteristics such as traditional or modern family lifestyles. Additionally, women located in the Eastern part of the country hold more traditional beliefs, therefore, are exposed to ineffective contraception methods that cause in having more children. As a first study, Aksoy and Billari (2015) attempted to examine the influence of local Islamic governance (Justice and Development Party) on fertility and marriage rates in Turkey. Their findings demonstrated that under the governance of the Justice and Development Party around five to eight more birth per 1000 women reported in a five-year period of 2005 and 2010 (Aksoy & Billari, 2015). The literature studies above demonstrate and strengthen the influence of Muslim culture in shaping fertility practice among individuals in modern Turkish society.

1.2 Islamic Theology on Fertility

The Islamic faith possesses a consistent influence on demographic behaviors and when it comes to shaping these behaviors Islam is a more patriarchal faith than other religions (Morgan et al, 2002). For many scholars, Islam is more than a religion; it is a total lifestyle, complete with an institutional and organizational structure that ties the community together (Jones, 2006). Therefore, adherents of Islam, one of the great monotheistic religions worldwide, it has been demonstrated that stronger individuals stick to it and follow the regulations of faith more strictly (Roggemans et al., 2015). Moreover, unlike many other faiths, Islam has a full code of life (Al-Bar & Chamsi-Pasha, 2015). In the context of fertility, marriage has been considered half of the faith. In Islam, marriage serves two key purposes: legal sexual pleasure and procreation, which is regarded as a sacred right; it is among the five fundamental objectives of Islamic law, alongside the protection of faith, self, intellect, and property (Husain, 2009). As a result, children are regarded as a great and blessed gift from Allah in Islam (Abu-Rabia, 2013).

Islamic natural law is a collection of values, obligations, and rights derived primarily from the Holy Quran and Prophet Mohammad's practices (Ekmekci, 2017; Husain, 2009). When Muslims are looking for ethical advice, they turn to the Holy Quran first, which is the first point for all research in any familial issue. Since the Qur'an is actually God's own words, it cannot be denied or overridden (Ekmekci, 2017). As a result, the legal precepts of Sharia law found in the Quran provide a detailed social structure designed to control and regulate all dimensions of a faithful Muslim's life (Acevedo et al., 2015). Therefore, in the issue of fertility, first, we have to look at verses from Quran to explain Islamic theology on this issue. In one of the verses of the Holy Quran, it states:

“Wealth and children are the adornments of this worldly life, but the everlasting good deeds are far better with your Lord in reward and in hope.” (Quran, 18:46)

From this verse, we understand that children are seen as the wealth of the families, and the reproduction of children, either boys or girls, is determined by the will of Allah (God). To support this idea, later verse consolidates the importance of children in the Quran, and it is stated that:

“To Allah alone belongs the kingdom of the heavens and the earth. He creates whatever He wills. He blesses whomever He wills with daughters and blesses whomever He wills with sons, or grants both, sons and daughters, ‘to whoever He wills’, and leaves whoever He wills infertile. He is indeed All-Knowing, Most Capable.” (Quran, 42:49)

In addition to these verses, Islam is against contraception or abortion. To support that idea, another passage from Quran reveals that:

“Lost indeed are those who have murdered their own children foolishly out of ignorance and have forbidden what Allah has provided for them—falsely attributing lies to Allah. They have certainly strayed and are not ‘rightly’ guided.” (Quran, 6:140)

Another passage points out that:

“Do not kill your children for fear of poverty. We provide for them and for you. Surely killing them is a heinous sin.” (17:31)

The “Sunna” or “Hadith,” which is a compilation of Prophet Muhammed's specific way of doing things, sentences, and behaviors, is the second source of moral advice in Islamic theology (Ekmekci, 2017). Muslims believe Prophet Muhammad was sent to the world to spread the message of God's unity and to create an ethical order under Allah's will (Sachedina, 2005), and, therefore, his words and deeds help in the correct understanding of the Quran. In the issue of fertility, Prophet Muhammad's words also show the importance of having children for Muslims' life. According to a related hadith, the Prophet Muhammad said (Al-Bar & Chamsi-Pasha, 2015):

“Marry the kind and fertile women who will give birth to many children for I shall take pride in the great numbers of my ummah”

Based on these verses from the Quran and hadith, there is no doubt to point out that, in Islam, reproduction is considered a sacred right. Therefore, children are regarded as a crucial and blessed gift from Allah, according to Islamic theology.

1.3 Hypotheses

The verses above, taken together, affirm some fundamental doctrines of Islam. Thus, the present study anticipates that religiosity can affect fertility in relation to the faith's moral principles. More specifically, this study predicts Islamic religious dimensions to be positively linked the fertility. Hence, it is possible to expect the following hypotheses:

H1: Women who show more attendance at religious services will have more children than those who never attended.

H2a: As one of the five pillars of Islam, women who performing the practice of prayer (Namaz) regularly will have more children than those who do not perform prayer.

H2b: As one of the five pillars of Islam, women who fasting regularly will have more children than counterparts who do not fast.

H3: Women who wear a headscarf when go out will have more children compared to women who do not wear a headscarf.

2. METHOD

2.1. Data and Sample

Data from the current study were attained from the 2013 Demographic and Health Survey – Turkey conducted by Hacettepe University Institute of Population Studies funded by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) from September 2013 to January 2014. TDHS used a weighted, multistage, and stratified cluster to select a nationally representative sample of 11794 households in 2013 (TDHS, 2013). The current research used data collected from all women who are from 15-49 years old in the households and were eligible for an individual and face-to-face interview. The 2013 TDHS has 9,746 cases of women and gathered data from all women samples. Owing to the present study focuses on married women, we selected only cases of

married women from the 2013 TDHS. After the elimination of single women from the 2013 TDHS, 7,219 cases remained in the study for statistical analysis.

2.2. Variables

Dependent Variable

Two dependent variables were used in the analysis of the current research. First, *the number of living children* is a continuous variable reflecting how many children women had so far. Second, *the number of children plus current pregnancy* is used as a second dependent variable to represent women's ongoing fertility behavior.

Independent Variables

Four independent variables were used in the analysis of the present research as religious factors associated with fertility among married women in Turkey. First, attending religious services is an important indicator of religiosity. Therefore, this research used *women's attendance at the Quran course* as an independent variable. This variable is dichotomous with 0 = Not ever attended the Quran course and 1 = ever attended the Quran course.

Second, *Namaz* (prayer) is a substantial practice that reflects individuals' religiosity among Muslims. Performing *Namaz* is a categorical variable with 0 = not performing *Namaz*, 1 = performing *Namaz* regularly, and 2 = performing *Namaz* irregularly. Third, fasting or in Turkish *oruç* is also an important practice that represents Muslim's religiosity. Likewise, fasting is a categorical variable that was created by DHS with 0 = not fasting, 1 = performing fast regularly, and 2 = performing fast irregularly.

Finally, the last independent variable is *wearing a headscarf* when the woman goes out. For Muslim women, wearing a headscarf, particularly in the public, is an essential behavior to represent their religiosity (Sheen et al., 2018). Because of the small frequency of irregularly wearing a headscarf, wearing a headscarf was recoded as a dichotomous variable with 0 = not wearing a headscarf when goes out and 1 = wearing a headscarf when goes out.

Control Variables

Five demographic variables were included in the analysis to control for their effects on the women's fertility behavior. First, women's *age* is a continuous variable range from 15-49 years old. Second, *residence location* represents the degree of urbanization and for the present study, it is a dichotomous variable (0 = rural, 1 = urban). Third, the *age of the first cohabitation* is a continuous variable. Fourth, the respondent's *educational level* is a categorical variable (0 = no education, 1 = primary education, 2 = secondary education, and 3 = higher education). Finally, *household wealth* is an index variable created by DHS echoes household resources. The scale of household wealth range from 1 = poorest to 5 = richest.

3. RESULTS

3.1. Sample Characteristics

Table 1 shows sample characteristics of married women in Turkey in TDHS 2013. For demographic features, the age of respondents in the sample ranges from 15-49 years with a mean of 34.81 (SE = .095). The majority of the women

live in urban areas (73.2%) compared to rural areas (26.8%). The mean level of the age of the first cohabitation was 20.27 (SE = .049). Around half of the women had primary education (47%), secondary education was more than 29%, no education was more than 13%, and married women with higher education were the smallest percentage (10.7%). The mean level of wealth was 2.88 on a five-point index (SE = .016). Regarding religious aspects, more than half of the respondents reported they have never attended the Quran course (53.7%). More than half of the married women reported they performing Namaz regularly (53.8%) and approximately a quarter of them praying irregularly (24.8%). Most of the respondents reported that they fulfilling fasting regularly (86.7%) while a small portion of them not performing fasting (7.8%). Almost a

Table 1. Sample Characteristics

Variables	<i>n</i>	<i>Percentage</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Rural (ref.)	1,935	26.8%	-	-
Urban	5,284	73.2%		
No Education (ref.)	953	13.2%		
Primary Education	3,393	47.0%		
Secondary Education	2,102	29.1%	-	-
Higher Education	771	10.7%		
Ever attended the Quran course	3,875	53.7%	-	-
Never attended the Quran course	3,342	46.3%		
Not performing Namaz (ref.)	1,541	21.4%		
Regularly performing Namaz	3,874	53.8%	-	-
Irregularly performing Namaz	1,786	24.8%		
Not performing fasting (ref.)	554	7.8%		
Regularly performing fasting	6,196	86.7%	-	-
Irregularly performing fasting	395	5.5%		
Not wearing headscarf	1,894	26.3%		
Wearing headscarf	5,316	73.7%		

	<i>M</i>	<i>SE</i>		
Age	34.81	.095	15	49
Age of first cohabitation	20.27	.049	10	45
Wealth	2.88	.016	1	5
Number of children	2.36	.019	0	12
Number of children + pregnancy	2.42	.019	0	12

third of fourth women reported that they wearing a headscarf when goes out (73.7%). Regarding dependent variables, the mean level of the number of living children was 2.36 (SE = .019) ranged from 0-12 and the mean level of the number of living children and current pregnancy was 2.42 (SE = .019).

3.2. Multivariate Analysis

Five nested linear regression models were carried out to test the hypotheses of the current study. In other words, linear regression was used to determine the net effect of each independent variable on the dependent variable after correcting for the effect of demographic variables. For analysis of data, Model 1 was the control model, which includes a dependent variable and five demographic variables. Model 2 assesses the attendance of religious services, Model 3 appraises prayer practices, Model 4 evaluates the religious concept of privacy on the estimation of women's fertility whereas demographic characteristics were controlled. The full model (Model 5) includes all variables to demonstrate the sole effect of independent variables on women's fertility. Parameter estimates were reported to interpret statistically significant results from the analysis of data. For each model, due to the small portion of missing values, final cases remain lower than the exact sample. I did not use missing values, which are slightly available in categorical independent variables, to avoid bias in the data analysis.

Table 2 displays the linear regression models that estimate the women's fertility in Turkey. Model 1 indicates that age is positively and significantly while age of the first cohabitation, education, and household wealth were negatively and significantly associated with the number of children. More specifically, one-year increase in respondent's age, the expected number of children increases by .076 units ($b = 0.076$, $t = 28.41$, $p < .001$). One-year increase in the age of the first cohabitation, the expected number of children decreases by a factor of .120 ($b = -0.120$, $t = -25.86$, $p < .001$). Regarding educational level, the mean level of the number of children is 1.143 units lower for having primary education ($b = -1.143$, $t = -13.25$, $p < .001$), 1.373 lower for secondary education ($b = -1.373$, $t = -15.42$, $p < .001$), and 1.372 units lower for higher education ($b = -1.372$, $t = -13.97$, $p < .001$) than for respondents who have no education. In the context of household wealth, for one-unit increase in wealth, the expected number of children decreases by .148 units ($b = -0.148$, $t = -8.69$, $p < .001$).

Model 2 demonstrates that attending religious service (Quran course) is not significantly linked to the number of children. Model 3 exhibits that regular Namaz and regular fasting positively and significantly associated with women's fertility. More precisely, holding all other variables constant, the mean level of the number of children is .243 units higher for women who performing Namaz regularly than counterparts who do not perform Namaz ($b = 0.243$, $t = 5.99$, $p < .001$). All else being equal, the mean level of the number of children is .209 units higher for women who fasting regularly than their counterparts who do not fast ($b = 0.209$, $t = 3.56$, $p < .001$). Model 4 shows that wearing a headscarf is positively and significantly related to women's fertility. Holding all other variables constant, the mean level of the number of children is .342 units higher for women who wear a headscarf than women who do not wear a headscarf when goes out ($b = 0.342$, $t = 11.14$, $p < .001$). Model 5 (full model) exhibits that performing regular Namaz, fasting, and wearing a headscarf remains statistically

significant and positively associated with the number of children. In this model, attending the Quran course become statistically significant and negatively linked to the number of children. More specifically, the mean level of the number of children is .132 units lower for women who have attended the Quran course than counterparts those who have never attended the Quran course ($b = -0.132$, $t = -4.13$, $p < .001$).

Apart from only examine the number of living children in Table 2, Table 3 examines the role of religious factors on the number of children plus current pregnancy. Model 1 shows that age is positively and significantly ($b = 0.069$, $t = 26.15$, $p < .001$) while age of the first cohabitation ($b = -0.116$, $t = -24.99$, $p < .001$), education (primary: $b = -1.159$, $t = -13.49$, $p < .001$; secondary; $b = -1.408$, $t = -16.05$, $p < .001$; higher: $b = -1.383$, $t = -14.04$, $p < .001$), and household wealth ($b = -0.147$, $t = -8.60$, $p < .001$) is negatively and significantly associated with the number of children plus current pregnancy among married women.

Model 2 reveals that attending the Quran course is not significantly associated with the number of children plus current pregnancy. Model 3 demonstrates that performing Namaz regularly, irregularly, and fasting regularly positively and significantly linked to the number of children plus current pregnancy. Findings reveal that all else being equal, the mean level of the number of children plus current pregnancy is .261 units higher for women who performing Namaz regularly ($b = 0.261$, $t = 6.35$, $p < .001$), .088 units higher for women who performing Namaz irregularly ($b = 0.088$, $t = 2.03$, $p < .05$) than women who do not perform Namaz. Holding all other variables constant, the mean level of the number of children plus current pregnancy is .208 units higher for women who fasting regularly than their women who do not fast ($b = 0.208$, $t = 3.60$, $p < .001$). Model 4 examines the role of wearing a headscarf on the number of children plus current pregnancy. Results indicate that wearing a headscarf when

goes out is positively and significantly related to the number of children plus current pregnancy. All else being equal, the mean level of the number of children plus current pregnancy is .366 units higher for women who wear a headscarf than women who do not wear a headscarf when goes out ($b = 0.366$, $t = 11.84$, $p < .001$).

In the full model (Model 5), the effect of performing regular Namaz, regular fasting, and wearing a headscarf remains significant while performing Namaz irregularly is no longer statistically significant. In this model, similar to Table 2, when practicing Namaz, fasting, and wearing a headscarf are entered, attending the Quran course engrossingly becomes significant and negatively associated with the number of children plus current pregnancy. More precisely, the mean level of the number of children plus current pregnancy is .142 units lower for women who have attended the Quran course than counterparts who have never attended the Quran course ($b = -0.142$, $t = -4.37$, $p < .001$).

Table 2. Linear Logistic Regression: Parameter Estimates of the Number of Living Children

Variables	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
	B(SE)	B(SE)	B(SE)	B(SE)	B(SE)
Age	0.076*** (.003)	0.076*** (.003)	0.076*** (.003)	0.077*** (.003)	0.076*** (.003)
Urban	0.016 (.059)	0.018 (.058)	-.004 (.059)	0.020 (.059)	0.004 (.059)
Age of First Coh	-0.120*** (.005)	-0.120*** (.005)	-0.118*** (.005)	-0.115*** (.005)	-0.116*** (.005)
Primary Ed.	-1.143*** (.086)	-1.132*** (.086)	-1.109*** (.087)	-1.131*** (.087)	-1.065*** (.087)
Secondary Ed.	-1.373*** (.089)	-1.363*** (.089)	-1.307*** (.090)	-1.293*** (.090)	-1.232*** (.090)
Higher Ed.	-1.372*** (.098)	-1.365*** (.098)	-1.261*** (.100)	-1.207*** (.099)	-1.153*** (.100)
Wealth	-0.148*** (.017)	-0.147*** (.017)	-0.142*** (.017)	-0.124*** (.017)	-0.124*** (.017)
Quran course		-0.035			-0.132***

		(.031)			(.032)
Regular Namaz			0.243***		0.197***
			(.041)		(.044)
Irreg. Namaz			0.071		0.060
			(.042)		(.043)
Regular Fasting			0.209***		0.173**
			(.059)		(.061)
Irreg. Fasting			-0.021		-0.010
			(.074)		(.074)
Headscarf				0.342***	0.221***
				(.031)	(.037)
R ²	.431	.431	.442	.439	.446
N	7,219	7,217	7,140	7,210	7,136

* p<.05. ** p<.01. *** p<.001

Table 3. Linear Logistic Regression: Parameter Estimates of the Number of Living Children Plus Current Pregnancy

Variables	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
	B(SE)	B(SE)	B(SE)	B(SE)	B(SE)
Age	0.069*** (.003)	0.068*** (.003)	0.068*** (.003)	0.069*** (.003)	0.069*** (.003)
Urban	0.001 (.059)	0.003 (.059)	-0.020 (.059)	0.005 (.060)	-0.012 (.060)
Age of First Coh	-0.116*** (.005)	-0.116*** (.005)	-0.114*** (.005)	-0.111*** (.005)	-0.112*** (.005)
Primary Ed.	-1.159*** (.086)	-1.146*** (.085)	-1.125*** (.087)	-1.146*** (.086)	-1.078*** (.087)
Secondary Ed.	-1.408*** (.088)	-1.397*** (.088)	-1.340*** (.088)	-1.322*** (.088)	-1.261*** (.089)
Higher Ed.	-1.383*** (.099)	-1.375*** (.099)	-1.270*** (.100)	-1.207*** (.099)	-1.151*** (.101)
Wealth	-0.147*** (.017)	-0.146*** (.017)	-0.140*** (.017)	-0.121*** (.017)	-0.120*** (.017)
Quran course		-0.040 (.031)			-0.142*** (.033)
Regular Namaz			0.261*** (.041)		0.208*** (.044)
Irreg. Namaz			0.088* (.043)		0.074 (.044)
Regular Fasting			0.208*** (.058)		0.166** (.060)
Irreg. Fasting			-0.019 (.075)		-0.006 (.075)
Headscarf				0.366***	0.246***

				(.031)	(.037)
R ²	.410	.410	.422	.419	.426
N	7,219	7,217	7,140	7,210	7,136

* p<.05. ** p<.01. *** p<.001

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

The main purpose of the present study was to examine the relationship between religious determinants and women's fertility in an ever married sample of Turkey. From the western perspective, there is a long tradition of theoretical approach and systematical research on this important demographic issue. The majority of this research has examined religion's effect on attitudes toward fertility and fertility practice by using several dimensions of the different religious affiliations (Adsera, 2006; Dilmaghani, 2019; Frejka & Westoff, 2008; McQuillan, 2004). However, in the context of an Islamic and secular society, there is a dearth of research that examined the relationship between Islamic religious dimensions and women's fertility. Therefore, this study focused on how four important aspects of Islam, provided by TDHS, which are attending the Quran course (attendance at religious service), performing namaz and fasting (religious practices), and wearing a headscarf or hijab (religious symbol) can shape women's fertility in Turkey.

First, the findings of the current study rejected the first hypothesis (H1), which predicted that women who ever attended the Quran course would have more children than counterparts who have never attended. Even though reading the Quran regularly is an important indicator of religiosity in Muslim culture, attending Quran courses may not demonstrate the same results. Because most of the people, in Turkey, attending these courses in their childhood enable them to learn how to read its passages in the Arabic language (Kilavuz, 2009).

Although there is not any segregation between childhood and adulthood to learn the Quran, the distinction is about attending voluntarily. For example, in 2013, more than 3 million children attended the Quran courses offered by Religious Affairs Directorate around this secular country (Hürriyet Daily News, 2013). However, these courses take only a short time and are commonly obtained in the summer holidays. Therefore, one possible comment may be made as follows these courses are not positively effective on demographic behaviors as permanent attendance at religious services in adulthood such as attending mosques to prayer. In addition, it is necessary to note that, attending the Quran course was not a significant factor in women's fertility by itself. There was a moderation effect of other religious determinants that made attending these services in a lifetime negatively link fertility in Turkey.

Second, previous research indicated that religious practices are crucial factors that can shape fertility (Lehrer, 2004). Guided by this perspective, this study developed two hypotheses (H2a, H2b), which predicted that Turkish women who performing prayer practice and fasting would have more children than those not. The results from the statistical analyses provided strong support for these hypotheses. It was found that Turkish women who practice namaz and fasting regularly in their lifetime had more children compared to women who do not perform both practices. Importantly, these behold influences of religious practices are consistent with prior several studies in that religiosity is associated with higher fertility (Dilmaghani, 2019; Peri-Rotem, 2016). However, caution should be exercised in understanding these results, as the data does not explicitly assess the motivations for Turkish men's involvement in fertility. Nonetheless, it seems rational to remark that the central tenets such as religious practices can be generalized to the Turkish context in accounting for women's fertility.

In the western context, one of the most contentious dimensions of Islam is the hijab. Unfortunately, one consequence that is often addressed in non-Muslim "Western" cultures is that Muslim women wearing a headscarf are often perceived negatively (Everett et al., 2015; Sheen et al., 2018; Unkelbach et al., 2010). According to Islamic beliefs, God has asked women to wear hijab to attain modesty and to steer women's attention away from the material world and toward God's more spiritual realm (Hwaij, 2018). Therefore, the hijab, a head covering worn by certain women in public, is one of the important tenets and symbols of the identity of women in Islam throughout the world (Sheen et al., 2018). Thus, the current research included wearing a hijab as one of the aspects of Muslim religiosity, and findings revealed that women who wear a headscarf when going out were more likely to have children. These findings mightily support Hypothesis 3. The findings from the present study suggest that Turkish women who wear the headscarf are aware of and follow their religion's values and norms.

Before moving to the limitations of the present study, apart from religious determinants, it is necessary to open a bracket about the effects of demographic characteristics on fertility. In other words, a few expositions on the more prominent effects of these demographic factors are required. First, findings from the statistical analysis revealed that age has a positive influence on fertility among women in Turkey. On the contrary, the age of the first cohabitation, education, and income had negative effects on women's fertility in this country. These results were consistent with previous studies that have found the relationship between these demographic factors and fertility in different societies (Castro Martin, 1995, Guinnane, 2011). These results also support the conceptualization that fertility has decreased as a result of the shift from ruralization to urbanization and industrialization that began in the late nineteenth century (Dribe et al., 2017; Guinnane, 2011).

There are a few limitations that can be considered characteristics of the Demographic and Health Survey used in the present research that restrict the reach and veracity of the results. First, although the DHS project has specific strengths and has been used for many studies examined social and public issues, it is focused on a repeated cross-sectional design and therefore is not a panel data, rendering it difficult to perform a systematic study of religious change at the personal level. Second, despite DHS mostly focuses on public health issues, it is important to include some religious variables. However, particularly in the Islamic context, more questions including religious traditional beliefs, reading the Quran, and personal religiosity needed to be asked to respondents to obtain information about their religiosity as a whole. Finally, DHS gathered the last data from Turkey in 2013, and more recently data needed to be done by the project in a society that undergoing rapid change.

Despite these limitations, the analysis of this study makes many contributions to the available literature, particularly in an Islamic context. The current research examined the relationship between religious dimensions and women's fertility in Turkey. Results of this study demonstrate a significant link between increased Muslim devoutness and women's fertility. Therefore, it is crucial to note that there is a parallel between the results of this research and the previous studies conducted in the context of Western societies. Overall, it is my suggestion for future research to work on the relationship between fertility (as an independent factor) and religious dimensions in an Islamic context. Based on that future research, it would be crucial to indicate whether there is a bidirectional relationship between fertility and religion in Turkey.

REFERENCES

- Abu-Rabia, A. (2013). Infertility and surrogacy in Islamic society: Socio-Cultural, psychological, ethical, and religious dilemmas. *The Open Psychology Journal*, 6, 54-60.
- Acevedo, G. A., Ellison, C. G., & Yilmaz, M. (2015). Religion and child-rearing values in Turkey. *Journal of Family Issues*, 36(12), 1595–1623. <https://doi.org/10.1177/0192513X13504921>
- Adsera, A. (2006). Religion and changes in family-size norms in developed countries. *Review of Religious Research*, 47(3), 271–286.
- Adsera, A., & Ferrer, A. (2016). The Fertility of Married Immigrant Women to Canada. *International Migration Review*. <https://doi.org/10.1111/imre.12114>
- Aksoy, O., & Billari, F. C. (2018). Political Islam, marriage, and fertility: Evidence from a natural experiment. *American Journal of Sociology*, 123(5), 1296–1340.
- Al-Bar M., Chamsi-Pasha H. (2015) Assisted reproductive technology: Islamic perspective. In: *Contemporary Bioethics*. Springer, Cham.
- Basten, S., & Jiang, Q. (2015). Fertility in China: An uncertain future. *Population Studies*, 69(1), 97-105. <https://doi.org/10.1080/00324728.2014.982898>
- Baudin, T. (2015). Religion and fertility: The French connection. *Demographic Research*, 32(13), 397-420.
- Berghammer, C. (2012). Church attendance and childbearing: Evidence from a Dutch panel study, 1987–2005. *Population Studies*, 66(2), 197–212.
- Burner, B. (2012). Religiousness and fertility among Muslims in Europe: Does Islam influence fertility? (Thesis). Oslo and Akershus University.
- Castro Martín T. (1995). Women's education and fertility: results from 26 Demographic and Health Surveys. *Studies in family planning*, 26(4), 187–202.

- Çuhadar, S. G. & Lordoğlu, K. (2016). Aging and related problems in the process of demographic transformation in turkey. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 54, 63-80.
- De Jong, G., Faulkner, J., & Warland, R. (1976). Dimensions of religiosity reconsidered; Evidence from a cross-cultural study. *Social Forces*, 54(4), 866-889.
- Turkey Demographic and Health Survey 2013. (2013). Retrieved from: <https://dhsprogram.com/pubs/pdf/FR352/FR352.pdf>
- Dilmaghani M. (2019). Religiosity, secularity, and fertility in Canada. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 35(2), 403–428. <https://doi.org/10.1007/s10680-018-9487-z>
- Dribe, M., Breschi, M., Gagnon, A., Gauvreau, D., Hanson, H. A., Maloney, T. N., Mazzoni, S., Molitoris, J., Pozzi, L., Smith, K. R., & Vézina, H. (2017). Socio-economic status and fertility decline: Insights from historical transitions in Europe and North America. *Population Studies*, 71(1), 3–21. <https://doi.org/10.1080/00324728.2016.1253857>
- Guinnane, T. W. (2011). The historical fertility transition: A guide for economists. *Journal of Economic Literature*, 49(3), 589–614. <https://doi.org/10.1257/jel.49.3.589>.
- Ekmekci, P. E. (2017). Abortion in Islamic Ethics, and how it is perceived in Turkey: A secular, Muslim country. *Journal of Religion and Health*, 56(3), 884–895.
- Ellison C.G., Xu X., & Ruiz A.L. (2018) Exploring the effects of fertility change on religiosity in the twenty-first century: A cross-national analysis. In Poston, Jr. D. (Eds.) *Low Fertility Regimes and Demographic and Societal Change* (pp. 213-232). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64061-7_12
- Everett, J. A. C., Schellhaas, F. M. H., Earp, B. D., Ando, V., Memarzia, J., Parise,

- C. V., ... Hewstone, M. (2014). Covered in stigma? The impact of differing levels of Islamic head-covering on explicit and implicit biases toward Muslim women. *Journal of Applied Social Psychology, 45*(2), 90–104. <https://doi.org/10.1111/JASP.12278>
- Frejka, T. & Westoff, C. F. (2008). Religion, religiousness, and fertility in the U.S. and in Europe. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie, 24*(1), 5-31.
- Goldscheider, C. (2006). *Religion, family, and fertility: What do we know historically and comparatively?* Netherlands: Springer
- Goldscheider, F., Goldscheider, C., & Rico-Gonzalez, A. (2014). Gender equality in Sweden: Are the religious more patriarchal? *Journal of Family Issues, 35*(7), 892–908. <https://doi.org/10.1177/0192513X14522236>
- Gracias, A. (1981). *The impact of religion on fertility among Hindus, Muslims, and Catholics in Bombay: a comparative study* (Master's thesis). Available at: https://www.marquette.edu/library/theses/already_uploaded_to_IR/gracias_a_1981.pdf
- Hackett, C. & Lipka, M. (2018). The demographic factors that make Islam the world's fastest-growing major religious group. *The Religious and Ethnic Future of Europe, Scripta Instituti Donneriani Aboensis, 28*, 11–14.
- Hayford, S. R., & Morgan, S. P. (2008). Religiosity and fertility in the United States: The role of fertility intentions. *Social forces; a scientific medium of social study and interpretation, 86*(3), 1163–1188.
- Heaton, T. B. (1986). How does religion influence fertility?: The case of Mormons. *Journal for the Scientific Study of Religion, 25*(2), 248-258.
- Husain, F. A. (2000) Reproductive issues from the Islamic perspective. *Human Fertility, 3*(2), 124-128.

Hürriyet Daily News. (2013). 3 million students attend Quran courses this summer in Turkey. Retrieved from:

<https://www.hurriyetdailynews.com/3-million-students-attend-quran-courses-this-summer-in-turkey-53639>

Hwajj, O. A. (2018). The benefits of hijab. Retrieved from:

https://escholarship.org/content/qt4c09451z/qt4c09451z_noSplash_ba1b41d129fa055a367f21077e2aa9cb.pdf

Jones, G.W. (2006). A demographic perspective on the Muslim world. *Journal of Population Research* 23(2), 243-265.

Karakaya, E., Coşkun, A. M., Özerdoğan, N. & Yakıt, E. (2017). Suriyeli mülteci kadınların doğurganlık özellikleri ve etkileyen faktörler: Kalitatif bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 417-428.

Karaoğlan, S. & Duman, M. Z. (2017). Dini inanç ve tutumların doğurganlık üzerindeki etkileri (Van ili örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 391-400.

Kaufmann, E.P. (2008). Islamism, religiosity and fertility in the Muslim World. <http://www.sneps.net/RD/uploads/1-Islamismfertilitypaper.pdf>

Kılavuz, M. A. (2009). Adult religious education at the Qur'anic courses in modern Turkey. *The Journal of International Social Research*, 2(6), 407-414.

Lim, C., & Putnam, R. D. (2010). Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Review*, 75(6), 914–933.

Malm, S. (2016). President Erdogan urges Turkish women to have at least three children and tells them their lives are 'incomplete' without babies. Daily Mail Online. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3627087/President-Erdogan-urges-Turkish-women-three-children-tells-lives-incomplete-without-babies.html>

Morgan, S. P., Stash, S., Smith, H. L., & Mason, K. O. (2002). Muslim and

- non-Muslim differences in female autonomy and fertility: evidence from four Asian countries. *Population and Development Review*, 28(3), 515–537.
- Mosher W. D. (1988). Fertility and family planning in the United States: Insights from the National Survey of Family Growth. *Family planning perspectives*, 20(5), 207–217.
- Mosher, W. D., Williams, L. B., & Johnson, D. P. (1992). Religion and fertility in the United States: New patterns. *Demography*, 29(2), 199–214.
- Mosher, W. D., & Bachrach, C. A. (1996). Understanding U.S. fertility: continuity and change in the National Survey of Family Growth, 1988-1995. *Family planning perspectives*, 28(1), 4–12.
- Norville, R. L., Gomez, R., & Brown, C. (2003). Some Causes of Fertility Rates Movements. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Some-Causes-of-Fertility-Rate-Movements-1-Some-of-Brown/2c182d47d65bcffae308a27dd6016c24365d236d>
- Oktem, N. (2002). Religion in Turkey. *BYU Law Review*, 2002, 371-404.
- Peng P. (1998). Causes and consequences of fertility decline in China. *China population today*, 15(3), 5–10.
- Peri-Rotem N. (2016). Religion and Fertility in Western Europe: Trends Across Cohorts in Britain, France, and the Netherlands. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 32(2), 231–265.
- Philipov, D., & Berghammer, C. (2007). Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: A comparative study of European countries. *Vienna Yearbook of Population Research*, 5, 271–305.
- Poston, D. L. & Gu, B. (1987). Socioeconomic development, family planning, and fertility in China. *Demography*, 24(4), 531-551.

- Retherford, R. D., Choe, M. K., Chen, J., Xiru, L., & Hongyan, C. (2005). How far has fertility in China really declined? *Population and Development Review*, 31(1), 57-84. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2005.00052.x>
- Roggemans, L., Spruyt, B., Droogenbroeck, F. V., & Keppens, G. (2015). Religion and negative attitudes towards homosexuals: An analysis of urban young people and their attitudes towards homosexuality. *YOUNG*, 23(3), 254–276. <https://doi.org/10.1177/1103308815586903>
- Sachedina A. (2005). End-of-life: The Islamic view. *Lancet*, 366, 774–779.
- Selim, S., Bilgin, D. & Özkubat, G. (2018). *Doğurganlık ve dini inanç arasındaki ilişki: Bir sayma veri modeli*. 19. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu.
- Selim, S. & Bilgin, D. (2020). Dini inanışlara göre doğurganlığı etkileyen faktörlerin etkileşim hipotezi açısından araştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1005-1019.
- Sheen, M., Aman Key Yekani, H., & Jordan, T. R. (2018). Investigating the effect of wearing the hijab: Perception of facial attractiveness by Emirati Muslim women living in their native Muslim country. *PloS one*, 13(10).
- Sherkat, D. E., & Ellison, C. G. (1999). Recent developments and current controversies in the sociology of religion. *Annual Review of Sociology*, 25, 363–394.
- The Qur'an. Surah: 6:140, 17:31, 18:46, 42:49. <http://quran.com/>
- The World Factbook (2021). Country comparisons: Total fertility rate. Retrieved from: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/total-fertility-rate/country-comparison>
- Turkish Statistical Institute. (2019). World population day, 2019. Retrieved from: <https://turkstatweb.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=30710>
- Unkelbach, C., Schneider, H., Gode, K., & Senft, M. (2010). A turban effect, too:

Selection biases against women wearing Muslim headscarves. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 378–383.

Westoff F. C. and Frejka T. 2007. Religiousness and fertility among European Muslims. *Population and Development Review*, 33(4), 785-809.

Yavuz, S. (2006). Completing the fertility transition: Third birth developments by language groups in Turkey. *Demographic Research*, 15(15), 435-460.

Zimmer, B. G., & Goldscheider, C. (1966). A further look at catholic fertility. *Demography*, 3(2), 462–469.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İnsan doğurganlığı bütün toplumların biyolojik olarak hayatta kalabilmesi için bir araç görevi gören önemli ve bir o kadar da karmaşık bir süreçtir. Doğurganlık toplum bilimciler tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “bir kadının doğurganlık yıllarında sahip olduğu ortalama çocuk sayısının bir ölçüsüdür” (Norville vd., 2003: 2). Birçok araştırmacı, sosyologlar da dâhil olmak üzere, son otuz yıldan fazla olmak üzere çağdaş sosyal disiplinlerin kritik bir bileşeni olan doğurganlık konusu ile ilgilenmişlerdir. Özellikle batılı gelişmiş ülkelerde doğurganlık oranlarının belirgin bir şekilde düşmesiyle birlikte doğurganlığı etkileyen faktörler ile ilgili yapılan araştırmalar daha da önem kazanmıştır. Fakat toplumun ayrılmaz bir bileşeni olan din ile doğurganlık ilişkisi batılı ülkelerin dışındaki toplumlarda hak ettiği ilgiyi ve sistematik bir araştırma yöntemini henüz görememiştir. Bundan dolayı, son yıllarda doğurganlık oranlarının önemli bir düşüş gösterdiği Türkiye’de bu ilişkiyi incelemek önem kazanmıştır ve bu çalışmanın ana amacı din ile kadın doğurganlığı ilişkisini İslami bir perspektiften ele alarak teorik ve sistematik olarak incelemektir.

Teorik olarak din ile doğurganlık ilişkisini ele alan ve literatürde en çok kullanılan kuramlardan birisi McQuillan’ın yaklaşımıdır. McQuillan'a (2004) göre, dinin

doğurganlık üzerindeki etkisini açıklamanın üç önemli bileşeni vardır. Birincisi, dini gruplar ve gelenekler, ideal aile büyüklüğü, kürtaj, doğum kontrolü ve kısırlaştırma dâhil olmak üzere doğurganlığın yakın faktörlerine ilişkin muhafazakâr kurallara ve normlara sahiptir. İkincisi, dinler kendi taraftarları üzerinde bu öğretileri ve kuralları takip etme konusunda etkili bir güce sahiptir. Üçüncüsü, dini inanç sosyal kimliklerinin böylesine ayrılmaz bir parçası olduğundan, taraftarlar sosyal ilgi alanlarını dini öğretilerle aynı hizaya getirirler ve dini sosyal kimlik nedeniyle, taraftarlar arasında dini öğretilerin ihlali daha düşük olacaktır. Dahası, dini kurumlar üyelerine inançlarını ifade edebildiklerinde ve yaptırımını teşvik etmek ve uygunsuzluğu cezalandırmak için mekanizmalar uyguladıklarında, dini değerlerin önem kazanması daha olasıdır. Birçok batılı din araştırmacısının ele aldığı bu kuramsal yaklaşımların Türkiye gibi gelişmekte olan ve batılı dinlerden ayrı bir dine sahip olan toplumlara genelleştirilip genelleştirilemeyeceği de bu çalışmanın amaçlarında birisidir. Bu yüzden bu araştırmada bu dini kuramsal görüşlere dayanarak birçok hipotez oluşturulup test edilmiştir.

Çalışmanın verileri 2013 yılında Türkiye’de evli kadınlardan toplanan Türkiye Demografik ve Sağlık Anketinden elde edilmiştir. Bu anket şirketi dünyada en çok tanınmış şirketlerden birisidir ve özellikle doğurganlık, doğum kontrolü, aile içi şiddet, şiddete yönelik tutumlar ve cinsiyet roller ile ilgili konularda her beş yılda bir dünyanın birçok gelişmekte olan ülkesinde veriler toplamaktadır. Özellikle kadınlardan elde edilen bu veriler birçok araştırmada kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam etmektedir. Çalışmada iki bağımlı değişken, dört bağımsız değişken ve beş control değişkeni kullanılmıştır. Bunlara bağlı olarak çalışmada ilk önce örneklemin demografik özellikleri sunulmuştur. Burada çalışmaya katılan evli kadınların orta yaşlarda olduğu, genç yaşlarda evlendiği, daha çok kentsel alanlarda yaşadığı, çoğunluğunun ilkokul mezunu olduğu ve hane halkı zenginliği olarak orta seviyelere yakın oldukları görülmüştür.

Ana bulguları elde etmek için, bu çalışmada karmaşık örnek tasarımı kullanılarak regresyon modelleri elde edilmiştir. Birinci model sadece kontrol değişkenlerinden oluşmaktadır. İkinci model dini etkinliklere katılım olarak Kuran kursuna katılımı, üçüncü model dindarlığın en önemli göstergelerinden olan namaz kılma ve oruç tutma, dördüncü model evden dışarı çıkarken başörtü takma ve sonuncu model ise bütün değişkenlerden oluşan modeldir. Bütün bu modeller kontrol değişkenlerini de içerip kontrol edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, sadece kontrol değişkenlerle içerdiğinde Kuran kursuna katılım ile doğurganlık artasında bir anlamlı ilişki bulunmamıştır. Diğer modellerdeki bulgularda ise, düzenli olarak namaz kılmanın, düzenli olarak oruç tutmanın ve başörtüsü takmanın kadın doğurganlığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Tam model, yani bütün değişkenlerin birlikte kullanıldığı modellerde ise ilginç bir şekilde Kuran kursuna katılım kadın doğurganlığı üzerinde anlamlı fakat olumsuz bir etki göstermiştir. Bunlara ek olarak, kontrol değişkenleri arasında yaş, ilk evlilik yaşı, eğitim seviyesi ve hane halkı zenginliğinin ve kadın doğurganlığı arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yaş arttıkça doğurganlık artarken, evlilik yaşının artması, eğitim seviyesinin yükselmesi ve hane halkı zenginliğinin artışı doğurganlık üzerinde negatif bir etkiye sahip olmuştur. Bütün bu bulgular iki bağımlı değişken üzerinde de hemen hemen aynı etkiyi göstermiştir.

Sonuç olarak, doğurganlık bir toplumun devam edebilmesi için en önemli bileşenlerin başında gelmektedir. Bundan dolayı doğurganlık oranlarının düştüğü Türkiye'de bunu etkileyen faktörleri araştırmak daha çok önem kazanmıştır. Bundan dolayı bu çalışma ana amaç olarak din ile kadın doğurganlığı ilişkisini sistematik olarak incelemiştir. Çalışmanın bulguları namaz kılma, oruç tutma ve başörtüsü takma açısından genel olarak çalışmanın hipotezlerini desteklemiştir. Fakat Kuran kursuna katılım kurulan hipotezin tam tersi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bütün faktörler birlikte kullanıldığı zaman

Kuran kursuna katılım kadın doğurganlığını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Buradan anlaşılması gereken nokta Kuran kursuna katılım daha çok küçük yaşlarda gerçekleştiği için, ileriki yaşlarda dindarlığı devam ettiren bir faktör olup olmadığı üzerinde daha detaylı bir çalışma ve tartışma gereklidir. Çalışmada kullanılan verilerde ve ankette sadece Kuran kursuna katılım sorulmuştur. Güncel Kuran okuma sıklığı sorusu ileriki anketlerde sorulması gereken bir sorudur. Bu faktörün doğurganlık üzerindeki etkisi ileriki çalışmalarda ele alınması gereken bir konudur.

SOSYAL BİR OLGU OLARAK “KUMALIK”

Aysel AYHAN*
Ömer Miraç YAMAN**

Öz

Bu çalışmada, resmî nikâhli evli bir erkekle dinî nikâh ile evlenmiş olan - toplumda geleneksel kullanılış biçimiyle- kuma kadınların yaşadıkları psikososyal sorunların tespiti ve aile ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla İstanbul’da yaşayan 20 kuma kadınla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda; erkeklerin cinselliğe ilişkin ataerkil tutumları, toplumdaki statülerini artırma ve erkek çocuk sahibi olma istekleri gibi unsurların kumalığın nedenlerinden olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların ataerkil yapıya sahip bir ailede yetiştikleri; aile içi şiddet, kumar ve alkol bağımlılığı gibi sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların doğrudan veya dolaylı bir biçimde eş seçmelerini etkilediği görülmüştür. Gerçekleştirdikleri evliliklerden dolayı aileleri ve sosyal çevreleri tarafından etiketlenme ve sosyal dışlanmaya maruz kalan katılımcılar psikososyal ve ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Bu sonuç bağlamında çok kadınlı evlilik gerçekleştiren kadınlara eğitim ve danışmanlık konularıyla ilgili çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, kadın, çok kadınlı evlilik, kumalık.

* Arş. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet (İngilizce) Bölümü, ayselayhan10@gmail.com

** Doç. Dr., İstanbul-Üniversitesi Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, omermirac@gmail.com

“SECOND-WIFE” AS A SOCIAL PHENOMENON

Abstract

This study aimed to examine the family relations and psychosocial problems of women who are religiously married to legally married men—traditionally called second-wives. In-depth interviews were conducted with 20 second-wives residing in Istanbul using qualitative methods with semi-structured interview forms. As a result, men’s patriarchal attitudes towards sexuality, desires for improving their status and having male children appeared to lead marrying a second-wife. It was found that second-wives were raised by patriarchal families who experienced domestic violence, gambling, and alcoholism and these problems, either directly or indirectly, have affected the second-wives’ partner choices. The participants, stigmatized and marginalized by their families and milieu because of their marriage, experience psychosocial and socioeconomical problems. Based on these findings, solutions concerning education and counseling for women involved in polygamous marriages were proposed.

Keywords: Family, woman, polygamous marriage, second-wife.

1. GİRİŞ

Toplumların sosyal, kültürel, tarihsel ve ekonomik yapılarındaki çeşitliliğin aile kavramının açıklanmasında belirleyici unsurlar olması, konu hakkında evrensel ve kapsayıcı bir tanımın yapılmasını güçleştirmektedir. Toplumlar, aile kavramını farklı şekillerde tanımlasa dahi antropolojik bakış açısına göre en az iki bireyin kan, evlilik veya evlat edinme aracılığı ile meydana getirdiği birime aile denilmektedir. Evli bir çift, çocuklu evli bir çift, bir veya birden fazla çocuklu tek ebeveyn ve birden fazla çocuklu çok eşli kişiler aile kavramına dâhildir (Haviland vd., 2008: 463). Evlilik ise toplumdaki ilişki ağlarını biçimlendiren ve genellikle sözleşmeye dayalı bir anlaşmadır. Eşlerin, çocukların ve kan akrabalarının toplum içerisindeki rol ve sorumluluklarını belirleyen evlilik kuralları,

toplumların sahip olduğu kültürel kodlar tarafından oluşturulmaktadır (Lundberg, 1970: 110). Evlilik, toplumların tarihsel, kültürel ve sosyal yapılarına göre çeşitli biçimlerde meydana gelebilmektedir.

Evlilik biçimleri toplumdan topluma hatta aynı toplum içerisinde bile çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu biçimlerden yalnızca biri olan ve eş sayısı unsuruna göre sınıflandırılan çok eşlilik, bir bireyin birden fazla kişi ile aynı zamanda ilişki kurması şeklinde tanımlanmaktadır. Yunanca *pols* (çok) ve *gamos* (evlilik) sözcüklerinden oluşan ve birden fazla evli anlamına gelen poligami, çok eşliliği ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Zeitzen, 2008: 3). Hindular, Mormonlar ve Müslümanlar gibi çeşitli kültürel ve dinî topluluklar tarafından uygulanan çok eşlilik pratiği, belirli bir yere özgün değildir. Ataerkil bir pratik olan çok eşlilik, genellikle bir erkeğin birden fazla kadınla aynı zamanda yaşadığı ilişki biçimi olarak kullanılmaktadır (Brooks, 2009: 109). Çok kadınlı evliliklerin bağlamı ve işlevselliği değişiklik göstermekle birlikte genellikle ortak bir temanın varlığından söz edilebilmektedir. Çok kadınlı evliliklerin bazıları; sosyal, politik ya da ekonomik ilerleme aracı olarak gören ve kullanan kimi erkekler tarafından, toplumsal statü ve hane verimliliğini yükseltmek amacıyla tercih edilebilmektedir. Günümüzde bazı toplumlarda kadın eş sayısı, erkeğin toplumsal statüsünün ve saygınlığının belirleyici bir unsuru olarak görülmeye devam edilmektedir. Diğer bir deyişle, kadın eş sayısının artması hanedeki işçi sayısının artması demektir. Kadınların hane verimliliğine sağladığı katkıyla erkeğin artan serveti, beraberinde erkeğin toplumsal statüsünde olumlu yönde bir değişimi getirmektedir (Kottak, 2015: 226-227). Çok eşlilik çatısı altında bulunan ve çok kadınlı evlilik pratiklerinden yalnızca biri olan “kumalık” Türkiye’de süregelen geleneksel bir olgudur.

Türk Dil Kurumuna göre “aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı” kuma olarak adlandırılmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Türkiye’de 4 Ekim

1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ile birlikte çok kadınlı evliliklerin gerçekleşmesi yasaklanmış ve taraflara eşit boşanma hakları getirilmiştir (Tolan, 1991: 504). Söz konusu yasal düzenlemeye rağmen kültürel ve dinî yapıların dayanak noktasını oluşturduğu geleneksel bir olgu olan çok kadınlı evlilik biçimlerinden kumalık Türkiye'de hala devam etmektedir. Bu evlilik biçiminde erkeğin çoğunlukla kronolojik olarak ilk evlendiği kadınla resmî nikâh, ikinci evlendiği kadınla ise dinî nikâh akdi ile evlendiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, resmî nikâhlı evli bir erkekle dinî nikâh ile evlenmiş olan -toplumda geleneksel kullanılış biçimiyle- kuma kadınların aile ilişkileri ile yaşadıkları psikososyal ve sosyoekonomik sorunların analiz edilmesi hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, kuma kadınların kumalık olgusuna dair deneyimlerinin doğrudan ve detaylı bir şekilde incelenmesi amacıyla nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan, katılımcılara açık uçlu soruların sorulduğu, katılımcıların dinlendiği ve cevaplarının kaydedildiği bir görüşme tekniği olan derinlemesine görüşme (Kümbetoğlu, 2005: 70-71) aracılığı ile veriler toplanmıştır. Bilgilendirilmiş onam formu, demografik bilgilere dair soruların bulunduğu kişisel bilgi formu ve açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kişisel bilgi formunda yaş, meslek, eğitim düzeyi, kardeş sayısı vb. gibi toplam 12 soru bulunmaktadır. Araştırma konusu ile ilgili literatür taraması ve uzman kişilerden alınan görüşler sonrasında oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formunda ise kumalığa giden süreç ve kumalık hayatına ilişkin toplam 33 açık uçlu soru yer almaktadır. Bu formda yer alan açık uçlu soruların yeterliliğini değerlendirebilmek için 2 katılımcı ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu pilot görüşme sonucunda soruların içeriğinde ve sıralamasında birtakım değişikliklerde bulunulmuştur.

Türkiye’de resmî nikâhlı evli bir erkekle dinî nikâh ile evlenmiş olan tüm kuma kadınlar araştırmanın evrenini oluşturmakta iken, bu evrene ulaşmak mümkün olmadığı için araştırmanın örnekleme İstanbul ilinde yaşayan resmî nikâhlı evli bir erkekle dinî nikâh ile evlenmiş olan tüm kuma kadınlar olarak sınırlandırılmıştır. Araştırmada amaçlı örneklem ve kartopu örneklem türlerinden yararlanılmıştır. Bu yolla, İstanbul ilinde yaşayan 20 kuma kadın ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi için T.C. Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 10.02.2021 tarih ve 2020/15 protokol numaralı etik kurul izni alınmıştır. Etik kuruldan gerekli iznin alınması ve katılımcıların bilgilendirilmiş onam formunu onaylaması sonrasında derinlemesine görüşmelere başlanmıştır. Yaklaşık bir saat süren ve ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınan derinlemesine görüşmeler; 8 katılımcı ile yüz yüze, 5 katılımcı ile çevrimiçi ortamda ve 7 katılımcı ile telefon aracılığı ile yapılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerden 20 ses kaydı çözümü ve 160 sayfalık deşifre elde edilmiştir. Görüşme kayıtları çözümlendikten sonra fenomenolojik yaklaşıma bağlı kalınarak elde edilen katılımcı ifadeleri üzerinden kodlamalar ve temalar belirlenmiştir. Belirlenen temalar betimsel analiz yapılarak 4 ana tema olmak üzere kategorize edilmiştir.

Hayatlarının çeşitli dönemlerinde olumsuz yaşam deneyimleri yaşayan katılımcıların, derinlemesine görüşme esnasında geçmişe dönerek söz konusu sorunlar ile yüz yüze kalmaları sonucu kendilerini aktarma noktasında meydana gelen zorluk araştırmanın en önemli sınırlılığıdır. Çalışmanın diğer bir önemli sınırlılığı ise COVID-19 pandemisi sebebiyle derinlemesine görüşmelerin tamamının yüz yüze gerçekleştirilememesidir.

3. BULGULAR

Bulgular bölümünde İstanbul ilinde ikamet eden 20 kuma kadın ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler incelenmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler sunulduktan sonra araştırma kapsamında elde edilen veriler 4 ana tema dâhilinde değerlendirilmiştir. İlk ana temada kumalık öncesi aile yaşantısına, ikinci ana temada kumalığa giden süreçte, üçüncü ana temada kumalıkta aile içi ilişkilerine ve son ana temada kuma kadınların yaşadığı sorunlara ve tavsiyelerine dair bilgiler sunulmuştur. Katılımcıların kişisel verilerinin korunması adına gerçek isimleri yerine kod isimler kullanılmıştır.

3.1. Demografik Bilgiler

Aşağıdaki tabloda katılımcıların demografik özelliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. 23-86 yaş aralığında olan katılımcıların yaş ortalaması 47,8'dir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde doğan 19 katılımcı bulunurken, Türkiye dışında doğan 1 katılımcı bulunmaktadır. Son olarak ise katılımcıların yarısının evliliğinin devam ettiği, yarısının evliliğinin sona erdiği görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Yaşına, Doğum Yerine ve Evliliklerinin Devam Durumuna İlişkin Bilgiler

İsim	Yaş	Doğum Yeri	Evliliğin Devam Durumu
Elif Hanım	36	Diyarbakır	Devam etmiyor
İpek Hanım	35	Diyarbakır	Devam etmiyor
Sibel Hanım	46	Tokat	Devam etmiyor
Gül Hanım	55	Erzincan	Devam etmiyor
Sevgi Hanım	86	Erzincan	Devam etmiyor
Zeynep Hanım	62	Hakkâri	Devam ediyor
Derya Hanım	38	Sivas	Devam etmiyor
Sema Hanım	60	Kastamonu	Devam etmiyor
Meltem Hanım	49	Erzincan	Devam ediyor
Gamze Hanım	40	Saraybosna	Devam ediyor
Yasemin Hanım	36	Sakarya	Devam etmiyor
Aslı Hanım	26	Kocaeli	Devam ediyor
Serpil Hanım	36	Sakarya	Devam ediyor
Esra Hanım	54	Erzincan	Devam ediyor

Duygu Hanım	36	Sinop	Devam ediyor
Merve Hanım	23	İstanbul	Devam ediyor
Hülya Hanım	54	Balıkesir	Devam ediyor
Burcu Hanım	47	Ankara	Devam ediyor
Nazlı Hanım	40	Gümüşhane	Devam etmiyor
Melek Hanım	64	Amasya	Devam etmiyor

3.2. Kumalık Öncesi Aile Yaşantısı

Elde edilen veriler ışığında bu tema altında katılımcıların aile içi ilişkileri ve gerçekleştirdikleri önceki evlilikler konularında değerlendirilmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların aile içi ilişkilerine bakıldığında çoğunun, ataerkil geleneksel yapının hüküm sürdüğü bir ailede yetiştikleri söylenebilmektedir. Katılımcıların çoğunun ifadelerinde kapalı aile yapısı, baskıcı aile, aile içi şiddet ve parçalanmış aile kavramları ön plana çıkmaktadır. Geleneksel ataerkil aileye sahip katılımcılardan olan Serpil Hanım, davranışlarını babasının koyduğu kurallara bağlı kalarak şekillendirdiğini ve evdeki erkek üyelerin gözetimleri altında bulunduğunu şu şekilde belirtmektedir:

“Babam kızmaz dedim ama dediğim gibi kuralları vardı. Kuralları bilip ona göre yaşıyorduk. Şimdi bakınca sıkı bir hayatmış. Kendim çalıştım bir ara aileye katkı sundum, yine ama yine yasaklar vardı. Eve erken dön, bunu giyindin mi, işte abin seni bıraksın, abin işten gelince alır seni filan gibi. Annem de sakın sessiz, babama uyuyor. Çok her şeyin konuşulduğu bir aile değildi...” (Serpil Hanım)

20 katılımcı arasında daha önce evlilik gerçekleştiren 9 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların geçmiş evlilikleri hakkındaki söylemlerinde; görücü usulü evlilik, sevgisizlik, ilgisizlik, aile içi şiddet, ekonomik zorluklar, alkol ve kumar bağımlılığı kavramlarına yoğun bir şekilde değindikleri tespit edilmiştir. Kendisinden 15 yaş büyük birisiyle görücü usulü ile erken yaşta evlendirilen, evliliğinde eşi

tarafından fiziksel şiddete ve kıskançlık adı altında baskı ve müdahaleye uğrayan Zeynep Hanım yaşadıklarını şu şekilde belirtmektedir:

“... Çocuk yaşıyordum. Düşünün, insan bir çocuğu hayli hayli kandırabilir veyahut bir sürü şey yapabilir. Geldi, gitti, konuştu. Sevdim ya da sevmedim demedim ben ama beni buna zorlayan oldu. Adam da otuz bir yaşında, ben on altı yaşıyordum. Yaş farkı vardı. Tamam, ben ona da razıyordum fakat yani bir yandan her şeyden vazgeçiyordum. Babalık yapabiliirdi bana. Mesela çok kıskançtı. Kumar oynardı, içki içerdi. Yani çok döverdi beni. Yani çok çektim ben.” (Zeynep Hanım)

Görücü usulü ile evlilik, aile büyüklerinin karar mekanizması olması, erken yaşta evlilik ve yaş farkı kavramlarının katılımcıların geçmiş evlilik deneyimlerinde ön planda olduğu görülmektedir. Söz konusu unsurlar ekseninde başlayan evliliklerde katılımcıların yaşadığı olumsuz deneyimlerin, evliliklerin bitişinde büyük bir rolü bulunmaktadır. Evliliklerini sona erdiren katılımcıların ailelerinin, katılımcılara olumsuz tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Sosyal destek sistemlerinde yaşadıkları bu sorun nedeniyle yalnızlaşan katılımcıların, hayatlarına devam edebilmek adına bir arayışa girdikleri ve bu arayışın genellikle kurtuluş niteliği taşıyan ikinci bir evlilikle sonlandığı görülmektedir.

3.3. Kumalığa Giden Süreç

Katılımcıların söylemlerinden elde edilen kumalığa giden süreç temasında; evli olduğunu öğrenmek/bilmek, resmî nikâh konusunda verilen vaatler ve kumalığa karşı verilen ilk tepkiler konularında değerlendirilmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların, eşlerinin medeni durumu hakkındaki gerçek bilgiyi öğrenme zamanı ve biçimi ile kumalık süreci arasındaki bağlantının ne şekilde olduğu öğrenilmek istenilmiştir. 13 katılımcı, tanışmalarından itibaren eşinin evli olduğunu bildiğini ifade etmiştir. 7 katılımcı ise eşinin evli olduğunu sonradan

öğrendiğini belirtmiştir. 7 katılımcıdan biri olan Sema Hanım, tanışmalarından itibaren eşinin evli olduğu bilgisine sahip olmadığını, bu bilgiyi edindikten sonra ise ayrılmaması için eşi tarafından tehdit ve baskıya maruz kaldığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Öyle ya nereden bilebilirsin ki aklımın ucuna bile gelmiyor ama diyordum Doğulularda bu kadar geç evlenen olmaz. Rüyama bile giriyordu kızım vallahi. Ben dedim yok, kesinlikle evlenemem seninle. Öyle çok şiddetle şey yapıyordu ki. Sen hadi bırak da göreyim. Burnunu keserim, öyle diyordu. Kimseye yar etmem seni. Artık korktum mu ne yaptım. Ailem de dedi biz sana bırakıyoruz. Dokuz ay nişanlı kaldın dedi. Artık sen bilirsin. Zaten eşim de tehdit ediyordu. Kimseye yar etmem seni, biz böyle mi söz verdik.” (Sema Hanım)

Eşinin medeni durum bilgisine tanışmalarından itibaren sahip olan Merve Hanım, eşinin ailesinin istekleri doğrultusunda ilk evliliğini gerçekleştirdiğini ve eşinin kültürlerinde boşanmanın yaygın bir uygulama olmadığını şu şekilde belirtmiştir:

“Eşimin abisi vefat ediyor trafik kazasında eşiyile birlikte bir yolculukta. Vefat edince iki sene sonrası kadar yengesiyle evlendiriyorlar eşimi o şekil. Şöyle zaten eşim o zamanlar on dokuz-yirmi yaşlarında. Eski eşi de yirmi iki filan herhalde o civarlar. Bir-iki yaş var aralarında. O zamanla şimdi, eski zamanla şimdi baya fark var. O zaman şimdi boşanma durumları filan Doğu’da çok yok. Yani çok uygun görmüyorlar boşanma olaylarını. Eşim o zamanlar kabul etmiş ama sonradan pişman olmuş.” (Merve Hanım)

Aile isteği ile evlenilmesi ve kültürel olarak boşanmanın yok sayılmasının yanı sıra çocuksuzluktan dolayı da erkeklerin ikinci bir evlilik isteyebildikleri anlaşılmıştır. Gerçekleştirdikleri evliliklerde çocuksuzluktan ötürü evli olduğu kadını suçlayıcı bir tutum içerisinde bulunan erkeklerin, çocuk özellikle “erkek”

çocuk sahibi olmak için ikinci bir evliliğe yöneldikleri görülmektedir. Melek Hanım da eşinin çocuksuzluk nedeniyle kendisiyle evlenmek istediğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Aman ne tanışması ya. Adamın erkek çocuğu olmamış. Amcamın oğluyla konuşmuş. Şu kızı alsak dünür olsak verirler mi, demiş.” (Melek Hanım)

Eşinin bulunan mevcut koşullar nedeniyle resmî nikâh hakkında herhangi bir vaatte bulunmadığını belirten 11 katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların genellikle resmî nikâhlı eşin boşanmaması, aile baskısı ve ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerden ötürü eşinin boşanmadığını, diğer bir deyişle bu konuda katılımcıların eşlerini savunma noktasında buldukları görülmektedir. 11 katılımcıdan biri olan Nazlı Hanım, konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir:

“Resmî nikâh kıyacağıym diye demedi. Öteki kadın vermiyor ki, resmî nikâh nasıl kıysın bana. Öteki kadın boşanmadı ki. Ben desem de kadın bırakmadı. İki tane resmî nikâhı nasıl kıysın ki adam. Onu da boşamadı, beni de bırakmadı. Yani böyle ömrümüz geldi gitti işte yavrum.” (Nazlı Hanım)

11 katılımcının aksine eşinin resmî nikâhlı eşinden boşanıp kendisiyle evleneceğine dair vaatte bulunduğunu belirten 9 katılımcı bulunmaktadır. Lakin şu anki durumları incelendiğinde katılımcıların çoğunun eşinin bu vaadini yerine getirmeyerek resmî nikâhlı eşinden boşanmadığı ve boşanma eyleminin gündem dışında olduğu görülmektedir. 9 katılımcıdan biri olan Serpil Hanım ise bu konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

“O ilk başta çok vardı. Kesin kesin işte hani bak boşanacağız, işte bak zaten. Hani ben ilk öğrendiğimde şok oldum ya. Hep öyle diyordu hep. İnanır mısınız? Ben de güvendim. Niye güvenmeyeyim. Dedim haklı olabilir, insanlar hata yapar,

boşanılabilir diye insan düşünüyor ama sonra çocuk oldu, eve alış bilmem ne. Araya kaynadı desem inanır mısınız? Hiçbir şey de olmadı sonra...” (Serpil Hanım)

Gerçekleştirdiği evlilik biçiminden dolayı katılımcılara aile, resmî nikâhlı eş ve sosyal çevre tarafından konu hakkında çeşitli tutum ve davranışlarda bulunulmuştur. Söz konusu bu tutum ve davranışların çoğunlukla olumsuz bir şekilde ortaya çıktığı ve katılımcıların sosyal dışlanma ve etiketlenmeye uğradıkları öğrenilmiştir. Söz konusu bu reaksiyon sonucunda katılımcıların psikolojik, sosyal ve ekonomik yapılarında bozulmalar meydana gelmiştir.

Katılımcıların çoğunun resmî nikâhlı eş ile ilk karşılaşmalarının çoğunlukla aynı hanede yaşamaya başlanması aşamasında meydana geldiği ve bu esnada iki kadın arasında fiziksel ve sözel şiddetin yaşandığı görülmektedir. Esra Hanım, “deli” olarak nitelendirdiği resmî nikâhlı eşin psikolojik problemler yaşadığını ve ilk karşılaşma gününde yaşanan olayları şu şekilde özetlemiştir:

“Ben geldikten sonra kavga dövüş. Kadın kendini camdan attı. Ondan sonra hastanede gitti, üç ay durdu. Sonra geri geldi. Kadının bacağı kırılmıştı ikisi. Platin taktılar. Üç ay hastanede durdu. Ben o sırada evdeydim. Çocuğuna baktım. Annesi vardı, babası vardı. Onlara baktım. Geldikten sonra yine psikolojisi filan bozuktu, durmuyordu. Mesela ne bileyim deli gibiydi sanki. Deli hareketleri vardı. Mutsuzdu. Çocuğa karşı hiç ilgisi yoktu. Babaannesi bakmış ona, büyütmüş altı yaşına kadar getirmiş. Ne meme vermiş ne altını değiştirmiş.” (Esra Hanım)

Katılımcılarının çoğu, ailesinin olumsuz tepki vereceğini düşündüğünden dolayı evliliklerini gizli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Katılımcıların tamamına yakınının ailesinin, kumalığı öğrendiğinde genellikle iletişimi kesme davranışında buldukları anlaşılmıştır. Katılımcıların beyanları doğrultusunda yaşanan bazı

küskünlüklerin çocuk sahibi olmanın ardından bittiği fakat çoğunlukla küskünlüklerin çoğunluk için devam ettiği görülmektedir. Gerçekleştiği evlilik nedeniyle ailesinin kendisine olumsuz tepki gösterdiğini belirten Sibel Hanım, ailesiyle olan küslüklerinin hâlâ devam ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben evlendiğim gün itibariyle baba evime gidemiyorum. Şu an itibariyle hâlâ gidememekteyim. Abim, öyle küçük bir yerde namus meselesi olması, onların gururunu incittiği için beni zaten kardeşlikten reddetti. Biz abimle hiç görüşmüyoruz. Annem de abimin gözetimi altında olduğu için annemle sadece telefon iletişimimiz var. Ben ailemi tamamen kaybetmiş oldum bu vesileyle.”
(Sibel Hanım)

Kumalığa giden süreçte katılımcıların yaşantıları genel bir şekilde değerlendirildiğinde katılımcıların yaklaşık olarak yarısının eşinin resmî nikâhlı eşinden boşanıp kendisiyle evleneceği konusunda vaatte bulunduğunu belirtmiştir. Erkeklerin boşanma ve ardından katılımcılar ile resmî bir şekilde evleneceğine dair olan söylemlerinin kumalık sürecinin hızlandırılması ve kabul edilebilirliği konularında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Fakat katılımcıların mevcut durumları incelendiğinde çoğunun eşinin söylemlerinde vaat ettiği boşanmayı gerçekleştirmediği anlaşılmıştır. Gerçekleştirdikleri evlilikten ötürü ailesi, sosyal çevresi ve resmî nikâhlı eş tarafından dışlanan ve ötekileştirilen, dünyası evdeki yalnızca bir odadan ibaret olmaya başlayan katılımcılar, resmî bir varlığı olmayan evlilikten dolayı nafaka ya da tazminat gibi hukuki haklardan yararlanamamaktadır. Bu nedenlerden ötürü kumalık deneyimlerinde “vaatler” ve vaatlerin peşinden gelen “yalnızlık” temaları yoğun bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların yalnızlık ile başlayan kumalık sürecinde resmî nikâhlı eş ile olan ilişki ağında zaman geçtikçe bir farklılaşma yaşanmaya başlandığı, bunun ise katılımcıların hamile olması ya da doğum yapmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Katılımcılar ve resmî nikâhlı eş

arasındaki ilişkide yaşanan bu frekans değişiminin her iki süreçte etkili olduğu ve ilişkinin boyut değiştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

3.4. Kumalıkta Aile İçi İlişkiler

Katılımcıların söylemlerinden elde edilen kumalıkta aile içi ilişkiler temasında; eş ile ilişkiler, resmî nikâhlı eş ile ilişkiler ve çocuklar ile ilişkiler konularında değerlendirilmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların hangi koşullarda kumalık deneyimlerini devam ettirdiklerinin tespit edilmesi konusunda, bu olgunun başkarakteri olan eşleriyle olan ilişki boyutunun incelenmesinin önemli bir nokta olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların çoğunun söylemlerinde eş baskısı, kıskançlık, şiddet ve tehdit kavramları ön plandadır. Aynı zamanda katılımcıların çoğu eşleri ile olan ilişki dinamiklerini ifade ederken eşlerinin evlilik öncesinde ve sonrasında farklı tutum ve davranışlar sergilediğini belirtmiştir. Hülya Hanım, eşinin kendisi üzerinde oluşturduğu baskı ve bulunduğu müdahaleler ile giyim şekli ve davranışları konusunda kısıtlanmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Bu baskı ve müdahaleler sonucunda kendi rızası olmadan tesettüre girdiğini belirten Hülya Hanım, kendi isteği dışında olması sebebiyle bir süre sonra eşine bu konu ile ilgili karşı çıkışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Eşim bana tabii ki karışıyordu. Sen benim artık Allah katında karımsın diyordu. Her şeyime karışıyordu. Hem de nasıl karışıyordu. Doğu kültürüyle yetişmiş mümkün mü karışmaması. Üsteliyordu açık giyinme diye. Ben Batı kültüründe yaşamışım, bikenimi giyinip denize gidiyorum. Kapandım. Ondan sonra gün geldi açıldım. Ben dedim kendi isteğimle kapanmadım. Bu şekilde kapalılığı kabul etmiyorum dedim, sonra açıldım bir daha. Sonra Allah nasip etti tekrar kendi isteğimle kapandım...” (Hülya Hanım)

Kumalık deneyiminden olumsuz bir şekilde etkilenen kişilerden bir diğeri olan resmî nikâhlı eş, mecbur bırakıldığı bu olgu karşısında çeşitli şekillerde savunma stratejileri geliştirmiştir. Fiziksel, sözel ya da ekonomik şiddet biçiminde ortaya çıkan bu tepkilerin ise ilk olarak eşe, eşe karşı güç savaşı veremediklerinde ise kumaya karşı gerçekleştiği anlaşılmıştır. Savunma stratejilerinin farklı biçimlerde ortaya çıktığı görülse de ortak bir tema kendisini göstermektedir. Aynı hanelerde yaşanan durumda iki kadın arasında herhangi bir ilişki kurulmamakta, aynı hanede yaşanan durumda ise resmî nikâhlı eş otorite sahibi olmaya çalışmaktadır. Katılımcıların çoğunun söylemlerinde resmî nikâhlı eş ile aralarında eşin paylaşamamasından kaynaklı kıskançlık kavramının ön planda olduğu ve bundan dolayı resmî nikâhlı eş ile olan ilişkilerinde olumsuzluğun sürdüğü anlaşılmaktadır. Resmî nikâhlı eşin evde egemen olduğunu belirten katılımcılardan biri olan Melek Hanım, bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Kocası varken o hâkimdi. O yığıyordu bana işleri. Buğdaya, tarlaya o gidiyordu. Ben gidemiyordum. O zaman onun sözü geçiyordu. Nice sonra kocamız öldükten sonra o oturdu. İş görmeyi bıraktıktan sonra ben ele aldım. Yer değiştirdik.”
(Melek Hanım)

Kumalık olgusunda mağduriyet yaşayan öznelerden olan iki kadın dışında varlıkları yok sayılan hane içerisindeki çocuklar, gelişimlerini tehdit eden birçok risk ile karşılaşabilmektedir. Katılımcıların çoğu söylemlerinde kumalık sürecinin ilk başlarında eşinin çocuklarının yaşlarının küçük olmasından dolayı herhangi bir olumsuzluğun olmadığını fakat ilerleyen süreçte çocukların durumu idrak etmeleri sonucunda sorunların baş gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı hanelerde yaşanan durumlarda ise çocukların birbirlerini kardeş olarak benimsemedikleri ve herhangi bir ilişki sürdürmedikleri görülmüştür. Burcu Hanım da çocuklar arasında kardeşlik ilişkisinin yaşanmadığını ifade eden katılımcılardan biridir. Konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben kesinlikle şunun taraftarı değilim. Kesinlikle onlar kardeş olamazlar. Kesinlikle görüştürmüyorum. He engellemiyorum ama tasvip de etmiyorum. Asla o çocuklarla siz altı kardeşsiniz diye bir şey yok. Hatta şöyle bir olay geçti işte. Oğlum bu olayı tabii ki bilmiyor İstanbul’da doğduğu ve büyüdüğü, babası hep başında olduğu için onun kardeşleri olduğunu bilmiyor ve ben onu on iki-on üç yaşında karşıma alarak dedim ki anneciğim böyle böyle bir durum var, senden saklamak istemiyorum, benden öğrenmeni istiyorum, istersen görüşebilirsiniz. Bana tek dediği şey: Anne görüşmesem de olur mu?” (Burcu Hanım)

3.5. Kuma Kadınların Yaşadığı Sorunlar ve Kadınlara Tavsiyeleri

Katılımcıların, insan ilişkilerinde yaşadıkları sorunların yanı sıra kurum ve kuruluşlarla yaşadıkları sorunlar da kendilerini yoğun bir şekilde göstermektedir. Eşi ve çocuğu ile farklı soyadlara sahip olmaları nedeniyle kurumlarla gerçekleştirdikleri işlemlerde kurum çalışanları tarafından bu durumun nedenine dair sorulan sorular, katılımcıları yoğun bir şekilde rahatsız etmektedir. Çocuğu ile aynı soyadını taşıyamayacağını bilen katılımcılardan, bu nedenden dolayı çocuk sahibi olmak istemeyen katılımcılar mevcuttur. Dinî nikâhlı bir aile birlikteliği yaşayan katılımcıların -yasal bir zemini olmaması nedeniyle- hukuksal olarak yaşadıkları güvencesizlik evlilik öncesi ve sonrasında kararlarını etkileyen bir unsurdur. Katılımcılar genellikle nafaka ve tazminat gibi hukuksal konularda savunmasız durumda olmalarından dolayı evliliklerini sonlandırmak istemelerine rağmen, evliliğin sona ermesi durumunda kendileri için yaşanacak dezavantajdan dolayı bu konuda çaresiz hissetmektedirler.

Merve Hanım, kuma olarak evlenilmesini tavsiye etmediğini ve şu an resmî nikâhlı olmadıkları için çocuğu ve eşi ile soyadlarının aynı olmadığını belirtmektedir. Bu yüzden kurumlar ile gerçekleştirdikleri işlemlerde sorunlar ortaya çıktığını, kişilerin bu durum ile ilgili sürekli soru sormalarının kendisini rahatsız ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Çocuğumla soyadımız aynı değil. Mesela bir tatile gitmek istesek otelde kalamıyoruz, pansiyonda kalıyoruz. Soyaddan dolayı almıyorlar. Ondan sonra bir sosyal yardım kuruluşuna gitsek ya da başka kuruluşa gitsek eşimin orada direkt E-Devlet’te eşi gözükken eski eşi. Ben orada eşim dediğim zaman bir karışıklık oluyor. Yanlış anlıyorlar filan. Bir soruyorlar niye öyle filan diye. Tabii kötü bir durum, sürekli böyle sormaları. İnsanı üzüyor.” (Merve Hanım)

Etiketlenme ve sosyal dışlanmaya maruz kaldığını belirten Hülya Hanım, evlilik sürecinde yaşadıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Sana ahlaksız gözüyle bakıyorlar. Bir eve gidiyorsun, kadın kocasından seni kıskanıyor. Sanki hemen onun kocasının üstüne geleceğim hemen veya işte kadın kendisini korumaya çekiyor sanki beni almış sanki ona da atlayacak eşim. Anlatabiliyor muyum, bu psikolojik şeyler dönüyordu hep. Hissediyorsun yani, hissettiklerim bunlar. Bunları tolere etmek çok zordu. Yani bir de alışlagelmiş şeylerin dışına çıktığın zaman toplumun fikirleri değişiyor.” (Hülya Hanım)

Kumalığı tavsiye etmeyen Burcu Hanım, bu süreçte “eksik” ve “yarım” hissettiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

“... Her zaman bir yanın eksik ve yarım. Her zaman. Hep böyle içinde bir şey var. Kesinlikle tavsiye etmiyorum. Kesinlikle tavsiye etmiyorum. Hiçbir kadın, hiçbir kadına asla ve asla böyle yapmamalı. Çünkü dediğim gibi yapmak istediğin çoğu şeyi yapamıyorsun. Belki böyle olmasaydı çok daha farklı yerlerde olabilirdim. Çok güçlü bir insanım çünkü. Ayakları üzerine çok sağlam basabilen bir insanım ama bozuk aileden gelenlerin genellikle sonu bu.” (Burcu Hanım)

Aslı Hanım, katılımcıların çoğunun yaşadığı sorunları özetler nitelikte bir açıklama ile yaşanan kıskançlık duygusu, ekonomik zorluklar, eğitim hayatından

kopuş ve özel hayatın gizliliğinin bozulması gibi unsurları şu şekilde ifade etmektedir:

“Şöyle bir kere özelin çok ortalığa seriliyor. Herkes bu konuyu merak ediyor. Dedikodumuz yapılıyor. Eşinizle yedi-yirmi dört beraber olmak istersiniz sonuçta en yakınınız ama başka bir yere de gidiyor ve siz nereye gittiğinizi biliyorsunuz. Bu biraz rahatsız edici oluyor. Ekonomik olarak da biraz zor oluyor. İki eve bakmaya çalışıyor. Kızını getirebilir aslında buraya ben ona da bakırım. Onun haricinde böyle okulu filan yarıda bırakma gibi şeylere sebep olabiliyor. Bilemiyorum, zor çok zor. Ailemizden uzak kalıyoruz. Özellikle ben hem ailemden uzak kalıyorum hem de bayramdı cenazeydi hep tek geçiriyorum.” (Aslı Hanım)

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Kumalık olgusuna ilişkin olarak literatürde bulunan çalışmalar incelenmiş olup yapılan inceleme sonucunda konu ile ilgili yapılan çalışmaların nicel olarak yeterli sayıda olmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmada ilgili literatüre katkı sağlamak adına resmî nikâhlı bir erkekle dinî nikâh ile evlenmiş olan -toplumda yaygın kullanış biçimiyle- kuma kadınların aile ilişkileri ile psikososyal ve sosyoekonomik sorunlarının analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Katılımcıların söylemlerinden elde edilen veriler neticesinde çoğunun, aile ilişkisi dinamiklerinde erkeklerin kadınlar üzerinde baskı ve denetim kurduğu geleneksel ataerkil bir aile yapısında yetiştikleri ve bu yapı içerisinde aile baskısı, kapalı aile yapısı, alkol ve kumar bağımlılığı gibi kavramlar yoğun bir şekilde görülmektedir. Söz konusu bu tip ailelerde; aile bireyleri arasında sınırlı bir iletişim yaşanmakta ve ailedeki erkek bireyler, kadın bireyler üzerinde giyim şekli, arkadaş seçimi ve ev dışında geçirilen vakit gibi konulara ilişkin olarak karar mekanizması olmaktadır.

Birden çok evlilik yapan katılımcılar, ilk evliliklerini genellikle görücü usulü biçiminde gerçekleştirmişlerdir. Geçmiş evlilik deneyimlerinde -sevgi ve ilgi kavramlarına hissettikleri eksiklikten kaynaklanan bir yönelimle- evliliklerini sorgulayan ve başka evlilikler ile kıyaslayan katılımcılar evliliklerine karşı bir memnuniyetsizlik hissetmeye başlamışlardır. Katılımcıların görücü usulü, aile büyüklerinin karar mekanizması olması, erken yaşta evlilik ve yaş farkı gibi çeşitli koşullar altında başlayan geçmiş evliliklerinde yaşanan çeşitli şiddet türleri -kumar bağımlılığı, baskı, tehdit ve sevgisizlik- evliliklerin bitişini doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Evliliğin sona ermesinin ardından aileleri tarafından olumsuz tepkiye maruz kalan katılımcılar böylece sosyal destek sistemlerinden birini kaybetmişlerdir. Bu noktada yalnızlaşan katılımcılar bir kurtuluş olarak nitelendirdikleri ikinci bir evlilik sürecine yönelmişlerdir.

Katılımcıların yarısının eşi, resmî nikâhlı eşinden boşanıp katılımcılarla evleneceğine dair vaatlerde bulunmuştur. Fakat güncel durumda erkekler bu söylemleri gerçekleştirmemiş ve boşanma konusunu arka plana atmıştır. Katılımcıların kalan yarısı ise resmî nikâhlı eşin boşanmak istememesi ve aile baskısı gibi unsurlar nedeniyle eşinin boşanma konusunda herhangi bir söylemde bulunmadığını belirterek bu konu hakkında eşlerini savunma noktasında bulunmaktadır.

Kuma olmalarından dolayı resmî nikâhlı eş ve sosyal destek sistemlerinden olumsuz tepkiler alan katılımcılar, maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve etiketlenme nedenleriyle psikososyal ve ekonomik olarak sorunlar yaşamışlardır. Gerçekleştirdikleri evlilik biçiminden dolayı ailesinden olumsuz tepki alacağını düşünen katılımcılar bu sebepten ötürü evliliklerini gizli bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Katılımcıların neredeyse tamamının ailesinin gösterdiği olumsuz tepkilerinden biri, evliliğin öğrenilmesinin ardından kızları ile ilişkilerini sonlandırmaları olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların ailelerinden

birkaçı, kızlarının doğum yapmasının ardından tekrar iletişim kurmaya başlamışlardır. Lakin böyle bir tutum, katılımcıların çoğunun ailesi için geçerli olmamıştır. Aileleri ile küskünlük içerisinde olan katılımcılar yalnızlaşmış ve aile özlemi içerisine girmişlerdir.

Katılımcıların kumalık deneyimlerinde yaşadıkları psikososyal ve sosyoekonomik sorunların belirlenmesi ve çözümlenmesi adına aile sistemi dinamiklerinin analiz edilmesi büyük bir öneme sahiptir. Katılımcıların eşlerinin çoğu, evlilik öncesi ve sonrasında farklı tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmının eşleri ile olan ilişki dinamiklerinde kıskançlık, şiddet, baskı ve tehdit kavramlarının yoğun bir şekilde görüldüğü dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğunun, pek çok konuda baskıcı bir tutum sergileyen geleneksel ataerkil bir zihniyete sahip olan erkekler ile evli olduğu anlaşılmaktadır. Kumalık olgusunun Anadolu’daki varlığını incelemek isteyen Başaran Alkan (2001) Anadolu’da Çok Eşlilik ve Kumalık Olgusu adlı çalışmasında kuma kadınlar ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiştir. Araştırmasında gerçekleştirdiği derinlemesine görüşmeler neticesinde kumalık geleneğinde hanedeki karar mekanizmasının erkek olduğu ve bu kararı erkeğin tek başına aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Kumalık deneyiminde mağduriyet yaşayan öznelere bir diğeri olan resmî nikâhli eş, fiziksel, psikolojik ya da ekonomik anlamda kumasına karşı çeşitli şiddet türlerinde bulunmuştur. Resmî nikâhli eşlerin kendilerini savunmak adına verdikleri bu tepki çeşitli biçimlerde kendini gösterse dahi kadınların davranışlarında çoğunlukla ortak bir nokta bulunmaktadır. Örneğin; ayrı evlerde yaşamaya devam edildiği koşullarda iki kadın arasında herhangi bir ilişki kurulmaz iken; aynı evde yaşamaya başlanıldığında ise resmî nikâhli eş evde otorite kurmaya çalışmıştır. Resmî nikâhli eş ile olan ilişki dinamiklerinin çoğu olumsuz olmakta, bu olumsuzluk ise çoğunlukla eşin paylaşılmasından

dolayı yaşanan kıskançlık unsurundan kaynaklanmaktadır. Yılmaz, Tamam ve Bal (2015: 225) çok kadınlı evliliklerde resmî nikâhlı eş ve kuma arasında kıskançlık, rekabet ve öfkenin yaşanabileceğini ve bunların yanı sıra aile içi şiddetin ortaya çıkabileceğini belirtmektedirler. Bu sebeplerle, çok kadınlı evlilik yaşayan kadınlarda somatizasyon ve depresyon başta olmak üzere ruhsal rahatsızlıklar ve belirtiler, evlilik ve yaşam doyumunda azalma, düşük benlik saygısı gibi sorunların daha yoğun görüldüğünü eklemektedirler.

Katılımcıların resmî nikâhlı eş ile olan ilişki dinamiklerinde yaşadıkları olumsuzluğun baş nedeni olarak kıskançlık unsurunun yanı sıra ev içi iş bölümünün adaletsizliği de ön plana çıkan nedenlerden biri olmuştur. Gümüş (2017) Türkiye’de Toplumsal Bir Sorun Olarak Kuma Evliliği: Hatay Örneği adlı araştırmasında kuma evliliklerde erkeklerin geleneksel ataerkil bir yapıda kadınlar üzerinde tahakküm kurarak kumalık geleneğini sürdürdüğü ve bu evlilik biçiminde iki kadın arasında simgesel bir şiddetin ortaya çıktığı sonucuna varmıştır. Ayrıca yaşanan çok kadınlı evlilik nedeniyle iki kadın arasında meydana gelen güç savaşı ve ev içi emek sömürsünün de bulunduğunu da belirtmiştir.

Bu çalışmada kuma kadınlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin incelenmesi sonucu kumalık olgusuna dair belirli sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçlardan ilk olarak kumalığın nedenleri incelendiğinde; erkeklerin ailelerinin karar mekanizması olduğu koşullar altında kendi istekleri dışında ilk evliliklerini yapması, evliliğin sona erdirilmesine kültürel olarak izin verilmemesi, erkeklerin çocuk fakat özellikle erkek çocuğu olmaması durumunda eşini suçlaması ve son olarak ise sadece ataerkil bir tutum ile ikinci bir kadın ile evlenmeyi istemesi olarak sıralanabilmektedir.

Bailey ve Kaufman (2010: 8) çok kadınlı evliliklerin, şefkat göstermenin kapalı olduğu kültürlerde yaygın olarak görüldüğünü ve boşanmanın damgalanması,

boşanma nedenlerinin sınırlı olması ve boşanma nedenlerini kanıtlamak için yüksek asgarilere sahip olması nedenleriyle boşanma yerine kullanıldığını belirtmektedir. Özkan, Altındağ ve Şentunalı ise (2006) *Mental Health Aspects of Turkish Women From Polygamous Versus Monogamous Families* adlı çalışmalarında çok kadınlı evliliklerin kadınların ruh sağlığı üzerindeki etkilerini analiz edebilmek amacıyla Diyarbakır’ın Suriçi ilçesinde bulunan yaşları en az 18 olan kadınlar ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma sonucunda; kadınların çok kadınlı evlilikleri kabul etmelerinin nedenleri olarak resmî nikâhlı eşler için %83 kültürel zorunluluklar, %10 çocuk sahibi olamama, %5 erkek çocuk sahibi olamama, %1 tıbbi hastalıklar; kuma kadınlar için %78 kültürel zorunluluklar ve %22 gayriresmî ilişkinin yaşanması şeklinde belirtmişlerdir. Ayrıca Ulutaş (2019) *Eril Kodlar Kısacasında Kadınlık Halleri: Kumalık* adlı çalışmasında eril dil ve kodlar içerisinde kumalığın ne olduğunu anlamak adına iki belgesel filmi ele almaktadır. Çalışmasında erkek çocuk sahibi olma konusuyla ilgili bazı yorumlamalarda bulunmuştur. Ulutaş, erkek çocuk sahibi olmanın güç ve prestij gibi güçlü değerleri ifade ettiğini ve kadının erkek çocuk sahibi olamamasının, üzerine gelmesi muhtemel kumanın gelişini hızlandırdığını vurgulamaktadır.

Katılımcıların; erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurduğu, üyeler arasında açık bir iletişimin kurulmadığı, duygu ve düşüncelerin ifade edilemediği kapalı bir yapıya sahip bir ailenin üyesi olmaları eş seçiminde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkili olmuştur. Özellikle katılımcıların babaları ile eşlerinin birtakım özelliklerinin benzerlik taşıması bunu desteklemektedir. Kadınların bedenleri üzerinden açıklanan ve erkeklerin kadınlar üzerinde özellikle bedeni üzerinden kontrol etme amacı taşıyan namus, geleneksel toplumlarda ataerkil düzenin oluşturduğu baskın bir kavramdır. Katılımcıların tamamının ailesinin bu bakış açısına sahip olması nedeniyle katılımcıların özellikle erken yaşta namusunun

korunması adına evlilik süreci hızlandırılmış olup tanımadıkları ve gönül bağı kurmadıkları kişilerle görücü usulüyle evlendirilmişlerdir.

Bu şartlar altında başlayan evlilik hikâyelerinde olumsuz aile deneyimleri yaşayan katılımcılar bir süre sonra sevgi ve ilgi kavramlarının eksikliğinden dolayı evliliklerini sorgulama sürecine girmişler ve başka evliliklerle kendi evliliklerini mukayese etmişlerdir. Bu sorgulayış içerisinde aile içi şiddet, kumar ve alkol bağımlılığı, işsizlik gibi olumsuz unsurların bulunması evliliğin sona ermesi noktasında hızlandırıcı yönde bir etkiye neden olmuştur. Evliliklerinin sona ermesinin ardından bekâr bir kadın olarak maddi ve manevi sorunlar yaşayan katılımcıların sosyal destek sistemlerinin yetersiz olması, ekonomik olarak bağımlı kılınması ve erkeklerin kendileri üzerinde kurdukları baskı ve tehditler nedenleriyle kurtuluş olarak bir çıkış yolu aramışlardır. İkinci bir evlilik olarak sonlanan bu yolda ise kurtuluş olarak nitelendirdikleri evliliği gerçekleştirirken evlenilecek kişinin medeni durumunun sorgulanmadığı bir süreç cereyan etmiştir. Her iki kadına da kumalığın zamanla kabullendirilmesiyle bu süreç, erkeğin iki kadın ile aynı anda aile birlikteliğini sürdürmesiyle sonuçlanmıştır.

İstanbul ilinde yaşayan 20 kuma kadın ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde söz konusu sonuçlar elde edilmiştir. Tüm bu sonuç maddeleri değerlendirildiğinde; yasal bir varlığı olmayan dinî nikâh ile evli olan kumaların bu evlilik nedeniyle maddi ve manevi anlamda güvencesizlik içerisinde buldukları, gerçekleştirdikleri evlilikten ötürü sosyal çevreleri tarafından sosyal dışlanma ve etiketlenmeye maruz kaldıkları ve psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak sorunlar yaşadıkları sonucuna varılmaktadır.

Bu sonuç bağlamında, tespit edilen sorunların önlenmesi adına kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından, kadınların; haklar ve hukuki süreçler bağlamında bilgilendirilmesi önemli bir husustur. Bunun dışında Türkiye’de ancak resmî nikâh gerçekleştikten sonra dinî nikâh yapılabilmektedir. Türk Medeni

Kanunu'nun 143. maddesi gereğince yapılması gereken bu sıralamaya rağmen resmî nikâh ile evlenmeden dinî nikâh kıyan kişiler bulunmaktadır. Bu durumun engellemesi adına devlet görevlilerinin bu şekilde evlenen kişileri ve dinî nikâh kıyan din görevlilerinin denetlenmesi elzemdir. Ayrıca resmî nikâh öncesinde kıyılan dinî nikâhlar vesilesiyle ortaya çıkması muhtemel sorunlar takip edilmeli ve suiistimallere karşı ise gerekli cezai yaptırımların sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bailey, M., & Kaufman, A. J. (2010). *Polygamy in the Monogamous World: Multicultural Challenges for Western Law and Policy*. Oxford: Praeger.
- Başaran Alkan, N. (2001). Anadolu'da Çokeşlilik ve Kuma Olgusu. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bilim Dalı.
- Brooks, T. (2009). The Problem With Polygamy. *Philosophical Topics*, 37(2), 109-122.
- Gümüş, K. (2017). Türkiye'de Toplumsal Bir Sorun Olarak Kuma Evliliği: Hatay Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Haviland, W. A., Prins, H. E., Walrath, D., & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kottak, P. (2015). *Cultural Anthropology Appreciating Cultural Diversity*. New York: McGraw- Hill.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lundberg, G. A., Schrang, C., & Larsen, O. N. (1970). *Sosyoloji Cilt II*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını No: 20.

- Ozkan, M., Altindag, A., Oto, R., & Sentunali, E. (2006). Mental Health Aspects of Turkish Women From Polygamous Versus Monogamous Families. *International Journal of Social Psychiatry*, 52(3), 214–220.
- Tolan, B. (1991). Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru. B. Dikeçligil, B. Dikeçligil, & A. Çiğdem (Dü) içinde, *Aile Yazıları 2: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme* (s. 500-512). Ankara: Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. Temmuz 1, 2019 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Türk Medeni Kanunu. (2001, Kasım 22). Mayıs 10, 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> adresinden alındı.
- Ulutaş, E. (2019). Eril Kodlar Kısacasında Kadınlık Halleri: Kumalık. Ö. Altunsu Sönmez, & G. Aksan (Dü) içinde, *Aile Kurumuna Farklı Bakışlar* (s. 265-299). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yılmaz, E., Tamam, L., & Bal, U. (2015). Poligami ve Ruh Sağlığına Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 7(2), 221-228.
- Zeitzen, M. (2008). *Polygamy A Cross-Cultural Analysis*. New York: Berg.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Despite legal regulation, marrying a second-wife—one of the polygamous marriage forms—which is a traditional phenomenon based on cultural and religious systems still persists in Turkey. In this form of marriage, men usually legally marry their first wives in terms of chronology and religiously marry their second wives. In this context, this study aimed to examine the family relations and psychosocial and socioeconomic problems of women who are religiously married to legally married men—traditionally called second-wives.

Method

This study employed qualitative research methods in an attempt to analyze second-wives’ experiences regarding the phenomenon of marriage with a second-wife in a direct and detailed manner. In-depth interviews were conducted using informed consent form, personal information form containing questions targeting demographic information, and semi-structured interview form with open-ended questions.

Target population for this research was all the second-wives in Turkey who are religiously married to legally married men, but since it was not feasible to attain a representative sample for this population the sample for the present study was limited to women residing in Istanbul who are religiously married to legally married men. Convenience sampling and snowball sampling methods were used in this study. In this way, in-depth interviews were conducted with 20 second-wives residing in Istanbul.

To be able to conduct in-depth interviews, the ethics committee approval was obtained with 2020/15 protocol number from T.C. Yalova University Ethics Board for Research with Human Subjects on 10.02.2021. After the ethics approval the informed consents from the participants were obtained, in-depth interviews were initiated. These in-depth interviews took 1 hour in average and were recorded with a tape recorder. After the voice records were transcribed, coding patterns and themes were identified based on the statements of participants while adhering to the phenomenological approach. Identified themes were categorized into 4 main themes using descriptive analysis.

Findings (Results)

In the Results section, in-depth interviews with 20 second-wives residing in Istanbul were analyzed. After demographic information were presented, the

collected data was evaluated within the compass of the 4 main themes. In these 4 main themes, information regarding the family life prior to getting married as a second-wife, the process leading to this marriage, domestic relations in the context of a marriage with second-wife, and the problems second-wives are facing and related recommendations were presented respectively. In order to protect participants' personal information, cryptonyms were used instead of real names.

When participants' domestic relations were examined, it can be claimed that they were mostly raised by families governed by traditional patriarchal structures. Closed family structures, oppressive families, domestic violence, and fragmented families were emphasized in the expressions of most of the participants.

When the lives of the participants during the process leading to become a second-wife were examined, it was found that approximately half of the participants reported that their husband made a promise to divorce their first wives and to legally marry them. It is thought that men's claims about divorcing the first wife and planning to legally marry the second wife plays a major role in the speeding and the acceptability of the marriage in the form of a second-wife. However, when the current situation of the participants were checked, it was observed that most of the husband did not implement the divorce they promised.

The participants were found to be stigmatized and marginalized by their families, social circle, and their husbands because of their marriage and their lives became to be comprised of only a single room. Due to a marriage without a legal basis, they cannot benefit from legal rights such as maintenance payment and indemnity. For these reasons, "promises" and "loneliness" following these promises becomes prominent themes in the experiences of second-wives. It was observed that a change occurs in the relationship between the second-wife and the husband during their religious marriage which begins with the loneliness of the second-wife and this change was usually caused by the second-wives' pregnancy or delivery. It was inferred that this change in the relationship between the second-wife and the husband had an effect on both processes and altered the structure of the relationship.

Legal insecurity that the religiously married participants have to endure—because the lack of a legal base in the marriage—is a factor influencing their decisions before and after the marriage. Because participants are generally vulnerable in terms of legal terms (e.g., maintenance payment, indemnity), even if they wish to terminate the marriage, they feel desperate due to disadvantages they are going to experience after the marriage ends.

Conclusion and Discussion

In this study, conclusions regarding marriage with a second-wife were drawn based on the analysis of the data obtained through in-depth interviews with second-wives. First of all, several factors emerged as for the reasons of marrying a second-wife: men’s having their first marriage against their will in case of a family which acts as a decision maker for their son, culturally forbidding the termination of the first marriage, men’s tendency to accuse their first wife in case that they cannot have (especially male) children, and men’s desire to marry a second-wife solely because of their patriarchal attitudes.

As a result of this study, it was observed that second-wives who are religiously married to their husband with no legal basis were experiencing both material and moral insecurities, they were stigmatized and marginalized by their social circle because of their marriage, facing psychological, social, and economic problems.

KADINLARIN OMUZLARINDAKİ AĞIR YÜK: “GÜZELLİK”*

Emine Meliha KURTDAS*

Öz

Beden, kültür tarafından üretilen, kullanılan ve denetlenen sosyal bir olgudur. Benliğin ve kimliğin bir parçası olduğu kadar, bireyin toplumsal konumunun da temel belirleyicilerinden biridir. Kadın ve erkeğin toplumsal konumunu ve rollerini belirlemede de önemli bir faktördür. Ancak bedene yüklenen anlamda erkek ve kadın arasında bir ayırım söz konusudur. Bu ayrımların başında “güzellik” olgusu gelir. “Güzellik”, hemen her kültürde kadını tanımlamada kullanılan temel ölçütlerden biri olmuştur. Ancak kadını tanımlamada kullanılan güzellik olgusunun anlamı ve önemi zamana ve topluma bağlı olarak da değişmektedir. Örneğin Batı’da modernizmle birlikte fiziksel güzelliğe verilen önemin artması ve güzelliğe ilişkin bir standart yaratılması, kadınlar için güzelliği ulaşılması gereken bir hedef ve aynı zamanda bir problem haline getirmiştir. Güzelliğin kadınlar için mutlak bir buyruk olduğu ve kadın üzerinde baskı yarattığı savından yola çıkan bu çalışma, çalışan kadınların güzellik algısını ve güzel olmanın üzerlerinde yarattığı baskıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma nitel desenli bir alan araştırması olup, veri toplama aracı olarak görüşme tekniğini kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Beden, Güzellik, İdeal Beden, Modernizm

* Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu’nun 17/06/2021 tarih ve 2021/12-9 sayılı kararıyla uygun görülmüş olup araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, emine.kurtdas@inonu.edu.tr

HEAVY DUTY ON WOMEN'S SHOULDERS: “BEAUTY”*

Abstract

The body is a social phenomenon produced, used and controlled by culture. The body is part of the self and identity. It is also one of the main determinants of the social position of the individual. The body is also an important factor in determining the social position and roles of men and women. However, there is a distinction between men and women in the sense attributed to the body. In this context, “beauty” for women is one of the main determinants in defining women. Beauty comes first among the basic criteria used to determine the “ideal woman” in every culture. However, the meaning and importance of the phenomenon of beauty used to define women also changes depending on time and society. For example, the increase in the importance given to physical beauty with modernism in the West and the creation of a standard for beauty have made beauty a goal to be achieved and also a problem for women. This study claims that beauty is an absolute commandment for women and creates pressure on women. The study aims to reveal the perception of beauty of working women and the pressure that being beautiful creates on them. The study is a qualitative patterned field study and used the interview technique as a data collection tool.

Keywords: Women, Body, Beauty, Ideal Body, Modernism

1. GİRİŞ

Bedenin çoğu zaman biyolojik niteliği ön planda olmuş ve beden daha çok bu bağlamda ele alınmıştır. Oysa beden biyolojik olduğu kadar sosyal bir olgudur. Çünkü her toplum bedeni, kendi kültürü bağlamında üretir ve denetler. Bu nedenle bedenin anlamı kültürden kültüre ve zamana bağlı olarak değişmekte ve farklılaşmaktadır. Geleneksel toplumlarda doğanın bir parçası olan beden, modern dönemde ve özellikle günümüzde inşa edilen, değiştirilebilen, kontrol edilen, çeşitli anlamlarla yüklü bir göstergeler bütünü ve toplumsal üretim alanı

---

* This study was approved by the decision of İnönü University Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee dated 17/06/2021 and numbered 2021/12-9 and was prepared in accordance with research and publication ethics.

olarak tanımlanabilir. Bedenin biyolojik bir varlıktan sosyal bir varlığa dönüşümü aynı zamanda bedeni hem kadın hem erkek için sosyal bir sermayeye dönüştürmüştür. Günümüzde beden, bireyin benliğinin ve kimliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bireyin toplumdaki konumunu belirlemede etkili ve önemli bir bileşendir. Ancak bedenin sosyal sermaye haline gelmesinin özellikle kadın için daha belirgin bir durum olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada ortaya çıkan anahtar kavram ise güzelliştir.

Güzellik, kavram olarak hoşça giden, beğenilen şeyleri tarif etmekte kullanılır. Mesela bir manzaraya, bir resme, bir nesneye veya müzik eserine güzel nitelendirmesi yapılabilir. Ancak güzellik sadece bir nesneye ait objektif bir değerlendirme değildir, güzellik aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Çünkü güzellik en baştan beri sosyo – kültürel anlamlarla yüklü bir kavram olmuştur. Güzelliğin aynı zamanda bir cinsiyeti de vardır. Güzellik kadına ait bir özelliktir ve kadını tarif etmekte kullanılan bir kavram olagelmıştır. Güzelliğin kadına özgü olmasının temelinde ise sadece kadının biyolojik özellikleri yer almaz. Kadının güzelliğini aynı zamanda sosyal, ekonomik, politik ve kültürel faktörler belirler. Örneğin toplumsal cinsiyet rolleri gereği erkek güçlü, aktif, yaratıcı gibi özelliklere sahipken kadın ise zayıf, narin, pasif ve kırılımandır. Erkek koruyan, kadın ise korunmaya muhtaç olarak konumlandırılmıştır. Erkek seçen, kadın ise seçilendir. Erkek bakan, kadın ise bakılındır. Kadın; arzu edilen ve hoşça giden cinstir. Bu nedenle güzel olmak zorundadır.

Güzelliğin tarihine ilişkin sosyolojik bir okuma yapıldığında bu sürecin dönüm noktasının modernizm olduğu söylenebilir. Modernizm ile birlikte fiziksel güzellik ön plana çıkmış ve modernizmin doğası gereği pek çok şeyde olduğu gibi güzellikte de bir standartlaşma yaratılmıştır. Modernizmin fiziksel güzelliği ön plana çıkararak yaklaşımından ve güzellikte yarattığı standartlaşmadan kadın da nasibini almıştır. Kadın için güzellik artık onu nitelendiren ve onu görünür kılan

en önemli özelliği haline gelmiştir. Güzelliği sayesinde “ikinci cins”, “güzel cins” olmuştur. Toplumda görünürlüğü artmış, statü kazanmıştır. Dolayısıyla kadın için güzellik bir sıfat olmanın ötesinde sosyal bir gerçeklik ve hatta bir gereklilik olmuştur. Ekonomik, sosyal, kültürel ve politik bir artalanı vardır. Modernizmle başlayan ve günümüzde tüketim toplumunda adeta doruk noktasına ulaşan güzel olmak ya da güzel görünmek zorunluluğu aynı zamanda kadın bedeninin denetimi ve kontrolünü de beraberinde getirir. Tüketim toplumunda güzellik olgusu kadın için adeta bir buyruğa dönüşmüştür. Beden, kadının benliğinin ve kişiliğinin bir yansıması haline gelmiş, standartlara uygun hale getirilmek zorunda kalınan bir tüketim nesnesine dönüşmüş durumdadır. Bu durum aynı zamanda kadına ağır bir yük getirmektedir. Bu yük güzel olmak ya da güzel görünmek zorunluluğudur.

Ekonomik, politik ve sosyo – kültürel belirleyiciler tarafından şekillendirilen güzellik olgusunun, kadınlar için mutlak bir buyruk olduğu ve kadın üzerinde bir baskı yarattığı savından yola çıkan bu çalışmanın amacı; Batı’da ortaya çıkan standartlaşmış güzellik algısının günümüzde özellikle çalışan kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koymaktır. Çalışan kadınların güzellik algısını ve güzel olmanın üzerlerinde yarattığı baskıyı göstermeyi amaçlayan çalışmada öncelikle güzelliğin tarihinin Batı modernizmi üzerinden bir okuması yapıldıktan sonra günümüzde çalışan kadınların güzellik algısı ve güzelliğin onlar üzerinde yarattığı etkilerin sosyolojik bir çözümlemesi yapılmıştır.

2. BEDENİN İNŞASI VE GÜZELLİK OLGUSU

Bedenin her ne kadar biyolojik yönü ön planda olsa da her zaman kültür tarafından biçimlendirilen ve kültürel anlamlara sahip bir yönü de olmuştur. Örneğin antropolojik açıdan beden insanın ilk ve doğal bir “alet”i olarak görülmüştür. Bedeni kullanmaya yönelik bilgiler üreten kültür aynı zamanda bedeni biçimlendirmekte ve beden teknikleri vasıtası ile üyelerine bir kimlik

kazandırmaktaydı (Nazlı, 2009: 61-62). Ancak ilkel toplumlarda bireysel kişilik veya bireyselleşmiş bir beden algısı söz konusu değildir. Bu toplumlarda beden, üzerindeki izler, yaralar, kesikler vb. ile dünyanın ve içinde yaşanan topluluğun bir parçası olmuştur. Bu yaklaşım ise modernizmle beraber değişmiştir. Modern dönemde beden artık eskisi gibi topluluğun, kaynaşmış sosyal bedeninin ayrılmaz bir parçası değildir. Disiplin altına alınmaya çalışılan beden, kimliğin bir parçası haline gelmiştir (Çabuklu, 2004: 96-98). Modernizmle beraber beden, artık üzerinde değişiklikler yapılabilecek, düzenlenebilecek, inşa edilebilecek bir olgu olmuştur. Modernizmin akıl ve bilim yolu ile doğayı kontrol etme, şekillendirme ve değiştirme arzusu bedene de yönelince beden ruhtan ayrılmış, bir meta haline gelmiştir.

Bedenin biyolojik niteliğinin arka plana itilmesi ve sosyo – kültürel boyutunun ön plana çıkmasında sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin rolü büyük olmuştur. Geleneksel toplumlarda daha çok dinin etkisi ile anlamlandırılan ve şekillendirilen beden, sekülerleşme ile birlikte dinin etkisinden kurtularak yeni otoritelerin etkisi altına girmiştir (Turner, 2008). Böylece bedenın toplumsal yönü, biyolojik yönünden daha ön plana çıkmıştır. Beden artık toplumun değerleri ve ideolojisi tarafından şekillendirilen, sağlık, hastalık, gençlik, yaşlılık, güzellik gibi kavramların somutlaştığı alandır (Demez, 2012: 513). Artık bireyler bedeni ile daha çok ilgilenmekte, bedeni kişisel kimliklerini yansıtan bir simge olarak görmektedir (Shilling, 1993: 1). Buna bağlı olarak da beden gittikçe daha fazla kontrol edilen, baskı altında tutulan ve şekillendirilmeye çalışılan bir metaya dönüşmüştür.

Beden üzerinde uygulanan kontrol ve baskının dikkat çekici önemli bir yanı kadın bedenın ön planda olması ve bedene yönelik söylemlerin ve denetimin kadın bedenine yönelik olmasıdır (Özbudun, 2006: 22). Özellikle Batı kültüründe modernizmle birlikte kadın bedeni, özel bir ilgi nesnesi ve yeni bir tür saplantı

olmuştur. Bu yeni saplantı kadınları bedenleri ile ilgili bir dizi meşguliyetin taşıyıcısı yapmıştır (Coward, 1989: 20-21). Kadın bedeninin ön plana çıkmasında ise bedenin dışı olduğu görüşünün etkisi vardır. Bedenin estetik/erotik değişim değerine indirgenmesi sürecinde estetik/erotik söylem kadın üzerinden hareketle düzenlenir. Çünkü cinsellik kadındır (Baudrillard, 2004: 174-177). Toplumsal cinsiyet rolleri gereği toplumda erkekler daha çok başarı ve güçleri ile kadınlar ise güzellik ve çekicilikleri ile anılmaktadır. Bu nedenle güzel ve çekici olmak kadın için bir zorunluluktur. Kadınların bedenlerine ilişkin algılarının ve müdahalelerinin temelinde ise bu düşünce yatmaktadır. Çünkü kadın arzu edilendir, güzel ve çekici olmak zorundadır. Kadınların bedenine yönelik müdahalelerin ve söylemlerin temelinde de bu yüzden “güzellik” olgusu vardır.

Sözlüklerde “göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı” (TDK) olarak tanımlanan güzel, en genel anlamıyla beğenilen ve hoşla giden şeyleri nitelemek için kullanılan bir kavramdır. Güzel ya da güzellik uzun bir süre sadece somut varlıkları nitelemek için değil bunun yanında soyut (ahlak, erdem, iyilik, doğruluk vb.) kavramlar için de kullanılmıştır. Ancak modernizm ile birlikte güzellik somut varlıklar ve özellikle bedeni nitelendirmek için kullanılan bir kavram olmuştur.

Neyin güzel olduğu kişiden kişiye, dönemden döneme ve kültürden kültüre değişir. Bu nedenle güzel göreceli bir kavramdır. “Çoğu zaman, bir şeyi güzel ya da çirkin bulma, estetik ölçütlerden değil, siyasal ve toplumsal ölçütlerden kaynaklanır” (Eco, 2015: 12). Bu nedenle güzel ya da güzellik sosyolojik bir olgudur. Güzelliğin sosyolojik boyutunun önemli bir kısmı ise beden ve özellikle kadın bedeni ve güzelliği ile ilgilidir. Çünkü güzellik kadına has bir durum olarak görülmektedir ve kadının toplumsal yaşamdaki yerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir.

Kadınların sosyal kimliği genel olarak kültürün bedenleri ile ilgili kavrayışları tarafından belirlenmektedir. Kadın ister “eksik etek”, ister “yürüyen rahim”, ister ilahi güzelliğin dünyevi yansıması, ister İblis ‘in hizmetinde şehvet düşkünü sayılsınlar, kadınların yaşamlarına kendi toplumlarının daha özgül cinsiyet tanımlamaları kadar, bedene yönelik tutumları da egemen olmuştur (Grieco, 2005: 53). Kültür hem erkek hem kadın cinsini, erkek ve kadın cinsel kimliklerini belirler. “Hakiki kadın” hem dişil hem de güzel olan kadındır. Tıpkı Weber’in ortaya koyduğu gibi ideal tiptir. Çirkinlik ile dişilik bağdaşmamaktadır. Çirkin kadın daha nötr, daha az cinsel kimlikli bir kategoriye aittir ve bu yüzden kültürün ürettiği anlatılarda ve imgelerde yer alma olasılığı daha azdır. Kültür kadınlık ile görünüş, kadınlık ile fiziksel güzellik, kadınlık ile cinsellik arasında çok yakın bir bağlantı kurar (Nahoum-Grappe, 2005: 92). Çirkin kadın ise kültürel anlatının hep olumsuz tarafında konumlandırılır. Çünkü kültür güzel kadını görünür kılar, çirkinini ise yok sayar. Bu yüzden masallarda, efsanelerde, hikâyelerde ana karakter genç ve güzel kadındır. Çirkin kadın ise yaşlıdır ve kötülükle ilişkilendirilir. Örneğin kötü kalpli cadı pamuk prenses kendisinden güzel olduğu için onu öldürmeye çalışmıştır, külkedisi güzelliği yüzünden acı çeker, Batı’da olduğu gibi Doğu masallarında da bu durum değişmez. Ancak genç ve güzel kadın her ne kadar acı çekse de sonuçta her zaman masal onun için mutlu son biter. Çünkü güzel olmak mutluluk getirir.

Güzellik kadının hiçbir zaman kaçamayacağı bir durumdur. Çünkü kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özel, çerçevelenmiş bir alanda doğmak demektir. Bu nedenle kadınların toplumsal kişilikleri sınırlı ve koşullandırılmış bir yerde şekillenir. Kadın, olduğu ve yaptığı her şeyi gözlemek zorundadır. Erkekler nasıl görüldüğü, hayatında başarı sayılan şey açısından son derece önemlidir. Kendi varlığını algılayışı, bir başkası tarafından beğenilme duygusuyla tamamlanır (Berger, 2011: 46). Bu nedenle kadının toplumsal tarihinin büyük bölümü giysilerin, kozmetiğin ve maddi kültürün içine gömülüdür (Dyhouse,

2015: 21). Kadın için güzel olmak adeta bir zorunluluk, kaçamayacağı bir sondur. Bu durumun ortaya çıkmasında ise özellikle Batı’da ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle kadınların güzellik hikâyesini Batı kültürü üzerinden okumak gerekmektedir.

3. BATI’DA KADININ GÜZELLİĞİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Güzellik kavramı başlangıçta, Tanrı’nın emirlerine karşı gelen ve kutsal kitaplarda adı “Azazel” ya da “Azazel” olarak geçen meleğin, insanoğluna silah ve süslenme sanatını öğretmek için yeryüzüne kötülüğü yaymasıyla ilişkilendirilir. Çünkü güzellik sanatı, teni çekici kılmaktadır. Bu ise Tanrı’nın buyruğuna karşı gelmek anlamındadır. Dolayısıyla güzelleşmek olumsuz bir anlama sahiptir. Ancak her kültürde güzellik olumsuz anlamlarla yüklü değildir. Örneğin Eski Mısır’da güzelleşmek olumsuz bir çaba değildi. Hatta vücut bakımının, sıradan halk ile ayrıcalıklı sınıfı birbirinden ayıran bir niteliği bulunmaktaydı. Eski Yunan ise düşünsel geleneği ışığında güzelliği parçaların uyumu, oranı ve dengesi şeklinde ele almış ve doğal güzelliğe vurgu yapmıştır (Paquet, 2007: 13-27). Güzelliğin ne olduğu konusunda Yunan filozofları oran, denge ve uyum kavramlarına vurgu yapmış ve Eski Yunan’da güzellik, daha çok estetik kavramı altında anlamlandırılmıştır. Güzellik daha çok sanat ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin gerçek güzellik geometrik şekillerin güzelliğidir, yani uyum ve oranda saklı olan güzellik (Eco, 2012: 48-50). Dolayısıyla Antik Yunan dünyası güzelliği oranlarla idealleştirmiştir. Bunun en somut örneği ise heykeller üzerinden verilebilir. Örneğin bu dönemde yapılan heykellerin beden oranları güzelliği idealleştirirken, bu oranlara uymayan bütün varlıklar çirkin olarak kabul edilmiştir (Eco, 2015: 23). Böylece Antik Yunanın düşünsel dünyası güzelliğe felsefi bir anlam biçmiştir.

Orta Çağ, dinin toplumsal yaşamın tümü üzerinde etkili olduğu bir dönemdir ve dönemin ruhuna uygun olarak güzelleşmeyi şehvet ve ahlaksızlık ile

ilişkilendirmiştir. Doğal olan bedene müdahale edilmemesi gerekir. Bunu yapanlar Tanrıya karşı günah işlemektedir. Doğal olan Tanrının yaratısıdır, yapay olan ise şeytanın. Güzellik ürünlerinin kullanımı Tanrı yaratısının biçimini bozmak demektir (Paquet, 2007: 29-34). Güzellikle ilgili ilgilenen Orta Çağ düşünürlerinin hepsi din adamı olduğu için, Orta Çağ ahlakının tensel hazlara kuşkuyla bakması kadın güzelliği ile ilgilenmemelerine yol açmıştır. Bu dönem metinlerinde kadın görüntüsü, el değmemiş ve arındırılmış, arzulan ve erişilemez olarak resmedilmiştir (Eco, 2012: 154-161).

Rönesans dönemi çıplaklığın yeniden keşfedildiği ve fiziksel güzelliğin yeniden itibar kazandığı bir dönemdir (Grieco, 2005: 53). Rönesans ile birlikte özellikle tablolar da beden, detaylarıyla ve canlı bir şekilde resmedilmeye başlanmış, figüratif düşüncedeki bu değişimle beraber güzellik modernizmin içine girmiştir. 15. ve 16.yy'larda mükemmel güzelliğe sahip kadın portrelerinin oldukça ilgi çekmesi "ideal güzelliğe" olan hayranlığın arttığının bir göstergesidir (Vigarello, 2013: 19-20). Çıplak kadın vücudunun sık sık resmedildiği bu dönemde kadın bedeni zarafet, gizem ve çekicilik söylemi etrafında şekillendirilirken, erkek bedeni ise güç ve saygı halesi ile çerçevelenmiş ve bundan kaynaklı bir kendini beğenmişlikle resmedilmiştir (Eco, 2012: 193-205). Erken modern dönemde ruhani kültür kadının çekiciliğinden korkarken, Rönesans Yeni – Platonculuğu, güzelliğin iç ve görünmez bir iyiliğin dış ve görünür bir göstergesi olduğunu ilan ederek güzelliğe itibarını iade etmiştir. Güzellik artık tehlikeli bir kıymet olmaktan çıkmış, aksine ahlaki karakterin ve sosyal konumun zorunlu bir yüklemi olmuştur. Güzel olmak bir zorunluluk haline gelmiş, çirkinlik ise sadece sosyal bayağılıkla değil, kötülükle de bütünleştirilmiştir (Grieco, 2005: 63). Böylece Rönesans ile birlikte gelişmeye başlayan yeni düşünsel dünya, eski dünyanın kadın güzelliğine ilişkin algılarını tümüyle değiştirerek olumsuz algılanan ve kaçınılan güzelliği bir değer haline getirmiştir.

Rönesans, Eski Yunan düşüncesinin yeniden doğduğu bir dönemdir. Güzellik ve beden konusunda da uyum ve Platoncu güzel, doğru ve gerçek ideali yasalarından esinlenen bir anlayış ortaya çıkmıştır. Örneğin Rönesans ile vücudun mimari bir parçaya dönüşmesi ve özellikle Leonardo Da Vinci'nin mükemmelliğin altın oranda gizli olduğu düşüncesi güzelliği de bedenin parçalarının geometri uyumuna indirgemıştır. Her ne kadar saraylarda ve kent soylular arasında güzel görünmek ve bunun için çabalamak, çeşitli tepkilere yol açsada hızla yaygınlaşmıştır. Süslü kıyafetler, allık sürmek, peruklar, çeşitli karışımlar ve makyaj yapmak bu dönemde soylular arasında oldukça popüler olmuştur (Paquet, 2007: 43-56). Ancak özellikle ressamlar tarafından benimsenen altın oran ya da sayıların, güzelliğin toplum içinde algılanması üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır (Vigarello, 2013: 44-48). Güzellik sadece soylu tabakada ya da sarayda görünür hale gelmiştir.

Güzelliğin bir standardının olduğu ya da olması gerektiği düşüncesi Rönesans döneminin bir ürünüdür. Rönesans, kadınsı güzelliğin aşk şiirleri, görgü kitapları ve kozmetik tarifleri ve sırlarının yer aldığı kitaplar tarafından kodlandığı bir dönemdir. Artık güzelliğin bir formülü vardır ve kadınlar standartlara ulaşmak için epey sıkıntıya ve masrafa katlanmak zorunda kalmışlardır. Temel estetik anlayışı hemen tüm Avrupa'da aynıydı: Beyaz ten, sarı saç, kırmızı dudaklar ve yanaklar, siyah kaşlar. Boyun ve eller uzun ve ince, ayaklar küçük, bel esnek olmalıydı. Bu güzellik anlayışı üç yüzyıl boyunca özünde aynı kalmıştır. İşin ilginç yanı güzellik ile ilgili yazılan kitaplar çoğunlukla erkekler tarafından yazılmış ve dolayısıyla güzellik ölçütleri kadın okuyucuya örtük bir biçimde erkekler tarafından dayatılmıştır (Grieco, 2005: 63-65). Böylece güzellik, modernizm ile birlikte kadınlarda somutlaşmaya başlamış ve erkekleri olabildiğine memnun etmeye yönelmiş bir olgu olmuştur. Bu durum kadının statüsünden de bir değişime yol açmıştır. Güzellik en azından seçkin tabakada kadının değerini artırmış, kadının statüsünü yükseltmiştir. Kadının statüsündeki bu yükselme

erkek karşısındaki konumunu değiştirmese de erkeğe gúc, kadına gúzellik uygun görölmüş, “ikinci cins”, “gúzeli cins” haline gelmiştir. Böylece kadın ilk defa onu şeytanileştiren bir geleneği kısmen aşmış, mükemmelliğe yaklaşmıştır (Vigarello, 2013: 31-33). Kadını mükemmelliğe yaklaştıran şey ise makyaj olmuştur. Her ne kadar boyanan kadınlar “Tanrının yüzünü değiştirmekle” (çünkü insanlık Tanrının suretiyle yaratılmıştı) suçlansalar da kadınlar pudraların, kremlerin ve boya ların yardımıyla görünüşlerini iyileştirme kararlılığına devam etmişlerdir (Grieco, 2005: 66). Rönesans kadını kozmetik ürünler kullanan, saçına özel bir önem veren ve sarıya boyayan, vücut hatlarını belirginleştirmek için mücevherler kullanan bir kadını artık (Eco, 2012: 196).

Rönesans döneminde gúzellik, kadın için basit bir görünüşten çok daha öte bir şey olmuştur. Gúzellik, kadınların az çok bilinçli bir biçimde ve ustaca takmayı tercih ettikleri taktik bir maskeydi. Makyaj yapmak genellikle öyle yorumlanmasına rağmen basitçe cinsel çekicilik değildi. Özellikle kadınların yasal, kültürel, ekonomik, siyasal araçları kullanmaları engellendiğinden, gúzellik kadın için etkili bir sosyal eylem aracı olmuştur. Gúzellik toplumda yetişkin erkeğin iktidarının simgesel eşdeğeri olarak olu ml anılmıştır (Nahoum-Grappe, 2005: 95-97). Gúzellik sadece üreme edimine yararlı bir teşvik değil, zayıf cinsin asli ve meşru bir silahı olmuştur. Zayıf cins bu silahla güçlüyü ehli leştirmeyi ummuştur (Knibiehler, 2005: 308). Böylece gúzellik kadınlara sosyal yaşamında gúc kazandıran, onları görünü r kılan bir olgu olmuş, kadının gücü haline gelmiştir.

Batı toplumunun geçirmiş olduğu ekonomik ve sosyal değişim her alanda olduğu gibi gúzellik anlayışında da bir değişim yaratmıştır. Bu konudaki en önemli değişimlerden biri 17.yy’da estetik ve görünü mün saray kültürünün dışına çıkarak şehirli burjuva kadınlar arasında da yaygın hale gelmeye başlamasıdır. 17.yy, gúzellik ve kusurları kapatmak için süslenmeye hakkı olan kadınların

uygarlığın gelişmesi ile ortaya çıkan ve gelişen estetik üreten araçları kullanarak gittikçe yapay bir güzellik anlayışının ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde artık güzelleşmek için kozmetik ürünler sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Vigarello, 2013: 65-94). Kadınların güzel görünmek için hissettikleri sosyal ve ahlaki zorunlulukta kozmetik ürünlerin oynadığı rolün ötesinde, örneğin makyaj, sosyal düzenin zorunlu bir göstereni haline gelmiştir. Boya, vücudun görünen kısımlarının giysisiydi. Makyaj malzemeleri, güzel elbiselik kumaşlar ve pahalı süsler sahibinin zenginliğini ve statüsünü göstermekteydi (Grieco, 2005: 68). Böylece kadınlar kozmetik ürünler ve onların sayesinde elde ettikleri çekicilikleri ile “güzel cins” olarak sosyal yaşamda daha fazla yer almaya başlamış ve kendilerine bir yer edinmişlerdir.

18.yy. kadının toplumsal hayata daha fazla katıldığı ve güzellik anlayışının da değiştiği bir dönemdi. Barok döneminin kısıtlayıcı ve zorlayıcı güzellik anlayışı yerini daha az şehvetli ve daha özgür bir güzellik anlayışına bırakmıştır (Eco, 2012: 259). 18.yy’da Aydınlanma düşüncesinin etkisi ile güzellik anlayışının her türlü Tanrısal vizyondan koptuğu, elle tutulamayan ve Tanrısal kökenli güzellik anlayışının reddedildiği bir dönem olmuştur. Sınırlandırıcı ve belli kalıplara indirgenen güzellik anlayışı yerini bireyselleşen ve birey odaklı bir güzellik anlayışına bırakmıştır (Vigarello, 2013: 103-121). Kilisenin, ahlakçıların ve hekimlerin üç yüzyıllık aralıksız eleştirilerinden sonra, erken modern dönemin ağır makyajı yerini doğal görünüşün yükselişine bıraktı. Geç Orta Çağdan beri ilk kez “doğal görünüm” tekrar moda oldu. Su ve sabun temizliği 18.yy kadın güzelliğinin göstergesi sayıldı (Grieco, 2005: 68). Bu dönemde berrak ten, güzelliğin tartışmasız bir ölçütü olarak kabul ediliyordu. Sedef gibi inci beyazı bir ten rengini korumaya çalışan kadınlar aynı zamanda dışarı fazla çıkmıyor, kapalı mekânlarda kalmaya özen gösteriyorlardı (Knibiehler, 2005: 309). Böylece 18.yy’ın ortalarında doğal güzelliğe dönüş yaşanmıştır. 19.yy’ın başlarında ise yerini yeni bir kozmetik anlayış yaratan romantik akıma bıraktığında güzelliğin

anlamı da değişmiştir. 19.yy'da ilk kozmetik sanayinin ortaya çıkması güzelliğe ilişkin yeni standartlar yaratmıştır (Paquet, 2007: 58-75).

19.yy'ın sonları güzelliğin temel amaç haline geldiği bir pazarın ortaya çıktığına şahit olmuştur. "Güzellik ürünleri ve "güzellik bakımları" gibi yeni ifadeler ortaya çıkmış, güzelliik ile ilgili tavsiyeler reklamlarla daha baskıcı hale gelmiştir. Güzelliik nesnelere olan ilginin artması geniş bir güzelliik pazarı ortaya çıkarmış, güzelliik pazarı da büyük mağazalar sayesinde organize edilmiştir. 19.yy sonlarında başka bir değişim ise bedeninin gösterimi konusunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde çıplaklık afişlerde, gazetelerde sergilenmeye başlamıştır. Artık bedenler bir gösteri haline gelmiştir. Örneğin 1890'lı yıllardan itibaren "vücut hatları yarışmaları" ortaya çıkmıştır. En güzel bacak, en güzel göğüsler, en güzel ense yarışmaları gibi (Vigarello, 2013: 181-197) yarışmalar sayesinde beden seyirlik bir nesneye dönüşmeye başlamıştır.

20.yy kimya, biyoloji ve tıp bilgisindeki gelişmeler ile yeni kozmetik ve ilaçların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bunun yanında bedene olan bakış açısı da değişmiş, kadınların özgürlüklerine kavuşmalarına başlamaları ile birlikte bedenleri üzerindeki kontrolleri artmıştır. Fazla kilolu ve korseli kentsoylu kadın yerini; dayatılmış güzelliik anlayışını reddeden, kaslı, kısa saçlı, küçük göğüslü ve düz karınlı çağdaş kadına bırakmıştır. Çalışmaya başlayan kadınların artık güzelliik harcamalarına ayırabilecek paraları da vardır. Estetik cerrahi ve güzelliik enstitüleri gibi iki onarıcı tekniğin ortaya çıkması ise kadınları iş ve sosyal yaşamda daha etkili hale getirmiştir. Birincil görevi ev işleri olan "hoş, sevimli bayan" yerini etken, değer üreticisi, mesleki alanda erkeklerle rekabet eden kadına bırakmıştır. Güzelliik siyasi, iktisadi ve toplumsal bir olgudur artık. Kadın hem işini yapabilmekte hem de güzel olabilmektedir (Paquet, 2007: 78-88). Bu durum aynı zamanda kadına bir yandan güzel olmak için bir zorunluluk bir yandan da buna dair fırsatlar yaratmıştır. Örneğin 20.yy'ın başlarında

güzelleşme konusunda tek biçimli bakış açısını doğrulayan daha önceden eşi görülmemiş bir kurum ortaya çıkar; “güzellik bakımı enstitüsü”. Henüz gelişiminin ilk aşamasında olan bu kurum aynı zamanda iki önemli vurgu yapar, bir mesleğe ve bir ticarete. İlk olarak Paris’te açılan bu enstitülerin ilk müşterileri seçkin kimselerdir. Bir tedavi ve çeşitli işlemler uygulayan bu enstitüler güzelliğin artışı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu dönemde kozmetik ürünler birleşerek “güzellik ürünleri” haline gelmiştir. Böylece ilk kez güzellik ticaret ve bakım nesnesi haline gelmiş ve bütünsel bir “proje” olmuştur. Öte yandan fiziksel estetik konusunda önce “estetisyen” mesleği sonra bunu cerrahi takip eder. Bu arada cerrahi hedef kitesini genişletmek amacıyla kendisinin toplumsal isteğin son noktası olduğunu iddia eder. Çünkü ona göre halk eskiden çok fazla kaygılanmadığı beden estetiğine yönelik isteklerini ortaya koymaya başlamıştı (Vigarello, 2013: 201-203). Çünkü bu dönemde kadınlar çalışma yaşamında ve kamusal alanda daha fazla boy göstermeye başlamıştır. Bu ortamda güzellik toplumsal kabulün, iş ve günlük yaşamın önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Güzelliğin inşa edilmesinde ise bilim ve dolayısıyla cerrahi önemli bir araç haline gelmiştir.

20.yy’da kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve gelişmesi ile birlikte güzellik daha görünür hale gelmiş ve aynı zamanda bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 20.yy’ın ilk çeyreğinde güzellik yarışmaları ortaya çıkmıştır. Sinema ile beraber yıldız sistemi güzelliğe yeni bir anlam katmış, onu yüceltmiş ve demokratikleştirmiştir (Vigarello, 2013: 224-236). Böylece kadınların yeni bir dişil ideal güzellik tanımına uygun olarak fiziksel görünümüne özellikle özen göstermesi istenmiştir. Bu istek, gelişen medya ile birlikte fırsat eşitliği ve demokratikleşme vurgusu yapılarak kitleleştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre bütün kadınlar eğer yeterli enerjiyi ayırırlarsa güzelliğe ulaşabilirlerdi. Böylece bir “güzellik kültürü” yaratıldı ve bu kültür dergiler, reklamlar ve filmler aracılığı ile kitlesel iletişime yaslanarak büyük kitlelere

ulaştırıldı (Passerini, 2005: 300-301). Ancak bu durum aynı zamanda kadınlar üzerinde bir baskı da yaratmıştır. Kadınlar inanılmaz ince film yıldızlarının, modellerin ve güzellik kraliçelerinin simgelediği yeni güzellik idealine ulaşamamaktan endişe etmeye başlamışlardır (Thbaud, 2005: 15). Yaratılan güzellik ideali ve ikonları sayesinde kadınlara “güzel kadın”ın nasıl olması gerektiği söylenmiş ve aynı zamanda buna ulaşabilmek için de gereken araçlar hazırlanmış bu kadınlar üzerinde bir baskı yaratmıştır.

Kadın bedeninin ve güzelliğinin ön plana çıkmasında kadınların özellikle II. Dünya savaşından sonra iş ve toplumsal yaşama daha fazla katılmalarının rolü büyük olmuştur. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan tüketim toplumu, aynı zamanda bedenin yavaş yavaş bir tüketim nesnesi haline gelmesine neden olmuştur. Postmodern dönem ya da tüketim toplumu olarak da adlandırılan dönemde beden, toplumsal ve kültürel değişimlerin etkisi ile anlam değişirmiştir. Aydınlanma ile birlikte ruhtan ayrılan beden, modernizmle bulunduğu tek ve bütüncül kalıptan, postmodern dönemde parçalara ayrılan bedene doğru evrilmiş, kültürün temel göstergelerini üzerinde taşıyan bir meta haline gelmiştir. Modern dönemde “retici” konumundaki beden, postmodern dönemde “tüketici” konumuna evrilmiştir. Beden artık tartışmasız olarak bir özel mlktr ve bunun bakımı da sahibine aittir (Bauman, 2001: 156-159). Kapitalist ekonomik düzenin ürünü olan tüketim toplumunun merkezinde yer alan beden (Bury, 1997: 185), tüketilen Şeyler arasında diğer nesnelere daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz ve daha fazla yan anlamlar yüklüdür. Bedenin yeniden keşfi, bedenle ilgili bakımlar, rejimler, fedakrca uygulamalar bedenin bir kurtuluş nesnesi haline dönüştüğünün kanıtıdır. Beden ahlaki ve ideolojik olarak ruhun yerini almıştır (Baudrillard, 2004: 163). Beden, üzerinde seçeneklerin ve seçimlerin arttığı bir olgu haline gelmiştir. Bu süreçte pek çok insan kendi bedenini kontrol edebildiği gibi, kendi bedeni başkaları tarafından da kontrol edilmektedir (Shilling, 1993: 3). “Beden kontrolü” teriminin

popülerliği ise bedeninin bir makine gibi görüldüğünü göstermektedir. Tıpkı arabalar ve diğer tüketim eşyaları gibi beden de düzenli bakıma ve dikkate ihtiyaç duymaktadır (Featherstone, 1999: 182). Böylece beden üzerinde seçimlerin ve seçeneklerin yapılabildiği, denetlenen ve kontrol edilebilen bir proje haline gelmiştir. Ancak bedene ilişkin bu yaklaşımın temel nesnesi doğal olarak kadın bedeni olmuştur.

4. YÖNTEM

Batı’da modernizm ile birlikte ortaya çıkan standartlaşmış güzellik algısının, günümüzde özellikle çalışan kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını ve güzel olmak ya da güzel görünmek zorunluluğunun kadınlar üzerinde yarattığı baskıyı göstermeyi amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma yöntemine uygun olarak tasarlanmıştır ve fenomenolojik yaklaşıma sahiptir. Amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılarak 2021 yılında, Malatya ilinde çeşitli yaş ve meslek grubundan seçilen 23 çalışan kadınla yapılan çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Kadınların iç dünyalarına girerek, bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını ortaya koymak için en etkili veri toplama tekniği olduğu düşünülen görüşmeler sonucu elde edilen veriler, “güzel ve bakımlı olmanın anlamı”, “sosyal ve iş hayatında güzel olmanın önemi” ve “bedene ilişkin algı ve güzellik ideali” kategorileri içinde betimsel analiz yaklaşımı temel alınarak çözümlenmiştir.

Tablo

	Meslek	Yaş	Eğitim	Medeni Durum
1.Katılımcı	Akademisyen	40	Lisan Üstü	Evli
2.Katılımcı	Akademisyen	35	Lisan Üstü	Bekâr
3.Katılımcı	Akademisyen	30	Lisan Üstü	Evli
4.Katılımcı	Öğretmen	25	Lisans	Bekâr
5.Katılımcı	Muhasebeci	28	Lisans	Bekâr
6.Katılımcı	Halkla İlişkiler	28	Lisans	Evli
7.Katılımcı	Muhasebeci	32	Lisans	Evli
8.Katılımcı	Öğretmen	41	Lisans	Bekâr

9.Katılımcı	Kamuda Memur	42	Lisans	Evli
10.Katılımcı	Psikolog	40	Lisans	Evli
11.Katılımcı	Öğretmen	26	Lisans	Bekâr
12.Katılımcı	Hemşire	28	Lisans	Bekâr
13.Katılımcı	Öğretmen	27	Lisans	Bekâr
14.Katılımcı	Eczacı Kalfası	23	Lisans	Bekâr
15.Katılımcı	Kasiyer	20	Lise	Bekâr
16.Katılımcı	Öğretmen	31	Lisans	Evli
17.Katılımcı	Kamuda Yönetici	45	Lisans	Evli
18.Katılımcı	Bankacı	27	Lisans	Bekâr
19.Katılımcı	Halkla İliş. Ön. Bür.	30	Lise	Evli
20.Katılımcı	Eczacı	35	Lisans	Bekâr
21.Katılımcı	Mağaza Satış Elemanı	27	Lise	Bekâr
22.Katılımcı	Hemşire	25	Lisans	Bekâr
23.Katılımcı	Kamuda Memur	52	Lise	Evli

Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'nun 17/06/2021 tarih ve 2021/12-9 sayılı kararıyla uygun görülmüş olup araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

5.1. Güzel ve Bakımlı Olmanın Anlamı

Geçmişten günümüze her toplumda, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadın ve erkeğe farklı roller biçilmiş, kadın ve erkek toplumlarda farklı konumlandırmıştır. Kamusal alana ait olarak görülen erkek daha çok gücü, başarısı, zenginliği ölçüsünde tanımlanıp, değer görürken; ev ve çevresi ile ilişkilendirilen kadın ise uzun süre doğurganlık özelliği ile tanımlanmış ve bu bağlamda değer görmüştür. Bu nedenle her zaman erkeğin gerisinde kalan kadın için kamusal alanın kapıları uzun bir süre kapalı kalmıştır. Ancak bu durum zamanla değişmiş, özellikle Batıda kadını tanımlayan başka bir özelliği yani güzelliği keşfedilince, kadın da kendisine bu sayede kamusal alanda yer bulabilmiştir. Böylece güzellik olgusu, kadını görünür kılar ve kamusal alanda yer edinmesini sağlayan önemli bir özelliği haline gelmiştir. Özellikle modernizm

ile başlayan bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Günümüzde kadınlar için güzellik önemli bir olgudur. Kadınlar güzel olmaya ve güzel görünmeye önem vermektedir. Çünkü güzellik kadını tanımlayan temel kavramlardan biri haline gelmiştir. Araştırmaya katılanlar kadınlar için de güzellik genel olarak; kendine değer vermek, mutluluk, öz güven, saygı, başarı, özel hissetmek, sağlıklı olmak, kadın olmanın gereği gibi anlamlara gelmektedir ve oldukça önemlidir. Örneğin bazı katılımcılar güzelliği kadının değerini anlatan bir kavram olarak görmektedir;

“...güzellik kişinin kendisiyle sağlıklı bağ kurduğu ve değer verdiği anlamına gelmektedir. Güzel olmak bence bir kadını iyi hissettirdiği için önemlidir” (Yaş 40, Psikolog).

“Kendini seven kendisine zaman ayırabilen kişilerin genel rutindir bence, güzellik kadının kendisine verdiği değerdir. Kendime ve çevremdekilere saygımdan, kendimi iyi hissediyor olmamdan, beğenilmek ve övülmekten ve sağlığıma dikkat ediyor olmamdan dolayı benim için önemlidir.” (Yaş 28, Hemsire).

Bazı katılımcılar ise güzelliği mutluluk, özgüven ve kendine duyulan saygı ile ilişkilendirmiştir;

“...güzellik bence mutluluk ve öz güven anlamına gelmektedir. Güzellik bence kadının öz güveninin artması kendini daha iyi hissetmesi ve güzelliğinin farkına varıp ona göre davranması her açıdan onu mutlu edecek mutlu bir kadın, mutlu bir aile, mutlu bir eş, mutlu bir çevre demektir” (Yaş 26, Öğretmen).

“Güzel ve bakımlı olmak bir kadın için kendisini mutlu etmektir. Çünkü güzel ve bakımlı olan bir kadın kendisini rahat hisseder, özgüveni olur. Çevresine de güzel bir ışık yayar. O yüzden güzel ve bakımlı olmak bir kadın için önemlidir. Kadın olmasının bir gereğidir” (Yaş 30, Halkla İlişkiler Ön Büro Çalışanı).

“Bir kadın için güzel ve bakımlı olmak kendisine saygılı olmak anlamına gelir, güzel ve bakımlı kadın kendisine ve çevresine saygı duyan, özen gösteren bir kadındır” (Yaş 27, Bankacı)

Görüldüğü gibi güzellik olgusu, kadın için mutluluğun, özgüvenin, kendisine olan saygının ve değerinin önemli bir bileşenidir. Kadının kendisine olan saygısı, özgüveni, değeri ve mutluluğunun güzelliği ile bağlantılı olması toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucudur. Toplumda erkeğin değerini, saygısını ve

özgüvenini belirleyen faktörler; başarısı, gücü, zenginliği gibi bedensel özellikleri ile doğrudan ilişkili olmayan şeylerdir. Oysa kadının değerini çoğu zaman eğitimi, mesleği ve başarısından önce güzelliği ve bedensel özellikleri belirlemektedir. Erkek bakan, kadın ise bakılan olduğu için kadın güzel olmayı arzulamaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin çoğu kadın tarafından da benimsendiğini, kadının değerinin bedenine indirgenmesinin normal karşılandığını göstermektedir. Böylece güzellik kadın için ulaşması gereken bir hedef haline gelmiştir. Güzel olmak, arzu edilir olmak kadın için her daim önemlidir ve mutluluğun anahtarıdır.

Güzelliğin bir değer olması aynı zamanda kadın için güzel olmayı bir zorunluluk haline de getirmektedir. Araştırmaya katılan kadınlar da benzer görüşlere sahiptir:

“Zorunluluk değildir. Ama öncelikle kendisini iyi hissetmesini sağlar. Kadın deyince güzellik, estetik beraberinde gelir. Bu yüzden de kadından güzel ve bakımlı olması beklenir” (Yaş 40, Akademisyen).

“Güzel olmak zorunluluk değil hatta böylesi bir inanış kişinin kendini kabullenmesini ve onunla barışık olmasını engelleyebilir. Ama günümüzde popüler kültürün çeşitli dayatmaları maalesef böyle algılar yaratabiliyor. Fakat toplumsal yaşamın bir gereği olarak bakımlı görünmek çoğu zaman zorunlu olarak düşünülebilir” (Yaş 30, Akademisyen).

“Benim için kesinlikle değildir fakat çağımız kadınları güzel ve bakımlı görünmeye itiyor. Örneğin beklenenden farklı bir giysi bile hemen bir eleştiri ve ötekileştirme havuzuna atılmaya sebep oluyor. Aynada kendini nasıl görmek istediği önemli değil de başkalarının gözünde nasıl görüldüğü daha önemli hale geliyor. Bugün işe saçlarımı dağınık bırakarak gitmek istiyorum düşüncesiyle başlayan bir saniyelik an, şimdi bu halin ne diye karşılaşacağı tepkinin akla gelmesiyle son buluyor” (Yaş 32, Muhasebeci).

“Benim için artık bir zorunluluk halini almış durumda günlük bakımımı yapmadığım takdirde kendimde bir şeylerin eksik olduğunu ve bu eksikliğin beni huzursuz ettiğini hissediyorum. Bundan kaynaklı genel olarak zorunluluk olduğunu düşünüyorum” (Yaş 28, Hemşire).

“Bence zorunluluktur, çünkü kadın için güzel ve bakımlı olmak bir gerekliliktir, şimdi pek çok kadına sorsan çoğu bir zorunluluk değil der, ben çok fazla dikkat etmem diye cevap verir. Ama gerçekte böyle

söyleyenler bile kendilerine dikkat ederler, bakımlarına özen gösterirler. Böyle söyleyenlerin çok samimi olduğunu düşünmüyorum. Acaba evden dışarı çıkarken, kendilerine hiç özen göstermiyorlar mı, sormak lazım” (Yaş 35, Eczacı).

Araştırmaya katılan kadınların çoğu güzel olmayı aslında bir zorunluluk olarak görmese de toplumun ve günümüz gerçeklerinin kadını güzel ve bakımlı olmaya ittiğini ve zorunlu bıraktığını düşünmektedir. Kadınların bu konuda bilinçli olduğu görülmektedir. Ancak ne kadar bilinçli olsalar da bu durumdan kaçamadıklarının da farkındadırlar. Çünkü toplumun beklentileri kadının güzel ve bakımlı olması yönündedir. Güzel olmak kendine saygı, özgüven ve değer ile ilişkilendirildiği için güzellik olgusundan kaçış çoğu kadın için söz konusu değildir. Bu zorunluluğun diğer boyutu ise güzel görünmenin hiç de kolay bir iş olmamasıdır. Güzel ve bakımlı olmak kadına bir yük getirmektedir. Araştırmaya katılan kadınlar da güzel ve bakımlı olmanın kendilerine bir yük getirdiği konusunda hemfikirdirler.

“Zaman ayırmak konusunda yük olabilir. Özellikle bakım için zaman ayırmak gerekli. Kadının evli ve bir işte çalışıyor olması onun zamanı verimli kullanmasını gerektiriyor. Bakımı evde tek başına yapamıyorsanız mecburen daha fazla zaman ve para ayırmanız gerekiyor” (Yaş 40, Akademisyen).

“Tabi ki yük getirir. Hem zaman hem de maddi yönden fedakârlığa ihtiyaç duyar güzellik kavramı” (Yaş 28, Halkla İlişkiler).

“Elbette günümüzde güzel ve bakımlı görünmenin ayrı bir yükü var çünkü kalıplaşmış güzellik algısına herkes doğuştan sahip değil, bir heykeltıraş misali kendini yontarak genel algıya uyana kadar maddi manevi kendinden vermek lazım. Ekonomik bütçeyi hesap ederken mutfak masrafları, faturalar, market alışverişi ve tabi ki listeye eklenen bakım ürünleri ve güzellik salonu harcamalarını unutmamak lazım. Bu, günümüzde çok başarılı şekilde pazarlanan başka bir alan diyebilirim” (Yaş 32, Muhasebeci).

“Tabi ki güzel ve bakımlı olmanın bir maliyeti var. Bir kere bazen saatleriniz ayna karşısında geçebiliyor. Bunun yanında bakım malzemeleri, kıyafet, kuaför gibi maliyetli işler söz konusu. Kolay bir iş değil, çok zamanınızı alabiliyor. Ama bazen çok yorucu ve bıktırıcı da olabiliyor. Sürekli bakımlı olmak zorunluluğu çok yorucu bir iştir” (Yaş 27, Bankacı).

“Tabi ki her güzel şeyin bir bedeli vardır. Bir kere bakımlı olmak hem zaman hem de para isteyen bir şey, erkekler kadınların uzun süre hazırlanmasından rahatsız ama güzel görünmek için bir uğraş lazım, bu da zaman gerektiriyor. Bir de işin maddi boyutu var ki ben işin içinde olduğum için biliyorum bu büyük bir endüstri, kadınlar güzellik için çok para harcayabiliyorlar ve inanın bu çok da gözlerine gelmiyor” (Yaş 35, Eczacı).

Toplumun kadın üzerinde yarattığı güzel olma baskısı kadınların bu yönde bir çaba harcamasını mecbur kılmaktadır. Katılımcıların hepsi güzel ve bakımlı görünmek için çaba harcadıklarını belirtmişlerdir. Öncelikli olarak kişisel temizlik ve sağlık konusunun kadınlar için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Günümüzde özellikle kadınlar için çekici ve güzel olmanın yolu büyük oranda sağlıklı yaşamdan geçmektedir. Katılımcıların bazıları sağlıklı yaşamaya özen gösterdiğini ifade ederek; sağlıklı beslenmeye dikkat ettiğini ve spor yaptığını belirtmiştir. Bunun yanında bitkisel ürünler, ek gıda takviyeleri ve vitamin içeren ürünler kullanmaktadır. Bu yaklaşım, günümüzde sağlıklı olmak ile güzel görünmek arasında kurulan ilişkiyi desteklemektedir. Sağlığın artık sosyo – kültürel boyutunun ön plana çıktığı ve sağlığın bir yaşam biçimi haline geldiği günümüzde özellikle kadınların sağlıkları konusunda daha hassas oldukları bilinen bir gerçektir. Bir diğer gerçekte güzel ve bakımlı olmak ile sağlıklı olmak arasında kurulan ilişkidir. Bu nedenle pek çok kadın için sağlık aynı zamanda güzelliğin de bir anahtarı haline gelmiştir. Sağlıkla güzellik arasında kurulan bu ilişkinin çok olumlu olduğu söylenebilir. Ancak işin diğer boyutu da gözden kaçırılmamalıdır. Sağlığın da artık bir endüstri haline dönüştüğü düşünüldüğünde kadınlar, sağlık ve güzellik endüstrilerinin en önemli müşterileri konumundadır. Bu durum beraberinde sağlık – güzellik ilişkisini de istismara açık hale getirmiştir.

Kadınların güzel ve bakımlı görünmek için en çok başvurdukları yöntem ise kozmetik ürünlerdir. Kozmetik ürünlerin keşfi güzelliğin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Böylece güzellik konusunda belli standartlar ortaya

çıkabilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre de katılımcılar güzel ve bakımlı görünmek için en çok kozmetik ürünleri kullanmaktadır.

“Kişisel bakımlar elbette ki vazgeçilmezimdir. Bunların dışında makyaj yapmak, saç bakımı, saç boyama, oje sürmek, el ayak ve vücut bakımı en önemlisidir” (Yaş 26, Öğretmen).

“Aylık cilt bakımı, saç bakımı lazer epilasyon, manikür pedikür, makyaj bunlar benim rutin bakımlarımdır” (Yaş 28, Hemşire).

“Şu an için kolajen ve vitamin kullanıyorum, saçıma yaptığım maskeler var ve hormonal saç kaybım nedeniyle saç çıkarma tarağı kullanıyorum. Nemlendirici yerine serum kullanıyorum ve ara sıra sivilce ya da ekstra kuruluk olduğunda maske yapıyorum. Güneş kremi kullanıyorum düzenli olarak. Bunun yanında tabii makyaj ve cilt bakımları da var” (Yaş 27, Öğretmen).

Güzel ve bakımlı olmak veya görünmek için kozmetik ürünlerin kullanımı ve özellikle makyaj yapmak kadınlar için gündelik yaşamda olmaz olmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Bunun temel nedeni kadının sürekli güzel ve bakımlı olması gerektiği düşüncesidir. Erkeklerin davrandıkları gibi, kadınlar da göründükleri gibi olduğu söylenir. Erkekler kadınları izler, kadınlar ise seyredilişlerini seyrederek. Böylece kadın kendisini seyirlik bir nesneye dönüştürmüş olur (Berger, 2011: 47). Sürekli izlendiklerinin farkında olan kadınlar da makyaj yapmadıklarında ya da kötü giyindiklerinde kendilerini çıplak ya da güçsüz hissetmektedir (Tseelon, 2002: 99). Bu düşünce ve duygu kadınlar üzerinde bir baskı yaratmakta, kendilerini güzel olmak ya da güzel görünmek zorunda hissetmektedirler. Araştırmaya katılan kadınların bir kısmı makyaj yapmadan ya da güzel giyinmeden dışarı çıktıklarını ama makyaj yaptıklarında ya da güzel giyindiklerinde daha iyi hissettiklerini belirtmiştir:

“Makyajsız çıkıyorum. Beni kötü hissettirmiyor ama makyajlı ve güzel giyinince daha iyi ve daha sorumlu hissediyorum” (Yaş 40, Akademisyen).

“Genel anlamda çok makyaj yapan biri olmasam da insanların yüzüne baktığımda cildimi soluk hissedebiliyorum. Üzerini giyinmeden çıkmış gibi sanki yüzüm, öyle değil mi yüzümüzün de artık bir giysisi var. Güzel giyinmek ise belli markalardan giyinmenin belirlediği bir ölçüt haline gelmiş, kıyafetin şeklinin ya da üzerine tam olmuş mu bazen bunların bile

bir önemi yok eğer pahalı bir giysiyse bu. Genel yargı bu şekilde de olsa ben kendime yakışanı belli bir kalitede olmasına özen göstererek alıyorum” (Yaş 32, Muhasebeci).

“Yani çok kötü hissetmesem de makyajla çıkmış gibi öz güvenli ve mutlu hissetmiyorum açıkçası. Çünkü kendimi ben güzel görmüyorsam bu durumu karşımdaki kişi de böyle görüyor gibi düşünecek diye huzursuzluk olabiliyor” (Yaş 26, Öğretmen).

Araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu ise makyaj yapmadan ya da güzel giyinmeden dışarı çıkmayacaklarını, bu durumun kendilerini çok kötü hissetmelerine ve özgüven kaybına neden olduğunu belirtmiştir. Örneğin;

“Makyaj yapmadan çıkmam ama eğer öyle bir şey olursa çok kötü hissederim, hasta olmuşum gibi” (Yaş 25, Hemşire).

“Çok kötü hissederim, mutsuz olurum, herkes bana bakıyor ve çirkin olduğumu düşünüyor gibi bir hisse kapılıyorum” (Yaş 27, Satış Elemanı).

“Böyle bir şey olamaz, herhalde çok kötü hissederim, hiç denemedim” (Yaş 35, Eczacı).

“Kendimi çok kötü hissederim, herkes bana bakıyormuş gibi oluyorum. Makyaj yapmamak çıplak dışarı çıkmak gibi bir şey benim için” (Yaş 27, Bankacı).

“Özgüvenim düşüyor” (Yaş 31, Öğretmen).

“Huzursuz hissediyorum, işim gereği çalışırken kasada müşteriler ile sürekli yüz yüze oluyoruz, eğer o gün makyaj yapmadıysam kendimi huzursuz hissediyorum, kendime güvenim azalıyor, ama makyaj yaptıysam daha öz güvenli oluyorum” (Yaş 20, Kasiyer).

“Özgüvensiz hissediyorum. Çünkü günümüzde bakımsız görünen bir insana saygı duyulacağını düşünmüyorum” (Yaş 23, Eczacı Kalfası).

“Kötü hissediyorum. Bende bir eksiklik varmış gibi, insanlar bakışlarını kaçırıyor gibi, güzel göründüğümü düşünmediğim için kötü hissediyorum” (Yaş 28, Hemşire).

Katılımcıların bir kısmı ise makyaj yapmanın ya da güzel giyinmenin gidilen yere göre anlamının değiştiğini, sosyal hayatta ve özellikle iş hayatında makyaj yapmamanın ya da güzel giyinmemenin kendilerini çok rahatsız ettiğini belirtmiştir.

“Bazen çok rahat bazen çok rahatsız hissediyorum. Gidilen yere göre bir durum değişir. Çok daha samimi olduğum ve rahat hissettiğim bir

toplumda bu beni rahatsız etmez. Ancak daha resmi bir toplumda bu beni rahatsız eder” (Yaş 25, Öğretmen).

“Günlük yaşantımda zaten yoğun bir makyaj yapmadığım için makyaj yapmadan çıkmak beni olumsuz yönde etkilemiyor. Yalnız dışarı çıktığımda özellikle bir yere davetliysen eğer özensiz giyinmişsem bu beni rahatsız eder önce kendime sonra ise topluma değer vermediğimi düşünürüm” (Yaş 41, Öğretmen).

“Gittiğim yere göre değişir. Eğer önemli bir toplantıya katılacaksam bu durum beni olumsuz etkiler, enerjimi düşürür. Onun dışında çok etkilemez” (Yaş 42, Kamuda Memur).

Günümüzde güzel kavramı bedene, özellikle kadın bedenine indirgenmiştir. Güzel görünme zorunluluğu kadın üzerinde bir baskı unsuru yaratmakta, bu durum kadınların neden daima genç ve güzel görünmedikleri konusunda suçluluk duygusu yaşamalarına neden olmaktadır. Bu suçluluk duygusu kadının bireysel ve toplumsal ilişkilerinde, benliği ile fiziksel görünüşü arasında çatışmalara yol açmaktadır (Kesim ve Kar, 2010: 173). Araştırmaya katılan kadınlar da güzel görünme zorunluluğu ile benlikleri arasında yaşadıkları gerilimi dile getirmiştir. Güzel görünme zorunluluğunun yarattığı baskı ile makyaj yapmakta ve güzel giyinmeye çalışmaktadırlar. Böylece kendilerini daha iyi ve daha özgüvenli hissettiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle sosyal yaşamda ve iş yaşamında bunun daha da gerekli ve önemli bir durum olduğu görülmektedir.

5.2. Sosyal Hayatta ve İş Hayatında Güzel Olmanın Önemi

Sosyal yaşamda bireylerin kendileri hakkındaki algıları, kimlik tanımlamaları ve söylemleri diğer bireylerle kurdukları ilişkiler tarafından belirlenir. Daha güzel olma ya da daha iyi bir bedene sahip olma çabaları da sosyal ilişkiler ağında ve öteki bireylere göre belirlenmektedir (İnceoğlu ve Kar, 2010: 68). Bu nedenle kadınlar öteki ile olan ilişkilerinde seyredildiklerinin farkında oldukları için daha güzel olma yönünde çaba harcamaktadır. Özellikle özel alandan kamusal alana geçtiğinde kadın için güzelliği bir avantaj haline gelebilmektedir. Yapılan bazı araştırmalara göre iş yaşamında görünüş önemlidir ve bir fark yaratmaktadır. İyi

görünürlü olanlar işe alımlarda, iş yaşamında, alınan ücrette daha avantajlı iken, iyi görünürlü olmayanlar bu konularda ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Örneğin bir estetik cerrah hatırı sayılır bir hasta grubunun; “iş ortamında daha çok beğenilmek, patronuna iyi gözükmek, kendi eşitleri arasında yerini sağlamlaştırmak ve/veya terfi ve daha iyi ücret alabilmek amacıyla estetik operasyon yaptırıyor” (Torunoğlu, 2010: 202-201) demiştir. Böylece kadın için güzel olmak iş ve sosyal yaşamda daha da önemli bir hale gelmektedir. Araştırma sonuçları da bu durumu destekler niteliktedir. “Sosyal hayatta veya iş hayatında güzel ve bakımlı olmak önemli midir? Ne gibi avantaj ve dezavantajları vardır?” sorusuna katılımcılar sosyal yaşamda ve iş hayatında güzel ve bakımlı olmanın önemli olduğu yönünde cevaplar vermişlerdir.

“Güzel ve bakımlı olmak kendini iyi hissetmeni sağlar. Karşındaki insanı etkiler ... size daha fazla değer verir diye düşünüyorum. İnsanların bakımlı olan, güzel giyinen kadınlarla konuşma şekillerinin farklı olduğunu gördüm... Avantaj olarak iletişimi değiştiriyor... sınıfta derse bakımlı gittiğimde öğrencilerin enerjisinin derse ilgisinin derse katılımın fazla olduğunu gözlemledim. Bakımlı ve güzel görünmek, işinize hâkim olduğunuzun bir göstergesi olarak da görülüyor... Dezavantajı olduğunu düşünmüyorum” (Yaş 40, Akademisyen).

“Güzel ve bakımlı olmak iş yaşamında prezantabl bir görüntü, başarılı ve işini iyi yapan bir insan imajı yaratmakta ve dikkat çekmektedir. Avantajları, işinde de sosyal hayatında da başarılı bir birey izlenimi yaratır, çekici ve zarif gösterir. Dezavantajları ise maalesef taciz olaylarına mahal verebilmektedir” (Yaş 28, Halkla İlişkiler).

“Gerek iş hayatında gerek toplumsal hayat içinde dış görünüş karşı taraf açısından sizi daha fazla dikkate alınır bir konuma getirebiliyor... Dezavantajları ise bir kadın olarak görünüşünüzü kimin belirlediğini henüz bulamadığımız standartlarda olması sürekli bir göz önünde olma, takip edilme, rahatsız edilme ve ne yazık ki taciz ve daha fazlasıyla karşı karşıya kalabileceğimiz durumları yaratabiliyor” (Yaş 32, Muhasebeci).

“Özellikle iş yaşamında güzel ve bakımlı insanlar daha çok ön planda ve göz önünde tutmaya çalışılır... bakımlı ve güzel kişiler seçilerek estetik ilgiyi çekilmeye çalışılır. Dezavantajı ise bakımlı ve güzel kadınlara karşı olan ve onları kıskanan kişiler açısından hep terslenir ve zor duruma düşürülmeye çalışılır. Özellikle kadınların hemcinslerine karşı tutumları ve kıskanma durumları karşıdaki kişiyi etkilemekte ve onları huzursuz etmektedir. Bunların dışında ise erkeklerin güzel ve bakımlı kadınlara karşı

tutum ve davranışları rahatsız edici boyuta geçmesi durumu dezavantaj olarak görülür” (Yaş 26, Öğretmen).

“Gerçekten önemli olduğunu düşünüyorum, örneğin öğrencilerin üstümdeki bir kazağı beğendiklerinde dahi bakışları enerjileri değişiyor, insanlar kendine bakan insanın daha değerli olduğunu düşünme eğiliminde... Avantajları kesinlikle daha fazla diye düşünüyorum ama çevreye göre dezavantajları da olabilir. Kurumda iş arkadaşlarına göre “fazla” olan bakımlı olma durumu (makyajı kastetmiyorum) göze bataabilir. Birden öteki olabilirsiniz, insanlar özellikle özgüvensiz insanlar kıskanabilir” (Yaş 27, Öğretmen).

“Bence çok önemli çünkü güzel bir kadın her zaman ve her yerde ilgiyi üzerinde toplar bu durum size çok fayda sağlar mesela iş aradığınızda eğer güzel ve bakımlıysanız işi alma ihtimaliniz çok yüksektir. Avantajları; işe alımda çok avantajı var, hem iş hayatından hem de sosyal hayatta daha dikkat çekici oluyorsunuz, önem görüyorsunuz, ama özellikle iş hayatında sıkıntıları da var tabi ki size bakış ve beklentiler farklı olabiliyor” (Yaş 27, Satış Elemanı).

Kadınlar, güzel ve bakımlı olmanın; karşısındakini etkilemede, iletişimde, başarılı ve önemli biri olduğu imajını vermede, dikkat ve ilgi çekmede çok önemli olduğunu düşünmektedir. Böylece güzel ve bakımlı olmak hem sosyal hayatta hem de iş hayatında kadına çok fazla avantaj sağlamaktadır. Bu durumun yarattığı dezavantajlar ise iki nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi; kadınların kendi hemcinslerinden almış oldukları olumsuz tepki ve davranışlar ki bunlar çoğu zaman kıskançlık, öteleme vb. şekilde ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise karşı cinsten gördükleri rahatsız edici davranış ve imalardır. Özellikle iş hayatında sıklıkla karşılaşılan sözlü ve fiili tacizler kadınların en önemli problemlerinden biridir. Tabi bu durumun temelinde kadına verilen değerle kadının fiziksel özelliklerinin ön plana çıkması yatmaktadır. Böylece güzel ve bakımlı olmak kadına bir yandan iş yaşamında bazen avantaj sağlarken, bir yandan da bu durumun yaratacağı olumsuzluklarla baş başa bırakmaktadır. Yaşanan bu tür olumsuzluklar ise bireysel değerlendirme ve davranışlardan öte yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Kadınların özellikle iş hayatında birikimi, tecrübesi, bilgisi gibi nitelikleri ile değil de cinsiyet özellikleri ile tanımlanıp, değerlendirilmesi, kadının “güzel cins” olarak etiketlenmesi ve

toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bir sonucudur. Böylece “güzelliği” ile ön plana çıkan kadın, toplumsal yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi iş hayatında da cinsel bir obje ve seyirlik bir meta haline gelmektedir. Bu durumun en çarpıcı yanı ise kadınların bu olguyu benimsemiş ve içselleştirmiş olmalarıdır. Güzel olmanın kadının benliğinin, kişiliğinin ve kimliğinin önemli bir parçası olduğu, kadınların birçoğu tarafından özümsemiştir. Bu düşünceyi yaratan şey ise sosyalleşme sürecinde toplumsal cinsiyet rolleri gereği kız çocuklarına küçük yaştan itibaren aktarılan kadına yönelik toplumsal beklentilerdir. Örneğin kız çocukları “güzel kızım” diye sevilirken, erkek çocukları “aslan oğlum” diye sevilmektedir. Böylece kız çocukları en baştan itibaren güzel olmaları gerektiği düşüncesi ve inancı ile büyürler.

5.3. Bedene İlişkin Algı ve Güzellik İdeali

İnsan sadece fiziksel yaşamını bedeni aracılığı ile sürdürmez, zihinsel ve duygusal yaşamı da bedeni ve bedeninin fizyolojik olanakları çerçevesinde var olur. Beden, bireyin benlik algısının, kişiliğinin ve kimliğinin çok önemli bir parçasıdır. Dış görünüş ve başkaları üzerinde yaratılan etki, bedenle ve onun kullanılış biçimiyle bağlantılıdır. Birey başkalarının kendisini çoğunlukla bedensel özelliklerine göre tanımladığını bilir. Bireyin kendi zihninde de bir beden imgesi vardır. Bu imge kendine verdiği değer üzerinde oldukça etkilidir (User, 2010: 134). Yapılan araştırmalar, kadınların kendi bedenleri ile ilgili görüşlerinin erkeklerinkinden daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Kadınlar güzellik ve çekicilik konusunda eleştirilere maruz kalmakta ve sürekli seyrediliyor olmak huzursuzluk duygusunu da beraberinde getirmektedir. Örneğin dünyada kadın nüfusunun 7/10’u görünüşünü beğenmediği için sosyal yaşamda çok aktif olmadığını belirtmiştir (İnceoğlu ve Kar, 2010: 73- 74). Araştırmaya katılan kadınların çoğu da kendilerini güzel bulduklarını ama bedenlerinde memnun

olmadıkları kısımlar olduğunu ve bunu düzelttiklerini ya da düzeltmek istediklerini belirterek bu konuda var olan çıkarımları desteklemişlerdir.

“... kendimi güzel bulurum ancak güzel bulmadığım zaman farklı araçlar devreye sokarak güzel olmak için çabalarım. Evet, bedenimde değiştirmek istediğim şeyler var. Bunun temelde iki nedeni var. Birisi sağlık açısından oldukça zorlanmam diğeri ise psikolojik olarak bundan ciddi anlamda etkileniyor olmam. Estetik yaptırmadım. Ancak yaptırmayı düşünüyorum. İnsan kendisini rahatsız eden ve aynaya baktığında mutsuz olduğu her şeyi ortadan kaldırabilir ya da yerine getirebilir. Bazen bu mutsuzluk psikolojik bunalımlara kadar neden olabilir. Bu nedenle kişi kendisini nasıl iyi hissediyorsa o şekilde bedenini ve yüzünü değiştirme özgürlüğüne sahiptir” (Yaş 25, Öğretmen).

“Güzel buluyorum ama bedenimden memnun değilim. Burnumda küçük oynamalar yaptırmak ve çatlak tedavisi görmek istiyorum” (Yaş 28, Halkla İlişkiler).

“Güzel buluyorum açıkçası bedenimden de memnunum. Ama burnuma estetik yaptırdım ... estetik açıdan daha güzel durması için değiştirmek istedim” (Yaş 26, Öğretmen).

“Evet, güzel buluyorum. Bedenimde memnun olmadığım yerler var ama özellikle boyumun biraz daha uzun olmasını isterdim. Bunun dışında gözlerimi ve yanaklarımı yaptırmak isterdim. Bunlar yapıldığı takdirde daha güzel olacağını düşünüyorum. Estetik yaptırdım. Burun dolgusu var burnumda sarkma olduğundan dolgu yaptırdım. Bunun dışında da estetiği güzel görünmek için yaptırmayı düşünüyorum.” (Yaş 28, Hemşire).

“Evet, buluyorum, ama güzel olmadığı düşündüğüm burnumu yaptırdım. Burnum kemerliydi ve bu beni çok rahatsız ediyordu, aynaya her baktığımda gözümüne çarpıyordu, ameliyattan sonra çok rahatladım, kendimi daha güzel hissettim.” (Yaş 30, Halkla İlişkiler Ön Büro Elemanı)

“Genel olarak güzel buluyorum ama boyum biraz daha uzun olsa daha mutlu olurum. Estetik yaptırmadım ama yaptırmayı istiyorum, çünkü estetik vücudunda beğenmediğiniz bir noktayı düzeltebilir, bu da beni daha iyi hissettirir, kendimi daha güzel hissederim” (Yaş 27, Satış Elemanı).

“Genel olarak memnunum ama memnun olmadığım yerleri de sıra ile düzeltiyorum. Diş teli taktırdım, yeni çıktı yaklaşık 2 sene takılı kaldı, şimdi de burnumu yapacağım, daha güzel görünmek için yaptırıyorum, kendimi daha iyi hissediyorum” (Yaş 25, Hemşire).

Kadınlar genel anlamda kendilerini güzel bulsalar da çoğu bedenlerinde eksik ya da kusur görmekte, gördükleri eksik ya da kusurları da düzeltme eğilimine girmektedir. Kadınların bedenlerinde eksik ya da kusur görme eğilimleri

günümüzde güzelliğin artan biçimde farklı, çeşitli, heterojen bir görünüm arz etmesi ve güzel olmanın neredeyse imkânsız hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bedenin görünümü ne olursa olsun sonunda yetersiz kalmaya mahkûm olmakta ve birey bedenini yeniden değiştirme ihtiyacı duymaktadır. Bu süreçte estetik cerrahi, estetik standartlar doğrultusunda kadınlar için bir kimlik inşa etmektedir. Bu sistem kadınları disiplin altına alarak güçsüzleştirmekte, beden çirkin, kusurlu ve sürekli düzeltilmeye muhtaç bedenler kurulmaktadır (Çabuklu, 2007: 138-140). Estetik cerrahinin ideolojik ön koşulu; aydınlanma düşüncesinin beden ve ruhu ayırması, bireyin bedeninden sorumlu olduğu ve bedenini kontrol edebileceği fikridir (İnceoğlu- Kar, 2010: 77-78). Bu fikir aynı zamanda “kusursuz” bedene ulaşabilmenin tıbbi olanaklarla mümkün olduğu inancını da destekleyerek, “kusursuz” bedene ulaşabilmenin mümkün olabileceği düşüncesi her yaş ve toplumsal kesimdeki kadınlar üzerinde bir baskı unsuru yaratmıştır. Böylece günümüzde estetik operasyonların sayısını her geçen gün artırmaktadır (User, 2010: 144). Günümüzde estetik cerrahi her ne kadar bedeni kontrol etmede bedene yapılan doğrudan bir müdahale olması nedeniyle oldukça eleştirilse de estetik cerrahinin kadınların hayatlarına olumlu katkılar yaptığı yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüşler estetik cerrahinin kadınlara zorla dayatılmadığı, özellikle ekonomik baskıların kadınları bu yöne ittiğini, yaşlı göründükleri gerekçesi ile iş başvuruları reddedilen kadınları bu yola başvurduklarını söylemektedir (Çabuklu, 2007: 140). Böylece estetik cerrahi gençlik ve çalışabilme süresini uzatan, yararlı bir olgu haline gelmektedir (Paquet, 2007: 81). Araştırmaya katılan kadınların bazıları bedenlerinde kusurlu gördükleri noktaları düzelttiklerinde kendilerini psikolojik açıdan daha iyi hissettiklerini söylemeleri de bu bakımdan estetik cerrahinin olumlu yanlarına vurgu yapmaktadır.

Estetik cerrahinin bedeni şekillendirmedeki en önemli rolü, “ideal beden”e ulaşmada sağladığı önemli katkıdır. Günümüzde beden seyirlik bir nesne,

üzerinde çeşitli simgeler taşıyan bir meta olmuştur. Ancak özellikle kadın bedeni standartlaşmış, ulaşılması gereken bir hedef olarak sunulmuştur. İdeal beden ise; genç, esnek, sıkı tenli, hijyenik, formda bir bedendir. Deri düz, parlak olmalı, kırışıklıklar ve lekeler taşımamalıdır (Çabuklu, 2004: 102). Kuralları katı ve sınırları çizilmiş olan bu ideal kadın bedeni aynı zamanda, 168 cm ile 177 cm arasında, uzun bacaklı, bronz tenli ve dinç bir görünüme sahiptir. İdeal bedenin en önemli özelliği ise bir dirhem fazla eti bulunmamasıdır ve ideal beden tam bir genç kız vücuduna da uygun değildir. Daha çok gençlik biçimini koruyan daha yaşlı bir kadın vücududur (Coward, 1989: 38-40). 90-60-90 vücut ölçüleri, 36-38 beden ve 55 kilo da normalleştirilen bedenin diğer ölçüleridir (Sezgin, 2011: 73).

İdeal beden ölçüleri kadınlar için mükemmellik arzusu yaratırken bir yandan da endişe ve yetersizlik duygusu yaratmaktadır. Yapılan araştırmalara göre küresel anlamda kadınların 9/10’u bedeninde bir şeyi değiştirmek istemektedir. Görünüşü ile tatmin olma ve özsaygı ne kadar düşükse, fiziksel görünüşü değiştirme isteği o oranda artmaktadır. Kadınların bedenleri ile ilgili endişe duymaya başladıkları yaş ortalama 13’tür. Kadınların %94’ü ise zayıf oldukları takdirde kendilerini daha iyi hissedeceklerini belirtmişlerdir (İnceoğlu ve Kar, 2010: 72). Dedeoğlu ve Savaşçı’nın (2005: 82) yaptıkları araştırmaya göre de katılımcılarının arzuladıkları beden, kendi bedenlerinden daha ince bir bedendir. Kiloları ne olursa olsun katılımcılar zayıf bir bedene sahip olmak istemektedir. Katılımcıların istedikleri “öteki beden”, kendilerinin olmayan bedendir. Bu beden katılımcıların ifadesiyle “incecik bir bel, normal bir göğüs ölçüsü, normal bir kalça ölçüsü”, “kemikli yüz”, “güzel bacak” ve “uzun boy” a sahiptir. İdealize eden bu beden medyanın öne çıkardığı Batı toplumlarının beden özellikleridir ve sarı saç, renkli göz, uzun boy, ince vücut yapısı ve zayıflık bu bedenin özellikleridir

Araştırmaya katılan kadınlar güzelliğın belli bir standardı olmadığı söylemekte ancak özellikle boy ve kilonun güzelliğı belirleyen temel standart olduğu noktasında uzlaşmaktadırlar.

“Bence kumral kahve saç, en az 1.70 boy, kilosu 50 civarları, fit ve doğal, güzel bir kadının standartlarıdır” (Yaş 28, Muhasebeci).

“Kumral ve hafif dalgalı saçları olan, mavi gözlü, 1.70 boyu 55-60 kilo arası, beyaz tenli, yüzü kemikli kadınlar benim için güzeldir” (Yaş 26, Öğretmen).

“Sarı uzun saçları olan, uzun boylu, beyaz tenli, yeşil gözlü, yanakları belirgin, dudakları hafif dolgun, çenesi keskin, beden ölçüsü olarak göğüsleri orta büyüklükte, beli ince, kalçası hafif çıkık bacak boyu uzun ve ince kadınlar güzel olurlar” (Yaş 28, Hemşire).

“Parıltılı saçlar, koyu kahverengi gözler, 1.70 boy ve 50-55 arası kilo bence güzel bir kadını tanımlayan ölçütler olabilir” (Yaş 20, Kasiyer).

“Bence güzel bir kadın; saç rengi kumral, göz rengi ela, boyu 1.78, kilosu 50, ince belli, ince ve uzun bacaklı olmalı” (Yaş 45, Kamuda Yönetici).

“Güzel bir kadının belli ölçütleri yoktur ama bence boy ve kilo en önemli ölçütler olabilir. Boy en az 170 cm, kilo da 60 üzeri olmamalı” (Yaş 27, Bankacı).

“Aslında güzelliğın belli standartları var, çünkü bakım yaptıranlar, estetik yaptıranlar vb. hepsi belli bazı özelliklere ulaşmak için bunu yapıyor. Örneğın daha parlak bir cilt, daha hacimli saçlar, makyaj da belli trendler, sonuçta herkes belli özellikler istiyor. Ama özellikle uzun boy ve boya uygun bir kilo önemli bence” (Yaş 35, Eczacı).

“Tam olarak yok ama belli başlı şeyler önemli oluyor. Mesela zayıf olmak, biraz uzun boylu olmak tercih ediliyor sanki” (Yaş 52, Kamuda Memur).

Görüldüğü gibi güzelliğın standardı konusunda boy ve kilo ön plana çıkmaktadır. Ancak özellikle zayıflık, ideal bedeni belirleyen temel ölçüt olarak görölmektedir. İdeal bedenın başlıca standardı olarak görölen zayıflık kültünün başlangıç noktası ise 1968 yılındaki gençlik hareketlerine dayandırılabilir. İngiliz model Twiggy bu akımın ikonunu olmuş, kürdan gibi olmayan kadınlar için hayat bir kâbusa dönmüştür (İnceoğlu-Kar, 2010: 76). Pek çok kadın için 1967’de 17 yaşında narin görünüşü ile bir gecede sansasyon yaratan Twiggy’in vücuduna benzer bir vücuda sahip olmak modern bir dişil amaç haline geldi ve her dişil başarının başlangıcı olarak yüceltilen ince bir vücut imajı bütün Batı dünyası

kadınlarına musallat oldu (Higonnet, 2005: 347). Bu dönemden sonra zayıflık, ideal bedenin en vazgeçilmez belirleyici olarak kadınlar üzerinde bir baskı unsuru olmuştur.

İdeal bir bedene ve güzelliğe ulaşmak için kadınların harcadığı tüm çabaların aslında sonuçsuz kalacağı ya da kalmaya mahkûm olduğu gerçeği görmezden gelinmektedir. Ne kadar çaba harcanırsa harcansın ideal bedene ulaşmak mümkün değildir. Güzelliğin ve ideal bedenin gitgide artan bir biçimde farklı, çeşitli ve heterojen bir görünüm arz ettiği sistemde güzel olmak imkânsız hale gelmektedir. Kişinin fiziksel görünümü ne olursa olsun sonunda yetersiz kalmaya mahkûmdur ve birey bedenini yeniden değiştirme ihtiyacı duymaktadır (Çabuklu, 2007: 138-139). Böylece sürekli değişen bir beden ve güzellik algısı çıkmazında kadın bedeni bir tüketim nesnesi haline gelmiştir.

6. SONUÇ

Toplumsal yaşamda, kadın ve erkeğin sahip olduğu niteliklere göre statüleri ve buna bağlı olarak çeşitli rolleri vardır. Kadın ve erkeğin toplumdaki değerini, konumunu, rollerini belirleyen bu nitelikler geçmişten günümüze bütün toplumlarda büyük oranda kadın ve erkeğin fizyolojik özellikleri ile bağlantılı olmuştur. Toplumsal cinsiyet kavramı etrafında tartışılan bu olgu, erkeği güçlü, aktif, başarılı, yaratıcı gibi kavramlarla, kadın ise zayıf, narin, itaatkâr, pasif gibi kavramlarla nitelendirilmiştir. Bu bağlamda doğa – kültür dikotomisinin erkek kültür, kadın ise doğa tarafında konumlandırılmıştır. Erkek kamusal alana, kadın ise özel alana ait görülmüştür. Kadın – erkek ilişkilerinde de güçlü ve başarılı erkek seçen, bağımlı ve zayıf kadın ise daima seçilen olmuştur. Bu süreçte kadının gerek karşı cins gerekse kendi cinsi içinde ayırt edici en önemli niteliklerinden biri de “güzelliği” olmuştur. Bu bakımdan kadının “güzel cins” olmasının temelinde, sahip olduğu fizyolojik özellikler ve buna bağlı olarak kadının toplumdaki konumlandırılması yatmaktadır.

Kadın her daim “güzel cins” olarak nitelendirilmiştir. Ancak kadının güzelliğinin daha görünür hale gelmesi ve kadının özel alan dışında kamusal alanda da yer bulabilmesinde güzelliğinin önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle Batı Avrupa’da ortaya çıkan bu durumun başlangıç noktasının modernizm olduğu ifade edilebilir. Modernizm ile birlikte fiziksel güzelliğe verilen önemin artmasına bağlı olarak kadınların da güzelliği sayesinde kamusal alanda görünürlüğü artmıştır. Modernizmin yarattığı diğer önemli bir etki de güzelliğe ilişkin ortaya çıkan standartlardır. Bu standartların sağlanmasında bilimin etkisi oldukça fazladır. Gerek kozmetik ürünlerin ortaya çıkışında gerekse de cerrahi yöntemlerin kullanılarak bir güzellik standardının oluşmasında bilim öncü rol oynamıştır. Böylece modernizm ile başlayan süreçte güzelliğin, dönem dönem farklı olsa da, belli bir standardı olmuştur. Kadınlar da bu standarda ulaşmak ya da ona yaklaşmak için her zaman meşakkatli yollardan geçmiştir/geçmektedir. Çünkü standart güzelliğe ulaşmak ya da yaklaşmak tüketmeden, acı çekmeden, çaba harcamadan mümkün değildir.

Her birey birbirinden farklı bedensel özelliklere sahiptir. Ancak özellikle kadınlar için var olan standart güzellik anlayışları, kadınları belli bir kalıba sokma eğilimindedir. Bu nedenle “güzellik” olgusu kadınlar üzerinde bir baskı yaratmaktadır. Güzel olmak ve güzel görünmek kadınlar için olmazsa olmaz bir gereklilik hatta kadın olmanın mecburi bir sonucu olarak görülmektedir. Kadınların toplumsal yaşamın her alanında daha çok boy göstermeleri de güzelliği sadece estetik bir olgu olmaktan çıkarmış, güzelliğin siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal bir olgu olmasına neden olmuştur. Özellikle sosyal yaşamda ve iş hayatında güzel ve bakımlı olmak kadın için mutlak bir buyruk haline gelmiştir. Araştırma sonuçları da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Araştırmaya katılanlar kadın için güzellik; kendine değer vermek, mutluluk, öz güven, saygı, başarı, özel hissetmek, sağlıklı olmak, kadın olmanın gereği gibi anlamlara gelmektedir. Güzellik; mutluluğun, özgüvenin, kendisine olan saygının

ve değerinin önemli bir bileşenidir. Erkeğin değerini başarısı, gücü, zenginliği gibi bedensel özellikleri ile doğrudan ilişkili olmayan faktörler belirlerken, kadının değerini çoğu zaman eğitimi, mesleği ve başarısından önce güzelliği ve bedensel özellikleri belirlemektedir. Araştırmaya katılan kadınların çoğu güzel olmayı aslında bir zorunluluk olarak görmese de toplumun kadını güzel ve bakımlı olmaya ittiğini düşünmektedir. Ancak bu konuda ne kadar bilinçli olsalar da bu durumdan kaçamadıklarının da farkındadırlar. Araştırmaya katılan kadınlar güzel ve bakımlı olmak için en çok kozmetik ürünler kullanmaktadır. Özellikle makyaj yapmak kadınlar için gündelik yaşamda olmazsa olmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Kadınların çoğu için makyaj yapmak ya da güzel giyinmek kendilerini daha iyi hissetmelerine ve özgüvenlerinin artmasına yol açmaktadır. Aksi durumda ise kendilerini kötü hissetmekte, özgüven kaybı yaşamaktadırlar.

Kadınlar için güzel ve bakımlı olmak iş ve sosyal hayatta oldukça önemlidir. Güzel ve bakımlı olmanın; karşısındakini etkilemede, iletişimde, başarılı ve önemli biri olduğu imajını vermede, dikkat ve ilgi çekmede çok önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece güzel ve bakımlı olmak hem sosyal hayatta hem de iş hayatında bir gereklilik haline gelmiştir. Bu durumun yarattığı avantajlar olsa da bazı dezavantajları da mevcuttur. Bu konuda ki en önemli olumsuzluk, kadının seyirlik bir nesne, cinsel bir obje olarak görülmesidir. Özellikle iş hayatında sıklıkla karşılaşılan sözlü ve fiili tacizler kadınların yaşadığı en önemli problemlerinden biridir.

Araştırmaya katılan kadınlar genel anlamda kendilerini güzel bulsalar da çoğu bedenlerinde eksik ya da kusur olduğunu ifade etmiştir. Bir kısmı eksik ya da kusurlarını estetik cerrahi ile düzeltmiş, bir kısmı da düzeltme isteğinde olduklarını belirtmiştir. Estetik cerrahinin günümüzde çok sık kullanılması ve giderek estetik yaptırma yaşının düşmesinin temelinde “ideal beden”e ulaşma çabası yatmaktadır. Özellikle medya aracılığı ile sürekli olarak pompalanan

Modern Batının güzelliğe dair oluşturduğu “ideal ölçüler” ve “ideal beden” imajı tüm dünya için geçerli bir ölçüt haline gelmiştir. Böylece günümüzde güzel kadın denince akla Batı Avrupa'nın idealize edilen kadın bedeni gelmektedir. Bu idealleştirmede de özellikle kilo ve boy ön plana çıkmaktadır. Kadınlar güzelliğin ölçütü olarak daha çok zayıflığı önemsemektedir.

Sonuç olarak “güzellik” kadının sırtında taşıdığı bir yükür. Çünkü kadın için güzel olmak en başta kendisi için bir zorunluluk olarak görölmektedir. Kadının kendine olan saygısı, özgüveni, değeri ve hatta mutluluğunun güzellik ile ilişkilendirilmesi onu büyük bir baskı altına almaktadır. Güzel olmanın ölçütünün belli standartlara bağlanması ve yaratılan “ideal beden” algısı da kadının daima ulaşması gereken bir hedef olarak karşısında durmaktadır. Ama işin gerçeği bu hedef asla ulaşılamayacak bir hedeftir. Çünkü yaratılan “ideal beden” ve “güzellik” algısı günümüz postmodern dünyada sürekli değişmekte, standartlar yeniden yazılmaktadır. Böylece beden, üzerinde daha çok oynanan bir tüketim nesnesi haline gelerek asla ulaşamayacağı bir hedefe sürekli yönlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu*. Çev., H. Deliceçaylı - F. Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlâk Denemeleri*. Çev., İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berger, J. (2011). *Görme Biçimleri*. Çev., Yurdanur Salman. İstanbul: Metis Yayınları.

Bury, M. (1997). *Health and İllness in a Changing Society*, London: Routledge.

- Coward, R. (1989). *Kadınlık Arzuları "Günümüzde Kadın Cinselliği"*. Çev., Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsalın Sınırında Beden*. İstanbul: Kanat Kitap-Pusulâ Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2007). *Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Dedeoğlu, A. Ö. ve Savaşçı, İ. (2005). Tüketim Kültüründe Beden Güzelliği ve Yemek Yeme Arzuları: Kadınların Tüketim Pratiklerine Yansıması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 5(1): 77-87.
- Demez, G. (2012). Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedenin Temsili. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 9(1): 512-532.
- Dyhouse, C. (2015). *Gösteriş Kadınlar Tarih Feminizm*. Çev., Duygu Akın. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Eco, U. (2012). *Güzelliğin Tarihi*. Çev., Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Doğan Kitap.
- Eco, U. (2015). *Çirkinliğin Tarihi*. Çev., Anaca Uysal Ergün vd.. İstanbul: Doğan Kitap.
- Featherstone, M. (1999). *The Body in Consumer Culture*. Ed. Mike Featherstone, Mike Hepworth, Bryan S.Turner. *The Body Social Process and Cultural Theory*. Sage Publications.
- Grieco, S. F. M. (2005). *Vücut Görünüş ve Cinsellik*. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları Cilt III*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Higonnet, A. (2005). Kadınlar Tasvirler ve Temsil. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru Cilt V*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnceoğlu, Y. ve Kar, A. (2010). Yeni Güzellik İkonları: İnsan Bedeninin Özgürlüğü mü?, Mahkûmiyeti mi?. Ed. Y. İnceoğlu – A. Kar. *Dışılık Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kesim, S. ve Kar, A. (2010). Plastik Cerrahi “Tanrım Beni Baştan Yarat!..” Metaforunu Mümkün Kılabilir mi?. Ed. Y. İnceoğlu – A. Kar. *Dışılık Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Knibiehler, Y. (2005). Vücutlar ve Yürekler. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı Cilt IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nahoum-Grappe, V. (2005). Güzel Kadın. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları Cilt III*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nazlı, A. (2009). Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden. *Toplumbilim Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*. (24):61-68.
- Özbudun, S. (2006). Toplumsal-Cinsiyet Hiyerarşi Mekânı Olarak İnsan Bedeni. *Toplum ve Hekim*. 21(1).
- Passerini, L. (2005). Kitle Kültüründe İkircikli Kadın İmgesi. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru Cilt V*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Paquet, D. (2007). *Ayna Ayna Güzel Ayna... Bir Güzellik Öyküsü*. Çev., Orçun Türkay. İstanbul: YKY.
- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shilling, C. (1993). *The Body and Social Theory*, SAGE Publications.
- Thèbaud, F. (2005). Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları. Çev., Ahmet Fethi. Ed. G. Duby & M. Perrot. *Kadınların Tarihi Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru Cilt V*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Torunoğlu, D. (2010). Çalışma Yaşamı ve Dış Görünüş. Ed. Y. İnceoğlu – A. Kar. *Dişilik Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tselon, E. (2002). *Kadınlık Maskesi*. Çev., Reşide Kekeç. Ankara: Ekin Yayınları.
- Turner, B, S, (2008). *The Body & Society Explorations in Social Theory*, 3rd Edition, Sage Publications.
- User, İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. Ed. Y. İnceoğlu – A. Kar. *Dişilik Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vigarello, G. (2013). *Güzelliğin Tarihi*. Çev., Erkan Ataçay. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Beauty is a sociological phenomenon. Because beauty has been a concept loaded with socio-cultural meanings from the very beginning. Beauty is a phenomenon that changes from society to society and from period to period. Beauty also has a gender. Beauty is a woman's feature and it has been a concept used to describe women. On the basis of beauty being specific to women, it is not only the biological characteristics of women. A woman's beauty is also determined by social, economic, political and cultural factors.

When a sociological reading is made on the history of beauty, it can be said that the turning point of this process is modernism. With modernism, physical beauty has come to the fore and a standardization has been created in beauty, as in many things, due to the nature of modernism. The physical beauty of modernism came to the fore, and the woman also got her share from the approach and the standardization it created in beauty. For women, beauty has now become the most important feature that characterizes her and makes her visible. Thanks to its beauty, it has become the "second breed", the "beautiful breed". Its visibility in society has increased and it has gained status. Therefore, for women, beauty has become a social reality and even a necessity beyond being an adjective. It has an economic, social, cultural and political background.

Method

This study was designed in accordance with the qualitative research method and has a phenomenological approach. Interview technique was used as a data collection tool in the research. In the study, the categories of "the meaning of being beautiful and well-groomed", "the importance of being beautiful in social and business life" and "perception of the body and the ideal of beauty" were formed. The data obtained as a result of the interviews were analyzed based on the descriptive analysis approach. The study was conducted with 23 working women selected from various age and occupational groups in Malatya in 2021.

Findings

Although most of the women participating in the research do not see being beautiful as a necessity, they think that society and today's realities push women to be beautiful and well-groomed. It is seen that women are conscious about this issue. However, no matter how conscious they are, they are also aware that they cannot escape from this situation. Because society's

expectations are for women to be beautiful and well-groomed. The other dimension of this obligation is that it is not an easy task to look beautiful. Being beautiful and well-groomed puts a burden on women. The women participating in the research also agree that being beautiful and well-groomed puts a burden on them. The most common method women use to look beautiful and well-groomed is cosmetic products. Some of the women participating in the research stated that they go out without wearing make-up or dressing well, but they feel better when they put on make-up or dress well. Thus, they stated that they felt better and more self-confident. It is seen that this is an even more necessary and important situation especially in social and business life.

Women think that it is important to be beautiful and well-groomed. Being beautiful provides many advantages to women both in social life and in business life. The disadvantages created by this situation are concentrated in two points. First; Negative reactions and behaviors that women receive from their fellows appear in forms. The second is the disturbing behavior and innuendo they see from the opposite sex. Verbal and physical harassment, which is frequently encountered in business life, is one of the most important problems of women. Thus, being beautiful and well-groomed gives women an advantage in business life on the one hand, and leaves them alone with the negativities that this situation will create, on the other hand. Such negativities arise from structural problems rather than individual evaluations and behaviors.

Conclusion and Discussion

As a result, “beauty” is a burden that a woman carries on her back. Because being beautiful is seen as an obligation for a woman in the first place. A woman’s self-confidence, value and even the association of happiness with beauty puts her under great pressure. Connecting the criterion of being beautiful to certain standards and the perception of the “ideal body” created stand in front of her as a goal that women should always reach. But the truth of the matter is that this goal is a goal that can never be reached. Because the created “ideal body” and “beauty” perception is constantly changing in today’s postmodern world, and the standards are being rewritten. Thus, the body becomes an object of consumption, which is played more on, and is constantly directed to a goal that it can never reach.

ARKTİK BÖLGESİNDE İŞBİRLİĞİ VE ÇATIŞMA ARASINDA KURULMAYA ÇALIŞILAN DENGİ: RUSYA ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME

Eray ALİM*

Öz

Arktik bölgesinde buzulların erimesine paralel olarak çatışma riskinden sıklıkla söz edilmektedir. Bu bağlamda, deniz yetki alanı, deniz kaynaklarına erişim ve uluslararası ulaşım gibi alanlarda Arktik'te ne gibi gelişmelerin yaşanabileceği ve bölge aktörleri arasında çatışma ya da işbirliği seçeneklerinden hangisinin ön plana çıkacağı cevabı aranan sorular arasındadır. Bu çalışma Rusya merkezli olarak vaka incelemesi yöntemini kullanarak; teorik bağlamda ise Karmaşık Bağımlılık tezinden yararlanarak, Arktik'te ihtilaf-işbirliği dengesine dair bir projeksiyon ortaya koymaktadır. Ulaşılan sonuç olarak, Karmaşık Bağımlılık tezi ekseninde bölgesel dinamiklerin "süreç" ve "kapasite" kavramları arasında "süreç" tarafına yakın durduğu saptanmaktadır. Bu itibarla, tarafların müşterek sorunlara çözüm üretme noktasında bir arada çalışma ve bunu gerektiğinde işbirliği çabalarını kurumsallaştırarak gerçekleştirme yönünde bir irade ortaya koydukları tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arktik, İşbirliği, Çatışma, Rusya.

THE BALANCE BETWEEN COOPERATION AND CONFLICT IN THE ARCTIC: A RUSSIA-FOCUSED ASSESSMENT

Abstract

The melting of the ice mass in the Arctic is often viewed as a potential source of conflict. In the light of the issues related to maritime jurisdiction, marine resources and international shipping, questions are often raised as to which way the pendulum between cooperation and conflict will swing in the region. While this paper addresses this question, it employs the case study methodology with a specific focus on Russia, and draws upon the theory of Complex Interdependence. By way of conclusion, it is stipulated that between the two alternatives of “processes” and “capabilities”, regional dynamics tend closer to “processes” in the Arctic. This means that actors are inclined to collaborate to tackle common problems in the Arctic, which is, when required, implemented through the institutionalization of their cooperation.

Keywords: Arctic, Cooperation, Conflict, Russia.

1. GİRİŞ

Küresel ısınma nedeniyle Arktik'te buzulların erimeye başlaması, bu bölgeyi dünya siyasetinin odak noktalarından biri haline getirmiştir. Ortaya konulan analizlerde, Arktik'in deniz yetki alanı, deniz kaynaklarına erişim, ulaşım, çevre, kalkınma ve güvenlik gibi alanlarda nasıl gelişmelere gebe olabileceği soruları masaya yatırılmıştır (Byers, 2009; Zellen, 2009; Rahbek-Clemmensen, 2011; Laurelle, 2014; Pezard et.al, 2017; Josephson, 2014; Lackenbauer ve Lalonde, 2019; Rumer, Sokolsky ve Stronski, 2021). Bu çalışmalarda ortaya konulduğu gibi, Arktik'te buzulların tam olarak erimesi durumunda ulaşım, lojistik, enerji, çevre gibi alanlarda yalnız bölge ülkelerinin değil, küresel sistemin genelinin etkilenmesi söz konusu olacaktır. Örneğin Arktik'te enerji kaynaklarına erişilmesi

durumunda dünyadaki enerji arzı kaçınılmaz olarak bundan etkilenecek; uluslararası ulaşım ve lojistik alanında ise buzulların erimesi Kuzey yolunun insanlığın hizmetine girmesini sağlayacaktır.

Yaşanmakta olan bu gelişmeler Uluslararası İlişkiler alanında Arktik'in geleceğine dair bir projeksiyon yapmayı gerekli kılmaktadır. Zira Arktik bölgesinin Soğuk Savaş zamanında olduğu gibi yeniden bir rekabet alanına dönüşmekte olduğunu iddia eden görüşlere sıklıkla denk gelinmektedir (Laruelle, 2014; Lackenbauer ve Lalonde, 2019). Ortaya konulan bu analizlerin gerçeklerle ne kadar uyumlu olduğunu açıklamak önem arz etmekte olup, bunun için teorik bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Yaşanan aktüel-politik gelişmelerin ötesine geçerek, orta ve uzun vadeyi baz alan bir projeksiyon yapmak için kavramsal/kuramsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu husus, mezkûr çalışmalarda eksik bırakılmıştır.

Bu çalışma da bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Robert Keohane ve Joseph Nye'nin 1977'de geliştirdikleri Karmaşık Bağımlılık teorisi merkeze alınarak, Arktik bölgesindeki gelişmelerin anlamlandırılmasına çalışılacaktır. Çalışmanın bir sonraki kısmında açıklanacağı gibi, Karmaşık Bağımlılık tezi, çatışma ve işbirliği arasındaki dengenin hangi tarafa yakın duracağı konusunda faydalı bir perspektif sunmaktadır. Eğer ki ekonomi, çevre, ulaşım ve enerji gibi alanlarda Karmaşık Bağımlılık eksenli bir ilişki mümkünse, işbirliği olasılığı artmakta ve çatışma riski azalmaktadır. Bu durumda, aktörler arası etkileşimleri diyalog üzerinden tanımlayan "süreç" kavramı öne çıkmaktadır. Öte yandan, devletler arası ilişkilerde askeri-güvenlik konuları ön plana çıkıyorsa, işbirliği ihtimali azaltmakta ve çatışma riski artmaktadır. Bu durumda, aktörler arası etkileşimlerde "kapasite" kavramı öne çıkmaktadır (Keohane ve Nye, 2011 [1977]).

Karmaşık Bağımlılık tezi üzerinden Arktik'teki gelişmeler açıklanırken, yöntemsel açıdan Rusya merkezli olarak vaka incelemesi yöntemi kullanılmaktadır.

Aktirik'teki muhtelif aktörler arasındaki ilişkilerin hepsini birden ele almak, akademik bir makalenin sınırlarının ötesine geçen bir boyut taşımaktadır. Bu nedenle, seçili bir aktör üzerinden Arktik bölgesindeki siyasi denklemi ve bölgedeki paydaşlar arasındaki ilişkileri geçerli bir nedensellik üzerinden açıklamanın yolları aranmalıdır. Bu doğrultuda Rusya en uygun ülke konumundadır. Bu hususu iki neden üzerinden netleştirmek mümkündür. İlk olarak, Arktik'e kıyası olan diğer dört ülkenin (Kanada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Danimarka ve Norveç) hepsinin NATO üyesi olması hasebiyle aralarında askeri anlamda bir ihtilaf olasılığının yok denecek kadar az olmasıdır. Rusya'nın ise Batı bloğunun dışında yer alan ve Batı ile halihazırda Ukrayna ve Suriye krizi gibi meseleler nedeniyle sorunlar yaşayan bir ülke olması nedeniyle, Arktik'teki işbirliği-çatışma denkleminin nasıl şekilleneceği konusunda bir "referans noktası" özelliği taşımasıdır. İkinci olarak ise Rusya'nın en büyük Arktik ülkesi olması nedeniyle, Rusya'nın bölgedeki ülkelerle olan ilişkilerine dair olumlu/olumsuz bir değerlendirme yapmak, Arktik'in geleceğine dair bir analiz için önemli bir ön koşuldur.

Makalede konu hakkında yapılan analizler dört bölüm halinde okuyucunun bilgisine sunulmaktadır. Öncelikle Karmaşık Bağımlılık tezine dair bir teorik tartışma paylaşmakta, ardından Rusya merkezli olarak Arktik bölgesinin genel bir tanıtımı yapılmaktadır. Sonraki iki bölümde ise Arktik bölgesinde işbirliği odaklı ilişkiler ve işbirliği için risk teşkil eden faktörlere değinilmektedir. Belirtilmesi gereken önemli bir husus, İzlanda, İsveç ve Finlandiya gibi ülkeler Arktik ülkesi olsalar da Arktik Okyanusu'nda deniz yetki alanı ve deniz kaynaklarına erişim gibi konularda Arktik Beşlisi olarak bilinen Rusya, ABD, Norveç, Kanada ve Danimarka'nın hak sahibi ülkeler olması hasebiyle, bu çalışmada Rusya merkezli olarak bu aktörler arasındaki etkileşimlere odaklanılmaktadır.

2. DEVLETLER ARASI İLİŞKİLERDE KARMAŞIK BAĞIMLILIK OLGUSU

Çatışma ve işbirliği arasındaki geniş yelpazede, devletler arası ilişkilerin işbirliği odaklı bir seyir izlemesi ortak çıkar alanlarının bulunmasını gerekli kılmaktadır. İlişkilerin hangi koşullar altında işbirliği odaklı olabileceğini irdelerken ise Robert Keohane ve Joseph Nye'in Karmaşık Bağımlılık olarak geliştirdikleri kavramsallaştırma, faydalı bir çerçeve sunmaktadır. Bu iki yazar, Karmaşık Bağımlılık teorisini 1977 senesinde yayınlanan "Güç ve Karşılıklı Bağımlılık" adlı kitaplarında geliştirmiş olsalar da daha öncesinde ele aldıkları çalışmalarda bu kavrama dair ipuçları sunmuşlardır. 1970'lerin başından itibaren kaleme aldıkları çalışmalarda toplumsal ve ekonomik aktörlerin uluslararası çapta artan bir şekilde birbirleriyle etkileşim kurduklarına dikkat çeken Keohane ve Nye, bunun farklı alanlarda kendini belli ettiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, ticaret, finans ve küresel iletişimin yükselen ivmesi, toplumsal ve ekonomik aktörler arasındaki ilişkileri derinleştirip uluslararası çoğulculuğa imkan tanırken; teknoloji, sermaye ve insan kaynağına duyulan ihtiyaç, karşılıklı bağımlılık ilişkisine hız kazandırmıştır (Keohane ve Nye, 1971a: 339; Keohane ve Nye, 1974). Aktörler arasında artan etkileşimlere paralel olarak, devlet/hükümet organları arasındaki ilişkiler derinleşmiş ve uluslararası organizasyonların tesis edilmesiyle diyalog kanalları daha da güçlendirilmiştir (Keohane ve Nye, 1974: 42, 45).

Bu yönde bir değişim ve dönüşümün yaşanmasında, uluslararası konjonktürün elverişli bir ortam sunması önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Soğuk Savaş'ın erken dönemini karakterize eden "ulusal güvenlik" olgusunun zayıfladığı, askeri-güvenlik riskinin azaldığı ve devletlerarası ilişkilere, ekonomik konular başta olmak üzere, farklı konuların daha güçlü bir şekilde ekti ettiği gözlenmiştir (Keohane ve Nye, 2011: 5-6; Bergsten vd., 1975:19). Örneğin, 1971'de Bretton Woods sabit kur rejiminin sonlanması ve 1973'te ciddi bir petrol krizinin

yaşanması, askeri meseleler haricindeki konuların önemini gözler önüne sermiştir (Keohane ve Nye, 1987: 726).

Dünyadaki yeni siyasi iklimden hareketle Keohane ve Nye, Karmaşık Bağımlılık tezini geliştirmeye koyulurken, isimlerinin beraber anıldığı Liberalizm aidiyetini sahiplenmeyerek daha farklı bir kulvarda ilerlediklerini belirtmişlerdir (Keohane ve Nye, 1987: 729-730). Bu hususa rağmen, kendilerinin de kabul ettiği gibi, gerek Liberal gerekse Realist öğeler Karmaşık Bağımlılık çerçevesinde kendine yer bulmuştur (Keohane ve Nye, 1987: 728-730). Bu husus, “yapı” ve “süreç” kavramlarının kullanımında özellikle göze çarpmaktadır. Bu iki yazar, “yapı” kavramını kullanırken, bu kavramı, Neorealistler gibi (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2014), maddi güç kapasitesinin dağılımına bakarak açıklamaktadır. “Süreç” kavramı ise aktörler arasında diyalog, pazarlık ve müzakere odaklı etkileşimlerin yaşandığı anları tanımlamak için kullanılmaktadır (Keohane ve Nye, 2011: 17). Süreç kavramının teorik çerçeveye dahil edilmesi şu anlama gelmektedir: uluslararası ilişkiler yalnızca kapasite dağılımına bakarak anlaşılmaz; zira kapasite olarak zayıf aktörler, farklı konu başlıklarında farklı pazarlık gücüne sahip olabilir (Keohane ve Nye, 2011: 17).

Bu noktada Karmaşık Bağımlılık, Realist teoriden önemli şekilde ayrılmaktadır. Realistler askeri kapasitenin başat güç kaynağı olduğunu iddia ederek (Mearsheimer, 2010: 78) askeri gücün farklı konu başlıklarında avantaj sağlamak için bir kaldıraç işlevi gördüğünü vurgular (Art, 1980). Karmaşık Bağımlılık teorisine göre ise konu başlıkları arasında zannedildiği kadar güçlü bir geçişkenlik yoktur. Örneğin askeri gücün ticaret, nakliye ve enerji gibi farklı konu başlıklarına tahvil edilmesi zordur (Bergsten vd., 1975: 7-9; Keohane ve Nye, 2011:25). Bu mercekten bakıldığında, bir ülke askeri olarak zayıf olsa dahi, etkin olduğu diğer alanlarda (örn. enerji, denizcilik, çevre) güçlü aktörler karşısında çıkar avantajı elde edebilir. Stanley Hoffman’ın metaforuna başvuran Keohane

ve Nye, bu durumu devletler arası ilişkilerde farklı “satranç tahtaları” olduğu tezi ile açıklamaktadır (Keohane ve Nye, 1971b: 728-729). Farklı satranç tahtalarının olduğu karmaşık bir yapıda, kuvvet kullanma opsiyonu çoğu zaman etkisizdir (Keohane ve Nye, 1987: 738).

Keohane ve Nye’in bakış açısından Karmaşık Bağımlılığın üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası ilişkilerin çoklu kanallar üzerinden tanzim olduğudur. Bunun anlamı, liderlik kadroları kadar, farklı devlet/hükümet organları, ekonomik aktörler, gayri resmi örgütler ve elitlerin de uluslararası ilişkilere etki ettiğidir. İkincisi ise konular arasında bir hiyerarşinin olmamasıdır. Askeri-stratejik konular kadar, ticaret, tarım, sağlık ve çevre gibi konular da başat önemdedir. Üçüncüsü ise, bir önceki hususla da ilişkili olarak, askeri gücün baskın bir konumda olmamasıdır. Nükleer silahların sağladığı caydırıcılık ve (Vietnam’da olduğu gibi) küçük ülkelerin büyük ülkelere direnç gösterebilmeleri, askeri güçle sonuç almanın zorluğunu kanıtlamaktadır. Askeri güç, yalnızca güvenlik ihtiyacının azami düzeyde olduğu anlarda (dünya savaşlarında olduğu gibi) başat önemdedir (Keohane ve Nye, 2011: 20-24; Bergsten vd., 1975: 7).

Devletler arası ilişkilerin artan bir şekilde kurumsallaşması, güç kullanımını kısıtlayan bir diğer önemli etkidir. Bu kapsamda Keohane ve Nye, uluslararası örgüt kavramına özel bir vurgu yapmaktadır. Uluslararası örgütler; norm, bağıntı (network) ve kurumlardan mütevellit yapılar olup, seçkinlerden oluşan bağıntılardan resmî kurumlara kadar farklı örgütsel yapıları bünyesinde barındırır (Keohane ve Nye, 2011: 46). Karmaşık Bağımlılık tezinin geçerli olduğu bir düzlemde örgütler, güç unsurundan asgari düzeyde etkilenirler. Bunun nedeni, norm, bağıntı ve kurumların zamanla yerleşik bir hal alması ve güç kullanarak esnetilmelerinin zorlaşmasıdır. Kapasite bakımından üstün aktörler dahi örgüt kuralları ile kendi çıkarları arasında bir uyumsuzluk söz konusu olduğunda, kendi çıkarlarını hakim kılmakta zorlanırlar (Keohane ve Nye, 2011:

46). Zira farklı aktörlerin oy kullanma gücü, oluşturulan koalisyonların etkisi ve elitler arası ilişkiler, örgütlere özgün bir nitelik kazandırır (Keohane ve Nye, 2011: 47). Ayrıca aktörler – güçlü devletlerden oluşsa dahi – dünyadaki karmaşık sorunların ancak kurumsal çabalarla çözülebileceğini görerek uluslararası işbirliğinin önemini idrak ederler. Örneğin ABD, uluslararası kurumlara belirli dönemlerde soğuk bakmışsa da finans, güvenlik ve enerji alanında IMF, NPT ve Uluslararası Atom Enerjisi Örgütü gibi kurumların önemini fark ederek, tek taraflılık politikasını revize etmiştir (Keohane ve Nye, 1985: 149-150).

Diğer taraftan kurumsal yapılar dahilinde aktörler birbirleriyle diyalog kurma ve müşterek çıkar alanları oluşturma imkanı kazanır (Keohane ve Nye, 1974: 51). Böylece devletler arası ilişkilerin tanziminde, iletişim kurmanın getirdiği imkanla ortak kurallar tesis edilerek, karşılıklı ilişkilerin bu kurallar üzerine bina edilmesi mümkün kılınır (Keohane ve Nye, 1987: 746). Bunun sonucunda, tek taraflılığın yerini kolektif bilinç alır (Keohane ve Nye, 1985: 150). Bu bilincin oluşması, uluslararası ortamlarda hükümet üyelerinin bir araya gelerek, gayri resmi etkileşimlerle birbirlerini daha yakından tanımalarıyla mümkün olur; bu etkileşimler sonucunda ise mutabakat zemini elde etme imkanı yakalanır. Buluşulan müşterek ortamlarda “zımnî koalisyonlar” kurularak ortak çıkarların ortak çabalarla korunmasına ya da ilerletilmesine çalışılır (Keohane ve Nye, 1974: 51).

Bu hususların altı çizilerek, Realizm’in öngördüğü sert rekabet ortamının ve sıfır toplamlı oyun mantığını andıran ilişkilerin ötesine geçmenin mümkün olduğu vurgulanır. Güç dengesine odaklanarak çıkar çatışmalarının kaçınılmaz olduğunu iddia eden Realistlerin aksine (Waltz, 1979: 195) Karmaşık Bağımlılık tezinin geçerli olduğu bir ilişkiler ağında, çıkar çatışmalarının yaşandığı anlar geçicidir. Zira askeri ilişkiler sıfır toplamlı oyun mantığını andırsa da ekonomik ve diğer alanlardaki birçok ilişki mutlak kazanç üzerine kuruludur (Bergsten vd., 1975:

21). Böylece bir aktörün kazancı diğerinin kaybı anlamına gelmeyip, söz konusu bir ilişkiler ağındaki bütün paydaşlar mutlak fayda elde edebilir.

Özetle, Karmaşık Bağımlılık tezinin geçerli olduğu bir dünyada siyasi aktörlerin muhtelif alanlarda ortak çıkarlara sahip olması ve bu ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliği içinde çalışmaları, çatışma riskini azaltmaktadır. Keohane ve Nye'in faydacılık kavramını (Keohane ve Nye, 1987: 729) merkeze alarak geliştirdikleri argümanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: uluslararası ilişkilerin Karmaşık Bağımlılık ekseninde şekillenmesi durumunda, güç siyaseti ve çatışma irrasyonel bir seçenek halini alır; zira işbirliğinin gerektiği ve kazan-kazan formülünün mümkün olduğu bir ortamda, diyalog ve müzakere seçeneği aktörlere daha fazla fayda sağlar.

3. RUSYA MERKEZLİ OLARAK ARKTİK BÖLGESİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Uluslararası kamuoyunun Arktik bölgesine son yıllarda artan bir ilgi göstermesi, bu bölgedeki buzullarla kaplı alanın bir çözülme içine girmesi nedeniyledir. Kuzeydeki deniz yollarının tam olarak açılması ve deniz kaynaklarına ulaşmanın mümkün hale gelmesi durumunda, bunun ne gibi sonuçlar doğurabileceği haklı olarak geniş bir ilgi uyandırmıştır. Her ne kadar küresel ısınmanın etkisiyle Arktik bölgesinde yaşanan gelişmeler uluslararası siyasetin ana gündem maddeleri arasına girmişse de Arktik, Soğuk Savaş yıllarında da önemli bir jeopolitik bölge olmuştur. Zira ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında cereyan eden süper güç rekabeti, birçok farklı bölgede olduğu gibi, Arktik bölgesinde de vuku bulmuştur.

Nitekim Arktik bölgesi, denizaltıların faaliyet gösterebildiği ve stratejik bombardıman uçaklarının uçuş güzergahı olarak kullanabildikleri bir bölge olarak Soğuk Savaş rekabetinde ön planda yer almıştır. NATO özelinde bakıldığında, Alaska'dan Grönland'a kadar uzanan hatta radar istasyonları inşa

edilerek, kuzeyden SSCB'nin stratejik bombardıman uçakları ile olası askeri saldırılarının takibi yapılmıştır (Zellen, 2009: 75). Batı bloğunun SSCB'nin Arktik bölgesindeki askeri eylemlerinden kaygı duyması, SSCB'nin bu bölgedeki en büyük askeri güç olması nedeniyle şaşırtıcı olmamıştır. Nitekim 1950'lerden itibaren balistik füze gönderilmesi, füze savunma ve erken uyarı sistemlerinin inşa edilmesi için SSCB, Kola Yarımadası'nı merkezi üs olarak belirleyerek Arktik bölgesinde Batı bloğu karşısındaki caydırıcı gücünü üst noktalarda tutmaya çalışmıştır (Laruelle, 2014: 113). Arktik bölgesindeki deniz gücü SSCB'ye Atlantik'e denizden açılma imkanı tanımış ve ayrıca Delta denizaltıları sayesinde Avrupa, Kuzey Amerika ve Kuzey Doğu Asya'daki hedeflerin denizden vurulabilmesini imkan dahilinde kılmıştır (Laruelle, 2014: 76).

Arktik bölgesinde Soğuk Savaş sırasında gözlemlenen militarizasyon Soğuk Savaş koşullarının yumuşamasıyla birlikte ciddi bir değişime uğramıştır. Mikhail Gorbaçov'un SSCB'nin Genel Sekreter'i olarak 1985'de göreve gelmesinden sonra Doğu ve Batı blokları arasında başlayan diyalog süreci Arktik bölgesinde de yumuşamayı sağlamıştır. Bu süreçte Gorbaçov'un 1987 senesinde Murmansk şehrinde yaptığı konuşma köşe taşı mahiyetinde bir inisiyatif olarak kayda geçmiştir. Söz konusu konuşmasında Gorbaçov, Arktik bölgesinin gerek kıyıdaş ülkeler gerekse bütün uluslararası toplum için bir işbirliği ve barış alanı olabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Gorbaçov, Arktik bölgesinin geliştirilmesi konusunda SSCB'nin ortak projeler gerçekleştirmeye, bilimsel araştırma alanında sahip olduğu tecrübeyi bölgedeki komşularıyla paylaşmaya ve doğal yaşamın korunması hususunda beraber çalışmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Gorbachev, 1987).

Bu süreçte SSCB'nin Pasifik, ABD'nin ise Alaska'daki toprakları arasındaki deniz sınırlarının belirlenmesi konusunda vardıkları mutabakat yapıcı ortamı taçlandırmıştır. Bu bağlamda, 1990 senesinde imzaladıkları anlaşmayla SSCB ve

ABD, deniz sınırı konusunu bir sorun olmaktan çıkarmıştır (Laruelle, 2014: 102).^{*} Bu gibi adımlarla güçlenen yakınlaşma süreci, Soğuk Savaş'ın geride kalması ve 1991'de SSCB'nin dağılması sonrasında da devam etmiştir. Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı olan Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in inisiyatifinde Avro-Atlantik dünyası ile sıcak ilişkiler geliştirilmeye çalışılıp, komünist ve milliyetçi çevrelerin tepkisine rağmen, 17 Haziran 1992'de Amerikan-Rus Ortaklık ve Dostluk Anlaşması imzalanmış; kısa bir süre sonra ise silahsızlanma alanında önemli bir inisiyatif olan START II hayata geçmiştir (Kozyrev, 2019: 132-134).

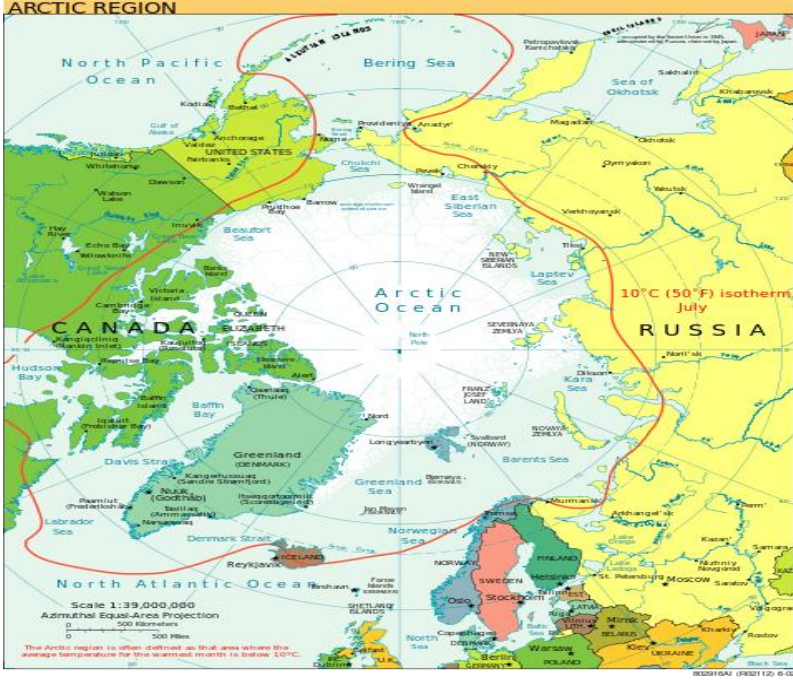
İki taraf arasındaki güvenlik rekabetinin ortadan kalkmasının en önemli sonuçlardan biri, Rusya açısından Arktik bölgesinin geri plana itilmesi olmuştur. Kuzeydeki topraklara yeterli ilginin gösterilmemesinde 1990'lar boyunca Rusya'nın yaşadığı ekonomik zorluklar da önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede Yeltsin hükümeti, Arktik bölgesinin sosyoekonomik anlamda kalkınması için gerekli yatırımların ciddi bir ekonomik külfete neden olacağına kanaat getirmiş ve Rusya'nın sınırlı kaynaklarını bu bölgeye ayırma konusuna olumsuz bakmıştır (Konyshov ve Sergunin 2014: 326-327). Öte yandan Rusya her ne kadar Arktik bölgesini ihmal etmişse de bu bölgedeki başat jeopolitik aktör olma özelliğini korumuştur. Zira SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, Arktik bölgesine kıyası olan eski Sovyet toprakları bir bütün olarak Rusya'nın egemenliği altında kalmıştır. Bunun sonucunda Rusya, Soğuk Savaş sonrasında Arktik Okyanusu'na en uzun kıyası olan ülke olma özelliğini sürdürmüştür (Bkz, Şekil 1).

Soğuk Savaş sonrası süreçte Rusya, Arktik bölgesine dönük politika geliştirirken komşu ülkelerle beraber çalışarak müşterek konu ve sorunlara çözüm aramıştır. Arktik bölgesinde Rusya; ABD, Kanada, Norveç ve (Grönland nedeniyle) Danimarka ile Arktik'e kıyası olan beş ülkeden biri olup, bu beş ülke Arktik

---

^{*} Öte yandan, Rusya söz konusu anlaşmayı hala onaylamamıştır.

Beşlisi'ni oluşturmaktadır. Bu gruba İsveç, Finlandiya ve İzlanda'nın da dahil olmasıyla, bir sonraki kısımda ele alınacağı gibi, Arktik Konseyi adlı bir bölgesel örgüt hayata geçmiştir.

Resim-1

Kaynak:

https://user.iiasa.ac.at/~marek/fbook/02/reference_maps/pdf/arctic.pdf

Son birkaç on yıllık zaman diliminde Arktik Okyanusu'na kıyısı olan ülkelerin ilgilenmeleri gereken temel mesele ise küresel ısınmanın yarattığı sonuçlar olmuştur. Arktik'teki buz kütesinin erimesi ve buna bağlı olarak su seviyesinin yükselmesi, ekolojik yaşam üzerinde ciddi değişikliklere neden olmaktadır. Fakat sorunun boyutu dünyanın genelini ilgilendiren bir ehemmiyet arz etmektedir. Bilim adamlarının aktardıkları gibi, Arktik'teki buzul tabaka dünyaya giriş yapan güneş ışınlarını karşılayan ve daha sonra uzaya geri gönderen bir işlev görmektedir. Böylece, dünyanın ısınmasının engellemesi noktasında Arktik'teki

buzullar “büyük beyaz kalkan” olarak hayati bir görev ifa etmektedir (Drollette, 2019: 241). Bu kalkanın ortadan kalması durumunda dünyanın gitgide ısınmasına paralel olarak, su ve gıda kıtlığı, kitlesel göç ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunlar insanlığın önüne gelecektir (Drollette, 2019: 245).

Yaşanmakta olan bu gelişmeler ekolojik denge üzerinde hayati sonuçlar yaratacak olup, farklı alanlardaki değişikliklerin de habercisidir. Örneğin, Arktik Okyanusu’nda buzulların erimesine bağlı olarak canlı ve cansız deniz kaynaklarına erişim, enerji kaynaklarının paylaşımı, uluslararası ulaşım ve nakliye gibi farklı alanlarda ele alınması gereken konular gün geçtikçe belirginleşmektedir. Bütün bu hususlar, uluslararası siyaset bağlamında önemli yansımalara neden olmaktadır. Uzun yıllar çevresel ve coğrafi koşullardan dolayı arka planda kalmış olan bir bölgenin insanlığın kullanımına girecek olması kaçınılmaz olarak jeopolitik fay hatlarını hareketlendirmektedir. Nitekim, bölgeye ilgi duyan araştırmacıların gözlemleyeceği gibi, Arktik ile ilgili değerlendirmelerde özellikle çatışma riskine dikkat çeken görüşlere sıklıkla denk gelinmektedir: örneğin, Arktik’te buz kütlelerinin erimesine koşut olarak “Buzul Soğuk Savaş” benzetmesi kullanılmakta (Laruelle, 2014: 108) ya da Demir Perde’ye atıfla “Buzul Perde” analogisine başvurulmaktadır (Lackenbauer ve Lalonde, 2019).

4. ARKTİK BÖLGESİNDE KARMAŞIK BAĞIMLILIK TEZİNİ DESTEKLEYEN ETKENLER

Karmaşık Bağlılık tezine dair sunulan kavramsal çerçeve ve Arktik bölgesine dair önceki bölümde paylaşılan bilgiler, üstün körü bir bakışla dahi birbirleriyle uyumlu bir tablo arz etmektedir. Karmaşık Bağlılık teorisyenleri Keohane ve Nye’in konular arasında bir hiyerarşi olmadığı, askeri-stratejik konuların dışında kalan konuların da dünya siyasetinde ağırlık kazandığı ve uluslararası oluşumların etkin aktörler olarak dünya siyasetinde yer aldıkları yönünde ortaya koydukları hipotezler, Arktik bölgesi özelinde karşılığı olan görüşlerdir. Yine bu

iki yazarın vurguladığı gibi, devletler arası ilişkilerin yalnız kapasite üzerinden değil, süreç üzerinden de değerlendirilmesi gerektiği görüşü Arktik özelinde geçerli bir bakış açısı sunmaktadır (Keohane ve Nye, 2011: 17). Bu bağlamda, Arktik bölgesinde süreç kavramını merkezi alan bir analiz üzerinden, aktörlerin birbirleriyle olan yakın etkileşimleri net bir şekilde görülebilecektir.

Öncelikle, Soğuk Savaş sonrası süreçte Rusya Arktik bölgesinin en büyük ülkesi olarak, bölge politikasında merkezi bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Rusya, ilerleyen satırlarda açıklanacağı gibi, gerek küresel ısınmanın gerekse bölgede üretim ve kalkınma odaklı faaliyetlerin yarattığı sorunların üstesinden gelebilmek için Arktik ülkeleri ile yakın temas içinde olarak, bölge meselelerine müşterek çözümler üretme yönünde bir irade benimsemiştir. Benzer bir irade, diğer bölge ülkeleri tarafından da benimsenmiş olup, Rusya'nın da üyelerinden biri olduğu Barents Avro-Arktik İşbirliği adlı bir bölgesel örgütün 1993'de hayata geçmesiyle Arktik ülkelerinin çabalarını ortaklaştırma yönünde hareket etmeye başladıkları görülmüştür. Barents Avro-Arktik Konseyi ve Barents Bölgesel Konseyi adlı iki alt örgütü bünyesinde barından mezkûr oluşum, ABD ve Kanada'nın dışındaki Arktik ülkelerinin katılımıyla ortak sorunlara etkin çözümler üretmeye çalışmaktadır. Örneğin, Barents Avro-Arktik Konseyi çatısı altında sürdürülebilir kalkınma temel hedef olarak belirlenmiş ve bu hedef doğrultusunda, iklim değişikliğinin önüne geçilmesi, biyo-çeşitliliğin korunması ve çevre tahribatının engellenmesi hedefleri müştereken benimsenmiştir (Barents Euro-Arctic Region, 2020). Bununla birlikte, Barents oluşumu kapsamında bölgenin turizm alanında bir çekim merkezi haline gelmesi için paydaşlar işbirliği içinde çalışmakta olup, ulaşım alanında ise Rusya, Finlandiya, İsveç ve Norveç arasında ortak bir ulaşım hattı tesis edilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Ulaşım altyapısının tamamlanmasına paralel olarak, bölge ülkelerinin hem birbirleriyle olan bağlantıları güçlenecek hem de dünya pazarlarına erişim imkanları artacaktır (Barents Euro-Arctic Region, 2021). Bu

bağlamda, turizm, ulaşım ve lojistik alanlarında elde edilecek kolektif fayda, Arktik ülkelerini beraber çalışmaya teşvik etmiştir.

Bununla birlikte, Barents oluşumu kapsamında bölgesel iklim stratejileri hakkında bir işbirliği ağı oluşturulmuş ve ayrıca somut adımlarla çevrenin korunmasına katkı sunulmuştur. Bu bağlamda “sıcak noktalar” olarak tarif edilen alanlar belirlenmiş ve ortaya konulan çabalar neticesinde Rusya’nın Karelia, Arkhangelsk ve Komi adlı kuzeydeki bölgelerinde çevreyi tahrip eden üretim faaliyetlerinin önüne geçilmiştir. Ayrıca Barents oluşumu çatısı altında sergilenen müşterek çabalar sonucunda Rusya, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunacak olan “Mevcut En İyi Teknikler” isimli mevzuata uyum sağlamak amacıyla gerekli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir (Skobelev vd., 2018). Bu olumlu gelişmeleri anlamlandırmak için, yukarıda zikredilen “sıcak noktaların” hepsinin Rusya’nın Barents bölgesinde bulunduğu ve bölgenin en büyük ülkesi olması hasebiyle Arktik’e en büyük zararın Rusya’dan gelebileceği belirtilmelidir (Barents Cooperation). Bu husus dikkate alındığında, atık maddelerin doğal ortama salınımları Arktik’teki habitatı bir bütün olarak tahrip edeceğinden, bu durum, Rusya ve bölgedeki diğer paydaşlar için müşterek bir tehdittir. Bu nedenle, Karmaşık Bağımlılık tezinin hipotezleri doğrultusunda, çabaların kurumsal bir düzlemde bir araya getirilmesiyle sorunlara çözüm üretmeye çalışmak, Rusya’nın kazan-kazan formülünü esas aldığı bir göstergesidir.

Barents oluşumu ile birlikte Arktik’te bölgesel işbirliğini derinleştirme noktasında işlev gören bir diğer önemli inisiyatif Arktik Konseyi’dir. Bu oluşumun çatısı altında Arktik ülkelerinin bölgesel sorunların çözümünde işbirliğini esas aldıkları, bağlayıcı uluslararası antlaşmalara imza atmalarından görülebilmektedir. Rusya’nın da imzacısı olduğu üzere, Arama-Kurtarma, Petrol Kirliliği ve Bilimsel İşbirliği konularında imzalanan uluslararası antlaşmalar, bu iradenin bir göstergesidir (Arctic Council, 2021b). Bir örnek olarak Petrol Kirliliği

antlaşması mercek altına alındığında; Rusya'da boru hatlarındaki aşınma nedeniyle bazı dönemlerde yüzbinlerce ton petrolün Arktik'teki doğal ortama bırakıldığı göz önüne alınırsa, bu antlaşmanın yadsınamaz önemi görülecektir (Kondratenko, 2021). İlaveten, petrol kirliliğini önlemek amacıyla ortak çalışma ve eğitimler düzenlemek, gözlemleme ve bilgi alışverişi konusunda işbirliği içinde kalmak ve kaza anlarında bölge ülkelerine destek sunmak gibi eylemlerle, Arktik ülkeleri petrol kazalarını müştereken önleme iradelerini ortaya koymuşlardır (U.S Department of State, 2013).

Arktik Konseyi çatısı altında Rusya ve diğer kıyıdaş ülkeler arasında bir işbirliği ortamının tesis edilmesinde Konsey'in askeri konuları gündem dışında tutması önemli bir etkidir (Pezard vd., 2017: 24). Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, taraflar arasında Karmaşık Bağımlılık odaklı bir ilişkiyi mümkün kılmışken, bunun askeri rekabetin gölgesinde kalmamasına dikkat edilmesi işbirliği iradesine dair net bir işarettir. Arktik Konseyi'nin bünyesinde 2015'te hayata geçen Arktik Ekonomi Konseyi'ne Novatek ve Rosatom gibi iki önemli Rus enerji şirketinin üye olarak dahil olması, işbirliği ve kalkınma alanında Rusya'nın bölgedeki paydaşlarla ortak çalışma arzusunun bir diğer göstergesidir (Port News, 2021).

Arktik'te yapıcı bir işbirliği ortamının tesis edilebilmesinde tarafların birbirlerine güven telkin etmeleri kritik bir ön koşuldur. Rusya açısından bakıldığında, bu güvenin tesis edilmesinde uluslararası hukuka riayet eden bir ülke profili sergilemek önemli bir kolaylaştırıcı etken olmuştur. Sularla kaplı bir bölgesel sistem olan Arktik'te başlıca potansiyel anlaşmazlık noktası deniz sınırlarının belirlenmesi olduğu için, Rusya'nın bu konu ile ilgili izleyeceği politika komşuları ile olan ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Rusya, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (UNCLOS) 1997'de onaylamış bir ülke olarak, deniz yetki alanını bu anlaşmanın tanıdığı haklar üzerinden tanımlamış

ve bu minvalde Arktik Okyanusu'nda 200 millik bir Münhasır Ekonomik Alan (MEA) hakkına sahip olmuştur. Öte yandan Rusya, Mendeleev and Lomonosov sirtlarının Sibirya'daki kıta sahanlığının doğal uzantısı olduğu iddiasından hareketle MEA hakkını 200 milin ötesine geçirmek istemiş ve bunun için 2001'de UNCLOS'a başvurmuştur. Fakat UNCLOS Rusya'nın ibraz ettiği kanıtları yetersiz bulmuş; bunun karşısında Rusya yeni jeolojik kanıtlarla başvurusunu 2015'de yenilemiştir. UNCLOS'un nihai kararı ise hala beklenmektedir. Bu  rneğin işaret ettiği nokta, Rusya'nın sorunlarını barışıl ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözme ve "oyunu kurallarına göre oynayan" bir aktör olduğunu göstermek istediğidir (Luna, 2019: 110-111).

Deniz yetki alanı konusunda Rusya'yı ihtiyatlı yaklaşmaya sevk eden faktörlerle ilgili iki hususun altı çizilebilir. Bu hususların her ikisi de Karmaşık Bağımlılık tezine destek sunan bilgiler içermektedir. İlk olarak, aşağıda detaylandırılacağı gibi, Rusya halihazırda bölge ülkeleri ile olumlu ilişkilere sahip olan ve bunu kurumsal bir yapı dahilinde tatbik eden bir ülke olduğu için, evre, ulaşım ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda tesis etmiş olduğu yakın ilişkilerin zedelenmesini istememektedir. Rusya liderlerinin Arktik'te güvenlikçi bir söylemden uzak durmaları ve kuvvet kullanma seçeneğine dair olumsuz görüş ifade etmeleri, bu hususu doğrulamaktadır (Lavrov, 2017). Diğer taraftan, bir sonraki kısımda ele alınacağı gibi, askeri-stratejik bağlamda belirli riskler de söz konusu olup, ilişkilerin olumsuz bir eksene kayması ihtimali de yok değildir.

İkinci husus ise Rusya'nın Arktik'teki topraklarının kalkınması için dış desteğe ihtiyaç duymasıdır. Her ne kadar Ukrayna krizi sonrasında uygulanan yaptırımlar nedeniyle Rus ve Batılı enerji şirketleri arasındaki işbirliği zarar görmüşse de Rusya, Arktik'teki enerji kaynaklarına ulaşmak için Batı'nın teknolojik ve mali desteğine hala ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, Ukrayna Krizi  ncesinde, Rus enerji şirketi Rosneft ve Amerikan muadili ExxonMobil arasında Arktik'teki Kara,

Chukchi ve Laptev denizlerinde kaynak keşfi ve geliştirmesi konusunda anlaşmaya varıldığı ve ExxonMobil'in Arktik'teki keşif çalışmalarının üçte birinin lisansını üstlendiği hatırlanmalıdır (Sakwa, 2015: 4173-4177). Bu husus dikkate alındığında, Rusya'nın Arktik politikası Karmaşık Bağımlılık tezi ekseninde şu şekilde geçerli bir düzleme oturmaktadır: teknolojik destek ve sermaye tedariki alanlarında tesis edilecek yakın ilişkiler, Rusya'yı Batılı büyük enerji şirketleri ile yakınlaştıracak ve Batı'nın Rusya'ya dönük yaptırım baskısına karşı Batılı ekonomik aktörler bir kalkan işlevi görecektir (Rumer vd., 2021: 4). Gerçekten de ABD seçimlerine müdahale ve Ukrayna Krizi gibi sorunlar nedeniyle Batı hükümetleri ile yaşadığı gerginliklere rağmen Rusya – Gazprom'un Gydan Yarımadası'ndaki hidrokarbon kaynaklarının araştırılması konusunda Shell ile 2020'de imzaladığı anlaşmadan görülebileceği gibi (Staalesen, 2020) – Batılı enerji şirketleri ile işbirliği bağlarını muhafaza etmeye azami önem göstermektedir.

Rusya'nın Arktik bölgesinde hukuki anlamda meşru bir düzlemde hareket etmesi ve işbirliğini öncelemesi, bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin olumlu bir eksende ilerlemesini sağlamıştır. Kurulan olumlu ilişkiler ise 1990'ların başından itibaren kazan-kazan formülünü esas alan politikanın bir neticesidir. Örneğin, Barents oluşumunun hayata geçmesine öncülük eden Norveç ile Rusya'nın ilişkilerinin yapıcı bir mahiyete sahip olması bu zamanlarda başlamış ve bu süreç sonucunda taraflar arasında uzun yıllardır bir anlaşmazlık konusu olan deniz sınırları konusu 2010 yılında varılan anlaşmayla hal yoluna konmuştur. Varılan anlaşma uyarınca, deniz altındaki enerji kaynaklarının önemli bölümü Norveç tarafında kalacak olsa da mutabakat sorunsuz bir şekilde yürürlüğe girmiştir (Sakwa, 2015: 2612-2614). İlaveten, canlı deniz kaynaklarına ulaşım noktasında zarar edileceği yönünde ülke içinden gelen tenkitlere rağmen, Rusya liderliği anlaşmaya onay vermiştir (Hønneland, 2014: 37-38). 2012'de ise Rusya ve Norveç Barents

Denizi'nde zorunlu gemi takip sistemi olarak bilinen bir anlaşmayı hayata geçirerek, yakınlaşmalarını bir adım öteye taşımışlardır (Laruelle, 2014: 179).

Rusya-Norveç ilişkilerine benzer bir durum Rusya-Kanada ilişkilerinde de gözlenmiştir. Kanada'nın Arktik politikasıyla ilgili vurgulanması gereken başlıca husus, bu ülkenin bölge sorunlarının Arktik ülkeleri arasında ele alınmasını istemesidir. Hâlihazırda Kuzeybatı Geçidi'nin uluslararası su yolu mu olduğu, yoksa Kanada'nın egemenliği altında mı bulunduğu konusunda Kanada ve söz konusu geçidi kullanan ülkeler arasında bir anlaşmazlık yaşanmakta olup, Kanada, Arktik'teki egemenlik haklarının kıyı ülkeler lehine belirlenmesini istemektedir (Byers, 2009: 627-634). Bu yaklaşım, Rusya ile Kanada'nın çıkarlarını ortaklaştırmaktadır. Kanada gibi Rusya'nın politikası da alan dışı aktörlerin Arktik'te söz sahibi olmaması ve bölge meselelerinin kıyıdaş ülkeler arasında çözülmesidir (Baev, 2018: 410-411). Örneğin, buzulların erimesiyle Kuzey Deniz Yolu'nun tam teşekküllü olarak deniz trafiğine açılacak olması ihtimaline binaen Rusya, bu güzergahın kendi egemenlik alanı içinde olduğunu iddia etmektedir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2016). Bu nedenle, Çin gibi alan dışı aktörlerin Kuzey Deniz Yolu'nda artan faaliyetleri Rusya'yı rahatsız etmektedir (Goble, 2019). Rusya ve Kanada örneği Arktik bölgesindeki geniş jeopolitik resme monte edildiğinde, çıkar uyumu nedeniyle iki ülke arasındaki ilişki, "zımnî koalisyonlar" tezine uygun bir mahiyet taşımaktadır (Keohane ve Nye, 1974: 51). Tarafların bölge dışı güçleri Arktik'te hak iddia etmekten alıkoyma istekleri, zımnî bir yakınlığın zemini hazırlamaktadır.

Benzer bir durum Danimarka özelinde de geçerlidir. Bu ülke, alan dışı aktörleri Arktik'teki kurumsal oluşumların dışında bırakmaya çalışmış ve bu politikasını iki temel gerekçe üzerine bina etmiştir. Bu gerekçeler, bölge sorunlarının bölge ülkeleri arasında daha rahat çözüleceği ve Danimarka'nın daha fazla özgül

ağırlığa sahip olacaktır (Rahbek-Clemmensen, 2011: 12). Danimarka bağlamında ilginç olan bir nokta, bu ülkenin Avrupa Birliği (AB) üyesi olmasına rağmen, AB'yi dahi Arktik'ten uzak tutmak istemesidir. Bunun nedeni, çevre ve balıkçılık gibi alanlarda AB'nin sahip olduğu katı mevzuatın Danimarka'nın çıkarlarını kısıtlayacak olması; ayrıca AB'nin, diğer bölge ülkeleri ile kurulan ilişkilerde Danimarka'nın izlediği denge siyasetinde bir sapmaya neden olması ihtimalidir (Rahbek-Clemmensen, 2011: 12; Bertelsen, 2020: 33). İzlenen denge siyasetinde Danimarka, Rusya-ABD hattında ABD'ye daha yakın olsa da Rusya'yı bölgedeki işbirliği ortamının içinde tutmaya da büyük önem vermektedir. Bunun en net göstergelerinden biri, 2008'te işbirliği ve uluslararası hukuk odaklı bir girişim olan Ilulissat Deklarasyonu'na Danimarka'nın, İzlanda, İsveç ve Finlandiya'yı dışarıda bırakmasına rağmen, Rusya'yı dahil etmesidir (Rahbek-Clemmensen, 2011: 10, 12; Rahbek-Clemmensen, 2016: 348).

Sunulan tartışmalar bir bütünlük içinde ele alındığında, Rusya'nın 1990'da ABD ve 2010'da Norveç ile deniz sınırı konusunda anlaşmaya varmış olması, MEA ilanı konusunda hukuki bir düzlemde hareket etmesi ve askeri konuların dışında kalan konu başlıklarında işbirliğini öncelemesi, Arktik'te jeopolitik dengelerin görece istikrarlı bir tablo arz ettiğini göstermektedir. Bu saptama, Rusya ve bölge ülkeleri arasında herhangi bir ayrışma olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, Rusya'nın MEA hakkını 200 milin ötesine genişletmek istemesi Lomonosov sırtı özelinde hak iddia eden Kanada ve Danimarka ile arasında bir ayrışma yaratmaktadır (Henriques, 2020). Burada önemle vurgulanması gereken husus ise çıkarılabilir kaynakların büyük bölümünün, UNCLOS çerçevesinde, 200 millik MEA sınırları içinde bulunmasıdır (Kamrul ve Morris, 2017: 109). Bu nedenle Rusya'nın Arktik açıklarında, 4000 metre derinde, miktarının yetersiz, çıkarma maliyetinin ise kuvvetle muhtemel yüksek olacağı ihtilaflı bir alanda, yeni kaynaklara ulaşmak için bölge ülkeleri ile bir çatışma içine girmesi makuliyetten uzak bir seçenektir (Pezard vd., 2017: 43).

İhtilaf riskinin sıfır olduğu söylenemese de Arktik'teki başat jeopolitik aktör olan Rusya için işbirliği çatışmadan daha makul bir opsiyondur. Nitekim, Keohane ve Nye'in Karmaşık Bağımlılık tezi bağlamında vurguladıkları temel nokta da tam olarak budur. Eğer ki aktörlerin hedefi fayda maksimizasyonu ise çevresel sorunlar, sürdürülebilir kalkınma ve ulaşım gibi başlıklarda Rusya, bölge ülkeleri ile halihazırda verimli ilişkilere sahipken, bu ilişkinin askeri rekabetten uzak tutulması, askeri konular haricindeki alanlarda mutlak kazanç formülünün benimsendiğinin ve böylece Karmaşık Bağımlılık tezinin doğrulandığının işaretidir. Bu hususu anlamlandırırken, Rusya'nın 2,5 milyonluk nüfusuyla Arktik'te yaşayan toplam nüfusun yarısına ve 24.150 kilometrelik kıyı şeridiyle Arktik'teki toplam kıyı şeridinin % 53'üne sahip olduğu hatırlanmalıdır (Arctic Council, 2021a). Böyle büyük bir alanın kalkınması ve bölge halkları için Arktik'in yaşanılabilir bir alan kılınması, Rusya dahil bölgedeki paydaşları işbirliği içinde çalışmaya sevk etmektedir. Farklı satranç tahtaları metaforuna uygun şekilde (Keohane ve Nye, 1971b: 728-729), çevre, kalkınma, turizm, enerji ve ulaşım gibi alanlarda kurulan ortaklıklar, taraflar arasında mutlak kazanç eksenli bir işbirliği ortamına imkan tanımaktadır.

5. ARKTİK BÖLGESİNDE KARMAŞIK BAĞIMLILIK TEZİNE RİSK TEŞKİL EDEN ETKENLER

Önceki bölümde, Arktik bölgesinde aktörler arasındaki ilişkilere dair yapılan olumlu çıkarsamalar, Karmaşık Bağımlılık tezi ekseninde "süreç" kavramı merkeze alınarak gerçekleştirilmiştir. Keohane ve Nye'a atıfla, süreç kavramı, aktörler arsındaki etkileşimi, birbirlerini tanıma imkanını ve işbirliği geliştirme fırsatını tanımlarken, kapasite, kimin daha güçlü olduğunu ifade etmektedir (Keohane ve Nye, 2011: 17-18). Süreçten kapasiteye doğru bir geçiş durumunda, aktörler arasındaki ilişkilerin çatışma riskini içinde barındırmaya başladığı görülür. Arktik bölgesi de bu yönde bir riskten azade değildir.

Öncelikle Rusya-Batı ilişkilerine genel bir açıdan bakıldığında, bir dizi ihtilaf yaratan gelişme, iki taraf arasında 1990'larda tesis edilen olumlu atmosferi peyderpey ortadan kaldırmıştır. NATO genişlemesi, Renkli Devrimler süreci, 2008'de Gürcistan ve 2014'te ise Ukrayna krizlerinin yaşanması, gergin atmosferin kaldırım taşlarını döşeyen gelişmeler olarak öne çıkmıştır. Bu tartışma bağlamında asıl vurgulanması gereken nokta ise Soğuk Savaş zamanında belirli bir bölgedeki gerginliğin başka bölgelere sirayet etmesi anlamına gelen "yatay tırmanma" senaryosunun halihazırdaki süreçte Arktik'te de geçerli olabileceğidir (Atland, 2017). Bunun anlamı, Arktik dışındaki gerginliklerin Arktik'teki bölgesel istikrarı olumsuz etkileyecek olmasıdır. Bu gelişme, Karmaşık Bağımlılık özelinde ilk anda olumsuz gibi görünse de aslında olumlu bir boyut taşımaktadır. Zira, Arktik'teki kıyıdaş ülkeler arasındaki olası gerginlikler bölge içi dinamiklerden ziyade, bölge dışı dinamiklerin Arktik'e tesir etmesi nedeniyledir. Bu kapsamda Ukrayna Krizi, en son ve en ciddi jeopolitik gerginlik olarak özel bir önem taşımaktadır.

Bu kriz, Rusya'nın Mart 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi, daha sonra ise Ukrayna'nın Donbas bölgesindeki ayrılıkçıları desteklemesi nedeniyle Rusya ve Ukrayna'yı karşı karşıya getirmiştir (Ukrayna kriziyle ilgili bkz; Sakwa, 2015). Rusya'nın Ukrayna'ya dönük eylemleri lokal gelişmelerle sınırlı kalmamış, Baltıklar ve Kuzey Avrupa'daki NATO üyelerini de tedirgin etmiştir. Bu gelişme karşısında NATO, Rusya'ya karşı askeri hazırlık seviyesini arttırmıştır. Rusya'ya yönelik Arktik bölgesinde atılan adımlar arasında, NATO'nun Cold Response, Trident Javelin ve Trident Juncture adlı çeşitli askeri tatbikatlar düzenlemesi ve Britanya ve ABD'nin denizaltı savaşına uygun şekilde Arktik bölgesinde askeri hazırlıklar icra etmesi bulunmuştur (Atland, 2017; Baev, 2018: 414). Öte yandan, Kuzey Atlantik planlama ve strateji komutanlığının hayata geçirilmesi ve 2011'de lağvedilen ABD İkinci Filosu'nun 2018'de tekrardan aktive edilmesiyle Arktik'teki hazırlık seviyesi daha da üst noktalara taşınmıştır (Pezard, 2018: 5).

Rusya mercek altına alınacak olursa, Batı bloğu ile güçlenen askeri rekabete paralel olarak bu ülke tarafından çeşitli önlemler devreye sokulmuştur. Fakat burada ilk önce vurgulanması gereken nokta, Rusya'nın Arktik'te askeri hazırlık düzeyini Ukrayna Krizi'nden önce arttırmaya başladığıdır. Bu bağlamda, 2007 senesinden itibaren Arktik bölgesinde Rus bombardıman uçakları ve deniz unsurlarının faaliyetlerinde aşamalı olarak bir artışın meydana geldiği kaydedilmelidir (Konyshov ve Sergunin, 2014: 329). Öte yandan, Rusya'nın nükleer deniz kapasitesinin üçte ikilik kısmı Kuzey Filosu'nda bulunmakta olduğu ve buz kırıcı gemi ve nükleer deniz altı bakımından bu filonun Rus donanmasındaki en geniş kapasiteye sahip olduğu da belirtilmelidir (Laruelle, 2014: 119-120). NATO ile artan gerginliğe paralel olarak ise Rusya'nın Kuzey Filosu'na daha yetkin deniz muharip kuvvetleri ve füze ve topçu birlikleri dahil edilmiş ve ayrıca dört yeni savaş tugayı ve bir motorize piyade tugayı oluşturulmuştur. İlave olarak, daha etkili hava savunma sistemleri, gemi savar seyir füzeleri ve komuta, kontrol, iletişim, bilgisayarlar, istihbarat, gözetleme ve keşif sistemleri de Kuzey Filosu'nun kullanıma girmiştir (Rumer vd., 2021: 9). Bu gelişmeler, Arktik'teki kurumsal işbirliği ortamını zedeleyen bir sonuç doğurmuştur. Örneğin, Arktik Konseyi çatısı altında genel kurmay başkanlarını bir araya getiren senelik zirveler kesintiye uğramış; ayrıca Rusya, Arktik Güvenlik Kuvvetleri Yuvarlak Masası'na iştirakini sonlandırmıştır (Pezard vd., 2017: 24).

Rusya ve Batı tarafından atılan adımlar bir bütünlük içinde ele alındığında açık bir şekilde askeri bir rekabetin izleri görülmektedir. Bu husus, Karmaşık Bağımlılık çerçevesinde süreç kavramından kapasite kavramına doğru bir geçiş olduğu yönünde bir izlenime zemin sunmaktadır. Fakat yaşanan gelişmeler yakın plana alındığında, ihtiyatlı bir değerlendirmeye ihtiyaç olduğu görülecektir. Bu bağlamda, Arktik bölgesi ile farklı bir rekabet alanı olan Asya-Pasifik bölgesi arasında bir kıyaslama yapmak, Arktik'te niçin kötümser bir okuma yapılmaması gerektiğini anlamaya yardımcı olacaktır. Asya-Pasifik bölgesinde Çin, komşuları

ile deniz yetki alanından kaynaklı olarak güçlü anlaşmazlıklar yaşamaktadır. Örneğin, Doğu Çin Denizi'nde Japonya, Güney Çin Denizi'nde ise Vietnam ve Filipinler gibi ülkeler Çin ile ihtilaf halindedir. Ayrıca Çin, kara komşusu Hindistan'la Tibet bölgesinden kaynaklı olarak bir toprak anlaşmazlığı yaşamaktadır. Yaşanan ihtilaflar çerçevesinde bölge ülkeleri, Çin'in artan gücünden ve baskın jeopolitik aktör olduğu bir denklemden kaygı duymakta ve bunun için ABD'yi yanlarına çekerek Çin'i dengeleme amacı gütmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Hindistan, Japonya, Avustralya ve ABD'yi içinde barındıran QUAD adlı bir oluşum hayata geçmiştir. Ayrıca bölge ülkeleri, Bangladeş ve Sri Lanka gibi muhtelif ülkeleri de yanlarına çekmeye çalışarak, Çin'i dizginleme çabalarını yoğunlaştırmaktadır (Basu, 2021).

Arktik'te ise Asya-Pasifik bölgesindeki tam tersi bir fotoğraf söz konusudur. Her ne kadar Ukrayna özelinde görüldüğü gibi, Rusya'nın belirli askeri eylemlerinden bölge ülkeleri kaygı duymuşsa da bu ülkeler rahatsızlıklarını dikkatli bir şekilde ortaya koymuşlardır. Örneğin Ukrayna Krizi'nden sonra Norveç, topraklarında NATO askeri bulundurmama prensibini bir tarafa koymuş ve 330 tane ABD denizcisine ev sahipliği yapmaya başlamıştır (Baev, 2018: 414). Bu hususa rağmen, Norveç'te konuşlu ABD askerlerinin mevcudiyeti rotasyon usulünce ve sembolik düzeyde olup, Norveç, komşusu Rusya'yı tedirgin edecek eylemlerden sakınmıştır. Bu bağlamda, örneğin, NATO/ABD baskısına rağmen topraklarında Rusya'yı tedirgin edecek füze savunma sistemi kurulması önerisine Norveç karşı çıkmıştır (The Local, 2019). İlave olarak, Rusya'nın Kuzey Filosu komutanı ile Norveç'in Müşterek Kuvvetler Karargâhı Komutanı arasında tırmanma riskini engelleme amaçlı bir diyalog kanalı tesis edilmiştir (Atland, 2017).

Kanada ile olan ilişkiler de benzer bir seyir izlemiştir. Ukrayna Krizi nedeniyle NATO-Rusya geriliminin artmasına rağmen Kanada'nın Arktik'te geleneksel

olarak sürdürdüğü askeri rekabetten uzak, dengeli politika devam etmiştir. Örneğin Ukrayna Krizi öncesinde, Rusya'yı rahatsız etmesi kuvvetle muhtemel bir gelişme olarak, transatlantik bağıni güçlendirmek için NATO'nun Arktik'teki mevcudiyetini güçlendirmek istemesine Kanada karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, 2010 Lizbon Zirvesi'nde Arktik bölgesinin NATO'nun faaliyet alanına dahil edilmesi önerisini Kanada veto etmiştir (Pezard, 2018: 5). Ukrayna Krizi'nden sonra ise Kanada'nın savunma doktrininde Arktik'te askeri bir çatışma riskinin muhtemel görünmediği kaydedilip, bu ülkenin bölge politikası, ulaşım, çevre ve benzeri alanlarda işbirliğini arttırma hedefi üzerinden tanımlanmıştır (Lackenbauer ve Lalonde, 2019: 98). Bu politikanın Rusya ile olan ilişkiler özelindeki anlamı, Karmaşık Bağımlılık tezine uygun şekilde, deniz kaynaklarına ulaşım, navigasyon ve bilimsel araştırma alanlarında tesis edilen bağların devam ettirilmesi olmuştur (Lackenbauer ve Lalonde, 2019: 98).

Benzer bir politika tercihi Danimarka özelinde de geçerlidir. Arktik politikasında Rusya ile ilişkileri olumlu tutma ve kurumsal işbirliğini öne çıkarma hususları önemli bir yer kaplayan Danimarka, Rusya'nın bölgede artan askeri faaliyetlerinin militarizasyon amaçlı değil, egemenlik haklarını koruma amaçlı olduğunu vurgulamıştır (Rahbek-Clemmensen, 2016: 352). Her ne kadar Grönland'da bulunan ve ABD'nin 1953'den beri kullanımında olan Thule Hava Üssü Danimarka'yı Rusya ve ABD arasındaki rekabetin arasında bıraksa da (Bertelsen, 2020: 25), Danimarka, Arktik Konseyi ve Ilulissat inisiyatifi gibi mekanizmalar çerçevesinde Rusya ile yapıcı ilişkiler kurmaya da önem vermektedir (Rahbek-Clemmensen, 2016: 348).

Bu hususların altı çizilerek vurgulanmak istenen temel nokta, Arktik'te çatışma riskinin önlenmesi için bölge ülkelerinin askeri rekabetten uzak durmaya çalışan, yapıcı bir politika izledikleridir. Kanada, Norveç ve Danimarka'nın her üçünün de NATO üyesi olduğu hatırlandığında, yapıcı politikanın önemi daha da belirgin bir

şekilde görülecektir. Arktik özelinde “yatay tırmanma” riskinden dolayı Karmaşık Bağımlılık tezine tehdit teşkil eden unsurlar olsa da bu unsurlar (halihazırda) işbirliği odaklı ilişkileri geçersiz kılacak düzeyde değildir. Öte yandan, bazı uzmanlara göre, Rusya’nın MEA konusunda UNCLOS’tan istediği kararı çıkarmaması ve üçüncü aktörlerin Kuzey Deniz Yolu’nu Rusya’nın hilafına kullanması durumunda, kuvvet kullanma senaryosu gündeme gelebilir (Pezard vd., 2017: 33-34; Laruelle, 2014: 109). Fakat unutulmaması gereken önemli bir nokta, Rusya’nın temel amacının Kuzey Deniz Yolu’nu Süveyş Kanalı’na benzer şekilde uluslararası bir geçiş yolu haline getirmek olduğudur (Turner, 2020). Nitekim, Rusya lideri Vladimir Putin’in Arktik bölgesinin gelişimi için Kuzey Deniz Yolu’nun önemine yaptığı vurgu, bu hususu doğrulamaktadır:

“[Kuzey Deniz Yolu’nu] küresel öneme sahip bir ticari rotaya dönüştürmeyi planlıyoruz. Bu rotanın geleceğini; hizmet bedeli, güvenlik ve kalite açısından geleneksel deniz yollarıyla rekabet edebilecek uluslararası bir nakliye arteri olarak gördüğümüzü vurgulamak isterim” (Putin, 2011).

Uluslararası aktörleri Kuzey Deniz Yolu’na çekmek ve bu yolu alternatif bir ulaşım ve lojistik güzergahı haline getirmek, Rusya’nın çatışma ve işbirliği arasındaki dengede işbirliğini esas almasını zorunlu kılmaktadır. Yalnız Kuzey Deniz Yolu ile sınırlı kalmayarak, fayda eksenli düşünüldüğünde, Moskova’nın Arktik’teki genel politikası çıkar uyumunu esas almayı mecbur kılmakta olup, Rusya’nın Mayıs 2021’de Arktik Konseyi’nin başkanlığını devralması, müşterek çalışma ve kurumsal işbirliğine verilen önemin işaretidir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov’un belirttiği gibi, Rusya’nın temel amacı karşılıklı faydayı esas alan bir çerçevede, ulaşım, enerji, turizm ve çevre gibi alanlarda bölge ülkeleri ile ortak projeler hayata geçirmek ve sorunların “siyasallaştırılmadığı” bir ortamda işbirliği çabalarını arttırmaktır (TASS, 2021).

6. SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası siyaset gündeminin ön sıralarına yerleşmiş olan Arktik bölgesi ile ilgili bir analiz ve projeksiyon ortaya koymayı amaçlamıştır. Rusya'nın merkezi aktör olduğu bir bağlamda Karmaşık Bağımlılık tezinden yararlanılarak, Arktik bölgesindeki siyasi dinamiklerin anlamlandırılmasına çalışılmıştır. Ulaşılan sonuç neticesinde, iklim değişikliğinin deniz kaynaklarına erişim, ulaşım, nakliye, turizm gibi anlarda bir dizi önemli gelişmeye neden olduğu belirtilmiş ve Karmaşık Bağımlılık tezi ekseninde, yeni gelişmelerin Rusya'yı bölgedeki paydaşlarla işbirliği içinde çalışmaya sevk ettiği vurgulanmıştır. Karmaşık Bağımlılık tezi fayda eksenli bir özelliğe sahip olup, Rusya merkezli değerlendirildiğinde, çıkar maksimizasyonunun işbirliğini zaruri kıldığı ortadadır.

Arktik'in en büyük ülkesi olan Rusya'nın enerji kaynaklarının çıkarılması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, çevresel risklerin giderilmesi ve Kuzey Deniz Yolu'nu uluslararası bir geçiş güzergahı haline getirilmesi için bölgedeki paydaşlarla ortak çalışması bir zaruret teşkil etmektedir. Nitekim Rusya liderleri de bu durumun farkında olup, gerek kurumsal gerekse müstakil bağlamda kıyıdaş ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine çalışmaktadır. Rusya'nın Barents oluşumu ve Arktik Konseyi'ndeki iştiraki ve Norveç ve Danimarka gibi ülkelerle olan yapıcı ilişkileri, bu politikanın birer tezahürüdür.

Öte yandan, Karmaşık Bağımlılık çerçevesinde süreç kavramından kapasite kavramına doğru bir geçiş riski Arktik özelinde de söz konusudur. Fakat bu risk, çıkar uyumsuzluğundan ziyade bölge dışındaki gelişmelerin Arktik bölgesine tesir etmesi ve bunun, Rusya ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemesi nedeniyledir. Bu bağlamda, Ukrayna Krizi'nin olumsuz etkisinin özellikle altı çizilmelidir. Bu krizin, "yatay tırmanma" kavramına referansla, Arktik'e tesir etmesi sonucunda NATO ve Rusya arasındaki gerginlik tırmanmıştır. Öte yandan bu gelişmeye Arktik özelinde aşırı anlam

yüklenmemesi gereklidir. Zira Ukrayna Krizi, Arktik gibi, Karadeniz, Baltıklar ve Doğu Avrupa'yı da içine alan geniş bir gerginlik hattına neden olmuştur. Buradaki mesele Arktik'in kendisiyle ilgili değil, genel anlamda Rusya-Batı ilişkileri ile ilgilidir.

Arktik özelinde bakıldığında, tarafların her şeye rağmen kurumsal işbirliği çabalarına önem vermeye devam etmesi ve deniz yetki alanının belirlenmesinde uluslararası hukuka uygun davranması, Karmaşık Bağımlılık kapsamında umut vadeden gelişmelerdir. Bu çıkarsamalara rağmen, zamanla Arktik bölgesine dönük analizlerin güncellenmesi gereklidir. Zira olumlu-olumsuz yeni gelişmelerin yeni değerlendirmeleri mecbur kılması ihtimal dahilindedir. Olumlu gelişmeler bağlamında yeni kurumsal inisiyatifler, olumsuz gelişmeler bağlamında ise alan dışı aktörlerin Arktik'te hak iddia eden eylemlerde bulunmaları, araştırmacıların yakinen takip etmesi gereken konulardır.

KAYNAKÇA

- Arctic Council. (2021a). Russian Federation: Quick Facts, 2021. <https://arctic-council.org/en/about/states/russian-federation/>, (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- Arctic Council. (2021b). The History of the Arctic Council. <https://arctic-council.org/en/about/timeline/>, (Erişim Tarihi:27.04.2021).
- Art, R. J. (1980). "To What Ends Military Power". *International Security*, 4(4): 3-35.
- Atland, K. (2017). The Building up of Russia's Military Potential in the Arctic Region and Possible Elements of its Deterrence. http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=43590&lang=eng, (Erişim Tarihi:30.04.2021).
- Baev, P. K. (2018). "Russia's Ambivalent Status-Quo/Revisionist Policies in the Arctic". *Arctic Review on Law and Politics*, 9: 408-424.

- Barents Cooperation. Environmental Hot Spots. [https://www.barentscooperation.org/en/Barents-Regional Council/Barents-Success-Stories/hotspots](https://www.barentscooperation.org/en/Barents-Regional-Council/Barents-Success-Stories/hotspots), (Erişim Tarihi:29.04.2021).
- Barents Euro-Arctic Region. (2020). Fourteenth Meeting of Environment Ministers, Declaration. <https://www.barentsinfo.fi/beac/docs/14thministerialdeclaration,feb5th2020.pdf>, (Erişim Tarihi:28.04.2021).
- Barents Euro-Arctic Region. (2021). Barents Cooperation. https://www.barentsinfo.fi/beac/docs/Barents_Cooperation_OnePage_r_2019.pdf, (Erişim Tarihi:19.04.2021).
- Basu, N. (2021). India, Japan cooperating in Bangladesh, Sri Lanka to strengthen Quad — envoy Suzuki. <https://theprint.in/diplomacy/india-japan-cooperating-in-bangladesh-sri-lanka-to-strengthen-quad-envoy-suzuki/601791/>, (Erişim Tarihi:30.04.2021).
- Bertelsen, R. G. (2020). What is the Arctic to The Kingdom of Denmark and the Russian Federation?. *Danish-Russian Interfaces: The Arctic and The Baltic Sea Region*. Copenhagen: The Danish Foreign Policy Society.
- Bergsten, F., Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1975). "International Economics and International Politics: A Framework for Analysis". *International Organization*, 29(1): 3-36.
- Byers, M. (2009). *Who Owns the Arctic? Understanding Sovereignty Disputes in the North*. Vancouver: D&M Publishers Inc. (Kindle Edition).
- Drollette, D. (2019). "What if the Arctic melts, and we lose the great white shield? Interview with environmental policy expert Durwood Zaelke". *Bulletin of the Atomic Scientists*, 75(5): 239-246.
- Goble, P. (2019). "Moscow Worried About Chinese Dominance of Northern Sea Route". *Eurasia Daily Monitor*, 16(117).

- Gorbachev, M. (1987). Mikhail Gorbachev's Speech in Murmansk. https://www.barentsinfo.fi/docs/Gorbachev_speech.pdf, (Erişim Tarihi:24.04.2021).
- Henriques, M. (2020). The rush to claim an undersea mountain range. <https://www.bbc.com/future/article/20200722-the-rush-to-claim-an-undersea-mountain-range>, (Erişim Tarihi:29.04.2021).
- Hønneland, G. (2014). *Arctic Politics, the Law of the Sea and Russian Identity: The Barents Sea Delimitation Agreement in Russian Public Debate*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamrul, H. ve Morris, K. (2017). "Protecting Arctic Ocean Marine Biodiversity in the Area Beyond National Jurisdiction". *The Future of the Law of the Sea*. (Der). Gemma Andreone. Springer: Cham. 105-126.
- Josephson, P. R. (2014). *The Conquest of the Russian Arctic*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1971a). "Transnational Relations and World Politics: An Introduction". *International Organization*, 25(3): 329-349.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1971b). "Transnational Relations and World Politics: A Conclusion". *International Organization*, 25(3): 721-748.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1974). "Transgovernmental Relations and International Organizations". *World Politics*, 27(1): 39-62.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1985). "Two Cheers for Multilateralism". *Foreign Policy*, 60: 148-167.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1987). "Review: Power and Interdependence Revisited". *International Organization*, 41(4): 725-753.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2011). *Power and Interdependence*. 4. Baskı. Boston: Longman.

- Kondratenko, T. (2021). Spill it: Why Russia has so many oil leaks. <https://www.dw.com/en/russia-oil-spills-far-north/a-56916148>, (Erişim Tarihi:27.04.2021).
- Konyshv, V. ve Sergunin, A. (2014). "Is Russia a revisionist military power in the Arctic?". *Defense & Security Analysis*, 30(4): 323-335.
- Kozyrev, A. (2019). *Fire Bird: The Elusive Fate of Russian Democracy*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Lackenbauer, P. W. ve Lalonde, S. (2019). *Breaking the Ice Curtain? Russia, Canada, and Arctic Security in a Changing Circumpolar World*. Calgary: Canadian Global Affairs Institute.
- Laruelle, M. (2014), *Russia's Arctic Strategies and the Future of the Far North*. New York: M.E.Sharpe.
- Lavrov, S. (2017). Foreign Minister Sergey Lavrov's statement and answers to media questions following the Arctic Council Ministerial Meeting, Fairbanks. https://www.mid.ru/en/arkticeskijsovet//asset_publisher/0vP3hQoCP Rg5/content/id/2752061, (Erişim Tarihi:28.04.2021).
- Luna, R. C. (2019). "Russia, the Arctic and Northeast Asia". *CEJISS*, 13(3): 101-132.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The Tragedy of Great Power Politics*. Gncellenmiş Baskı. New York: W. W Norton & Company.
- Pezard, S. (2018). The New Geopolitics of the Arctic: Russia's and China's Evolving Role in the Region. Santa Monica: Rand Cooperation.
- Pezard, S, Tingstad, A., Van Abel, K. ve Stephenson, S. (2017). *Maintaining Arctic Cooperation with Russia*. Santa Monica: Rand Cooperation.
- Port News. (2021). Arctic Economic Council welcomes new members from Russia. <https://en.portnews.ru/news/308418/>, (Erişim Tarihi:27.04.2021).

- Putin, V. (2011). Vladimir Putin's speech at the second International Arctic Forum. <https://narfu.ru/en/media/news/21110/>, (Erişim Tarihi:28.04.2021).
- Rahbek-Clemmensen, J. (2011). "Denmark in the Arctic". *Atlantisch Perspectief*, 35(3): s. 9-14.
- Rahbek-Clemmensen, J. (2016). "An Arctic Great Power?". *Arctic Yearbook*, 5: 387-399.
- Rumer, A., Sokolsky, R. ve Stronski, P. (2021). *Russia in the Arctic—A Critical Examination*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Sakwa, R. (2015., *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London: I.B. Tauris (Kindle Edition).
- Skobelev, D., Guseva, T., Chechevatova, O., Begak, M, ve Tsevelev, V. (2018). Chartered Experts in Best Available Techniques in Russia: Key Principles and First Practices. <https://sgem.org/sgemlib/spip.php?article12728>, (Erişim Tarihi:26.04.2021).
- Staalesen, A. (2020). The two companies are jointly to develop license areas in Russia's far northern Gydan Peninsula. <https://thebarentsobserver.com/en/industry-and-energy/2020/12/shell-teams-gazprom-neft-remote-arctic-tundra>, (Erişim Tarihi:28.04.2021).
- TASS. (2017). Lavrov says Russia open to mutually beneficial collaboration with its Arctic neighbors. <https://tass.com/politics/929652>, (Erişim Tarihi:02.05.2021).
- The Local. (2019). Norway decides against participation in Nato missile defence system. <https://www.thelocal.no/20191008/norway-decides-against-participation-in-nato-missile-defence-system/>, (Erişim Tarihi:29.04.2021).

- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2016). Foreign Policy Concept of the Russian Federation. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6Z29/content/id/2542248, (Erişim Tarihi:29.04.2021).
- Turner, J. (2020). The cold thaw: inside Russia's \$300bn Arctic oil and gas investment. <https://www.offshore-technology.com/features/the-cold-thaw-inside-russias-300bn-arctic-oil-and-gas-investment/>, (Erişim Tarihi:01.05.2021).
- U.S Department of State. (2013). Pollution-Marine Oil in the Arctic. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/264791.pdf>, (Erişim Tarihi:27.04.2021).
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Zellen, B. S. (2009). *Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic*. Santa Barbara: ABD Clio.

EXTENDED ABSTRACT

Research Subject

Due to the impact of global warming, the ecological landscape in the Arctic is undergoing significant changes, which also triggers geopolitical faultiness. This is because, facilitated by greater access to the region, regional stakeholders seek to advance their interests through claims related to maritime jurisdiction and marine resources. Capitalizing on warmer climate conditions, they also seek to maximize their gains in the realms of international shipping, tourism and logistics. Leaving aside the pursuit of various interests, the melting of the ice surface in the Arctic is seen as an alarming development by scientists, who draw attention to the dire consequences of this development, as the termination of the Arctic's function as a protective white shield will lead to the further warming of the globe, whose potential results would be large scale human displacement, food shortage and political instability. Regional actors in the Arctic are aware that the changes caused by climate change pose serious

challenges, forcing them to be vigilant to protect their interests against other regional and extra-regional players. But they are also aware that the existing problems and challenges can only be tackled through collaboration with other stakeholders. It is in this regard that they set out to form institutional mechanisms such as the Barents Euro-Arctic Council and the Arctic Council. Such mechanisms were formed with the aim of putting in place dialogue channels so that relations between regional states could be coordinated. Taken together, available evidence demonstrates that there is prospect for both cooperation and conflict in the Arctic. It is the aim of this article to examine which scenario is more likely to materialize.

Method and Theory

To address the question thus posed, this article has selected Russia's Arctic policy as its case study. The reason for this selection is two-fold. First, this article focuses on the Arctic littoral states, which comprise Russia, the United States, Canada, Norway and Denmark; and of these five states four of them are NATO members. Thus, the risk of conflict among NATO allies is close to non-existent. Relatedly, as Russia is a natural competitor of the West, which is evident in issues such as the Ukraine Crisis, Russia qualifies as the most suitable actor in assessing how the balance between conflict and cooperation in the Arctic will play out. The second reason is Russia's exceptional status in the Arctic, which has to do with its territorial size. That is, despite the dissolution of the Soviet Union and the consequential territorial loss Moscow endured, Russia retained the landmass in entirety in the North, which makes it the biggest Arctic state, and which also gives Russia the biggest coastline. Thus, it is unlikely to make feasible assessments about the Arctic, unless one leaves out the Russia factor.

As for the theoretical structure of this work, Complex Interdependence, as developed by Robert Keohane and Joseph Nye, has been employed. The reason for this choice is that these theorists provide a useful conceptual lens in evaluating regional dynamics in the Arctic along the cooperation-conflict spectrum. Keohane and Nye highlight two key notions in describing international relations, and these are "processes" and "capabilities". While processes refer to actors' attempts to engage each other in a dialogue-oriented manner, capabilities point to the dominant role of military power in interstate relations. A relationship defined by processes indicate a positive outlook in interstate relations, as actors prioritize non-military matters over military ones, such as trade, environment; and the likelihood of cooperation is stronger in this scenario. On the other hand, a relationship defined by capabilities signifies a pessimistic trend, as actors tend to rely on their military power to attain their goals.

Result

When the framework of Complex Interdependence is applied to the Arctic, with Russia being the main reference point, this paper finds that the balance between cooperation and conflict weighs in favour of the former. This is because Russia's interests are best served by maintaining cooperative relations with regional actors. This is manifest in Russia's participation in the Barents Council and Arctic Council, as well as the constructive relations it has built with Norway, Denmark and Canada. Russian leaders set their countries' Arctic policy and define Russia's interests in a positive-sum manner, as they are cognizant of the need for joint efforts in tackling issues such as environmental hazards and resource extraction, as well as achieving goals such as sustainable development. Moreover, they are also aware that Arctic littoral states converge on the goal of preventing extra regional actors from rendering Arctic an international passageway. Applying the hypothesis of Complex Interdependence that cooperation is more beneficial than conflict, Russia adopts a conciliatory approach towards regional actors on the grounds that there is a big potential to tap into in the Arctic via cooperation such as achieving mutual projects in the realms of energy, tourism, development, logistics and transportation. Although, this paper also finds that there is a potential for conflict in the Arctic, this risk stems from the spill over impact of external factors such as the Ukraine Crisis, rather than regional disputes or disagreements.

GELENEKSEL/ALTERNATİF TIP UYGULAMALARINA YENİ YAKLAŞIM OLARAK BESLENME VE YEMEK KÜLTÜRÜ: ŞALPAZARI ÖRNEĞİ*

Erkan DİKİCİ* **Ayşenur SAĞLAM****

Öz

20. yüzyılda hastalıkların tedavisi ve iyileştirilmesi konusunda modern tıp uygulamalarına oldukça fazla önem verilmiştir. Her ne kadar sağlık alanında bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında birçok yenilik gerçekleşse de, geleneksel/alternatif tıp uygulamalarından vezgeçil(e)memiştir. Bitkisel karışımlarla tedavi, müzik terapisi, sürüngenlerle tedavi, hipnoz, akupunktur gibi en çok bilinen bazı örnekler, geleneksel/alternatif tıp uygulamaları içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmanın konusu, geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına yeni bir bakış açısı getirecek olan beslenme ve yemek kültürüdür. Bu bağlamdan hareketle çalışma, “beslenme ve yemek yeme eyleminin biyolojik bir eylem olmanın ötesinde, sosyolojik bir eylem olması” ve “geleneksel/alternatif tıp uygulamalarından birisinin beslenme ve yemek kültürü olduğu” varsayımları üzerine kurulmuştur. Bu varsayımı desteklemek amacıyla nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada yüz yüze görüşme tekniği ile araştırma verileri toplanmıştır. Böylelikle çalışmada, 2020 yılı Eylül ayında (Trabzon) Şalpazarı’nda yaşayan Çepnilerle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilerin ışığında, beslenme ve yemek kültürünün geleneksel/alternatif tıp uygulamalarından birisi olduğu yönündeki varsayımı, mutfak ve yemek kültüründen verilecek örneklerle ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel/Alternatif Tıp, Beslenme, Yemek, Mutfak Kültürü, Şalpazarı.*

* Çalışma için etik kurul izni Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 25/08/2020 tarih ve 2020/08 sayılı kararı ile alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, dikicierkan@gmail.com

** ayse.aesl18@gmail.com

NUTRITION AND FOOD CULTURE AS A NEW APPROACH TO TRADITIONAL / ALTERNATIVE MEDICINE PRACTICES: THE CASE OF ŞALPAZARI

Abstract

In the 20th century, a great number of emphasis was put on modern medical practices with the aim of treating and curing diseases. The subject of this study is nutrition and food culture, which will create a new perspective to traditional/alternative medicine practices. In this context, the study is constructed upon the assumptions that "the act of nutrition and eating is a sociological act rather than a biological act" and "one of the traditional/alternative medicine practices is nutrition and food culture". In order to advocate this assumption, face-to-face interview method, which is one of the qualitative research approaches, is used. Thus, in the study, it is aimed, with examples from cuisine and food culture, to expose the assumption that nutrition and food culture is one of the traditional/alternative medicine practices in accordance with face-to-face interviews carried out with the Chepnis living in Şalpaزاری (Trabzon) in September 2020.

Keywords: Traditional/Alternative Medicine, Nutrition, Food, Culinary Culture, Şalpaزاری.

1. GİRİŞ

Her ne kadar "her şeyin başı sağlıktır" sözünü dilimize pelesenk etsek de gerek birey gerek toplum olarak bu sözün içerisinde barındırdığı hakikati kavramakta zorlanırsınız. Bir toplumda sağlığın, her şeyin başı olması, bütün sosyal olay ve olguları ilişkilendirmek adına sağlığın sosyolojik yönünü ön plana çıkartmaktadır. Özellikle son bir yıldan fazla süredir küresel ölçekte büyük bir etki yaratan gerek dünyayı gerek Türkiye'yi etkisi altına alan Covid-19 salgın süreci, sağlık konusundaki algılarımızın yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Sağlık kavramına genellikle "tedavi etme", "iyileştirme", "ameliyat", "ilaç tedavisi" gibi birtakım

ifadelerle anlam yüklenirken, modern tıpta bu durumun çok geniş bir yelpazede ele alındığı görülmektedir. Çünkü sağlık kavramı, bireyin biyolojik, fizyolojik, anatomik birtakım rahatsızlıklarının, sağlık sorunlarının tıbbi terminolojideki karşılığı olmasının çok ötesinde yer almaktadır. Cirhinlioğlu'nun (2010: 8) ifadesi ile "sağlık/hastalık, tıbbi bir terim olduğu kadar psikolojik ve sosyolojik hatta antropolojik bir kavramdır."

Günümüz toplumlarındaki sağlık algısı, modern tıbbın geldiği nokta itibariyle büyük değişim göstermiştir. Sağlık sisteminde ve hizmetlerinde iyileştirici olmanın ötesinde, koruyucu/önleyici bir anlayış hâkim olmuştur. Bu anlayışın güçlenmesinde her ne kadar modern tıpta yaşanan gelişmelerin katkısı fazlasıyla olsa da, sosyo-kültürel açıdan geliştirilen bir bakış açısının varlığı yadsınamaz. Artık sağlık ve hastalık kavramları, sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Sezgin'in de (2014: 71) belirttiği üzere, günümüz toplumlarında hastalık kavramından çok, "hastalıktan korunma", "iyi yaşam" gibi sağlıklı yaşam sürmeyi merkeze alan anlayışlar ön plana çıkmaya başlamış ve bu yönde kültürel bir geçiş yaşanmıştır. Sağlık sorunları karşısında toplumların kendi kendilerine çözüm bulmayı amaçlayan bakış açıları çoğalmıştır. Böylelikle modern tıbbın yanı sıra, geleneksel/alternatif/tamamlayıcı tıp uygulamaları hayatımızda daha fazla yer almıştır. Elbette geçmişten günümüze modern tıbbın hastalık/sağlık konusunda önemi/değeri yadsınamaz. Ancak günümüzde sağlık alanında ortaya çıkan "yeni buluşlar", bireylere alternatif yöntemler ve uygulamalar sunmaktadır. Geçmişin basit tedavi yöntemleri ve uygulamaları ile sağlıklı yaşam önerilerinin dikkate alınması, modern tıp ile birlikte geleneksel/alternatif tıp uygulamalarının önemini arttırmıştır. Günümüzde ise müzik tedavisi, bitkisel karışımlarla tedavi, sürüngenlerle (sülük) tedavi, hipnoz, akupunktur, kupa uygulamaları, ozon uygulaması gibi birçok geleneksel ve alternatif tıp uygulamalarının aktif bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Geleneksel/alternatif tıp[†] uygulamalarının günümüzde sahip olduğu anlam ve önemden hareketle hazırlanan bu çalışmanın konusunu, geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına yeni bir bakış açısı getirecek olan beslenme ve yemek kültürü oluşturmaktadır. Çalışma, sağlıklı bir yaşam sürmek adına önemli koruyucu/önleyici uygulamalardan birisi olarak beslenme ve yemek kültürü üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın temel çıkış noktası, iki varsayım üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, beslenme ve yemek yeme eyleminin salt biyolojik bir eylem olmadığı ve aynı zamanda sosyolojik bir eylem olmasıdır. İkincisi ise, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam ilişkisi göz önünde tutularak, besinlerin insan sağlığına olan yararları bağlamında, geleneksel/alternatif tıp uygulamalarından birisinin de, beslenme ve yemek kültürü olduğu varsayımdır. Beslenme ve yemek kültürü, bir taraftan geleneksel mutfak anlayışının yeni nesillere aktarılmasını sağlarken, diğer taraftan sağlıklı beslenme konusunda da kilit rol oynadığı/oynayacağı düşünülmektedir.

Bölgeye yerleşimleri çok eski zamanlara dayanan ve Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde yaşayan Çepni'lerin örneklem olarak sınırlandırıldığı, nitel araştırma yaklaşımlarından yüz yüze görüşme tekniğinin uygulandığı çalışmanın uygulama kısmında, Çepni'lerin yemek kültürünün sağlıklı beslenmeye etkisi üzerinde durulmuştur. Çepni mutfağında yer alan yemekler içerisinde özellikle çorbalar ve sıcak yemeklerin, beslenmenin dışında insan sağlığına olan faydalarına yer verilmiştir. Böylelikle, Şalpazarı Çepni'lerinin yemek ve mutfak kültürlerinin geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına yaptığı katkının ortaya konulması; benzer özelliklere sahip yemek ve mutfak kültürlerinin üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutması yönünden alana katkı yapması beklenmektedir. Çalışmada ulaşılmaması planlanan sonuç ise, beslenme ve yemek kültürünün

---

[†] Çalışmada geleneksel tıp ve alternatif tıp uygulamaları aynı anlamda kullanılmıştır.

geleneksel/alternatif tıp uygulamaları içerisinde yer alması, Türk mutfak kültürü üzerine bu bağlamda yeni çalışmaların yapılmasına öncülük etmesidir.

1.1. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Beslenme, Yemek ve Mutfak Kültürü

Toplumların varlıklarını sürdürmesinde ve diğer toplumlardan ayrılmasında en önemli unsur kültürdür. Kültürün incelenmesi noktasında birçok konu/başlık karşımıza çıkarken, bunlardan birisi beslenme tarzı ve beslenme pratikleridir. Beslenme, insanın biyolojik bir organizma olarak varlığını devam ettirecek enerjinin sağlanmasını ifade etmektedir. Bu açıdan gerek birey gerek toplum açısından kültür içinde önem kazanmaktadır. Kültürün simgeselliği esasında, besinlerin fizyolojik ihtiyacı karşılama sürecindeki rolünden farklı olarak statü inşası sürecindeki rolü oldukça önemlidir (Beşirli, 2011: 140). Beslenme ve yemek kültürü, her toplumda ve kültürde var olan bir gerçekliktir. Pasini'nin (2011: 11) ifade ettiği şekilde, "kültürel bir olgu ve biyolojik ihtiyaç karşılama durumu olarak yemek", insan yaşamının merkezinde kilit rol oynamaktadır. Örneğin, insanoğlu ortalama bir yaşamın 15 yılını yemek yiyerek geçirmektedir. Ayrıca yaşamı boyunca ortalama yüz bin kere sofraya oturmaktadır.

Literatürde beslenme, yemek ve mutfak kültürü konusunu ele alan birçok çalışmanın ve tanımın yapıldığı görülmektedir. Bunlardan örnekler vermek gerekirse, öncelikle yemek ve mutfak kültürünün, bir karın doyurma eyleminden çok daha fazlasını içerdiği söylenebilir (Sağır, 2020: 312). Çünkü beslenme, kültürün bir parçasıdır. Her kültürde kaçınılmaz olarak bu durum yaşanmaya devam etmektedir. Kültür, aynı zamanda yediklerimizin önemli bir belirleyicisidir. Yemek yeme eylemi, biyolojik olarak beslenme ile birlikte sosyal ihtiyaç anlamına gelmesi açısından biyo-kültürel bir anlam taşımaktadır (Fiedlhouse, 1996: 1). Gıda ve beslenme alışkanlıklarına artan ilgi sonucu gelişen disiplinlerarası çalışmalar, birçok çalışmaya öncülük ederken, beslenme ve

yemek kültürü üzerine yapılacak çalışmalara da esin kaynağı olmuştur. Yemek yeme ve beslenme, kültürün bir parçasıdır. Bu nedenle doğal olarak topluluklar arasında bir takım farklılıklar göstermektedir (Uzunağaç, 2015: 6). Tüm toplumlarda yeme-içme aslında toplumsal etkileşim ve törenlerin gerçekleştirilmesi için ortamlar yaratmaktadır. Bunlar da sosyolojik inceleme için zengin bir konu ortaya çıkarmaktadır (Giddens, 2012: 39). Coğrafyalar değiştikçe yemeklerin ve yemeklere ait kültürel anlayışların da değiştiği görülmektedir. Bu nedenle yiyecekler, kültürel farklılığı gösteren en karakteristik ürünlerden birisidir. (Sağır, 2016: 272). Beslenme eylemi neden-sonuç ilişkisi bağlamında ortaya çıkan sonuçları itibariyle biyolojiktir. Fakat sosyo-kültürel açıdan sahip olduğu özellik itibariyle, gizil sonuçları ile sosyolojiktir. Bu süreçte etkili diğer faktörler ise coğrafi, sosyal, psikolojik, dini ve ekonomiktir. Çünkü beslenme ve yemek yeme eyleminde hem biyolojik hem de kültürel uyarılara cevap verilmektedir. Besinler ve tüketimleri biyo-kültürel bir konu olmanın yanı sıra sosyo-kültürel bir konu olmaktadır (Beşirli, 2017: 179).

Yemek kültürü, kültürel bir gösterge olarak sosyal değer ve sosyal süreç olarak kabul edilir. İster kentlerde, ister kırsal kesimlerde olsun, bütün toplumlarda yemeğe yönelik tutumlar, sosyal yapıyı yansıtmaktadır. Yemeğin kültürel ve toplumsal yanı, daha küçük toplumlarda, özellikle geleneğin korunduğu kırsal yerleşimlerde, kent hayatından uzaklaştıkça, toplumu oluşturan bireyler için daha sembolik bir anlama sahip olmaktadır (Bennet, 1943: 561).

Yemek kültürü, toplumların kültürel bir parçasıdır. Bu nedenle kuşaktan kuşağa aktarılarak yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşımaktadır. Ayrıca yemek kültürü olgusu, sadece bir karın doyurma eyleminden ziyade törenlerin, dinsel merasimlerin, düğünlerin, eğlencelerin, ölümlerin, festivallerin ve pek çok toplumsal davranışın vazgeçilmez öğelerinden birisi haline gelmiştir. Toplumdan topluma farklılaşma çerçevesinde, coğrafyalar değiştikçe, yemeklerin ve

yemeklere ait toplumsal kültürün biçimlerinin ve formlarının da değişim gösterdiği sonucu ile karşılaşmaktadır. Yemek kültürünün çeşitlenip özelleşmesinde birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Ekolojik çevre, dinsel inançlar, kültürel birikimler, sosyal ve etnik farklılıklar, eğitim düzeyleri ve kültürel mirasın toplamının damak zevkleri ile bütünleşmesi gibi birçok faktörden söz edilebilir. Böylelikle yemek kültürü, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına da katkı sağlamış olmaktadır. Bu anlamıyla yemek, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın da araçsallaştırılmış bir haliyle karşımıza çıkmaktadır. Eğlenceler, dost sohbetleri, misafir ağırlama, düğün, nişan, adak, bayram ritüelleri, dinsel törenler gibi sosyal olgular yemek kültürüyle de paralel gelişerek toplumda bir iletişim ağının oluşmasına katkı sağlamaktadır. (Sağır, 2012: 2676). Bütün bu unsurlar bir arada düşünüldüğünde, gündelik hayatın içerisinde yemek yeme eyleminin, biyolojik bir eylem olmadığı ve kültür ile ilişkilendirilmesi zorunluluğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Beslenme ve yemek yeme eyleminin belirleyicisi, sosyal ve kültürel yapıya dair özelliklerdir. Bu özelliklerden birisi, toplumların ekonomik yapıları ile ilişkilendirilmiştir. Toplumların sahip olduğu ekonomik yapının şekillendirdiği gündelik hayat pratiklerinin, mutfağın temel belirleyicisi konumunda olduğundan söz etmiştir. Bu durum, toplumsal yapı içerisinde birçok ilişkinin belirleyicisi olacaktır. Örneğin, toplumun tarımsal üretim esnasında mı yoksa konar-göçer bir yaşam tarzı mı sergilediği, yaşadığı coğrafyanın fiziksel özellikleri beslenme kültürünü, yiyecekleri tüketebilir hale getirme şeklini belirleyeceği yönünde toplumsal gerçeklikler ortaya konacaktır. Sosyal ve kültürel yapıya bakarak, toplumun beslenme ve yemek yeme eylemi üzerine geliştirdiği motifler daha anlaşılır hale gelecektir. Genel olarak bakıldığında, Türk toplumlarının sahip olduğu beslenme ve yemek yeme alışkanlıklarının bir yansıması olarak

yemek ve mutfak kültürleri, dünya mutfağında önemli bir yere sahip olmuştur (Beşirli, 2010: 160).

Solmaz ve Dülger Altiner'e (2018: 108) göre, dünya mutfakları içinde ilk üç mutfak arasında gösterilen Türk mutfağı, geçmişten günümüze köklü bir kültürel değere sahip olmuştur. Türk mutfağı, özellikle Orta Asya'nın göçebe kültüründe yer alan et ve süt ürünleri ile şekillenmiştir. Zaman geçtikçe farklı kültürlerle tanışan Türk mutfağı, her dönem gelişim gösterip çevresinden etkilenerek farklı kültürlerin özellikleriyle temas etmiş ve bunun sonucunda zengin bir yemek kültürü haline gelmiştir. Türk beslenme kültüründe yer alan geleneksel yiyecek ve içecekler beslenme alışkanlıklarının günümüz şartlarına göre değişmesi nedeniyle mutfak içindeki yerini zaman zaman kaybetmiştir. Günümüzde ise yöresel ve geleneksel gıdalara olan ilgi tekrar artmaya başlamıştır. Geçmişten günümüze birçok faktörün etkisi ile gelişim gösteren ve gittikçe zenginleşen Türk mutfak kültürü birçok özelliği ile sağlıklı beslenme anlayışına da uygunluk göstermiştir (Büyüktuncer ve Yücesan, 2009: 99-100).

Türk toplumu köklü ve zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Bu durumun iki nedeni bulunmaktadır. İlki, dünya üzerinde en önemli coğrafyalardan birisinin üzerine yerleşmesidir. İkincisi ise, dünya üzerinde yer alan diğer kültürler ile olan etkileşim halinde olmasını sağlayan göçebe bir kültüre sahip olmasıdır. Göçebelik, bir taraftan bazı olumsuz özellikleri bünyesinde barındırırken, diğer taraftan yerleşik hayatı benimseyen kültürler karşısında çabucak erimek ve yok olmak tehlikesi gibi olumsuzlukları da içermektedir. Yerleşik kültürler karşısında çabuk hakim olup kalıcı bir hakimiyeti tesis etmeye müsait olmayan göçebe kültürü, çok geniş bir alanda farklı farklı kültürleri tanıma imkanı bulunan bir kültür tipidir. Bu açıdan Türk kültürüne hakim olunan geniş alanda çok yönlü bir beslenme kültürü temin etme fırsatı tanımıştır (Talas, 2005: 281-282).

1.2. Geleneksel/Alternatif Tıp Uygulamalarında Yeni Bir Boyut: Beslenme ve Yemek Kültürü

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre geleneksel tıp, fiziksel ve ruhsal hastalıklardan korunma, bunlara tanı koyma, iyileştirme veya tedavi etmenin yanında sağlığın iyi sürdürülmesinde de kullanılan, farklı kültürlere özgü teori, inanç ve tecrübelere dayalı -izahı yapılabilen veya yapılamayan- bilgi, beceri ve uygulamaların bütünüdür. Her insan, gündelik yaşamında sağlıklı bir yaşam sürmeyi kendisine hedef tayin etmiştir. Bu nedenle insanın, sağlıklı beslenme, güzel görünme, sağlıklı kalmak gibi bir anlam arayışı içerisinde olması doğal bir durumun sonucudur. Sağlıklı bir yaşam sürmeyi yaşamın en temel anlamlarından birisi olarak gören insanoğlu, anlam yaratma sürecinde geleneksel/alternatif/tamamlayıcı tıp uygulamalarını bir araç olarak kabul etmiş ve bu amaç doğrultusunda bunu kullanmıştır (Tütüncü, 2017: 13).

Geleneksel tıp uygulamaları, kırsal kesimlerde kuşaktan kuşağa aktarılan dinsel inanç, değerler ve diğer kültürel unsurlardan hareketle şekillenmektedir. Geleneksel tıp uygulamalarına bağlı olarak elde edilen bilgiler, hastalıkların evlerde tedavi edilme usulleri olarak da ifade edilmiştir. Geleneksel tıp, genel olarak "ev tedavisi" olarak bilinmektedir. Geleneksel tıp terimi, tıp sosyolojisi literatüründeki iki esasa göre kullanılmıştır: Bunlardan ilki, geleneksel tıbbın kökü ve kaynağı, kırsal toplulukların, köylü zümrelerin pratiklerinde yatar ve toprak ile doğaya yakın olan insanların eseridir. İkincisi ise, geleneksel tıp uygulamalarının, belli bir ihtisas sınıfı olan doktorlar ile tıp adamlarından ziyade bir zümreyi ifade etmesidir. Çünkü bu zümrede inanç sistemleri ile pratikler ortaklaşa yapılır. Böylece hastalıklar hakkındaki tutum ve inançlar sistemi geleneksel tıp adı altında toplanır (Kızılçelik, 1996: 94).

Geleneksel tıp anlayışına bağlı olarak, alternatif tıbbın bu denli gelişim göstermesi, Giddens'a (2012: 300) göre sosyologların karşısına, üzerinde düşünebilecekleri çok ilginç sorular çıkarmıştır. Geleneksel ve alternatif tıp uygulamalarının yaygın hale gelmesi, modern toplumlarda meydana gelen dönüşümün büyüleyici bir yansımasıdır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda, yaşamlarımızla ilgili seçimler yaparken kullanabileceğimiz pek çok bilgiye kolayca erişilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sağlık konusu da herhangi bir istisna teşkil etmemektedir. Bireyler kendi sağlıkları ve esenlikleriyle ilgili etkin bir tutum benimsedikçe giderek birer sağlık tüketicisi haline gelmektedir. Tüketime geliştiği alanlardan birisi olarak sağlık alanındaki temel arayışlardan birisi de, yaşadığımız yüzyılın en önemli sağlık sorunlarından birisi olarak kabul edilen sağlıklı beslenme konusunda ortaya çıkmıştır.

Beslenme ve yemek yeme eyleminin birçok farklı konu ile olan ilişkisi, kısacası kültürel bir yanının olması, farklı kavramlarla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Örneğin, yeterli beslenme, dengeli beslenme, sağlıklı beslenme veya tam tersi şekilde yetersiz, dengesiz ve sağlıksız (zararlı) beslenme gibi bir takım kavramların varlığı göze çarpmaktadır. Bu kavramlar, özellikle medya aracılığıyla ve belirli uzmanların katkılarıyla bireylere ulaşmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü öğretim elemanları, Türkiye'ye özgü besin ve beslenme rehberi çalışmasında sağlıklı beslenmeyi, "yenilen besinden zevk alarak, çeşitli ve dengeli beslenerek, tüm besin öğelerinin bireye özel gereksinim duyulan miktarlarda alınması ve ideal vücut ağırlığının sürdürülmesi" şeklinde tanımlamaktadır (Karakuş Umar, 2019: 44). Beslenme ile ilgili ortaya çıkmış olan birçok kavramın uzlaştığı ortak noktanın sağlık olduğu ortadadır. Sağlıklı ya da sağlıksız şekilde, olumlu/olumsuz anlam yüklenmesinde ve bu anlamın içeriğinin şekillenmesinde kültürün yeri ve önemi yadsınamaz. Günlük yaşantımızdaki alışkanlıklarımızı kültürün izahı ya da bir

yansıması olarak kabul edersek, yaşanan kültürün içerisinde beslenmeye yönelik geliştirilecek bütün fikirler sağlıklı beslenmeyi işaret edecektir.

İnsanın hastalıklara karşı kuvvet kazanması ve enerjik bir hayat içinde “sağlam kalması” yaşamını sürdürmesi açısından son derece önemlidir. Bu bakımdan Türkoğan (2006: 154), beslenme ve yemek yeme eylemi (alışkanlığı) ile sağlık-hastalık sistemi arasında değışmez bir ilişki olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü bir toplumda, sağlık ve hastalık organizasyonunu şartlandıran faktörlerin başında sosyo-kültürel faaliyetlerimizin verilerinden biri olan yiyecek gelenekleri önemli yer tutmaktadır. Ergen (2009: 13)’e göre, bireylerin ve toplumların, iyi ve doğru beslenmelerinin temel şartı, sağlıklı gıdalar tüketme zorunluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlığımızı korumak ve daha iyi duruma getirebilmek için beslenme son derece önemlidir. Çünkü beslenme sürecinin olumlu gidişat göstermesi, doğru yiyeceklerin seçimine bağlıdır. Bununla birlikte, sağlıklı bir yaşamın devamlılığı açısından yaşam süremizi uzatmamız, ihtiyarlıkla mücadele hususunda da doğal gıdalarla beslenmenin önemi açık bir şekilde görölmektedir. Oysa günümüzde, gıdaların üretiminden, hasatına, işlenmesine ve tüketiciye sunulmasına dek geçen süreç içerisinde artık doğal gıdalara ulaşmanın zor hale geldiği bir çağda yaşamaktayız.

Hastalıklarla mücadele etmek ve tedaviden ziyade sağlığı korumak ve geliştirmenin daha ön planda tutulduğu günümüzde beslenmeden daha çok sağlıklı beslenme bireylerin gündelik beslenme pratikleri içerisinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Adak, 2020: 212). Çünkü sağlık ve hastalıkla ilgili bilgi sahibi olanların yalnızca tıp uzmanları olmadığı konusunda gittikçe artan bir farkındalık ortaya çıkmaya başlamıştır (Giddens, 2012: 308). Artık insanlar, sağlıklı bir yaşam sürmek, en azından sağlığı tehdit edebilecek bir takım sağlık sorunları ve hastalıklara karşı önleyici tedbirler almak konusunda daha bilinçli

hale gelmiştir. Örneğin, günlük yürüyüşlerin yapılması, belirli kalori hesapları eşliğinde beslenme faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Çağdaş toplumlarda, yüksek tansiyon, yüksek kan lipitleri, koroner kalp hastalıkları, şeker hastalığı, gut ve kalın bağırsak hastalıkları gibi önemli sağlık sorunları baş göstermeye başlamıştır. Örneğin, doymuş yağı çok içeren kırmızı etin ve saflaştırılmış besinlerin çok tüketilmesi; sebze ve meyvelerle, saflaştırılmamış tahıl ürünleri ve kuru baklagillerin az tüketilmesi, bu hastalıkların oluşumunda etkili olmuştur (Baysal, 1990: 38). Bir taraftan kendi tarihinin, geleneğinin ve toplumunun beslenme ve mutfak kültürüne gitgide yabancılaşan toplumlarda sağlıksız beslenmelerin oranı arttığı gibi; diğer taraftan da sağlıklı beslenme adına bilinçlenme durumları da gelişmeye başlamıştır.

Bir toplumun beslenme kültürünün olumlu ya da olumsuz anlamda şekillenmesinde birçok unsur rol oynamaktadır. Baysal (1990: 4) bu unsurları “coğrafya, iklim, tarım, hayvancılık, sanayileşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması” şeklinde sıralamıştır. Ona göre, genelde toplumun temel besinleri yörede en çok tüketilen besinlerdir. Ancak toplumların sanayileşmeye ayak uydurması, kendi ürettiği gıda ürünlerine yabancılaşmasına neden olmuştur. Kendi üretimine yabancılaşan ve hızlı bir şekilde tüketici bir karaktere bürünen toplum için başkaları tarafından üretilen besinlerin tüketimi ön plana çıkmıştır. Bu olumsuz tablonun gerçekleşmesinde sanayileşmenin etkisi oldukça fazladır. Kocatepe ve Tırıl (2015: 56)’a göre, sanayileşme öncesi dönemlerde endüstriyel gıda üretimi söz konusu olmadığından, gıdaların hemen hemen tümü evde üretilmektedir. Böylelikle toplumun yaşadığı doğal çevre ile tarihsel süreçte ürettiği kültürel kodların bileşimi olan bir beslenme kültürü oluşmuştur. Çünkü beslenme ve yemek kültürü, kendi üretimleri olan gıdalar tarafından karşılanıyordu. Ancak toplumsal yapıyı değiştiren dönüşümler, bu kültürün endüstriyel beslenmeye doğru kaymasına neden olmuştur. Sezgin (2011: 173-174), modern yaşamın gereklilikleri düşüncesiyle terk edilen geleneksel

yemeklerin, “sağlıklı” oldukları fark edilerek yeniden sofralarda yerlerini alırken; yine modernlik gerekçesiyle terk edilen, pişirme yöntem ve araç gereçlerinin de tekrar gündeme geldiğine dikkat çekmiştir. Çünkü hazır gıdaların beslenme konusunda ortaya çıkardıkları olumsuzluklar ve zararlar daha iyi görülmeye başlanmıştır. Örneğin ilk üretildiği zamanlar pratik ve lezzetli olarak ilgi gören hazır çorba ve benzeri ürünler, içerdikleri katkı maddeleri nedeniyle son zamanlarda tercih edilmemeye başlanmıştır. Böylelikle geleneksel lezzetler, örneğin tarhana çorbaları, sağlıklı olduğu düşüncesiyle yeniden keşfedilmiştir. Beslenme ve yemek kültürü açısından geleneksel mutfak ve yemek kültürlerinin sahip oldukları doğallık, aynı zamanda sağlıklı beslenme ve yaşam açısından daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Çalışmanın konusu açısından bakıldığında, geleneksel mutfak ve yemek kültürlerinin insan sağlığına olan faydaları göz önünde bulundurulup yeniden canlandırılması, bu süreçte sağlıklı beslenme ve yaşam açısından son derece olumlu gelişmeleri ortaya çıkaracaktır.

Sağlıklı yaşam kişilerin ciddi ve tedavisi zor hastalıklara yakalanmadan, hem bedensel, hem de zihinsel ve ruhsal yönlerden üstün durumda, uzun yıllar zevk alarak yaşamlarını sürdürmeleri demektir. Birey olarak sağlıklı bir yaşam amaç olmalıdır. Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman’ın “olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” sözü, sağlığın yaşam için önemini açıklayan en güzel ifadelerden biridir. Sağlıklı bir yaşam sürdürülmesinde kalıtım, çevresel etmenler, gelir düzeyi, yaşam biçimi gibi bir takım unsurların etkili olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır (Kavas, 2000: 5). Bu unsurlar içerisinde yer alan önemli bir husus da, beslenme alışkanlıklarıdır. Çünkü geleneksel mutfak ve yemek kültürleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, sağlıklı beslenme ve yaşam adına önemli beslenme alışkanlıklarını kendi içerisinde barındırdığı görülecektir. Bu durum, sağlıklı beslenme ve yaşam açısından beslenme ve yemek

kültürünün, geleneksel/alternatif bir tıp uygulaması sayılması gerektiği varsayımını destekler niteliktedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni ve Çalışma Grubu

Bu çalışmada, birçok farklı türde karşımıza çıkan geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına yeni bir örnek olarak varsayılan beslenme ve yemek kültürü üzerinde durulmuştur. Bu bağlamdan hareketle çalışmada, beslenme ve yemek kültürünün, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından bir geleneksel/alternatif tıp uygulaması olabileceği varsayımının ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma esnasında nitel araştırma yöntemlerinden yüz yüze görüşme tekniği uygulanmıştır. Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde verilere ulaşabilme adına yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Araştırmanın evrenini oluşturan Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde hayatını sürdüren Çepni'lerin, yemek kültürüne dair ulaşılmak istenen verileri elde etmek amacıyla ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan[‡], 50 yaş ve üzeri[§] bir örneklem grubu seçilmiştir. Araştırma sürecinde gerçekleştirilen görüşmeler esnasında, aynı (benzer) verilerin elde edilebileceği hususu da göz önünde bulundurularak, ilk etapta 20 kişi olarak belirlenen çalışma grubu, daha sonra görüşmelerin gidişatına göre, sorulara benzer cevaplar verilmesi nedeniyle 10 kişi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma grubunun seçimi ve görüşmelerin gerçekleşmesinde,

[‡] Ev ve mutfak işlerinin, özellikle yemeklerin pişirilmesinin daha çok kadınlara özgü bir eylem olarak kabul edilmesi ve kadınların mutfak ve yemek kültürü üzerine daha kapsamlı bilgilere sahip olabileceği öngörüsü üzerine bu şekilde bir seçim yapılmıştır.

[§] Konu hakkında daha bilgili ve tecrübeli olacakları düşünülerek, daha geniş kapsamlı verilere ulaşma ihtimali göz önünde bulundurulması nedeniyle böyle bir tercih yapılmıştır.

yazarlardan Ayşenur Sağlam'ın** Şalpazarı'nda yaşayan yerli halktan birisi olması, araştırmaya kolaylık sağlamıştır. Görüşmelere katılan çalışma grubuna ait demografik veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Veriler

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek
1	E	75	Evli	Emekli Çiftçi	6	E	64	Evli	Emekli Öğretmen
2	K	80	Evli	Ev Kadını	7	E	50	Evli	Aşçı
3	K	50	Evli	Ev Kadını	8	K	55	Evli	Ev Kadını
4	K	67	Evli	Ev Kadını	9	K	56	Evli	Ev Kadını
5	K	28	Bekar	Ev Kadını	10	K	56	Evli	Ev Kadını

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde yaşayan Çepnilerden ilk etapta belirlenen 20 kişilik çalışma grubu, daha sonra 10 kişi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma, 2020 yılı Eylül ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Gümüşhane Üniversitesi

** Ayşenur Sağlam'ın çalışmaya katkı düzeyi, alan araştırması esnasında çalışma grubunun seçimi ve görüşmelerin gerçekleşmesi boyutunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda örneklem grubuna ulaşmak için anahtar kişi olarak düşünüldü.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 25/08/2020 tarihli ve 2020/08 sayılı kararı sonucunda araştırmaya başlanmıştır. Verilerin toplanması sırasında, katılımcıların izni alınarak, görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler esnasında elde edilen ses kayıtları, olduğu gibi yazıya dökülmüştür. Araştırmada elde edilen verilerin analizi ve değerlendirilmesi için betimsel analize başvurulmuştur. Verilerin değerlendirilmesi sürecinde verilerden alıntılar yapılmıştır.

Verilerin toplanması sürecinde, araştırmaya katılan çalışma grubuna yöneltilen ilk soru, "sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşama katkı sağlayacağını düşündüğünüz yemekleriniz var mıdır?" sorusu olmuştur. Bu soruya bütün katılımcıların olumlu cevap vereceği öngörüldüğünden, ardından ikinci soru olarak "bu yemek hakkında kısaca bilgi verir misiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilecek cevaplar konusunda birtakım alt başlıklarla soruya verilecek cevabın şekillenmesine yardımcı olunmuştur. Yemeklerin temel besin kaynağı ürünler nelerdir? Bu ürünler nerede nasıl yetişir? Bu ürünler nasıl tedarik edilir? Bu yemeklerin yapımı ve tüketimi konusunda herhangi bir zaman diliminin önemi var mıdır? Geçmişten günümüze yemeklerin tüketim durumu nasıldır? Bu yemeklerin ya da temel besin kaynağı olan gıda ürünlerinin başka anlamları var mıdır? şeklinde sorularla katılımcıların cevap vermelerinde yardımcı olunmuştur. Çalışma grubuna yöneltilen asıl soru ise, üçüncü sorudur. Üçüncü soruda, "yemeklerin sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından sahip oldukları değerler ve faydalar nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir.

3. BULGULAR

Şalpazarı ilçesinde yerleşimin çok eski tarihlere dayandığı bilinmektedir. Yörede yaşayan insanlar Oğuzların Üçoklar boyundan olan Çepni'lerdir. Çepni'lerin bu bölgeye Trabzon'un fethinden önce Akkoyunlu Hükümdarı ve Safavi Türkmen İmparatoru Şah İsmail'in dayısı Uzun Hasan zamanında kabileler halinde

geldikleri bilinmektedir. Çepni kelimesinin anlamı, “düşmana karşı gözü pek, asi, mazlumlara karşı merhametli, mert, sınır bekçiliği yapan” manasına gelmektedir (Şalpazarı Belediyesi, 2021).

Eski bir tarihi geçmişe sahip olan Çepni’lerin beslenme ve yemek kültürlerine bakıldığında, geleneksel mutfak kültürünün izleri günümüze kadar aktarılmıştır. Dost (2018), *Kültürel Değişim Bağlamında Trabzon-Şalpazarı Çepni Mutfağı* başlıklı makalesinde, Çepni’lerin geleneksel mutfak kültüründe geçmişten günümüze kadar gelen yemeklerin isimleri, malzemeleri ve hazırlanışı hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Makalenin bu bölümünde, çalışmanın varsayımı olarak ele aldığımız “beslenme ve mutfak kültürünün, sağlıklı beslenme ve yaşam konusunda geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına bir örnek olduğu” varsayımının uygulaması olarak, Çepni’lerin beslenme ve mutfak kültürü örneği üzerinde durulacaktır. Bu bölümde Çepni’lerin beslenme ve mutfak kültürü, “çorbalar” ve “sıcak yemekler” şeklinde iki başlık üzerinden incelenecektir.

3.1. Çorbalar

Çepni’lerin sıklıkla tükettiği ve birçoğunun şifa kaynağı olduğunu düşündükleri çorbaların malzemesi, genel olarak sebzelerden, bitkilerden ve yabani otlardan elde edilmektedir. Görüşmeler esnasında verilen cevaplara göre, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından Çepni’lerin sıklıkla tükettikleri çorbalar şunlardır: Ağa diken çorbası, Arpa çorbası, Baldıran çorbası, Darı (mısır) çorbası, Darı Unu Çorbası (Hellesi), Karalahana (Pancar) çorbası, Isırgan Çorbası, Turşu çorbası, Yavşu çorbası.

Ağa Diken Çorbası

Öncelikle ağa diken çorbası hakkında bilgi sahibi olmak istediğimizde; 2. Katılımcı, *“bölgede sıklıkla yapılan çorbalardan birisidir. Sahile yakın ve uzak olan yerlerde farklı isimler ile anılmaktadır. Örneğin sahile yakın yerlerde ‘mervücen’ olarak bilinirken; sahile uzak bölgelerde ‘ağa diken’ olarak kullanılmaktadır”* şeklinde cevap vermiştir. 8. Katılımcı ise, *“bahar aylarında kendiliğinden yetişen ve hayvanların da sıklıkla tükettiği yabani otlardan yapılan ağa diken çorbasının, eskilere nazaran günümüzde daha az tüketildiğini”* belirtmiştir. Karadeniz Bölgesi’nde birçok yabani otun yetiştiği ve insanlar tarafından besin kaynağı olarak tüketildiği bilinmektedir. Ağa diken çorbası da bunlardan birisidir. Ağa diken çorbasının sağlıklı beslenme ve yaşam için faydalarını sorduğumuzda, 3. Katılımcı *“ot yemeği olmasından dolayı şifalı olduğunu düşünerek yiyoruz”* demiştir. 5. Katılımcı ise *“bunlarla beslenildiğinden hastalıklar fazla görülmezdi. Kansızlığa, vücuttaki fazla sıvının dışarı atılmasına yardımcı olur”* şeklinde cevap vermiştir. Ağa diken çorbasının kuşaktan kuşağa aktarılmaya çalışıldığına işaret eden 7. Katılımcı ise, *“büyükler bu yemeğin sağlığa iyi geldiğini inanarak tüketmişlerdir. Bize de hep öyle söyleyerek yememizi tembihlediler”* demiştir.

Arpa Çorbası

Çepniler tarafından sıklıkla yapılan çorbalardan birisi de arpa çorbasıdır. Aynı zamanda un çorbası olarak da bilinen arpa çorbası, daha çok sonbahar ve kış aylarında yenildiği görülmektedir. Fakat diğer mevsimlerde de tüketen olmaktadır. Arpa çorbasının sağlığa ne gibi faydaları olduğu sorulduğunda, 4. Katılımcı, *“iştah açıcı bir çorbadır. Çarşıda satılanlar sağlıksızdır. Biz daha çok kendi yaptıklarımızı yeriz. Çünkü sağlıklıdır”* şeklinde görüş bildirmiştir. 6. Katılımcı, *“kışın soğuk zamanlarda sıcak tutması için içeriz. İştah açtığı gibi, tokluk hissi verdiği için de tüketilir”* demiştir. 8. Katılımcının cevabı, *“kış aylarında tüketilir. Özellikle bağırsaklara ve sindirime iyi geldiğini söylerler”*

şeklinde olmuştur. 1. ve 9. Katılımcı da, “*arpa çorbasının tok tutma özelliğinden*” bahsederken, “*aynı zamanda enerji veren bir çorba*” olduğuna dikkat çekmiştir.

Baldıran Çorbası

Yabani otlardan yapılan çorbalardan birisi de baldıran çorbasıdır. Öncelikle baldıran çorbası hakkında bilgi almak istediğimizde, 10. Katılımcı “*bu bitki dikilmeyen yabani bir ottur. Baldıranın, otların yeşerdiği zaman, yumuşak taze olanları toplanıp tüketiliyor. Hendek kenarlarında ya da fındık bahçesinin kenarlarında yetişiyor*” şeklinde cevap vermiştir. 3. Katılımcı ise, “*İlkbahar ve yaz aylarında yenir. Eskisi gibi ot yok şimdi. Baldıranı toplayıp güzelce yıkıyoruz. Fasulye ile pişiriyoruz*” demiştir. Bilindiği üzere Karadeniz Bölgesi ve özellikle Trabzon’da fındık çok yetişmesinden dolayı çok fazla fındık bahçesi bulunmaktadır. Fındık bahçelerinin içerisinde ve etrafında birçok yabani ot yetiştiğini söyleyen katılımcılar, bu yabani otların birçoğunu hayvanlar gibi insanların da tükettiğini dile getirmiştir. Faydalarını sordüğümüzda, yine 10. Katılımcı, “*bu otun çok faydalı olduğu biliniyor. İdrar sökücü olarak, akciğer ya da nefes sıkıntısı çekenlere iyi geldiği biliniyor. Şu an hala daha tüketiliyor*” şeklinde görüşlerini bildirmiştir. 6. Katılımcı ise, “*doğaldır ve herhangi bir zararı yoktur. Doktorlar bile faydalı diye tavsiye eder. Bitkilerin temiz yerinden toplanmalı. Özellikle gübre olmayan, arabaların geçmediği yerden toplanırsa çok faydalıdır*” şeklinde görüşlerini paylaşmıştır. Doğada kendiliğinden yetişen her bitkinin insanlar tarafından tüketilmesi ya da insanların sağlığına faydalı olacağını söylemek doğru değildir. Uzun yıllar tüketilen bazı otlar, Çepni’ler için hem besin kaynağı olmuş, hem de sağlığa faydalı gıda tüketimine katkı sağlamıştır.

Darı (Mısır) Çorbası

Karadeniz bölgesinde yetiştirilen ürünlerden birisi de mısırdır. Mısırın bölgede bu şekilde yetişmesi, mutfak ve yemek kültürüne de yansımıştır. Hatta Mahmut Tezcan (1982: 114), Türk Mutfağı Sempozyumu'nda sunmuş olduğu *“Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları”* başlıklı bildirisinde verdiği bir örnekte, “sadece Karadeniz bölgesinde, mısır karışımı ile hazırlanan yirmiden fazla yemeğin olduğundan” bahsetmiştir. Mısırın bu denli kullanımı, darı (mısır) çorbasında da karşımıza çıkmaktadır. Çepni'ler tarafından sürekli tüketilen bir çorba olan darı (mısır) çorbasını sorduğumuzda; 2. Katılımcı, *“mısır bu bölgede yetiştirildiğinden mısırla alakalı çeşitli yemeklerde yapılıyor. Genelde bunun çorbası yapılır. Bu çorba kış mevsiminde daha çok tüketiliyor. Yazın toplanan mısırlar kurutulup tane haline getiriliyor ve kışın çorbası yapılıyor. Bildiğim kadarıyla lif yönünden zengin olduğu için sindirim sistemini de kolaylaştırıyor”* şeklinde bilgi vermiştir. 5. Katılımcı ise, darı (mısır) çorbasının faydasından bahsederken, *“kan şekerinin dengeli bir şekilde yükselmesini sağlar. Sağlık açısından da yararlı bir çorba çeşididir”* demiştir.

Darı Unu Çorbası (Hellesi)

Darı (mısır) çorbasında da ifade edildiği üzere, mısır, Karadeniz Bölgesi'nde çok fazla tüketilmektedir. Darı (mısır) çorbasının yanı sıra, mısırın öğütülmesiyle elde edilen mısır unu ile yapılan darı unu çorbası (hellesi) da sürekli tüketilen çorbalar arasında yer almaktadır. Her yaşta insana ve hastaya yedirilen bir çorba olan darı unu çorbası (hellesi), *“yine mısırın öğütülmesi ile elde edilen mısır unundan yapılan bir yemek çeşididir”* olarak tanımlanmıştır (3. Katılımcı). Bu kadar çok tüketilen bir çorbanın sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam için ne gibi faydaları vardır? diye sorduğumuzda, 4. Katılımcı, *“hastalara yapılan çorbadır. İçerisine sütte ilave edilir. Bebeklere de yapılabilir. Ayrıca yeni doğum yapmış lohusa kadınlara süt yapması için de yedirilir”* şeklinde cevap vermiştir. 7. Katılımcı ise, *“eskiden her hastaya şifa olması için helle yedirilirdi. Kuru fasulye*

de katan var. Ayrıca bebeklere mama olarak da yapılır ve sağlıklı olurdu bebekler. Şimdi hazır mama yedirenler var bebeklere ve çok sağlıklı” şeklinde görüşlerini aktarmıştır. Katılımcıların birçoğu, darı unu çorbasının bebeklere mama yapımında kullanıldığını, lohusa kadınlara yedirildiğini ve iyi geldiğini belirtmişlerdir.

Karalahana (Pancar) Çorbası

Karalahana, Karadeniz Bölgesi’nde yetiştirilen ve birçok yemeğe malzeme olma özelliğine sahip bir bitki olarak bilinir. Araştırma esnasında her ne kadar karalahana (pancar) çorbası ile ilgili katılımcılar görüş bildirse de, karalahananın malzeme olarak kullanıldığı yemeklerin de olduğu söylenebilir. Karalahananın bir diğer özelliği, daha önce bahsedilen yabancı otlardan ayrılmasıdır. Çünkü çorbalarda kullanıldığından bahsettiğimiz bitkilerin birçoğu yabancı otlardır. Karalahana ise, bahçeye (tarlaya) dikilerek yetiştirilen bir bitki olarak dikkat çekmektedir. Katılımcılara karalahana çorbasını sordüğümüzda, 9. Katılımcı, *“karalahana çorbası, yörenin de dediği gibi pancar çorbası çok tüketilen bir yemektir. Pancarın çokça yemek çeşitleri de vardır. Pancardan yapılan yığma adı verilen yemek vardır. Bu da pancar çorbası gibi yapılır ama çorba gibi çok su konulmaz biraz katı olur. Ayrıca pancardan sarma da sarılır. Pancarın içine pirinç, soğan ve baharat konularak harç yapılır ve sarılır”* şeklinde bilgiler vermiştir. Sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından son derece faydalı olan karalahana çorbası, birçok hastalığın, rahatsızlığın iyileştirilmesi ve şifa vermesi adına önemli görülmektedir. Bu durum, verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır. Örneğin, 4. Katılımcı, *“pancar çorbası bağırsakları çalıştırır, ishal eder. Pancarı haşlayarak bacaklarına koyarsan da ağrılarını alır”* şeklinde karalahana (pancar) çorbasının faydalarından söz etmiştir. 5. Katılımcı, *“tarlaya dikeriz pancarı. Hem çorbası hem de yemeğini yaparız. Yemeğine de yığma deriz. Pancar çorbası gibi*

yapılır fakat suyu çok konulmaz. Bağırsakları çalıştırır, pancar” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere, yemek yeme eylemi sadece biyolojik bir ihtiyaç olarak beslenmenin ötesine geçmiştir. Çünkü yemeklerde kullanılan malzemelerin doğallığı kadar, insan sağlığına olan faydaları da ön plana çıkartılmıştır. Karalahananın sindirim sistemi ya da bacak (eklem) ağrılarına faydasının dışında başka yararları da bulunmaktadır. Özellikle 10. Katılımcının verdiği cevap, “pancar göz sağlığına ve cilde iyi gelir. Sindirim sistemine de yardımcı olduğu biliniyor. İçindeki birçok vitamini barındırdığından iyi geliyor. Ayrıca haşlanmış karalahana ağrıyan bacaklara sarılınca ağrısını aldığı da biliniyor. Özellikle yaşlılar bunu çokça kullanır” şeklinde olmuştur.

Isırgan Çorbası

Isırgan otu, Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi, Karadeniz Bölgesi'nde yemeklerde kullanılan ve şifalı olduğu kabul edilen yabancı bir ottur. Isırgan otunun, yemeklerin ve çorbaların yanı sıra, suda kaynatılarak içilmesi şeklinde faydalarının olduğu söylenmektedir. Araştırma esnasında katılımcıların çoğunluğu ısırgan çorbasından söz etmiş ve faydalarını sıralamıştır. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre, daha çok ilkbaharda toplanan ve yazın tüketilen ısırgan otlarının, kurutulmuş kış aylarında da tüketildiğini öğreniyoruz. 7. Katılımcı, “Isırgan otu bahar ayına doğru hendek kenarlarından toplanan bir ot çeşididir. Bu dikilmez kendiliğinden oluşur. Yöredeki insanlar bunu ısırgan olarak söylerler” şeklinde görüş bildirmiştir. Yine diğer çorbalarda kullanılan birçok ot gibi ısırgan otunun da yabancı otlardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. 10. Katılımcı, ısırgan otunu şu şekilde anlatmıştır: “Toplanan ısırgan seçilir ve su da kaynatılır, bunu ezme için eskiden fırıldak adı verilen tahta çubukla ezerlermiş. Şimdi ise teknolojinin gelişimi ile mikser adını verdiğimiz ezme aleti ile daha kolayca eziyoruz.” Isırgan otunun insan sağlığına faydaları konusunda ise, genel olarak verilen ortak cevap, kanser hastalıklarına iyi gelmesidir. Bu konuda 1. 3.

4. ve 5. Katılımcılar, benzer görüş bildirmiş, *“ısırgan otunun her türlü hastalığa faydasının olduğunu ve kansere iyi geldiğini”* ifade etmişlerdir. Hatta 1. Katılımcı, ısırgan otunu kurutup toz haline getirerek kış aylarında babaannesine yedirdiklerini ve faydasını gördüklerini de ilave etmiştir. 6. Katılımcı ise, *“ısırganın kanser hastalığının dışında mide ve bağırsak hastalığına iyi geldiği de söylenir. Özellikle doktorlardan, her zaman olmasa bile, insanın ömrümde en azından bir kez olsun yemesini tavsiye ettiğini duymuştuk”* şeklinde görüş bildirmiştir.

Turşu Çorbası

Diğer çorbalar kadar olmasa da, turşu çorbasının da sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşama faydalı bir yiyecek olduğunu görülmektedir. 2. Katılımcı, *“ekşi bir tadı vardır. Turşu çorbası taze fasulyeden yapılır. Turşu çorbası, yaz aylarında fasulyeden konulan turşunun kışın yapılan çorbasıdır. Fakat günümüzde eskisi kadar tüketilmemektedir”* şeklinde görüş bildirmiştir. 1. Katılımcı ise, *“turşu çorbasının soğuk algınlığına iyi geldiği bilinir. Kışın sıcak tutar ve fazla ödemi dışarı attığı bilinir. Fakat yeni nesil eskisi gibi fazla tüketmez. Çoğu evde artık turşu kurulmaz”* şeklinde bilgi vermiştir.

Yavşu Çorbası

Yavşu çorbası da, turşu çorbası gibi az bilinen ve eskisi kadar yapılmayan çorbalardan birisidir. Yavşu çorbası, 4. Katılımcı tarafından *“yöremizde yetişen bir ot çeşididir. Yavşu genelde sahile yakın köylerde biliniyor. Yabani bir ottur. Eskiden yapılan bir yemektir. Bağ, bahçe, hendek kenarlarından temiz yerlerden toplanır. Hatta bazı yerlerde bu yenilmez ineğe verilir şeklinde duymuştum”* şeklinde tanıtılmıştır. Faydası nedir? diye sordüğümüzda ise, 6. Katılımcı tarafından, *“bu çorbanın da mideyi rahatlatma yönünde faydaları vardır. Gayet*

yumuşak bir ottur. Yavşu çorbasının bağırsağa da iyi geldiği söylenir. Şimdiler de, eskiden olduğu gibi tüketilmiyor ve pek fazla bilinmiyor” şeklinde açıklama yapılmıştır.

3.2. Sıcak Yemekler

Şalpazarı Çepni’lerinin mutfak kültüründe sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam için faydalı olacak ve böylelikle geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına bir örnek olarak verebileceğimiz yemekler de bulunmaktadır. Araştırma esnasında katılımcıların verdikleri yemek isimleri şunlardır: Galdirik kavurması, fasulye kavurması, Hoşgıran kızartması, kabak sırımı, tirit kavurması, pezük kavurması. Çepni’lerin yemeklerinin birçoğu, çorbalarda olduğu gibi sebzeler ve yabani otlardan yapılmaktadır. Özellikle kavurma ya da kızartma şeklinde olması, ağırlıklı olarak et içeren yemekler olduğu izlenimi vermiştir. Fakat sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşama faydalı olduğu düşünülen, birçok hastalık ve rahatsızlığın iyileştirilmesinde yarar sağlayan yemeklerin doğal ürünlerden yapıldığı görülmektedir.

Galdirik Kavurması

Görüşmeler sırasında sıcak yemekler konusunda katılımcılardan verilen ilk yemek ismi galdirik kavurması olmuştur. Öncelikle yemek hakkında bilgi sahibi olmak istediğimizde, 9. Katılımcı, *“galdirik dediğimiz yiyecek yabani ottur, dikmeyiz. Bu genelde ormanların içinde bahar aylarında toplanır. Yumuşak yerleri alınır ve soğan sarımsak ile kavrulup tüketilir. Bazı köylerde tomara adında geçer. Galdirik kavurması yabani bir ot demiştim zaten bunları ormanlardan toplayarak temizleyip, haşlayarak ya kızartması ya da kavurması yapılır. Turşusu da konur. Yine bu zamanlarda toplanır haşlayarak bidonlara konur ve kışın tüketilir”* şeklinde bilgi vermiştir. Yemeklerde katkı maddesi kullanılmaması ve doğal ürünlerin kullanılması, genel olarak sağlıklı beslenme ve

sağlıklı yaşam için doğru bir tercih olarak kabul edilebilir. Çepni mutfağı da bu hususta örnek teşkil etmektedir. Galdirik kavurmasının insan sağlığına faydalarına baktığımızda ise, *“galdiriğin vücuttaki fazla sıvıyı, toksinleri dışarı atmak için çok iyi geldiğini biliyorum. Hatta cilde bile iyi geldiğini hep söyleriz. Ezip suratına sürersin. Aleo vere gibi cilde iyi gelir”* (5. Katılımcı) şeklinde bir cevap alınmıştır. Ayrıca 10. Katılımcı, yine benzer bir cevapla, *“vücuttaki fazla sıvıyı, toksinleri dışarı atar. Güçlü bir toksin atıcıdır. Cilde de iyi geldiği biliniyor. Ağrılara da iyi geldiği, kemikler ve eklemlere iyi geldiği biliniyor”* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Fasulye Kavurması

Birçok yemeğin ana malzemesi, Çepni'lerin gerek kendi bahçelerinde (tarlalarında) dikip yetiştirdiği sebzelerden, gerekse doğadaki ve özellikle fındık bahçeleri etrafındaki yabani otlardan meydana gelmektedir. Fasulye kavurması da bunlardan birisidir. Fasulye, Türk mutfağında iyi bilinir ve mevsimine göre sıklıkla kullanılır. Günümüzde özellikle kırsal kesimlerde yaz aylarından kurutulduğu ve sonradan tüketildiği; kentlerde ise mevsimi dışında konserve tüketiminin gerçekleştiği bir sebzedir. Çepni mutfağında da fasulyenin ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Çorbadan yemeğine ve hatta turşusuna kadar fasulyenin kullanım örnekleri ile karşılaşılacaktır. Araştırma esnasında katılımcıların bahsettiği bir yemek olarak fasulye kavurması hakkında ulaşılan bilgi şunlardır: *“Yazın topladığımız taze fasulyelerinden ya patatesli yemek ya kavurma ya da kızartma gibi çok yönlü yemekler yaparız. Fasulyeden çeşit çeşit yemeklerde yapılır. Bu yiyecekleri kışında tüketebiliriz. Topladığımız fasulyeleri kurutarak haşlayarak poşetleriz ve dolaba atarız. Kışın da bu yemekleri tüketiriz”* (3. Katılımcı). Verilen cevaptan anlaşıldığı üzere, fasulye hem farklı yemeklere malzeme olmakta, hem de farklı türde yiyeceklerin (çorba, yemek, turşu gibi)

içerisine konulmaktadır. Fasulyenin faydaları konusunda ise, öncelikle birçoğumuzun bildiği bir bilgi 5. Katılımcıdan gelmiş ve *“fasulyenin çok büyük bir yararı vardır. Elbet gaz çıkarımında kolaylık sağlar. Gazı olan, gaz sancısı olana yedirirler”* şeklinde görüş paylaşmıştır. 8. Katılımcı ise, *“bağışıklık sistemini destekler, sindirim sitemine yardımcı olur. Kalp damar hastalılarının riskini de azaltır. Hatta yaşlılar bu yiyecekleri yediğimiz için bu kadar sağlıklıyız. Bu zaman kadar yaşadık derler”* diyerek, sağlıklı yaşam için fasulyenin önemini ortaya koymuştur.

Kabak Sırımı

Çepni mutfağında yemeklerin temel malzemelerinden birisi olarak da kabak kullanıldığını görüyoruz. Katılımcılar, yine dikip yetiştirilen bir sebze olarak kabağın kullanılmasıyla kabak sırımı pişirildiğinden bahsetmişlerdir. Kabak sırımı hakkında bilgiyi 1. Katılımcıdan şu şekilde alıyoruz: *“Kabak sırımı yazın olan kabakların ortadan kesilip elma dilimi gibi kesilerek ipe dizilir ve güneşte kurutulur. Kışından da ya kavurması ya da kızartması yapılır. Bu kurutma işlemi eskiden taş fırınlarda yapılırmış ve çokta lezzetli olurmuş. Şimdilerde kurutma işlemi daha çabuk şeylerle yapılıyor teknoloji gelişmesiyle. Ayrıca bu zamanlarda bu yemekler tüketilmediğinden pekte bu işlere başvurulmuyor”*. Yaz mevsiminde yetişen kabakların kurutulması kış mevsimlerinde de tüketilmesi, bir taraftan insanların hazır gıda tüketiminin önüne geçmesi ve sağlıklı yaşam adına doğal tüketimi bütün sene boyunca gerçekleştirmesi, aynı zamanda mutfak ekonomilerine de bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir katkı sağlaması gibi faydalar sağlamaktadır. Çalışmanın konusu açısından kabak sırımının sağlıklı beslenmeye olan faydaları nelerdir? diye sorduğumuzda, 4. Katılımcı, *“kabağın beyne çok faydası varmış. Çocukken bize hep öyle derlerdi. Ne kadar çok kabak yersen o kadar zeki olursun derdi büyüklerimiz. Kabağı çok yiyecekmişsin”* şeklinde yanıtlamıştır. 2. Katılımcı bu görüşü destekler nitelikte, *“yaşlılar daha çok*

yiyorlar. Kabağın çok yararlı olduğunu söylüyorlar. Özellikle de beyne iyi geldiği biliniyor” şeklinde cevap vermiştir.

Tirmit (Mantar) Kavurması

Görüşmeler esnasında katılımcıların söylediği yemeklerden bir diğeri, tirmit kavurmasıdır. Tirmit, toplumda bilinen adıyla mantar demektir. Yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, tirmit kavurması, yerli halk tarafından tüketilen bir yemektir. Tirmit kavurmasının nasıl bir yemek olduğunu sorduğumuzda, “*mantar denir diğer yerlerde. Daha çok güz mevsimlerinde ormanlarda fındık bahçelerinden toplanır. Güzelce dış otlarından topraklarından temizlenir. Dilim dilim doğranır. Suda biraz yumuşayınca kadar haşlanır. Haşlandıktan sonra yağda sarımsak ya da soğan katarız kavururuz*” (1. Katılımcı) şeklinde cevap alınmıştır. 3. Katılımcı ise, “*Yöredeki bazı insanlar zararlı olduğunu düşünse de diğerleri bunları tüketmekten çekinmiyor. Zararlı olsaydı şimdiye kadar bizde de etkisi görülürdü diyerek yemeye devam ediyorlar. Tirmitlerin çeşitlerine göre farklı zamanlarda oluyor. Bazıları yazın ortalarında bazıları ise sonbahar mevsiminin başlarında oluyor. Orman içlerinde genelde oluyor, fındık bahçelerinde de olduğu görülüyor*” şeklinde bilgi vermiştir. Tirmitin sağlık açısından sahip olduğu faydaları sorduğumuzda, 6. Katılımcı “*Hastalıklara karşı faydaları çoktur. Hastalıkları önleyici etkisi vardır. Özellikle protein değeri çok yüksek*” olduğundan bahsetmiştir. Yine benzer ifadeler kullanan 10. Katılımcı, “*protein açısından zengindir. Etle aynı değeri taşıdığı bilinir ve fazlaca tüketilir*” şeklinde görüş bildirmiştir. Dikilerek yetiştirilen bir ürün olmayan tirmit, insan sağlığına zararlı veya zararsız olması yönünde toplumu ikiye bölmüştür. Fakat araştırmaya katılan çalışma grubu, tirmitin zararsız olduğu, severek tüketildiği, hatta et kadar değerli olduğu, eğer zararlı olsaydı bugüne kadar bunu görmeleri gerektiği yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Pezük (Pazı) Kavurması

Çepnilerin mutfaklarında yaptıkları bir diğer yemek, pezük (pazı) kavurmasıdır. Pezük (pazı), mevsimi geldiği zaman Kardeniz’de yetişen ve mutfaklardan eksik olmayan bir besin maddesi olarak bilinmektedir. Pezük (pazı) kavurması ile ilgili genel bilgileri almak istediğimizde, *“tarlalara ilkbahar ayında dikilen pezükleri yazın toplayarak soğan ya da sarımsakla kavurulmasıdır. Yörede yaşayan insanlar pezük olarak bilir. Fakat bazı yöredeki insanlar pazı olarak bilir”* cevabı verilmiştir. Pezük (pazı) kavurmasının sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından sahip olduğu anlam sorgulandığında, 2. Katılımcı, *“birçok hastalığa iyi geldiği bilinir. Benim bildiğim kan şekerini düzenler”* şeklinde cevaplamıştır. 5. Katılımcı ise, *“sindirim sistemine iyi gelir, mideye iyi gelir, öksürüğe iyi gelir, iltihaplara iyi geldiği bilinir. Yöredeki insanlar hala daha tüketir”* şeklinde anlatmıştır.

Hoşgıran Kızartması

Çepni mutfağında var olan yemekler içerisinde sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam için katılımcılar tarafından verilen son örnek, hoşgıran kızartmasıdır. Hoşgıran (hoşkıran) otu, birçok yemekte kullanılan otlarda olduğu gibi, yabani bir ottur. 3. Katılımcı, *“hoşkıran otu yabani bir ottur. Tarlaların içinde olur. Bazıları bunu toplar ineğe verirmiş. Hatta bazıları bile bu otun zehirli olduğunu düşünüp yemezler. Ama yöredeki çoğu insanlar bu otu toplar genelde bahar ayında olur, kızartmasını yapar yerlermiş”* şeklinde hoşgıran kızartması hakkında bilgi vermiştir. *“Sağlıklı beslenme açısından en büyük faydasının ise göz sağlığı ile ilgili olduğu”* bilgisine ulaşılmıştır (2. Katılımcı). *“İçinde birçok vitamin barındırdığı ve demir yönünden de zengin olduğu biliniyor. Fakat eskiden olduğu kadar, şimdiki zamanlarda çok tüketilmiyor”* şeklinde 9. Katılımcı görüşlerini paylaşmıştır. Diğer yemeklerde olduğu gibi hoşgıran otunun (kızartmasının) tüketiminin azalması ve sofralardan eksilmesi, beslenme ve yemek kültürünün

unutulmasına neden olduğu gibi; hazır (katkılı) gıda tüketiminin tercih edilmesi sağlıksız beslenme ve sağlıksız bir yaşama doğru gitme konusunda zemin hazırlamıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yemek yeme eylemi, insan yaşamının devamlılığı açısından genel olarak bir zorunluluk olarak biyolojik bir eylem olarak algılanmıştır. Yemeğin beslenme ile olan ilgisinin yanı sıra, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapı ile ilişkisi de kabul edilen bir gerçekliktir. Bu çalışmada, uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan Trabzon Şalpazarı Çepni'lerine ait yerel mutfak ve yemek kültürünün sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından sahip olduğu anlam ve önem üzerinde durulmuştur. Çepni'lerin beslenme ve sağlıklı yaşam açısından mutfak ve yemek kültürlerinde işlevsel özelliğe sahip olan yemekler, aynı zamanda hastalıkların/rahatsızlıkların tedavisi ve iyileştirilmesi açısından önemli işlevler göstermektedir. Günümüz modern tıp uygulamalarının yanı sıra geleneksel/alternatif tıp uygulamaları da insan sağlığı açısından kullanılan yöntemler içerisinde yer alırken, bu çalışmada beslenme ve yemek kültürü ile ilişkisi kurulmuştur. Böylelikle Şalpazarı'nda yaşayan Çepni'lerin beslenme ve yemek kültürü örneğinden hareketle bu ilişki ortaya konulmuştur.

Çalışmada, Çepni mutfağında geçmişten günümüze yapılan yemeklerden örnekler verilmiştir. Çepni mutfağı ve yemekleri, yalnızca çalışmada yer verilen yemekler ile sınırlı değildir. Çalışmada yer verilen yemekler, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından mutfak ve yemek kültürü hakkında katılımcıların anlattığı yemeklerden oluşmaktadır. Verilerin analizinde ele alındığı üzere, yemeklerin birçoğunun eskisi kadar tüketilmediği ve hazır gıdalara doğru bir yönelim olduğuna yönelik cevaplar ortaya çıkmıştır. Çepni mutfağı ve yemeklerinin sağlıklı beslenme ve sağlık yaşam konusunda genel olarak kadın-

erkek, genç-yaşlı her yaş grubundan insana sağladığı birçok fayda tespit edilmiştir. Kanser ve damar hastalıkları, mide hastalıkları, sindirim rahatsızlıkları, göz ve beyin sağlığı, cilt bakımı, fazla sıvı ve toksinlerin vücuttan atılması, bağışıklık sistemini güçlendirmesi, vitamin eksikliğinin giderilmesi, kan şekerinin düzenlenmesi gibi birçok sağlık sorunu karşısında sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam açısından sağladığı faydalar, beslenme ve yemek kültürünün geleneksel/alternatif tıp uygulamaları içerisinde kabul edilmesinin bir göstergesidir.

Birçok yemekte dikkat çeken bir ortak husus, artık eskisi kadar tüketilmediği sonucunu gözler önüne sermektedir. Çalışmanın konusu ve amacını bir kez daha kendisini burada hatırlatmaktadır. Çünkü beslenme ve mutfak kültürünün, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam adına geleneksel/alternatif tıp uygulamalarına bir örnek olduğu varsayımı tekrar kendisini göstermektedir. Fakat özellikle kuşaklar arasındaki kopukluk nedeniyle yöresel mutfak ve yemek kültürlerinin zamana direnememesi ve unutulması, bu varsayım karşısında bir handicap olarak yer almaktadır. Bu nedenle, diğer mutfak ve yemek kültürleri ile ilgili, bu çalışmanın temel varsayımı üzerinden yapılacak çalışmalarla hem alana katkı sunacağı, hem yöresel (yerel) mutfak ve yemek kültürlerinin kuşaktan kuşağa taşınarak sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam konusunda geleneksel/alternatif bir uygulama olması yönünde fayda sağlayacağı, hem de toplumların kendi kültürleri ve tarihlerine yabancı kalmayıp geleneksel kültürü yaşatmayı sağlama konusunda yardımcı olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Adak, N. (2020). Tüketim Kültüründe Beslenme: Sağlıklı/Sağlıksız Yiyecekler. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 40(1), 197-218.

Baysal, A. (1990). *Beslenme Kültürümüz*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Bennet, W. J. (1943). Food and Social Status In A Rural Society. American Sociological Review, 8(5), 561-569.

Beşirli, H. (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik. Milli Folklor Dergisi, 87, 159-169.

Beşirli, H. (2011). Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 58, 139-152.

Beşirli, H. (2017). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Büyüktuncer, Z. ve Yücesan, S. (2009). Türk Mutfağının Beslenme ve Sağlık Açısından Değerlendirilmesi. Beslenme ve Diyet Dergisi, 37(1-2), 93-100.

Cirhinlioğlu, Z. (2010). *Sağlık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Dost, E. (2018). Kültürel Değişim Bağlamında Trabzon-Şalpazarı Çepni Mutfağı. Studies of The Ottoman Domain, 8(14), 158-178.

Ergen, M. (2009). *Organik Beslenme ve Gıda Terörü*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Fiedlhouse, P. (1996). *Food and Nutrition, Customs and Culture*. London: Chapman&Hall.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, (Haz. Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Karakuş Umar, E. (2019). *Sağlığın Değişen Anlamı: Beslenme Üzerinden Bir İnceleme*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kavas, A. (2000). *Sağlıklı Yaşam İçin Doğru Beslenme*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Kızılcelik, S. (1996). *Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi*, İzmir: Saray Kitabevleri.

Kocatepe, D. ve Tırıl, A. (2015). Sağlıklı Beslenme ve Geleneksel Gıdalar. *Journal of Toruism and Gastronomy Studies*, 3(1), 55-63.

Pasini, W. (2011). *Aşk ve Yemek*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sağır, A. (2012). Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı. *Turkish Studies*, 7(4), 2675-2695.

Sağır, A. (2016). Ölüm Sosyolojisi Bağlamında Yemek, Cenaze ve Ölümün Sofra Pratikleri Üzerine. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 271-298.

Sağır, A. (2020). Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Katmanlaşma Teorisi Bağlamında Yemeğin Sosyolojik İzdüşümleri (Karabük Örneği). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 309-338.

Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştiren Yaşam Bireyselleştiren Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sezgin, D. (2014). Sağlık ve Hastalık Algısında Dönüşüm. *Türkbilim*, 2(14), 57-74.

Solmaz, Y. ve Dülger Altın, D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.

Talas, M. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mustafa Eröz'e Göre Türk Yemekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 273-283.

Tezcan, M. (1982). "Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları", Türk Mutfağı Sempozyumu, Ankara.

Türkdoğan, O. (2006). *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Tütüncü, S. (2017). Geleneksel, Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına Genel Bir Bakış, *Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları* (11-53). Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.

Uzunağaç, Ö. (2015). *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İlçemizin Tarihi Geçmişi. (2021, 1 Mayıs). Erişim adresi <https://salpazari.bel.tr/salpazari-tarihi>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Nourishment and food culture are extremely significant so that societies can have healthy nutrition. To be more precise, it could be argued that it creates a lifestyle based on nutrition. The act of eating, which is seen as a part of ordinary actions by people in their daily lives, is generally intertwined with culture, because such situations as the production of food and its presentation for the consumption emerge as a situation in relation to nutrition and food culture. The act of eating and nourishment, which we have three meals a day in daily life, is considered, at first, a physiological need. However, situations such as which foods to be consumed, when and how to consume it to meet this need are related to culture. Thus, the act of eating and nourishment have an inevitable relationship with the cultural structure. A nutritional culture, which develops towards the act of eating in a society, becomes, generally, meaningful through people's lifestyles and local characteristics.

Method

The subject of this study, which is prepared along with the meaning and importance of traditional/alternative medicine practices in the present day, is comprised of the nourishment and food culture that will bring a new perspective regarding traditional/alternative medicine practices. The study focuses on nourishment and food culture as one of the important protective/preventive practices so as to lead a healthy life. The main starting point of the study is established on two assumptions. The first is the fact that the act of eating and nourishment are not only a biological act but also a sociological act at the same time. The second is the assumption that one of the traditional / alternative medicine practices is nourishment and food culture, in the context of the relationship between healthy nutrition and healthy life and of the benefits of foods for human health. Nourishment and food culture, passed on to generation from generation, is thought to/will play a key role in healthy nourishment, while providing the transfer of traditional cuisine to the new generations.

In the application part of the study in which the Chepnis living in the Şalpazarı district of Trabzon are limited as a sample, the impact of food culture of the Chepnis on healthy nourishment is emphasized. Among the dishes in the Chepni cuisine, the benefits of soups and hot dishes for human health are, besides nourishment, included. Therefore, uncovering the contribution of food and cuisine cultures concerning Şalpazarı Chepnis to traditional/alternative medicine practices is anticipated to contribute to the field, which will be based on food and culinary cultures with similar characteristics by shedding light. The expected outcome of the study is that nourishment and food culture are contained in traditional/alternative medicine practices and accordingly that new studies should be fulfilled on Turkish cuisine culture in this context.

Findings (Result)

Nourishment is an indispensable phenomenon for all living things to survive. It is a need for us to stay alive. Nourishment is not eating one's fill or eating whatever you desire. Nourishment is the incorporation of necessary nutrients into the body for a person to grow, develop, and live healthily. Healthy nourishment is possible in accordance with adequate and balanced nutrition. World Health Organization defines health as physical, mental, mental, and social well-being.

The nutritional culture of a society develops and changes through a wide variety of factors such as geography, climate, agriculture, animal husbandry, industrialization, and the spread of mass media. Generally, the basic foods of

the society are the most consumed foods in the region. However, as societies become industrialized, they prefer, instead of consuming what they produce, to buy food produced by others. That is why, the major factor in affecting the food consumption model is purchasing power. The higher the income level gets, the higher the consumption of quality foods becomes. With the widespread use of communication tools and urbanization, there are changes in nutritional behavior. As there was no industrial food production in the pre-industrialization periods, a nutritional culture, which was a combination of the natural environment in which the society lived and the cultural codes that were produced in the historical process was formed in accordance with the fact that almost all of the food was produced at home. However, the transformations, which altered the social structure, caused this culture to shift towards industrial nutrition. While traditional meals, which were abandoned with the sentiments of the necessities of modern life, have been placed on the table again realizing that they are "healthy", the cooking methods and tools, which were abandoned for the sake of modernity, have come, also, to the fore again. For instance, the market shares of instant soups and similar products have increased with the idea that they are practical and delicious. On the other hand, such traditional flavors as "tarhana" soups, due to the additives included in instant soups, have been rediscovered with the fact that they are healthy.

The study focuses upon the traditional dishes which are included in the food and cuisine culture of Şalpaazarı Chepnis and are being cooked today. Within the face-to-face interviews conducted in the application part of the study, more emphasis is put on soups and hot meals. Participants have described the impacts of nourishment and food culture on human health by means of the examples they gave through soups and hot meals. Participants have exemplified through such soups as "Ağa Diken Soup", "Arpa Soup", "Baldiran Soup", "Darı (Mısır) Soup", "Darı Unu Hellesi Soup", "Karalahana (Pancar) Soup", "Isırgan Soup", "Turşu Soup", "Yavşu Soup". Considering the examples given by the participants in terms of the hot dishes, they have mentioned "Galdirik Kavurması", "Fasülye Kavurması", "Hoşgıran Kızartması", "Kabak Sırımı", "Tirmit Kavurması", "Pezük Kavurması". The raw material, preparation, and consumption times of the soups and hot dishes in question have been explained in the study. Due to the fact that it is the subject of the study, its benefits included for health corresponding to many age groups from infants to the elders have been incorporated.

TRABZON İLÇELERİNİN CİTTASLOW KRİTERLERİ AÇISINDAN SEZGİSEL BULANIK TOPSIS YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ersin BURNAZ*
Hüseyin Avni ES**

Öz

Turistik kaynakların korunarak geliştirilmesi, sürdürülebilirlik açısından oldukça önem arz etmektedir. Sakin şehir (cittaslow) yaklaşımı sürdürülebilir turizme katkı sağladığı için son yıllarda önemi giderek artan bir konudur. Bu çalışmada bölgesinde turistik çekim noktası olan Trabzon'daki ilçelerden sakin şehir adayı olmaya en uygun ilçenin yerel paydaşlar tarafından belirlenmesi amaçlanmaktadır. Nüfusu 50.000'den az olan 16 ilçenin değerlendirildiği çalışmada Sezgisel Bulanık TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Değerlendirme, Trabzon'da turizm sektöründe en az 10 yıllık tecrübesi olan özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarında çalışan 5 farklı uzman tarafından yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Maçka ilçesinin sakin şehir adayı olabilecek en uygun ilçe olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakin şehir, şehir pazarlaması, sezgisel bulanık TOPSIS, sürdürülebilir turizm, Trabzon.

* Dr.Öğr.Üyesi. Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ersinburnaz@trabzon.edu.tr

** Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, avnies@ktu.edu.tr

EVALUATION OF TRABZON DISTRICTS IN TERMS OF CITTASLOW CRITERIA WITH INTUITIONISTIC FUZZY TOPSIS METHOD

Abstract

Conservation and development of touristic resources are very important in terms of sustainability. Since the Cittaslow approach contributes to sustainable tourism, it has become an increasingly important issue in recent years. In this study, it is aimed to determine the most suitable district to be a Cittaslow candidate among the districts in Trabzon, which is a touristic attraction point in the region, by local stakeholders. In the study where 16 districts with a population of less than 50,000 were evaluated according to Cittaslow criteria, the Intuitive Fuzzy TOPSIS method was applied. The evaluation has been made by 5 different experts working in private, public, and non-governmental organizations with at least 10 years of experience in the tourism sector in Trabzon. As a result of the analysis, it has been determined that Maçka is the most suitable district to be a Cittaslow candidate.

Keywords: *Cittaslow, city marketing, intuitive fuzzy TOPSIS, sustainable tourism, Trabzon.*

1. GİRİŞ

Yeni koronavirüs (Covid-19) küresel salgınının başlangıcından önceki yıllarda turizm ciddi oranda büyüme gösteren bir sektördü. İnsanların gelirlerindeki ve boş zamanlarındaki artışla paralel olarak her geçen yıl daha fazla insan seyahat eder hale gelmekteydi. Bu durum ülke ekonomilerine ciddi katkı sağlamaktaydı. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından turizm önemli bir sektördür.

Ancak, yeni koronavirüs salgını ile birlikte birçok sektör ciddi yara almıştır. Özellikle de ülkelerin getirmiş oldukları kısıtlamalar neticesinde ulaşım ve seyahat alanındaki kısıtlamalar turizm sektörünü ciddi derece ve olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Salgın öncesinde, artan turizm gelirleriyle birlikte, kaynakların da hızlı bir şekilde tüketilmesi, sürdürülebilir turizm konusunu ön plana çıkarmıştır. Salgının devam ettiği günümüzde, yaşam tarzları salgının zorlaması ile değişmekte ve daha sağlıklı ve güvenli turizm türleri ön plana çıkmaktadır.

Salgın sonrasında, birçok alanda olduğu gibi turizm alanında da çeşitli değişimler söz konusu olacaktır. Bunlardan bir tanesi sürdürülebilir turizmin öneminin artmasıdır. Sakin şehir yaklaşımı, sürdürülebilir turizm açısından önemi giderek artan bir olgudur. Kaynakların hızlı tüketimine alternatif olarak, daha yavaş yaşam, yerel kaynakların etkin kullanımı, daha organik yetiştiricilik gibi konularda uygulamaları teşvik eden sakin şehir yaklaşımının önemi salgın öncesine oranla daha da artmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin doğa turizmi açısından önemli illerinden biri olan Trabzon'un, sakin şehir üyesi herhangi bir ilçesinin olmaması nedeniyle salgın sonrasında turizmde çeşitlendirme adımlarından biri olarak sakin şehir ağına üye olması önerilebilmektedir. Sakin şehir ağına üye olunmaya karar verilmesi durumunda, Trabzon'un ilçelerinden hangisinin aday olma potansiyelinin yüksek olduğunun bilinmesi önemli bir konudur. Bu durumda, Trabzon ili turizm paydaşlarının görüşleri alınarak, hangi ilçenin aday gösterileceğine karar vermek gerekmektedir. Bu karar, aday olduğunda harcanacak emek, zaman gibi kaynakların en aza indirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Birden fazla kritere göre birden fazla alternatifin değerlendirilmesine imkân tanıyan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri mevcuttur. Bazı durumlarda karar

vericilerin sübjektiflik ihtimalini azaltması bakımından grup kararları tercih edilmektedir. Birden fazla karar vericinin olduğu grup karar vermede, karar vericilerin değerlendirmelerini bir takım operatörlerle birleştirmek gerekir. Bulanık küme teorisi, belirsiz ve kesin olmayan durumlarda kullanılmaktadır (Zadeh, 1965). Bulanık küme teorisinin alt kümesi olan sezgisel bulanık kümeler (intuitionistic fuzzy set), karar vericinin kriterlerin önemini belirlerken yaşayabileceği kararsızlığı ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda sezgisel bulanık sayılar ile grup kararını dikkate alarak en uygun alternatifi belirlemek amacıyla geliştirilmiş olan yöntemlerden birisi de Sezgisel Bulanık TOPSIS yöntemidir (Boran vd., 2009).

Sakin şehir üyesi bir ilçeye sahip olması istenmesi durumunda, Trabzon'un hangi ilçesinin bu adaylığa en uygun olduğunun tespit edilmesinin amaçlandığı bu çalışmanın ikinci bölümünde sakin şehir kavramı ve üçüncü bölümünde Sezgisel Bulanık TOPSIS Yönteminin uygulama adımları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Trabzon ili için uygulama adımlarına yer verilmiş olup son bölümde sonuç ve öneriler sunulmaktadır.

2. SAKİN ŞEHİR (CİTTASLOW)

Dünyanın, uzunca bir süredir çözmeye uğraştığı yeni koronavirüs salgını, hayatın birçok alanında ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle turizm alanında daha sürdürülebilir uygulamaların önemi giderek artmaktadır. Sürdürülebilir turizm kapsamında Sakin Şehir (Cittaslow) yaklaşımı, salgın sürecinde üyelerinin paydaşlarına dikkate değer kazanımlar sağlayabilecektir.

Kaynakların sürekli olarak tüketilmesi sonucunda, mutluluğu tüketmekte bulamayanlar farklı yaşam tarzları arayarak sakin şehir hareketini ortaya çıkarmışlardır (Ünal, 2016:15). Sakin şehir hareketi, küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuzlukları yerel özelliklerini koruyarak bertaraf etmek isteyen

şehirlerin katıldığı alternatif şehir ve yaşam tarzıdır.(Eşitti & Demir Harputluoğlu, 2015: 65, Akdoğan, 2017: 379).

Hızlı yemek (fast food) hareketinin simgesi olan McDonald's'ın İspanyol Merdivenleri olarak bilinen tarihi meydanda açılmasını protesto etmek için Yavaş Yemek hareketi 1986 yılında İtalya'da ortaya çıkmıştır. Carlo Petrini ve arkadaşları, meydanın estetiğinin bozulacağını düşündükleri için McDonald's'a karşı tepki göstermişlerdir. Bu grup ayrıca, yemek yemenin hızlıca doymak olmadığını da düşünmekteydi. Küreselleşme ile kültürlerin her yerde birbirlerine benzeşmeleri ve sıradanlaşmaları, daha sonra "McDonaldslaşma" olarak tanımlanarak literatüre girmiştir (Özmen vd., 2016: 39). 1989 yılında, Carlo Petrini ve arkadaşları, İtalya'nın Barolo kentinde, sürdürülebilir tarım teknikleriyle yetiştirilen, sevgiyle hazırlanan ve iyi arkadaşlar ve aile eşliğinde yavaş bir şekilde tüketilen taze yerel yiyeceklerin kullanımını teşvik etmek için Yavaş Yemek Birliği'ni kurmuşlardır (Akdoğan, 2017: 378; Özmen vd., 2016: 40; Donaldson, 2018: 92).

Yavaş yemek (slow food) hareketinden esinlenerek ortaya çıkan sakin şehir hareketi, küçük bir Toskana kasabası olan Chianti'deki Greve'nin eski belediye başkanı Paolo Saturnini tarafından 1999 yılında ortaya atılmıştır (Pajo & Uğurlu, 2015: 66). Sakin şehir hareketinin temel amacı, yavaş yemek felsefesini yerel yönetimler ve toplumlara doğru genişletmek ve eko-gastronomi kavramlarını günlük yaşamın içerisinde uygulamaya koymaktır. Paolo Saturnini yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla kentlerin kendilerini değerlendirmelerini ve farklı bir kalkınma modeli ortaya koymaları fikrini ulusal boyuta taşımıştır. İdealleri kısa zamanda Bra (Francesco Guida), Orvieto (Stefano Cimicchi) ve Positano (Domenico Marrone) belediye başkanları ve yavaş yemek hareketi başkanı Carlo Petrini tarafından benimsenmiştir. Günümüzde 30 ülkede 276 şehir, sakin şehir hareketi üyesidir (www.cittaslow.org).

“Citta” İtalyanca da şehir, “Slow” ise İngilizce de yavaş anlamına gelmektedir. Cittaslow ise “Yavaş Şehir” veya “Sakin Şehir” anlamında kullanılmaktadır (Pajo & Uğurlu, 2015: 66). Yavaş kelimesinin olumsuz anlamlara gelebileceği düşünüldüğünden, Türkçe’de sakin şehir olarak kavramsallaştırılması uygun görülmüştür (Özmen vd., 2016: 43).

Sakin şehir logosu, sakin şehir felsefesine uygun olarak kabuğunda alçak binaların bulunduğu bir salyangozdur (Donaldson, 2018: 89). Evini kolayca her yere taşıyabilen salyangoz, akıl ve ağırbaşlılığı temsil etmektedir (Kazançoğlu & Dirsehan, 2016: 143). Salyangoz, yavaş olmasına rağmen kararlı yapısı sayesinde üzerinde iz bıraktığı çok uzun yollar katedebilmektedir (Değirmenci ve Sarıbiyık, 2015: 613).

Resim 1: Yavaş yemek ve sakin şehir logoları

Kaynak: www.slowfood.com ve www.cittaslow.org

Sakin şehir üyesi olabilmek için 50.000’den daha az nüfusa sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca, üyelik için belirli kriterler özelinde faaliyetlerde bulunmak gerekmektedir. Bu faaliyetler sakin şehir hareketi yetkilileri tarafından incelenip puanlanmaktadır. Bir yerin sakin şehir üyesi olabilmesi için alması gereken asgari puan 50’dir. Sakin şehir üyelik kriterleri 7 ana başlık (Çevre Politikaları, Altyapı Politikaları, Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları, Tarımsal Turistik Esnaf ve Sanatkarlara Ait Politikalar, Misafirperverlik

Farkındalık ve Eğitim için Planlar, Sosyal Uyum, Ortaklıklar) altında toplam 72 kriterden oluşmaktadır.

Türkiye’de sakin şehir ağına 2009 yılında üye olan ilk yer Seferihisar’dır (İzmir). Dünya’da sakin şehir ağına bulunan ilk ve tek ada olan Gökçeada (Çanakkale) 2011 yılında ağına kabul edilmiştir. Daha sonra sırasıyla 2011 yılında Akyaka (Muğla), Taraklı (Sakarya), Yenipazar (Aydın), 2012 yılında Yalvaç (Isparta), Vize (Kırklareli), Perşembe (Ordu), 2013 yılında Halfeti (Şanlıurfa), 2015 yılında Şavşat (Artvin), 2016 yılında Uzundere (Erzurum), 2017 yılında Gerze (Sinop), Eğirdir (Isparta), Göynük ve Mudurnu (Bolu), 2019 yılında Köyceğiz (Muğla), Ahlat (Bitlis) ve son olarak 2020 yılında Güdül (Ankara) ilçeleri sakin şehir ağına üye olmuş ve Türkiye’deki sakin şehir üyesi ilçelerin sayısı 18’e çıkmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de Bulunan Sakin Şehir Üyeleri

CİTTASLOW ÜYESİ	BULUNDUĞU İL	ÜYELİK TARİHİ
SEFERİHİSAR	İzmir	2009
GÖKÇEADA	Çanakkale	2011
AKYAKA	Muğla	2011
TARAKLI	Sakarya	2011
YENİPAZAR	Aydın	2011
YALVAÇ	Isparta	2012
VİZE	Kırklareli	2012
PERŞEMBE	Ordu	2012
HALFETİ	Şanlıurfa	2013
ŞAVŞAT	Artvin	2015
UZUNDERE	Erzurum	2016
GERZE	Sinop	2017
EĞİRDİR	Isparta	2017
GÖYNÜK	Bolu	2017
MUDURNU	Bolu	2017
KÖYCEĞİZ	Muğla	2019
AHLAT	Bitlis	2019
GÜDÜL	Ankara	2020

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Resim 2: Türkiye’de bulunan sakin şehirlerin konumları.

Kaynak: www.cittaslow.org

Sakin şehir hareketi yerlerin, insanların, ürünlerin, yiyeceklerin ve çevrenin kendine has olan benzersiz özelliklerini korumayı amaçlamaktadır (Walker ve Lee, 2019: 1). Bu hareketin amacı, küreselleşmenin olumsuz etkilerini bertaraf etmeye yönelik bilinç oluşturmaktır (Özmen vd., 2016: 46).

Sakin şehir hareketi, yerel halka, daha hızlı bir şehir hayatı ve daha fazla tüketim alternatif bir yaşam tarzı sunmayı (Sırım, 2012: 120) ve yerel halkın yaşam kalitesini arttırmayı amaçlayarak turistik şehirleri sürdürülebilir hale getirerek turizme katkı sağlamaktadır (Kazançoğlu & Dirsehan, 2016: 142). Bir destinasyonun sakin şehir hareketine üye olması, o destinasyonun daha sürdürülebilir politikalara sahip olmasını sağlamaktadır. Sakin şehir ünvanı, şehirde yaşayanların ve ziyaretçilerinin yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi hedef doğrultusunda çalışmayı kabul eden şehirlere verilir (Presenza vd., 2015: 486). Nitekim, sakin şehir markasına sahip olan yerlerdeki yerel halkın yaşam kalitesinin yükseldiği (Çetinkaya vd., 2016) ve yörenin ekonomisinin de kalkındığı tespit edilmiştir (Mayer & Knox, 2006). Sakin şehir ağının ilk üyelerinden olan İtalya’nın Bra şehri, yerel paydaşların katkıları ile peynir

imalalathaneleri açmışlardır. Bu sayede hayvancılık gelişmiş, organik ürünler üretilmiş ve bölgedeki çok sayıda insana istihdam alanı açılmıştır (Sırım, 2012: 129).

Sürdürülebilir, çevre dostu ve duyarlı turizm türü olan yeşil turizm, şehirlerdeki doğal çevre ile turizm arasında bir ilişki kurması bakımından önemlidir. Sakin şehir üyeleri, kentsel yeşil turizmi geliştirmek için iyi hazırlanmış yerlerdir. Polonya'da bulunun 23 sakin şehir üyesi kentin incelendiği çalışmada, sakin şehir hareketinin yeşil turizm aracılığıyla kalkınmaya katkı sağladığı tespit edilmiştir (Maćkiewicz ve Konecka-Szydłowska, 2017). Benzer bir çalışmada Polonya Sakin Şehir Ağı'nda üyelerin sosyo-ekonomik gelişimlerine göre sınıflandırılması ve sakin şehir üyeliği nedeniyle elde edilen fırsatların belirlenmesi amaçlanmış ve üye şehirlerin çoğunda sosyo-ekonomik durumunun iyileşme gösterdiği tespit edilmiştir (Senetra ve Szarek-Iwaniuk, 2020).

Sakin şehir hareketinin sürdürülebilir yerel kalkınmaya ne derece katkı sağladığının tespit edilmeye çalışıldığı Sakarya'daki sakin şehir üyesi Traklı ilçesinde yapılan çalışmada üyelikten sonra ilçeye gelen turist sayısında artış olduğu ve bu artışa paralel olarak işsizliğin azaldığı, kadınlar başta olmak üzere yerel kalkın refahında bir artış meydana geldiği, geleneksel iş kollarının canlandırıldığı ve kültürel mirasın korunduğu bilgilerine ulaşılmıştır (İlhan vd., 2020).

Sürdürülebilir turizm açısından önemli bir yaklaşım olan sakin şehir hareketi yerel halkın katılımının ve gücünün artırılmasını da sağlamaktadır. Avrupa dışındaki ilk sakin şehir olan Güney Avustralya'daki Goolwa'da yapılan araştırmada sakin şehir akreditasyonu ve bu süreçteki uygulamalar, karar alma süreçlerine yerel halkın katılımını arttırmakla birlikte özellikle yiyecek ve şarap gibi yerel ürünleri teşvik ederek Goolwa'nın yerelliğini yeniden canlandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca, üyelik gerçekleştikten sonra yerel halk, yerel

yönetim ve işletmeler arasındaki ilişkinin özellikle de turizm alanında daha da kuvvetlendiği tespit edilmiştir (Park ve Kim, 2016).

Sürdürülebilir turizmin gelişmesi için jeopark kaynaklarının kullanımının değerlendirilmesinin amaçlandığı başka bir çalışmada, Türkiye'nin 11. sakin şehri olan Uzundere incelenmiş ve çeşitli jeopark kaynak değerlerini içeren 12 konum için jeoturizm ve özel ilgi rotaları önerilmiştir (Özgeriş ve Karahan, 2020).

Kuzey Kıbrıs'taki sakin şehir uygulamalarının sosyo-kültürel, ekonomik ve ekolojik boyutlarıyla sürdürülebilir turizmin gelişimine katkılarının analiz edildiği çalışmada, kentsel yaşam kalitesi politikalarının iyileştirilmesinin, tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara ait politikaların, kültürel miras politikalarının, farklı gruplarla ortaklıkların, alt yapı politikalarının iyileştirilmelerinin ekonomik kalkınmaya pozitif etki ettiği tespit edilmiştir (İnce vd., 2020).

Letonya'da bulunan turizm sektörünün arz tarafındakilerin yavaş felsefesini uygularken karşılaştıkları fırsat ve zorlukların belirlenmesini amaçlayan çalışmada, yavaş felsefesinin destinasyon tanıtımında kullanılmasına rağmen iç paydaşlardan farklı düzeylerde destek alması nedeniyle turizmin gelişimindeki etkisinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir (Serdane, 2020).

Çanakkale iline bağlı olan sakin şehir üyesi Gökçeada'da, sakin şehir hareketine yönelik olarak insanların algılarının ve beklentilerinin tespit edilmeye çalışıldığı çalışmada, yerel halkın Sakin şehir kavramını bildiği ve bölge için olumlu bir gelişme olarak gördükleri sonucuna varılmıştır (Erdogan, 2016).

Sakin şehir hareketi ile ilgili olarak payzaj mimarlığı, şehir ve bölge planlama, mimarlık (Jaszczak vd, 2021; Orhan, 2017) gibi alanlarda da çalışmalar bulunmaktadır.

Sakin şehir hareketinin sürdürülebilir turizme olumlu katkılarının yanında, eğer doğru uygulanmazsa olumsuz tarafları da ortaya çıkabilmektedir. Hareketin amacı, küreselleşme ile birlikte hızlı tüketimin teşvik edilmesine karşı yerel değerlerin korunması olsa da, üye şehirlerde artan nüfus ve turizm talebi, bu amaçla çelişmektedir (Akdoğan, 2017: 386). Sakin şehirlerin daha çok bilinir olması ve bu alanlarda kontrolsüz bir gelişmenin yaşanması halinde sürdürülebilirlik ve sakin şehir olma kriterleri arasında zıt düşünceler olduğu görülmektedir. Sakin şehirler ağına dahil olan kentlerde, sadece ekonomik kalkınmaya önem verilmesi sonucunda plansız bir gelişimin yaşanması ve kentin taşıma kapasitesinin aşılması sorunu ortaya çıkabilmektedir (Güneş vd., 2015: 11). Sakin şehir ünvanı alan yerlerdeki turizm talebi nedeniyle ortaya çıkan aşırı yapılaşma, gürültü, otel inşaatları gibi durumlar, felsefenin temel mantığıyla çelişmektedir (Coşar, 2015: 238).

Sakin şehir ağına üye olduktan sonra turizm talebinin arttığı Avustralya'nın Goolwa şehrindeki tarihi binalar turizm açılmıştır (Sırım, 2012: 129). Bu durum tarihi eserlerin korunmasını zorlaştıran bir durumdur.

Şehrin tüm kaynakları, eğer yerel halk ve ziyaretçiler tarafından uyum içinde ve özümsecek bir hızda kullanılıyorsa, o şehir sakin şehir olabilecektir (Özhancı vd., 2012: 164). Sakin şehirler, kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanımını amaçlarken, kapasitelerinin de aşılması gerekmektedir. Sakin şehir ünvanı sayesinde elde edilen tanınırlık nedeniyle artan turizm talebi ve gelirene karşılık olarak sürdürülebilirlik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalınması gerekmektedir (Akdoğan, 2017: 386).

Son yıllarda, özellikle küreselleşme ile birlikte, günlük yaşam hızlanmıştır. Bu hıza yetişmeye çalışan insanlar birçok alanda derinlikten uzak ve yüzeysel olarak yaşamaktadır. Bu yüzeysellik, insanın kendisini ve çevresini aynılaştırarak ve standartlaştırarak, sıradan kentleri ortaya çıkarmıştır. Hızlı yaşamının getirmiş

olduğu bu tarz olumsuzluklara bir çözüm olarak, yerelliğin ön planı çıkarıldığı ve daha yavaş ve derinlikli bir yaşam tarzı öneren sakin şehir hareketi önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Üstün Topal vd., 2016: 1426).

3. YÖNTEM

Bu bölümde grup karar vermeye imkân sağlayan Sezgisel Bulanık TOPSIS yöntemi açıklanmıştır. İlk olarak sezgisel bulanık küme hakkında bilgi verildikten sonra SB-TOPSIS yönteminin adımları tanıtılmıştır.

3.1. Sezgisel Bulanık Küme

Atanassov (1986) tarafından tanıtilan sezgisel bulanık küme, belirsizliğin üstesinden gelmede alternatif bir çözüm sunan bulanık küme teorisinin genişletilmiş bir türevidir.

Sonlu bir X kümesinde, A sezgisel bulanık kümesi eşitlik (1)'de tanımlanmıştır.

$$A = [\{x, \mu_A(x), \nu_A(x)\} \mid x \in X] \quad (1)$$

$\mu_A(x)$, x elemanının A kümesine ait olma derecesini ifade ederken $\nu_A(x)$, x elemanın A kümesine üye olmama derecesini ifade etmektedir. Bulanık küme teorisine göre ait olma ve olmama derecelerinin toplamı 0 ve 1 arasındadır. (Atanassov, 1986).

$$0 \leq \mu_A(x) + \nu_A(x) \leq 1 \quad (2)$$

x elemanının A kümesine ait olup olmaması kararsızlık indeksi ile ifade edilir. Kararsızlık indeksinin değeri eşitlik (3) yardımı ile elde edilir.

$$\pi_A(x) = 1 - \mu_A(x) - \nu_A(x) \quad (3)$$

Kararsızlık indeksinin büyük olduğu durumlarda x elemanına ait bilgi göreceli olarak net değil iken, bu değer küçüldükçe x elemanına ait bilgi daha da netleşir.

3.2. Sezgisel Bulanık TOPSIS

$A = \{A_1, A_2, \dots, A_m\}$ m elemanlı alternatif kümesini, $K = \{K_1, K_2, \dots, K_n\}$ ise n elemanlı kriter kümesini ifade etmektedir. l sayıda karar vericiden oluşan karar verme grubu içerisinde göreceli önem dereceleri birbirinden farklı karar vericiler bulunmaktadır. Karar vericilerin önem dereceleri deneyim ve uzmanlıklarına göre farklılık gösterebilir. $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_l\}$ karar vericilerin önem derecelerine göre elde edilen ağırlık vektörünü ifade eder.

$R^{(k)} = (r_{ij}^{(k)})_{m \times n}$ k . karar verici için karar matrisini gösterirken, $r_{ij}^{(k)} = (\mu_{ij}^{(k)}, \nu_{ij}^{(k)}, \pi_{ij}^{(k)})$ ise k . karar vericinin i . alternatifin j . kriterine göre ifade ettiği sezgisel bulanık değere karşılık gelir. $\mu_{ij}^{(k)}$ k . karar vericiye göre i . alternatifin j . kritere ait olma derecesini, $\nu_{ij}^{(k)}$ k . karar vericiye göre i . alternatifin j . kritere ait olmama derecesini, $\pi_{ij}^{(k)}$ ise k . karar vericiye göre i . alternatifin j . kritere ait kararsızlık indeksini ifade etmektedir.

Genel tanımlardan sonra SB-TOPSIS yönteminin uygulama adımları aşağıda özetlenmiştir (Boran vd., 2009).

Adım 1. Karar vericilerin ağırlıklarının belirlenmesi

l tane karar vericinin bulunduğu karar verme grubunda, karar vericilerin önem dereceleri sezgisel bulanık sayıların dilsel terimleri ile ifade edilmektedir. k . karar vericinin sezgisel bulanık önem derecesi $D_k = (\mu_k, \nu_k, \pi_k)$ 'dir. k . karar vericinin ağırlığı aşağıdaki eşitlik (4) aracılığıyla elde edilir.

$$\lambda_k = \frac{\left(\frac{\mu_k + \pi_k \left(\frac{\mu_k}{\mu_k + v_k}\right)}{\sum_{k=1}^l \left(\mu_k + \pi_k \left(\frac{\mu_k}{\mu_k + v_k}\right)\right)}\right)}{\sum_{k=1}^l \left(\mu_k + \pi_k \left(\frac{\mu_k}{\mu_k + v_k}\right)\right)} \quad \lambda_k \geq 0, k = 1, 2, \dots, l \quad \sum_k^1 \lambda_k = 1 \quad (4)$$

Adım 2. Karar vericilerin görüşlerine dayalı birleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması

Grup karar verme sürecinde tüm karar vericilerin kararı grup düşüncesini yansıtmak üzere herhangi bir bilgi kaybına fırsat vermeden birleştirilir. Birleştirme işlemi eşitlik (5)'te ifade edilen IFWA operatörü kullanılır.

$$\begin{aligned} r_{ij} &= IFWA_{\lambda} \left(r_{ij}^{(1)}, r_{ij}^{(2)}, \dots, r_{ij}^{(l)} \right) \\ &= r_{ij}^{(1)} \lambda_1 \oplus r_{ij}^{(2)} \lambda_2 \oplus \dots \oplus r_{ij}^{(l)} \lambda_l \\ &= \left[1 - \prod_{k=1}^l \left(1 - \mu_{ij}^{(k)} \right)^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l \left(v_{ij}^{(k)} \right)^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l \left(1 - \mu_{ij}^{(k)} \right)^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l \left(v_{ij}^{(k)} \right)^{\lambda_k} \right] \quad (5) \end{aligned}$$

Her bir karar vericinin sezgisel bulanık karar matrisi $R^{(k)} = \left(r_{ij}^{(k)} \right)_{m \times n}$ ile her bir karar vericinin ağırlığı $\lambda = \{ \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_l \}$, IFWA operatöründe işleme tabi tutularak birleştirilir. Böylece birleştirilmiş sezgisel bulanık karar matrisi R aşağıdaki gibi elde edilmiş olur.

$$\begin{aligned} R &= \begin{bmatrix} (\mu_{11}, v_{11}, \pi_{11}) & (\mu_{12}, v_{12}, \pi_{12}) & \dots & (\mu_{1n}, v_{1n}, \pi_{1n}) \\ (\mu_{21}, v_{21}, \pi_{21}) & (\mu_{22}, v_{22}, \pi_{22}) & \dots & (\mu_{2n}, v_{2n}, \pi_{2n}) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (\mu_{m1}, v_{m1}, \pi_{m1}) & (\mu_{m2}, v_{m2}, \pi_{m2}) & \dots & (\mu_{mn}, v_{mn}, \pi_{mn}) \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (6) \end{aligned}$$

Burada $r_{ij} = (\mu_{ij}, v_{ij}, \pi_{ij})$ ($i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$), birleştirilmiş karar matrisinin i. alternatifin j. kritere göre sezgisel bulanık sayı değerini ifade eder.

Adım 3. Kriter ağırlıklarının belirlenmesi

Karar problemlerinde kriterlerin önem dereceleri birbirinden farklı olabilir. Bu durum karar vericiden karar vericiye göre de değişebilir. Bu nedenle farklı önem derecesine sahip karar vericilerin kriterlere vermiş olduğu sezgisel bulanık dilsel değerler ile her bir karar vericinin belirlenen ağırlığı dikkate alınarak bütünleştirilmiş kriter ağırlıkları hesaplanır. Bu hesaplama işleminde aşağıdaki IFWA operatörü kullanılır.

$$\begin{aligned} w_j &= IFWA_\lambda (w_j^{(1)}, w_j^{(2)}, \dots, w_j^{(l)}) \\ &= \lambda_1 w_j^{(1)} \oplus \lambda_2 w_j^{(2)} \oplus \dots \oplus \lambda_l w_j^{(l)} \\ &= \left[1 - \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k}, \prod_{k=1}^l (1 - \mu_j^{(k)})^{\lambda_k} - \prod_{k=1}^l (v_j^{(k)})^{\lambda_k} \right] \quad (7) \end{aligned}$$

$w_j^{(k)} = (\mu_j^{(k)}, v_j^{(k)}, \pi_j^{(k)})$ sezgisel bulanık sayısı, k. karar vericinin j. kriteri için belirlediği değeri ifade eder. Böylece kriter bazında ağırlık değerleri $w_j = (\mu_j, v_j, \pi_j)$ ($j = 1, 2, \dots, n$) ile tüm kriter ağırlıklarına ulaşılır.

$$W = \{w_1, w_2, w_3, \dots, w_n\}, \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (8)$$

Adım 4. Ağırlıklı birleştirilmiş karar matrisinin elde edilmesi

Elde edilen kriter ağırlıkları (W) ile birleştirilmiş karar matrisi (R) eşitlik (9) ile çarpılarak ağırlıklı birleştirilmiş karar matrisi R' elde edilir.

$$R' = R \otimes W = (\mu'_{ij}, v'_{ij}) = \{(x, \mu_{ij} \cdot \mu_j, v_{ij} + v_j - v_{ij} \cdot v_j) \mid x \in X\} \quad (9)$$

$$\pi'_{ij} = 1 - v_{ij} - v_j - \mu_{ij} \cdot \mu_j + v_{ij} \cdot v_j \quad (10)$$

Burada $r'_{ij} = (\mu'_{ij}, v'_{ij}, \pi'_{ij})$ ($i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$), ağırlıklı birleştirilmiş karar matrisinin sezgisel bulanık değerini ifade eder.

$$R' = \begin{bmatrix} (\mu'_{11}, v'_{11}, \pi'_{11}) & (\mu'_{12}, v'_{12}, \pi'_{12}) & \cdots & (\mu'_{1n}, v'_{1n}, \pi'_{1n}) \\ (\mu'_{21}, v'_{21}, \pi'_{21}) & (\mu'_{22}, v'_{22}, \pi'_{22}) & \cdots & (\mu'_{2n}, v'_{2n}, \pi'_{2n}) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ (\mu'_{m1}, v'_{m1}, \pi'_{m1}) & (\mu'_{m2}, v'_{m2}, \pi'_{m2}) & \cdots & (\mu'_{mn}, v'_{mn}, \pi'_{mn}) \end{bmatrix}$$

$$= \begin{bmatrix} r'_{11} & r'_{12} & \cdots & r'_{1n} \\ r'_{21} & r'_{22} & \cdots & r'_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r'_{m1} & r'_{m2} & \cdots & r'_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Adım 5. Sezgisel bulanık pozitif ideal çözümün ve sezgisel bulanık negatif ideal çözümün belirlenmesi

J_1 fayda kriter kümesi, J_2 maliyet kriter kümesidir. A^+ sezgisel bulanık pozitif ideal çözüm ve A^- sezgisel bulanık negatif ideal çözüm olup aşağıdaki şekilde elde edilir.

$$A^+ = (\mu'_{A^+j}, v'_{A^+j}) \quad \text{ve} \quad A^- = (\mu'_{A^-j}, v'_{A^-j}) \quad (12)$$

$$\mu'_{A^+j} = \left((\max_i \mu'_{ij} \mid j \in J_1), (\min_i \mu'_{ij} \mid j \in J_2) \right) \quad (13)$$

$$v'_{A^+j} = \left((\min_i v'_{ij} \mid j \in J_1), (\max_i v'_{ij} \mid j \in J_2) \right) \quad (14)$$

$$\mu'_{A^-j} = \left((\min_i \mu'_{ij} \mid j \in J_1), (\max_i \mu'_{ij} \mid j \in J_2) \right) \quad (15)$$

$$v'_{A^-j} = \left((\max_i v'_{ij} \mid j \in J_1), (\min_i v'_{ij} \mid j \in J_2) \right) \quad (16)$$

Adım 6. Ayrım ölçümlerinin hesaplanması

Alternatiflerin sezgisel bulanık pozitif ve negatif ideal çözüme olan ayrım ölçülerini hesaplamak için Hamming uzaklık ölçütü, Öklid uzaklık ölçütü ve bunların normalize edilmiş uzaklık ölçütleri kullanılabilir. Bu çalışmada normalize edilmiş Öklid uzaklık ölçütü kullanılarak her bir alternatif için sezgisel bulanık pozitif ideal çözüm S_i^+ ve sezgisel bulanık negatif çözüm S_i^- aşağıdaki gibi elde edilir.

$$S_i^+ = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n \left[(\mu'_{ij} - \mu'_{A^*j})^2 + (v'_{ij} - v'_{A^*j})^2 + (\pi'_{ij} - \pi'_{A^*j})^2 \right]}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (17)$$

$$S_i^- = \sqrt{\frac{1}{2n} \sum_{j=1}^n \left[(\mu'_{ij} - \mu'_{A^-j})^2 + (v'_{ij} - v'_{A^-j})^2 + (\pi'_{ij} - \pi'_{A^-j})^2 \right]}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (18)$$

Adım 7. Sezgisel ideal çözüm için görelî yakınlık katsayısının hesaplanması

Alternatif bazında elde edilen sezgisel bulanık pozitif ve negatif çözüm değerleri kullanılarak alternatiflerin görelî yakınlık katsayıları aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-} \quad (19)$$

Adım 8. Alternatiflerin sıralanması

Alternatifler elde edilen görelî yakınlık katsayılarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanır. En büyük görelî yakınlık katsayısına sahip alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

4. UYGULAMA

Olası bir sakin şehir adaylığı durumunda, yerel paydaşların görüşleri doğrultusunda adaylığa en uygun ilçenin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada sakin şehir üyelik kriterleri kullanılarak Trabzon ilinde bulunan nüfusu 50.000'in altında olan 16 ilçe Sezgisel Bulanık TOPSIS Yöntemi ile sıralanmıştır. Sakin şehirleri belirleme kullanılan kriterler Tablo 2'de ve Trabzon ilinde sakin şehir adayı olabilecek ilçeler Tablo 3'te ifade edilmiştir.

Tablo 2. Sakin Şehir Üyelik Kriterleri

Kriter No	Kısaltma	Kriter İsmi
Kriter 1	K1	Çevre Politikaları
Kriter 2	K2	Alt Yapı Politikaları
Kriter 3	K3	Kentsel Yaşam Kaliteleri Polikaları
Kriter 4	K4	Tarımsal, Turistik, Esnaf ve Sanatkarlara Dair Politikalar
Kriter 5	K5	Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim İçin Planlar
Kriter 6	K6	Sosyal Uyum
Kriter 7	K7	Ortaklıklar

Tablo 3. Trabzon İlinde Sakin Şehir Adayı Olabilecek İlçeler

Alternatif No	Kısaltma	Alternatif Adı
Alternatif 1	A1	Araklı
Alternatif 2	A2	Arsin
Alternatif 3	A3	Beşikdüzü
Alternatif 4	A4	Çarşıbaşı
Alternatif 5	A5	Çaykara
Alternatif 6	A6	Dernekpazarı
Alternatif 7	A7	Düzköy
Alternatif 8	A8	Hayrat
Alternatif 9	A9	Köprübaşı
Alternatif 10	A10	Maçka
Alternatif 11	A11	Of
Alternatif 12	A12	Sürmene
Alternatif 13	A13	Şalpazarı

Alternatif 14	A14	Tonya
Alternatif 15	A15	Vakfıkebir
Alternatif 16	A16	Yomra

Karar vericilerin ve kriterlerin önem derecelerinin dilsel ifadelerle belirlendiği sezgisel bulanık sayılar Tablo 4'teki gibidir. Alternatiflerin kriterler bazında değerlendirildiği dilsel ifadeler karşılık gelen sezgisel bulanık sayılar ise Tablo 5'te gösterilmiştir. Sezgisel Bulanık TOPSIS Yöntemi aşağıdaki adımlar takip edilerek uygulanmıştır.

Tablo 4. Karar Vericilerin Ve Kriterlerin Önem Derecelerini Belirlemede Kullanılan Dilsel İfadeler ve Sezgisel Bulanık Sayılar

Dilsel İfadeler	Sezgisel Bulanık Sayılar (SBS)
Çok Önemli	(0.90 ; 0.10)
Önemli	(0.75 ; 0.20)
Orta	(0.50 ; 0.45)
Önemsiz	(0.35 ; 0.60)
Çok Önemsiz	(0.10 ; 0.90)

Tablo 5. Alternatiflerin Değerlendirilmesinde Kullanılan Dilsel İfadeler ve Sezgisel Bulanık Sayılar

Dilsel Terimler	Sezgisel Bulanık Sayılar
Kesinlikle İyi (Ki)	(1.00 ; 0.00 ; 0.00)
Çok çok İyi (ÇÇİ)	(0.90 ; 0.10 ; 0.00)
Çok İyi (Çİ)	(0.80 ; 0.10 ; 0.10)
İyi (İ)	(0.70 ; 0.20 ; 0.10)
Orta İyi (Oİ)	(0.60 ; 0.30 ; 0.10)
Orta (O)	(0.50 ; 0.40 ; 0.10)
Orta Kötü (OK)	(0.40 ; 0.50 ; 0.10)
Kötü (K)	(0.25 ; 0.60 ; 0.15)
Çok Kötü (ÇK)	(0.10 ; 0.75 ; 0.15)
Çok çok kötü (ÇÇK)	(0.10 ; 0.90 ; 0.00)

Adım 1: Karar vericilerin ağırlıklarının belirlenmesi.

Uzman görüşü alınan karar vericiler, Trabzon ilinde bulunan ve turizm sektöründe deneyimleri olan özel sektör, kamu ve sivil toplum kuruluşunda çalışan 5 kişiden oluşmaktadır. Karar vericilerin önem düzeyleri sektör tecrübelerine göre belirlenmiş ve ağırlıklıkları aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 6. Karar Vericilerin Önem Dereceleri

KV1	KV2	KV3	KV4	KV5
Çok önemli	Önemli	Önemli	Orta	Orta
0.256	0.224	0.224	0.149	0.149

Karar vericilerin Tablo 6’da belirlenen önem düzeylerine karşılık gelen sezgisel bulanık sayılar kullanılarak eşitlik (4)’teki denklem yardımıyla karar vericilerin ağırlıkları aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$\lambda_{KV1} = \frac{0.90}{0.90 + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}$$

$$= 0.256$$

$$\lambda_{KV2} = \frac{\left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right)}{0.90 + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}$$

$$= 0.224$$

$$\lambda_{KV3} = \frac{\left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right)}{0.90 + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}$$

$$= 0.224$$

$$\lambda_{KV4} = \frac{\left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}{0.90 + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}$$

$$= 0.149$$

$$\lambda_{KV5} = \frac{\left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}{0.90 + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.75 + 0.05 \frac{0.75}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right) + \left(0.50 + 0.05 \frac{0.50}{0.95}\right)}$$

$$= 0.149$$

Adım 2: Karar vericilerin görüşlerine dayalı birleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması

Karar vericiler, Tablo 5’te verilen dilsel ifadeler ile alternatifleri değerlendirmiş ve ulaşılan bilgiler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Karar Vericilerin Her Bir Alternatife Kriterler Bazında Vermiş Oldukları Dilsel İfadeler

Karar vericiler	Alternatifler	Kriterler						
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
KV1	A1	Oİ	Oİ	Oİ	O	O	O	O
	A2	i	Oİ	Oİ	O	O	O	Oİ
	A3	Çİ	i	i	Oİ	Çİ	Çİ	i
	A4	Oİ	Oİ	O	O	O	O	O
	A5	Oİ	Oİ	O	Oİ	O	O	O
	A6	O	Oİ	Oİ	OK	O	O	O
	A7	O	O	Oİ	Oİ	O	O	O
	A8	Oİ	Oİ	O	i	Oİ	i	i
	A9	Oİ	Oİ	O	O	O	O	Oİ
	A10	Oİ	Oİ	Oİ	Oİ	i	i	Çİ
	A11	i	Oİ	Oİ	i	i	i	Çİ
	A12	i	OK	OK	O	O	O	Çİ
	A13	Oİ	O	O	i	O	i	Oİ
	A14	Oİ	Oİ	Oİ	Oİ	O	O	O
	A15	Oİ	O	Oİ	O	Oİ	O	O
	A16	Oİ	O	O	O	O	O	O
KV2	A1	Kİ	OK	ÇÇK	ÇK	OK	ÇÇK	ÇÇK
	A2	Kİ	Oİ	ÇÇK	ÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A3	Kİ	Oİ	ÇÇK	ÇK	O	ÇÇK	ÇÇK
	A4	ÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A5	ÇK	ÇK	ÇÇK	ÇÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A6	OK	ÇK	ÇÇK	ÇÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A7	OK	ÇK	ÇÇK	ÇÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A8	Kİ	Kİ	ÇK	ÇÇK	Kİ	ÇÇK	ÇK
	A9	O	Oİ	ÇK	Kİ	Kİ	ÇÇK	Kİ
	A10	Kİ	i	ÇK	OK	Oİ	ÇÇK	ÇK
	A11	Kİ	Oİ	Kİ	ÇK	Oİ	ÇK	ÇK
	A12	ÇÇK	Kİ	ÇK	O	ÇK	ÇK	ÇÇK
	A13	Oİ	i	Kİ	OK	Kİ	ÇK	ÇÇK
	A14	Kİ	ÇK	ÇK	Kİ	O	ÇÇK	ÇÇK
	A15	O	Kİ	ÇK	ÇK	Kİ	ÇÇK	ÇÇK
	A16	ÇK	OK	ÇK	Kİ	ÇK	ÇÇK	ÇÇK
KV3	A1	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK
	A2	O	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK
	A3	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	O	O	ÇÇK
	A4	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK
	A5	O	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK
	A6	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK

A7	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK	
A8	O	ÇÇK	O	ÇÇK	O	O	O	
A9	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK	
A10	ÇÇK	Kİ	O	ÇÇK	O	O	O	
A11	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK	
A12	O	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	O	
A13	O	ÇÇK	O	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇK	
A14	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	ÇÇK	ÇÇK	
A15	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	O	ÇÇK	
A16	Kİ	ÇÇK	ÇÇK	ÇÇK	O	O	ÇÇK	
<hr/>								
KV4	A1	O	O	O	O	i	Oi	O
	A2	O	O	OK	Oi	i	Oi	O
	A3	O	O	Oi	Oi	i	Oi	O
	A4	OK	O	Kİ	Kİ	i	Oi	O
	A5	O	O	Kİ	OK	i	Oi	O
	A6	OK	O	Kİ	Kİ	i	Oi	O
	A7	O	O	Kİ	ÇK	i	Oi	O
	A8	i	O	i	i	i	Oi	O
	A9	Kİ	O	Oi	Oi	i	O	O
	A10	O	O	Çİ	Çİ	i	Oi	O
	A11	O	O	Oi	i	i	Oi	O
	A12	O	O	Oi	O	i	Oi	O
	A13	OK	O	Oi	O	i	Oi	O
	A14	Oi	O	O	O	i	Oi	O
	A15	O	O	OK	O	i	Oi	O
	A16	O	O	O	O	i	Oi	O
<hr/>								
KV5	A1	Oi	O	OK	O	i	Oi	O
	A2	O	O	Oi	O	Oi	O	Oi
	A3	Oi	O	O	O	Oi	O	Oi
	A4	Oi	Oi	O	Oi	Oi	O	Çİ
	A5	Kİ	OK	O	OK	OK	O	Kİ
	A6	O	O	O	O	Oi	O	O
	A7	O	O	O	O	O	O	OK
	A8	O	O	O	O	O	O	O
	A9	Oi	O	Oi	O	Çİ	O	i
	A10	Oi	Çİ	Oi	i	i	O	Oi
	A11	O	O	i	Oi	Çİ	i	Çİ
	A12	O	i	Oi	O	Oi	O	Oi
	A13	O	i	Oi	O	O	O	i
	A14	Oi	i	Oi	Oi	Oi	O	Oi
	A15	Oi	i	O	O	O	O	O
	A16	i	i	Oi	Çİ	i	O	i

Eşitlik (5)'te ifade edilen IFWA operatörü kullanılarak, 5 karar vericinin alternatifleri değerlendirdiği dilsel ifadeler karşılık gelen sezgisel bulanık sayılar, karar vericilerin önem ağırlıkları ile işleme alınmış ve Tablo 8'deki birleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 8. Birleştirilmiş Karar Matrisi (R)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	(0.411 ; 0.488)	(0.439 ; 0.469)	(0.406 ; 0.512)	(0.350 ; 0.552)	(0.534 ; 0.364)	(0.371 ; 0.551)	(0.371 ; 0.551)
A2	(0.536 ; 0.352)	(0.488 ; 0.418)	(0.369 ; 0.553)	(0.371 ; 0.529)	(0.510 ; 0.379)	(0.371 ; 0.551)	(0.406 ; 0.512)
A3	(0.522 ; 0.354)	(0.540 ; 0.362)	(0.516 ; 0.385)	(0.426 ; 0.471)	(0.646 ; 0.243)	(0.564 ; 0.323)	(0.502 ; 0.392)
A4	(0.330 ; 0.564)	(0.394 ; 0.505)	(0.310 ; 0.611)	(0.310 ; 0.632)	(0.479 ; 0.409)	(0.371 ; 0.551)	(0.310 ; 0.611)
A5	(0.462 ; 0.428)	(0.386 ; 0.513)	(0.310 ; 0.611)	(0.369 ; 0.553)	(0.510 ; 0.379)	(0.371 ; 0.551)	(0.350 ; 0.575)
A6	(0.390 ; 0.522)	(0.386 ; 0.513)	(0.348 ; 0.568)	(0.277 ; 0.647)	(0.493 ; 0.395)	(0.371 ; 0.551)	(0.332 ; 0.595)
A7	(0.407 ; 0.505)	(0.350 ; 0.552)	(0.348 ; 0.568)	(0.330 ; 0.587)	(0.493 ; 0.395)	(0.371 ; 0.551)	(0.350 ; 0.575)
A8	(0.537 ; 0.352)	(0.411 ; 0.488)	(0.489 ; 0.398)	(0.471 ; 0.435)	(0.582 ; 0.299)	(0.516 ; 0.385)	(0.537 ; 0.348)
A9	(0.447 ; 0.454)	(0.553 ; 0.340)	(0.467 ; 0.423)	(0.441 ; 0.454)	(0.530 ; 0.357)	(0.350 ; 0.575)	(0.430 ; 0.468)
A10	(0.411 ; 0.488)	(0.539 ; 0.349)	(0.565 ; 0.314)	(0.527 ; 0.365)	(0.663 ; 0.231)	(0.552 ; 0.348)	(0.607 ; 0.263)
A11	(0.452 ; 0.440)	(0.526 ; 0.377)	(0.449 ; 0.448)	(0.471 ; 0.418)	(0.626 ; 0.272)	(0.448 ; 0.444)	(0.502 ; 0.372)
A12	(0.500 ; 0.402)	(0.394 ; 0.502)	(0.363 ; 0.537)	(0.430 ; 0.48)	(0.472 ; 0.416)	(0.371 ; 0.529)	(0.582 ; 0.304)
A13	(0.554 ; 0.346)	(0.529 ; 0.371)	(0.488 ; 0.402)	(0.496 ; 0.405)	(0.510 ; 0.379)	(0.448 ; 0.444)	(0.406 ; 0.492)
A14	(0.449 ; 0.448)	(0.431 ; 0.463)	(0.386 ; 0.513)	(0.411 ; 0.488)	(0.537 ; 0.361)	(0.371 ; 0.551)	(0.350 ; 0.575)
A15	(0.501 ; 0.402)	(0.422 ; 0.474)	(0.390 ; 0.508)	(0.433 ; 0.449)	(0.556 ; 0.332)	(0.449 ; 0.460)	(0.398 ; 0.519)
A16	(0.430 ; 0.449)	(0.426 ; 0.483)	(0.332 ; 0.571)	(0.359 ; 0.543)	(0.472 ; 0.416)	(0.449 ; 0.460)	(0.433 ; 0.468)

Adım 3: Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi.

Kriter ağırlıkları, sakin şehir kriterlerinin bulunduğu <https://cittaslowturkiye.org/> web sitesindeki açıklamalar ışığında belirlenmiş ve Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Önemli	Orta	Çok önemli	Önemli	Önemli	Önemsiz	Çok önemsiz

(0.75 ; 0.20)	(0.50 ; 0.45)	(0.90 ; 0.10)	(0.75 ; 0.20)	(0.75 ; 0.20)	(0.35 ; 0.60)	(0.10 ; 0.90)
------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	------------------

Adım 4: Ağırlıklı birleştirilmiş karar matrisinin elde edilmesi.

Tablo 9'daki kriter ağırlıkları ile Tablo 8'deki birleştirilmiş karar matrisindeki sezgisel bulanık sayılar, eşitlik (9)'daki çarpım operatörü aracılığıyla işleme alınarak ağırlıklı birleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 10. Ağırlıklı Birleştirilmiş Karar Matrisi (R')

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	(0.308 ; 0.591)	(0.220 ; 0.708)	(0.366 ; 0.561)	(0.263 ; 0.642)	(0.400 ; 0.491)	(0.130 ; 0.821)	(0.038 ; 0.956)
A2	(0.402 ; 0.482)	(0.244 ; 0.680)	(0.332 ; 0.598)	(0.279 ; 0.623)	(0.382 ; 0.503)	(0.130 ; 0.821)	(0.041 ; 0.952)
A3	(0.392 ; 0.483)	(0.270 ; 0.649)	(0.465 ; 0.447)	(0.319 ; 0.577)	(0.484 ; 0.395)	(0.198 ; 0.730)	(0.051 ; 0.940)
A4	(0.248 ; 0.651)	(0.197 ; 0.728)	(0.279 ; 0.650)	(0.218 ; 0.706)	(0.360 ; 0.527)	(0.130 ; 0.821)	(0.031 ; 0.962)
A5	(0.346 ; 0.543)	(0.193 ; 0.733)	(0.279 ; 0.650)	(0.277 ; 0.642)	(0.382 ; 0.503)	(0.130 ; 0.821)	(0.035 ; 0.958)
A6	(0.293 ; 0.617)	(0.193 ; 0.733)	(0.313 ; 0.611)	(0.208 ; 0.718)	(0.370 ; 0.516)	(0.130 ; 0.821)	(0.034 ; 0.960)
A7	(0.305 ; 0.604)	(0.175 ; 0.754)	(0.313 ; 0.611)	(0.248 ; 0.670)	(0.370 ; 0.516)	(0.130 ; 0.821)	(0.035 ; 0.958)
A8	(0.403 ; 0.482)	(0.206 ; 0.719)	(0.440 ; 0.458)	(0.354 ; 0.548)	(0.437 ; 0.439)	(0.181 ; 0.754)	(0.054 ; 0.935)
A9	(0.335 ; 0.563)	(0.277 ; 0.637)	(0.420 ; 0.481)	(0.331 ; 0.563)	(0.398 ; 0.485)	(0.123 ; 0.830)	(0.043 ; 0.947)
A10	(0.308 ; 0.591)	(0.270 ; 0.642)	(0.509 ; 0.383)	(0.395 ; 0.492)	(0.497 ; 0.385)	(0.193 ; 0.739)	(0.061 ; 0.927)
A11	(0.339 ; 0.552)	(0.263 ; 0.658)	(0.404 ; 0.504)	(0.354 ; 0.534)	(0.470 ; 0.418)	(0.157 ; 0.778)	(0.051 ; 0.938)
A12	(0.375 ; 0.522)	(0.197 ; 0.726)	(0.327 ; 0.583)	(0.323 ; 0.584)	(0.354 ; 0.533)	(0.130 ; 0.812)	(0.059 ; 0.931)
A13	(0.416 ; 0.477)	(0.265 ; 0.654)	(0.440 ; 0.462)	(0.372 ; 0.524)	(0.382 ; 0.503)	(0.157 ; 0.778)	(0.041 ; 0.950)
A14	(0.337 ; 0.559)	(0.216 ; 0.705)	(0.348 ; 0.562)	(0.308 ; 0.591)	(0.403 ; 0.489)	(0.130 ; 0.821)	(0.035 ; 0.958)
A15	(0.376 ; 0.522)	(0.211 ; 0.711)	(0.351 ; 0.558)	(0.325 ; 0.560)	(0.417 ; 0.465)	(0.157 ; 0.784)	(0.040 ; 0.952)
A16	(0.323 ; 0.559)	(0.213 ; 0.716)	(0.299 ; 0.614)	(0.269 ; 0.635)	(0.354 ; 0.533)	(0.157 ; 0.784)	(0.044 ; 0.947)

Adım 5: Sezgisel bulanık pozitif ideal çözümün ve sezgisel bulanık negatif ideal çözümün belirlenmesi.

Sakin şehirlerin belirlenmesinde ele alınan tüm kriterler fayda kriteridir. Bu nedenle A^+ sezgisel bulanık pozitif ideal çözüm ve A^- sezgisel bulanık negatif ideal çözüm aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

$$A^+ = \left\{ \begin{array}{l} (0.416; 0.477), (0.277; 0.637), (0.509; 0.383), (0.395; 0.492) \\ (0.497; 0.385), (0.198; 0.73), (0.061; 0.927) \end{array} \right\}$$

$$A^- = \left\{ \begin{array}{l} (0.248; 0.651), (0.175; 0.754), (0.279; 0.650), (0.208; 0.718) \\ (0.354; 0.533), (0.123; 0.83), (0.031; 0.962) \end{array} \right\}$$

Adım 6: Ayırım ölçümlerinin hesaplanması

Her bir alternatif ile sezgisel bulanık pozitif ideal çözüm arasındaki ayırım ölçümleri ile her bir alternatifin sezgisel bulanık negatif ideal çözüm arasındaki ayırım ölçümleri Tablo 11'deki gibidir.

Adım 7: Sezgisel ideal çözüm için görelî yakınlık katsayısının hesaplanması.

Tablo 11'de alternatiflerin sezgisel bulanık pozitif ve negatif ideal çözüme göre elde edilen yakınlık katsayıları (C_i^+) verilmiştir.

Tablo 11: Alternatiflerin Yakınlık Katsayıları

İlçe	Alternatif	S_i^+	S_i^-	C_i^+
Araklı	A1	0.108	0.054	0.332
Arsin	A2	0.105	0.078	0.426
Beşikdüzü	A3	0.039	0.129	0.768
Çarşıbaşı	A4	0.154	0.011	0.066
Çaykara	A5	0.128	0.050	0.280
Dernekpazarı	A6	0.141	0.023	0.141
Düzköy	A7	0.133	0.030	0.187
Hayrat	A8	0.050	0.118	0.702
Köprübaşı	A9	0.075	0.098	0.567
Maçka	A10	0.042	0.146	0.777

Of	A11	0.058	0.107	0.648
Sürmene	A12	0.107	0.073	0.407
Şalpazarı	A13	0.057	0.122	0.683
Tonya	A14	0.097	0.068	0.412
Vakfıkebir	A15	0.083	0.086	0.507
Yomra	A16	0.122	0.049	0.288

Adım 8: Alternatiflerin sıralanması.

Yakınlık katsayıları büyükten küçüğe sıralandığında en iyi alternatifin A10 (Maçka) ve son sırada yer alan alternatifin ise A4 (Çarşıbaşı) olduğu belirlenmiştir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sürdürülebilirlik kavramı, özellikle turizm alanında son yıllarda giderek önemi artan bir konudur. Doğal ve kültürel kaynakların etkin ve verimli kullanılması ile turizmden istenen fayda tam olarak elde edilebilmektedir. Son dönemde Dünya'nın içerisinde bulunduğu yeni koronavirüs salgınında en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektörü için, sürdürülebilirlik eskisinden çok daha önemli hale gelmiştir.

Bu bağlamda, sakin şehir kavramı, sürdürülebilir turizm'e katkı yapacak bir yaklaşım olarak düşünülmektedir. Yerel kaynakların korunmasına ve sürdürülebilir bir şekilde turizme kazandırılmasına yönelik politikalar barındıran bu yaklaşımın, yeni koronavirüs salgını sonrasında turizm sektörünün tekrar canlanması sürecinde, sürdürülebilirliğe önem veren turizm karar vericileri tarafından daha sıklıkla kullanılacağı düşünülmektedir.

Salgın öncesinde, bulunduğu bölgede turistik açıdan giderek daha fazla talep gören il olan Trabzon açısından, salgın sonrası turizm ortamının geliştirilmesi ve

turistik kaynakların çeşitlendirilmesi konusunda sakin şehir yaklaşımının bir alternatif olacağı düşünülmektedir. Yerel paydaşların, kendi şehirlerini değerlendirerek, sakin şehir üyeliğine başvurulması durumunda, adaylığa en uygun ilçenin belirlendiği bu çalışmada Maçka (yakınlık katsayısı 0,777) en uygun sakin şehir adayı olarak tespit edilmiştir. Sakin şehir adayı olarak gösterilmesi en az uygun olacak ilçe ise Çarşıbaşı (yakınlık katsayısı 0.066) olarak bulunmuştur.

Maçka'nın ve belki de Türkiye'nin en önemli turistik çekim alanlarından bir olan Sümela Manastırı bu ilçede bulunmaktadır. Kuştu Manastırı, Vazelon Manastırı gibi tarihi değerlere sahip olan ilçede bulunan Hamsiköy hem tarihteki ciddi bir yol güzergâhı iken aynı zamanda meşhur bir yerel lezzet olan Hamsiköy Sütlacının üretildiği ve festivalinin yapıldığı yerdir. Doğal kaynaklardan biri olan Çakırgöl'de bu ilçenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Trekking, dağcılık, jeep safari yapmaya uygun güzergâhların da bulunduğu ilçe korunarak geliştirmeye ihtiyaç duyan çok sayıda turistik kaynağa sahiptir. Bu özellikler, yerel paydaşların fikirleri doğrultusunda Maçka'nın en uygun sakin şehir adayı olarak tespit edilmesini desteklemektedir.

Bu çalışma, sakin şehir kriterleri temelinde sektörde bilgi sahibi karar vericilerin sübjektif yargılarını sürece dahil ederek sezgisel bulanık yöntemin avantajlarını çok kriterli karar verme yöntemi aracılığıyla objektif olarak değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte çalışmada kullanılan bu yaklaşım farklı illerdeki sakin şehir adaylarının belirlenmesinde de yol göstericidir. Gelecek çalışmalarda, grup karar vermeye ihtiyaç duyulan farklı alanlarda da benzer analizler gerçekleştirilebilir. Ayrıca, yerel paydaşların katılacağı araştırmalar sonucunda sürdürülebilir turizme katkı yapacak farklı yaklaşımların belirlenmesiyle turizmin çeşitlendirilmesi konusunda sektöre katkı yapacak uygulamalar geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ç. (2017). Destinasyon Markalama Bağlamında Yavaş Şehir (Cittaslow) Hareketi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017), 376.
- Atanassov, K.T. (1986). "Intuitionistic Fuzzy Sets." Fuzzy Sets and Systems, 20 (1), 87-96.
- Boran, F.E., Genç, S., Kurt, M., Akay, D. (2009). "A Multi-criteria Intuitionistic Fuzzy Group Decision Making for Supplier Selection with TOPSIS Method." Expert Systems with Applications, 36, 11363-11368.
- Coşar, Y. (2015). Yavaş Şehir Olgusunun Kentsel Yaşam Kalitesi Üzerindeki Algılanan Etkisi.
- Çetinkaya, M. Y., Serçeoğlu, N., & Uzan, H. A. (2016). Yavaş Şehir Hareketinin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi: Erzurum-Uzundere Halkinin Tutum Ve Algıları Üzerine Bir Araştırma. Journal of International Social Research, 9(45).
- Değirmenci, İ., ve Sarıbiyık, M. (2015). Tarihi Mekanlarda Sürdürülebilirlik Bağlamında Cittaslow Hareketi: Taraklı Örneği.
- Donaldson, R. (2018). Cittaslow: Going Nowhere Slowly?. In Small Town Tourism in South Africa (pp. 87-117). Springer, Cham.

- Erdogan, M. (2016). Local community perception towards slow city: Gokceada sample. *Asian Social Science*, 12(5), 241-246.
- Eşitti, B., ve Demir Harputluoğlu, D. (2015). Citta Slow Şehirlerde Yerel Halkın Earth Markete Yaklaşımı: Gökçeada Destinasyonu. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 64, 71.
- Güneş, G., Çalışkan Arısoy, E., & Aslan, E. (2015). Cittaslow Ağına Dâhil Kentler Ve Sürdürülebilir Turizm Kriterlerine Yönelik Bir Analiz.
- İlhan, Ö. A., Karakaş, E., & Özkaraman, B. (2020). 'Cittaslow': An Alternative Model for Local Sustainable Development or Just a Myth? Empirical Evidence in the Case of Tarakli (Turkey). *Quaestiones Geographicae*, 39(4), 23-37.
- İnce, E., Iscioglu, D., & Ozturen, A. (2020). Impacts of Cittaslow philosophy on sustainable tourism development. *Open House International*.
- Jaszczak, A., Kristianova, K., Pochodyła, E., Kazak, J. K., & Młynarczyk, K. (2021). Revitalization of Public Spaces in Cittaslow Towns: Recent Urban Redevelopment in Central Europe. *Sustainability*, 13(5), 2564.
- Kazançoğlu, İ., ve Dirsehan, T. (2016). Sosyal İnovasyon ile Sakin Şehirler Arasındaki İlişkinin Sosyal Girişim(ciler) Boyutu ile İncelenmesi: Seferihisar Örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(Özel), 135-161.
- Maćkiewicz, Barbara & Konecka-Szydłowska, Barbara (2017). Green tourism: attractions and Initiatives of polish Cittaslow cities. In *Tourism in the City* (pp. 297-309). Springer, Cham.

Mayer, H., ve Knox, P. L. (2006). Slow cities: Sustainable places in a fast world. *Journal of urban affairs*, 28(4), 321-334.

Orhan, M. (2017). Different approach to forming sustainable cities: Cittaslow. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 18(3), 1017-1026.

Özgeriş, M., & Karahan, F. (2020). Use of geopark resource values for a sustainable tourism: a case study from Turkey (Cittaslow Uzundere). *Environment, Development and Sustainability*, 1-15.

Özhancı, E., Bozhöyük Ardahanlıoğlu, Z., ve Yılmaz, H. (2012). Sakin Şehir Üyelik Süreci Analizi. *Journal of the Faculty of Agriculture*, 43(2), 163-173.

Özmen, Ş. Y., Birsen, H., ve Birsen, Ö. (2016). “Yavaş Hareketi”: Çevreden Kültüre Hayatın Her Alanında Küreselleşmeye Başkaldırı. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 1(2), 38-49.

Pajo, A., ve Uğurlu, K. (2015). Cittaslow Kentleri İçin Slow Food Çalışmalarının Önemi. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 5(6), 65-73.

Park, Eerang & Kim, Sangkyun (2016). The potential of Cittaslow for sustainable tourism development: enhancing local community's empowerment. *Tourism Planning & Development*, 13(3), 351-369.

Prezenza, A., Abbate, T., & Micera, R. (2015). The Cittaslow movement: Opportunities and challenges for the governance of tourism destinations. *Tourism Planning & Development*, 12(4), 479-488.

Senetra, A., & Szarek-Iwaniuk, P. (2020). Socio-economic development of small towns in the Polish Cittaslow network—A case study. *Cities*, 103, 102758.

Serdane, Z. (2020). Slow philosophy in tourism development in Latvia: The supply side perspective. *Tourism Planning & Development*, 17(3), 295-312.

Sırım, V. (2012). Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak Sakin Şehir Hareketi Ve Türkiye'nin Potansiyeli. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(4), 119-131.

Ünal, Ç. (2016). Turizm Coğrafyasında Yeni Kavramlar" Yavaş Şehirler Ve Yavaş Turizm". *Eastern Geographical Review*, 20(36), 13-28.

Üstün Topal, T., Korkut, A., ve Kiper, T. (2016). Yerel Kimliğin Kent Ile Buluşması: Cittaslow-Yavaş Şehirler. *İdil Dergisi*, 5(25), 1413-1430.

Walker, T. B., & Lee, T. J. (2019). Contributions to sustainable tourism in small islands: an analysis of the Cittaslow movement. *Tourism Geographies*, 1-21.

Zadeh, L.A. (1965). "Fuzzy sets". *Information and Control*, 8 (3), 338-353.

(<https://cittaslowturkiye.org/> erişim tarihi: 30.03.2021).

(<https://www.cittaslow.org/>, erişim tarihi: 29.03.2021).

(<https://www.slowfood.com/>, erişim tarihi: 31.03.2021).

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the years before the Covid-19 outbreak, tourism was a growing sector significantly. More and more people were traveling with each passing year in line with the increase in people's income and leisure time. This situation made a serious contribution to the economies of the country. Particularly in developing countries like Turkey, tourism is an important sector. However, many industries have seriously suffered from Covid-19. In particular, restrictions on transport and travel have seriously and negatively impacted the tourism industry. Before the epidemic, with the increasing tourism revenues, the rapid consumption of resources has brought the issue of sustainable tourism to the forefront. Today, when the epidemic continues, lifestyles are changing with the force of the epidemic and healthier and safer types of tourism come to the fore.

After the epidemic, there will be various changes in the field of tourism, as in many areas. One of them is the increasing importance of sustainable tourism. The Cittaslow approach is an increasingly important phenomenon in terms of sustainable tourism. As an alternative to the rapid consumption of resources, the importance of the Cittaslow approach, which encourages practices such as slow living, effective use of local resources, organic farming, has increased even more than before the epidemic. In this context, Trabzon is one of the important provinces of Turkey in terms of nature tourism. Since Trabzon does not have any district that is a Cittaslow member, it can be recommended to become a member of the calm city network as one of the steps of diversification in tourism after the epidemic. When it is decided to become a member of the calm city network, it is an important issue to know which of Trabzon's districts has a high potential to be a candidate. In this case, it is beneficial to decide which district will be nominated by taking the opinions of the tourism stakeholders of Trabzon province. This decision is important in terms of minimizing the resources such as labor, cost, and time that will be spent when being a candidate.

Method

Within the scope of the study, the intuitionistic fuzzy TOPSIS method, which allows group decision-making with intuitionistic fuzzy expression, was performed for evaluating the districts that would be Cittaslow on the basis of criteria by taking the opinions of more than one stakeholder.

Cittaslow membership criteria are grouped under 7 main headings. Alternatives are determined as 16 districts from 18 districts in Trabzon, due to the requirement of a population of less than 50.000, which is a Cittaslow membership requirement. Decision makers are 5 different experts who have at least 10 years of experience in the tourism sector in Trabzon, working in private sector, public and non-governmental organizations. After determining the importance of the experts, the method steps were applied by considering the alternative values determined by each expert with intuitionistic fuzzy linguistic expressions on the basis of criteria.

Findings (Results)

As a result of the analysis, it was determined that when the closeness coefficients were ranked in descending order, the best alternative was A10 (Maçka) and the last alternative was A4 (Çarşıbaşı). In this case, it has been determined that Maçka is the most suitable district to be a Cittaslow candidate.

Conclusion and Discussion

The concept of sustainability is an important issue especially in the field of tourism in recent years. With the effective and efficient use of natural and cultural resources, the desired benefit from tourism can be fully obtained. Sustainability has become much more important than before for the tourism sector, which is one of the most affected sectors in the Covid-19 epidemic. In this context, the concept of Cittaslow is considered as an approach that will contribute to sustainable tourism. It is thought that this approach, which includes policies for the protection of local resources and bringing them into tourism in a sustainable way, will be used more frequently by tourism decision-makers who give importance to sustainability in the process of reviving the tourism sector after the Covid-19 epidemic.

It is thought that the Cittaslow approach will be an alternative for the development of the tourism environment after the epidemic and the diversification of touristic resources for Trabzon, which was increasingly in demand in terms of tourism in its region before the epidemic. In this study, in which the most suitable district for candidacy was determined, in case of an application for a Cittaslow membership by evaluating 16 districts by local stakeholders, Maçka (closeness coefficient 0.777) was determined as the most suitable candidate. The district that would be the least suitable to be nominated as a Cittaslow candidate was found to be Çarşıbaşı (closeness coefficient 0.066).

Sumela Monastery, one of Turkey's most important tourist attractions of the area, is located in Maçka. Hamsiköy, which is located in the district with

historical values such as Kuştu Monastery and Vazelon Monastery, is both a serious road route in history and at the same time, it is the place where the famous local delicacy, Hamsiköy Rice Pudding, is produced, and its festival is held. It is located in Çakırgöl, one of the natural resources, within the boundaries of this district. The district, which has routes suitable for trekking, mountaineering and jeep safari, has many tourist resources that need to be protected and developed. These features support the determination of Maçka as the most suitable cittaslow candidate in line with the opinions of local stakeholders.

This study is important in terms of objectively evaluating the advantages of the intuitionistic fuzzy method through multi-criteria decision-making method by including subjective judgments of decision-makers with knowledge in the sector on the basis of calm city criteria. Moreover, this approach used in the study is also a guide in determining the cittaslow candidate in different provinces. In future studies, analysis can be carried out in different areas where group decision-making is needed. In addition, by determining different approaches that will contribute to sustainable tourism as a result of researches with the participation of local stakeholders, practices that will contribute to the sector in the diversification of tourism can be developed.

WEBER BÜROKRASI KURAMI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Funda CİVEK* Esra ÖZKAHVECİ**

Öz

“İnsan” geçmişten günümüze doğru düşünüldüğünde her zaman odak noktası olarak görülmektedir. Fakat bu durum önem derecesine göre farklılaşmaktadır. Bu noktada insan kaynakları yönetimi ve Weberyen Bürokrasi Kuramı benzerlik göstermekte olup, her ikisi de “insan” olgusunu merkeze oturtmuştur. Özellikle hem insan kaynakları yönetiminde hem de Weberyen Bürokrasi de verimlilik önemlidir. Verimlilik çatısı altında insan kaynakları yönetimi ilkeleri içerisinde Weberyen Bürokrasi Kuramı ile ortak kümelerde birleşim sağlanmaktadır. İKY'nin belirgin olan ilkelerinden özellikle liyakat veya yeterlilik ilkesi örnek gösterilebilir. Klasik Yönetim anlayışı içinde yer alan “Bürokrasi Kuramı” 1900’lü yılların başında Max Weber tarafından geliştirilmiştir. Max Weber’in örgüt kültürü ile ilgili çalışmalara katkısı bürokrasi kavramıyla olmuştur. Bürokrasi kavramı Weber’den sonra birçok yazar ve bilim adamı tarafından ele alınarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve geliştirilmiştir. Weber ortaya koyduğu ilkeler ile ideal örgüt yapısının oluşturulabileceğini savunmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Weber’in Klasik Dönem’in temelini oluşturan Bürokrasi Kuramı’nın ve İKY’nin kavramsal çerçevesi incelenerek bugüne neler yansıttığı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, bürokrasi kuramı, insan kaynakları yönetimi, klasik yönetim anlayışı.

---

* ffunda.civek@gmail.com

** buyuker.esra@hotmail.com

A CONCEPTUAL EVALUATION ON WEBER BUREAUCRACY THEORY AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Abstract

“Human” is always seen as the focal point when considered from the past to the present. However, this situation differs according to the degree of importance. At this point, human resources management and Weberian Bureaucracy Theory show similarities, and both put the “human” phenomenon in the center. Efficiency is especially important in both human resources management and Weberian Bureaucracy. Within the framework of efficiency, within the principles of human resources management, Weberian Bureaucracy Theory is combined in common clusters. Among the prominent principles of HRM, especially the principle of merit or competence can be given as an examples. The “bureaucracy theory”, which is included in the classical management approach, was developed by Max Weber in the early 1900s. Max Weber’s contribution to the studies on organizational culture has been with the concept of bureaucracy. The concept of bureaucracy has been studied and developed in detail by many writers and scientists after Weber. Weber argued that the ideal organizational structure could be created with the principles she put forward. In this direction, the aim of the study is to examine the conceptual framework of Weber’s Theory of Bureaucracy and HRM, which forms the basis of the Classical Period, and to reveal what it reflects today.

Keywords: *Max Weber, bureaucracy theory, human resources management, classical management approach.*

1. GİRİŞ

Yönetim bilimi tarihsel süreç içerisinde klasikler, neo-klasikler ve modernler olmak üzere üç ayrı dönemde incelenmiştir. Klasik Dönem’in başlangıcını oluşturan Weber’in Bürokrasi Yaklaşımı Klasik Yönetim anlayışının mihenk taşı sayılmaktadır. Klasik teori genel bir çerçeve olarak incelendiğinde öncülüğünü

Taylor'un Bilimsel ve Yönetim Yaklaşımı, Fayol'un Yönetimsel Teori kavramı ve son olarak da Weber'in Bürokrasi Yaklaşımı oluşturmaktadır.

Bu çalışma da Weber'in Bürokrasi Kuramı anlayışı ile ortak paydada birleşen "İnsan Kaynakları Yönetimi" (İKY) yorumlanmıştır. İKY'de de tıpkı Weber Bürokrasi Kuramı'nda olduğu gibi önemli ilkeler yer almaktadır. Bu ilkelerden özellikle bir tanesi iki kavramın ortak paydasını oluşturmuştur. Ortak paydayı oluşturan ilke liyakat veya yeterlilik ilkesidir. Bir diğer önemli nokta verimlilik kavramıdır. Her ikisi içinde önemli sayılan bu kavram yine benzer bir noktada birleşmelerini sağlamıştır.

Weber'in literatüre kattığı zenginlikler sosyal bilimlerde geniş bir yankı uyandırmıştır. Bu çalışmada Weber'in yasal, geleneksel ve karizmatik otorite kavramları temel alınarak Klasik Dönem'in başlangıcını oluşturan Bürokrasi Yaklaşımı teorik açıdan incelenmektedir. Yine bir diğer kavram olan İKY'de teorik olarak açıklanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Weber'in Klasik Dönemin temelini oluşturan Bürokrasi Kuramı'nın ve İKY'nin kavramsal çerçevesi incelenerek bugüne neler yansıttığı ortaya koymaktır. Amaç kapsamında ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılarak, ilgili kavramlar sırasıyla açıklanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Klasik yönetim anlayışının önemli savunucularından biri olan Max Weber ve Weberyen Bürokrasi Kuramı ile bazı noktalarda ortaklık yakalayan İKY pek çok yönetim çalışmasına konu olmaktadır. Bu perspektifte ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında çeşitli çalışmalar ile karşılaşılmaktadır. Aşağıda bu çalışmalardan bazılarına dair özet bilgiler verilmektedir.

Oakley (1997) çalışmasında, Weber'in; gerçekçi olmayan epistemolojiyi takip etmede tutarlı olmadığına dair çok sayıda metinsel kanıt olduğunu öne sürmüştür. Weber'in tam teorik ekonominin gerektirdiği Homo Economicus kavramını reddederek, eylemleri karşısındaki toplumsal kompleks tarafından şekillendirilen bireysel insan faillerine ilişkin daha derin bir öznelci anlayışı benimsediğini ifade etmiştir.

Eğitimin yönetilmesi bağlamında eğitim yönetimindeki belirsizliğin ahlaki ve etik boyutunu araştıran Samier (2002) Weber'in; rasyonalizasyon, büyümenin bozulması ve sorumluluk etiği ile mahkumiyet etiği üzerine çığır açan çalışmasından yararlanarak, hesap verebilirlik ile eğitimsel özerklik arasındaki çatışmayı tartışmıştır. Devamında, olgun eğitim liderliğinin, çatışan etik yönelimlerin uzlaşmaz olduğunu ve sağlam eğitim politikası ve uygulamasının eğitim ideallerinden ödün vermeden pratik gerçekleri ve talepleri yansıtması gerektiğinin takdir edilmesiyle karakterize edildiğini ileri sürmüştür.

Geist (2002) çalışmasında; çalışanların yöneticiye, meslektaşlarına ve öğrenci-velilere karşı olan güven faktörünün öngörücülerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan, Kotnis (2004) tarafından yapılan çalışmada; kentsel bir eğitim bölgesinde ve bu bölgede yer alan okullarda kolaylaştırıcı bürokrasi seviyesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, Guldun (2004); bürokrasi, öğretim üyesi güveni ve kolektif etkinlik arasındaki ilişkinin açıklanmasını amaçlarken, Watts (2009) ise; öğretmen güçlendirmesi, kolaylaştırıcı bürokrasi ve farkındalık arasındaki ilişkinin ortaya konmasını hedef kılmıştır.

Eşki (2010); Weber'i anlamak için modernite, rasyonalizasyon, kapitalizm, bürokrasi gibi kökleri geçmişe dayanan fakat günümüzde hala tartışılan pek çok kavramı anlaşılır kılmayı ve literatürde ki bu eksikliği gidermeyi amaçlamıştır.

Aynı yılda, Özer (2010) ele aldığı çalışmada; araştırmanın üç temel odağından bahsetmiştir. Yapılan analizler neticesinde cinsiyet, okul türü ve sosyo ekonomik seviye değişkenleri açısından değişkenlik oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca, örgütsel diriklik ve bürokratik ve örgüt normları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere kolaylaştırıcı bürokrasi, engelleyici bürokrasi ve örgüt normları değişkenlerinin örgütsel diriklik açısından anlamlı olduğunu saptamıştır.

Yavuz (2012); Weberyen İslam analizinin anlaşılmasına ışık tutmayı amaçlamıştır. Teorik çerçevede ele aldığı çalışma sonucunda, Weber'in İslam'ı bireylerin dini olarak görmekten ziyade, O'nu sosyal politika ve ekonomi için belirleyici bir faktör olarak gördüğü gibi Weberyen İslam sosyolojisinin dikkat çeken parametrelerine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde, Demirezen (2017); Weber'in İslam dinine yönelik yorumlarını anlaşılır kılmayı amaçlamıştır. Bu yönde, Weber'in İslam analizini ve modern kapitalizmin yükselişini anlamak için Protestan Ahlakı ile Kapitalizmin Ruhu arasındaki ilişki hakkındaki tezini ayrıntılı olarak incelemiştir. Araştırmacı, Weber'in inandığı gibi, İslami kaderin modern kapitalizmin yükselişini engellemediğini öne sürerek, İslami kaderinde Kalvinizm'in yaptığı gibi benzer sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Weber ve İslam'ın ilişkisini ele alan bir başka çalışma Şengül (2017) tarafından ele alınmıştır. Araştırmacı, Weber'in kapitalizm ve Protestan Ahlak konusunda ileri sürdüğü görüşler çerçevesinde, İslam toplumları hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Çalışmanın sonucunda, Weber'in rasyonel teknoloji, serbest pazar, otonom şehirler, rasyonel hukuk ve burjuva sınıfı gibi kapitalizmin belirleyici unsurları olarak gördüğü kavramların, İslam toplumunda oluşmayacağını ifade ettiğini açıklamıştır.

Boatca (2013); klasik sosyolojinin eksiklikleri, kör noktaları ve özellikle bir klasiğin çalışmasını postkolonyal bir perspektiften Weber'in etnisite teorisine yakınlaştırmayı amaçlamıştır. Devamında, Weber'in ırk ve etnisite konusundaki

kavramsal ve politik yaklaşımının yeniden inşası yoluyla, Weber'in genel sosyal teorisini, O'nun ırksal ve etnik meseleler hakkındaki özel görüşleri ile ilişkilendirmiş ve hem tarihsel hem de politik olarak konumlandığını ortaya koymuştur. Araştırmacı son olarak ise 1890'larda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "Siyahi Sorunu" nun Weber'in kanonik etnisite muamelesini bir test vakası olarak kullanan makale, evrensel olarak inşa edilmiş belirli bir bakış açısından yersiz aşırı genelleme üzerine inşa edildiğini kanıtlayabileceğini öne sürmüştür.

Yılmaz vd., (2013) tarafından yapılan çalışmada; bürokrasi ve siyaset mekanizmaları üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, çalışmanın esasını oluşturan bürokrasinin altın yılları olarak bilinen 1923-1946 yılları arasındaki tek partili dönemdeki bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişki incelenmiştir.

Diğer taraftan, Ok (2017) Weber'in; meşrutiyet ve otoriteye dair görüşlerini ve elde ettiği örnekçelemeyi tartışmayı amaçlamıştır. Çalışma neticesinde araştırmacı, Weber'in meşrutiyet yaklaşımına yöneltilen en büyük tenkitin, inanç temelli meşrutiyet yaklaşımı olduğu ve bu nedenle bütün insan haklarına aykırı davranışların ve her türlü diktatörlüğün mazur görülebileceğine yönelik düşüncelere, eleştirel bakış açısı sunmuştur.

Weber'i farklı bir açıdan ele alan Ergün (2018); Stephen Kalberg imzalı kitapta günümüz karşılaştırmalı-tarihsel okullar ile Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisi arasındaki benzerlikler, farklar, açmazlar ve sınırlar bağlamında incelemelere yer vermiştir. Bahsi geçen bu eserin ise Türkiye akademisinde Weber düşünce ve görünümünü durulaştırma görevine yardımcı olan eserler arasında olduğu araştırmacı tarafından ifade edilmiştir.

Çalışkan ve Eğinir (2020); bürokrasi kavramını farklı yönlerden ele alan Niskanen ve Weber'in görüşleri çerçevesinde Türk bürokrasi yapısını incelemişlerdir.

Dönemler itibarı ile ele alınan Türk bürokrasi yapısının hem Niskanen hem de Weber bürokrasi yapısının özelliklerini taşıdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı bürokrasi yapısının da Türk bürokrasi yapısında iz bıraktığını açıklamışlardır.

Şahin (2016); Türkiye’de liyakat politikalarının henüz ilkel denilebilecek düzeyde uygulandığı ve gelecekte de aynı sorunların oluşabileceği varsayımı altında, ilgili kavramın bilinirlik düzeyini artıracak çalışmalara ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda, Türk Kamu Yönetimi Sistemi ve gelişmiş ülkelerin yönetim sisteminde; meritokrasi, temsili bürokrasi ve farklı ret oranları kavramlarının konumunu tartışmış ve olası problemler için çözüm yolları önermiştir. Benzer şekilde, İzci ve Yıldız (2017); Türk kamu bürokrasi sisteminin önemli bir sorunu haline gelen personel sisteminin değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçişin gerekliliğini vurgulamıştır. Derleme sonucunda, temel sorunlara yönelik ne gibi çözüm üretilebileceği ifade edilmiştir. Bu çözümlerden bir tanesi ise liyakatin en önemli kriter olarak kabul edilmesi ve kamu personelinin hem işe alınmasında hem de görevde yükselmesinde bu konudaki istismarların ortadan kaldırılması gerekliliğidir.

Gök (2019); Türk eğitim sisteminde liyakat sistemine ilişkin; liyakat, yetiştirme, atama ve değerlendirme sistemi değişkenlerin Chaid analizi (Kass, 1980); ile sınıflandırmasını yapmayı amaçlamıştır. Araştırmada 532 öğretmen ve yöneticiden elde edilen veriler analiz edilmiş olup, değişkenlerin sınıflandırılmasında çok değişkenli analiz yöntemlerinden biri olan Chaid analizinden faydalanmıştır. Araştırma sonucunda, liyakata ilişkin olumlu yüksek algıya sahip olanların yöneticilik sistemine dâhil edilmesi ve yönetici yetiştirme ve atama sürecinde adayların liyakat algılarının belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türk eğitim sisteminde liyakat ilkesinin incelendiği bir başka

çalışma Erol (2021) tarafından ele alınmıştır. Araştırmada, Türk eğitim sisteminde görev yapan okul yöneticilerinin atama ve yer değiştirme politikalarında liyakat ilkesinin önemi tespit edilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak, eğitimde liyakat, eğitim yönetiminde liyakat ve atanma süreçlerinde liyakat kavramları incelenmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirilmiş çeşitli öneriler sunulmuştur. Bu önerilerden birkaçı ise, kayırmacılık faaliyetlerinin okul yöneticilerinin belirlenmesinde saf dışı bırakılması gerektiği ve siyasi referanslar ve tercihlerin önemsenmeyerek, liyakat ilkesi gereğince hareket edilmesi, şeklindedir.

Karatepe ve Kurnaz (2019); Türk Kamu Personel Rejiminde, liyakat ilkesinin uygulanabilirliğini artırmak için bir ışık tutmayı amaçlamışlardır. Çalışmada, etik ve performansa dayalı yönetim gibi ilkelere değer veren politikaları benimseyen İngiltere, model ülke olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak ise, Türkiye'deki personel yönetiminde kaliteyi artırmak için görevin gerektirdiği niteliklere sahip ve işinde gelişmeye açık personelin seçilmesini sağlayacak bir liyakat sisteminde olması gereken özellikler, İngiltere personel rejimindeki düzenlemeler ışığında tespit etmişlerdir. Ayrıca bir liyakat sisteminde olması gereken özelliklerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik kurumsal çözüm önerileri de ifade etmişlerdir.

Liyakat kavramını adalet temelinde değerlendirilerek kamu yönetimi açısından önemini tespit etmeyi amaçlayan Çamur (2020); liyakatın kamu yönetimi için vazgeçilmez bir ilke olduğunu ve liyakat sisteminin de adalet çerçevesinde vuku bulacağını ifade etmiştir.

Yılmaz ve Çakıcı (2021) tarafından kamu personelinin liyakat sistemi hakkındaki düşüncelerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada; kolayda örnekleme yoluyla veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler ki-kare analizi, tek örneklem ve bağımsız

örneklem t-testi aracılığı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları göstermiştir ki, liyakat sisteminde, mülakatların adil yapıldığı ve çalışanın adil ödüllendirildiği görüşüne katılanlar çok düşük, duyuruların yapıldığı ve başvuru fırsatının herkese eşit olarak sunulduğu görüşüne katılanların ise yüksektir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Bürokrasi ve Weber Bürokrasi Kuramı

Bürokrasi terimi günümüzde daha çok olumsuz anlam yüklenen bir kavram niteliğinde olmuştur. Bu terime olumsuz nitelik yüklemek sadece bürokrasiden hizmet alanlar aracılığıyla değil, aynı zamanda kendisi bürokrasinin içerisinde bulunan ve bürokrat şeklinde isimlendirilen idareciler tarafından veya yine bürokratik işlerde karar mercii olan siyasetçiler tarafından da yapılmaktadır (Uçman, 2014, s. 17). Bürokrasi terimine olumsuz anlamlar yükleyenler, genel olarak temel faktörlerine değil, görünürdeki belirtilerine göre değerlendirmektedirler. Halkın bürokrasi konusundaki eleştirel görüşü, yapılan işlemlerin süresinin uzamasından, kırtasiyecilikten, kendisine güvenilmemekten ve nihayetinde de otoriter yönetime karşı duyulan psikolojik tepkiden dolayı olabilmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 16). Geçmişten günümüze doğru bürokrasi terimine çeşitli birçok tanımlama yapılmasından ötürü bu kavramın olumlu ve olumsuz sonuçları ortaya konmuştur. Olumlu ve olumsuz anlamlar yüklenmesinin sebeplerinden biri de bu şekilde açıklanabilir. Fakat olumsuz eleştiriler olsa da olumlu anlamda bakıldığında Türkiye’de bürokrasi terimi, hem kamu hem de özel sektörde önemli hale gelmiştir. Günümüzde siyaset artık bürokratikleşmiş, bürokrasi de politikleşmiştir. Kamu bürokrasisi ise devlet yönetiminde ve politikada önemli bir rol üstlenmektedir. Politik iktidar da her anlamda bürokrasiye ve bürokratlara bağımlı hale gelmiştir (Eryılmaz, 1993, s. 3).

Genel anlamda teknik bir kavram olarak değerlendirilen bürokrasi bu ifadeyi kullananların bilincinde kırtasiyecilik, mesuliyet almaktan kaçınma, işlerin yavaş uygulanması, keyfe dayalı kararlar edinme ve yönetsel yoldan baskılama yönünden düşünceler oluşturmaktadır (Şahin, 1998, s. 1).

Özet olarak bürokrasi terimini toparlamak gerekirse bürokrasi kavramı çok değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bu nitelendirilen çeşitli anlamlar, devletin gelişme ve büyüme aşaması ile yakından alakalıdır. Devletin yapı ve faaliyet şeklinde büyümesi ve gelişmesi, devletle ilgili değişik açıları ve sorunları gündeme taşımış ve böylelikle farklı bakış açıları oluşmuştur (Eryılmaz, 2017, s. 17).

Bürokrasi terimi sosyal bilimlerde toplumların meydana getirdiği yasaları faaliyete geçiren yapıyı açıklamak için tercih edilir. *Büro* sözcüğü Fransızca'da masaları örtmek için kullanılan yeşil çuha manasındaki "bureau" sözcüğünden gelmektedir. 1789 Fransız Devrimi'nden çok az zaman önce yalnızca yazı yazılan masaya değil, diğer bir ifade olarak, memurların mevcut olarak çalıştıkları örgütleri ifade etmek için de kullanılmış ve kısa süre zarfında tüm dünyada yaygınlık kazanmıştır. Son eki olan "krasi" etimolojik olarak Yunanca erk ya da yönetme manasına gelen "krati" ya da "kratos" sözcüklerinden oluşmaktadır. Böylelikle bürokrasi terimi "devlet dairelerinin gücü" veya "devlet dairelerinin idaresi" olarak oluşmaktadır. Bürokrasinin mevcudiyeti eski olmasına rağmen bu konudaki incelemeler ve teorik çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlangıcında gerçekleşmiştir. Bürokrasi teorisi Weber ile beraber hatırlanmakla birlikte daha evvelki devirlerde Marx'ın kuramsal araştırmaları ile de değişik bir bakış açısı kazanmıştır (Leblebici, 2008, s. 100).

Diğer taraftan, sözcük anlamı olarak bürokrasi, “devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu” ve “kırtasiyecilik” olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2018).

Bürokrasi teriminin üç farklı anlamı vardır. Bunlar; kırtasiyecilik, devlet idaresi ya da devlet memuriyeti ile ilgili unsur veya ilkeleri olan yönetim ve örgütlenme biçimi olarak önümüze çıkmaktadır (Çevikbaş, 2014, s. 79). Burada bürokrasi kavramı ile bütünlük oluşturan Weber’in ideal tip Bürokrasi Kuramı’nı irdeleyerek yönetim ve organizasyon olarak ele alındığında şu önemli başlıklardan oluştuğu görülmektedir (URL1, 2018):

- *Hiyerarşik Yapılanma ve Komuta Zinciri*: İş ortamındaki bireyler arası ilişkilerin alt/üst esasına dayalı olduğu oluşumdur. Yöneticilerin astlarının davranışları ve yaptıkları bütün işlere doğrudan müdahale etme ve kontrol etme yetkisi vardır.
- *Kurallar ve Yönetmelikler*: Bütün sistem detaylı bir şekilde kurallar üzerinden tanımlanmıştır.
- *İş Bölümü ve Uzmanlaşma*: Organizasyondaki çalışanların yetenekli ve tecrübeli alanlara göre iş bölümü yapılması amaçlanır.
- *Kişisel İlişkilerden Kaçınma*: Yöneticilerin astları ile olan ilişkilerinde kişisel değil profesyonel olması gerekmektedir.
- *Liyakat Sistemi*: İş atamalarında sadece liyakatın dikkate alınması gerekmektedir ve iş layık olana verilmelidir.

Bürokrasinin teorik çerçevesi incelendiğinde Weber’in Bürokrasi Kuramı’nı oluşturmada birçok düşünürden etkilendiği görülmektedir. Fakat konu

bütünlüğü açısından üzerinde durulacak Weber Bürokrasi Kuramı bu alanda ivme kazanan isim olmuştur ve tüm dünyada yaygınlaşarak devam etmiştir.

Weber'in yönetim bilimi literatürüne kendini altın harflerle yazdırmasının başında iyi bir analizci olması yatmaktadır. Analizi neticesinde oluşturduğu Bürokrasi Kuramı kavramı ile birlikte literatürde ilk sıralardaki yerini almıştır. Teorik çerçevesini oluşturduğu bu teori tüm dünya genelinde kamu yönetiminin örgütlenmesinin temelini oluşturmaktadır (Özer, 2013, s. 46).

Günümüzde Weber adı, bürokrasi terimiyle bütünleşik bir hal almıştır. Çağdaş kamu yönetimi, siyaset sosyolojisi ve işletme bilimi, çağdaş örgütleri incelemek için model olarak Weber'in Bürokrasi Kuramı'nı tercih etmektedir. Bu model örgüt alanında çalışma yapan birçok bilim adamı için başlangıç oluşturmuştur. Weber ise çok eskiden bu alanla ilgili kuramsal çerçeve oluşturan bilim adamlarından etkilenmiştir (Eryılmaz, 2017, s. 60).

Weber'in ideal Bürokrasi Kuramı fikrini ortaya attığı dönemde örgütlerin işleyişinde sultacı, monokrat yönetim tarzı egemendi. Weber'in meydana getirdiği bu yeni oluşumla suistimallere, haksızlıklara karşı çıkıyor, geleneksel monokratik yönetimi reddediyordu. Bu inanışların yerine akılcı, kanunlara, kurallara ve uzmanlığa dayanan yetkiyi öne çıkarıyordu. Weber'in ideal Bürokrasi Kuramı'nın o dönemdeki kaosa karşı cevap verebilecek bir nitelikte olduğu ifade edilebilir. Geleneksel yönetimin olumsuzluklarına karşı tepkisini ideal bürokrasi yaklaşımında aldığı önlemlerle açıkça belirtmiştir. Belirsizlik, düşük etkinlik düzeyi ve patronaj gibi sorunlar Weber'in Bürokrasi Kuramı tarafından o dönemin şartları dikkate alınarak problemler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Ataman, 2009, s. 128).

Weber bürokrasi kavramını verimli bir üretim modeli olarak ifade etmesinin yanı sıra, bir grubun farklı bir grup üzerinde hakimiyet oluşturduğu bir sistem olarak

da görmektedir. Bu hakimiyet çoğunlukla yasalar ve diğer düzenlemeler ya da “hukuk düzeni” ile meşrulaştırılır. Bu durum ise problemlere ve bilhassa hukuki ve bürokratik prosedürler arasında anlaşmazlıklara sebep olur. Bürokrasi, çoğunlukla bürokratların yasaların hakimiyetine karşı gelmesine engel olan bir örgütsel kurallar duvarı kurarak, kurallar ve düzenler ile çalışır (Aydın, 2007, s. 85).

Weber ideal Bürokrasi Kuramı’nda öncelikle toplumdaki güç ve otorite ilişkilerini inceleyerek buna göre bir sulta örnekçelemesi meydana getirmiştir. Her bir sulta çeşidine karşılık değişik bir yönetsel oluşumu eşleştirmiştir. Weber’e göre tarihi döngüde oluşan sulta çeşitleri üç başlıkta toplanabilir. Bu başlıklar; geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal-ussal otorite, şeklindedir. Otoritenin içinde bulunduğu güç ise otoritenin belirli bir meşruluk zemininde, diğerlerince kabul edilecek durumun ötekilere hakimiyet kurabilme yetkisidir. Weber’in yaklaşımına göre, güç ve otorite ilişkileri tarihi döngüde toplumun bürokratikleşmesine sebep olmuştur (Leblebici, 2008, s. 102).

Weber bürokrasi yaklaşımında üç başlık altında sınıflandırma yapmıştır. Bunlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

- *Geleneksel Otorite:* Geçmişten süregelen ananelere yaraşır biçimde meydana gelen bir otorite şeklidir. Geleneksel otorite, liyakat sistemine göre değil kalıtım ve pozisyona göredir. Emretme gücünü kullananla, genel olarak bir kimseden miras kalarak statü nedeniyle bireysel otoriteye sahip olan kişilerdir. Bu statüden kaynaklı vermiş olduğu emirlerin meşruluğu, bu emirlerin geleneklere aykırı olmaması ile ilişkilidir. Bu kişilere yönelik diğer bireylerde onlara şahsi bir bağlılık veya geleneksel pozisyonuna saygı göstererek itaat ederler. Weber’de

geleneksel otorite, patrimonyal ve feodal olmak üzere iki türde belirlenmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 65-66).

Geleneksel otoritenin patrimonyal türünde, yönetsel bölümde çalışan personel, ücret ve bahşış açısından genel olarak efendilerine bireysel olarak tabi olan tebaalardan oluşmaktadır. Diğer yandan feodal türündeki otoritede çalışanlar, efendiye karşı önemli ölçüde özerkliğe sahiptirler (Uçman, 2014, s. 36).

- *Karizmatik Otorite:* Bir bireyin ya da emirlerin kutsallığına, kahramanlık erdemine ya da örnek olma niteliğine tabi olmaya dayanır. Başka bir ifadeyle, ermişliği, kahramanlığı veya örnek kişiliği nedeniyle diğerlerinden ayrılan karizmatik şefe itaat söz konusudur. Örneğin, peygamberlerin ya da siyasal ortamda seçilmiş savaş şefinin veya siyasal bir parti şefinin sahip olduğu karizmatik otorite gibi (Gülmez, 1975, s. 59).
- *Yasal-Ussal Otorite:* Normatif kaidelerin yasallığı ve bu kanunlara göre hakimiyet konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır (Weber, 2017, s. 48).

Kanunlara dayanan güç ve egemenliktir. Bu, kanunların geçerliliğine ve ussal kaidelere dayanan fonksiyonel “yetki” ye inanmaya bağlıdır. Kanunlar tarafından konulmuş ödevlerin yerine getirilmesinde bağlılık esas amaçtır. Weber, bu otorite çeşidine bir de “rasyonellik” ilave etmiştir. Bu otorite çeşidinde toplum, yasalara, onların karizmatik veya tradisyonel önderler tarafından yapıldığında değil, yöneten ve yönetilenler tarafından uygun ve doğru olarak kabul edilen bir yönetime göre yapıldığına inandığı için uyarlar. Aynı zamanda idareci, bulunan

mevkisine yasal işlemlere uygun olarak geldiği ve buna bina bağlı kaldığı için üst olarak kabul edilir (Eryılmaz, 2017, s. 69).

Özetle; Geleneksel otorite, yaşayan geleneklere uygun bir biçimde otoriteyi elinde bulunduranların yasallığının kutsal olduğu inancı baskındır. Karizmatik otorite ise bireyin kendi oluşumundan kaynaklanan kutsallık veya kahramanlık gücü başkalarının ona kayıtsız ve koşulsuz teslimiyet içinde bağlanmaları sonucunu ortaya çıkarır. Son başlık olan yasal-ussal otorite ise egemenlikte tarafsız ve kanuna uygun emirlere itaat etmek ve bunu uygulayan bireylerin de kanunlara uyması söz konusudur (Efil, 2015, s. 67).

Weber'in toplumsal hayattaki ilişkilerle alakalı yapmış olduğu ekonomik kalitedeki organizasyonların, başka bir deyişle, işletmelerin çalışmaları ile ilgili olarak öne sürdüğü bu görüş, temelinde etkinlik ve verimlilik olan klasik görüşün adeta tamamlayıcısı olarak algılanmış ve Bürokrasi Yaklaşımı olarak adlandırılmıştır (Koçel, 2018, s. 241).

Weber'in ideal tipi ampirik kategoriler olmadığından ötürü çeşitli eleştiriler almıştır. Weber sadece yapının hangi tipe daha çok yaklaştığını ölçmek için ideal tiplerin faydalı olacağını savunmuştur (Dursun, 2012, s. 137).

Weber'in ideal bürokrasi modelinin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Weber (1952) aktaran, Baransel, 1979, s. 169-170):

- İdeal bürokrasi modelinde, şekli yetki ve vazifeler, yasa, kural ve idari kararlarla başlangıçta saptanmıştır.
- Vazife ve yetkiler, hiyerarşik düzen ve mevkiler sistemi oluşturulacak şekilde dizayn edilmiştir.

- Astarlar, üstlerin emirlerine, işgal ettikleri mevkiinin temsil ettiği gayri şahsi ve kanuni yetkiye dayandığı için tabi olurlar.
- Bürokrasi de bağlantılar ve iletişim yazılı bir şekilde yürütülür ve bütün bu yazılı evraklar dosyalanır.
- Vazifelere özel eğitim almış memurlar atanır.
- Vazifeler, başlangıçta belirlenmiş, öğrenilmiş ve öğrenilebilen genel kurallara uygun olarak yürütülür.
- Örgütün özgürlüğünün muhafaza edilmesi için örgütsel kaynaklar dış denetimden uzak tutulur.

Weber'in ideal bürokrasi modelinin yukarıda saydığımız maddeler doğrultusunda birçok avantaj taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu avantajlar devamlılık, istikrar, disiplin, dakiklik, kesinlik, güvenilirlik, hız, dosyalama, tam itaat ve anlaşmazlıkların giderilmesi olarak ifade edilebilir (Hançerli, 2014, s. 20).

Weber'in Bürokrasi Kuramı'nda memurun özellikleri şu şekilde sıralanmıştır (Gülmez, 1975, s. 61-62):

- Memur bireysel olarak özgür olup sadece görevinin nesnel gerçeklerini yerine getirir.
- Açıkça tanımlanmış görevler hiyerarşisi içinde hizmet görmektedir.
- Her görevin açıkça tanımlanmış bir yetki görevi vardır.
- Memur, unsur olarak sözleşme temelli hizmete alınır.

- Memur adayları sınavla ve diploma ile belgelendirdikleri mesleki niteliklere göre işe alınırlar.
- Atanma yoluyla işe alınırlar.
- Memurlar miktarı belirlenmiş bir para ile ödüllendirilir.
- Memur kariyer yapma olanağı kazanır.
- Memur görevinin yerine getirilmesinde sıkı ve sistemli bir disiplin ve denetime tabidir.

Max Weber'in geliştirmiş olduğu bürokratik organizasyon yapısının özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Koçel, 1995, s. 131):

- Fonksiyonel uzmanlaşmaya dayalı ileri aşamada bir iş bölümü.
- Açık ve seçik olarak belirlenmiş bir hiyerarşik oluşum: Bu şekilde bütün kademelerin bir üst merci tarafından kontrolü sağlanacaktır.
- Her basamak için işlerin nasıl koordine edileceği ile alakalı olarak ayrıntılı bir şekilde soyut ilkeler ve yöntemler geliştirilecektir.
- Teknik kabiliyet temeline dayanan bir personel seçimi ve yükseltme sistemi oluşturulmalıdır.
- Meşru yetkinin uygulanması

Bürokrasi modeli tüm örgütlerin beş önemli özelliğinin var olduğunu kabul eder (Tengilimoğlu, Atilla ve Bektaş, 2013, s. 96):

- Örgütler şeffaf ve net bir biçimde tanımlanmış kurallara göre yönetilirler.
- Görev dağılımı örgüt içindeki birimler arasında yapılır.
- Hiyerarşik yapıya göre birimler örgütlenir.
- Çalışanlar teknik yeterlilik esasına göre seçilir.
- Personel işlerini kişisellikten uzak bir biçimde yaparlar.

Özet olarak bürokrasi kavramı, iş bölümü, resmi yetki alanı, otorite hiyerarşisi, kurallar sistemi, yazılı belgeler, gayrişahsilik, kamu ve özel yaşamın ayrıştığı ve liyakati temel alan; herkes tarafından benimsenmiş bir örgüt şeklidir. Weber'e göre bürokrasi, bir yönetim şekli değil, yazılı kaidelere göre işlerin yürütüldüğü bir örgüt biçimidir. Sadece kamuda değil aynı zamanda özel sektörde de yaygındır (Eryılmaz, 2017, s. 64).

3.2. İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY)

"İnsan Kaynakları Yönetimi" kavramı, son yıllarda, çalışma yaşamında geniş düşünce uyandıran bir yönetim yaklaşımı olmaktadır. Tarihsel süreci incelendiğinde, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı ile başlayan yönetim felsefesi, günümüzde İnsan Kaynakları Yönetimi evresine erişmiştir. Modern bir yönetim anlayışını anlatmakta olan insan kaynakları yönetimi; işletmelerde çalışan kişilerin gereksinimleri, eğitim ve geliştirilmeleri gibi konulara odaklanmış olup insan odaklı bir anlayışı kabullenmektedir (Keser, 2002, s. 1).

İşletmelerde her çeşit etkinliği ortaya koyan çalışanlar, işletmelerin insan kaynağını oluşturmaktadır. Süratli ilerleme ve değişimlerin yaşandığı günümüz işletmelerinde, çalışanlardan istenen başarımın sağlanabilmesi için insan

kaynakları yönetiminin gerekli olan titizliği göstererek çalışanları özendirmesi gerekir.

İnsan kaynakları yönetimi, çalışanların gereksinimlerini yerine getirerek, gerekli olan örgütsel çevreyi oluşturarak, işletmeye iş gören temin etmek ve bu iş görenlerin verimli bir şekilde çalışmalarını denetlemek, çalışanları gerekli ödül ve yükseltme yöntemiyle özendirmek gibi etkinliklerde bulunur (Tengilimoğlu vd., 2013, s. 207).

Firmaların artış gösteren rekabet ortamında başarıyı amaçlamaları açısından "insan" etmeninin gözden kaçırılmaması fikri çalışma yaşamında özellikle son zamanlarda kabul görmüş ve bu fikir firmaların misyon ve vizyon gibi temel örgüt kültürü öğelerinde bulunmuştur. İnsanın, psiko-sosyal bir varlık olması (kişinin önsezi ve fikirleri ile bir bütün olması dikkate alınırsa) retim etkenleri içinde doğal olarak değişik bir yere ve öneme sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu fikir doğrultusunda örgütlerdeki insan kaynağının yönetimi de ayrı bir önem arz etmektedir. Örgütsel ilerlemelere paralel olarak gelines noktada, İnsan Kaynakları Yönetimi konusunun daha geniş bir biçimde lmlenmesini ve firmalarda çalışan insan kaynağına daha çok yatırım yapılmasını gerekli kılan politikaların kabullenilmesini desteklemektedir. Bu safhada İKY kavramına ilişkin birçok tanımla karşılaşılmaktadır (Keser, 2002, s. 1). Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- İnsan kaynakları yönetimi, örgütün gereksinim duyduğu insan kaynaklarının saptanması, işe alınması, başarılarının değerlendirilmesi, ücretlendirilmesi, eğitimi-geliştirilmesi ve sanayi ilişkilerine yönelik tüm etkinliklerin planlanması, örgütlenmesi, yürütülmesi, koordine ve kontrol edilmesidir (Dinçer ve Fidan, 2015, s. 285).
- İKY, işletmenin gereksinim duyduğu insan gücünün nitelik ve nicelik açısından belirlenmesi, işe yerleştirilmesi, iş başında eğitimi

ve ücretlendirilmesi çalışmaları oluşturmaktadır (Küçük, 2015, s. 210).

İnsan kaynakları yönetiminin hem çalışanlara hem de örgüte yönelik olmak üzere iki tane gayesi bulunmaktadır. Bunlar aşağıda yer alan tabloda ifade edilmiştir (Dinçer ve Fidan, 2015, s. 285-286):

Tablo 1. İnsan Kaynakları Yönetiminin Amacı

Çalışanlara Yönelik Amaçlar	Örgüte Yönelik Amaçlar
Teşvik etme, örgütü nitelikli personeller için çekici duruma getirme	İnsan kaynaklarının etkili ve verimli bir şekilde istihdamını oluşturma
Başarılı olan çalışanı örgütte tutabilme	Çalışma yaşamının kalitesini sağlama
İnsan kaynaklarını maddi ve manevi olarak doyuma ulaştırma	Hukuka uygunluğu sağlamadır.
Adalet ve doğruluğu sağlama	
Güdüleme ve insan kaynakları ile iş-örgütü bütünleştirmedir.	

3.2. Weber Bürokrasi Kuramı ve İKY Arasındaki İlişki

Weber Bürokrasi Kuramı ve İnsan Kaynakları Yönetimi'nde temel öge "insan" dır. Diğer temel öge ise "verimlilik" tir. Her iki kuramda ilk etapta bu unsurlar çerçevesinde ilkelerini oluşturmuştur, şeklinde bir yorum yapılabilir.

Weber'in ideal tip Bürokrasi Kuramı'nda hiyerarşik yapılanma ve komuta zinciri, kurallar ve yönetmelikler, iş bölümü ve uzmanlaşma, kişisel ilişkilerden kaçınma, liyakat sistemi yer almaktadır. İnsan Kaynakları

Yönetimi ilkelerinde de liyakat ya da yeterlilik ilkesi, kariyer ilkesi, eşitlik ilkesi, güvence ilkesi, yansızlık ilkesi, halef yetiştirme ilkesi, yönetimi geliştirme ilkesi bulunmaktadır. Bu iki kavramın birleştiği nokta özellikle liyakat başlığıdır. Diğer ilkeler ile de benzer özellik taşıdığı durumlar söz konusudur. Özellikle bu iki kavramın da ortak amaçları arasında yetkinliğe dayalı olması yer almaktadır.

Çağımızda artan rekabet koşulları nitelikli İnsan Kaynakları Yönetimi'nin önemini artırmıştır. Aslında Weber Bürokrasi Kuramı'nda yer alan liyakat burada kendini göstermektedir. Liyakat sistem; bilginin, yeteneğin, başarının önemszenmesi, ücretin kurallara göre belirlenmesi, verimlilik esaslı bir sistemin oluşturulması olarak ifade edilebilir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Tarihsel döngüde en çok eleştirel bakış açısının olduğu dönem, Klasik Dönem olmuştur. Yine o döneme bakıldığında mihenk taşı diye nitelendirebileceğimiz Weber'in Bürokrasi Kuramı yaklaşımı ilgili dönemde hızla gelişen sanayi toplumuna ayak uydurabilmek amacıyla oluşturulan, ayrıca patrimonyal (patrimonial) bir diğer ifade ile baba tarafından geçen gelenekçi yapıya karşı daha hukuki bir yaklaşımın oluşturulması gerekçesiyle ideal yönetim tipini oluşturmuştur. Weber'in üzerinde durmuş olduğu üç tür otorite kaynağından karizmatik otorite ve geleneksel otorite de geleneklere göre ve toplumdaki davranışlara göre şekil aldığı ifade etmiştir. Yasal-ussal otoritenin ise rasyonel düzenlemeleri yansıtan ve kurallara dayalı bir yönetim şekli olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Weber'in ideal tip yönetim anlayışını en iyi yansıtan yönetim tipolojisi olmuştur. Ayrıca Weber tarafından oluşturulan bu yapı geliştirilerek günümüzde de varlığını korumaya devam etmektedir.

Weber'in geliştirmiş olduğu Bürokrasi Kuramı uygulamada çok büyük faydalar sağlamaktadır. Fakat bu modelin hem olumlu hem de olumsuz yönleri mevcuttur. Bürokrasi Kuramı'nın olumlu faydalarına bakıldığında; Weber'in

özelliklerinde de belirttiği gibi uzmanlaşmayı savunarak bunun örgütün işleyişindeki verimliliği artırarak, herkesin uzmanlaştığı bölümde çalışmasına olanak sağlamıştır. Günümüzde de insan kaynakları yönetiminde bu durum yetenek yönetimi ile şekil kazanmıştır. Başka bir ifade ile yeteneğe göre bölümlendirilerek hem örgüt kazanmış hem de kişinin motivasyonu artarak örgüte katkısı daha da artmıştır. Bürokrasi de bir diğer önemli durum olan örgüt yapısı bürokrasi ile birlikte sağlamlık kazanmıştır. Bu sayede çalışanların görev tanımlamaları yapılarak karmaşıklığın önüne geçilmiştir. Bürokrasi sayesinde belirsizlik azalır ve herkes ne yapacağını ve nasıl yöleneceğini bu sayede daha iyi kavramaktadır. Aynı zamanda bürokrasi, kişisel kaprisler, heves, başına buyrukluk gibi durumların da ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. Weber'in özelliklerinde de belirttiği gibi objektiflik ve şeffaflık sayesinde örgüt işleyişinin amaçlarına ulaşması daha kolaylık kazanmıştır. Bürokrasi demokrasiyi de beraberinde getirmektedir. Çünkü uzmanlıkla, yetenekle yerleşme sonucunda demokrasi de ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda ilkeler, yasalar herkesi kapsadığı için burada da demokrasinin ön planda olduğu ifade edilebilmektedir.

Bürokrasi peşinde birtakım olumsuzlukları da getirmiştir. Örneğin, kuralların değişmezliği, esnekleştirilememesi gibi durumlar neticesinde her koşula uyum sağlayamama gibi olumsuz faktörlere sebep olabilir.

Weber'i odak noktası alan çalışmalar incelendiğinde bir Weber özeti ile karşılaşılmaktadır. Bu mihvalde, literatürde Weber'in Bürokrasi Kuramı'nı çeşitli unsurlar ile ilişkisini ortaya koyan ve bu kuramın daha anlaşılır kılınmasını sağlayan Geits (2002); Kotris (2004); Guldan (2004); Watts (2009; Yılmaz (2013); Çalışkan ve Eğinir (2020) çalışmalara rastlanmaktadır. Diğer taraftan, Weber'in rasyonel insan modelinden ziyade irrasyonel insan modelini benimsediğini ifade eden Oakley (1997)'in yazını karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında, Weber'i

anlamak için bürokrasi kavramının yanı sıra modernite, rasyonalizasyon, kapitalizm gibi kavramları anlaşılır kılmayı amaçlayan Eksi (2010) ve bürokrasinin örgütsel diriklik ve örgüt normları arasındaki ilişkiyi ifade eden Özer (2010)'in çalışmaları Weber düşüncesine ışık tutmaktadır. Ayrıca Weber'in Bürokrasi Kuramı'nın dışında Weberyen İslam analizinin anlaşılmasını amaçlayan bazı çalışmalar da Yavuz (2012); Demirezen (2017); Şengül (2017) Weber literatüründe yerini almıştır. Bütün bu ve daha fazla Weber merkezli çalışmalar, Weber düşüncesini geçmişten günümüze aktarmaya aracı olmaktadır. Bu çalışma ise özellikle Weber Bürokrasi Kuramı üzerinde durmayı amaçlayarak, ilgili literatür dahilinde bu kuramın anlaşılır kılınmasına yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan, ulusal literatürde kamu personeli işe alma, yükselme ve yetiştirme gibi konularda, İKY ilkelerinden bir tanesi olan ve Weber Bürokrasi Kuramı ile ortaklık gösteren "liyakat ilkesi" nin önemsenmediği, dikkate alınmadığı ve yetersiz olduğu yapılan pek çok çalışma ile desteklenmiştir. Bunlar: Karatepe ve Kurnaz (2019); Yılmaz ve Çakıcı (2021), şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca, Türk eğitim sisteminde liyakat ilkesinin önemini vurgulayan çalışmalar Gök (2019); Erol (2021) tarafından yapılmıştır. Liyakat sisteminin Türk Kamu Yönetimi Sistemi'nde yetersiz olduğunu vurgulayan Şahin (2016); İzci ve Yıldız (2017) ve liyakatın adalet kavramı ile ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade ederek, adalet anlayışının olmadığı bir yerde liyakatın barınamayacağını iddia eden Çamur (2020)'nin çalışmalarına ulusal literatürde rastlamak mümkündür.

Yapılan çalışmalar neticesinde geçmişten günümüze doğru değişen durumlar söz konusudur. Bu durumlar Bürokrasi Kuramı'nın şimdiki haline evrilmesi ve İKY'nin de personel yönetimi anlayışından bugün ki haline gelmesi şeklindedir. Bu da yapılan çalışmalarda gösteriyor ki her sektörde farklı sonuçların doğmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada savunulan düşünce; Weber Bürokrasi Kuramı ile İKY ilkelerinden bir tanesi olan liyakat sisteminin ortak paydada birleşmesidir.

Bu düşünce ile benzer çalışmaların varlığı söz konusudur. Weberyen Bürokrasi Kuramı ve İKY'nin her ikisinde de ortak payda da birleşen iş bölümü ve uzmanlaşma ve liyakat her sektör için önem arz etmektedir. İKY'de bu süreç ya da ortak payda yeteneğe dayalı personel seçme ile ilişkilendirilmekte olup, Weber Bürokrasi Kuramı'nda da verimlilik ile ilişkilendirilmektedir. Weber'in Bürokrasi Kuramı aslında İKY'de liyakat ilkesinde birleşerek sonucunda yeteneğe dayalı personel seçimini doğurmaktadır. Kısacası, doğru anda, doğru yere personeli yerleştirme eğilimi ile daha kaliteli ortamlar oluşturulabilecektir. Bunun neticesinde de işletmenin verimliliği artış gösterebilecektir. İşletmelerde rekabetin yoğun yaşandığı yakın dönemde sağlam bir İKY ile yetenekli personel seçimi diğer işletmelerin önüne geçilmesini sağlayabilecektir.

Özet olarak; Klasik Dönem, tarihsel süreç boyunca üzerinde en çok durulan, incelenen ve bilim insanları tarafından tartışılan bir dönem olmuştur. Fakat çalışmanın da temelini oluşturan Weber Bürokrasi Kuramı, herkes tarafından kabul edilen, yaygınlık kazanan ve buradan hareketle Weber'in literatüre adını altın harflerle yazdırdığı dönem olmuştur. Bu çalışma ile Weber Bürokrasi Kuramı'na teorik bir ayna tutulmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda İKY ile ortak paydaları da dikkate alınarak geniş bir çerçeve çizilmiştir. Ulusal ve uluslararası literatür taraması neticesinde bu kavramın farklı disiplinlerle de incelenmesi, gelecekte yapılacak olan çalışmalara öneri olarak sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ataman, G. (2009). *İşletme yönetimi: temel kavramlar, yeni yaklaşımlar*. Türkmen Kitabevi.
- Aydın, A. H. (2007). *Yönetim bilimi*. Seçkin Yayınları.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi*. İstanbul Üniversitesi.
- Boatca, M. (2013). "From The Standpoint Of Germanism: A Postcolonial Critique Of Weber's Theory Of Race And Ethnicity". In *Postcolonial Sociology*. Emerald Group Publishing Limited.
- Çalışkan, A. ve Eğmir, R. (2020). "Max Weber ve Niskanen'in Bürokrasi Yaklaşımlarının Türk Bürokrasi Yapısı Bağlamında Değerlendirilmesi". Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(4), 853-877.
- Çamur, Ö. (2020). "Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme". Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19(2), 459-474.
- Çevikbaş, R. (2014). "Bürokrasi Kuramı ve Yönetimsel İşlevi". Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(2).
- Demirezen, İ. (2017). "Max Weber, Kapitalizm ve İslam". Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (1), 1-13.
- Dinçer, Ö. ve Fidan, Y. (2015). *İşletme yönetimine giriş*. İstanbul: Alfa.
- Dursun, D. (2012). "Bürokrasi Teorisi ve Yönetim". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (37-38), 133-149.
- Efil, İ. (2015). *Yönetim biliminin doğuşu, tarihsel gelişimi ve yönetim sürecine genel bakış*. Bursa: Dora Yayınları.

- Ergün, H. (2018). "Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi". Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 4(8), 129-134.
- Erol, İ. (2021). "Türkiye'de Okul Yöneticilerinin Belirlenmesinde "Liyakat İlkesi"". Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi, 2(1), 54-64.
- Eryılmaz, B. (1993). *Bürokrasi*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Eryılmaz, B. (2017). *Bürokrasi ve siyaset*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Eşki, H. (2010). "Bugünü Anlamak için Max Weber'i Yeniden Okumak". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 6(11), 187-198.
- Geist, J. R. (2002). *Predictors Of Faculty Trust In Elementary Schools: Enabling Bureaucracy, Teacher Professionalism, And Academic Emphasis*. Doctoral dissertation, The Ohio State University.
- Gök, R. (2019). "Liyakat Esaslı Yönetici Yetiştirme, Atama ve Değerlendirme Sistemi Değişkenlerinin Chaid Analizi ile Sınıflandırılması". Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(3), 988-1005.
- Guldan, E. A. (2004). *Enabling bureaucracy, faculty trust, and collective efficacy in selected catholic elementary schools*. St. John's University (New York), School of Education and Human Services.
- Gülmez, M. (1975). "Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı". Amme İdaresi Dergisi, 8(1), 47-73.
- Hançerli, S. (2014). *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Bürokratik Yapısının Weberyen Bürokrasi Kuramı Çerçevesinde Analizi: Türk Hava Kuvvetleri Örneği*. Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütahya.
- İzci, F. ve Yıldız, M. (2017). "Türkiye'de Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş: Temel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri". Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(3), 397-412.

- Karatepe, S. ve Kurnaz, S. (2019). "Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi: İngiltere Örneği Üzerinden Türkiye İçin Bir Değerlendirme". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33(46), 77-104.
- Kass, G. V. (1980). "An Exploratory Technique For Investigating Large Quantities Of Categorical Data". Journal of the Royal Statistical Society: Series C (Applied Statistics), 29(2), 119-127.
- Keser, A. (2002), "Değişen Yönleriyle Personel Yönetimi: İnsan Kaynakları Yönetimi", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 4(1).
- Koçel, T. (1995). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kotnis, B. (2004). *Enabling bureaucracies in education: A casestudy of formalization in an urban district and schools*. State University of New York at Buffalo.
- Küçük, O. (2015). *İşletme bilgisi ve yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Leblebici, D. N. (2008). "Yönetim Bilimi Açısından Klasik Dönemi Hatırlamaya İlişkin Bir Çalışma". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 99-118.
- Oakley, A. (1997). "Human Agents and Rationality in Max Weber's Social Economics". International Journal of Social Economics.
- Ok, A. Ş. (2017). "Max Weber'de Otorite ve Meşruiyet Tipolojisi". Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(8), 42-54.
- Özer, M. A. (2013). "Weber'in Bürokrasisi Karşısında Yönetimde Yeniden Yapılandırma Arayışları". Global Journal of Economics and Business Studies, 2(4), 43-57.
- Özer, N. (2010). *İlköğretim Okullarının Örgütsel Diriklik, Bürokratiklik ve Örgüt Normları Açısından Analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

- Samier, E. (2002). "Managerial Rationalisation and the Ethical Disenchantment of Education: A Weberian Perspective on Moral Theory in Modern Educational Organisations". *Journal of Educational Administration*.
- Şahin, A. (1998). *Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi*. Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şahin, B. (2016). "Kamu Personel Sisteminde İşe Girme Ve Yükselmeye Çağdaş Liyakat Kavramları". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 231-242.
- Şengül, F. N. (2017). "Max Weber ve İslam". *Journal of Analytic Divinity*, 1(1), 83-100.
- Tengilimoğlu, D., Bektaş, M. ve Atilla, E. A. (2013). *İşletme yönetimi*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu, *Bürokrasi*, www.tdk.gov.tr. Erişim tarihi: 18.05.2018.
- Uçman, H. (2014). *Türkiye’de bürokrasi ve siyaset*. Ankara: Bizim Büro Matbaacılık.
- URL1: Şeker, Ş. E., "MaxWeber ve Bürokrasi", 07.06.2018 <http://mis.sadievrenseker.com/2014/09/max-weber-ve-burokrasi/>, adresinden alınmıştır.
- Watts, D. M. (2009). *Enabling School Structure, Mindfulness, And Teacher Empowerment: Test Of A Theory*. The University of Alabama.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve otorite*. (Çev. H. B. Akın ve M. A. Arıcıoğlu), Ankara: Adres yayınları.
- Yavuz, S. (2012). "Max Weber’in İslam Sosyolojisine Bir Eleştirisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 281-288.
- Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021). "Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 375-386.

Yılmaz, N., Doğan, K. C. ve İnankul, H. (2013). "Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi Ve Siyaset İlişkisinin Weberyen Değerlendirmesi". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(3).

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Looking at the historical development of management science, it has been examined in three different periods as classics, neo-classicals and moderns. Weber's Bureaucracy Approach, which constitutes the beginning of the classical period, is considered the cornerstone of the classical management approach. When classical theory is examined as a general framework, Taylor's Scientific and Management Approach, Fayol's Managerial Theory concept and finally Weber's Bureaucracy Approach are its pioneers.

In this study, Human Resources Management, which combines with Weber's understanding of bureaucracy theory, is interpreted. There are important principles in HRM, just as in Weber's Theory of Bureaucracy. Especially one of these principles formed the common denominator of the two concepts. The principle that creates the common denominator is the principle of merit or competence. Another important point is the concept of efficiency. This concept, which is considered important for both, enabled them to unite at a similar point.

The richness that Weber added to the literature created a wide spectrum in social sciences. In this study, based on Weber's concepts of legal, traditional and charismatic authority, the Bureaucracy Approach, which constitutes the beginning of the classical period, is examined theoretically. Yet another concept, HRM, is explained theoretically. In this direction, the aim of the study is to examine the conceptual framework of Weber's Theory of Bureaucracy and HRM, which forms the basis of the Classical Period, and to reveal what it reflects today.

Theoretical Framework

Bureaucracy and Weber's Theory of Bureaucracy

The term bureaucracy is preferred in social science to describe the structure that activates the laws created by societies. The word bureau comes from the French word "bureau", which means green broadcloth used to cover tables. Shortly before the French Revolution of 1789, it was used not only on the writing table, but also to express the organizations in which the civil servants were currently working, and in a short time it became widespread all over the world. The suffix "krasi" is etymologically formed from the Greek words "krati" or "kratos", which means power or rule. Thus, the term bureaucracy is formed as "power of government offices" or "administration of government offices". Although the existence of bureaucracy is old, studies and theoretical studies on this subject took place in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. Although the theory of bureaucracy is remembered with Max Weber, it gained a different perspective with the theoretical researches of Karl Marx in previous periods (Leblebici, 2008, s. 100).

Today, the name Weber has become integrated with the term bureaucracy. Contemporary public administration, political sociology and business science prefer Weber's theory of bureaucracy as a model for examining contemporary organizations. This model was the beginning for many scientists working in the field of organization. Weber has long been influenced by scientists who have created a theoretical framework for this field (Eryılmaz, 2017, s. 60).

Human Resources Management

The notion of "Human Resources Management" has become a management approach that evokes broad thinking in working life in recent years. When the historical process is examined, the management philosophy that started with the Scientific Management approach has reached the Human Resources Management phase today. Human Resources Management, which describes a modern management approach; It focuses on issues such as the needs, training and development of people working in businesses and adopts a people-oriented understanding (Keser, 2002, s. 1).

Human Resources Management is the planning, organization, execution, coordination and control of all activities related to the determination of the human resources needed by the organization, their recruitment, evaluation of their success, remuneration, training-development and industrial relations (Dinçer ve Fidan, 2015, s. 285).

Conclusion and Discussion

As a result of the studies, there are situations that have changed from the past to the present. These situations are the evolution of the Theory of Bureaucracy into its current state and the way in which HRM has become what it is today from the understanding of personnel management. Studies show that this causes different results in every sector. The idea advocated in this study; It is the combination of Weber's Bureaucracy Theory and the merit system, which is one of the principles of HRM, on a common denominator. There are similar studies with this idea. The division of labor and specialization and merit, which are united in the common denominator in both Weberian Bureaucracy Theory and HRM, are important for every sector. In Human Resources Management, this process or common denominator is associated with talent-based personnel selection, and it is associated with productivity in Weber Bureaucracy Theory. Weber's theory of bureaucracy actually combines with the principle of merit in HRM, resulting in the selection of personnel based on talent. In short, better quality environments can be created with the tendency to place personnel in the right place at the right time. As a result, the productivity of the enterprise will increase. In the near future, when the competition is intense in the enterprises, a strong HRM and the selection of talented personnel will be able to prevent other enterprises.

In summary; The classical period has been the period most emphasized, studied and discussed by scientists throughout the historical process. However, Weber's Bureaucracy Theory, which also forms the basis of the study, was the period that was accepted by everyone, became widespread, and Weber wrote her name in the literature with golden letters. With this study, it is tried to hold a theoretical mirror to Weber Bureaucracy Theory. At the same time, a broad framework has been drawn by taking into account the common denominators with HRM. As a result of the national and international literature review, examining this concept with different disciplines is presented as a suggestion for future studies.

GAZİANTEP İLİ AR-GE MERKEZLERİ VE İNOVASYON PERFORMANS GÖSTERGELERİ

Gül EKİNCİ*

Öz

Bu çalışma, AR-GE merkezleri faaliyet düzeyi, inovasyon ve performans ölçümünde metrik sistem kullanılarak yapılan analizlerde mevcut bilgi birikimindeki boşluğa katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda Gaziantep'te faaliyet gösteren toplam 11 adet AR-GE merkezinden 9'unda 2018-2019 verileri ve üst düzey yöneticilerle yarı yapılandırılmış anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmada girdi (AR-GE personeli istihdamı, AR-GE harcamasının ciroya oranı), süreç (proje kapasitesi, iş birliği ve etkileşim) ve çıktı (ticarileşme, fikri mülkiyet yetkinliği) olmak üzere 3 temel alan ve 6 alt kategori ile 33 göstergeden oluşan, yaklaşık 9 yıllık çalışma sonucu oluşturulmuş, AR-GE Merkezleri Performans Endeksi kullanılarak uygun göstergeler araştırmaya uyarlanmıştır. AR-GE merkezlerinin performans durumu, AR-GE, inovasyon uygulamalarında yer alan girdi, süreç ve çıktı düzeyinde performans değişikliği ile performans ölçme çeşitliliği araştırılmış, betimsel analiz yapılarak AR-GE merkez profilleri çıkartılmıştır. Araştırma AR-GE merkezleri ve inovasyon göstergeleri arasındaki durum analizi ile AR-GE merkezleri bölgesel sorunlarının, sosyo-ekonomik açıdan çözümüne, ülke refah seviyesine katkı sağlama noktasında önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: AR-GE merkezi, inovasyon, performans düzeyi, metrik, endeks

GAZİANTEP R&D CENTERS AND INNOVATION PERFORMANCE INDICATORS

Abstract

This study was carried out to contribute to the gap in the existing knowledge by using metric systems in R&D centers' activity level and innovation and performance analysis. A semi-structured questionnaire technique was used on senior managers by using 2018-2019 data in 9 R&D centers operating in Gaziantep. The study consists of 3 basic areas, 6 sub-categories, and 33 indicators: input (personnel employment), process (project capacity, cooperation, interaction, and output (commercialization, intellectual property competence). Indicators were selected using the R&D Centers Performance Index, which was created as a result of nearly 9 years of work. The performance level of R&D centers, the performance change at the input, process, and output level in R&D and innovation practices, and the diversity of performance were investigated, profiles were created by descriptive analysis. This study is important in terms of contributing to the socio-economic solution of regional problems of R&D centers and the welfare of the country.

Keywords: R&D center, innovation, metric, performance level, index

1. GİRİŞ

İşletmelerin ve ekonomilerin dinamik bir çevrede ayakta kalarak canlılıklarını sürdürebilmeleri AR-GE (Araştırma-Geliştirme) merkezlerine, inovasyon sorumluluğunu nasıl üstlendiklerine, işbirliği yapma konusunda nasıl bir değişim sergilediklerine bağlı olarak değişebilmektedir. AR-GE merkezlerinin değişimlere ve değişken dinamiklere nasıl cevap verdiklerinin anlaşılmasının en kolay yolu ise merkezleri gözlemlemek ve analiz etmekten geçmektedir. Araştırma ve geliştirme, inovasyon sürecinde kritik bir rol oynamakta ve inovasyonun önemli bir bileşeni

sayılmaktadır. Rekabet avantajlarının geliştirilmesinde önemli rol oynayan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin işletme performansı üzerinde etkisi büyük iken bu performansın ürünlere, süreçlere ve hizmetlere yansımaları inovasyonlara dayalı olarak gerçekleşmektedir (Allen, 2018). Her ne kadar AR-GE'nin yönetilmesi ve kontrol edilmesinin imkânsız olduğu (Pontus Lindquist, 2016, s. IX) düşünülse de pazarın itme ve çekme gücü ile rekabet avantajı elde etme arzusu güçlü AR-GE yönetimini zorunlu kılmaktadır. İlerleyen teknoloji inovasyonların güç kazanması, AR-GE merkezlerinin ve faaliyetlerinin performans ölçüm sistemlerine dayalı olarak geliştirilmesini gerektirmektedir (Kerssens-van Drongelen & Bilderbeek, 1999, s. 35; Ersoyak & Ozcan, 2019, s. 1-2).

2. YÖNTEM

Çalışma Gaziantep ilinde faaliyet gösteren, toplam 11 adet AR-GE merkeziyle görüşülerek yapılmıştır. Merkezlerden sadece 9 tanesi anket sorularına yanıt vermeyi kabul etmiştir. Bu çalışma, 2018-2019 yılı AR-GE merkezi verilerini içermektedir. Çalışmada yarı yapılandırılmış anket tekniği kullanılmıştır. AR-GE merkezlerinde mühendis, proje uzmanı, kalite kontrol ve fabrika müdürü, AR-GE merkezi koordinatörü ve üst düzey yöneticilerle görüşülerek, Google form üzerinden elde edilen verilerle, betimsel analiz yapılmıştır. "AR-GE Merkezleri Performans Endeksi" kullanılarak yapılan çalışmada girdi (AR-GE personeli istihdamı, AR-GE harcamasının ciroya oranı), süreç (proje kapasitesi, iş birliği ve etkileşim) ve çıktı (ticarileşme, fikri mülkiyet yetkinliği) olmak üzere 3 temel alan ve 6 alt kategori ile 33 gösterge yer almaktadır. Ancak AR-GE merkezleri, bazı verileri vermek istemediğinden, endeksteki uygun bazı göstergeler seçilerek literatüre dayalı yeni göstergeler eklenmiş ve soru formunda kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan soru formunda Çalışır (2017) ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına ait "AR-GE Merkezleri Performans Endeksi Modeli" ne ait sorulardan faydalanılmıştır. Sorularda girdi (insan kaynağı, yatırım, öğrenme), süreç (fikir,

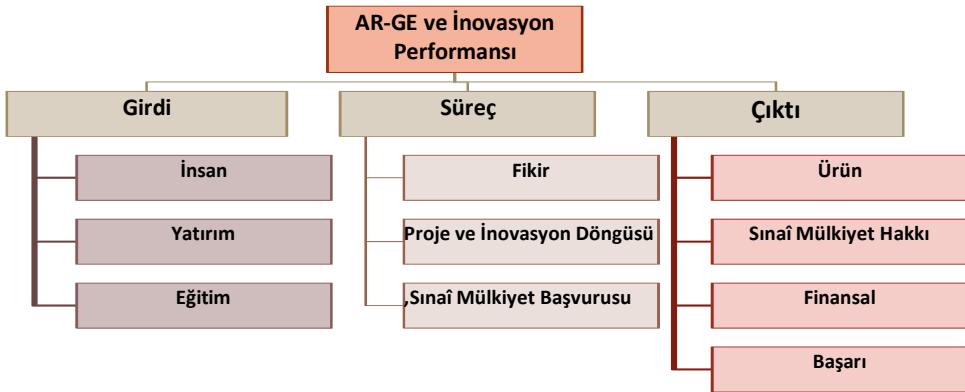
proje ve inovasyon döngüsü, sınaî mülkiyet başvurusu), (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019) çıktı(sınaî mülkiyet hakkı, ürün, finansal çıktı, başarı) (Çalışır, 2017, s. 17) değişkenler yer almıştır. AR-GE harcamaları ve çalışan sayısı, yüksek öğrenim düzeyi ile bu değişkenlerin yüzde oranlarına (Hu, Tsung-Fu, Fang-Yu, & Chi-Liang, 2010), bilimsel makale sayısı ile patent sayısına (Pan vd., 2010:) bakılmıştır.

2.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep AR-GE merkezlerinde gerçekleşen yıllık faaliyet performanslarının gözlemlenmesi, durum tespitlerinin yapılması, zayıf-güçlü ve olası geliştirilebilir yönlerinin tespit edilmesidir. Ayrıca, inovasyona dayalı AR-GE çalışmalarının artırılmasına katkıda bulunmak çalışmanın amaçları arasındadır.

2.2. Araştırma Modeli

Farklı ülkelerde, sektörlere özgü ölçüm aracı olarak, farklı anketler kullanılmaktadır. Bu yöntemin, Türkiye'deki sektörlere özel uyarlanarak denenmesinin uygun olacağı düşünülmüş (Akçomak & Kalaycı, 2016, s. 5), Oslo Klavuzu ve Bogota Klavuzunda (2001) olduğu gibi (Chen, Kou, & Fu, 2018, s. 109) anket tekniği kullanılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Kaynak: Çalışır, AR-GE ve İnovasyon Performansı Ölçümü, 2017, s. 12
Araştırmada Şekil 1’de yer alan araştırma modelinden faydalanılmıştır.

Tablo 1. Kullanılan Anket

Sistem	Alt Sistem	Kademe	Soru
Girdi	İnsan Kaynağı	AR-GE/ İnovasyon	AR-GE ve inovasyon personel sayısı
			Lisansüstü mezunu AR-GE ve inovasyon personel sayısı
			Bilimsel dergilerde yayını olan AR-GE ve inovasyon çalışanı sayısı
	Yatırım	AR-GE/ İnovasyon	AR-GE ve inovasyona yapılan yatırım (TL)
			AR-GE ve inovasyon personeline yapılan yatırım (TL)
	Öğrenme	AR-GE/ İnovasyon	AR-GE ve inovasyon personeline verilen toplam eğitim saati
Firmanın erişim olanağı bulunan bilimsel veri tabanlarının sayısı			
Süreç	Fikir	AR-GE	AR-GE ve inovasyon personelinden gelen fikir sayısı
			Bilimsel veri tabanlarından indirilen makale sayısı
			Fikirlerin seçilmesi ve geliştirme aşamasına gelmesi için geçen ortalama süre (Gün)
	Proje ve İnovasyon Döngüsü	AR-GE	Belirlenen sürede tamamlanan AR-GE ve inovasyon projelerinin sayısının, yürütülen toplam AR-GE ve inovasyon projelerinin sayısına oranı
			Belirlenen bütçede tamamlanan AR-GE ve inovasyon projelerinin sayısının yürütülen toplam AR-GE ve inovasyon projelerinin sayısına oranı
	Sınai Mülkiyet Başvurusu	AR-GE	Ticarileştirme
			Yeni ürünün geliştirilmesi ile pazara sürülmesi arasında geçen ortalama süre (Gün)
			Marka tescil başvurusu sayısı
Çıktı	Sınai Mülkiyet Hakkı	AR-GE	Endüstriyel tasarım başvurusu sayısı
			Faydalı model başvurusu sayısı
			Patent başvurusu sayısı
			Tescillenmiş marka sayısı
	Ürün	AR-GE	Tescillenmiş endüstriyel tasarım sayısı
			Tescillenmiş faydalı model sayısı
		İnovasyon	Kayıt altına alınmış patentlerin sayısı
			Üretilen radikal ürünlerin sayısı
	Finansal Çıktı	İnovasyon	Üretilen artımsal ürünlerin sayısı
			Ticarileştirilmiş radikal ürün sayısı
			Ticarileştirilmiş artımsal ürün sayısı
			Patent lisanslama ve kiralamadan elde edilen yıllık telif hakkı ücretleri (TL)
	Başarı	İnovasyon	Radikal ve artımsal ürünlerden elde edilen ciro (TL)
			Radikal ve artımsal ürünlerden elde edilen kâr (TL)
			AR-GE ve inovasyon ödülü sayısı

	AR-GE	Bilimsel yayınların sayısı
--	-------	----------------------------

Araştırma kapsamında kullanılan anket Tablo 1’de gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada yer alan AR-GE merkezleri tarafından, harcama tutarları verilmek istenmediğinden, buna bağlı olarak değişim ve büyüme oranları incelenememiştir.

2.2. Literatür

AR-GE ve inovasyon ölçümü zor olduğu düşünülen, farklı göstergelerle ölçülebilen, ekonomi üzerinde derin ve güçlü etkileri olan bir kavramdır. Tarihsel süreçte, AR-GE ve inovasyona yönelik ölçümler, işletmelerde çok fazla kullanılmamıştır. İlerleyen teknolojik ve yenilik sürecinde, AR-GE ve inovasyon ölçümlerinin, harcamalarının, personel sayısı, patent sayısı gibi istatistiksel bilgilerin gerekliliği anlaşılmış, gelişim ve ekonomi ilişkisi üzerindeki etkilerinin gözlenerek kıyaslanabilmesi adına yer verilmeye başlanmıştır (Akçomak & Kalaycı, 2016, s. 1-5; Mercan, Göktaş, & Gömlüksiz, 2011, s. 31). INSEAD ve Dünya Ekonomik Forumunun hazırladığı Global İnovasyon Endeksinde ise GSYH ve AR-GE harcamaları oranı gibi değişkenler, inovasyon girdisi olarak değerlendirilmiştir (INSEAD, 2010, s. 24). Buna karşın, AR-GE ve inovasyon merkezlerine yönelik fazla sayıda çalışma yapılmamış olması ise dikkat çekicidir (Barge-Gil, Jesús Nieto, & Santama, 2011, s. 415). Oysa ortak AR-GE merkezlerinin maliyetleri düşürdüğü, gelişim ve inovasyonu arttırdığı bilinmektedir (Mohannak, 2007, s. 236). Ayrıca pazar payı büyüklüğü, AR-GE faaliyetleri ve teknolojiyle paralel artarken; verimlilik ve inovasyon da teknoloji ile doğru orantılı artmaktadır (Mercan, Göktaş, & Gömlüksiz, 2011, s. 34-35; Akyılmaz, 2021a, s.22; Akyılmaz, 2021b, s.81, Ekinci ve Akyılmaz, 2020, s.1). AR-GE ve teknolojik gelişimlerin, yabancı yatırımları çekerek ekonomiyi güçlendirdiği (Akyılmaz, 2021c), yetersizliğinin ise ticari hayatta bariyerler oluşturduğu bilindiğinden (Akyılmaz, 2021d, s.187) ortaya çıkan bu

durum AR-GE faaliyet ve performans ölçümlerinin yapılması gerekliliğine işaret etmektedir.

2.3. AR-GE

Araştırma ve deneysel geliştirme (AR-GE), Frascati Klavuzu (2002)'ye göre, *“insan, kültür ve toplum bilgisini içeren bilgi dağarcığının artırılması ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak için kullanılması amacıyla, sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmalar”* olarak tanımlanmaktadır (OECD, Organisation For Economic Co-Operation And Development, 2002, s. 30). AR-GE, işletmeler açısından yeni nesil ürünlerin geliştirilmesinden sorumlu, ürün pazarı yaratmanın odaklanıldığı (Lacey, 2018), rakipler üzerinde avantaj sağlamanın güçlü yollarından biridir (Rahman, 2018). Araştırma, bir öğrenme süreci olarak, işlerin nasıl yürüdüğünün tanımlanmaya çalışıldığı zaman dilimini anlatırken; gelişim işleve ulaşma amaçlı, odaklanılmış zamanla ilgili kavram (Marcus, 2018) ve içsel bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

2.3. 1. AR-GE Merkezleri

Türkiye’de AR-GE merkezleri 5746 sayılı Kanun kapsamında kurulmuştur. Kanuna göre, AR-GE faaliyetleri *“Araştırma ve geliştirme faaliyeti, kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan, bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için, sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleri”* kapsamaktadır. AR-GE merkezi ise *“dar mükellef kurumları, Türkiye’deki işyerleri dâhil, kanuni veya iş merkezi Türkiye’de bulunan sermaye şirketlerinin; organizasyon yapısı içinde, ayrı bir birim şeklinde örgütlenmiş,*

münhasıran yurtiçinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan ve en az elli tam zaman eşdeğer AR-GE personeli istihdam eden, yeterli AR-GE birikimi ve yeteneği olan birimleri” kapsamaktadır (Resmi Gazete, 2016). Türkiye genelinde AR-GE Merkezi (1229 adet), Tasarım Merkezleri (360 adet) ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (87 adet) olmak üzere üç farklı merkez türü bulunmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

2. 4. AR-GE Merkezleri Performans Göstergeleri

Genel olarak, AR-GE merkezlerine ilişkin performans dayalı ölçümlerin yapılması imkânsız olarak düşünülmekte (Pontus Lindquist, 2016, s. IX) ve AR-GE merkezlerine yönelik, geniş örneklem içeren çalışma sayısının oldukça az olduğu bilinmektedir. Bu noktada, belirlenecek politikalar açısından, akademik çalışmalara büyük görev düşmekte ve bu alanda yapılacak çalışmaların önemi artmaktadır (Barge-Gil, Jesús Nieto, & Santama, 2011, s. 415-416). Türkiye’de AR-GE merkezlerine yönelik faaliyetler 1960’lı yıllarda başlamış, 1990’larda artış göstermiş ve son yirmi yılda ivme kazanmıştır. Ülke olarak AR-GE sistemlerinde karşılaşılan temel sorunlar, performans çıktıları yerine girdilere önem ve destek verilmesi, nitelikli eleman azlığı, üniversite-sanayi gibi benzeri işbirlikleriyle, ticarileştirme oranlarının düşük veya yetersiz olmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. xi-xii). Karşılaşılan problemlerin çokluğuna rağmen, Türkiye’de, TC Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı performans endeksi dışında yapılmış başka bir endekse rastlanılmamıştır. AR-GE merkezleri performans ölçümü ile ilgili yapılan çalışma sayısı, oldukça az bulunmuştur (Chen, Kou, & Fu, 2018, s. 3). Türkiye’de yapılan çalışmalarda benzer göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Baykul ve çalışma arkadaşları dört girdi ve iki çıktı değişkeni kullanmış, AR-GE ve inovatif şirketlerin etkinliğini ölçmüşlerdir. İllerin inovasyon endeksi puanı, personel sayısı, AR-GE gelirleri, fikri mülkiyet sayısı gibi

faktörlere yer verilmiştir (Baykul, Oruç, & Dulup, 2016, s. 55). Türkiye’de AR-GE/tasarım merkezi performans değerlendirilmelerinde, personel istihdam sayısı, işbirliği, ticarileşme ve fikri mülkiyet ile AR-GE harcamaları kullanılabilecek değişkenler olarak kabul edilmiştir (Belgin & Apaydın Avşar, 2019, s. 34). Ünal ve Seçilmiş (2013) yaptıkları çalışmada, Avrupa Birliği, Amerika ve Japonya ile Türkiye’yi kıyaslamış ve AR-GE’ye dayalı harcamalar, başvuru sayıları ve inovasyon göstergelerine bakmışlardır (Ünal & Seçilmiş, 2013, s. 12). Yurtdışında yapılan çalışmalarda AR-GE merkezleri performans ölçümlerinde, AR-GE harcamaları ve çalışan sayısı, yüksek öğrenim düzeyi ile bunların yüzde oranlarına (Hu, Tsung-Fu, Fang-Yu, & Chi-Liang, 2010), bilimsel makale sayısı, patent sayısı gibi çıktılara odaklanıldığı görülmektedir (Pan vd., 2010:). Örneğin Çin üniversitesinde, 21 teknoloji merkezinin etkinliği ölçülmek üzere, istihdam edilen çalışanların niteliği ile AR-GE’ye ayrılan toplam alan ve fonlara bakılmıştır (Wu, Fei, & Ming, 2010, s. 1136). Genel olarak çalışmalara bakıldığında AR-GE merkezi performans ortak göstergeleri arasında, AR-GE harcamaları, personel sayıları, bilimsel bildiri, makale ve fikri mülkiyet başvuru sayıları, eğitim düzeyleri ve oranlarının yer aldığı görülmektedir.

2.5. İnovasyon

İnovasyonun temel amacı, sistemin, sürecin, hedef nesnenin veya hizmetin iyileştirilmesini sağlamaktır (Ebbert, 2020). “İnovasyon” terimi, orijinal ve daha etkili bir sonuç, piyasadaki veya toplumdaki yeni bir şey” olarak ifade edilebilir. İnovasyon “buluşla ilgili olan” ürün/hizmet ve benzeri kabul edilirken, tek başına bir “buluş” olma şartı taşımamaktadır (Lindegard, 2016). Girişimciler açısından “ürün”, “hizmet”, “süreç”, “organizasyonel” ve “pazarlama” olarak beş farklı alanda inovasyon yapılabilmektedir. İşletmelerin varlığını sürdürebilmesi, pazarda

öncü konumdaki lider olabilmesi, kârın maksimize edilmesi olmak üzere üç temel amaç gütmektedir (Çiçek & Onat, 2012, s. 47-48). Girişimcilik ve inovasyon alanının lider isimlerden Peter Drucker, inovasyonun odak noktasının “bilgi değil performans” olduğunu (Drucker, Drucker Institute, 2021), pazarlama ve inovasyonun para kazandırırken, yenilik yapmayan işletmelerin hızla yaşlanacağını, özellikle bu hızlı değişim döneminde düşüşün daha hızlı olacağını, diğer her şeyin ise maliyet olduğunu vurgulamaktadır. Geçen zaman diliminin Drucker’ı haklı çıkarmıştır (Drucker, Innovation and Entrepreneurship, 2014, s. 183). Özellikle AR-GE temelli inovasyona dayalı faaliyetler ve işletme performansı ilişkisine yönelik pek çok çalışma, bu durumu kanıtlamaktadır (Santamaría, Nieto, & Barge-Gil, 2010, s. 94). AR-GE inovasyonun; inovasyon da girişimciliğin özel bir aracı olarak düşünüldüğünde, meydana gelen performansa bağlı değişimlerin, sistemik şekilde ölçümlenebilmesi ve metrik göstergelere dayanması, ortaya çıkacak kârlı değişimin ivmeli, en azından stabil olabilmesi noktasında önem arz etmektedir. AR-GE ve inovasyon, işletmelerde dünü savunmak yerine, aksine terk etmeyi (Drucker, Managing in the Next Society, 2012, s. 67), yeni bir performans boyutu yaratan değişimin maksatlı bir faaliyet olarak ölçümünü, performans ölçümünün ise metrik sisteme dayalı olmasını gerektirmektedir (Mcneill, 2011).

2.5.1. *İnovasyon performans göstergeleri*

İnovasyon, değişken bir yapı olduğundan ölçümü zor bir olgu olarak görülmekte (Eggink, 2012, s.1-2), bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır (Vermeulen & Jong, 2003). Yapılan literatür çalışmaları, ülkelerin inovasyon uygulama sonuçlarının ve ölçümlerinin zaruri olduğunu göstermektedir (Carayannis & Provance, 2008; Karaata, 2021). Türkiye’nin bu anlamdaki inovasyon performansının, çok da iyi olduğu söylenemeyebilir. Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index) 2020 raporuna bakıldığında, 34 puan almış, 51. sıraya yerleşmiştir. 2021

tahminlerine göre ise AR-GE harcamaları açısından 17. ülke olarak dünya sıralamasında yerini alacağı öngörülmektedir (Heney, 2021). Ülkelerde inovasyon performans karşılaştırılmalarında, inovasyon araştırmaları, bilgi, sistem dinamikleri, network, talep, yönetim, kümelenme, risk ve geri dönüş oranları, kıyaslama ve inovasyon kapasiteleri kullanılan parametreler olarak bilinmektedir (Ciric, Borocki, & Danijela, 2016, s. 52). Ayrıca personel sayısı, patent sayısı, yıl bazında buluş, faydalı model ve tasarım patent sayısı gibi farklı göstergelere ihtiyaç duyulduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Zabala-Iturriagoitia, Voigt, Gutiérrez-Gracia, & Jiménez-Sáez, 2007, s. 661; Neely, Filippini, Forza, & Vinelli, 2001, s.114).

2.6. AR-GE ve İnovasyon İlişkisi

AR-GE ve inovasyon faaliyetleri, birbirleriyle ilişkili, sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyine katkıda bulunan, ciddi kaynak isteyen, işletme performansını artıran faaliyetler olarak bilinmektedir (Çakın & Özdemir, s. 115). Bölgesel karakteristik özellikler, inovasyon ile AR-GE performansını şekillendirirken, AR-GE faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Broekel, 2012:162). AR-GE, parayı bilgiye dönüştürmekte; inovasyon ise bu bilgiden iş yaratma süreci olarak tanımlanmaktadır. İnovasyon; AR-GE çalışmaları sonucu üretilen bilginin, pazar ihtiyaçlarına göre sürdürülebilir ve ticari olarak uygulanabilir, çözümler ortaya koymasını ve multidisipliner yetkinliklerin entegrasyonunu gerektirmektedir. AR-GE, daha çok teknoloji ile ilgili, şirket içine odaklı olup, inovasyon ürün ve hizmetleri pazara daha hızlı sunan süreci anlatmaktadır. AR-GE, uzun sürelere yayılabilirken, inovasyonlar, ay veya yıllar gibi daha kısa sürede gerçekleşebilmektedir (Lindegaard, 2016). İnovasyonun temelleri, AR-GE üzerine kuruludur olup beraberinde ticarileştirme süreçlerini de kapsamaktadır. AR-GE, pazarda fırsat bulmak için araştırılırken, inovasyon, keşif veya bir fikrin bir yeniliği

temsili edip etmediğini kontrol etmektedir (Rahman, 2018). Kısaca inovasyon, AR-GE ve satışla bağlantılıdır. Bu noktada *AR-GE performansı* ile *inovasyon yönetimi* performansı arasında denge kurulması, sadece AR-GE odaklı çalışmak yerine, AR-GE inovasyon anlayışının birlikte kullanılması gerekmektedir (Çubukçu, 2016). AR-GE ve inovasyon performans ölçümü ilişkilerinin, inovasyon sürecinin araştırıldığı çalışma sayısının (Broekel, 2012, s. 155; Çakın & Özdemir, p. 115; Işık & Kılinc, 2011; Karadeniz, Yılmaz, & Yiğitbaşı, 2016; Zerenler, Türker, & Şahin, 2007; Kulatunga, Amaratunga, & Haigh, Performance Measurement Of Research And Development: A Literature Review, 2006, p. 361; Zabala-Iturriagoitia, Voigt, Gutiérrez-Gracia, & Jiménez-Sáez, 2007, p. 109), AR-GE merkezleri inovasyon endekslerinin, bölge ve il bazında yapılan çalışma sayısına nazaran daha fazla sayıda olduğu söylenebilir (Zerenler, Türker, & Şahin, 2007, s. 656; Çakır & Percin, 2013; Chen, Kou, & Fu, 2018). Bu nedenle AR-GE merkezleri performans ölçüm çalışmalarının artırılması elzem görünmektedir

2.7. AR-GE ve İnovasyon Performans Göstergeleri

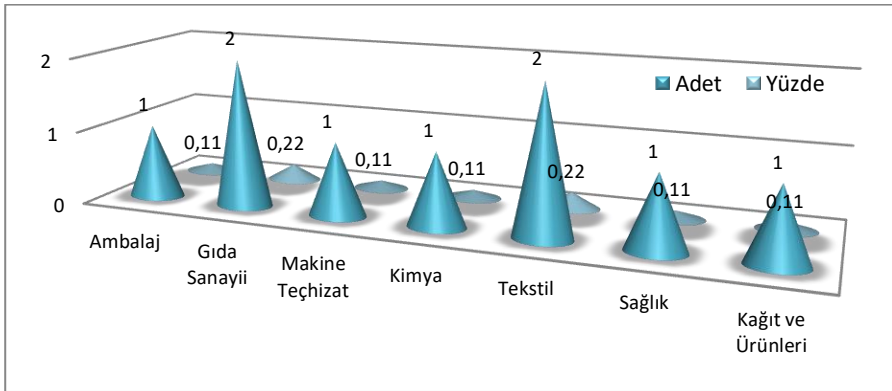
AR-GE'ye dayalı anketler, ilk kez 1950'de İngiltere'de, inovasyonla ilgili ilk tanımlamalar ise OECD ve Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından oluşturulan Yenilik (İnovasyon) Anketi (Community Innovation Survey, CIS, 1990) ve Oslo Klavuzuna (1992)'na göre yapılmıştır. Oslo Klavuzunun ABD'deki versiyonu olan Bogota Klavuzunda (2001) ise AR-GE ve inovasyona dayalı ölçümler birlikte geçmektedir (Akçomak & Kalaycı, 2016, s. 4-5). Dolayısıyla performansa dayalı AR-GE ve inovasyon ilişkisi için, anket tekniğinin kullanılmasının faydalı olacağı görülmüştür. Bu anlamda, ülkelerin, AR-GE ve inovasyon düzeylerinin kıyas ve ölçülmesinde kullanılan farklı göstergeler kullanılmaktadır. AR-GE ve inovasyon ölçümünde, AR-GE harcamaları/GSYİH oranı, finans kaynağı/AR-GE harcaması, kişi başına AR-GE harcaması, AR-GE faaliyetlerinde yer alan araştırmacı, bilim insanı

sayıları, makale yayın ve oranları, AR-GE insan kaynağı (Erdiñç, 2018, s. 42; Chen, Kou, & Fu, 2018, s. 109; Zabala-Iturriagoitia, Voigt, Gutiérrez-Gracia, & Jiménez-Sáez, 2007, s. 661), patent sayısı (Li, 2009, s. 338; Fritsch M & Slavtchev, 2010), buluş sayısı, faydalı model ve tasarım sayısı (Guo, 2008, s. 234; Chen & Guan, 2011, s. 336) gibi parametreler kullanılmaktadır. *Ölçümlerde algısal* (pazara ulaştırma performansı, kalite vb) ile *sayısal göstergeler* (yeni ürün sayısı, patent sayısı, inovatif ürünlerin satışının toplam satışa oranı, AR-GE harcamaları, çıkan yayın sayısı vb) diye temel olarak ikiye ayrılmanın söz konusu olduğu görülmektedir (Çalışır, AR-GE ve İnovasyon Performansı Ölçümü, 2017, s.12).

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Grafik 1’de Gaziantep AR-GE merkezlerine ilişkin sektörel bilgiler gösterilmektedir. Araştırma kapsamında AR-GE merkezlerinin yedi farklı sektöre dağıldığı görülmüştür.

Grafik 1. Gaziantep AR-GE Merkezleri

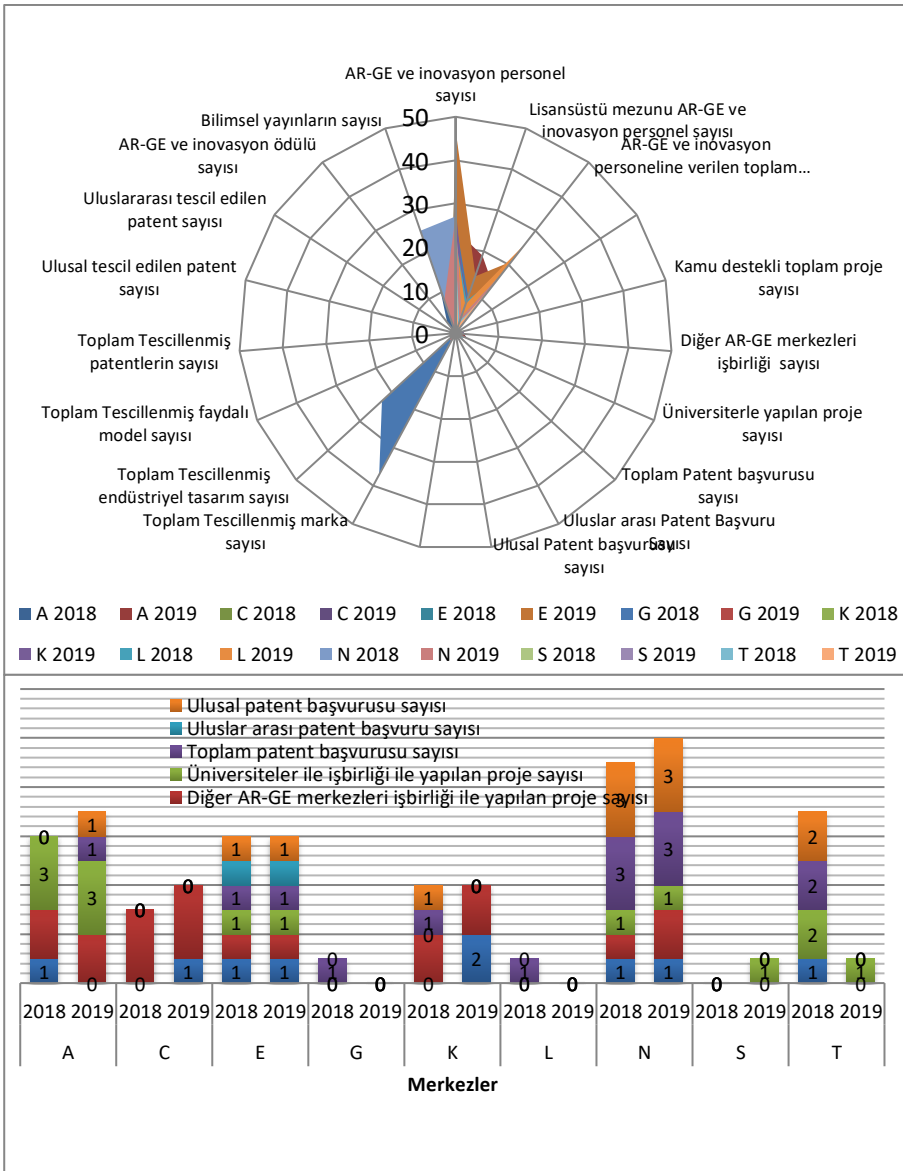

Merkezlerin yaklaşık yarısının (%44) tekstil ile gıda alanında faaliyet gösterdiği görülmektedir.

3.1. AR-GE Merkezleri İnovasyon Genel Performans Ölçümleri

AR-GE Merkezleri Performans Endeksi baz alınarak yapılan ölçümler sonucu elde edilen Gaziantep İli AR-GE Merkezleri Performans Düzeylerine ait veriler aşağıda Grafik 2.'de özetlenmiştir.

Grafik 2 AR-GE Merkezleri Performans Düzeyleri

AR-GE Merkezleri Performans Endeksi baz alınarak, yapılan ölçümler sonucu elde edilen, Gaziantep İli AR-GE Merkezleri Performans Düzeylerine ait veriler aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Gaziantep AR-GE Merkezleri Girdi, Süreç, Çıktı Performans Düzeyleri (2018-2019)

Sistem	AR-GE Merkezi	A		C		E		G		K		L		N		S		T	
	Yıl	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Girdi	AR-GE ve inovasyon personel sayısı	24	24	26	26	47	47	26	23	29	29	22	22	27	27	0	0	18	21
	Lisansüstü mezunu AR-GE ve inovasyon personel sayısı	11	19	3	6	11	14	9	8	5	7	8	7	4	4	0	0	3	2
Süreç	AR-GE ve inovasyon personeline verilen toplam eğitim sayısı	14	14	14	4	17	21	3	1	13	17	17	26	17	17	0	5	10	15
	Kamu (TÜBİTAK, İKA, KOSGEB vb.) destekli toplam proje sayısı	1	0	0	1	1	1	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	1	0
Süreç	Diğer AR-GE merkezleri işbirliği ile yapılan proje sayısı	2	2	3	3	1	1	0	0	2	2	0	0	1	2	0	0	0	0
	Üniversitele r ile işbirliği ile yapılan proje sayısı	3	3	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	2	1
Süreç	Toplam Patent başvurusu sayısı	0	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0	3	3	0	0	2	0
	Uluslararası Patent Başvuru Sayısı	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Ulusal Patent başvurusu sayısı	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	3	3	0	0	2	0
Toplam Tescillenmiş marka sayısı	1	0	0	0	1	1	37	0	17	0	0	0	0	0	2	0	0	4	0
Toplam Tescillenmiş endüstriyel tasarım sayısı	0	0	0	0	1	1	23	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0
Toplam Tescillenmiş faydalı model sayısı	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Tescillenmiş patentlerin sayısı	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çıktı Ulusal tescil edilen patent sayısı	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uluslararası tescil edilen patent sayısı	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ticarileştirilmiş radikal ürün sayısı	13	13	200	200	1	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	10	0
AR-GE ve inovasyon ödülü sayısı	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bilimsel yayınların sayısı	11	5	14	14	3	3	4	1	0	8	0	0	0	25	8	7	5	0	0

Kaynak: Yazarın çalışması

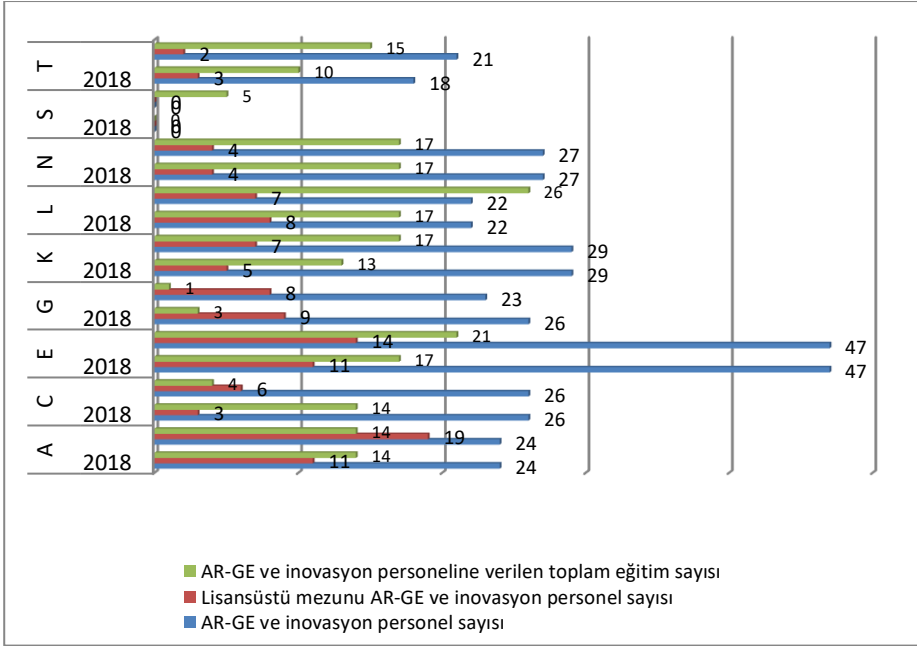
Tablo 2’de Gaziantep İlinde Faaliyet Gösteren AR-GE Merkezleri performans düzeyleri girdiler, süreçler ve çıktılar yer almakta ve bunların alt göstergelerine ilişkin rakamlar ve 2018-2019 yılları arasındaki değişimler görülmektedir.

3.2. AR-GE İnovasyon Girdi Ölçümleri

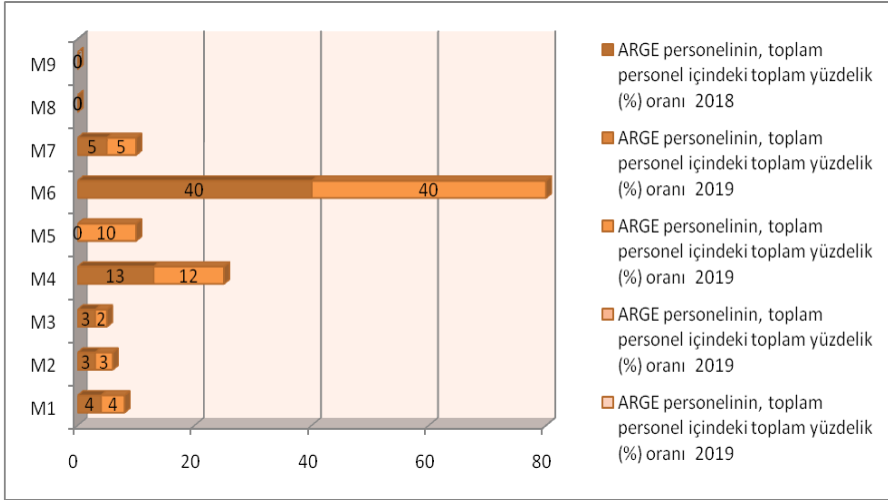
AR-GE merkezlerinde elde edilen, AR-GE Merkezleri Performans Endeksi'ne dayalı insan kaynağı ve öğrenme girdilerine ilişkin bilgiler Grafik 3 ve Grafik 4'de gösterilmiştir.

Grafik 3. AR-GE Merkezleri İnsan Kaynağı ve Öğrenme Girdi Ölçümleri

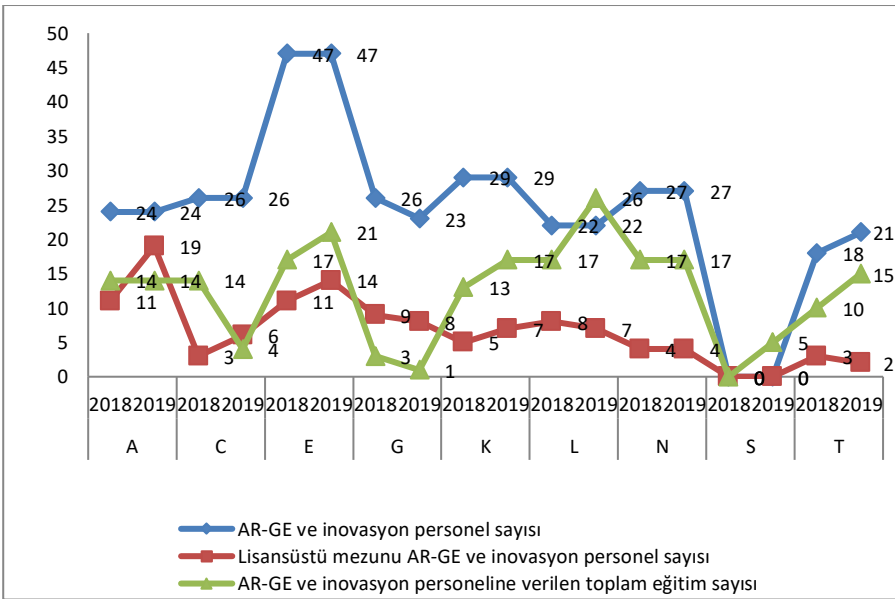

Grafik 4.'te ise Gaziantep ilinde faaliyet gösteren AR-GE merkezlerine ait AR-GE personel yüzdeleri yıllara göre verilmiştir.

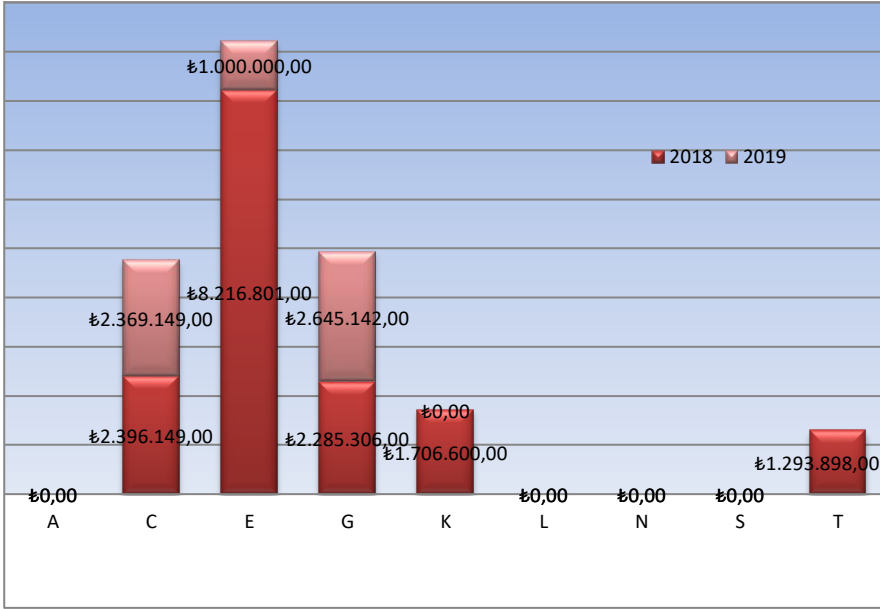
Grafik 4. Gaziantep AR-GE Merkezleri AR-GE Personel Oranları (2018-2019 Yılı)

Grafik 5. Gaziantep AR-GE Merkezleri İstihdam ve Öğrenme Girdileri

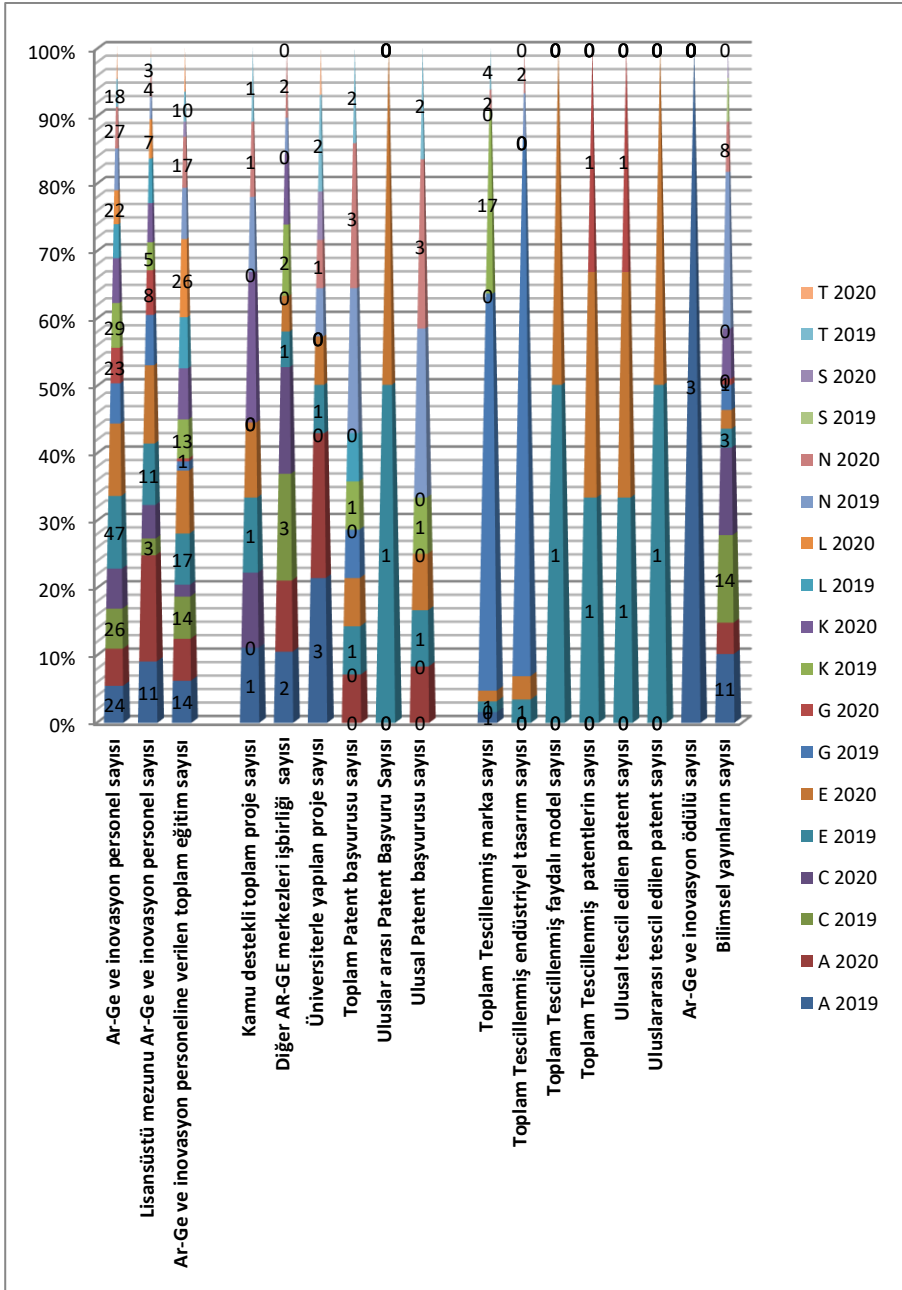
Buna göre, 2019 yılında genel olarak AR-GE personel sayısının ortalama 27 kişi olduğu görülmektedir.

Grafik 6. AR-GE Merkezleri AR-GE İnovasyon Yatırım Oranları (2018-2019 Yılı)

Grafik 6’da Gaziantep’te 2018-2019 yılları arasında faaliyet gösteren, AR-GE merkezlerinin yatırım tutarları verilmiştir. Bazı AR-GE merkezleri bu rakamı vermek istememişlerdir.

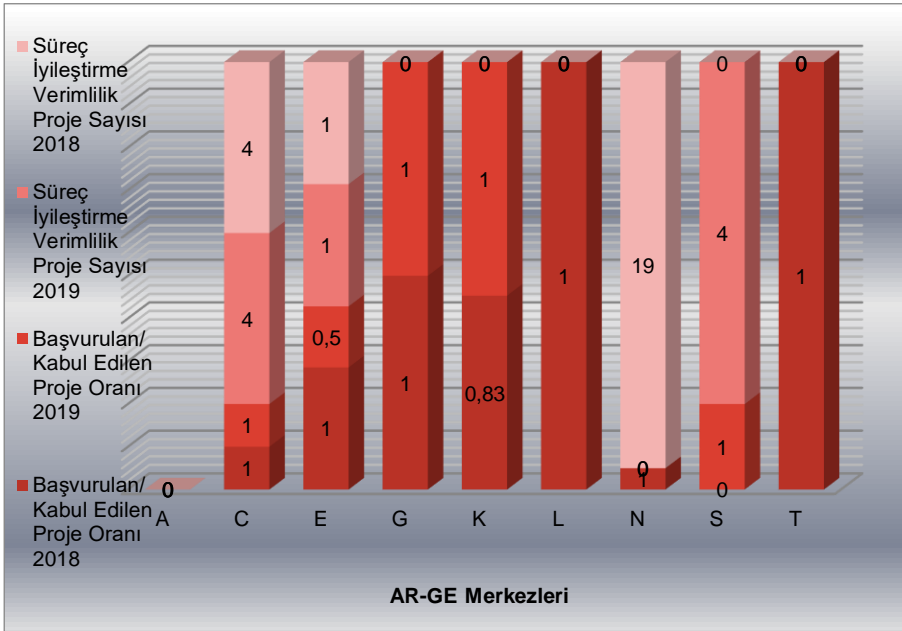
Grafik 7’de yer alan Gaziantep’te 2018-2019 yılları arasında faaliyet gösteren AR-GE merkezlerinin, AR-GE proje inovasyon döngüsü süreç performans rakamları verilmiştir. Gaziantep’te faaliyet gösteren 9 adet AR-GE merkezinin ulusal ve uluslararası patent başvuru sayısı ve oranları, toplamları, üniversiteler arası işbirliğine dayalı olarak yapılan proje sayıları ve diğer AR-GE merkezleriyle ortak yapılan işbirliği ve proje sayıları da görülmektedir.

Grafik 7 AR-GE Merkezleri Proje İnovasyon Döngüsü Süreç Performans Rakamları

Proje inovasyon çıktıları arasında Gaziantep AR-GE merkezlerinde yer alan 2018-2019 yıllarına ait tescillenmiş marka sayısı, faydalı model sayısı, endüstriyel tasarım sayısı, ticarileştirilmiş radikal ürün sayısı, kayıt altına alınmış patentlerin sayısı, AR-GE ve inovasyon ödülü sayısı, bilimsel sayıların sayısı verilmiştir.

Grafik 8. AR-GE Merkezleri Süreç İyileştirme ve Proje Verimlilik Oranları (2018-2019)

Grafik 8’de uygulanan süreç ve iyileştirme verimlilik proje sayısı, patent başvuru sayısı ve başvuru sayısı içinde kabul alan proje sayılarının oranları verilmiştir. Değerler arttıkça verimlilik düzeyi artmaktadır.

AR-GE merkezlerinde AR-GE Merkezleri Performans Endeksi’ne dayalı olarak elde edilen inovasyon faaliyetleri işbirliği ile rakamlarına ilişkin bilgiler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Gaziantep AR-GE Merkezleri ve İşbirliği Yapılan Üniversiteler

Merkez	Üniversite
A	Gaziantep Üniversitesi, SANKO Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, İnönü Üniversitesi
C	İTÜ, ODTÜ, SANKO Üniversitesi Almanya'dan Üniversitesi
E	Gaziantep Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi
G	Gaziantep Üniversitesi
K	Gaziantep Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, 9 Eylül Üniversitesi, Sütçü İmam Üniversitesi
L	Harran Üniversitesi
N	Gaziantep Üniversitesi / Erciyes Üniversitesi
S	Gaziantep Üniversitesi
T	Çukurova Üniversitesi, ODTÜ Gaziantep Üniversitesi

Kaynak: Yazarın Çalışması

Gaziantep AR-GE merkezlerinin, faaliyetleri sırasında Tablo 4'te adı geçen üniversiteler ile işbirliği yapmakta oldukları görülmüştür.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep'te faaliyet gösteren onbir AR-GE merkezinden dokuzunun, bölgesel AR-GE ve inovasyon faaliyetlerine ilişkin verimliliğinin tahmin edilmesi, işbirliği yoğunluğu, girdi, süreç ve çıktı ilişkilerinin analiz edilmesidir. Bu amaçla, 2018-2019 yılı Gaziantep ili AR-GE merkezleri ve inovasyon faaliyet verileri, 2019 yılında toplanmış, ampirik uygulamadan sonra, nicel yöntemlerden olan, daha önce yapılmış çalışmalara paralel ve literatüre dayalı olarak, betimsel analiz yapılmıştır. Çalışma, bölgesel anlamda AR-GE ve inovasyon merkezlerinin performanslarını ölçmeyi hedeflemiş, performans göstergeleri, işbirliği yoğunluk seviyeleri hakkında ayrıntılı bir tartışma alanı sağlamış ve literatüre katkıda bulunmuştur. Merkezlere yüksek AR-GE girdileri sağlandığı takdirde, inovasyon konusunda yeterliliğe daha yatkın oldukları ve inovatif ürün sayısının arttığı

görülmüş, literatür tarafından desteklenmiştir (Broekel, 2012, s.173). Çalışma sonucunda, AR-GE merkezlerindeki çıktı göstergelerinin, istihdam edilen AR-GE yüksek lisans eğitim düzeyindeki, personel sayısı ile orantılı olarak arttığı görülmüştür. Literatürde AR-GE faaliyetleri ile beşeri kaynak gücü ve etkinlik göstergeleri (patent, bilimsel makale sayısı) arasında ciddi doğrusal ilişki olduğu bilindiğinden (Çakın & Özdemir, s. 118; Santamaría, Nieto, & Barge-Gil, 2010, s. 108-109) bu durum literatür tarafından desteklenmiştir. Gaziantep AR-GE merkezlerinin tekstil, gıda, ayakkabı, halı, makine, metal ve kimya sektörlerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırma merkezleri ile kurumlar arası işbirliğinin fazla olması, iyi bir gösterge olarak nitelendirilirken (Camagni, 1991, s. 121), yeterli ve dengeli işbirliklerinin, inovasyona neden olduğu, ancak merkezlerdeki sektörel ortalamanın üzerinde yapılan işbirliklerinin ise tam aksine, verimliliği, olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Broekel, 2012, s.172). Bu çalışmaya göre ise ortalama altı işbirliklerinin, AR-GE inovasyon merkezlerindeki çıktı sayısını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. İşbirliği sayılarının, ortalama altında olması, sektörel yığılmanın varlığı, ticarileşen ürün sayısı fazlalığı, buna karşın düşük patent ve düşük marka sayısı bölgenin kendine özgü karakteristiği olarak tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan AR-GE merkezleri, işbirliği kapsamında en çok Gaziantep Üniversitesi'ni tercih etmişlerdir. Bu durum, coğrafik yakınlığın avantaj sağladığını, AR-GE merkezleri faaliyetlerinin karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiğini, bölgede faaliyet gösteren AR-GE merkezleri ile üniversite ilişkilerinin önemini göstermekte ve literatür tarafından desteklenmektedir (Broekel, 2012, s.155 ; Valentín, 2002, s. 37). Coğrafik farklılıkların yerel tabanda ulaşım ve tespit sıkıntısına yol açtığı, dolayısıyla bölgesel sorunların üstesinden gelme noktasında bölgeye özgü çözümlerin gerektirdiği görülmüş, bu sonuç da literatürle uyum sağlamıştır (Çakın & Özdemir, s. 115; Bathelt, Malmberg, & Maskell, 2004, s. 44). Bu bağlamda, AR-GE merkezlerindeki etkileşimi artırmak,

aynı il içerisinde bu coğrafyaya özgü daha fazla inovatif ürün/marka/patent/hizmet başarısı elde edebilmek, bunun için politikalar geliştirmek, teşvikler ve yeni yatırım alanlarını cazip kılan yardımcı stratejiler üretmek, bölgesel ve bölgeler arası AR-GE merkezleri işbirliklerinin tamamlayıcılığını ve yoğunluğunu artırmak gerekmektedir (Broekel, 2012, s.175-176). Bölgede, özellikle AR-GE işbirliğinin, tamamlayıcı unsurları olan üniversite ayağı, kamu desteği ve belirlenecek politikaların öncelikli ve acil konular olduğu görülmektedir. Bu sonuç, literatürle uyum içerisindedir (Valentín, 2002, s. 37; Kang & Hayoung, 2012, s. 68). Ayrıca bölgenin arzu edilen araştırma düzeyinden geride kaldığı gözlemlenmiş, ildeki AR-GE merkezlerinde bölgeye has sektörel yoğunluk dikkat çekmiştir. Merkezlerin yaklaşık yarısının, tekstil ve gıda alanında faaliyet gösterdiği görülmüştür. Bölge karakteristiği olarak, belli başlı bir-iki AR-GE merkezinde, kümelenmenin sonucu olarak, bilimsel yayın ve katılımların, ticarileştirilmiş ürün, tescillenmiş ve endüstriyel tasarımlı ürünlerin, dar bir alana yayıldığı görülmüştür. Bölgedeki radikal ürün sayısında artış ve ticarileştirilme için, merkezler arasındaki işbirliklerinin, özellikle ortak AR-GE merkezlerinin kurulması, böylelikle maliyetlerin aşağı çekilerek, potansiyel ürün yelpaze genişliğinin sağlanması ve araştırmaların önünün açılması gerekmektedir.

Çalışmada, bir diğer dikkat çekici nokta ise ticarileştirilmiş 200 adet ürünü bulunan AR-GE merkezlerinde dahi “ulusal ve uluslararası patentli ürün sayısı”nın düşüklüğüdür. AR-GE harcamaları ve patent sayılarının, OECD ve AB ülkeleriyle kıyaslandığında daha az sayıda olduğu görülmüş ve bu durum literatürle paralellik göstermiştir (Mercan, Göktaş, & Gömlüksiz, 2011, s. 27-29). Buna karşın tescillenmiş marka sayısının, tescillenmiş endüstriyel tasarım sayısı fazla olan AR-GE merkezlerinde daha fazla olduğu, endüstriyel tasarımın markalaşmayı kolaylaştırarak katkı sağladığı tespit edilmiştir. AR-GE merkezlerinin, neden patent alamadıklarının, varsa, yaşadıkları zorlukların neler olduğunun araştırılması önem arz etmektedir. Patent alma, merkezler açısından, rekabet unsuru olarak hayati

önem taşıdığından, yurtdışı kökenli ve AR-GE merkezlerinin de içinde yer aldığı, konsorsiyumlarla birlikte kamusal çözümlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, AR-GE merkezlerinin birinde ilginç bir durum tespiti yapılmıştır. AR-GE merkezleri arasında, 2019 yılında hiçbir faaliyet göstermemiş, bir adet merkezin var olduğu ve durumun kimse tarafından sorgulanmadığı görülmüştür. Bu tespit, ciddi bir sorunun varlığına delalet etmekte, yatırım ve teşvik alan merkezlerin denetimlerinde, büyük bir eksikliğin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Faaliyet göstermeyen AR-GE merkezlerinin, neden faaliyet göstermediklerinin altında yatan temel nedenler ile gerekçelerinin araştırılması, zorunlu ve ivedi şekilde ele alınması gereken bir konu olarak görülmektedir.

Ayrıca başvuru sayısı içinde, kabul alan proje sayılarının ve öz kaynak kullanım oranlarının, yüksek olduğu görülmüştür. Bu iki durum, AR-GE merkezlerinin finansman kaynaklarını çok iyi bilmediklerinin, proje yeterlilik/koşullarını ise iyi bildiklerinin ya da sadece emin oldukları projelere başvurduklarının göstergesi olabilir. Merkezlerin, sadece yurt içi değil, yurtdışı projelerle ilgili daha fazla bilgilendirilip, nicelik ve nitelik artışı, inovatif ve finansman sağlayıcı projelere başvurabilmelerini sağlamak gerekmektedir. Bunun için il bazında teşvik ve tanıtım programlarının yapıldığı, kamu kurum ve kuruluşların birlikte yer aldığı, ortak noktaların kurulması, tavsiye edilmektedir.

Çalışma sırasında, AR-GE merkezlerinin, veri beyanından çekindikleri ve kaygılandıkları görülmüştür. Edinilen gözlem sonucuna göre, AR-GE merkezlerinden doğru ve düzenli verilerin elde edilebilmesi için, daha çok şeffaflığı teşvik edici politikaların geliştirilmesi, ortak bir veri tabanı oluşturulması, akademisyenlere veya araştırmacılara erişim izni sağlanması ve ilaveten farklı kalemleri ihtiva eden bütçelerin ayrılması önerilmektedir.

Özellikle AR-GE merkezlerinde gerçekleşen faaliyetlerde (GEDİ, GII gibi) inovasyon ölçüm endekslerinin kullanılması, endeksler geliştirilerek durum tespitlerine göre değişiklikler yapılması, yenilikler ve stratejiler geliştirilmesi faydalı olacaktır. Zira metrik ölçümler sonucunda geliştirilecek stratejilerin, pazar payı ve kar maksimizasyonu artışına, katkı sağladığı bilinmektedir (Oyman, 2009, s.74). Ayrıca kamuda ayrılan bütçelerle ve inovasyon performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, piyasa aktörlerine rehber olunmasının önemli bir sosyo-ekonomik strateji ve politika aracı olduğu görülmektedir (Yavuz, Albeni, & Göze Kaya, 2009, s. 72). Şayet hükümetler bu durumu iyi değerlendirebilirlerse, hem ülke ekonomisine katkı sağlayacak, hem de başarılı şekilde seçmene ulaşabilecekleri politik bir araç elde etmiş olacaklardır. AR-GE merkezleri ve kamu ortaklık stratejilerinin; AR-GE çabalarını daha başarılı kıldığı, pazar temelli süreç inovasyonları geliştirdiği, aralarında pozitif ilişki olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Santamaría, Nieto, & Barge-Gil, 2010, s. 91). Bu nedenle, gerek politika gerekse ekonomi açısından, AR-GE merkezlerinde gerçekleşen faaliyetlere yönelik performans ölçümü, denetimi ve sürekliliği önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, bazı sınırlılıklar söz konusudur. Çalışma sadece girdi (insan kaynakları ve öğrenme), süreç (proje ve inovasyon döngüsü, sınaî mülkiyet başvurusu, sınaî mülkiyet hakkı) ve çıktı (ürün, finansal çıktı, başarı) konularını ele almış ve Gaziantep ili AR-GE merkezleri ile sınırlı kalmıştır. Söz konusu AR-GE merkezleri ve inovasyon faaliyet performanslarını etkileyen, gözlemlenememiş birçok faktör olduğu bilinmektedir (Giuri & Mariani, 2005, s. 13). Dolayısıyla makale, çalışmadaki değişkenlerle sınırlı kalmıştır.

Bu çalışmada, AR-GE merkezleri faaliyet ölçümlerinde ülkeler ve bölgesel farklılıkların keskin şekilde, belirginleştiği görüldüğünden, AR-GE merkezleri performans ölçümlerinde, global (global ve lokal) faktörlerin birlikte ele alınması, ancak değerlendirmenin ise o bölgeye özgü olması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akçomak, I. S., & Kalaycı, E. (2016). *AR-GE ve Yeniliğin Ölçümü ve AR-GE ve Yenilik Anketi Verilerinin Arastırmada Kullanılması*. Temmuz 17, 2021 tarihinde <http://stps.metu.edu.tr/sites/stps.metu.edu.tr/files/WP%2016%3A03.pdf> adresinden alındı
- Akyılmaz, B. (2021a). *Robot Üretim Sistemleri ve Nesnelerin İnterneti*. Teknoloji Destekli Güncel Üretim Uygulamaları (s. 22-45). içinde Eğitim Yayınevi.
- Akyılmaz, B. (2021b). Yapay Zekâ Temelli Gözetim Teknolojileri ve Pazar İlişkisi. In Dijital Pazarlamada Güncel Araştırmalar (pp. 81-101). Artikel Akademi.
- Akyılmaz, B. (2021c). Foreign Direct Investment Barriers in Gaziantep From The Perspective of Syrian Entrepreneurs. II. Ulusal uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi. IASOS.
- Akyılmaz, B. (2021d). The Reasons Why Businesses Not To Do E-Commerce: Business Behaviour During The Covid-19 Period. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 37, s. 187-205.
- Allen, J. (2018, Temmuz 08). *Quora*. Temmuz 10, 2021 tarihinde What is the importance of R&D (research and development) to innovation?: <https://www.quora.com/What-is-the-importance-of-R-D-research-and-development-to-innovation> adresinden alındı
- Barge-Gil, A., Jesús Nieto, M., & Santama, L. (2011, Nisan). Hidden innovators: The role of non-R&D activities. *Technology Analysis and Strategic Management DOI: 10.1080/09537325.2011.558400* , 415-443.
- Bathelt, H., Malmberg, A., & Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledgecreation,,28(1),pp.31–56. *Progress in Human Geography* , 28 (1), s. 31-56.
- Baykul, A., Oruç, K. O., & Dulup, M. A. (2016). Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yönetici Şirketlerinin AR-GE Ve Yenilikçi Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 16 (16).
- Belgin, Ö., & Apaydın Aşşar, B. (2019). Türkiye’de Bölgeler Ve İller Düzeyinde AR-GE Ve Yenilik Performansinin Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Ölçülmesi. *Verimlilik Dergisi* , 27-48.
- Broekel, T. (2012). Collaboration Intensity and Regional Innovation Efficiency in Germany—A Conditional Efficiency Approach. *Industry and Innovation* , 19 (2), 155-179.

- Broekel, T. (2012). Collaboration Intensity and Regional Innovation Efficiency in Germany—A Conditional Efficiency Approach. *19* (2), s. 155-179.
- Camagni, R. (1991). *Local "milieu", uncertainty and innovation networks: towards a new dynamic theory of economic space*, in: R. Camagni (Ed) *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. London and New York: Belhaven Press.
- Carayannis, E. G., & Provan, M. (2008). Measuring firm innovativeness: towards a composite innovation index built on firm innovative posture, propensity and performance attributes. *International Journal of Innovation and Regional Development* , 1 (1), p. 90.
- Chen, K., & Guan, J. (2011). Mapping the innovation production process from accumulative advantage to economic outcomes: a path modeling approach. *Technovation* , 7, s. 336-346.
- Chen, K., Kou, M., & Fu, X. (2018). Evaluation Of Multi-Period Regional R&D Efficiency: An Application Of Dynamic Dea To China's Regional R&D Systems. *Omega* , 74, 103-114.
- Ćirić, D., Borocki, J., & Danijela, G. (2016). Methodologies For Measuring Innovation Performances Conference: 7 th International Conference on Mass Customization and Personalization in Central Europe (MCP-CE 2016) Mass Customization and Open Innovation. (s. 21-23). Novi Sad, Serbia.
- Çakın, E., & Özdemir, A. Bölgesel Gelişmişlikte AR-GE ve İnovasyonun Rolü: Dematel Tabanlı Analitik Ağ Sureci (DANP) ve TOPSIS Yöntemleri ile Bölgearası Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 30 (1), 115-144.
- Çakır, S., & Percin, S. (2013). AB Ülkeleri'nde Bütünleşik Entropi Ağırlık- TOPSIS Yöntemiyle AR-GE Performansının Ölçülmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , XXXII (1), 77-95.
- Çalışır, F. (2017). Temmuz 08, 2021 tarihinde AR-GE ve İnovasyon Performansı Ölçümü: <https://docplayer.biz.tr/31777776-AR-GE-ve-inovasyon-performansi-olcumu-prof-dr-fethi-calisir.html> adresinden alındı
- Çalışır, F. (2017). *AR-GE ve İnovasyon Performansı Ölçümü*. Temmuz 08, 2021 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/31777776-AR-GE-ve-inovasyon-performansi-olcumu-prof-dr-fethi-calisir.html> adresinden alındı
- Çiçek, H., & Onat, O. K. (2012). İnovasyon Odaklı Faaliyetlerin Firma Performansına Etkisinin Veri Zarflama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 4 (7), 46-53.

- Çubukçu, A. (2016). *AR-GE İnovasyon İlişkisi: Hangisi daha önemli?* (<http://www.acubukcu.com/AR-GE-inovasyon-iliskisi-hangisi-daha-onemli/>, Dü.) AR-GE İnovasyon İlişkisi: Hangisi daha önemli? adresinden alınmıştır
- Drucker, P. (2021). *Drucker Institute*. Temmuz 10, 2021 tarihinde Drucker Prize Resource Library: <https://www.drucker.institute/drucker-prize-resource-library/> adresinden alındı
- Drucker, P. (2014). *Innovation and Entrepreneurship*. Routledge.
- Drucker, P. (2012). *Managing in the Next Society*. Routledge.
- Ebbert, C. (2020, Temmuz). *Quora*. Ağustos 14, 2021 tarihinde <https://www.quora.com/What-benefits-can-innovation-bring>: <https://www.quora.com/What-benefits-can-innovation-bring> adresinden alındı
- Eggink, M. E. (2012). Innovation system performance: How to address the measurement of a system's performance. , 2012, 1–9. *Journal of Innovation & Business Best Practices* .
- Ekinci ve Akyılmaz (2020) *The Last Technological Innovations And Its Effects On Growth Process, Labor Market And Society*. Livre de Lyon. France
- Erdinç, T. (2018, Ekim). AR-GE VE İNOVASYONDA TÜRKİYE. *MÜHENDİS ve MAKİNA güncel* , s. 37-53.
- Ersoyak, E. B., & Ozcan, S. (2019). *A Performance Measurement System for the R&D Activities in The Software Sector*. Temmuz 16, 2021 tarihinde Research Portal: https://researchportal.port.ac.uk/portal/files/12257320/A_Performance_Measurement_System.pdf adresinden alındı
- Fritsch M, M., & Slavtchev, V. (2010). How does industry specialization affect the efficiency of regional innovation systems? *The Annals of Regional Science* , 45 (1), s. 87-108.
- Giuri, P., & Mariani, M. (2005). Everything you always wanted to know about inventors (but never asked): evidence from the Patval-EUsurvey, . (L. I. LEM Working Paper Series, Dü.) Pisa.
- Guo, B. (2008). Technology acquisition channels and industry performance: an industry-level analysis of Chinese IAR-GE-and medium-size manufacturing enterprises. *Research Policy* , 2, s. 194-209.
- Heney, P. (2021, Şubat 21). *R&D World* . Ağustos 15, 2021 tarihinde 2021 Global R&D Funding Forecast released: <https://www.rdworldonline.com/2021-global-rd-funding-forecast-released/> adresinden alındı

- Hu, J.-L., Tsung-Fu, H., Fang-Yu, Y., & Chi-Liang, L. (2010). Efficiency of Science and Technology Industrial Parks in China. *Journal of Management Research* , 10 (3), s. 151-166.
- INSEAD . (2010). *Global Innovation Index 2009-10* .
http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/reports/2009-10/FullReport_09-10.pdf.
- Işık, N., & Kılınc, E. C. (2011). Bölgesel Kalkınma'da Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (2), 9-54. , 6 (2), 9-54.
- Kang, K.-N., & Hayoung, P. (2012). Influence of government R&D support and inter-firm collaborations on innovation in Korean biotechnology SMEs. *Technovation* , 32 (1), s. 68-78.
- Karaata, E. S. (2021). *İnovasyonun Ölçümünde Yeni Arayışlar*. Ağustos 18, 2021 tarihinde Kalıp Dünyası:
<https://kalipdunyasi.com.tr/tr/arsiv/2017/93/inovasyonun-olcumunde-yeni-arayislar.html> adresinden alındı
- Karadeniz, Y., Yılmaz, M., & Yiğitbaşı, M. (2016). İnovasyon İndeksi Yardımıyla Türkiye'de İllerin Rekabetsizlik Analizi: Düzey-III Orneği. *Sosyoekonomi Dergisi* , 24 (30), 71-90.
- Kerssens-van Drongelen, I. c., & Bilderbeek, J. (1999). R&D performance measurement: more than choosing a set of metrics. *R&D Management* , 29 (1), 35-46.
- Kulatunga, U., Amaratunga, D., & Haigh, R. (2006). *Performance Measurement Of Research And Development: A Literature Review*. Temmuz 16, 2021 tarihinde <https://www.irbnet.de/daten/iconda/06059011780.pdf> adresinden alındı
- Lacey, J. (2018, Aralık 29). *Quora*. Temmuz 10, 2021 tarihinde What is the relationship between research and development?:
<https://www.quora.com/What-is-the-relationship-between-research-and-development> adresinden alındı
- Li, X. (2009). China's regional innovation capacity in transition: an empirical approach. *Research Policy* , 38 (2), s. 338-57.
- Lindegaard, S. (2016, Eylül 27). *What is the Difference Between R&D and Innovation?* Temmuz 09, 2021 tarihinde LinkedIn:
<https://www.linkedin.com/pulse/what-difference-between-rd-innovation-stefan-lindegaard/> adresinden alındı

- Marcus, M. (2018, Mayıs 20). *Quora*. Temmuz 10, 2021 tarihinde What is the difference between research and development?: <https://www.quora.com/search?q=Research%20and%20Development> adresinden alındı
- Mcneill, J. (2011). *Quora*. Ağustos 10, 2021 tarihinde <https://www.quora.com/What-exactly-is-innovation-and-why-is-it-important> adresinden alındı
- Mercan, B., Gökaş, D., & Gömleksiz, M. (2011). AR-GE Faaliyetleri ve Girişimcilerin İnovasyon Üzerindeki Etkileri: Patent Verileri Üzerinde Bir Uygulama”, *PARADOKS Ekonomi. Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7 (2), 27-44.
- Mohannak, K. (2007). Innovation networks and capability building in the Australian high-technology SMEs. *European Journal of Innovation Management* <http://doi.org/10.1108/14601060710745279>, 10 (2), s. 236-251.
- Neely, A., Filippini, R., Forza, C., & Vinelli, A. (2001). A framework for analysing business performance, firm innovation and related contextual factors: perceptions of managers and policy makers in two European regions. *Integrated Manufacturing Systems*, 12 (2), s. 114-124.
- OECD, Organisation For Economic Co-Operation And Development. (2002). Frascati Manual, Proposed Standard Practice For Surveys On Research And Experimental Development). *Research and experimental development (R&D)*.
- Oyman, S. (2009). Stratejik Yönetim Sürecinde Performans Ölçümü Ve Dengeli Sonuç Kartı Uygulaması İçin Bir Değerlendirme. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Pontus Lindquist, A. L. (2016). A performance measurement framework for R&D activities Increasing transparency of R&D value contribution. Master of Science Thesis INDEK 2016:93 Industrial Management SE-100 44 Stockholm.
- Rahman, L. (2018, Nisan 18). *Quora*. Temmuz 10, 2021 tarihinde How are R&D management and innovation management related?: <https://www.quora.com/How-are-R-D-management-and-innovation-management-related> adresinden alındı
- Resmi Gazete*. (2016, Eylül 30). Temmuz 09, 2021 tarihinde 5746 Sayılı Araştırma, Geliştirme Ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun Genel Tebliği (Seri No: 6) Sayı : 29843:

<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160930-13.htm>
adresinden alındı

- Santamaría, L., Nieto, M. J., & BAR-GE-Gil, A. (2010). The Relevance of Different Open Innovation Strategies for R&D Performers. *Cuadernos de Economía y Dirección de la Empresa*, 45, diciembre, 45 (4), s. 91-112.
- Santamaría, L., Nieto, M. J., & BAR-GE-Gil, A. (2010). The Relevance of Different Open Innovation Strategies for R&D Performers. *Cuadernos de Economía y Dirección de la Empresa*, 45, diciembre, 45, s. 093-114.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). Temmuz 08, 2021 tarihinde AR-GE, Tasarım Merkezleri ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB): <https://www.sanayi.gov.tr/AR-GE-tasarim-merkezleri-ve-tgb> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı*. 2019-2023 AR-GE Ve Yenilik Ekosisteminin Güçlendirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Ünal, T., & Seçilmiş, N. (2013). AR-GE Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), s. 12-25.
- Valentín, E. M. (2002). A theoretical review of co-operative relationships between firms and universities. *Science and Public Policy*, 29 (1), s. 37-46.
- Vermeulen, P. A., & Jong, J. (2003). Innovation in SMEs : An empirical investigation of the input-throughput-output-performance model . (No. N200302). *Zoetermeer: EIM Business and Policy Research* .
- Wu, W.-G., Fei, X., & Ming, Z. (2010). A study on the operation of Chinese university science park based on DEA-Tobit model. *2010 IEEE 17th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*, s. 1136-1140.
- Yavuz, A., Albeni, M., & Göze Kaya, D. (2009). Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (3), s. 65-90.
- Zabala-Iturriagoitia, J. M., Voigt, P., Gutiérrez-Gracia, A., & Jiménez-Sáez, F. (2007). Regional innovation systems: how to assess performance. *Regional Studies*, 41 (5), s. 661-672.
- Zerenler, M., Türker, N., & Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) ve Yenilik İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 653-667.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The performance of R&D and innovation centers needs to be measured and evaluated at an activity level. Although R&D management and control are thought to be seemingly impossible, effective implementation of innovation and R&D policies is important in terms of achieving sustainable competitive advantage in the global. There is also a need for auditing of inputs, processes, and outputs, and reliable relevant metrics to encourage research and development. This research aims to provide additional information about the metric systems used with innovation and performance situation analysis at the activity level of R&D centers, and also to contribute to the identified gap in the existing knowledge about Gaziantep R&D centers. In the research, the R&D-innovation measurement index was used, the answer to the question of how the performance of R&D centers was affected was sought, and the performance change and performance measurement diversity at the input, process and output level in R&D, and innovation practices were investigated in between 2018-2019 years.

Method

The main population of the study is 11 R&D centers operating in Gaziantep, and the sample includes nine R&D centers. In the study, data for the performance measurement of R&D centers were collected empirically using the online survey technique with the quantitative method and descriptive analysis was made. Variables used are input (human resource, investment, learning), process (idea and innovation cycle) T.C. Ministry of Industry and Technology, 2021) outputs (industrial property application, product, financial output, and success) (Çalışır, 2017, p. 17). The survey questions were inspired by the studies of R&D Centers Performance Index and Çalışır (2017:17) and appropriate questions were selected. However, since some data could not be obtained completely from R&D centers, some suitable indicators in the index were selected and some new indicators were added. Then, engineers, project specialists, quality control and factory managers, R&D center coordinators, and senior managers were interviewed in nine R&D centers. The study is limited to 11 R&D centers in Gaziantep and 9 R&D centers that provide feedback to surveys. In addition, focusing on continuous activities in the daily functioning of R&D centers and research questions constitute the limits of this study.

Findings (Results)

It has been observed that there is a serious linear relationship between the activities of R&D centers and human resource power and efficiency indicators (patent, number of scientific articles). It has been found that when high R&D inputs are provided to the centers, more innovation is achieved, the contribution of the education level of the personnel and the number of training provided is high, the number of cooperation between the R&D centers and the university and the public is low or below average. Sectoral agglomerations have occurred in R&D centers, especially in the fields of textile and food. In addition, the number of commercialized products, registered and industrial designed products; It has been determined that scientific publications and participants have shifted to one or two R&D centers. R&D expenditures and the number of patents are less when compared to OECD and EU countries. Despite this, the number of projects that were accepted among the number of applied projects was high. It was observed that they were afraid and worried about giving information while collecting data from R&D centers.

Conclusion and Discussion

The study observed a unique characteristic of the region and drew attention to the diversity of regional problems. Since the below-average collaborations affect the number of outputs in R&D innovation centers negatively, it is necessary to increase collaborations and follow policies in this direction. Especially the preference of nearby universities for cooperation shows that geographical proximity provides an advantage and that the activities of R&D centers mutually shape each other. In addition, the high number of registered trademarks in R&D centers with a high number of registered industrial designs can be considered as an indicator of the registration-branding relationship. We can say that industrial design contributes to branding. In addition to this, it is necessary to investigate why the R&D centers do not (be) obtain a patent or what difficulties they have if any. Among the number of projects applied for in R&D centers, the number of projects accepted was high, but when the numbers were considered, the low numbers drew attention. It has been observed that R&D centers are hesitant and concerned about data declaration. For this reason, it is recommended that a common database be developed and opened to researchers and academicians, and public support and assurance should be given for this.

The fact that there is almost no IAR-GE-scale research on information and performance measurement for Gaziantep R&D centers is seen as an obstacle to efforts towards the problems and solutions of R&D centers. For this reason, the study is important research conducted to contribute to the solution in terms of the situation analysis between Gaziantep R&D centers and innovation indicators

and the deficiencies in data collection and evaluation in the methodology. R&D innovation; when innovation is considered as a special tool of entrepreneurship, it is important to systematically measure performance-related changes and to be based on metric indicators, so that socio-economic indicators can be stable.

OSMANZÂDE AHMED TÂ'İB'İN “GEVHER-İ YEKTÂ”SINDA

BİRLEŞİK FİİLLER*

Gül Yılmaz ÇAL*

Öz

18. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı şair, biyografi yazarı ve münşilerinden olan Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, edebiyat dünyasında daha çok Tâ'ib adıyla tanınmaktadır. Tâ'ib'in çeşitli konularda yazılmış eserlerinin yanı sıra münşeati da vardır.

Bu makalede, Tâ'ib'in münşeatinde “ednâdan alâya”, “alâdan ednâya” ve “akrandan akrana” şeklinde üç bölüm hâlinde verilen mektuplar ile “Hatime” bölümünde tehniyetname, teşekkürname, tesliyetname ve ruk'a başlıklarıyla verilen altmış sekiz mektup örneğinde tespit edilen birleşik fiiller, taşıdıkları yapı özelliklerine göre tasniflenmeye çalışılmıştır. Böylelikle 18. yüzyıla ait Arapça ve Farsça kelime ve yapıların yoğun bir şekilde kullanıldığı bir metinde birleşik fiil gruplarının nasıl işletildiği, kullanım sıklığı tespit edilerek dönemin dil kullanımına örnek gösterilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, Münşeati, Gevher-i Yektâ, birleşik fiil.

*Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanan Osmanzâde Tâ'ib Ahmed'in Münşeati “Gevher-İ Yektâ” (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme ve Türkçe Kelime Grupları) adlı çalışmadan üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gul.yilmaz@erdogan.edu.tr

COMPOUND VERBS OSMANZÂDE AHMED TÂ'İB'S "GEVHER-İ YEKTÂ"

Abstract

Classical Turkish Literature in the 18th century poet, biographer and one of the Osmanzâde Ta'ib Ahmet, known for its more Tâ'ib name in the literary World. In addition to Taib's works on various subjects, he also has a münşeat.

In this article, the letters given in three parts as "ednâdan alâya", "alâdan ednâya" and "akrandan akrana" in Tâ'ib's discussion, and the compound verbs determined in the examples of the sixty-eight letters with the titles tehniyetname, teşekkürname, tesliyetname and ruk'a in the section "Hatime". It has been tried to be classified according to their building features. Thus, in a text belonging to the 18th century, in which Arabic and Persian words and structures were used extensively, it was aimed to Show how the compound verb groups were operated, their frequently of use and the use of the language of the period.

Key Words: Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, Münşeat, Gevher-i Yektâ, compound verb.

1. GİRİŞ

1.1. Osmanzâde Ahmed Tâ'ib ve Eserleri

Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, 18. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı şair, biyografi yazarı ve münşilerindendir. Asıl adı Ahmed olmakla birlikte edebiyat dünyasında daha çok Tâ'ib adıyla tanınmaktadır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte doğum yeri İstanbul'dur (Çapan, 2005: 114; Erdem, 1994: 50; İnce, 2005: 251; Özcan, 1989: 562; Özcan vd., 2013: 1385). Abdülkadir Karahan'a göre, H.1089 (M.1678) tarihinde mülâzemet payesine eriştiği; H.1127 (M.1715) tarihinde

Tâ'ib'in İstanbul yangını sonucunda düştüğü kötü durumdan sonra terfi için muhtemelen şeyhülislama yazdığı bir arizada o tarihten kırk yıl önce mülâzemeteye başladığı bilgisini verdiği de göz önünde bulundurulursa doğum tarihinin H. 1070 (M.1660) civarı olduğu düşünülebilir (Karahan, 1997: 453).

Tâ'ib, H. 1133'te (M. 1720) III. Ahmed'in şehzadesi İbrahim için sunduğu tarih manzumesi sayesinde "reis-i şâirân" unvanını almıştır (Çapan, 2005: 121; Karahan, 1997: 454). Gevher-i Yektâ'sının (Münşeât) yanı sıra Ahlâk-i Ahmedî, Divan, Hadîkatü'l-Mülûk, Hadîkatü'l-Vüzerâ, Hadîs-i Erba'în Tercümesi, Hümâyûnnâme (Simârü'l-Asmâr), Hulâsatu'l-Ahlâk, Mehâsinü'l-Edeb'in Telhîsi, Meşâriku'l-Envâr Tercümesi ve Telhîsü'n-Nasâyi adlı eserlerinin olduğu bilgisine klasik kaynaklardan Âsım Tarihi, Fatîn Tezkiresi, Safâyî Tezkiresi, Şeyh'in Vakayîü'l-Fudalâ'sı, Râmiz'in Âdâb-ı Zurafâ'sı ve Ahmed Hasîb Efendi'nin Ravzatü'l Küberâ'sı ile ulaşılabilmektedir. Serkan Çakmak, Tâ'ib'in "Mir'atü'l-Müşkil" adında bir sözlüğünün de olduğunu ifade etmektedir (Çakmak, 2019: 1340, 1341).

1.2. Gevher-i Yektâ'nın Nüshaları ve İçeriği

Tâ'ib'in münşeâtının olduğu bilgisine Râmiz'in Âdâb-ı Zurafâ'sında geçen "... müdevven Münşe'ât-ı pür-nükâti... vardır." (Erdem, 1994: 52) ifadesi ve Hâfız Hüseyin Ayvansarâyi (Derin ve Çabuk, 1985: 101) ile Mehmed Tevfik Efendi'nin (Zübeyiroğlu, 1989: 251) onun eserlerini sayarken bir münşeâtının olduğunu da dile getirmeleriyle ulaşılmaktadır.

Eserin, Türkiye ve yurt dışındaki kütüphanelerde bilinen on nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar; Avusturya Milli Kütüphanesi, (Austrian National Library-Österreichische Nationalbibliothek) Cod. Mixt. 149 Han., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Ozak I 71., İstanbul Büyükşehir

Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel. Yz. K691/02., İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 10301/01., İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3904/02., İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 9812., Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 387., Milli Kütüphane, 06 Hk 476/3., Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4293., Süleymaniye Kütüphanesi, Birinci Serez 2771, Edebiyat şeklinde tespit olunmuştur.

Nüshalar incelendiğinde Avusturya Milli Kütüphanesindeki nüsha ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 3904/02'de kayıtlı nüshanın diğer sekiz nüshadan içerdikleri mektuplar açısından farklı oldukları görülmüştür. Bu da Tâ'ib'e ait iki farklı münşeet olduğunu düşündürmektedir. Bunlar Tâ'ib'in ilm-i inşa kuralları çerçevesinde kaleme aldığı, mektupları muhataplarına göre sınıflandırdığı, içerisinde muhatapları belli olan mektuplarla örnek için yazılan mektupların olduğu eser ile içerisinde Tâ'ib'in önemli devlet adamlarına gönderdiği mektup ve arizaların yanı sıra örnek olması için oluşturulan mektupların da bulunduğu diğer bir eserdir.

Bu çalışmaya, ilm-i inşa kuralları çerçevesinde kaleme aldığı, mektupları muhataplarına göre sınıflandırdığı, içerisinde muhatapları belli olan mektuplarla örnek için yazılan mektupların olduğu Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4293(N)'te kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır.

Kütüphane kataloglarında Gevher-i Yektâ, İlm-i İnşa, Münşeet, Münşeet-ı Tâ'ib ve Tuhfe isimleriyle verilen eserin gerçek adının çalışmaya esas olan nüsha incelendiğinde "Yemn-i inşâda gevher-i yektâ." cümlesiyle "Gevher-i Yektâ" olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu cümle eserin yazılış tarihinin de H. 1222 (M. 1710) olduğunu ortaya koymaktadır.

Tâ'ib'in inşa ilmini öğretmek amacıyla kaleme aldığı, bazıları kendine ait ancak çoğunluğu başkalarına ait ya da örnek için oluşturulmuş mektuplardan oluşan bu münşeati, didaktik ve derleme olma özelliği göstermektedir. Çalışmaya esas olan N nüshası bir mukaddime ve altmış sekiz mektup örneği içermektedir.

Mukaddime kısmında Tâ'ib, inşa ilmini belli kuralları olan bir ilim olmasının yanı sıra on iki ilimden biri olduğunu dile getirir. Mektupların üç çeşit olduğunu yani üç mertebeye yazıldığını, bunların da "ya alâ, ya ednâ, ya akran" olduklarını; "ednâdan alâya" yazılan kâğıda *ariza ve arzuhal*; "alâdan ednâya" yazılana *nevâşiname* ve *misal*; "akrandan akrana" yazılanlara da *mektup* ve *muhabbetname* denildiğini söylemiştir. Bu mektup türlerinin dil ve üslubunun nasıl olması gerektiğini, yazılırken dikkat edilecek hususları da ifade etmiştir. Mektupları üç fasıla ve bir hatime şeklinde bir araya getirmiş ve bunları bir kıta ile Hazinedar Ağa'ya sunmuştur.

Bu makalede "ednâdan alâya", "alâdan ednâya" ve "akrandan akrana" şeklinde üç bölüm hâlinde verilen mektuplar ile "Hatime" bölümünde *tehniyetname*, *teşekkürname*, *tesliyetname* ve *ruk'a* başlıklarıyla verilen altmış sekiz mektup örneğinde tespit edilen birleşik fiiller, taşıdıkları yapı özelliklerine göre tasnif edilmeye çalışılmaktadır. Bu tasnifle 18. yüzyıla ait, Arapça ve Farsça kelime ve yapıların yoğun bir şekilde kullanıldığı münşeât metinlerinde birleşik fiil gruplarının nasıl işletildiği, kullanım sıklığı tespit edilecek ve dönemin dil kullanımına örnek gösterilmeye çalışılacaktır.

1.3. Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiiller

Türkçede fiiller yapı bakımından incelendiğinde basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç fiil yapısı ile karşılaşılır. Türkçenin ilk yazılı kaynaklarına kadar dayanan ve günümüzde uğradıkları birtakım değişikliklerle kullanılmaya devam eden kök

hâlindeki fiiller ile kökleri unutulmuş olduğu hâlde bu köklerden türeyen gövdelerin kök gibi kullanıldığı fiiller basit fiil olarak kabul edilir. İsimden fiil ve fiilden fiil yapım ekleriyle türetilen fiillere ise türemiş fiil denilmektedir.

Türkçede türetmeden sonra yeni kelime yapma yollarından en yaygını birleşik kelime yapmaktır. Tek bir isimle ifade edilemeyen ya da daha ayrıntılı, daha vurgulu veya daha etkili anlatılmak istenen kavramlar için birleşik isim yapıldığı gibi tek bir fiille ifade edilemeyen iş, oluş ve hareketleri ifade etmek ya da daha ayrıntılı, vurgulu veya etkili anlatabilmek için birleşik fiiller yapılmaktadır.

Kısaca bir isim veya fiilin yardımcı fiillerle kurduğu yapılara birleşik fiil denir, şeklinde tanımlanabilecek bu yapı ile ilgili olarak Türkçe üzerine yazılan dil bilgisi kitapları, makale, bildiri ve tez gibi çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların birleşik fiil konusunda ortak bir noktada buluşamadıkları görülür. Birleşik fiillerin tasnifi ve adlandırılması konusunda farklı görüşler ifade eden araştırmacılar vardır. Bunlar arasında **isim+yardımcı fiil** yapısını taşıyanlar ile **fiil/fiil+zarf fiil eki+tasvirî fiil** yapısını taşıyanlar genel olarak kabul görse de bazı çalışmalarda **anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller / bir isim ve bir esas fiilden oluşan birleşik fiiller, sıfat fiil+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller / karmaşık fiiller, isim fiil+(yönelme hâli)+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller** ile **ikili birleşik fiillere** de yer verildiği görülür.¹

¹ Bu konu ile ilgili olarak şu eserlere de bakılabilir: Asu Ersoy, *Eski Anadolu Türkçesindeki İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 27-34., Dilek Ergönenç Akbaba, "Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller", *Dil Araştırmaları*, 1(1), 2007, s. 83-95., Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., 2012, s. 471-476., Hülya Savran, "Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler", *Türk Dili Dergisi*, S. 596, 2001, s. 140-142., Hülya Savran, "Türk Dil Bilgisi Öğretiminde Birleşik Fiillerin İşleniş Üzerine" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 2002, s. 107-113., Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay., 2010, s. 73-79., M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yay.,

1.3.1. Alanyazında Birleşik Filler

Jean Deny, "Katmerli ve Birleşik Fiiller" başlığı altında fiillerin iki kelimededen oluştuğunu ifade ettikten sonra "İkincisi yardımcı olarak kullanılan iki fiilli bir küme biçimindeki fiillere katmerli veya yardımcı fiiller adını veriyoruz." diyerek bu yapıların sıfat fiil+ek fiil yapısında olduğunu belirtmiştir. Katmerli fiilleri ol-yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiiller ve /-(y)A/ veya /-(y)/I ekli bir zarf-fiil üzerine kurulmuş katmerli fiiller şeklinde ikiye ayırır. Ol- yardımcı fiiliyle yapılanlar da kendi içerisinde geniş zaman gövdesiyle katmerli kip (yazar olmak), belirsiz geçmiş zaman gövdesiyle katmerli kip (yazmış olmak), niyetli gelecek zaman gövdesiyle katmerli kip (yazacak olmak) ve bulunma hâlinde fiil adlı katmerli kip (yazmakta olmak) olarak sınıflandırmıştır. Ol- fiili yerine bazen bulun- fiilinin de kullanılabildiğini ifade etmiştir.

/-(y)A/ veya /-(y)/I ekli bir zarf-fiil üzerine kurulmuş katmerli fiillerin bir fiilin /-(y)A/ veya /-(y)/I'lı bir zarf fiil hâline getirilerek ardından da yeterlilik, tezlik, yaklaşma, süremlî fiili ile kalmak, komak/koymak, düşmek, tutmak, başlamak gibi başka yardımcı fiillerin getirilmesiyle oluştuğunu dile getirmiştir (Deny, 2012: 437-447).

"Birleşik Fiiller" başlığı altında ise Türkçe ve yabancı bir isimle yardımcı fiilden oluşan yapılara yer verilmiştir. Yardımcı fiil olarak et- ve ol- fiillerini veren Deny, et- yardımcı fiili yerine eyle-, kıl-, buyur- yardımcı fiillerinin de kullanılabildiğini belirtmiştir (Deny, 2012: 448-451).

2009, s. 268-270., Nurettin Demir, "Çift Fiilli Yapılarda Anlam Belirsizliği ve Anlam Belirsizliğinden Kaçınma", *Turkic Linguistics and Philology* (TULIP), 2/1, 17-32.; Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay., 2003, s. 360, 361., Tuncay Böler, *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*, İstanbul: Kesit Yay., 2019, s. 145-175., Turgut Baydar, "İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 49, 2003, s. 56-64., Zeynep Korkmaz, "Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları", *Türk Dili Dergisi*, S. 559, 1998, s. 3-14.

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 39, Aralık 2021

A. von Gabain “Türkçede Fiil Birleşmeleri” isimli çalışmasında bugünkü Türkçede kullanılan birleşik fiil yapılarının İslamiyet’ten önceki döneme yani Eski Türkçe dönemine dayandığını belirttiikten sonra Türkçede iki fiilin sıkı sıkıya birbirine bağlanmasıyla kurulan ve oluş ifade eden birleşik fiillerin birinci kısmının bir zarf olmadığını ifade eder. Daha sonra bu birleşik fiilleri esas fiil+yardımcı fiil, esas fiil+deskriptif fiil ve esas fiil+modal yardımcı fiil yapısından oluşanlar şeklinde üçe ayırır ve Eski Türkçe döneminde mevcut olan bu fiil birleşmelerinin Osmanlı Türkçesi döneminde azaldığını, Türkiye Türkçesinde ise daha da azalarak bu yapıların yerine bazen nominal şekillerin geçmeye başladığını dile getirir (Gabain, 1953: 17).²

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* isimli eserinde “Kelime Grupları” bahsinde birleşik fiili ele almış ve “Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur.” şeklinde tanımladıktan sonra “İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” ve “Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” başlıkları altında incelemiştir. Ergin, diğer araştırmacıların farklı bir başlık altında ele aldıkları sıfat fiil+yardımcı fiil yapısını, isim+yardımcı fiil yapısında ismin yanı sıra sıfat fiilin de kullanıldığını ifade ederek değerlendirmiştir (Ergin, 2001: 386-388).

---

² Gabain birinci grupta yardımcı fiilin asıl fiil ile çekimlenerek verbal bir ifade meydana getirdiğini belirttiikten sonra Osmanlı Türkçesinde şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, emir-istek kipi, gereklilik kipi, görülen geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere sekiz esas fiil şeklinin olduğunu ve bunların ilk altısının ek fiilin şart, rivayet ve hikâyesi ile birleştiğini dile getirir. Ayrıca “Yine bu altı kip i- fiilinin zarf fiil ile birleşmiş hâli olan -iken ile de birleşik yapı oluşturur.” demektedir. Türkiye Türkçesinde birleşik zamanlı çekim olarak ele alınan konu, Gabain tarafından birleşik fiil olarak değerlendirilmiştir. Gabain i- yardımcı fiili yerine ol-, bulun- ve hatta dur- yardımcı fiillerinin de kullanıldığını ifade ettikten sonra -dur yardımcı fiilinin eklediğini ve -mış, -acak ve -malı çekimlerinde 3. teklik şahsın işareti olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Annemarie von Gabain, “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1953, 1, s. 18, 19.

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* isimli eserinde "Yapı Bilgisi" ana başlığında "Birleşim" başlığı altında birleşik fiillere "Birleşik Fiil Tabanları" adı ile yer vermiştir. Birleşik fiilleri zarf öbeği, çekim öbeği ve bağlam öbeği kalıbında sınıflandırmıştır. Zarf öbeği kalıbındakiler; ileri sürmek, geç kalmak, boş vermek örneklerinde olduğu gibi fiillere gelen zarfların fiillerle belirli bir anlamda kaynaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çekim öbeği kalıbındakiler ise bir isim ile fiilin birleşmesi sonucunda oluşan birleşik fiillerdir; ancak bu isimler; fiilin öznesi nesnesi, hâl eki almış bir ismi durumunda olurlar ya da isim ile yardımcı fiil birleşmesinden oluşmuşlardır. Banguoğlu tarafından bu birleşik yapılar kimse olan adlarla, nesne olan adlarla, isimleme olan adlarla ve yardımcı fiillerle olan birleşik fiiller şeklinde sınıflandırılmıştır. Bağlam öbeği kalıbında olan birleşik fiillerde ise ya iki isim fiil ya da ilk fiil, /-lp/ zarf fiil şekline sokularak yapılır. İsim fiil ile kurulan birleşik yapılarda her iki fiil, ilk fiili zarf fiil olan birleşik fiillerde ise sadece ikinci fiil çekime girebilmektedir (Banguoğlu, 2000: 310-318). Banguoğlu ayrıca fiil bahsinde "Karmaşık Fiiller" başlığı altında sıfat filler ile yardımcı fiillerin birleşmesinden oluşan yapılardan söz eder ve bunların sıfat fiillerin taşıdıkları zaman anlamlarına göre öncelik fiilleri, başlama fiilleri ve niyet fiilleri olarak ayrıldığını ifade eder (Banguoğlu, 2000: 482-486).

Necmettin Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* isimli eserinde fiil konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almış ve yazı dilinde kullanılan fiilleri eski Türkçe metinlerden içinde bulunduğu döneme kadar incelemiştir. Birleşik fiil konusunda da Ahmet. B. Ercilasun'un *Kutadgu Bilig Grameri* adlı eserinde fiilleri ele almasına değindikten sonra, Ercilasun'un birleşik fiil olarak kabul ettiği yapıların kendi görüşünü de desteklediğini belirtmiştir. Birleşik fiilleri isim+yardımcı fiil ve fiil+tasvirî fiil olarak ikiye ayırmış ve isim+fiil birleşmelerinin birleşik fiil kabul edilebilmesi için bu birleşik yapının yeni bir manaya karşılık gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsim+fiil yapısındaki birleşik yapıların Türk dilinde oldukça zengin

olduğunu ifade ettikten sonra ayak bas-, el bas-, parmak bas- gibi deyim kabul edilen yapıların aslında birer birleşik fiil olduğunu da dile getirmiştir. Hacıeminoğlu'na göre birleşik fiillerdeki mananın mecaza kayması, Türk milletinin olayları kendi mantığına göre yorumlamasına dayanmaktadır (Hacıeminoğlu, 2016: 209-301.)

Zeynep Korkmaz *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi* isimli eserinde “Birleşik fiiller, bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak, yapmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir.” şeklinde açıkladıktan sonra anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiiller olduğunu da ifade etmiştir (Korkmaz, 2009: 530). Birleşik fiiller, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özellikleri açısından “Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olanlar” ve “Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik olanlar” şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Korkmaz, 2009: 791). Daha sonra “Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında Bir Yanı Ad Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller, Bir Yanı Sıfat fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller, Bir Yanı Zarf fiil Bir Yanı Fiil Olan Yardımcı Fiiller (Tasvir Fiiller); “Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller” başlığı altında da Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller, İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller ve Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller sınıflanmasını yapmış ve her bir başlığı ayrıntılı bir şekilde inceleyip örneklendirmiştir (Korkmaz, 2009: 791-861).

2. MÜNŞEAT - "GEVHER-İ YEKTÂ" DA BİRLEŞİK FİİLLER³

Eserde tespit edilen birleşik fiiller **isim+yardımcı fiil** yapısındadırlar. Günümüz Türkçesinde yaygın kullanım alanına sahip fiil/fiil+(-a/-ı/-ıp)+yardımcı fiil yapısında olan birleşik fiillere çalışmaya esas olan nüshada rastlanılmamıştır.

2.1. İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Bu yapıdaki birleşik fiillerde isim unsuru tek bir kelime olabileceği gibi bir Arapça veya Farsça tamlama ya da herhangi bir kelime grubu olabilmektedir. Eserde tespit edilen bu yapıdaki birleşik fiiller öncelikle isimlere eklenen yardımcı fiiller açısından tasnif edilmiş, sonrasında da her bir yardımcı fiil eklendiği isim unsurunun hangi kelime veya kelime grubu olduğuna göre incelenmiştir. Söz konusu eserde kullanılan yardımcı fiiller ol-, eyle-, buyur-, it(d)-, -kıl, gör-, kal-, bil-, bul-, vir-, gel-'tir.

2.1.1. "ol-" Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

İsim + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: haml ol- (7^{b/5}), (29^{b/1}), mübâderet ol- (9^{a/9}), infî'âl ol- (9^{b/1}), ricâ ol- (10^{a/10}), (14^{b/13}), (26^{b/13}), ihtiyâr ol-(18^{a/5}), inhâ ol- (18^{b/3}), şâğ ol- (20^{a/6}), ifâde ol- (29^{a/4}), dirîğ ol- (29^{a/5}), iltimâs ol- (29^{b/14}), su'âl ol- (30^{b/3}), cesaret ol- (31^{a/1}), istinkâf ol- (31^{b/4}), dem ol- (34^{b/8}), ricâ ol- (34^{b/9}), ittikâ ol- (37^{b/12}), âğâz ol- (38^{b/9}), taşdı^c ol- (40^{a/3}), istid^c â ol- (40^{a/5}), hâlî ol- (41^{b/5}), mürâ^c ât ol- (42^{a/2}), ilticâ ol- (42^{b/6}), hırmân ol- (43^{a/8}).

Sıfat + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: - nüzhet-efzâ ol- (12^{a/10}), cây-gîr ol- (14^{b/15}), câ'iz ol- (24^{a/2}), (27^{a/3}), ^cayân ol- (25^{a/8}), (34^{a/5}), müyesser ol- (28^{a/11}), müsâ^c ide olun- (29^{a/4}), cilve-ger ol- (33^{a/8}), mü'eddî olma- (34^{b/1}), vâkı^c ol- (38^{a/5}), olası şadr-ı sa^c âdetde hemîşe bâkî (29^{b/3}).

³ Bu çalışmada yer alan birleşik fiil örnekleri, çalışmanın üretildiği doktora tezinin 150-164 sayfa aralığından alınmıştır.

Zarf + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: māl-ā-māl ol- (25^{a/12}).

Arapça Yapılı Tamlama + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: raṭbu'l-lisān olma- (26^{a/2}), maḳẓi'l-merām ol- (33^{b/11}).

Farsça Yapılı Tamlama + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: zīver-efzā-yı şadr-ı hükümet ol- (6^{b/4}), qarīrū'l-ayn-ı inbisāt ol- (6^{b/14}), fā'iz-i nişāb-ı şādmānī u neşāt ol- (6^{b/15}), şerāre-rīz-i iştīyāk ol- (9^{a/11}), çemen-i meserret-i demīde ol- (9^{b/9}), ferah-baḫş-ı ḫātır-ı fātir ol- (10^{a/6}), muaṭṭar-sāz-ı meşāmm-ı cān ol- (10^{b/4}), āb-ı ḫayāt-āsā ol- (12^{a/10}), cilve-rīz-i mücellā-yı arz u beyān ol- (11^{b/13}) merġüle-ṭırāz-ı tuġrā-yı ġarrā-yı sultānī ol- (13^{b/15}), ṭurre-pervāz-ı tevķī-i refī-i cihān-bānī ol- (13^{b/15}), qarīn-i dā'ire-i su'āl ol- (15^{a/5}), tertīb-sāz-ı nīzām-ı aḫvāl ol- (15^{b/11}), vāşıl-ı rütbe-i Süleymānī ol- (16^{a/11}), mālīk-i ömr-i cāvidānī ol- (16^{a/12}), bī-iḫtiyār tārik-i fūşat-serāy-ı dārū'l-ġurūr ol- (16^{b/5}), tesliyet-baḫş-ı seniyye-i efkār ol-, (17^{a/10}), reşḫa-pāş-ı āteş-i ıztırār-ı dil-i zār ol- (17^{a/11}), cāmī-i envā-i ḫaysiyyāt ol- (17^{b/15}), mālīk-i eşnāf-ı kemālāt ol-(17^{b/15}), taḫayyüd-i qarīn-ı ruḫşāt-cevāz ol- (19^{b/2}), māye-dār-ı qarār ol- (19^{b/15}), jeng-beste-i iġbirār ol- (20^{a/1}), āsīb-res-i dīde-i şāhid-i merām ol- (20^{b/7}), mu'atṭar-sāz-ı dimaġ-ı ārzū ol- (21^{a/1}), fer ü ġüzār-ı tenmīķ-i cevāb ol- (21^{a/15}), erīke-nişin-i çemen-şoffa-i izzet ol- (21^{b/6}), [tefaḫḫus-ı] āḫvālimiz pīrāmen-gerd-i ḫātır ol- (21^{b/15}), girih-bend-i bedre-i [naḫd-ı] merām ol- (22^{b/12}), ḫātır-ı vedd-i ittişāf ol- (23^{a/11}), bār-āver-i iķbāl ol- (23^{a/14}), [ba'ış-i] inşirāḫ-ı şudūr ol- (23^{b/7}), vesīle-i irtiyāḫ-ı sürūr ol- (23^{b/7}), tarḫ-efġen-i perniyān-ı ġüftār ol- (23^{b/15}), ser-niġün-ı dest-i ecel-i nā-geḫ-i resān ol- (25^{b/1}), uķde-ġir-i ġam-ı ḫırmān ol- (25^{b/3}), bā'ış-i ḫadşe-i ḫātır ol- (26^{a/5}), pīrāye-baḫş-ı ten-i nizār ol- (26^{b/5}), ārāyiş-i dükkānce-i fenā ol- (26^{b/6}), şahbā-yı ġubār-ı ḫātır-ı ḫazīn ol- (28^{a/12}), sīr-āb-sāz-ı riyāz-ı ḫubb u velā ol- (28^{b/14}), muķābil-i ayīne-i tab'-ı ḫaķīkat-eşerleri ol- (29^{a/10}), hem-ser-i Sidre vü Ṭübā ol- (30^{b/7}), mūrīş-i inbisāt ol- (32^{a/11}), mütezekkīr-i muḫlişān ol- (32^{a/15}), mu'atṭar-sāz-ı mecālīs-i ins ol- (32^{b/1}), şemīm-endāz-ı maḫāfil-i ḫuds ol- (32^{b/2}), vesīle-i inbisāt-ı bī-ġāye (32^{b/6}), vāşiṭa-i neşāt-ı mā-lā-nihāye ol- (32^{b/7}), şebt-i

kaabâle-i taḥaqquk ol- (32^{b/13}), muḳarnes-i pây-endâz ol- (33^{a/5}), sürme-i behbûd ol- (34^{b/12}), mâye-i vukûd ol- (34^{b/13}), pîş-i nihâd-ı â^c mâlımız [ol-] (35^{a/14}), dest-efşân-ı bezm-i şad-mânî ol- (36^{a/9}), sîr-çeşm-i behcet-i inbisâf ol- (37^{a/13}), büse-gâh-ı leb-i inķizâ [ol-] (37^{b/13}), cilve-ger-i zühûr ol- (38^{a/5}), dest-keş-i iltifât ol- (38^{a/6}), şüret-nümâ-yı beyân ol- (38^{b/2}), nûr-efzâ-yı sipihr-i iķbâl ol- (39^{b/1}), şavn-ı samedânide ol- (40^{a/12}), ğarķ-âb-ı girdâb-ı iztîrâb ol- (40^{b/2}), pîrâmen-gerd-i ḥâtîr-ı ḥâtîr ol- (41^{a/3}), ḳademi'l-isti^c câl-ı tesvîd (13) ol- (41^{a/12}), tesliye-baḥş-ı ḥâtîr-ı [ġam-gîn] ol- (41^{b/7}), ḥuzûr-ı fâ^ziz ol- (41^{b/7}), neşr-i şahîfe-i ^c arzuḥâl ol- (42^{b/4}), [müştēsâ-yı] bed-ḥâlân-ı ebnâ-yı zamân ol- (43^{a/4}).

Belirtili İsim Tamlaması + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: cümlemiziñ yâver ü dest-yârı ol- (41^{a/4}).

Tamlayıcı Düşmüş İyelik Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: güncâyış-pezir-i güşe-i ḥâtîr-ı deryâ-nevâleri ol- (5^{a/12}), zamîr-i mü-şikâfları ol- (12^{a/2}), ḥâl-i şadâḳat-kârları ol- (14^{a/7}), mün^c akis-i mir^zât-ı ḥâtîr-ı ilḥâm-mazâhirleri ol- (14^{b/7}), mu^c tâd-ı lâyiḥa-i zihni-ı vaḳḳâd-ı kerem-i nihâdları ol- (22^{a/14}), mihmân-serây-ı iķbâlim ol- (24^{b/9}), velîme-i âmâlim ol- (24^{b/10}), muġtenim-i ni^c am-ı gün-â-gün-ı ḥöş-meze-i telâfileri ol- (26^{a/13}), pîrâmen-güzâr-ı ḥâtîr-ı âtırları ol- (26^{b/4}), âşinâ-yı mir^zât-ı ḳalb-i muşaffâları ol- (28^{a/3}), ma^c lûmumuz ol- (18^{b/4}), (29^{b/9}), (30^{a/10}), pîrâmen-gerd-i zamîr-i feyz-âşârları ol- (31^{a/11}), dibâce-tırâz-ı Şeh-nâme-i dest-ber-i Rüstemâne-leri ol- (33^{a/13}), güş-güzârımız ol- (40^{a/14}).

Sıfat Tamlaması + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: [bir] mertebe mesrûr ol- (27^{b/9}) bir mertebe leb-rîz-i meserret ol- (28^{a/13}) böyle naġme-perdâz ol- (32^{b/3}).

Edat Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: bu mevhibe-i ^c uzemânîñ secde-i şükrine inhimâk üzere ol- (34^{a/15}).

Baġlama Grubu + ol- Yapısındaki Yardımcı Fiiller: vâbeste vü merhûn ol- (5^{b/4}), mülzem u sâkit ol- (17^{a/5}), bî-tâb u mecâl ol- (24^{a/8}).

Yönelme Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: taraf-ı iqbâl-cüylarına fūrüg-efgen-i tefakḫud ol- (6^{a/10}), tasdī^c a cesāret ol- (8^{b/2}), rātib-e-i ‘ izz ü iqbāle [fā’iz] ol- (11^{b/6}), refāḫat-ı ḥāzar-ı tevfiḫ ile ḫat^c -ı menāzil-i (baḫta) ḥā’iz ol- (11^{b/7}), ḫric^c atden istiḫāmete müteḫavvil ol- (14^{b/10}), ayyāḫi-i ḫab^c -ı zer-düzlarına hezār taḫsīn ol- (17^{b/11}), nessāci-i ḫalem-i siḫr-endüzlarına envā^c āferīn ol- (17^{b/12}), cāme-i vücūda ḫalīde ol- (22^{a/1}) kenāre-i cū-yı keh-keḫāne nihāde ol- (36^{a/11}), i^c lāma cesāret ol- (43^{b/1}).

Bulunma Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: miyāne-i sebze-zār-ı felekde gūḫāde ol- (36^{a/10}), rū-yı ḫālimde [peydā] ol- (12^{b/1}), zīr-i leb-i emelimde hüveydā ol- (12^{b/1}), sāye-i ḫereḫ-i temḫinlerinde tertīb-sāz-ı niḫām-ı aḫvāl ol- (15^{b/12}).

Uzaklaşma Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: [revnaḫ-baḫḫā-yı] müzerkeḫ-i müttekā-yı ilḫānī olmaḫdan ḫālī ol- (4^{a/13}), zīb-efzā-yı erike-i ‘ arḫ-ı i^c tilā-yı kāmrānī olmaḫdan ḫālī ol- (4^{a/13}), ser-sebz u reyyān ḫılmaḫdan ḫālī ol- (9^{b/12}), taḫdī^c dan iḫtirāz ol- (9^{b/13}), iḫ^c ārdan ḫālī ol- (18^{b/13}), siyeh-rüz olmaḫdan ḫālī ol- (21^{a/4}), ḫuceste vū firūz olmaḫdan ḫālī ol- (21^{a/5}), ḫād-āb-ı nesīm-i ḫād-mānī olmaḫdan ḫālī ol- (31^{a/10}), aḫvāl-i ḫereḫ-me’allerine i^c lāmdan ḫālī ol- (23^{a/12}), sīr-āb-ı Tesnīm-i kam-rānī olmaḫdan ḫālī ol- (31^{a/10}), tesliye-baḫḫ-ı cenān olmaḫdan dāmen-keḫ-i istinkāf ol- (31^{b/3}), muḫassem-i erzāḫ-ı ‘ ibād olmaḫdan ḫālī ol- (35^{a/2}), maḫzar-ı elḫāf-ı ḫudā-dād olmaḫdan ḫālī ol- (35^{a/2}), ḫelāl-i ‘ uḫde-i mesā’il olmaḫdan ḫālī ol- (35^{b/9}), ḫācet-i revā-yı her sā’il olmaḫdan ḫālī ol- (35^{b/10}), tenāsi vū taḫḫīrdan nāḫi ol- (41^{a/6}), bundan a^c lā ol- (41^{b/7}).

Vasıta Grubu + ol- Yapısındaki Birleşik Fiiller: sūrūr-ı gün-ā-gün ile memlū u meḫḫūn ol- (8^{b/14}).

2.1.2. “eyle-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

İsim + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: şad-sāl eyle- (15^{a/11}), icāle eyle- (18^{a/3}), izāle eyle- (18^{a/4}), iş'ār eyle- (18^{b/7}), mülakāt eyle- (25^{b/9}), me'men eyle- (36^{a/15}), teşādūf eyle- (41^{b/12}).

Sıfat + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: müyesser eyle- (13^{b/14}), sühület-ķarīn eyle- (19^{b/8}), ber-devām eyle- (38^{b/11}), nişār eyle- (33^{a/6}).

Farsça Yapılı Tamlama + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: āsāyiş-gāh-ı e' āzım u e' ālī eyle- (7^{a/1}), hūrşid-i revāc eyle- (11^{b/5}), merbūt-ı evtād-ı hūlūd eyle- (14^{a/12}), mesned-ārā-yı serīr-i iķbāl eyle- (19^{a/8}), fā'iz-i nişāb-ı merām eyle- (27^{b/13}), [baht-ı] bīdārī-i dīde-bān eyle- (36^{b/8}), [güşāyiş-gāh-ı] dest-i hācet-mendān eyle- (36^{b/9}), müstefiz-i hayāt eyle- (37^{b/1}), şeref-baḡş-ı şadr-ı sa' ādet eyle- (39^{a/6}), zīb-efzā-yı mesned-gāh-ı ' izz ü rif' at eyle- (39^{a/6}).

Sıfat Tamlaması + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: bir haber-i ' ālī-bünyād eyle- (33^{b/1}).

Bağlama Grubu + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: cāh u celāl eyle- (15^{a/12}), mübārek u müteyemmen eyle- (36^{a/14}), müteyemmen ü mes'ūd eyle- (37^{b/15}).

Bulunma Grubu + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: me'mūr oldukları umūr-ı müstelzimü'l-ḡubūrde meşķürü'l-ḡidmet eyle- (10^{a/9}), üzerimizde dā'im eyle- (16^{a/8}), mesned-i ' izz ü iķbālde müstedām eyle- (38^{b/10}).

Uzaklaşma Grubu + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: gird-bād-ı fenādan me' mūn eyle- (8^{b/15}), āfetden şıyānet eyle- (10^{a/8}), üzerimizden zā'il eyle- (11^{a/5}), üzerimizden dūr eyle- (10^{b/10}), (13^{a/2}), ' avārız-ı kevnıyyeden sālīm eyle- (16^{a/7}), ḡaṭā vü ḡaṭardan emīn eyle- (19^{b/7}) ' ahāt-ı melevāndan maḡfūz u maşūn eyle- (39^{b/15}).

Vasıta Grubu + eyle- Yapısındaki Birleşik Fiiller: dil-ḡāhları ile memnūn eyle- (8^{b/15}).

2.1.3. “buyur-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller⁴

İsim + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: istinkâf buyur- (7^{b/9}), (26^{a/10}), nisyân buyur- (8^{a/9}), ictinâb buyur- (12^{b/6}), (32^{a/14}), su’âl buyur- (25^{b/1}), himmet buyur- (27^{a/15}), istiḳṣâ buyur- (28^{b/9}), i’ lām buyur- (29^{b/12}), terfi^c buyur- (39^{a/10}).

Sıfat + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: der-kâr [buyur-] (32^{b/14}).

Arapça Tamlama + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: maḳẓi’l-fevâ’id buyur- (6^{b/1}), maḳẓi’l-âmâl buyur- (30^{a/7}).

Farsça Tamlama + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: ihtiyâr-ı külfet buyur- (3^{b/13}), aḥvâl-i bende-i muḥâlaşat-nişâne buyur- (4^{a/8}), tevcîh-i vecche-i iltifât-ı kerimâne buyur- (4^{a/8}), maḥsûd-ı âf-tâb buyur- (7^{a/12}), fâ’iz-i nişâb-ı kamrânî buyur- (8^{b/4}), tevcîh-i ḥâtır-ı âtır buyur- (13^{a/14}), imâle-i dîde-i ‘inâyet buyur- (16^{a/4}), şâyeste-i eltâf buyur- (30^{b/10}), reşk-fermâ-yı beytü’l-ma‘ mûre buyur- (31^{b/14}), tervîc-i ḥâtır buyur- (38^{a/6}), endâhte-i ṭâkçe-i teberri buyur- (39^{b/13}).

Sıfat Tamlaması + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller : cihân cihân mesrûr buyur- (31^{b/14}).

Bağlama Grubu + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: yâd u is‘ âd buyur- (6^{a/3}).

Uzaklaşma Grubu + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: enmûzec-i [âyîne-i] İskenderî olan ḳalb-i tâb-dârlarından iḥrâc buyur- (7^{a/3}), ḳalb-i şerîfiñizden iḥrâc buyur- (29^{a/6}), du‘ â-yı ḥayrdan ferâmuş buyur- (29^{a/6}).

Vasıta Grubu + buyur- Yapısındaki Birleşik Fiiller: nâme-i meymenet-maḳrûnları ile memnûn buyur- (4^{b/5}).

⁴ Banguoğlu birleşik fiil gruplarını anlatırken “buyur-“ yardımcı fiili ile ilgili olarak “Ululama için etmek yerine buyurmak da geçer.” demektedir. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay., 2000., s. 314.

2.1.4. "it(d)-" Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller:

İsim + it(d)- Yapısındaki Birleşik Fiiller: mürûr it- (12^{b/14}), ibrâz it- (16^{b/7}), güzâr id- (19^{a/5}), ide luḫ-ı kāmiliñ itmâm (29^{b/3}), niyâz id- (31^{a/5}), mücâzât id- (40^{b/13}).

Sıfat + it(d)- Yapısındaki Birleşik Fiiller: cilve-gâh it- (26^{b/10}), be-kâm it- (35^{a/15}).

Zarf + it(d)- Yapısındaki Birleşik Fiiller: māl-â-māl it- (34^{a/1}).

Farsça Tamlama + it(d)- Yapısındaki Fiiller: neş'e-dâr-ı şād-mānī it- (16^{a/10}), keşide-i rişte-i nazm it- (16^{b/8}), nihāde-i ṭbaḫ-ı neşr it- (16^{b/8}), dāḫil-i ḥāne-i derûn it- (34^{a/10}), istifāza-i envār it- (34^{b/4}), fā'iz-i naḫdīne-i meşûbât id- (40^{b/12}), sedd-i şülme-i cūc id- (43^{a/2}).

Vasıta Grubu + it(d)- Yapısındaki Fiiller: zülâl-i selsâl-i neşât ile māl-â-māl it- (15^{a/10}), laṭma-ı ṭa' n-ı çehre-ḫırâş ile efkâr it- (16^{b/13}), külfet-i ta' ab ile rû-gerde-i bâzâr-ı i' tibâr it- (16^{b/13}).

2.1.5. "kıl-" Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

İsim + kıl- Yapısındaki Fiiller: - icāle kıl- (10^{b/13}).

Sıfat + kıl- Yapısındaki Fiiller: rûzî kıl- (24^{a/12}), firûzî kıl- (24^{a/12}).

Farsça Tamlama + kıl- Yapısındaki Fiiller: ḡulḡule-endâz-ı mecāmi' -i ḫudsiyân kıl- (10^{b/8}), berā' atü'l-istihlâl-i cerā'id-i a' māl kıl- (12^{b/13}), ārayiş-i riyâz-ı istiḫşâ kıl- (31^{a/9}), zamīme-i envār-ı dīde kıl- (36^{b/3}), iştiḡâl-i pīrāye-i cerīde-i a' māl kıl- (40^{a/11}).

Bağlama Grubu + kıl- Yapısındaki Fiiller: keşide-i silk-i suṭûr ve firistāde-i nādī-i mekârim-neşûrları kıl- (3^{b/5}), taḫrīr u firistāde-i nādī-i ḫudsi-mesīrleri kıl- (5^{b/14}).

2.1.6. "gör-" Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Sıfat + gör- Yapısındaki Birleşik Fiiller: revā gör- (10^{a/11}), (14^{b/5}), (17^{a/14}), münāsib gör-(13^{a/5}), (21^{a/8}), cā^c iz gör- (22^{b/10}), evlā gör- (38^{b/13}).

2.1.7. “kal-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Sıfat + kal- Yapısındaki Birleşik Fiiller: der-beste kal- (22^{b/13}), ser-beste kal- (22^{b/14}), bāḳī kal- (28^{b/3})

Farsça Tamlama + kal- Yapısındaki Birleşik Fiiller: rüz-ı kıyāmete kal- (22^{a/7}), mecāl-i güncāyiş ḳalma- (28^{a/14}).

2.1.8. “bil-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Farsça Tamlama + bil- Yapısındaki Birleşik Fiiller: ḥamīr-i māye-i tesliyet bil- (13^{a/1}), lāzıme-i vaḳt-ı ḥüsn-i vefā bil- (38^{a/4}).

2.1.9. “bul-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

İsim + bul- Yapısındaki Birleşik Fiiller: vuşūl bul- (18^{a/15}).

Farsça Tamlama + bul- Yapısındaki Fiiller: derece-i [ḥüsn-i] ḳabūl bul- (18^{a/15}).

2.1.10. “vir-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

İsim + vir- Yapısındaki Birleşik Fiiller: keder vir- (40^{b/7}).

Bağlama Grubu + vir- Yapısındaki Fiiller: ecr u ^c ivazlar vir- (40^{b/5}).

2.1.11. “gel-” Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiller

Farsça Tamlama + gel- Yapısındaki Birleşik Fiiller: girān-ı küllī [gel-] (31^{a/3}).

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Doğan Aksan, on iki yüzyıl boyunca, dilde yabancı ögelerin sayısı, dil devriminin başlangıcından önceki durum ve sözvarlığımızın güncel durumunu istatistiksel olarak ortaya koymayı amaçladığı "Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması" adlı çalışmasında Köktürkçe döneminde alıntı kelimelerin sayısının kökeni belli olmayan özel adlar ile sanlar bir yana bırakıldığında Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarında %1'in altında olduğunu ifade eder. Yabancı kültürlerle sıkı ilişkilerin bulunduğu Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise dinî konuların işlendiği kısımlar hariç yabancı öge oranı oldukça düşüktür. Bu oran, Zur Heilkunde, Le Conte Bouddhique, Suvarnapraphasa gibi metinlerde %2 ile 5 arasında değişmekte kimi yerlerde %12'ye kadar çıkmaktadır. Kuanşi im Puser'da ise %1 ile 10 arasında değişmektedir. Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'de ise alıntı sayısı ortalama olarak % 1,9 iken aynı dönemde yazılan Atabetü'l Hakayık'ta % 20 ila % 26 arasında değişmektedir (Aksan, 1977: 345).

Zeynep Korkmaz "Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri" adlı çalışmasında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde din, medrese, bilim ve dış yazışma dilinin Arapça, edebiyat ve divan dilinin ise Farsça olması nedeniyle Türkçenin hâkim duruma geçebilmesinin güçleşip geciktiğini ifade etmiştir (Korkmaz: 2006: 103).

Muharrem Ergin, Osmanlı Türkçesi dönemi ile ilgili olarak Türkçeye giren yabancı unsurların isim alanında olduğunu; cümlelerde isim cinsinden kelimeler ve isim görevi üstlenen bütün kelime gruplarının Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan oluştuğunu belirtir. Ayrıca bu alıntı sözcüklerden fiil köklerinin de etkilendiğini, basit fiil kökleri yerine Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller kullanıldığını söyler (Ergin, 2000: 19).

Eser birleşik fiiller açısından incelendiğinde Türkçenin dil bilgisi ile ilgili kaynaklarında yer alan birleşik fiil türlerinden yalnız **isim+yardımcı fiil** yapısında olan birleşik fiillerin kullanıldığı görülmüştür. Alıntı ögeler açısından yoğunluk yaşanan bu eserlerde alınan Arapça ve Farsça kelimeler ve bunlarla kurulan Arapça ve Farsça tamlamalar, yardımcı fiiller sayesinde Türkçeye mal edilmişlerdir.

Eserde tespit edilen birleşik fiil sayısı 258'dir. İsim+yardımcı fiil yapısı gösteren bu birleşik fiillerden 144 tanesi ol- yardımcı fiiliyle, 37 tanesi eyle-; 29 tanesi buyur-, 19 tanesi -it-/id-; 10 tanesi kıl-, 7 tanesi gör-, 5 tanesi kal-, 2'şer taneleri bil-, bul-, vir- ve 1 tanesi de gel- yardımcı fiiliyle kurulmuştur.

Ol- yardımcı fiili ile kurulan 144 birleşik fiilden 26 tanesi isim ile kurulurken 12 tanesi sıfat, 1'er tanesi zarf, edat, belirtili isim tamlaması ve vasıta grubu, 2 tanesi Arapça yapılı tamlama, 69 tanesi Farsça yapılı tamlama, 16 tanesi tamlayanı düşmüş iyelik grubu, 3 tanesi sıfat tamlaması, 10 tanesi yönelme grubu, 4 tanesi bulunma grubu ve 17 tanesi uzaklaşma grubu ile kurulmuştur.

Eyle- yardımcı fiili ile kurulan 37 birleşik fiilden isim ile kurulanların sayısı 7 iken sıfat ile kurulanların 4, Farsça yapılı tamlama ile kurulanların 10, sıfat tamlaması ve vasıta grubu ile kurulanları 1'er, bağlama grubu ve bulunma grubu ile kullanılanların 3'er ve uzaklaşma grubu ile kurulanların ise 8 olduğu tespit edilmiştir.

Buyur- yardımcı fiili ile kurulan 29 birleşik fiilden 10 tanesinde isim+buyur-yapısı 1'er tanesinde isim unsuru yerine sıfat, bağlama grubu ve vasıta grubu kullanıldığı görülür. 2 tanesinde Arapça yapılı tamlama, 11 tanesinde Farsça yapılı tamlama ve 3 tanesinde de uzaklaşma grubu isim unsurunu oluşturmuştur.

Yardımcı fiillerden **it-/id-** ile kurulan birleşik fiilin sayısı 19'dur ve bunlardan 6 tanesinde isim+it-/id- yapısı mevcuttur. 2 tanesinde isim unsuru yerine sıfat, 1 tanesinde zarf, 7 tanesinde Farsça yapılı tamlama ve 3 tanesinde de vasıta grubu kullanılmıştır.

Kıl- yardımcı fiil ile kurulan 10 tane birleşik fiilden biri isim ile kurulmuş, 2'şer tanesinde sıfat ve bağlama grubu, 5 tanesinde de Farsça yapılı tamlama kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gör- fiiliyle kurulan birleşik fiillerin 7'sinde de sıfat+yardımcı fiil yapısı görülmüştür.

Kal- yardımcı fiili ile kurulan 5 birleşik fiil yapısının 3'ünde sıfat, 2'sinde ise Farsça yapılı sıfat tamlaması kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bil- yardımcı fiili ile kurulan 2 birleşik fiilde de isim unsuru yerine Farsça yapılı tamlama kullanılmıştır.

Bul- yardımcı fiil ile kurulan iki birleşik fiil yapısından biri isim+bul- yapısında, diğeri Farsça yapılı tamlama+bul- yapısındadır.

Vir- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiillerde isim ve bağlama grubu kullanılmıştır.

Gel- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil yapısı tespit edilmiştir ve bunun da isim unsuru Farsça yapılı bir tamlamadır.

Eserdeki birleşik fiiller incelendiğinde ayrıca sıfat ile kurulan birleşik fiillerde sıfatların Arapça ve Farsça olmalarının yanı sıra Arapça - Farsça birleşik yapı gösterdiği de görülmüştür. Bunun yanı sıra "olasız şadr-ı sa'âdetde hemîşe bâķî" (29b/3) ve "ide luţf-ı kāmiliñ itmam" (29b/3) yapılarında isim ile yardımcı

fiil arasına farklı bir unsur girdiği ve birleşik fiilin devrik yapıda kurulduğu da tespit edilmiştir.

Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan Münşeât metinleri, dillerinin bugüne oranla ağırlığı ile dikkat çekmektedir. Bu metinlerde Türkçe yapılar ek ve yardımcı filleri geçmemektedir. İncelenen eserde de Arapça ve Farsçadan alınan isim ve sıfatlar, Arapça ve Farsça tamlamalar yardımcı fillere cümledeki yüklemi hâline getirilmiş ve böylelikle alıntı ögeler Türkçeleştirilmiştir. Bu durum Türkçenin **isim+yardımcı fiil** yapısında alıntı kelimelerle birleşik fiiller oluşturma yolunu seçtiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1977). "Köktürkçeden Bugüne Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması". *Türk Dili*, 313: 344-347.
- Çabuk, F. Ç. (1985). *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyi, Mecmuâ-i tevârih*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Çakmak, S. (2019). "Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğünün Keşfedilmemiş Bir Örneği Osmanzade Ahmed Taib'in Mir'atü'l Müşkil Adlı Bilinmeyen Eseri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 8(3): 1337-1354.
- Çapan, P. (2005). *Muştafa Şafâyi Efendi, Tezkire-i Şafâyi (Nuhbetü'l âsâr min fevai'di'i-eş'âr)*, *İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Özcan vd., A. (2013). *Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Târîh-i râşid ve zeyli (Cilt III)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Özcan, A. (1989). *Şeyhi Mehmed Efendi, şakaik-ı nu'maniye ve zeyilleri-ve kayıü'l fudalâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*. Çev. A. U. Elöve. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve âdâb-ı zırafâ'sı, İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2001). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Gabain, A. v. (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1: 16-28.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İnce, A. (2005). *Sâlim Efendi, Tezkiretü's-şuarâ*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Karahan, A. (1997). "Osman-zâde Tâib". *İslam Ansiklopedisi*, C. 9. Ankara: MEB Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2006). "Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 52 (2): 99-105.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz Çal, G. (2016). *Osmanzâde Tâ'ib Ahmed'in Münşeatı "Gevher-i Yektâ" (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme ve Türkçe Kelime Grupları)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Zübeyiroğlu, R. (1989). *Mehmed Tevfik Efendi-Mecmûatü't-Terâcim*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, a poet, biographer and munshi of 18th century Classical Turkish Literature, is better known as Tâ'ib in the world of literature. In addition to his works named Ahlâk-i Ahmedî, Divan, Hadîkatü'l-Mülûk, Hadîkatü'l-Vüzerâ, Hadîs-i Erba'în Translation, Hümâyünnâme (Simârü'l-Asmâr), Hulâsatu'l-Ahlâk, Mehâsinü'l-Edeb'in Telhîsi, Meşâriku'l-Envâr Translation and Telhîsü'n-Nasâyi and Mir'atü'l-Müşkil, he has also a münşeat (collection of

official letters). This work is mentioned as *Gevher-i Yektâ*, *İlm-i İnşa*, *Münşeât*, *Münşeât-ı Tâ'ib* and *Tuhfe* in the library catalogs. The fact that the real name of the work is "*Gevher-i Yektâ*" is understood from the sentence "*Yemn-i inşâda gevher-i yektâ*" mentioned in in one copy of the work. This sentence also reveals that the writing year of the work dates back to 1222 AD (1710 AD).

In this article, compound verbs determined in the letters presented in three sections as "*ednâdan alâya*", "*alâdan ednâya*" and "*akrandan akrana*" in the *münşeât* of *Tâ'ib* and in the 68 examples of letter presented with the titles of *tehniyetname*, *teşekkürname*, *tesliyetname* and *ruk'â* in the section of "*Hatime*" were tried to be classified according to their structural features. Thus, in a text in which Arabic and Persian words and structures of the 18th century were used extensively, it was aimed to show how the compound verb groups were operated by determining their frequency of use.

Münşeât texts are works that are criticized for the abundance of quotes. Regarding the Turkish language of the period when these works were written, Muharrem Ergin stated that foreign elements entering the language were nouns, and nouns and all word groups that serve as nouns in sentences consisted of Arabic and Persian words and phrases. He also reported that verb roots were also affected by these words, and compound verbs consisting of Arabic and Persian words and Turkish auxiliary verbs were used instead of simple verb roots (2000, p.19). When the work is examined in terms of compound verbs, it was determined that the compound verb structure of noun + auxiliary verb was used in the work, and the verb / verb + (- a / -ı / -ip) + auxiliary verb structure, which is widely used in today's Turkish, was not used at all. When the compound verbs having the noun + auxiliary verb structure are examined, it is seen that noun elements are Arabic and Persian, as well as having Arabic - Persian combined structure. In addition to this, it was determined that there is a different element between the noun and the auxiliary verb and the compound verb has an inverted structure in "*olasız şadr-ı sa'âdetde hemjşe bâkî*" (29b/3) and "*ide luţf-ı kāmiliñ itmam*" (29b/3).

The number of compound verbs determined in the work is 258. 144 of these compound verbs having the noun + auxiliary verb structure was formed with *ol-*, 37 with *eyle-*, 29 with *buyur-*, 19 with *it-/id-*, 10 with *kıl-*, 7 with *gör-*, 2 with *bil-*, *bul-*, *vir-*, and 1 with *gel-* auxiliary verbs.

While 26 of 144 compound verbs formed with the auxiliary verb *ol-* were formed with nouns, 12 of them with adjectives, 1 of them with an adverb, a preposition, a definite noun phrase and an instrumental case, 2 of them with Arabic structured phrases, 69 of them with Persian structured phrases, 16 of

them with possessive cases losing its determinative, 3 of them with adjective clauses, 10 of them with dative cases, 4 of them with locative cases, and 17 of them with ablative cases.

While 7 of 37 compound verbs formed with the auxiliary verb *eyle-* were formed with nouns, 4 of them with adjectives, 10 of them with Persian structured phrases, 1 of them with an adjective clause, 1 of them with an instrumental case, 3 of them with conjunctions, 3 of them with locative cases, and 8 with ablative cases.

While 10 of 29 compound verbs formed with the auxiliary verb *buyur-* were formed with noun+*buyur-*, 1 with an adjective, 1 with a conjunction, 1 with an instrumental case, 2 with Arabic structured phrases, 11 with Persian structured phrases, and 3 with ablative cases.

The number of compound verbs formed with *it-/id-* is 19 and 6 of them has a structure of noun+*it-/id-*. 2 of them have an adjective, 1 of them has an adverb, 7 of them have a Persian structured phrase, and 3 of them have an instrumental case.

1 of 10 compound verbs formed with the auxiliary verb *kıl-* was formed with a noun, 2 with adjectives, 2 with *bağlama* cases, and 5 with Persian structured phrases.

All of 7 compound verbs formed with the auxiliary verb *gör-* were formed with a structure of adjective + auxiliary verb.

3 of 5 compound verbs formed with the auxiliary verb *kal-* were determined to be formed with an adjective, and 2 of them were determined to be formed with a Persian structured adjective clause.

All of 2 compound verbs formed with the auxiliary verb *bil-* were formed with a Persian structured phrase instead of a noun.

One of 2 compound verbs formed with the auxiliary verb *bul-* was formed with the structure of noun + *bul-*, and the other one was formed with a Persian structured phrase + *bul-*.

Compound verbs formed with the auxiliary verb *vir-* were formed with nouns and conjunctions.

A compound verb formed with the auxiliary verb gel- was detected and its noun element is a Persian structured phrase.

The Münşeat texts, which are among the works of the Classical Ottoman Turkish period, attract attention with the weight of their languages compared to today. In these texts, Turkish structures are only suffixes and auxiliary verbs. Similarly, in the studied work, the nouns and adjectives taken from the Arabic and Persian languages, and the Arabic and Persian phrases were made the predicate of the sentence with auxiliary verbs and thus the quoted items were transformed into the Turkish language. This situation shows that the Turkish language chooses to form compound verbs with borrowed words in the structure of noun + auxiliary verb.

ENTELEKTÜEL SERMAYE VE YENİLİKÇİLİĞİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ

Güngör KARACA* Akın MARŞAP**

Öz

Bu çalışmanın amacı işletmelerin yenilikçi faaliyetlerini ve performansını, benimsedikleri entelektüel sermaye vasıtasıyla açıklamanın mümkün olup olmadığını araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmada, entelektüel sermaye ve yenilikçilik ile imalat performansı arasındaki ilişkiler ampirik olarak incelenmiştir. İstatistiksel program kullanılarak verilerin normalliği kontrol edilmiş, yapı geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi uygulanmış ve hipotezleri test etme amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Process Macro 4.0 eklentisi kullanılarak entelektüel sermayenin imalat performansı üzerinde olan etkisi ve yenilikçiliğin aracılık rolü analiz edilmiştir. Bulgular, entelektüel sermayenin yenilikçilik üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Entelektüel sermaye boyutlarından insan ve ilişkisel sermayenin yenilikçilik üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu, ancak yapısal sermayenin yenilikçilik üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermektedir. Yenilikçilik ise bütüncül (boyutları ile birlikte) olarak imalat performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca yenilikçiliğin entelektüel sermaye ile imalat performansı arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel sermaye, yenilikçilik, kaynak temelli görüş.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Bölümü, gungorkaraca@stu.aydin.edu.tr

** Prof. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Bölümü, akinmarsap@aydin.edu.tr

THE EFFECT OF INTELLECTUAL CAPITAL AND INNOVATION ON BUSINESS PERFORMANCE

Abstract

The aim of this study is to investigate whether it is possible to explain the innovative activities and performance of enterprises through the intellectual capital they adopt. In this context, in this study, the relationships between intellectual capital and innovation and manufacturing performance have been empirically examined. The normality of the data was checked using the statistical program, exploratory factor analysis was applied for construct validity, and correlation and regression analyzes were performed to test the hypotheses. The effect of intellectual capital on manufacturing performance and the mediating role of innovation were analyzed by using the Process Macro 4.0 plugin. The findings show that intellectual capital has a significant and positive effect on innovation. It shows that human and relational capitals, which are two of the intellectual capital dimensions, have a positive effect on innovation, but structural capital does not have a significant effect on innovation. Innovation, on the other hand, has been found to have a positive effect on manufacturing performance holistically (including all dimensions). In addition, it has been seen that innovation has a mediating role in the relationship between intellectual capital and manufacturing performance.

Keywords: *Intellectual capital, innovativeness, resource-based view.*

1. GİRİŞ

1990'lı yıllara kadar sürdürülebilir rekabet avantajı kaynakları üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Tasarım okulu araştırmacıları, işletmelerin sahip olduğu kaynakların aynı olduğu varsayımından hareket ederek içsel faktörlere ve pazar faktörlerine odaklanmıştır. Konumlandırma okulu ise aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeler arasındaki ilişkilere odaklanarak rekabet avantajı kaynaklarını açıklamaya çalışmıştır (Sarvan vd., 2003). Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren işletmelere özgü; nadir, taklit edilmesi zor, heterojen kaynakların

rekabet avantajı elde edilmesinde temel argüman olduğu varsayımından hareket edilerek kaynak temelli görüş yaklaşımı geliştirilmiştir (Barney, 2001: 99). Kaynak temelli görüş, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamak için işletme içi faktörlere odaklanarak (Collis ve Montgomery, 2008: 142), işletme içi bütün kaynakları kullanarak işletme içinden pazara stratejik yayılma yöntemini benimsemektedir (Connor, 2002: 307).

Yeni ekonomide bilginin değerinin artması ve bu da maddi olmayan kaynaklardan entelektüel sermayenin önemini artırmış ve ön plana çıkarmıştır. Önemli bir üretim faktörü haline gelmesi ile birlikte entelektüel sermaye kritik bir işletme kaynağına (Abhayawansa ve Azim, 2014: 98) dönüşmüştür. Başka bir ifade ile entelektüel sermaye, işletmelerin üstün performans elde etmesinde ve değer yaratmasında önemli bir işletme kaynağı haline gelmiştir (Nahapiet ve Ghoshal, 1998: 260). Maddi olmayan varlıkların toplamı (Subramaniam ve Youndt, 2005: 451) olarak entelektüel sermaye rekabet avantajının belirleyicileri arasında doruk noktasında (Mubarik vd., 2019: 268) yer almaktadır.

1.1. Kaynak Temelli Görüş ve Entelektüel Sermaye

Michael Porter'ın konumlandırma okuluna eleştirel bir anlayışla Jay Barney'in temellerini attığı kaynak temelli görüş, işletme performansı ve rekabet üstünlüğünün kaynağına ilişkin önemli fikir, varsayım ve öneriler sunmaktadır. Kaynak temelli görüş, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını devam ettirebilmesi için kaynakların heterojen ve hareketsizliğini savunur. Görüş, rekabet üstünlüğü olgusunu işletmelerin sahip oldukları somut ve soyut kaynak ve yeteneklere bağlı olarak açıklama sunmaktadır (Barney, 2001: 99). Bütün işletme kaynakları rekabet avantajı elde etme potansiyeline sahip olmayabilir. İşletme kaynaklarının rekabet avantajı potansiyeline sahip olması için; (a) işletmenin pazardaki fırsatlardan faydalanmasını veya pazardaki tehditleri bertaraf etmesi anlamında değerli olmalı, (b) işletmenin sahip olduğu kaynaklar

pazarda faaliyet gösteren işletmelere göre kaynakları nadir bulunmalı ve rekabet potansiyeline sahip olmalı, (c) işletme kaynakları kısıtlı taklit edilebilir veya taklit edilemez olmalı ve (d) işletmenin organizasyonel süreçleri içinde kullanılabilir (Barney ve Clark, 2007: 57). Kaynak temelli görüş, maddi olmayan kaynakları, rekabet avantajının elde edilmesinde ve sürdürülmesinde önemli görmektedir. Özellikle stratejik olarak nitelenen soyut kaynaklar üstün performans için önemli görülmektedir (Tovstiga ve Tulugurova, 2007: 695).

İşletmeler 1950'lilerden sonra bilgiyi üreten ve bilgiyi rekabet avantajı için kullanabilen kurumlar haline gelmişlerdir. İşletmeler artık oluşturulan bilgiyi kullanmanın ötesinde, bilgiyi kurumsallaştırarak değerli bir kaynak haline getirmektedirler (VonKrogh vd., 2012: 241-242). 1980'li yıllardan sonra ise bilgi, bir işletme kaynağı olarak görülmüş ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamada önemli bir işletme kaynağı haline dönüşmüştür (Tekin vd., 2000: 68-69). Bu bağlamda kaynak temelli görüşün, entelektüel sermaye argümanlarının zenginleşmesi için önemli bir kuramsal zemin sunması dolayısıyla önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yazında entelektüel sermayeyi kaynak temelli görüş bağlamında stratejik kaynak olarak ele alan çalışmalar (Gupta ve Roos, 2001; Marr, Gupta, Pike ve Roos, 2003; Meso ve Smith, 2000; Murale, Rajaiyah ve Ashrafali, 2010; Radenovic ve Krstic, 2017; Riahi-Belkaoui, 2003; Roos ve Roos, 1997) göze çarpmaktadır. Bu çalışmalardaki genel yaklaşım, entelektüel sermayenin de işletme performansı için önem arz eden stratejik nitelikteki bir işletme kaynağı olduğu düşüncesidir.

1.2. Entelektüel Sermaye Kavramı

Entelektüel sermaye kavramı, birçok kelimenin birleşmesi ile anlam bütünlüğü ve içerik kazanmaktadır. Entelektüel sermaye, Latince "inter" ile ilişki ve "lectio" ile okuma ve bilgi edinmeyi ifade eden kelimelerin birleşmesinden oluşmuştur. Sermaye veya birikim "capital" ile kavram halini almıştır (Örgün ve Kalay, 2018:

95). Bu bakımdan kavram olarak entelektüel sermaye, bütün ilişkiler aracılığıyla elde edilen bilgi olarak tanımlanmaktadır (Karabayır vd., 2019: 171; Töre, 2019: 280). Söz konusu olgunun kavramsallaştırılmasında Skandia Kılavuzunda entelektüel sermayenin terim olarak kullanılması önemli gelişmelerden biridir (Brennan ve Connell, 2000: 210; Sulanjaku, 2014: 1).

Kaynak temelli yaklaşıma göre, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde daha çok maddi olmayan varlıklara dikkat çekilmektedir (Barney, 1991). Itami (1991: 2), rekabet avantajı elde edilmesinde, görünmez varlıklar diye nitelendirdiği maddi olmayan varlıkların gerçek rekabet avantajı kaynağı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda da entelektüel sermaye işletmelerin rekabet avantajı elde etmesi ve değer yaratılmasında önemli bir işletme kaynağı ve itici gücü olarak tanımlanmaktadır (Marr ve Roos 2005: 28).

Entelektüel sermaye konusunda yapılan ilk ve önemli çalışmalardan bir tanesi de Stewart tarafından yapılmıştır. Entelektüel sermaye, işletmelerde refah yaratılması için işletmeler tarafından kullanılan bilgi birikimi, entelektüel mülkiyet, tecrübe ve kolektif beyin gücü olarak, başka bir deyişle çalışanlar tarafından bilinen bütün entelektüel malzeme olarak tanımlanmıştır (Stewart, 1997: 21). Brooking'e (1997: 12) göre entelektüel sermaye, işletmeye çeşitli özellikler katan, işlevsel özellikleri olan ve işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesini sağlayan maddi olmayan varlıkların tamamıdır. Bontis, (1999: 436) ise entelektüel varlıkları çalışanlar ve uzmanlıkları, iş süreçleri ve pazar varlıklarından oluşan itibar, müşteri sadakati vb. olarak tanımlamıştır. Edvinsson (1997: 368) da işletme bilançolarında yer alan maddi olmayan varlıklara vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda ona göre entelektüel sermaye, işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayan bilgi, deneyim, işletme içinde kullanılan teknoloji, müşteri ilişkileri ve yeteneklere sahip çalışanlar ve bunun sonucunda değere dönüştürülen bilgidir. Başka bir ifadeyle entelektüel sermaye, bir işletmenin

değer yaratmak için sahip olduğu soyut ve bilgi kaynaklarının toplamıdır (Kianto vd., 2017: 12).

Entelektüel sermayenin kavramsallaştırmasında üç boyuta odaklanmak mümkündür. Birincisi, entelektüel sermaye işletmelerin hem işletme içinde hem de işletme dışında sahip olduğu bilginin toplamıdır. Entelektüel sermaye sahip olunan tüm bilginin işletme tarafından dikkate alınmasını vurgular. İkincisi, entelektüel sermaye bilginin rekabet avantajı için kullanılması vurgusudur (Youndt vd., 2004: 337). Son olarak da ilk iki açıklamanın neticesinde entelektüel sermaye; maddi olmayan varlıkların geliştirilmesi ve akılcıca yönetilmesi, işletmelerin iş ve ekonomik analizleri için yeni kavramsal çerçeve gerektiren, sürdürülebilir kurumsal rekabet gücünün merkezinde yer almaktadır (Teece, 2009: 119). Sonuç olarak entelektüel sermayenin sistematik bir şekilde kurumsal bir yaklaşım oluşturabilmesi için iki hususun önemli olduğu değerlendirilmektedir. Birincisi, sadece bilgili bireylerden oluşan, işletme fonksiyonları arasında bilginin üretilmesi, paylaşılması ve işletme içinde ve dışında bilgi akışını düzenleyen bilgi odaklı organizasyon şemasının oluşturulmasıdır. İkincisi ise işletme içinde oluşturulan bilgi odaklı yaklaşımın içinde işletme stratejisi, kültürü, yetenekleri ve kaynakları ile orantılı bir şekilde insanların, teknolojinin, süreçlerin, diğer unsurların bir araya getirilmesi ve yenilikleri içermesidir (Klein, 1998: 4). Sonuç olarak, entelektüel sermaye, müşteri değeri oluşturulmasında bilgi, yenilik ve üretim döngüsü içerisinde yer almaktadır (Al-Ali, 2003). Bu döngü Şekil 1’de sunulmuştur.

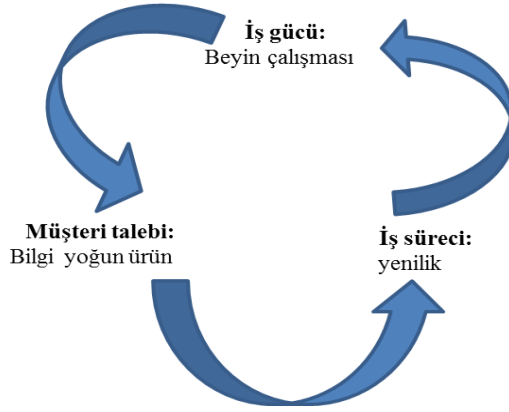
1.3. Entelektüel Sermayenin Boyutları

1.3.1. İnsan Sermayesi

İnsan sermayesi, entelektüel sermayenin en önemli bileşenidir. Felsefe, ekonomi, yönetim bilimi, stratejik yönetim vb. tüm disiplinlerde olmak üzere araştırmaya konu olan ilk entelektüel varlık insan ve akıllı olmuştur (Nonaka ve

Takeuchi, 1995: 30-32). Entelektüel sermaye içinde yetenek seviyesi bakımından insan sermayesi sürdürülebilir rekabet avantajının en temel kaynağıdır (Seleim vd., 2007: 338). İnsan sermayesi, bireysel düzeyden organizasyon düzeyine kadar ele alınarak kişinin genetik mirası, kişinin eğitimi, kişinin deneyimi, kişinin yaşam ve iş hakkındaki tutumu olmak üzere dört faktörün bileşiminden oluştuğu belirtilmektedir (Bontis, 1998: 65).

Kaynak temelli görüş açısından insan sermayesi, işletmeye özgü en değerli ve taklidi imkânsız kaynaklar arasında yer alır (Tufan ve Uğurlu, 2019: 674). İnsan sermayesi yeniliğin kaynağını oluşturmaktadır (Akın, 2019: 12; Bontis vd., 2000: 88). Bir işletme, yaratıcılık ve yenilikçiliğini ölçerek insan sermayesinden ne kadar etkin olarak yararlandığını görebilir (Kavida ve Sivakoumar, 2009: 57).

Şekil 1: Bilgi, Yenilik ve Üretim Döngüsü

Kaynak: Al-Ali, 2003: 6.

1.3.2. İlişki Sermayesi

İlişki sermayesi, bir işletmenin organizasyonel yapısına ve çalışmalarına bağlı olarak dış ilişkileri sonucunda yarattığı işletme değeridir (Ramírez, 2010). İlişki sermayesi, bir işletmenin çevresel unsurlarla ilişkilerini düzenleyen ve yöneten işletme kaynağıdır. En önemli kriter müşteri gibi görünse de tek kriter olarak ele alınmamalıdır. İlişki sermayesi, bir işletmenin markaları, müşteri sadakati hakkındaki bilgiler, işletmenin toplumdaki imajı, tedarikçiler ve müşterilere ait geri bildirimleri içerir (Bozbura ve Toraman, 2004: 358). İlişki sermayesi; müşteriler, hissedarlar, tedarikçiler ve rakipler, devlet organları, resmi kurumlar, toplumla ilişkileri ve bunun yanında çıkar grubu özelliği taşımayan gruplarla olan ilişkileri (Hobikoğlu, 2011: 92) vasıtasıyla işletmenin iç yapısına bilgi sağlar (Sharabati vd., 2010: 109).

1.3.3. Yapısal Sermaye

Yapısal sermaye, değer zincirinde bilginin saklanması ve akışı için bir iskelet ve organizasyonun tutkalıdır. Yapısal sermaye, bilgi sistemleri, rutinler, prosedürler ve veri tabanları gibi insan dışı varlıklardan oluşan değerli bir stratejik kaynaktır (Cabrita ve Bontis, 2008: 217). Brooking'e (1997: 13) göre yapısal sermaye, entelektüel mülkiyet varlıkları ve işletmeye ait alt yapı varlıkları olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan patent, telif hakları, tasarım hakları, yapma bilgisi (know-how) ve ticari haklar entelektüel mülkiyet varlıklarını oluşturmaktadır. Alt yapı varlıkları ise yönetim felsefesi, kurum kültürü, yönetim süreçleri, BT sistemleri, ağ bilgi sistemleri ve finansal ilişkilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan yapısal sermaye, kurumsallaşmış ve depolanmış bilgiyi ifade eder (Montequín vd., 2006: 530). Başka bir ifadeyle yapısal sermaye, bir işletmenin insan sermayesi yeniliğini ve enerjisi işletme kaynağına dönüştürme ve bu yenilikten yararlanma konusundaki yapısal yeteneğidir (Chu vd., 2006: 897).

2. YÖNTEM

Araştırmada birincil veri toplama tekniği olarak anket tercih edilerek yazında geliştirilen ölçeklerden oluşturulmuştur. Veriler İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı ilaç, tıbbi cihaz ve araç-gereç üreten işletmelerden elde edilmiştir. Araştırmada SPSS 22.0 paket programı ve Process Macro eklentisi kullanılarak istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir.

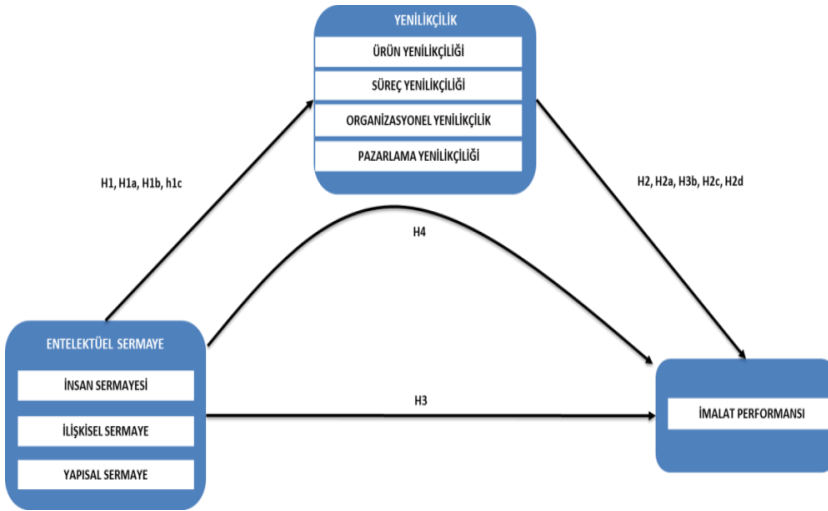
İstatistiksel analizler dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin öncelikle normallik testi ile ölçeklerdeki ifadelerin dağılımı kontrol edilmiştir. Daha sonra ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için açıcı faktör analizi ile güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Üçüncü aşamada geliştirilen hipotezleri test etme amacıyla Pearson korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Son aşamada ise entelektüel sermayenin imalat performansı üzerinde olan etkisinde yenilikçiliğin aracılık rolünü ölçmek için aracılık analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel kısıtları araştırmanın kuramsal alt yapısı ve araştırmada kullanılan kavramsal olgulardır. Araştırmada kullanılan veri türü, tercih edilen veri toplama tekniği, belirlenen evren ve oluşturulan örneklem önemli kısıtlar arasında yer almaktadır. Yine anket formunu dolduran kitlenin niteliği ve işletmedeki konumu araştırma için önemli kısıtlar barındırmaktadır. Bunun yanında veri toplama süresi, anket formunun içeriğini oluşturan ölçekler, analizler için kullanılan yazılım ve analiz teknikleri de araştırma bulguları üzerinde etkili olan etmenlerdir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma esas olarak “İşletmelerin yenilikçi faaliyetlerini ve performansını, sahip oldukları entelektüel sermaye vasıtasıyla açıklamak mümkün müdür?” sorusuna cevap üretmek amacıyla ortaya konulan kavramsal modeli ve bu model kapsamında geliştirilen hipotezleri test etmeyi amaçlamaktadır.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Entelektüel sermaye, bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Yenilikçilik olgusu ise entelektüel sermaye olgusu arasındaki ilişki açısından bağımlı değişken, işletme performansı arasındaki ilişkisi açısından ise bağımsız ve aracı değişken olarak modelde yer almaktadır. İmalat performansı ise ilgili bütün hipotezlerde bağımlı değişken konumundadır. Araştırmaya ilişkin oluşturulan kavramsal model Şekil 2’de ve nedensel ilişkileri test etmek amacıyla geliştirilen hipotezler de Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırma Hipotezleri

	Hipotez
H1	Entelektüel sermaye, yenilikçilik üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H1a	İnsan sermayesi, yenilikçilik üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H1b	İlişkisel sermaye, yenilikçilik üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H1c	Yapısal sermaye, yenilikçilik üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H2	Yenilikçilik imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H2a	Ürün yenilikçiliği, işletmenin imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H2b	Süreç yenilikçiliği, işletmenin imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H2c	Organizasyonel yenilikçilik, işletmenin imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.
H2d	<i>Pazarlama yenilikçiliği, işletmenin imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.</i>
H3	<i>Entelektüel sermaye imalat performansı üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir.</i>
H4	<i>Entelektüel sermaye ile imalat performansı arasındaki ilişkide yenilikçiliğin aracılık rolü bulunmaktadır.</i>

Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kütesini İstanbul'da yerleşik ve İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı ilaç, tıbbi cihaz ve araç-gereç üretimi yapan işletmeler oluşturmaktadır. İstanbul Sanayi Odası ilaç, tıbbi cihaz ve araç-gereç üretimi grubunu oluşturan 197 adet işletmeye anket formu ulaştırılmıştır. Anket uygulaması sonucunda 189 adet kullanılabilir anket formu elde edilmiştir. Geri dönüş oranı %95'tir.

Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları

Entelektüel sermayeyi ölçmek amacıyla Kianto ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. Ölçek insan sermayesi, ilişkisel sermaye ve yapısal sermaye olarak üç boyuttan oluşmakta olup yenilenme sermayesi

çalışmaya dâhil edilmemiştir. İnsan sermayesi boyutunda 7, ilişkisel sermaye boyutunda 6 ve yapısal sermaye boyutunda da 4 madde olmak üzere toplamda 17 ifade bulunmaktadır. Kianto ve arkadaşları, yapmış oldukları güvenilirlik analizi neticesinde her boyut için 0,70 üzerinde Cronbach's Alpha değeri elde etmişlerdir (Kianto vd., 2010: 314). Ölçek Atalay tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Atalay yapmış olduğu açımlayıcı faktör analizi neticesinde KMO değerini 0,87 olarak elde etmiştir. Yazarın elde ettiği Cronbach's Alpha değerleri ise insan sermayesi için 0,87, ilişkisel sermaye için 0,89 ve yapısal sermaye için 0,82'dir (Atalay, 2012: 71). Ölçek bu çalışmada kesinlikle katılmıyorum yanıtından kesinlikle katılıyorum yanıtına uzanan 5'li Likert formda hazırlanmıştır.

İşletme yenilikçiliğini ölçmek amacıyla Lin ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama yenilikçiliği olmak üzere dört boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Yenilikçilik ölçeği; ürün yenilikçiliği boyutunda 5, süreç yenilikçiliği boyutunda 6, organizasyonel yenilikçilik boyutunda 5 ve pazarlama yenilikçiliği boyutunda 6 ifade olmak üzere ölçekte toplam 22 ifadeden oluşmaktadır. Lin ve arkadaşları, ölçeğin güvenilirlik testinde; ürün yenilikçiliği boyutu için 0,81, süreç yenilikçiliği boyutu için 0,88, organizasyonel yenilikçilik boyutu için 0,87 ve pazarlama yenilikçiliği boyutu için 0,84'lük bir Cronbach's Alpha değeri elde etmiştir (Lin vd., 2010: 123). Atalay (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek için KMO değeri 0,80 olarak elde edilmiştir. Elde edilen Cronbach's Alpha değerleri ise ürün yenilikçiliği boyutu için 0,80, süreç yenilikçiliği boyutu için 0,71, organizasyonel yenilikçilik boyutu için 0,82 ve pazarlama yenilikçiliği boyutu için 0,76'dır (Atalay, 2012: 70). Ölçek kesinlikle katılmıyorum yanıtından kesinlikle katılıyorum yanıtına uzanan 5'li Likert formda hazırlanmıştır.

İmalat performansı ölçeği ise Chow vd., (1994) çalışmasından uyarlanarak, Sezen vd. (2002) tarafından elde edilen imalat performansı ölçeği kullanılmıştır. Sezen vd. yaptıkları çalışmada imalat performansı için 0,60'ın üzerinde Cronbach's Alpha değeri elde etmişlerdir (Sezen vd., 2002: 138). Ölçek kesinlikle katılmıyorum yanıtından kesinlikle katılıyorum yanıtına uzanan 5'li Likert formda hazırlanmıştır.

Tablo 2: Pearson Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Entelektüel Sermaye	1									
İnsan Sermayesi	0,655**	1								
İlişkisel Sermaye	*		1							
Yapısal Sermaye	0,793**	0,1336*	0,1511*	1						
Yenilikçilik	0,1544*	0,1309*	0,1499*	0,1362*	1					
Ürün Yenilikçiliği	0,1396*	0,1413*	0,1229*	0,1204*	0,1783*	1				
Süreç Yenilikçiliği	0,1186*	0,1003	0,1253*	0,1143*	0,1583*	0,1252*	1			
Organizasyonel Yenilikçilik	0,1522*	0,1216*	0,1503*	0,1425*	0,1713*	0,1368*	0,1258*	1		
Pazarlama Yenilikçiliği	0,1492*	0,1234*	0,1503*	0,1315*	0,1831*	0,1568*	0,1257*	0,1551*	1	
İmalat Performansı	0,1267*	0,034	0,1336*	0,1204*	0,1456*	0,1343*	0,1257*	0,1342*	0,1389*	1

* P<0,05, ** p<0,01, *** p>0,001

3. BULGULAR

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırma modeli için tanımlanan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon %70'den yüksek değildir. Araştırmada VIF değeri de 10'dan küçük olup koşul indeksleri de yazında (Kalaycı, 2006, s.256) belirtilen değer olan 30'dan küçük çıkmıştır. Bu değer, bağımsız değişkenler

arasında çoklu bağıntının olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla veri setinin çoklu doğrusal regresyon için uygun olduğunu göstermiştir.

İlk olarak şekil 2’de verilen ve araştırma modelinde belirlenmiş entelektüel sermayenin yenilikçilik üzerine olan etkisi hipotezini (H1) test etmek için regresyon modeli oluşturulmuş ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

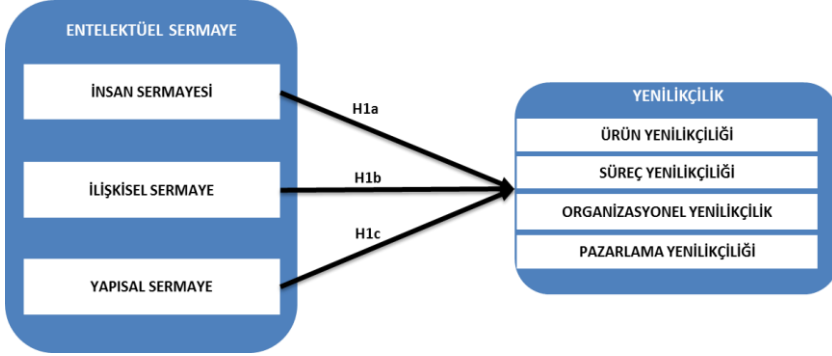
Tablo 3: Entelektüel Sermayenin Yenilikçilik Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti		Bağımsız Değişkenler	Katsayılar			
R ²	Düz R ²		B	St. Kts. β	t	p
,296	,292	Sabit	1,853		8,127	0,000
		Entelektüel Sermaye	H₁ 0,486	0,544	8,858	0,000

Bağımlı Değişken: Yenilikçilik S:189 * p<0,001

Yenilikçilik üzerinde, entelektüel sermayenin etkisini görmeye yönelik oluşturulan regresyon modeli anlamlı (F=78,460; p<0,001) çıkmıştır. Sonuçlar yenilikçiliğin, bağımsız değişken olan entelektüel sermaye ile tahmin edilebileceğini göstermektedir. Bağımlı değişkenin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade eden (Kalaycı, 2006: 267) düzeltilmiş R² değeri 0,292 çıkmıştır. Elde edilen t değeri, entelektüel sermayenin yenilikçilik üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğunu ve parametre değerlerinin de bu etkilerin pozitif yönlü (B=0,486; p<0,001) olduğunu göstermektedir. Bu sonuç H1 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

Şekil 3’de verilen ve araştırma modelinde belirlenmiş hipotezleri (H_{1a} , H_{1b} ve H_{1c}) test etmek için çoklu regresyon modeli oluşturulmuş ve sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Şekil 3: Entelektüel Sermaye Boyutlarının Yenilikçilik Üzerine Etkisi

Yenilikçilik üzerinde, entelektüel sermaye boyutlarının etkisini görmeye yönelik oluşturulan regresyon modeli anlamlı ($F=29,303$; $p<0,001$) çıkmıştır. Sonuçlar yenilikçiliğin, bağımsız değişkenlerden en az biri ile tahmin edilebileceğini göstermektedir. Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne kadar etkilendiğini açıkladığını ifade eden düzeltilmiş R^2 değeri 0,32 çıkmıştır. Yenilikçilik olgusunun işletmeye ait çeşitli durum ve unsurlardan etkilenebilmesinden dolayı bu değer yeterli görülmüştür. Elde edilen t değerleri, bağımsız değişkenlerden sadece insan sermayesi ve ilişkisel sermayenin yenilikçilik üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu, parametre değerleri de bu etkilerin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Beta değerleri, en güçlü etkiyi ilişkisel sermayenin yaptığını ($B=0,291$; $p<0,001$) göstermektedir. İnsan sermayenin yenilikçilik üzerindeki etkisi de pozitif ($B=0,175$; $p<0,001$) yönlüdür. Fakat yapısal sermaye ile yenilikçilik arasındaki ilişkinin anlamlı çıkmadığı ($B=0,027$; $p>0,05$) görülmüştür. Bu sonuçlara göre H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri kabul edilmiş, H_{1c} hipotezi ise reddedilmiştir.

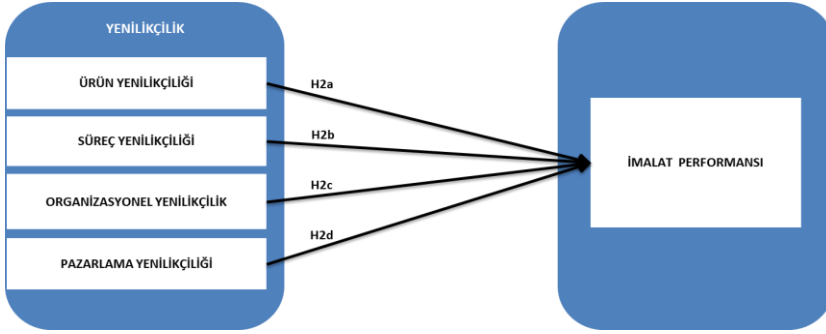
Tablo 4: Entelektüel Sermaye Boyutlarının Yenilikçilik Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti		Bağımsız Değişkenler	Katsayılar			
R ²	Düz R ²		B	St. Kts. β	t	p
0,322	0,311	Sabit	1,821		7,927	0,000
		İnsan Sermayesi	<i>H_{1a}</i> 0,175	0,256	3,965	0,000
		İlişkisel Sermaye	<i>H_{1b}</i> 0,291	0,455	6,426	0,000
		Yapısal Sermaye	<i>H_{1c}</i> 0,027	0,043	0,580	0,562
Bağımlı Değişken: Yenilikçilik			S:189	* p<0,001		

İkinci olarak, yenilikçiliğin imalat performansı üzerine etkisini görmeye yönelik oluşturulan regresyon modeli anlamlı (F=49,101; p<0,001) çıkmıştır. Sonuçlar imalat performansının, bağımsız değişken olan yenilikçilik ile tahmin edilebileceğini göstermektedir. Bağımlı değişkenin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından ne kadar açıklanabildiğini ifade eden düzeltilmiş R² değeri 0,204 çıkmıştır. Elde edilen t değeri, yenilikçiliğin imalat performansı üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğunu ve parametre değerlerinin de bu etkilerin pozitif yönlü (B=0,666 p<0,001) olduğunu göstermektedir. Bu sonuç *H₂* hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 5: Yenilikçiliğin İmalat Performansı Üzerinde olan Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti		Bağımsız Değişkenler	Katsayılar			
R ²	Düz R ²		B	St. Kts. β	t	p
0,208	0,204	Sabit	1,687		4,575	0,000
		Yenilikçilik	<i>H₂</i> 0,666	0,456	7,007	0,000
Bağımlı Değişken: İmalat Performansı			S:189	* p<0,001		

Şekil 4: Yenilikçilik Boyutlarının İşletmenin İmalat Performansı Üzerine Etkisi

İşletmenin imalat performansı üzerinde, yenilikçilik boyutlarının etkisini görmeye yönelik oluşturulan regresyon modeli anlamlı ($F=12,154$; $p<0,001$) çıkmıştır. Sonuçlar, işletmenin pazarlama performansının, bağımsız değişkenlerden en az biri ile tahmin edilebileceğini göstermektedir. Düzeltilmiş R^2 değeri 0,21 çıkmış ve pazarlama performansı olgusunun işletmeye ait çeşitli durum ve unsurlardan etkilenebilmesinden dolayı bu değer yeterli görülmüştür. Elde edilen t değerleri, değişkenlerin imalat performansı üzerindeki etkilerinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Pazarlama yenilikçiliği %95 güven aralığında anlamlılık gösterirken diğer değişkenler %90 güven aralığında anlamlılık göstermektedir. Beta değerleri, en güçlü etkiyi organizasyonel yenilikçiliğinin ($B=0,184$; $p<0,1$) yaptığını göstermektedir. Daha sonra ise pazarlama yenilikçiliği ($B=0,175$; $p<0,05$), süreç yenilikçiliği ($B=0,175$; $p<0,1$) ve ürün yenilikçiliği ($B=0,133$; $p<0,1$) etki etmektedir. Bu sonuçlara göre H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} ve H_{2d} kabul edilmiştir.

Üçüncü olarak, imalat performansı üzerinde, yenilikçilik ve entelektüel sermayenin etkisini görmeye yönelik oluşturulan regresyon modeli anlamlı çıkmıştır ($F=24,493$; $p<0,001$). Sonuçlar imalat performansının, bağımsız değişkenlerden en az biri ile tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Tablo 6: Yenilikçilik Boyutlarının İşletmenin İmalat Performansı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti		Bağımsız Değişkenler	Katsayılar				
R ²	Düz R ²		B	St. Kts. β	t	p	
,209	,192	Sabit	1,687		4,185	0,000	
		Ürün Yenilikçiliği	<i>H_{2a}</i>	0,133	0,148	1,835	0,068
		Süreç Yenilikçiliği	<i>H_{2b}</i>	0,175	0,133	1,920	0,056
		Organizasyonel Yenilikçilik	<i>H_{2c}</i>	0,184	0,150	1,881	0,062
		Pazarlama Yenilikçiliği	<i>H_{2d}</i>	0,175	0,188	2,106	0,037

Bağımlı Değişken: İmalat Performansı S:189 * p<0,001

Bağımlı değişkenin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade eden düzeltilmiş R² değeri 0,208 çıkmıştır. İmalat performansı olgusunun örgüte ait çeşitli durum ve unsurlardan etkilenebilmesinden dolayı bu değer yeterli görülmüştür. Elde edilen t değerleri, bağımsız değişkenlerden yenilikçiliğin imalat performansı üzerindeki etkisinin yüksek düzeydeki güven aralığında anlamlı olduğunu (B=0,644; p<0,001) göstermektedir. Entelektüel sermayenin imalat performansı üzerindeki etkisi ise anlamlı (B=0,035; p>0,05) çıkmamıştır. Bu sonuçlara göre *H₂* kabul edilmiş, *H₃* ise ret edilmiştir.

Tablo 7: Entelektüel Sermaye ve Yenilikçiliğin İmalat Performansı Üzerine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

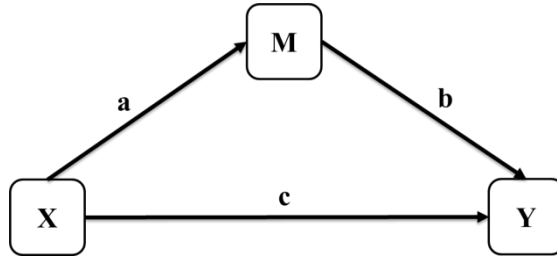
Model Özeti		Bağımsız Değişkenler	Katsayılar				
R ²	Düz R ²		B	St. Kts. β	t	p	
.208	.200	Sabit	1,624		3,947	0,000	
		Yenilikçilik Entelektüel Sermaye	<i>H₂</i>	0,644	0,442	0,343	0,000
		<i>H₃</i>	0,035	0,027	1,050	0,732	

Bağımlı Değişken: İmalat Performansı S:189 * p<0,001

Hayes Process Macro ile Aracılık Testi

Yapılan regresyon analizi sonucunda entelektüel sermayenin işletme performansı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmüş ve H_3 hipotezi ret edilmiştir. Aracılık analizinin amacı, bağımsız bir değişken ile bağımlı değişken arasında gözlenen ilişkinin altında yatan süreçleri araştırmaktır (MacKinnon, 2008: 24). Yapılan birçok araştırmada entelektüel sermayenin işletme performansı üzerinde etki oluşturduğu bilinmektedir. Entelektüel sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkinin nasıl bir aracı mekanizma ile oluştuğunu ortaya koymak için aracılık analizi kullanılmıştır.

Basit Aracılık Etkisi: Aracılık etki analizi; öncül bir değişken (tahmin değişkeni, bağımsız değişken) olan **X**'in sonuç değişkeni (bağımlı değişken) olan **Y**'ye etkisine aracılık eden bağlantı mekanizmasına ilişkin araştırma hipotezlerinin test edilmesinde kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Tahmin değişkeni (**X**) ve sonuç değişken (**Y**) arasındaki bağlantı mekanizması gibi çalışan aracı değişken (**M**), bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini açıklamaya yardımcı olmaktadır (Hayes, 2013: 86). Basit bir aracılık modelinin kavram diyagramı şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5: Basit bir aracılık modelinin kavramsal diyagramı.

Kaynak: Hayes, 2013: 87.

Bu çalışmada X entelektüel sermaye değişkeni Y ile imalat performansı M ile de yenilikçilik değişkeni temsil edilmiştir. Hayes tarafından geliştirilen ProcessMakro'nun 4. modeli uygulanarak basit aracılık etkisi test edilmiştir. Bu nedenle 5000 rassal örneklem alınan bootstrap yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, tahmin değişkeni entelektüel sermayenin (X), aracı değişken olan yenilikçilik (M) üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizinin sonuçları a yolu ile gösterilmektedir ($a=0,485$, %95 CI [0.3774,0.5936], $t=8,857$, $p<0.001$). Standardize olmayan beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin 0,001'den küçük olmasından hem de (CI) güven aralığına ait değerlerin 0 (sıfır) değerini içermemesinden anlaşılmaktadır. Entelektüel sermaye yenilikçiliği anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilemektedir ve değişimin yaklaşık %30'unu ($R^2=0,295$) açıklamaktadır.

M ile temsil edilen aracı değişkenin (yani yenilikçiliğin) içinde bulunmadığı bir modelde, X 'in (yani entelektüel sermayenin), Y (yani işletme performansı) üzerindeki etkisi c yolu ile gösterilir ve toplam etki olarak adlandırılır. Buna göre, yenilikçiliğin olmadığı durumda entelektüel sermayenin işletme performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ($c=0,485$, %95 CI [0.3774,0.5936], $t=8,8578$, $p=0,0001$). Yine standardize olmayan beta değerinin anlamlı olduğu hem p değerinin 0,001'den küçük olmasından hem de (CI) güven aralığına ait değerlerin 0 (sıfır) değerini içermemesinden anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, entelektüel sermaye, işletme performansındaki değişimin yaklaşık %7'sini ($R^2=0,0548$) açıklamaktadır.

Aracılık analizinde temel ilgi konusu, bağımsız değişkenin aracı değişken ve buna bağlı olarak da aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisi anlamına gelir. Bu bakımdan; "kurulan modelde bir değişkenin aracılık etkisinden bahsedebilmek için aracı değişkenin varlığının, bağımlı değişken üzerinde bir bağımsız değişkenin direkt etkisini ya anlamsız kılması veya azaltması gerekir.

Eğer etki anlamsız kılınyorsa kurulan modelde tam aracılık etkisinden, eğer azaltılıyorsa bu durumda kısmi aracılık etkisinden bahsedilir” (Kendir vd., 2019: 901-902). Aracı değişken olan yenilikçilik (M) ile entelektüel sermayenin (X), sonuç değişkeni olan işletme performansı (Y) üzerine birlikte etkilerine baktığımızda yenilikçiliğin, işletme performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b=0,644$, %95 CI [0.4207,0.8683], $t=5,680$, $p=0,000$). Buna göre yenilikçiliğin işletme performansını anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği açıkça görülmektedir. Ancak, bu durumda entelektüel sermayenin iş performansı üzerindeki etkisinin ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Standardize olmayan beta değeri 0,0046 ya kadar gerilemiş ve p değeri de anlamsızlaşmıştır ($c'=0,0046$, %95 CI [-0.1651,0.2346], $p=0,7321$). Entelektüel sermaye ve yenilikçilik, işletme performansındaki değişimin yaklaşık %21’ini ($R^2=0,2085$) açıklamaktadır.

Tablo 8: Entelektüel Sermayenin İmalat Performansı Üzerinde Olan Etkisinde Yenilikçiliğin Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi

	Sonuç Değişkenleri			
	M(Yenilikçilik)		Y (İmalat Performansı)	
Tahmin Değişkenleri	B	Std. Hata	B	Std. Hata
X (Entelektüel Sermaye)	a 0,485***	0,054	c' 0,0347	0,101
M (Yenilikçilik)	- -	-	b 0,644***	0,113
Sabit	i_M 1,853***	0,228	i_Y 1,624***	0,411
	$R^2 = 0,295$		$R^2 = 0,208$	
	$F(1;187)=78,460***$		$F(2;186)=24,493***$	

Bağımlı Değişken: İmalat Performansı S:189 $p < 0,05$ *, $p < 0,01$ **, $p < 0,001$ ***

Tablo 8’e bakıldığında, entelektüel sermayenin aracı değişken olan yenilikçilik vasıtasıyla imalat performansı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu; dolayısıyla da yenilikçiliğin, entelektüel sermaye ile imalat performansı

arasındaki ilişkiye aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar ışığında araştırmmanın H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Entelektüel sermayenin yenilikçilik üzerindeki etkisi, araştırmacılar tarafından geniş çapta tartışılmış ve yenilikçiliği etkilediği tespit edilmiştir (Alkan ve Yorulmaz, 2018; Clarke vd., 2011; Dakhli ve Clercq, 2004; Leitner, 2011; Ngah ve Ibrahim, 2009; Petty ve Guthrie, 2000; Rodrigues vd., 2011; Subramaniam ve Youndt 2005; Wu vd. 2008; Zerenler vd., 2008). Bilgi teknolojisinde ve bilgi toplumunda yaşanan gelişmeler sonucunda rekabet gücünün temel belirleyicilerinden olan yenilikçilik ve entelektüel sermayenin önemini ortaya koymaktadır (Petty ve Guthrie, 2000). Başka bir ifadeyle klasik üretim faktörlerinden ziyade bilgi, teknoloji ve yenilik alanındaki ilerlemeler yeni ekonomide etkili olmuştur (Boudreau ve Ramstad, 1997). Entelektüel sermaye ve yenilikçilik ilişkisini inceleyen araştırmalarda anlamlı ve pozitif bir etkileşim söz konusudur (Cabello-Medina vd., 2011; Ngah ve Ibrahim, 2009; Wu vd. 2008; Zerenler vd., 2008). Yenilikçilik ürün, süre, organizasyonel ve pazarlama alanlarında yaratıcı fikirlerin ortaya konulması ve hayata geçirilmesidir. Bu bakımdan da çalışanların becerileri, deneyimlerinin, yeteneklerinin ve insana bağlı örtük bilginin toplamının temsilcisi olan insan sermayesinin (Edvinsson ve Malone 1997) yenilikçiliğin en temel kaynaklarından biri olarak ifade edilebilmektedir.

Yenilikçilik olgusu birçok kaynaktan beslenme özelliğine sahiptir. Yenilikçiliğin gelişmesinde işletme içinden, başka bir ifadeyle insan sermayesinden sağlanan bilgiler kadar bütüncü olarak işletme dışından, ilişki sermaye tarafından sağlanan bilgiler önem kazanmaktadır. İlişki sermaye müşterilerden aldığı geri bildirimler, tedarikçiler, kurumlar ve faaliyet gösterilen endüstriden, başka bir ifade ile dışsal yapı ilişkileri (Sharabati vd., 2010) sonucunda yenilikçiliğin

gelişmesinde önemli katkı sağlar. Araştırmada da mevcut çalışmaları destekler nitelikte (Cabello-Medina vd., 2011; Ngah ve Ibrahim, 2009; Subramaniam ve Youndt 2005; Wu vd. 2008; Zerenler vd., 2008) ilişkisel sermaye ile yenilikçilik arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Yapısal sermaye ise işletmelerde kurumsallaştırılmış bilgi kaynaklarına işaret etmektedir ve bilginin mülkiyet haline dönüştürülmüş şeklidir (Seleim vd., 2004). Bu bakımdan yapısal sermaye, insan sermayesini düzenleyen, yetkilendiren, destekleyici altyapı olarak tanımlanabilmektedir (Edvinsson ve Malone, 1997). Buradan hareketle de yapısal sermaye yapısal yeteneğiyle yenilikçiliğin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Genel olarak yapısal sermayenin yenilikçiliğe olumlu etkileri vardır (Kianto vd., 2017: 12). Yapılan araştırmalarda yapısal sermaye ile yenilikçilik arasında her zaman pozitif bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur. Yapısal sermaye ile yenilikçilik arasındaki ilişkinin sektörlere göre değiştiği ifade edilmektedir. Yapısal sermaye ile yenilikçilik arasındaki ilişki ise kısmen de olsa literatür ile benzerlik göstermektedir (Leitner, 2011; Rodrigues vd., 2011).

Yenilik bir süreç olarak, ürünün geliştirilmesi, adaptasyonu veya direkt olarak ürünün kendisi ile ilgilidir (Biemans, 1992). Yenilikçilik, müşteri değeri oluşturulmasında yaratıcı fikirlerin uygulanmasıdır (Prajogo, 2016). Dolayısıyla yenilikçilik, müşteri değeri oluşturulmasında işletme içi faktörlere yönelerek yeni fikir, süreç, ürün ya da yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanması ile ilgilidir (Öztürk, 2020). Yenilikçilik, işletmelerin üstün performans elde etmek ve müşteri gereksinimlerini karşılamak için teknolojik, teknik ve idari değişiklikleri içeren yenilikçi davranışları işletmelerin kurumsal yapılarına entegre etmesidir (Damanpour ve Evan, 1984). Müşteri tatmini açısından beklentinin karşılanması için ürünün kalite bakımından bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar: artı özelliklere sahip olması, uzun vadeli kullanım, belli standartlara sahip olması, uzun ömürlü olması, servis sunma ve estetikdir (Demircioğlu vd., 2020: 35). Araştırmada elde edilen sonuçlar yenilikçilik boyutlarının imalat

performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Araştırmamızda elde edilen sonuçlar literatür ile benzerlik göstermektedir (Gunday vd., 2011; Jiménez-Jiménez ve Sanz-Valle, 2011; 2011; Kılıçaslan ve Uyar, 2015; Li vd., 2007).

Entelektüel sermaye ile yenilikçilik olguları birbirini tamamlayan ve birbirinin gelişimine kaynaklık eden olgulardır. İki olgu arasında doğal bir ilişki söz konusudur. Bu bakımdan yenilikçiliğin, entelektüel sermaye ile imalat performansı arasında aracılık rolünün olması bu ilişkiyi doğrulamaktadır.

Entelektüel sermaye yenilikçilik üzerinde anlamlı pozitif bir etki oluşturduğu görülürken, alt boyutlarından yapısal sermayenin yenilikçilik üzerinde pozitif bir etki oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bir işletme kaynağı olan entelektüel sermaye boyutları arasındaki etkileşimlerin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan da entelektüel sermaye boyutları arasındaki ilişki modellenerek yenilikçilik ile arasındaki ilişki araştırılabilir. Ayrıca, her ne kadar sonuç literatüre benzerlik gösterse de sektörde daha fazla araştırma yapılarak entelektüel sermaye ile yenilikçilik arasındaki ilişkinin hangi faktörlerden kaynaklandığı araştırılabilir.

Entelektüel sermayenin performans üzerinde pozitif bir etki oluşturmadığı görülmüştür. Entelektüel sermayenin alt boyutlarıyla beraber işletme performansına olan etkileri incelenerek performansın hangi boyuttan etkilendiği bulunabilir. Bu konuda daha çok araştırma yapılmasının yararlı olacağı öngörülmektedir. Dünya literatüründe yapılmış çalışmalar ile Türkiye’de yapılmış çalışmalar karşılaştırılarak, ilaç sektöründe entelektüel sermayenin işletme performansına olan etkilerinin hangi faktörlerden etkilendiği bulunabilecektir. Entelektüel sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkide, kıyaslama çalışmalarıyla benzerlikler ve farklılıklar araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Al-Ali, N. (2003). *Comprehensive Intellectual Capital Management Step-By-Step By*, New Jersey, John Wiley&Sons.
- Akın, M. (2019). "Entelektüel Sermayenin Kodlanması", *Bilgi Yönetimi*, Cilt 2, Sayı 2, ss.11-29.
- Alkan, G. ve Yorulmaz, M. (2018). "Deniz Ulaştırma İşletmelerinde Entelektüel Sermaye ve Örgüt Performansı Arasındaki İlişkide Yenilikçiliğin Rolü", *Business and Economics Research Journal*, Cilt 9, Sayı 3, ss.631-650.
- Barney, J. (1991). "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management*, Cilt 17, Sayı 1, ss.99-120.
- Barney, J. B. (2001). "Resource-Based Theories of Competitive Advantage: A Ten-Year Retrospective On The Resource-Based View", *Journal of Management*, Cilt 27, Sayı 6, ss.643-650.
- Biemans, W. G. (1992). *Managing Innovations Within Networks*, New York, Routledge.
- Bontis, N. (1998). "Intellectual Capital: An Exploratory Study That Develops Measures and Model", *Management Decision*, Cilt 36, Sayı 2, ss.63-76.
- Bontis, N., Chong, K. W. C.ve Richardson, S. (2000). "Intellectual Capital and Business Performance In Malaysian Industries", *Journal of IntellectualCapital*, Cilt 1, Sayı 1, ss.85-100.
- Boudreau, J. W. ve Ramstad, P. M. (1997). "Measuring Intellectual Capital: Learning From Financial History", *Human Resource Management*, Cilt 36, Sayı 3, ss343-356.

- Bozbura, F. T. ve Toraman, A. (2004). "Türkiye 'de Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi İle İlgili Model Çalışması ve Bir Uygulama", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi/Mühendislik*, Cilt 3, Sayı 1, ss.55-66.
- Brennan, N. ve Connell, B. (2000). "Intellectual Capital: Current Issues and Policy Implications", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 1, Sayı 3, ss.206-240.
- Brooking, A. (1997). *Intellectual Capital: Core Assets For The Third Millennium Enterprise*, Long Range Planning, International Thompson Business Press.
- Cabello-Medina, C., López-Cabrales, Á. ve Valle-Cabrera, R. (2011). "Leveraging The Innovative Performance of Human Capital Through HRM and Social Capital In Spanish Firms", *International Journal of Human Resource Management*, Cilt 22, Sayı 4, ss.807-828.
- Cabrita, M. D. R. ve Bontis, N. (2008). "Intellectual Capital and Business Performance in The Portuguese Banking Industry", *International Journal of Technology Management*, Cilt 43, Sayı 1, ss.212-237.
- Chu, P. Y., LIN, Y. L., Hsiung, H. H. ve Liu, T. Y. (2006). "Intellectual Capital: An Empirical Study of ITRI", *Technological Forecasting and Social Change*, Cilt 73, Sayı 7, ss.886-902.
- Clarke, M., Seng, D. ve Whiting, R. H. (2011). "Intellectual Capital and Firm Performance in Australia", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 12, Sayı 4, ss. 505-530.
- Damanpour, F. ve Evan, W. M. (1984). "Organizational Innovation and Performance: The Problem of 'Organizational Lag'", *Administrative Science Quarterly*, Cilt 29, Sayı 3, ss.392-409.

Demircioğlu, E.N., Demircioğlu, M. ve Küçüksavaş, N. (2020). “Bir Üretim İşletmesinde Tamsayılı Programlama ile Ürün Karması Kararı: Faaliyete Dayalı Maliyet Sistemi ve Kısıtlar Teorisi Uygulaması”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 88, ss.1-22.

Edvinsson, L. ve Malone, S. M. (1997). *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots*, New York, Harper Business.

Gupta, O. ve Roos, G. (2001). “Mergersand Acquisitions Through An Intellectual Capital Perspective”, *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 2, Sayı 3, ss.297-309.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis : ARegression-Based Approach*, 9th Edition, London, The Guilford Press.

Itami, H. (1991). *Mobilizing Invisible Assets*, UK, Harvard University Press.

Kalayci, Ş. (2006). *SPSS, Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara, Asil Yayın Dağıtım.

Karabayir, M. E., Barut, A. ve Torusdağ, M. (2019). “Entelektüel Sermaye – İşletme Değeri İlişkisi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Analiz”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1,ss.69-194.

Kavida, V. ve Sivakoumar, N. (2009). “Intellectual Capital: A Strategic Management Perspective”, *IUP Journal of Knowledge Management*, Cilt 7, Sayı 5/6, ss.55-69.

- Kendir, V., Sinsoysal, B., Orçanlı, K. ve Boztoprak, H. (2019). "Örgüt Kültürü İle Örgütsel Yenilikçilik Arasındaki İlişkide Örgütsel Öğrenmenin Aracı Rolü", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt, 10, Sayı 20, ss.881-908.
- Kianto, A., Hurmelinna-Laukkanen, P. ve Ritala, P. (2010). "Intellectual Capital In Service- and Product-Oriented Companies", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 11, Sayı 3, ss.305-325.
- Kianto, A., Sáenz, J. ve Aramburu, N. (2017). "Knowledge-Based Human Resource Management Practices, Intellectual Capital and Innovation", *Journal of Business Research*, Sayı 81, ss.11-20.
- Klein P. G., (1999). "EA. Hayek: Austrian Economist and Social Theorist", (içinde), *15 Great Austrian Economist*, Holcombe, R.G., Alabama , S. (Ed.), Alabama, Ludwig von Mises Institute, ss.181-195.
- Leitner, K. H. (2011). "The Effect of Intellectual Capital on Product Innovativeness in SMEs", *International Journal of Technology Management*, Cilt 53, Sayı 1, ss.1-18.
- Mackinnon, D.P. (2008). *Intorduction to Statistical Medication Analysis*, 10th Edition, New York, Taylor and Fancis Group.
- Marr, B. (2005). *Perspectives on Intellectual Capital*, New York, Taylor and Francis.
- Marr, B., Gupta, O., Pike, S. ve Roos, G. (2003). "Intellectual Capital and Knowledge Management Effectiveness", *Management Decision*, Cilt 41, Sayı 8, ss.771-781.

- Meso, P. ve Smith, R. (2000). "A Resource-Based View of Organizational Knowledge Management Systems", *Journal of Knowledge Management*, 4(3) 224-234
- Montequín, V. R., Fernández, F. O., Cabal, V. A. ve Gutierrez, N. R. (2006). "An Integrated Framework For Intellectual Capital Measurement and Knowledge Management Implementation In Small and Medium-Sized Enterprises", *Journal of Information Science*, Cilt 32, Sayı 6, ss.525-538.
- Murale, V., Rajaiah, J. ve Ashrafali. (2010). "Impact of Intellectual Capital On Firm Performance : A Resource Based View Using VAIC Approach", *International Journal of Business Management, Economics and Information Technology*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 283-292.
- Ngah, R. ve Ibrahim, A. R. (2009). "The Relationship of Intellectual Capital, Innovation and Organizational Performance: A Preliminary Study In Malaysian SMEs", *International Journal of Management InnovationSystems*, Cilt 1, Sayı 1, ss.1-13.
- Nonaka, I. (1994). "A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation", *Organization Science*, Cilt 5, Sayı 1, ss.14-37.
- Petty, R. ve Guthrie, J. (2000). "Intellectual Capital Literature Review: Measurement, Reporting and Management", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 1, Sayı 2, ss.155-176.
- Prajogo, D. I. (2016). "The Strategic Fit Between Innovation Strategies and Business Environment In Delivering Business Performance", *International Journal of Production Economics*, Sayı 171, ss.241-249.

- Radjenović, T. ve Krstić, B. (2017). "Intellectual Capital As The Source of Competitive Advantage: The Resource-Based View", *Fact Universities, Series: Economics and Organization*, Cilt 14, Sayı 2, ss.127-137.
- Ramírez, Y. (2010). "Intellectual Capital Models In Spanish Public Sector", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 11, Sayı 2, ss.248-264.
- Riahi-Belkaoui, A. (2003). "Intellectual Capital and Firm Performance of US Multinational Firms: A Study of The Resource-Based and Stakeholder Views", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 4, Sayı 2, ss.215-226.
- Rodrigues, H.S., Dorrego, P.F. ve Jardon, C.M.F. (2011). "The Main Intellectual Capital Components That Are Relevant to The Product, Process and Management Firm Innovativeness", *International Journal of Transitions and Innovation Systems*, Cilt 1, Sayı 3, ss.271-292.
- Rodrigues, H.S., Dorrego, P.F. ve Jardon, C.M.F. (2011). "The Main Intellectual Capital Components That Are Relevant to The Product, Process and Management Firm Innovativeness", *International Journal of Transitions and Innovation Systems*, Cilt 1, Sayı 3, ss.271-292.
- Roos, G. ve Roos, J. (1997). "Measuring Your Company's Intellectual Performance", *Long Range Planning*, Cilt 30, Sayı 2, ss.413-426.
- Sarvan, F., Arıcı, E. D., Özen, J., Özdemir, B. ve İçigen, E. T. (2003). "On Stratejik Yönetim Okulu: Biçimleme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 6, ss. 73-122.
- Seleim, A., Ashour, A. ve Bontis, N. (2007). "Human Capital and Organizational Performance: A Study of Egyptian Software Companies", *Management Decision*, Cilt 45, Sayı 4, ss.789-801.

- Seleim, Ahmed, Ashour, A. ve Bontis, N. (2004). "Intellectual Capital In Egyptian Software Firms", *The Learning Organization*, Cilt 11, Sayı 4-5, ss.332-346.
- Sharabati, A. A. A., Jawad, S. N. ve Bontis, N. (2010). "Intellectual Capital and Business Performance in the Pharmaceutical Sector of Jordan", *Management Decision*, Cilt 48, Sayı 1, ss.105-131.
- Sharabati, A. A. A., Jawad, S. N. ve Bontis, N. (2010). "Intellectual Capital and Business Performance in the Pharmaceutical Sector of Jordan", *Management Decision*, Cilt 48, Sayı 1, ss.105-131.
- Stewart, T. A. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organization*, New York, Double Day.
- Subramaniam, M. ve Youndt, M. A. (2005). "The Influence of Intellectual Capital On The Types of Innovative Capabilities", *Academy of Management Journal*, Cilt 48, Sayı 3, ss.450-463.
- Sulanjaku, M. (2014). "The Contribution of Skandia Navigator In Intangibles Measurements: An Albanian Case Approach", *International Journal of Economics, Commerce and Management*, Cilt 1, Sayı 11, ss.1-10.
- Teece, D.J. (2009). *Dynamic Capabilities and Strategic Management*, New York, Oxford Press.
- Tekin, M., Hasan K. Güleş, H. K. ve Burge, T. (2000). *Değişen Dünyada Teknoloji Yönetimi / Bilişim Teknolojileri*, Konya, Damla ofset.

- Tovstiga, G. ve Tulugurova, E. (2007). "Intellectual Capital Practices and Performance In Russian Enterprises", *Journal of Intellectual Capital*, Cilt 8, Sayı 4, ss.695-707.
- Töre, E. (2019). "Entelektüel Sermayenin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Bilgi Paylaşımının Aracı Rolünün İncelenmesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Sayı 34, ss.275-299.
- Uzkurt, C. (2008). "Sürdürülebilir Yenilik için Pazarlamanın Rolü ve Önemi: Pazarlama Yeniliği", *13. Ulusal Pazarlama Kongresi, Bildiriler Kitabı*, 31-40, Nevşehir, 25-29 Ekim 2008.
- Von KROGH, G., Nonaka, I. ve Rechsteiner, L. (2012). "Leadership In Organizational Knowledge Creation: A Review and Framework", *Journal of Management Studies*, Cilt 49, Sayı 1, ss.240-277.
- Wu, S. ve LingLin, C. (2011). "The Influence of Innovation Strategy and Organizational Innovation on Innovation Quality And Performance", *The International Journal of Organizational Innovation*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 45-81.
- Youndt, M. A., Subramaniam, M. ve Snell, S. A. (2004). "Intellectual Capital Profiles: An Examination of Investments and Returns", *Journal of Management Studies*, Cilt 41, Sayı 2, ss335-361.
- Zerenler, M., Hasiloglu, S. B. ve Sezgin, M. (2008). "Intellectual Capital and Innovation Performance: Empirical Evidence In The Turkish Automotive Supplier", *Journal of Technology Management & Innovation*, Cilt 3, Sayı 4, ss.31-40.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Until the 1990s, many studies were conducted on the sources of sustainable competitive advantage. Especially since the 1990s; Based on the assumption Specific to businesses that rare, difficult to imitate, heterogeneous resources are the main argument in gaining competitive advantage. With this main approach resource-based approach has been developed. The resource-based view adopts the method of strategic expansion from the business to the market by focusing on internal factors and using all internal resources in order to provide sustainable competitive advantage. The value of knowledge has increased in the new economy and this has increased the importance of intellectual capital, which is an intangible resource, and has brought it to the presence. Thus intellectual capital has become a critical business resource as it has become an important production factor.

The research is mainly based on “Is it possible to explain the innovative activities and performance of enterprises through the intellectual capital they adopt?” It aims to test the conceptual model put forwarded in order to answer the question and the hypotheses developed within the scope of this model. Intellectual capital is included in the model as an independent variable. The phenomenon of innovation is included in the research as a dependent variable in terms of the relationship between the phenomenon of intellectual capital, and as an independent and mediating variable in terms of the relationship between manufacturing performance. Manufacturing performance is the dependent variable in all related hypotheses.

Method

Questionnaire was preferred as the primary data collection technique in the research and scales developed in the literature were used. The data were obtained from companies those producing drugs, medical devices and equipment which registered with the Istanbul Chamber of Industry. Questionnaire forms were sent to 197 companies. As a result of the survey application, 189 usable survey forms were obtained. The return rate is 95%. Statistical analyzes were carried out by using the SPSS 22.0 and the Process Macro plugin. Statistical analyzes were carried out in four stages. First of all, the normality test of the obtained data and reliability analyzes were carried out. To test the construct validity of the scales, exploratory factor analysis were carried out. To test the hypotheses, Pearson correlation and regression analyzes and mediation analysis was performed to measure the mediating role of innovation in the effect of intellectual capital on manufacturing performance.

The scale developed by Kianto et al. (2010) was used to measure intellectual capital. In order to measure business innovativeness, the scale developed by Lin et al and consisting of four dimensions: product, process, organizational and marketing innovation was used. Manufacturing performance scale which was adapted from the study of Chow et al., (1994) by Sezen et al. (2002) the manufacturing performance scale was used. The scales were prepared in a 5-point Likert form ranging from strongly disagrees to strongly agree.

Findings

The regression model created to see the effect of intellectual capital on innovation was significant and positive. In the analysis of intellectual capital dimensions, only human capital and relational capital had a significant effect on innovation, and parameter values showed that these effects were positive. However, it was seen that the relationship between structural capital and innovation was not significant.

The regression model created to see the effect of innovation on manufacturing performance was significant and positive. The results showed that manufacturing performance can be predicted by the independent variable, innovation. The regression model, which was created to see the effect of innovation dimensions on the manufacturing performance of the enterprise, was significant. The results showed that the effects of the variables on the manufacturing performance were significant and positive. Beta values show that organizational innovation has the strongest impact, followed by marketing innovation, process innovation, and product innovation.

The regression model created to see the effect of innovation and intellectual capital on manufacturing performance was significant. The results showed that manufacturing performance can be predicted by at least one of the independent variables. The effect of innovation on manufacturing performance was found to be significant at high confidence intervals. The effect of intellectual capital on manufacturing performance was not significant. In this study, X is represented by the intellectual capital variable Y and the manufacturing performance M by the innovativeness variable. The simple mediation effect was tested by applying the 4th model of the Process Macro developed by Hayes. For this reason, the bootstrap method with 5000 random samples was used. The indirect effect of intellectual capital on manufacturing performance through the mediating variable innovation is significant. Therefore, it has been understood that innovation mediates the relationship between intellectual capital and manufacturing performance.

Result

The effect of intellectual capital on innovation has been determined that it affects innovation which has been widely discussed by researchers. The results are same as the literature. The phenomenon of innovation has a nutritional characteristic from many sources. In the development of innovation, information provided from human capital has a significant importance. Withingathering information from inside of the enterprise, the information gains from outside of the enterprise by relational capital are very important. Relational capital makes a significant contribution to the development of innovation as a result of the feedback received from customers, suppliers, institutions and the industry in which it operates, in other words, external structure relations. In the research, it was seen that human capital and relational capital, which supports the existing studies, have a significant and positive effect on innovation. Structural capital, on the other hand, refers to institutionalized information resources in businesses and is the form of information transformed into property. Studies have shown that there is not always a positive relationship between structural capital and innovation. The relationship between structural capital and innovation was partially similar to the literature.

Intellectual capital and innovation are phenomena that complement each other and are the source of each other's development. There is a natural relationship between the two phenomena. In this respect, the mediating role of innovation between intellectual capital and manufacturing performance confirms this relationship.

Etik Kurul Onayı

Etik değerlendirmeyi yapan kurul: İstanbul Aydın Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih: 10.08.2018

Sayı: 88083623-044-4598

KÜLTÜRÜN SOSYAL İNŞASI VE BENLİĞİN KÜLTÜREL KURULUŞU: SOSYALİZASYON SÜRECİNDE AİLE, BENLİK VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Hülya BİÇER OLGUN*

Öz

Bu çalışmada aslî sosyalizasyon sürecinde ailenin kültür aracılığıyla bireyin benliğini nasıl biçimlendirdiği teorik düzeyde tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ailedeki sosyalizasyon süreçleri ile benliğin oluşumu arasındaki ilişkinin ve kültür-benlik arasındaki ilişkinin literatürde var olan araştırmalar ve kuramsal perspektifler eşliğinde, sosyoloji ve psikoloji temelinde disiplinlerarası bir çerçevede değerlendirilerek kültürün sosyal inşasında toplumsal etkileşimin ve aile kurumunun rolünü öne çıkarmaktır. Bu doğrultuda Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, George Herbert Mead, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Doğan Cüceloğlu'nun kavramsal ve kuramsal perspektifleri başta olmak üzere disiplinlerarası bir literatürden yararlanılarak Türkiye'deki baskın kültür, aile yapısı ve benliğin şekillenışı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizasyon, Aile, Benlik, Korku Kültürü, Değerler Kültürü.

SOCIAL CONSTRUCTION OF CULTURE AND CULTURAL CREATION OF SELF: THE RELATIONSHIP BETWEEN FAMILY, SELF AND CULTURE IN THE SOCIALIZATION PROCESS

Abstract

In this study, it is discussed at the theoretical level how the family shapes the individual's self through culture in the process of primary socialization. The aim of this study is to highlight the role of social interaction and family institution in the social construction of culture by evaluating the relationship between socialization processes in the family and the formation of the self, and the relationship between culture and self, in an interdisciplinary framework on the basis of sociology and psychology, in company with the researches and theoretical perspectives available in the literature. In this direction, the dominant culture, family structure, and the shaping of the self in Turkey are discussed by making use of interdisciplinary literature, especially the conceptual and theoretical perspectives of Peter L. Berger and Thomas Luckmann, George Herbert Mead, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Doğan Cüceloğlu.

Keywords: Socialization, Family, Self, Control-oriented Fear Culture, Development-oriented Esteem Culture.

1. GİRİŞ: TÜRKİYE'DE AİLE VE BENLİĞE BAKIŞ

Topluma ait kültürün bireye aktarılmaya başlandığı toplumsal kurum olarak aile, bireyin benliğinin gelişiminde ilk rolü oynamaktadır. Birey rollerinin yanı sıra,

toplumun sahip olduğu değerler, normlar ve kuralları aile içerisindeki sosyalizasyonda öğrenmekte ve içselleştirmektedir. Bu araştırmada aile, benlik ve kültüre dair kavramsal ve kuramsal temellerden hareketle Türk toplumundaki aile ve kültürün yapısına yönelik çalışmalardan da faydalanarak bireyin benliğinin oluşumu ve toplum kültürü arasındaki ilişki incelenmekte ve günümüz Türk toplum kültürünün yapısına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu doğrultuda günümüz toplum kültürüyle benliği biçimlenmekte olan bireylerin durumu disiplinlerarası bir düzeyde farklı kavramsal temellerle açıklanmaktadır. Bu çalışmada sosyoloji ve psikoloji kuramları ve araştırmaları temelli disiplinlerarası bir perspektif benimsenmektedir. Berger ve Luckmann'ın söylediği gibi "...hem sosyolojinin hem de psikolojinin yarattığı çarpıtıcı şeyleşmelerden, sosyoloğu ancak, Marcel Mauss'un 'bütünsel sosyal gerçek' dediği şeye dönük anlayış koruyacaktır" (Berger ve Luckmann, 2008:270).

Aile bireyin hayatındaki insanlar arası etkileşiminin ilk ve temel yapısıdır. Araştırmalar aile ile yaşam memnuniyeti ve bireysel mutluluk arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ekonomist Richard Layard'ın çalışmasına göre mutluluğun kaynaklarının başında ilişkiler gelmektedir. Layard'a göre arkadaşlık/birliktelik ve evlilik insanların daha mutlu olmasını sağlamaktadır (Layard, 2005:225). Türkiye İstatistik Kurumu'nun açıkladığı Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2020 yılı sonuçlarına göre 18 yaş ve üzerindeki bireylerde kendisini en fazla ailesinin mutlu ettiğini belirtenlerin oranı %69,7, erkeklerin oranı %74,9, kadınların oranı %64,5 iken, kendilerini en fazla çocuklarının mutlu ettiğini belirten kadınlar %20,7, erkekler ise %9,2'dir (İstatistiklerle Aile, 2020, TÜİK, 2021). Dolayısıyla aile ve aile ilişkileri bu örnekte olduğu gibi bireysel gelişim ve psikolojik durumla ilgili olduğu kadar, toplumsal gelişimin farklı alanlarını da etkilemektedir. Aile kurumunun hem bireysel hem de toplumsal bir yönü vardır.

20. yüzyılda sosyoloji, antropoloji ve psikolojide kabul gören bireycilik-toplulukçuluk ayrışması (Tönnies, Parsons, Kluckhohn&Strodtbeck, Hofstede), sonraki dönemlerde karşı çıkanlar olmakla birlikte, toplumların farklı kültürel yapılarının genel anlamda anlaşılmasında belirli düzeyde halen değerli görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 2019:122-124). Cüceloğlu, geleneksel toplumlarda “ait olma”nın baskın olduğunu, “birey olma”nın istenmediği ve önemsenmediğini, Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bazı Batı toplumlarının kültürlerinde birey olmanın baskın olduğunu belirtmektedir (Cüceloğlu, 2021c:43-44). Kağıtçıbaşı modernitenin koşutu olarak görülen bireyciliğin toplumsal cinsiyet rollerinin eşitliği, insan hakları ve özgürlük gibi modern değerlerle; toplulukçuluğun ise geleneksel ve tutucu bir ideoloji ile bağdaştırıldığını aktarmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2019:124). Cüceloğlu her iki toplum kültürünün de kendine göre eksi ve artıları olduğunu vurgulamakla birlikte, ait olmanın baskın olduğu toplumlarda ailelerde, okullarda ve genel olarak toplumda herkes gibi düşünen, herkes gibi konuşan, herkes gibi giyinen ve davranan insanlar makbulken, birey olmanın baskın olduğu toplumlarda böyle insanların makbul olmadığını, aksine ailelerden çocuklarını farklı farklı bireyler olarak yetiştirmelerinin beklendiğini, ayrıca insanın değerinin kiminle nasıl bir ilişki içinde olduğuna bakılarak belirlenmediğini ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2021c:43-45).

Bir toplumun hangi tür benlik yapısına sahip bireylerden müteşekkil olduğu o topluma ait kültür ile ilgilidir. Kültür bireyin şekillenmesinde belirleyicidir. Ailedeki (anne, baba vs. rolleri) sosyalizasyon bu süreci belirleyen etki faktörlerinin başında gelir. Bu doğrultuda Fişek, Türkiye’deki geleneksel kişilik yapısına dair literatürde bağımlı, edilgen ve dış kontrole yaslanan birey yapısının var olduğunu ve bu kişilik yapısının dünya genelinde kabul gören kişilik kuramları açısından sağlıklı bireyleri tanımlayan olumsuz atıflar olduğunu ifade etmektedir (Fişek, 2018:8). Kağıtçıbaşı ise aile incelemelerinde ve çocuk

yetiştirme farklılıklarının açıklanmasında toplumsal değerlerle birlikte ailedeki sosyal, yapısal ve ekonomik faktörlerin önemine dikkat çekmiştir (Kağıtçıbaşı, 2019:145).

Bu doğrultuda 1970’lerde Türkiye ve Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Tayland, Endonezya, ABD, Almanya’da 20.000’den fazla büyük bir kısmı doğurgan yaşlardaki kadınlardan oluşan evli kişilerle gerçekleştirilen ve sonraki yıllarda tekrarlanan “çocuğun değeri araştırması”na göre, çocuğun değerine yönelik faydacı, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç tip değer tanımlanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2019:149-150). Ailede çocuğa verilen değer faydacı, psikolojik ve sosyal olmasını belirleyen aktörlerin sosyo-ekonomik, kültürel refah düzeyidir. Bu doğrultuda çocuğun faydacı değeri: çocukların (çocukken ve yetişkinlikte) sağladığı maddi yararlar, psikolojik değeri: çocuğun anne babasına verdiği mutluluk, gurur, sevgi ve birliktelik gibi doyumlarla, sosyal değeri ise evli yetişkinlerin çocuk (bilhassa erkek) sahibi olduklarında kazandıkları sosyal kabul ile ifade edilir (Kağıtçıbaşı, 2019:150). Çocukların aile için taşıdıkları değer, çocukların sosyalizasyon süreçlerinde hangi yaklaşımlarla yetişeceklerini de belirlemektedir. Örneğin çocuğun faydacı bir değer taşıdığı ailede çocuğun sosyalizasyon sürecinde itaat, denetim, saygı gibi değerler etkili olmaktadır. Fakat çocuğun psikolojik olarak değer taşıdığı bir ailede, çocuğun gelişimi ve özerkliği desteklenmektedir. Çocuğun değeri araştırmasına göre Türkiye’de çocuklarda en çok istenen nitelik kadınların %59’u, erkeklerin %61’i tarafından “anne babasının sözünü dinlemesi” olarak belirlenirken, çocuğun “bağımsız ve kendine güvenli olması” erkeklerin %17’si, kadınların %19’u tarafından seçilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2019:152). Kağıtçıbaşı, itaat ve sosyal uyumun önemsendiği toplumlarda ve Batı toplumlarındaki etnik azınlık gruplarında “anne baba sözü dinleme”nin çocuk yetiştirme tarzını belirlediğini ifade etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2019:152). 2003’te Türkiye’de gerçekleştirilen Çocuğun Değeri Araştırmasında ise, “ebeveynlerin sözünü dinleme”nin büyükanneler

hariç en az öneme sahip nitelik olduğu ortaya çıkmıştır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017:87).

2003 yılında 3 toplumsal tabaka (kentli yüksek, kentli düşük, kırsal), 4 kuşak (genç anneler, daha ileri yaştaki anneler, büyükanneler, ergenler) üzerinde gerçekleştirilen Çocuğun Değeri Araştırmasına göre, kuşak ve toplumsal tabakaya göre çocukta istenen nitelikler, “ebeveynlerin sözünü dinleme (itaatkâr), bağımsızlık ve kendine güven, diğerleri arasında popüler olma, okulda başarılı olma, iyi bir insan olmak” olarak sınıflandırılmıştır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017:88). Bu araştırmanın sonucuna göre:

“İyi bir insan olmak (gruplar arasında çok düşük bir farklılıkla) en büyük öneme sahip olan çocukta istenen nitelikler; bunu, okulda başarı, daha sonra da yaklaşık olarak aynı derecede istenen nitelikler olan popüler olma, ebeveynlerin sözünü dinleme (itaatkâr olma), ve bağımsız olma takip etmiştir” (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017:94).

Kağıtçıbaşı ve Ataca 1975 yılı ile 2003 yılında Türkiye’deki aile ile ilgili verilerin değişimini, toplumdaki sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin bireylerin çocuk yetiştirme tarzlarına etkisiyle açıklamaktadırlar (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017). Toplumsal değişme, ailenin yapısını ve ebeveynlik beklentilerini belirlemektedir. Ebeveynlerin bilhassa Bourdieücü anlamda (Bourdieu, 1992) kültürel sermayelerinin ve ekonomik sermayelerinin yükselmesi de diğer pek çok farklı etkenle birlikte çocuğun değerinin faydacı, psikolojik ve sosyal değerini etkilemiştir.

2006 yılında yayımlanan başka bir araştırmada Türk kültürünün Doğu ve Batı sentezi olarak tek değil, birçok aile prototipi barındırdığı, nüfusun büyük bir kısmı kırsal, geleneksel ve ataerkil bir görünüm sergilese bile özellikle Türkiye’nin Batısındaki şehir merkezlerindeki aile yapısının modern/Batılı özellikler taşıdığı belirtilmektedir (Ataca, 2006:474). Yine bu çalışmaya göre

Türkiye’de orta sınıf şehirli aile hem geleneksel hem de modern/Batılı özellikleri barındıran hem toplulukçu hem de bireyci kültürlerin özelliklerini içerir (Ataca, 2006:474). 2000’li yıllarda Türkiye’de aile yapısında tespit edilen hem Doğulu hem de Batılı aile özellikleri gösteren yapısı Türkiye’deki tarihsel ve toplumsal değişiklikleri yansıtmaktadır. Türkdoğan’ın belirttiği üzere, Lale Devri ve Tanzimat ile birlikte Batılılaşma norm ve ilkelerinin benimsenmeye başlaması Cumhuriyet dönemiyle birlikte daha da güçlenmiş ve bu durum Türkiye’deki aile yapısının “bir yanda son derece batılılaşmış aile modeli, öte yanda İslâmî kural ve geleneklerin oluşturduğu köklere dayalı aile sistemi” olmak üzere iki yönlü bir özellik göstermesini sağlamıştır (Türkdoğan, 1993:59). Osmanlı’da başlayan Cumhuriyet döneminde güçlenen Batılılaşma etkisi, aile içerisindeki kadın, erkek rollerini de etkilemiş ve değiştirmeye başlamıştır. Duben ve Behar, Osmanlı’nın Batılılaşma döneminde ve Cumhuriyet’in ilk on yılında “aile krizi” olarak anlaşılan bu durumu, “olaylara ilişkin algılama biçimlerinde, düşünce yapılarında ve temel değer ve anlamlarda radikal değişikliklerin meydana gelmesi” sebebiyle odak noktasında aile, kadının toplumdaki yeri ve cinsel ahlak olan “kültür krizi” olarak nitelendirmektedirler (Duben ve Behar, 2014:213). Osmanlı’da Batılı değerlerin ve anlayışın benimsenmeye başlamasıyla gündeme gelen bu “kültür krizi”nin veya aile yapısındaki değişimin, toplumsal değişimle birlikte daha geniş bir perspektifle kadın ve erkek rolleri, çocuk yetiştirme tarzları, toplumsal cinsiyet eşitliği vs. üzerinden tartışılan bir mesele olarak bugün de varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Fişek, Türkiye’deki geleneksel kültürde ve hâkim aile yapısında gelişen benlik biçimini “ailevi benlik” kavramına dayandırır. Ailevi benlik, “Bireylerin, aile, akrabalık, cemaat ve geniş toplumun yarattığı hiyerarşik yakınlık ilişkileri içinde iyi işlev görmesini sağlayan bir psikolojik örgütlenmedir” (Roland’dan aktaran Fişek, 2018:15). Çocuğun sosyalizasyonunda hangi türde benlik gelişimini destekleyen bir kültürde yetiştirildiği, benlik gelişimi açısından belirleyicidir.

Fişek, Batı kültüründe bireysel benlik söz konusuysa, Türkiye’de geleneksel yapıya uygun olarak ailevi benlik yapısının mevcudiyetinden bahsetmektedir (Fişek, 2018:15). Duben ve Behar da, Türkiye’deki aile yapısını, çekirdek aileler ayrı evlerde yaşamalarına rağmen, ailelerdeki farklı kuşakların birbirlerinin hayatlarında rol oynadıkları bireyselden çok ailevi bir toplum olarak nitelendirirler (Duben ve Behar, 2014:258). Roland’ın ailevi benlik kuramına dayanan Fişek, ailevi benliği temel boyutlarını birliktelik-karşılıklık, biz kaynaklı özgüven, toplumsal bağlama endekli ego ideali, süperego olarak, psiko-sosyal boyutlarını yapısal hiyerarşi, özel niteliğe dayalı hiyerarşi ve hiyerarşik ilişkilerin niteliksel tarzı olarak aktarmaktadır (Roland’dan aktaran Fişek, 2018:17-19). Fişek, tarihsel süreç içinde günümüz Türkiye’de geleneksel ailevi benliğin kısmi özerkliğe izin veren (bireyin ailesindeki konumuna uygun görülen hak ve sorumluluklarıyla birlikte kendi tercihlerine göre de davranması, ancak hala duygusal karşılıklılığın temel öge olması) “bireyselleşen ailevi benliğe” dönüştüğünü vurgular (Fişek, 2018:35-42). Kağıtçıbaşı’nın benliği aile içine ve aileyi de kültürel ve sosyoekonomik çevre içine yerleştiren aile değişimi kuramı ise, maddi ve duygusal bakımdan ailesel ve bireysel bağımsızlığın hakim olduğu “bağımsız aile/insan modeli” (bağımsız/ayrık/bireyci benlik ortaya çıkarır), maddi ve duygusal alanda ailesel ve bireysel bağımlılığın bulunduğu “bağımlı aile/insan modeli” (ilişkisel/toplulukçu benlik ortaya çıkarır) ve bu iki modelin sentezi olan, duygusal alanda karşılıklı bağımlılığın olduğu fakat maddi alanda bireysel ve ailesel bağımsızlığın bulunduğu “psikolojik/duygusal bağlı aile modeli” (özerk-ilişkisel benlik ortaya çıkarır) olmak üzere üç türü içerir (Kağıtçıbaşı, 2019:152-180). Psikolojik/duygusal bağlı aile modelinde gelişen özerk-ilişkisel benlik yapısındaki “özerklik” başkalarından ayrışma/uzaklaşmayı değil, kendi kendine karar verebilme ve etkin olabilmeyi ifade etmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019:328). Kağıtçıbaşı’nın “özerk-ilişkisel benlik” kavramı ile Fişek’in “bireyselleşen ailevi benlik” kavramlarının bazı özellikleri

bakımından benzediği görülmektedir. Kağıtçıbaşı'na göre psikolojik/duygusal bağlı aile modeli ve buna bağlı ortaya çıkan özerk-ilişkisel benlik, hem bireysel düzeyde sağlıklı bir insan modelini, hem de bağlamsal/toplumsal düzeyde kentsel ve modern toplumdaki sağlıklı aile modelini temsil etmektedir. Kağıtçıbaşı psikolojik/duygusal bağlı aile modelinin çoğunlukla ilişkisellik kültürüne sahip toplumlardaki sosyoekonomik gelişmeyle ve kentleşmeyle ortaya çıktığını ifade etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2019:163 ve 363-364). Kağıtçıbaşı'nın ortaya koyduğu duygusal bağlı aile modeli ve buna bağlı ortaya çıkan özerk-ilişkisel benlik yapısının Türkiye'de kentsel ve eğitilmiş kesimlerde yaygın olduğu belirtilmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019:328).

Geçmişten bugüne aile, kültür ve benlik ilişkisiyle ilgili araştırmalar Türkiye'de aile yapısı ve sosyalizasyon süreçlerinin bireyin benliğinin üzerindeki değişen etkisini ortaya koymaktadır. Sosyo-kültürel ve ekonomik, toplumsal süreçler aile yapısını, aile içindeki anne-baba-çocuk rollerini ve hangi yönde benliğin inşa edildiğini belirlemektedir.

2. KÜLTÜR, SOSYALİZASYON VE AİLE

Toplumların sahip olduğu kültürleri sosyoloji, psikoloji ve antropoloji alanları başta olmak üzere farklı bilim dalları kapsamında gerçekleştirilen araştırmalarda çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Kağıtçıbaşı, kültürün yaklaşık 164 tanımı olduğunu aktarmaktadır (Kroeber ve Kluckhohn'dan aktaran Kağıtçıbaşı, 2019:34). Değişik bilim dalları içerisinde ele alınan kültür tanımlarında farklılıklar olsa da çoğu teorisyen ve araştırmacı, bir inanç ve değer sistemi olarak bile kültürün, toplumdaki çoğu insan tarafından paylaşılan ve yaygın olarak onaylanan yönleriyle ilgili olduğu konusunda hemfikirdir (Chen vd., 2015:452). Bireyin içine doğduğu toplumun kültürüyle etkileşimi ise sosyalizasyonu gerçekleştirir. Sosyalizasyon, çocuğun büyüdüğü kültürde yetkin işlev

kazanabilmesi için gerekli becerilerin, davranış kalıplarının, değerlerin ve motivasyonların bireylere öğretildiği süreçleri ifade etmektedir (Maccoby, 2015:3). Psikolojik ve sosyolojik teorilerdeki ortak anlayışa göre aile, sosyalizasyonun temel taşıdır (Frones, 2016:61).

Sosyalizasyon sürecinde kültürün önemine dair yaklaşım oluşturan önemli gelişim psikologları bulunmaktadır. Kültür ve çocuk gelişimi arasındaki ilişkiye aracılık etmede sosyalizasyonun rolünü ortaya koyan iki temel teori Bronfenbrenner'ın sosyoekolojik teorisi ve Vygotsky'nin sosyokültürel teoridir (Chen vd., 2015:453). Bronfenbrenner'ın sosyoekolojik teorisine göre, insanlar dünyadaki aktif katılımcılardır ve insan çevreyle daima karşılıklı bir etkileşim içinde gelişmektedir (Shelton, 2019:13). Bu teori içerisinde, makrosistem bireylerin gündelik yaşamlarını belirleyen ideolojiler, inançlar, değerler, dinler, hükümet biçimleri, kültürler ve alt kültürlerden oluşur. Bu sebeple makrosistemde ebeveynlerin eğitim gördüğü kültür, aileleri tarafından aktarılan değerler ve inançlar ile içinde yaşadıkları toplum, çocuk yetiştirme biçimlerine müdahale etmektedir (Cecconello ve Koller, 2019:18). Lev Vygotsky'nin sosyokültürel teorisine göre ise, "insanlar sosyokültürel bir matriste yer alırlar ve insan davranışı her an var olan bu matrizen bağımsız olarak anlaşılabilir." (Miller, 2017:488). Sosyokültürelcilere göre, bir kültür çocukların kazanmaları gereken bilgi ve becerileri belirler ve o kültürde işlevsel olabilmek için dil, teknoloji ve beceri gibi araçları verir (Miller, 2017:489).

Yapılan araştırmalar ebeveynlik biçimlerinin toplumdan topluma farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin Kore, Hollanda, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki annelerle karşılaştırıldığında, İtalyan annelerin, bebeklerinin sosyal etkileşim ihtiyacına daha fazla önem verdikleri ve bebeklerinin sosyalleşmesini teşvik ettikleri (Harkness vd.'den akt. Chen vd., 2015:455-456) görülmüştür. Sosyalizasyon sürecinin ilk aşamasında bebeğin

hem ebeveyn hem de diğer sosyalleştirme araçlarıyla etkileşim içerisinde bulunmasının çocuk üzerindeki etkisine dikkat çekilmektedir. Erken dönemde/bebeklikteki sosyalizasyonda ebeveynlerin çocuklarla paylaştığı ilişkilerin sıcaklığı, karşılıklılığı ve güvenliğinin sosyalizasyon sürecinin etkilerini yumuşattığı ve bu sürecin çocuğun değerleri içselleştirmesini, benlik algısını, vicdan gelişimini, kendini düzenleme ve kendini kontrol etme, duyguları anlama ve empati geliştirme ve başkalarını anlama kapasitelerini geliştirdiği vurgulanmaktadır (Laible vd., 2015:53). İtalya ve bazı Batı ülkelerindeki ebeveynlere kıyasla Asyalı ebeveynlerin daha az sevecen ve hassas oldukları, çocuklarıyla daha az duygusal iletişim kurma eğilimi gösterdikleri belirtilmiştir (Chen vd. 2015:456). Bu farklılığa neden olan toplumların kültürleridir, kültürdeki ebeveynlik rolleri ve değerleridir. Kültürün ebeveynliğe etkisinin bir başka yönü de otorite ile bağlantılıdır. Farklı toplumdaki ebeveynler, çocuk üzerindeki ebeveyn kontrolü ve güç konusunda farklı değerlere sahiptirler (Chen vd. 2015:456). Bu doğrultuda yapılan çok sayıda araştırmanın sonuçlarını aktaran Chen vd. Kuzey Amerikalı ebeveynlerle karşılaştırıldığında, Asyalı ebeveynlerin daha kontrolcü, güç iddialı ve ceza odaklı oldukları, çocuk merkezli ebeveynlik yöntemlerini kullanmaları ihtimallerinin daha düşük olduğu, Latin kökenli ebeveynlerin çocuk itaatini ve yetişkinlere saygı duymayı vurguladıklarını ifade etmektedir. Ebeveynlik otoritesinin yüksek olduğu grup-yönelimli (group-oriented societies) toplumlarda, öz-yönelimli (self-oriented societies) toplumlara göre düşük sosyal girişkenliğe yol açabileceğini aktarmaktadır (Chen vd. 2015:456).

Ailede gerçekleşen sosyalizasyon süreci yalnızca toplumdan topluma farklılık göstermekle kalmaz, aynı toplumun farklı toplumsal sınıfları içerisinde de farklılıklar gösterebilir. Ebeveyn otoriterliği ile kişisel alanın genişliği ve içeriğinin hem kültürler içinde hem de kültürler arasında farklılıklar gösterdiğini ifade eden Smetana vd. Kuzey Amerikalı gençler için kariyer seçimleri ve flört/evlilik

partnerleri kişisel bir seçimken, Kuzey Amerika etnik azınlık gençleri veya diğer gençler için öyle olmadığını belirtmektedir (Smetana vd., 2015:71). Fakat bir toplumdaki baskın kültür, toplumdaki bireylerin sosyalizasyon süreçleri hakkında bir göstergedir.

Sosyalizasyon süreçlerinin farklılığı, ailedeki değerlerin farklılığıyla ilişkilidir. Chen vd.'nin araştırmalarına göre, kültürel inançlar ve değerler doğrudan ebeveynlerin çocuklarını sosyalleştirme tutum ve uygulamalarına yansiyabilmektedir. Bu anlamda kültür, aile ve sosyalleşme ortamını düzenlemektedir; böylece kültür, çocukların ve ergenlerin sosyal girişkenlik ve öz kontrol ile ilgili sosyallik-işbirliği, saldırganlık-meydan okuma, utangaçlık gibi davranışsal özelliklerini etkiler (Chen vd., 2015:459). 1930'ların sonu 1940'ların başında Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson ve Sanford yaptıkları çalışmada sert ve tehditkâr ebeveynliğin, otoriter kişilik yapısının oluşumunda kilit bir unsur olduğu ortaya koyulmuştur (Maccoby, 2015:8). Kağıtçıbaşı'na göre aile sistemi, sosyalizasyon değerleri ve aile etkileşimi olmak üzere iki alt sistemi içerir. Bu anlamda sosyalizasyon değerleri bağımsızlık-karşılıklı bağımlılık temelinde, bireye veya gruba, çocuğun ekonomik veya psikolojik değerinin önemine göre değişmektedir (Kağıtçıbaşı, 2019:154). Bu anlamda bağımlı aile modelindeki sosyalizasyon değerlerine göre çocuk yetiştirme stili yetkeci (authoritarian), çocuk yetiştirme modeli kontrol ve itaata dayalıdır, bağımsız aile modelinde sosyalizasyon değerlerine göre çocuk yetiştirme modeli serbest (permissive), çocuk yetiştirme modeli kendine güven ve özerklik üzerine kuruludur, duygusal bağlı aile modelinde ise, çocuk yetiştirme stili yetkin/yetkeli (authoritative), çocuk yetiştirme modeli kontrol ve özerklikliğe (çocuğu hem kontrol edip hem de bağımsız olmaya yönlendirme) dayalıdır (Kağıtçıbaşı, 1996:40-41; Kağıtçıbaşı, 2019:190-191).

Arnett, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ebeveynlik üzerine gerçekleştirilen teori ve araştırmaların temelini sosyalizasyondaki "bireycilik ve kendini ifade etme vurgusu" ile "uyuma ve itaat" arasındaki ikili anlayışın oluşturduğunu ifade etmektedir (Arnett, 2015:88). Arnett'e göre (Arnett, 2015:88) sosyalizasyon geniş sosyalizasyon ve dar sosyalizasyon olmak üzere iki temel düzeyde yedi düzeyde gerçekleşir. Bu düzeyler: kültürel inanç sistemi, aile, akranlar (arkadaşlar ve romantik partnerler), mahalle/topluluk, okul/iş, medya ve hukuk sistemidir. Arnett'e göre bu seviyelerden ilkinin oluşturan kültürel inanç sistemi, diğer aşamaların altında yatan düzeydir. Bu teoriye göre geniş sosyalizasyon eğiliminde olan kültürler, bireyciliğe, bağımsızlığa ve kendini ifade etmeye değer veren kültürel inançlara sahiptir. Dar sosyalizasyon eğiliminde olan kültürler ise, itaati, görevi ve uygunluğu ödüllendiren kültürel inançlara sahiptir. Bu inançlar daha sonra ebeveynlerin nasıl ebeveynlik yaptığını, öğretmenlerin nasıl öğrettiğini vb. etkiler (Arnett, 2015:88). Cüceloğlu uzun yıllara dayalı araştırma, deneyim ve gözlemlerine dayanarak Türk toplum yapısına ait baskın kültürü "denetim odaklı korku kültürü" olarak kavramsallaştırmıştır (Cüceloğlu, 2020:13). Bu doğrultuda bakıldığında Cüceloğlu'nun "denetim odaklı korku kültürü" kavramı Arnett'in "dar sosyalizasyon" kavramına denk düşmektedir. Geniş sosyalizasyon ise, Cüceloğlu'nun "gelişim odaklı değerler kültürü" (Cüceloğlu, 2020:14) olarak kavramsallaştırdığı özellikleri barındırmaktadır. Bununla birlikte Arnett bu sosyalizasyon sınıflandırmasının homojen kategoriler olmadığını, çoğu kültürde sadece/saf dar ya da sadece saf geniş sosyalizasyon bulunmadığını, bir toplumda sosyalizasyonun bazı düzeylerinde geniş bazı düzeylerinde dar olabileceğini belirtmektedir (Arnett, 2015:89). Burada belirleyici olan kültürdeki baskın olan sosyalizasyon eğilimleridir.

Cüceloğlu ailedeki sosyalizasyon sürecine ilişkin şunları ifade etmektedir: "Ayıplama, utandırma, azarlama ve korkutmaya yetiştirilenlerin iç çocuğu kendini değersiz, güvenilmez, seilmeye layık olmayan, ötekileştirilmiş biri

olarak görür. Elinde olmadan herkese, her şeye ve hayata öfkeli. Bu kişi maskeli, sahte, yapmacık, haset dolu, her şeyi eleştiren biri olarak hayatını sürdürecektir.” (Cüceloğlu, 2020:57). Böyle bir sosyalleşme süreci geçiren çocuğun yetişkinlikte şiddete eğilimli olması mümkündür. Cüceloğlu öğrencisine karşı şiddet uygulayan öğretmenlerin içlerinde utanca boğulmuş bir iç çocuk olduğunu ifade etmekte ve böyle bir kişinin öğretmen olmasının topluma yapılabilecek en büyük kötülük olduğunu eklemektedir (Cüceloğlu, 2020:57). Ailede aslı sosyalleşmesini tamamlayan çocuk, okulda yeni bir sosyalleşme sürecine girmektedir. Bir yandan akranlarıyla sosyalleşme sürecinde olan çocuğun hayatına giren yeni otorite öğretmen olmaktadır. Otoriter bir ev ortamında korku kültüründe sosyalleşme geçirmiş çocuk, okulda da benzer (hatta daha otoriter ve güç kullanan) bir öğretmen modeliyle karşılaştığında, gelişim psikologlarının da vurguladıkları üzere (Chen vd., 2015) çocuğun yaratıcılık ve sosyal girişkenlik yönünün gelişmesi çok zordur. Toplumda zaman zaman rastlanan bir durum olarak eğitim-öğretim ve disiplin anlayışı adına öğrencilerin öğretmenleri tarafından psikolojik ve fiziksel şiddet görmesi, sık sık aşağılanması, korkutulması, küçümsenmesi, kıyaslanması, utandırılması, çabanın/emeğin değil sonucun alkışlanması bu korku kültürünü (Cüceloğlu, 2020) benimseyen ebeveynler ve öğretmenler tarafından dertlenecek bir konu olarak görülmemeyebilmiştir. Ebeveynlerin eskiden daha çok inandığı “Eti senin, kemiği benim.” sözü de bu yönde anlam kazanmaktadır. Bu tavırların arkasında toplumdaki baskın kültürel yönelim (denetim odaklı korku kültürü) vardır. Öğretmenlerin ve ebeveynlerin bu tavrının arkasında pek çok toplumsal, tarihsel ve psikolojik gerçeklikler bulunmaktadır. Bununla birlikte okuldaki sosyalleşme sürecinin ve birey üzerindeki etkisinin ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmadaki odak noktası ailedeki sosyalleşmenin bireyin yetişkinliğe doğru ilerlediği ve yetişkin olduğu süreçteki sosyalleşme süreçlerini ne yönde etkilediğidir. Evdeki ve okuldaki bu problemleri eğitim anlayışının somut

sonuçlarını toplum içerisinde yaşanan her anda karşılaşılan olaylarla ve bireylerle olan etkileşim içerisinde gözlemlemek ve deneyimlemek mümkündür. Ebeveynlik rolleri, tutumları ve uygulamaları kaynağını toplumun kendi kültüründen almaktadır ve kültürden beslenmektedir.

Bu anlamda Mannheim'ın birey ve içine doğduğu toplum/kültür üzerine görüşleri önem kazanmaktadır. Mannheim'a göre;

“İnsanın başlıca işi dışındaki dünyayı ve etrafındaki kişileri kabullenebilmektir. Bir yandan da insan kademe kademe kendini bilme ve kendisi, emelleri hakkında bir fikir geliştirme ihtiyacını hissetmeye başlar. Bu bağlamda her kültürde, o kültüre özgü ben-nesne ve ben-sen ilişkileri anlayışının yanında bir de yine o kültüre özgü ‘insanın kendisiyle ilişkisi’ anlayışı vardır. Hiyerarşik biçimde yapılandırılmış toplumlarda insan kendini, toplumsal hiyerarşideki konumuna göre düşünür. Kendisini bir kişi olarak değil, bir toplumsal kategorinin örneği olarak deneyimlemeye zorlanır” (Mannheim, 2017:323).

Dolayısıyla sosyalizasyon içindeki birey içinde bulunduğu toplumunun kültürüne göre bir benlik algısı oluşturmakta ve toplumun diğer üyeleriyle iletişim biçimi geliştirmektedir. Mannheim'ın vurguladığı üzere burada gelişen ben-nesne ve ben-sen ilişkisi kültürden kültüre değişmektedir. Daha önce de vurgulandığı üzere, hiyerarşik toplumlarda bireyci benlik değil, toplulukçu benlik gelişir. Mannheim'ın dikkat çektiği hiyerarşik toplumda meydana gelen, toplumsal statünün ve gücün önemli olduğu toplulukçu benlik yapısıdır. Hiyerarşik ve toplulukçu kültür yapısı Cüceloğlu'nun denetim odaklı korku kültürü yaklaşımını hatırlatmaktadır.

Sosyalizasyon, benliğin gelişimi ve kültür arasındaki ilişki farklı disiplinler içerisinde ele alınmıştır. Bu araştırmanın yaklaşımı dahilinde bir sosyal ve kültürel inşa olarak ele alınan benliğe dair çeşitli yaklaşımlar değerlendirilecektir.

2.1. Benliğin Sosyal İnşası

Sosyalizasyon, eyleyen bir özne olarak çocuk ile onun çocukluğunu oluşturan bağlar, ilişkiler ve yapısal koşullar arasındaki etkileşime dayanan hem bireysel gelişimi hem de bir kültür ve toplumla bütünleşmeyi içeren bir süreçtir (Frones, 2016:6). Sosyalizasyon, sosyal, duygusal, bilişsel ve kişisel alanlarda kuralların, rollerin, standartların ve değerlerin edinildiği bir süreçtir. Sosyalizasyon süreci ebeveynler, öğretmenler, akranlar ve kardeşler dahil olmak üzere çeşitli bireyler tarafından olduğu kadar okullar, medya, internet, iş yeri ve kültür kurumları tarafından da gerçekleştirilir ve yaşam boyu devam eder (Grusec ve Hastings, 2015:xi-xii). Benlik gelişimi de bu sosyalizasyon süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Benliğin oluşum süreci sosyoloji, psikoloji başta olmak üzere farklı bilim dalları içerisinde tartışılmıştır. Bilhassa sembolik etkileşimci yaklaşım içerisinde benlik ve toplum ilişkisi önemli bir yer kaplar. Bu yaklaşım içerisinde Hewitt ve Shulman birey-toplum ve kültüre dair şunları ifade etmektedirler:

“Bireyler, öldükten sonra da varlığına devam edecek olan bir toplum içinde doğar ve şekillenirler. Diğer yandan bireyler toplumun ve onun kültürünün ürünleri olsalar da, aynı toplum varlığını ve sürekliliğini yine kendi üyelerine borçludur. Ne “toplum” ne de “kültür” aslında hiçbir şey ifade etmez çünkü her ikisi de soyutlamalardan ibarettir. Sadece insanlar eylemleriyle toplumlarını ve kültürlerini yaratır ve ebedileştirirler” (Hewitt ve Shulman, 2019:19).

Sembolik etkileşimci yaklaşımın öncülerinden sayılan Charles Horton Cooley’e göre birey ve toplum karşılıklı olarak birbirlerini oluşturur ve ancak birbirleriyle ilişki içinde anlaşılabilirler (Gould ve Howson, 2011:50). Cooley’nin yaklaşımında, “Benlik ve toplum ikiz kardeşlerdir.” (Cooley’den aktaran Coser,

2010:271) ve bireyin benliği, bireyin öteki bireylerle alışverişi yoluyla gelişmektedir (Coser, 2010:271). Cooley'nin "Ayna benlik" kavramı, benliğin bireyin etrafındaki kişilerin düşünceleri tarafından şekillendirildiği anlayışına dayanmaktadır (Hood, 2014:96). Cooley'e göre, birincil gruptaki yakın birlikteliklerin en çok gelişme imkânı olduğu en önemli gruplar aile, çocukların oyun grupları ve komşuluktur (Coser, 2010:274). Coser'a göre, "Cooley insan ve toplum, benlik ve ötekinin, çözülmaz bir birlik içinde ilişkili olduklarını gösterdi. Bireyin toplumsal yaşamı ve arkadaşları ile olan ilişkilerinin kalitesinin, onun kişiliğinin kurucu bir unsuru olduğu şeklindeki nosyonu ikna edici bir ayrıntı ile inceledi" (Coser, 2010:276). Bir başka benlik kuramı, George Herbert Mead'e aittir. Mead'e göre "benlik, bireyin bir bütün olarak toplumsal deneyim süreciyle ve bu sürece katılan diğer bireylerle ilişkilerinin sonucunda meydana gelir" (Mead, 2017:165). Dolayısıyla Mead'in sosyoloji ve psikoloji arasındaki ayrımı aşan sosyal davranışçı yaklaşımı içerisinde benlik sosyal bir inşadır (Öztürk, 2018:260). Mead'in benliği ele alırken kullandığı "genelleştirilmiş öteki" kavramı, "Bireye benlik bütünlüğünü veren toplumsal grubu" ifade etmektedir (Mead, 2017:181). Toplumlardaki genelleştirilmiş ötekiler tek değil, çok sayıdadırlar ve belirli bir sosyal grubun üyeleri tarafından ortak olduğu düşünülen standartlar, beklentiler, prensipler, normlar ve fikirleri ifade ederler (Hewitt ve Shulman, 2019:104). Bu bağlamda "Genelleştirilmiş ötekinin tavrı tüm topluluğun tavrıdır" (Mead, 2017:181). Böylece "ben" (bireyin ötekilere dolaysız tepkisi) ve "beni" (genelleştirilmiş ötekinin benimsenmesi) olmak üzere iki yönü olan bir benliğe sahip olmak, bir toplumun üyesi olmayı ve topluluğa özgü tutumlar tarafından yönlendirilmeyi gerektirmektedir (Ritzer, 2012:223-225). Hewitt ve Shulman'a göre, "Mead'in teorisi, insan davranışında sosyalleşmenin önemini farkındadır ve insanın kendi kendini deneyimlemesini sahnenin merkezine koyar" (Hewitt ve Shulman, 2019:28). Coser, Mead'in başarılarının en önemlisinin bilincin ve benliğin kökenini, çocuklukta yavaş yavaş

gelişen ötekinin rolünü üstlenme ve kendi performansını başkalarının bakış açısından zihinde canlandırma yeteneği yoluyla açıklaması olarak ifade etmektedir (Coser, 2010:297).

Mead'in düşüncesinde benliğin "beni" aşaması, bireyin kendisini "anamlı öteki" veya "genelleştirilmiş öteki"nin gözünden değerlendirmesi ve ona uygun biçimde davranmasını sağlar. Bu şekilde "Toplum bireye "beni" aracılığıyla hâkim olur." (Ritzer, 2012:225). Hewitt ve Shulman'ın verdiği örnek üzerinden ele alınırsa:

"Çocuğunu disipline eden bir anneyi düşünün: Kötü davranışından ötürü çocuğa yemeğe kadar odasında kalması söylenir. Önce bu sürgüne itiraz edecekken çocuk kendisini tartar ve sessizce odasına çıkar. Çocuk itirazına başlamış, annesinin olası tepkisini hayal etmiş ve daha fazla zorluk yaşamamak adına en iyi yolun sessiz kalmak olduğuna kanaat getirmiştir. Böylesi durumlarda "Beni"-nin (Me) ortaya çıktığını görürüz. Bu örnekteki çocuk diğerinin (anne) çocuğun duruma göstereceği olası tepkisine alacağı tutumları hayal eder ve öngördüğü durumdan hazzetmez. Burada kişi kendisini bir nesne olarak ele alır. Annenin bakış açısından bakarken küçük kız "Beni"ye (Me) dönüşür. Buradaki "Beni" (Me) diğerinin bakışından görülen çocuktur. Hatta çocuk kişisel zamirin nesnellliğini de kullanarak "Karşı çıkacak olursam, 'bana' (Me) daha da çok kızacak" diyebilecektir" (Hewitt ve Shulman, 2019:88-89).

Dolayısıyla "Beni" bireyin benliğinin gelişimi ve sosyalizasyon sürecinin temel referans noktasıdır. Aile içerisinde anne, baba ve çocuk ilişkisi "beni" aracılığıyla gelişir. Birey toplumsal yaşam içerisinde de genelleştirilmiş ötekinin gözünden kendisine bakar ve buna uygun biçimde davranır veya bireyde "Ben" daha baskın gelir beklentiye uygun olmayacak şekilde de davranabilir.

Bu araştırmanın merkezinde ailedeki sosyalizasyon süreci bulunduğu için, bu aşamada ailede benliğin kuruluşuna odaklanmak anlamlı olacaktır. Gerçekliğin kuruluşunun sosyal bir inşa olduğunu ortaya koyan Peter Berger ve Thomas

Luckmann sosyalizasyon sürecini “aslî sosyalizasyon” (birincil sosyalizasyon) ve “tâli sosyalizasyon” (ikincil sosyalizasyon) olmak üzere iki süreç olarak ifade etmektedirler. Berger ve Luckmann’a göre, “Aslî sosyalizasyon, bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve onu toplumun bir üyesi haline getiren ilk sosyalizasyondur. Tâli sosyalizasyon ise, zâten sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara sokan herhangi bir sonraki süreçtir” (Berger ve Luckmann, 2008:191). Bu durumda genel anlamda aslî sosyalizasyon çocuğun ailesindeki, talî sosyalizasyon ise okul ve çalışma hayatındaki sosyalizasyonunu ifade eder. Sosyalizasyon tanımında Mead’in sosyalizasyon teorisine dayandıklarını belirten Berger ve Luckmann’a göre; “Bir defa aşikârdır ki, aslî sosyalizasyon, birey açısından çoğu zaman en önemli sosyalizasyondur ve talî sosyalizasyonun temel yapısının, aslî sosyalizasyonunkine benzemesi gerekir. Her birey, içinde kendi sosyalizasyonunda işbaşında olan anlamlı ötekilerle karşılaştığı nesnel bir sosyal yapının içine doğar” (Berger ve Luckmann, 2008:192). Aslî sosyalizasyonda “anlamlı öteki” anne, baba veya çocuğu yetiştiren diğer bireylerdir. Bu anlamda;

“Çocuk, çeşitli duygusal biçimlerde, anlamlı ötekilerle kendini özdeşleştirir. Hangi biçimde olursa olsun, ancak bu özdeşleşme meydana geldiği zaman içselleştirme meydana gelir. Çocuk, anlamlı ötekilerin rol ve tutumlarını benimser, yani bunları içselleştirir ve kendinin kılar. Ve anlamlı ötekilerle girilen bu özdeşleşme sayesinde ki çocuk, kendini tanımaya ve öznel bakımdan tutarlı ve makul bir kimlik edinmeye muktedir hale gelir. Bir başka deyişle benlik, ilkin anlamlı ötekiler tarafından edinilmiş tutumları kendine doğru yansıtan, yansıtılmış bir bütünlüktür; birey kendi anlamlı ötekileri tarafından atfedilen şey haline gelir” (Berger ve Luckmann, 2008:193).

Anlaşıldığı gibi benliğin oluşumu temel olarak ailedeki etkileşim içerisinde gerçekleşir, anlamlı ötekilerin rol ve tutumları benliği biçimlendirir. Berger ve Luckmann aile içerisindeki/aslî sosyalizasyonda bireyin benliğinin oluşumunda ebeveynlerin rolüne dair şunları ifade etmektedirler:

“Aslî sosyalizasyonda, özdeşleşme problemi diye bir şey söz konusu değildir. Zira anlamlı ötekileri seçmek mümkün değildir. Toplum, önceden tanımlanmış belirli birtakım anlamlı ötekilerle birlikte, bir sosyalizasyon adayını takdim eder ve bu aday, başka bir düzenlemeyi seçme imkânı olmaksızın bunu böylece kabul etmek zorundadır. (...) Kişi, kaderin onu yanına koyduğu ebeveynlerle yetinmelidir. Çocuk olma durumuna içkin bu haksız dezavantaj, şu açık sonucu doğurur: Çocuk sosyalizasyon sürecinin salt pasif bir alıcısı olmasa da, oyunun kurallarını koyanlar yetişkinlerdir” (Berger ve Luckmann, 2008:197).

Görüldüğü gibi Berger ve Luckmann aslî sosyalizasyonda çocuğun içselleştirebildiği mevcut ve kavranabilir tek dünyasının ebeveynlerinden ibaret dünya olduğunu söylemekte ve eklemektedirler: “Bundan dolayıdır ki, aslî sosyalizasyonda bu şekilde içselleştirilmiş olan dünya, talî sosyalizasyonlarda içselleştirilen dünyalardan çok çok daha kararlı bir biçimde bilince kazanır.” (Berger ve Luckmann, 2008:197). Çünkü çocuğun benliği aslî sosyalizasyon süreci içerisinde, ailede gelişmeye başlamaktadır. Böylece “Aslî sosyalizasyonda, bireyin ilk dünyası inşa edilir” (Berger ve Luckmann, 2008:198). Berger ve Luckmann, gerçekliğin çocukluk döneminde oluşan kısmına dair yaptıkları vurguyla aslında aile içindeki sosyalizasyonunun ve ebeveynlerin rollerinin önemini ortaya çıkarırlar: “...çocukluk dünyası, geçmişe yönsemeli bir şekilde kendi özel gerçekliğini muhtemelen koruyacaktır. Kişi daha sonra kendisi asla evinde hissetmediği yerlere gidebilecek olsa dahi, bu dünya ‘ev dünyası’ olarak kalır” (Berger ve Luckmann, 2008:199). Cüceloğlu da aslî sosyalizasyonun temeldeki önemini şu ifadeyle vurgulamaktadır: “...sadece kişiliğin değil, yurttaşlığın da temeli aile ortamında atılır. Okul aileden gelen kökleri besler; bir temel varsa onun üstüne inşa eder” (Cüceloğlu, 2021c:40). Dolayısıyla Cüceloğlu’na göre de ailedeki sosyalizasyon süreci bireyin gelişiminin temelini teşkil eder.

Tüm bu argümanların yanı sıra, aile aslî/birincil sosyalizasyonun bir parçası olan dilsel stillerin ve kültürel kalıpların edinimini etkilemekle birlikte, aile ve aile konumunun çocukların hayatındaki diğer her şeyi gölgede bıraktığı iddiasının, çocukların günlerini anaokulunda geçirmesi, akranları ile çevrili olması ve çeşitli medyalara erişimlerinin olması nedeniyle artık sorgulandığı ifade edilmektedir (Frones, 2016:13-14). Fakat sosyolojik kuramlaştırmada aslî sosyalizasyonun ailede ve çocukluğun ilk bölümünde meydana geldiği anlaşılmıştır, bu doğrultuda sosyalizasyonun ailede gerçekleşen bu aşamasının sosyalleştirici aktörleri ebeveynler ve özellikle annedir (Frones, 2016:14). Dolayısıyla benliğin sosyal inşasının temelleri aile içerisinde, aslî sosyalizasyon sürecinde atılmaktadır. Frones'e göre, ebeveynler çocukların sosyal çevresinin merkezindedirler ve anne babalar çocuklarına model olurlar. Bununla birlikte ebeveynler, yalnızca çocukların gelecekteki ebeveynliklerini etkileyen modeller olarak hareket etmezler, aynı zamanda çeşitli diğer roller ve bağlamlarla ilgili normları ve kültürel kalıpları iletirler (Frones, 2016:15).

Ailedeki aslî sosyalizasyon sürecinin tamamlanması, bireyin sosyalizasyonun aile dışındaki diğer toplumsal kurumlarla da etkileşim içerisine girdiği talî sosyalizasyonuyla devam etmesini ifade eder. Buna göre, "Genelleştirilmiş öteki (onun peşi sıra gelen her şey) bireyin bilincinde tesis edildiği zaman, aslî sosyalizasyon sona erer. Bu noktada o, toplumun gerçek bir üyesidir ve öznel bakımdan da bir benlik ve bir dünya sahibidir" (Berger ve Luckmann, 2008:201). Frones, talî/ikincil sosyalizasyonun genellikle kurumlar, belirli rol ve pozisyonlardaki bireyler tarafından gerçekleştirildiğini, çoğu çocuk için öğretmenin talî sosyalizasyon aracı olduğunu vurgulamaktadır (Frones, 2016:14). Toplumun diğer kurumlarında olduğu gibi ailedeki sosyalizasyon değerlerinin de temelinde toplumların kendi kültürel yapıları yatmaktadır. Burada kastedilen "kültürel yapı"ya (kültür) dair Hewitt ve Shulman'ın sembolik

etkileşimci yaklaşım içerisinde toplum ve kültür ilişkisine dair şu alıntısı meselenin anlaşılır olmasına destek olabilir:

“Kültür davranışı şekillendirir ve kısıtlar ancak aynı zamanda davranışı üretir. Diğer sosyologlarla ortak şekilde, sembolik etkileşimciler toplum ve kültürün öncelikli varlığını[n] ve etkisini[n] altını çizer. Biz insanlar zaten var olan bir kültür ve topluma doğarız ve hızlıca onun akışına kapılırız. Bize gerçekliği tanımlayan diğerleri tarafından çevreleniriz. Onların dünyasındaki nesnelere ve bazı yönlerden “bizi” kendimize dönüştürmemiz gerekir” (Hewitt ve Shulman, 2019:61).

Bu alıntı ışığında, araştırmanın bu aşamasında toplumun kültürünün benliğin oluşumuna etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2. Benliğin Kültürel Kuruluşu: Denetim Odaklı Korku Kültürü ve Gelişim Odaklı Değerler Kültürü

Geçmişten bugüne Türk toplum kültürünün incelenmesi ve analiz edilmesinde toplumsal yapıyı ve tarihi göz ardı etmeden, uzun yıllar boyunca sahada uygulamalı olarak “insan” eylemleri ve düşünceleriyle temas sonucu erişilen değerlendirmeler oldukça kıymetlidir. Bu doğrultuda yıllarca Türk toplum yapısına ve bireyine yönelik çalışmalar/değerlendirmeler yapan psikolog Doğan Cüceloğlu’nun Türk toplum kültürüne yönelik sınıflandırması kültüre yönelik toplumsal sorunların anlaşılması ve aşılabilmesi hususunda yol gösterici ve çarpıcıdır. Cüceloğlu’nun Türk insanı ve kültürüne dair çok sayıda çalışması/analizleri hem bireyi hem de toplumu/kültürünü anlamak ve incelemek bakımından büyük bir zenginlik ve bilimsel mirastır. Çünkü toplumun en küçük birimi olarak bireyin benliğinin gelişim süreci, kültürün oluşumunun da anahtarıdır. Bu anlamda Cüceloğlu’nun Türk toplumuna ve bireyine dair psikolojik ve sosyolojik tespitleri, Türk ailesinin yapısını, anne, baba rollerini anlamak bakımından da akademik çalışmalarda daha geniş yer bulmalıdır. Bu

sebeple bu araştırmanın ana sorunu Cüceloğlu'nun bu kültür sınıflandırmasına dayandırılmıştır. Cüceloğlu, Türk toplumunun en can alıcı ve önemli sorununun kültür meselesi; korku kültürünün esaretinde kalmak olduğunu ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2021b, s. 155 ve s. 187). Cüceloğlu'nun dikkat çektiği sorun, Türk toplumunun en temel sorunlarının kökenini, ana nedenini oluşturmaktadır.

Aile sosyalizasyonu ve Türkiye aile ve birey yapısı ile ilgili yapılan araştırmalara dayalı olarak (Kağıtçıbaşı, Ataca, Fişek, Cüceloğlu vd.) Türk toplumundaki kültür, aile ve benlik yapısı (sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıklarla beraber) anlaşılmaktadır. Cüceloğlu kendi çalışmalarına, toplumdaki bireylerle etkileşimine ve gözlemlerine dayanarak Türk toplumunun sosyal gerçeğine dair şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "sosyal gerçek, bu toplumun büyük çoğunluğunun korku kültürü içinde büyümüş olması gerçeğidir." (Cüceloğlu, 2008:267). Bu doğrultuda Türk aile yapısını ve sosyalizasyonunu tarif eden baskın kültür "denetim odaklı korku kültürü" olarak ele alınmaktadır. O halde korku kültürü nedir? Korku kültürünün en temel özellikleri arasında g, denetim, sosyal kimlik, saygı olarak algılanan korku, utandırmaya dayanan terbiye anlayışı vardır (Cüceloğlu, 2021d:126). Denetime dayalı korku kültürünün hkim olduğu bir toplumda insan ilişkileri, güç/iktidar ilişkileridir. Bu anlamda "Korku kültürü, belirli türden bir yaşam tarzı, bir yaşam felsefesidir. Korku kültürü insanların özüne önem vermez; bu zeminde sosyal maskeler, mevkiler ve maddiyat önemlidir" (Cüceloğlu, 2021b, s. 155). Cüceloğlu'na göre, "Korku kültüründe bireye saygı onun sosyal kimliğine saygıdır. Saygıdeğer, saygın bir insandan söz edildiği zaman o kişinin mevki makam sahibi, başarılara imza atmış biri olduğunu anlarsınız. Bu anlayış içinde, mesela yeni doğmuş bir bebeğin saygınlığı yoktur" (Cüceloğlu, 2021a, s. 252). Bu anlamda Kağıtçıbaşı ve Cemallar'ın toplulukçu toplumlarda sosyal yönelimli başarı güdüsünün yaygın olduğunu, ayrıca bu toplumlarda bireylerin benliklerini tanımlarken daha çok grup kimliklerinden, sosyal konum ve rollerinden bahsettiklerini ifade etmiş

olmaları da Cüceloğlu'nun bu tespitiyle aynı doğrultuda bir yapıya işaret etmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalçılar, 2019:329-332).

Cüceloğlu'na göre, "...korku kültüründe yetişmiş biri, bir diğerine, insan olduğu için değil, güçlü olduğu için, gücü kadar saygı gösterir. (...) korku kültüründe yetişmiş biri, bir diğerinden, onun gücü kadar korkar" (Cüceloğlu, 2021d:266). Korku kültüründe korkan-korkutan ilişkisi vardır ve temel değer "güçlü olmak"tır (Cüceloğlu, 2021c:56-57). Bu anlamda, "Denetim Odaklı Korku Kültürü içinde en önemli soru, kimin kimi denetleyeceği sorusudur" (Cüceloğlu, 2020:13).

Denetim odaklı korku kültürünün zıddı gelişim odaklı değerler kültürüdür. Cüceloğlu'nun bireysel ve toplumsal gelişim için önerdiği aile modeli bu kültüre dayanır. Denetim odaklı korku kültürünün itici gücü korkudur, gelişim odaklı değerler kültürünün itici gücü sevgidir (Cüceloğlu, 2020:15). Cüceloğlu'nun gelişim odaklı değerler kültürü kavramı hem bireysellik hem de toplulukçuluk kültürlerinin olumlu yönlerini bir araya getiren melez bir kavramdır. Bu anlayışta bir denge içerisinde hem bireysel gelişim hem de toplumsal gelişim önemslenmektedir. Bu kültür algılanışında bireyin gelişimi, toplumsal gelişimini doğurur anlayışı yatmaktadır. Toplumda güçlü olana değil, bütünsel olarak insana ve insan gelişimine değer verilmektedir. Bu doğrultuda;

"Bir toplum, değerler kültürünü ailenin, eğitimin, iş yaşamının ve devlet yönetiminin temeline koymadıkça gerçek anlamda uygar ve çağdaş bir toplum olamaz. Çünkü, korku kültürü, insanın insan olarak yetişmesine olanak tanımaz. Korku kültürü, insanın ancak maske, sosyal yüz geliştirmesine izin verir; can ancak değerler kültüründe gelişir" (Cüceloğlu, 2021b, s. 187).

Cüceloğlu "sosyal yüz" kavramıyla mevki, makam ile gelen gücü, "can" kavramıyla ise kişiye yön verenin güç değil, inandığı temel değerler olduğu gelişim odaklı değerler kültürünü ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2021c:65). Bu kavramın da Kağıtçıbaşı'nın ideal tanımladığı özerk-ilişkisel benlik (Kağıtçıbaşı,

1996:42) kavramıyla örtüşebileceği görülmektedir. Cüceloğlu'nun gelişim odaklı değerler kültürünün benimsendiği bir aile yapısında Kağıtçıbaşı'nın önerdiği ve desteklediği bu benlik türü ortaya çıkabilir.

Denetime dayalı korku kültüründe güç, otorite, hiyerarşi, denetleme, sosyal konum/statü, sonuç ve başarı odaklılık, kıyaslanma, küçümsenme, utandırılma, yargılanma, saygı-korku, kaygı gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çocuğun aslı sosyalizasyonu sürecinde tanıdığı ve öğrendiği bu kavramlar, çocuğun benliğinin oluşumunda temel oluşturmaya başlamaktadır. Çocuk, anne ve babasının davranışları ve kendisine tavırları doğrultusunda bir benlik bilinci geliştirmektedir. Mead ve Berger&Luckmann'ın ifade ettiği üzere aslı sosyalizasyon sürecinde "anamlı öteki" ve "genelleştirilmiş ötekiler" aracılığıyla ve bireyin ailesi ve toplumla etkileşimi içerisinde benlik gelişir. Maslow'un belirttiği üzere, "İdeallerimizi hayatımızın erken dönemlerindeki figürler belirler, sonradan okuduğumuz "Hafta Sonunda Kendinizi Geliştirin" kitapları değil." (Maslow, 2021, s.11). Dolayısıyla çocuğun benliği ve geleceğini belirleyen hayatın en erken dönemindeki figürler kuşkusuz anne ve babadır. Böylece benliğin kültürel kuruluşunun yeniden dönüşümünde aslı sosyalizasyonun belirleyici yönü açığa çıkmaktadır.

Cüceloğlu'na göre, "Denetim odaklı korku kültüründe eğitimin niyeti; çocuğu mevcut kültür yapısı içerisinde elinden geldiğince kalıplamak, o hiyerarşik yapının aynısını geleceğe taşımaktır" (Cüceloğlu, 2021a, s. 139). Dolayısıyla bu kültür anlayışı içerisinde bireysel gelişim kaydetme değil, var olan yapı içerisinde süreklilik sağlama beklenir. Bu kültür yapısı, aileyi işlevsel bir konuma yerleştiren Parsons'ın yaklaşımını hatırlatmaktadır. Toplumsallaşmanın merkezinde olan ve kültürün belli başlı bilgilerinin ve fikirlerinin çocuğa aktarıldığı "ailenin işlevlerinden biri sistemin ayakta kalmasına ve dengelenmesine katkıda bulunmak amacıyla, çocuğun toplumsallaştırılmasıdır." (Sayın, 2020:195). Ailede

önemsenen odak noktası bireyin potansiyeli yerine var olan yapının olduğu gibi sürdürülmesi olunca, baskın kültüre dair birtakım sorunlar (roller, bireysel gelişim ve buna bağlı toplumsal gelişim, toplumsal cinsiyet eşitliği vs.) çözülemeyen veya aşılabilir hale gelmektedir. Bu bağlamda Cüceloğlu'nun bir diğer kavramı "kültür robotu"dur. Kültürün algılama dinamiklerine farkında olmadan uyum sağlamaya, otomatik algı ve davranış zincirine kültür robotluğu demektir (Cüceloğlu, 2021a, s. 229). Örneğin bir toplumda denetim odaklı korku kültürü hakimse, kültür robotu gibi davranan birey korku kültürünü olduğu gibi, sorgulamadan, bu kültürü otomatik olarak devam ettirir, aile ve eğitim kurumları aracılığıyla nesilden nesile yeniden üretir. Bu doğrultuda Cüceloğlu'nun şu ifadeleri oldukça önemlidir:

"Kişi kültür robotu gibi davranmamayı seçtiği ölçüde toplumsal değişimin önünü açar. Toplumlar da karakter sahibi, kendi öz değerleriyle yaşayan kişilerin sayısı arttıkça toplumsal değişimin ivmesi de artar. Asıl önemli olan topluma başkaldırıp değişimi başlatmaktan ziyade; toplumun bir üyesi olmaya devam edip, toplumun değerlerinin, hassasiyetlerinin, düşünme tarzının farkında olup toplumsal değişime ön ayak olabilme meselesidir" (Cüceloğlu, 2021a, s. 230-231).

Sosyalizasyon sürecinin bireysel ve toplumsal gelişimi destekleyen bir şekilde dönüşüm geçirmesi, toplumsal, ekonomik, siyasal yapıyla ilişkilidir. Bir kültürdeki toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının bireysel gelişimi destekler nitelikte olması o toplumun gelişmesini sağlamaktadır.

Toplumların kültürleri değişmeyen, sabit bir yapıda değildir. McLuhan bu durumu şöyle özetler: "Şimdiye kadar halkların çoğu kültürünü, iklim ya da anadili gibi bir kader olarak kabul etmiştir; oysa birçok kültürün kesin tarzına ilişkin empatik bilincimizin kendisi, bu hapisanelerden bir kurtuluştur." (McLuhan, 2007, s. 110). Bozkurt Güvenç de insan ve kültür arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir:

“İnsan-kültür ilişkisi, hiç kuşkusuz karşılıklıdır ama ne bir döngüdür ne de kısırdır. İnsanı kültürün yarattığı doğrudur ama insan tümüyle edilgin, biçim alan (plastik) bir yaratık değildir. İnsan, kendi toplumunu, kültürünü hatta gereğinde kendini bile aşabilen yazgısını değiştirebilen, yaratıcı, yürekli, üstün ve yüce bir varlıktır” (Güvenç, 1996:274).

Toplumdaki hâkim kültür yapısının değişmesi, toplumun bazı kesimleri tarafından tedirginlik, güvensizlik duygusuyla karşılanırsa ve eleştirilse bile, toplumların gelişmesi için kültürdeki değişim kaçınılmazdır. Toplulukçu kültür yapısının baskın olduğu toplumlarda bireylerin gelişiminin önündeki çeşitli sorunlar ve engeller ortaya koyulmuştur. Sosyolojik düşünceyle bağıni koparmamış pek çok düşünür, bilim insanı ve psikolog bireysel gelişim ile toplumsal gelişim arasında ilişki kurmaktadır. Bununla birlikte bireyin gelişiminin baskın kültüre ters düşebileceği veya kültürel bir çatışmaya veya sapmaya varabileceğine de dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda Jung’a göre, “Birinin kendi kişiliğini geliştirmesi, dışardan görüldüğü kadarıyla, aslında toplumun rağmına bir girişim, sürüye uymayan bir sapma, manastırda yaşayan tarikat üyesinin yol değiştirmesidir.” (Jung, 2019:199). Maslow ise bireyin kişisel gelişimini engelleyen kültür yapısının bireyin psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir. Bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Hasta insanlar, hasta bir kültürün ürünleridir. Sağlıklı insanlar ise ancak sağlıklı bir kültürde yetişebilir. Bununla birlikte, hasta insanların yaşadıkları kültürü daha da bozduğu, sağlıklı insanların ise daha sağlıklı bir kültür yarattığı da bir gerçektir. Birey sağlığını geliştirmek daha iyi bir dünya yaratmanın yollarından biridir.” (Maslow, 2021, s.10). Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar da benlik ile çevrenin uyumunun kişinin ruh sağlığı açısından önemini vurgulamaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019:329). Maslow’a göre, bireyin toplumla uyumsuzluğu, kişisel gelişiminin kültür tarafından engellendiği durumlarda ortaya çıkmaktadır:

“Belki de bir genç için züppe tanındıklar, dernekler tarafından kabul edilmemek daha iyidir. Neye uyum göstermek? Kokuşmuş bir kültüre mi? Baskın bir anne-babaya mı? (...) Davranış sorunları yaşayan çocuklara bile yeni bir gözle bakılmaya başlandı. Neden yaramazdır? Bu durumun patolojik nedenleri olabilir. Ama genellikle bunun için gayet iyi nedenleri vardır çocuğun; sömürülmeye, baskıya, boşlanmaya, aşağılanmaya, ezilmeye karşı direnmektedir” (Maslow, 2021, s.12).

Mannheim’ın kültürün demokratikleşmesi hususundaki çalışmasında da, kültürün birey-toplum arasındaki ilişkiyi belirlediği ortaya çıkmaktadır. Mannheim, kültürün insanlığın yararına daha iyi yönde değişebilir olabilmesine vurgu yapmaktadır:

“Hiyerarşilerin ve derecelendirme kalıplarının çökmesini kültürel ve ahlaki yozlaşmanın belirtisi olarak okumak tamamen yanlıştır. Tam tersine burada, insan türünün eğitilmesi için bir fırsat görmeliyiz. Sabit hiyerarşisiyle toplum artık bize güvenli bir yürünge ve kendimizi tanıma zemini sağlayamıyorsa, tam da bu eksikliği, daha derin ve daha samimi insani gerçekliğe dayalı, yeni bir yürüngeyi geliştirmenin haklı nedeni olarak görmeliyiz” (Mannheim, 2017:326).

Peki bu anlamda kültürün değişmesi nasıl mümkün olabilir? Sosyalizasyon hem kültürel aktarımı hem de özgürleşme kapasitesinin gelişimini içerir (Frones, 2016:118). Dolayısıyla sosyalizasyon yalnızca kültürel normların ve rollerin edinilmesi ve kültürün içselleştirilmesi ile ilgili değildir. Bir araştırma alanı olarak sosyalizasyon ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar göstermektedir ki, sosyalizasyon aynı zamanda bireylerin ve böylece toplumların gelişmesi için imkân sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin gerçekleşmesi; ailedeki sosyalizasyon sürecinin dönüşümü, kültürün doğal olarak kabul edilen bakış açısından kopma (Frones, 2016), baskın kültürün sorgulanması ve bir kültürdeki sosyalizasyon değerlerinin toplumsal gelişim yönünde yeniden inşa edilmesi ile mümkündür. Cüceloğlu toplulukçu kültürün baskın olduğu geleneksel toplumlardaki ana değerlerin “ait olma” olduğunu ve bu tür bir kültür

içerisinde yetişen bireylerin birey olmasının önemsenmediğini ve özgüveninin düşük olduğunu ifade ettiği belirtilmişti. Cüceloğlu ideal aile yapısının, birey olma ve ait olma dengesini içeren, hem bireysel hem de toplumsal gelişimi destekler nitelikte bir kültürde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır (Cüceloğlu, 2021c:43-44).

Bireyin sosyalizasyon süreci (genellikle ailedeki ve eğitim kurumlarındaki sosyalizasyonun ardından) çalışma yaşamında da devam etmektedir. Bugünün bireyi tarihsel, ekonomik ve toplumsal yapıyla ilişkili bir biçimde iş yaşamında da sosyalizasyonunu sürdürmektedir. Bu doğrultuda günümüz ekonomik yapısı içerisinde Sennett'in kavramsallaştırmasıyla "yeni kapitalizm kültürü" (Sennett, 2011) bireylerin çalışma koşullarını ve çalışma yaşamlarında devam etmekte olan sosyalizasyon süreçlerini değiştirmiştir. Ailede gerçekleşen sosyalizasyonun aslı sosyalizasyon olduğu belirtilmişti, dolayısıyla birey ailede geçirdiği sosyalizasyon süreciyle biçimlendikten sonra çalışma yaşamında farklı bir sosyalizasyon sürecine girmektedir.

2.3. Talî Sosyalizasyon ve Kültürün Etkisi: "Liyakat Bir Değer Değil"

Talî sosyalizasyon sürecinin gerçekleştiği bir alan (eğitim kurumlarından sonra), bireyin mesleki hayatına adım attığı ve toplumsal statüsüne kavuştuğu çalışma hayatıdır. Aslı sosyalizasyon sürecinde korku kültürü içinde yetişmiş olan bireylerden oluşan bir çalışma ortamındaki sosyalizasyon süreci ile değerler kültürünün benimsendiği bir aile içerisinde benliği oluşan bireylerden oluşan çalışma ortamı arasında belirgin düzeyde farklılıklar bulunmaktadır. Toplumda hangi kültürün baskın olduğu çalışma ortamlarının hâkim olduğunu görmek çok zor değildir. Bunun için çalışma hayatına kabul edilme koşulları, çalışma koşulları, işe girme ve işten çıkarma süreçlerini analiz etmek önemli veriler sunabilir.

Sennett'in yeni kapitalizm kültürü içerisinde çalışma hayatı ve bireylerin karakteri üzerindeki etkisini incelediği çalışmalarda karşılaşılan bir olgu olarak "işe-yaramazlık kâbusu"nun (Sennett, 2011:58) psikolojik ve kültürel boyutunun burada devreye girdiği söylenebilir. Yeni kapitalizm kültürü içerisinde çalışma düzeninin esnekleşmesi bireylere bir özgürlük olarak sunulmaktadır. Sennett yeni kapitalizm kültürü içerisindeki çalışma koşullarının vaat edildiği gibi bireylere özgürlük sunmadığını aksine bireylerin özgürlüğüne engel teşkil ettiğini anlatmaktadır (Sennett, 2011 ve Sennett, 2013). Bu yeni ekonomik düzen içerisinde birey kendini sürekli değişen koşullara, yeni işlere, esnekliğe ayak uydurmak zorundadır. Yeni kapitalizmin kültürünün çağın kültürünü temsil ettiği düşünülürse, bireyin kendisini bu kültüre uyarlaması bireysel kültürünü dönüştürmesi anlamına gelir. Yeni kapitalizmin kültürüne uyum sağlayamayan birey ise dezavantajlı bir konuma sürüklenir. Burada gerçekleşen durum bir yönüyle, George Simmel'in kavramlarıyla ifade edilirse, nesnel kültürün öznel kültür üzerindeki tahakkümüne ve bunun karşısında bireyin önemsizleşmesine (Simmel, 2009a; Simmel, 2009b; Ritzer, 2012:37) benzemektedir. Bu doğrultuda bakıldığında bir mesleği icra etmek için gerekli bütün donanıma, bilgi birikimine ve yeterli niteliğe veya Bourdieücü anlamda kültürel sermayeye sahip olan bireylerin çalışma hayatında kendine yer bulamamasının sosyolojik bir açıklamasını da yapmak gerekmektedir. Bu sorunun kaynakları ve sonuçları hem psikolojik hem de sosyolojiktir. Gerekli kültürel sermayeye sahip olan bireylerin hak ettikleri toplumsal statüye kavuşamamasının bireydeki bir noksanlık ve yetersizlikle açıklanması, bireyi yapısal olarak Sennettçi anlamda işe yaramazlık kâbusuyla karşı karşıya getirmektedir. Fakat buradaki işe yaramazlık kâbusu yapısal (yeni kapitalizm kültürü) olduğu kadar toplumun kültürüyle de ilişkilidir. İşe yaramazlık kâbusu yaşayan birey kendi "yetersizliğini" sorgulamakta, toplumsal hayattan dışlanmış hissetmekte, kendisini toplumun değer üreten bir parçası olarak görememekte ve en başta kaygı, depresyon, intihar vb. gibi

beraberinde pek çok psikolojik sorun yaşamaktadır. Bireysel ve psikolojik temelli olarak görülen pek çok problemin ve rahatsızlığın temelinde toplumsal etkileşim ve ilişkilerden/sorunlardan veya yapıdan kaynaklanan toplumsal nedenler yatmaktadır. Peki bu meselenin korku kültürüyle ne ilgisi vardır? Bu toplumsal sorunun denetim odaklı korku kültüründeki değerlerle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Burada dikkatle incelenmesi gereken korku kültüründe hâkim olan değerlerdir. Bugünün bireyinin işe yaramazlık kabusunu yaşaması ile toplumdaki baskın kültür arasında oldukça yakın bir ilişki vardır. Burada ele alınan örnekteki sorun (kültürel sermayesi veya mesleki donanımı yeterli olan bireyin işe yaramazlık kâbusu yaşaması) toplumun kültüründe “liyakat”ın değer olarak yer alıp almamasıyla ilişkilidir.

“Gelişim odaklı değerler kültürü içinde korku değil, ilişkide liyakat temelli bir hiyerarşi vardır. Ne demek liyakat temelli hiyerarşi? Bir alanda bilgi, deneyim ve beceri bakımından üstün ve üretici olan, o alanda yetkin kabul edilir ve o kişiye ona göre sorumluluk verilir. İş bilen yapar ve işi yapana yardım edilir ve saygı duyulur. O alanda otorite odur” (Cüceloğlu, 2020:14).

Cüceloğlu korku kültürünün benimsendiği bir toplumda ise bir işe girme konusunda liyakatin bir değer olmadığını ifade etmektedir (Cüceloğlu, 2017:14). Bu toplumdaki her kurum ve sektörde durumun böyle olduğunu anlamına gelmemektedir, ama Cüceloğlu’nun tespitinin en önemli yönü, liyakatin bir değer olmamasının kültürün bir özelliği olduğunu vurgulamasıdır. Çalışma yaşamında liyakat hiç yok demek değildir, ama liyakat bir değer değildir. Zira bir toplumda liyakate verilen değer, o topluma dair kültürün, toplumsal yaşamın üstüne sinmiş bir koku gibidir, bu kokuyu almamak mümkün değildir. Liyakatin bir değer olarak bir toplumun kültüründe var olması, toplumsal yaşamın her anında çeşitli örneklerle kendisini belli eder. Dolayısıyla liyakatin kültüre ait baskın bir değer olup olmadığını tespit etmek çeşitli akademik araştırmalarla olduğu kadar, gözlemlerle de/bir toplum içinde yaşayarak da kısmen anlaşılabilir.

Çünkü bir toplumun kültürüne ait olan değerler, o toplumun bireyinin içselleştirmesi yoluyla bireyinde somutlaşmıştır. Toplumun kültürünü her bir kurumunda olduğu gibi, aile bireylerine, komşuluk ilişkilerinde, toplumsal yaşamda/sokaktaki birbirini tanımayan insanların birbirlerine karşı olan tavırlarında görmemek imkansızdır. Liyakatin bir değer olarak yer almadığı toplumsal düzen ve kültür içerisinde, tıpkı ailede çocuğun gelişimine odaklanılmadığı ve baskılandığı zaman ortaya çıkan problem gibi, toplumsal gelişime, üretime ve topluma yapıcı anlamda katkısı olabilecek bireylerin değerlendirilememesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Ve Cüceloğlu bu sorunun yol açmış olduğu durumu şöyle anlamlandırmaktadır: “Bir ailenin çocuğuna, bir toplumun vatandaşına yapabileceği en büyük kötülük onun insan potansiyelini heba etmektir” (Cüceloğlu, 2021a: 137).

O halde toplumdaki hâkim kültür olduğu vurgulanan denetim odaklı korku kültürünün, gelişim odaklı değerler kültürüne dönüşmesi mümkün müdür? Bu aşamada aslî sosyalleşmenin gerçekleştiği aile önem taşır. Ailede çocuğa verilen değerler, aile içerisindeki rol dağılımları, anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ve çocuğa aktarılan kültür bireyin tüm yaşamının en temel ve değiştirilmesi zor temellerini atar. Bireyin talî sosyalleşme sürecini yaşadığı alanlardan biri olan ve toplumsal statü/saygınlık ile ilişkili olan çalışma hayatındaki değerlerin temeli bireyin aslî sosyalleşme sürecinde atılmaktadır. Berger ve Luckmann’ın söylediği gibi sosyalleşme bitmeyen bir süreçtir, fakat aslî sosyalleşme bireyin benliğini ve yaşamını en fazla belirleyen ve etkileyen sosyalleşme sürecidir (Berger ve Luckmann, 2008). Bu nedenle ailedeki sosyalleşme sürecinin değişmesi, anne ve babanın çocuk yetiştirme şekillerinin yeniden gözden geçirilmesi ve çocuğun doğduğu andan itibaren saygı gören bir birey olarak değer görmesi anlayışının geliştirilmesiyle mümkün olabilir. Cüceloğlu’nun kavramıyla “insanın gelişimine dayalı değerler kültürü”nün ailede hâkim olması ile mümkündür. Ancak ailede başlayan değişim, süreç içerisinde

toplumdaki tüm kurumları kapsar hale gelebilir. Bugün toplum sorunlarının temelinde kültür problemi yatmaktadır. Aslı sosyalizasyon sürecinde çocuğa aktarılan kültür içerisindeki değerler sistemi, o çocuğun talî sosyalizasyon sürecini de etkiler. Kültürün içerdiği değerler sisteminin insanı, emeği, liyakati, topluma karşı sorumluluk bilincini temel değerler olarak içselleştirmesi bir toplumun en önemli kaynağı olan insan kaynağının en anlamlı biçimde kullanılmasına ve toplumu gelişmiş bir toplum seviyesine getirebilir. Cüceloğlu'nun ifade ettiği gibi: "Bir insanın olabileceği en iyi insan olmasına olanak sağlayan değerlerle donatılmış aileleri, eğitim kurumlarını, sosyal ve siyasi kurumları barındıran bir toplum olursan uzun vadede insanlığa yön verebilirsin" (Cüceloğlu, 2021a, s. 235-236).

3. SONUÇ: KÜLTÜRÜN YENİ BİR SOSYAL İNŞASININ İMKÂNI

Türkiye'de aile yapısının değişmesi, sosyo-kültürel, ekonomik ve dolayısıyla toplumsal değişme ile bağlantılıdır. Bu anlamda Ortaylı'ya göre tarih de, aslında ailenin tarihidir ve aile toplumun en az değişen birimlerindedir (Ortaylı, 2019:203). Aile toplumun kültürünün de bir temsilidir. Kağıtçıbaşı ve Cemalçılar, kültürel değerlerin korunması gerektiği ama bunun yanında evrensel değerler, sosyal yapısal değişimler ve küresel sosyo-ekonomik gelişim dikkate alınarak kültürün özelliklerinin bu evrensel değerlere uyumlu hale getirilmesi, kültürün katı biçimde değişmezlik içinde tutulmasına meydan verilmemesini ve kültürdeki değişimin kaçınılmaz olduğunu, aksi takdirde değişime direnç göstermenin toplumları geriye götürdüğünü vurgularlar (Kağıtçıbaşı ve Cemalçılar, 2019:335-336). Toplumdaki baskın kültürün tarihsel, iktisadi, dini kaynakları vardır. Bu anlamda toplumdaki iktisadi yapıyı biçimlendiren "zihniyet" meselesini inceleyen Sabri Ülgener'in çalışmaları bir kez daha hatırlanmaktadır. Toplumun sahip olduğu iktisat zihniyeti dünya görüşünün ve kültürün bir parçasıdır (Ülgener, 2006:15-16). Farklı toplumların elinde aynı

iktisadi kaynaklar bulunsa bile, toplumların bu kaynakları nasıl ve hangi yönde değerlendirdikleri toplumların zihniyeti ve kültürleriyle açıklanabilir. Tavır ve davranışların özünde ve yapısında olan bir şey olarak zihniyet (Ülgener, 2006:17) yalnızca iktisadi yapıyı değil, bir toplumun kültürüne ait tüm alanları ve toplumsal kurumları (aile, eğitim gibi) belirlemektedir. Zihin ve benlik arasındaki ilişkiyi açıklayan Mead'ın kuramsal yaklaşımı ve Berger&Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası perspektifi aile, benlik ve kültür arasındaki birbirlerini içeren yakın bağı ortaya koymaktadır. Bugünün Türkiyesinin aileleri de bu aileleri oluşturan bireylerin Bourdieücü anlamda sosyal, ekonomik, kültürel sermayeleriyle (Bourdieu ve Wacquant, 1992) ilişkili ve çok çeşitlidir. Sembolik etkileşimcilerin vurguladığı üzere birey ve toplum birbirleriyle etkileşim içerisinde gelişmektedir. Yine George Simmel'in nesnel kültür ve öznel kültür ayırımından yola çıkılarak, nesnel kültürün değişmesi bireyin öznel kültürünü değiştirmiyor, dönüştürmüyor ve hatta bireyi engelliyorsa ailenin yapısının toplumun yararına dönüşümünün de mümkün olmayacağı söylenebilir. Toplumsal değişme gerçekleştikçe toplumdaki nesnel kültür de dönüşüme uğrar, fakat öznel kültürün değişmesi bireyin kendi potansiyeli ve gelişimiyle ilgili olduğu için nesnel kültür ile öznel kültür arasındaki değişimin hızı aynı olamayabilir veya bu iki kültür arasında bir uyumsuzluk söz konusu olabilir (Simmel, 2009a:335-336). Toplumsal değişimle birlikte nesnel kültür veya baskın kültür de değişim geçirmeye devam edecektir, önemli olan bu değişimin bireylerin öznel kültürlerine de yansması ve Cüceloğlu'nun dikkat çektiği şekilde, insan değerinin bilinmesi ve toplumsal gelişme yönünde "gelişim odaklı değerler kültürü" olarak gerçekleşmesidir. Kağıtçıbaşı'nın hem bireysel hem de toplumsal gelişim için önerdiği ideal benlik modeli olan özerk-ilişkisel benlik ancak böyle bir kültür içerisinde oluşabilir.

Anlaşıldığı gibi, bireylerin aile içinde geçirdikleri sosyalleşme sürecinde bireyin benliği inşa edilmektedir. Bireyin hangi kültür ve değerler içerisinde yetiştiği

onun tañ sosyalizasyon sürecindeki gelişimini ve rolünü etkiler. Günümüz küresel iş dünyasında bireyin sahip olması istenen kişisel özellikler de tanımlanmaya başlanmıştır. Türkiye’de bir kamu kurumuna işe alım sürecinde (sözlü sınavda) adaydan beklenen özellikler arasında “ifade yeteneği”, “liyakati” ve “özgüven” maddeleri yer almıştır. Bu nitelikler gelişim odaklı değerler kültüründe sosyalizasyon geçirmiş bireyin özellikleridir. Bireyde kendini ifade etme kabiliyeti ve özgüvenin gelişmesi için temelde bireyin aslî sosyalizasyon sürecinin gelişime dayalı değerler kültürüyle biçimlenmesi gerekmektedir. Küresel emek piyasası değişirken bireyden bu sürece uyum sağlaması istenmektedir, fakat aile yapısı ve çocuk yetiştirme değerleri çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlerle tüm toplumsal tabakalarda aynı hızla değişmemektedir. Aile sosyalizasyon sürecinin ağırlıklı olarak denetime dayalı korku kültürü ile gerçekleşmesi hem bireysel hem de toplumsal gelişimin önünde engeldir. Bu durumda dünyanın ve toplumun değişim hızı arasında ve gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş/gelişmekte olan ülkeler arasında insan gücü bakımından bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arnett, Jeffrey Jensen (2015). “Socialization in Emerging Adulthood: From the Family to the Wider World, from Socialization to Self-Socialization”. *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. 85-108.
- Ataca, Bilge (2006). “Turkey”. *Families Across Cultures: A 30-Nation Psychological Study* (in). Ed. by James Georgas et. al. Cambridge: Cambridge University Press. p. 467-474.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. Çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Cecconello, Alessandra and Koller, Silvia Helena (2019). "Ecological Engagement in the Community: A Methodological Proposal for the Study of Families at Risk". *Ecological Engagement: Urie Bronfenbrenner's Method to Study Human Development* (in). Ed. by Silvia-Helena -Koller-, Simone dos Santos Paludo and Normanda Araujo de Morais. Brasil: Springer. p. 13-27.
- Chen, Xinyin; Rui, Fu; Zhao, Siman (2015). "Culture and Socialization". *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. 451-471.
- Coser, Lewis A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamda Fikirler*. Çev. Himmet Hülür vd. Ankara: De Ki Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan (2020). *Öğretmenim Bir Bakar Mısın?: Öğretmen'in Gücü Üzerine*. İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan (2021a). *Var Mısın?: Kendini Keşfetmeye Zorluklarla Başa Çıkmaya*. Söyl. Deniz Bayramoğlu. İstanbul: Kronik Kitap.
- Cüceloğlu, Doğan (2021b). *'Keşke'siz bir Yaşam İçin: İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, Doğan (2021c). *Geliştiren Anne Baba*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, Doğan (2021d). *Korku Kültürü: Niçin "Mış" Gibi Yaşıyoruz?*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Duben, Alan ve Behar, Cem (2014). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940*. Çev. Nuray Mert. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Fişek, Güler Okman (2018). *İlişki İçinde "Ben": Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Frønes, Ivar (2016). *The Autonomous Child: Theorizing Socialization*. London: Springer.
- Gould, Marie ve Howson, Alexandra (2011). "Cooley & the Looking Glass Self". *The Process of Socialization* (in). California; New Jersey: Salem Press. p. 48-57.
- Güvenç, Bozkurt (1996). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Grusec ve Hastings (2015). "Preface". *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. xi-xiii.
- Hewitt, John P. ve Shulman, David (2019). *Benlik ve Toplum: Sembolik Etkileşimci Sosyal Psikoloji*. Çev. Büşra Aktaş vd. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hood, Bruce (2014). *Benlik Yanılsaması: Sosyal Beyin, Kimliği Nasıl Oluşturur?* Çev. Eyüphan Özdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İstatistiklerle Aile 2020, TÜİK, 2021.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>
Erişim Tarihi: 29.08.2021.
- Jung, Carl Gustav (2019). *Kişiliğin Gelişimi*. Çev. Duygu Olgaç. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1996). "Özerk-ilişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez". *Türk Psikoloji Dergisi*, 11 (37), s. 36-43.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Ataca, Bilge (2017). "Çocuğun Değeri Ve Aile Değişimi: Türkiye'den Otuz Yıllık Bir Portre". Çev. Pelin Önder Erol ve Ebru Aloğlu. *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (35), s. 77-101.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2019). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Cemalcılar, Zeynep (2019). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

- Laible, Deborah; Thompson, Ross A.; Froimson, Jill (2015). "Early Socialization: The Influence of Close Relationships". *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. 35-59.
- Layard, Richard (2005). *Happiness: Lessons From A New Science*. New York: The Penguin Press.
- Maccoby, Eleanor E. (2015). "Historical Overview of Socialization Research and Theory". *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. 3-32.
- Mannheim, Karl (2017). *Kültür Sosyolojisi*. Çev. Mustafa Yalçınkaya. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Maslow, Abraham (2021). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- McLuhan, Marshall (2007). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mead, George Herbert (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*. Çev. Yeşim Erdem. Ankara: Heretik Yayınları.
- Miller, Patricia H. (2017). *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. Yay. haz. Bekir Onur, Çev. Zeynep Gültekin. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ortaylı, İlber (2019). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öztürk, Emre (2018). "George Herbert Mead'ın Sosyal Davranışçılık Devrimi: Sosyolojizm ve Psikolojizm Kısacasında Bir "İlişkisel Faillik" Denemesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), s. 253-284.
- Ritzer, George (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. Çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Yayınları.
- Sayın, Önal (2020). *Aile Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Shelton, Lawrence G. (2019). *The Bronfenbrenner Primer: A Guide to Develocology*. New York; London: Routledge.
- Sennett, Richard (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. Çev. Aylin Onacak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, Richard (2013). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, George (2009a). "Kültürün Özüne Dair". *Bireysellik ve Kültür* (iç). Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları. s. 330-336.
- Simmel, George (2009b). "Kültür Kavramı ve Kültürün Trajedisi". *Bireysellik ve Kültür* (iç). Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları. s. 337-360..
- Smetana, Judith G.; Robinson, Jessica; Rote, Wendy M. (2015). "Socialization in Adolescence". *Handbook of Socialization: Theory and Research* (in). Ed. by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings. New York: The Guilford Press. p. 60-84.
- Türkdoğan, Orhan (1993). "Türk Ailesinin Genel Yapısı". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (iç). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. s. 22-59.
- Ülgener, Sabri F. (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler: Denemeler ve Araştırmalar*. İstanbul: Derin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

To conduct inclusive, meaningful research on culture, the individual and society must be understood separately and in interaction with each other. For this, it is necessary to benefit from both sociology and psychology disciplines. Culture can only be understood within the interdisciplinary understanding of these two fields of science. Socialization is a process that starts in the family, then

continues through other institutions and small groups in society, with today's digital technologies. This research focuses on the initiation process of socialization in the family (primary socialization). As the smallest structural unit of the society, the family is the social institution in which the foundations are laid not only of an individual's basic life skills, but also of his/her role in society, and of the individual and social problems that he or she will experience in an individual sense, perhaps for a lifetime. This social institution, where gender roles are learned and reinforced, the self-development and socialization process take place, is the place where highly determinative codes are processed for the social life of the individual. An individual begins to exist in society with the values and behaviour patterns he/she learns in the family. Of course, the family is not the place where the individual's self-formation is completed. The individual who leaves the family and joins the society now enters a new socialization process in the society, changes, and transforms. At this stage, small groups such as school education and circle of friends come into play, and the individual continues to develop. At this stage, the secondary socialization process comes into play. It is the culture that determines both the primary and secondary socialization process. In this research, the dominant culture, family structure, and the shaping of the self in Turkey are discussed by using interdisciplinary literature, and the possibility of building a new culture is discussed.

Theoretical Framework

In this research, theoretical and conceptual foundations in the fields of sociology and psychology and different theoretical perspectives related to this research topic were used. In particular, the symbolic interactionist approach, social psychology, and developmental psychology studies were used. In addition, researches on the structure of family and culture in Turkish society are discussed. In this direction, the theoretical and conceptual perspective of this research is based on Peter L. Berger & Thomas Luckmann's social construction of reality, George Herbert Mead's theory of self, Doğan Cüceloğlu's culture classification, and Çiğdem Kağıtçıbaşı's family and self-model. In particular, Cüceloğlu's concepts of *control-oriented fear culture*, *the development-oriented culture of esteem*, Kağıtçıbaşı's family model, and the concept of *autonomous-related self* are emphasized.

Conclusion and Discussion

The socialization process in the family creates the self with the influence of the culture in the society. This situation is considered in this research as the cultural construction of the self. Culture, on the other hand, is a social construction that

occurs depending on social change. Socialization values adopted in the family during the socialization process are the most influential factor on the child's self-development. Although socialization continues throughout life, the most decisive part of self-formation and development takes place in socialization within the family. The values adopted in primary socialization also affect the secondary socialization process. But individual and social development is not completed in the family. Socialization involves the transfer of culture and values, but it also has the potential for freedom.

Culture has a structure that changes and changes again with social developments. The family is the social institution that ensures the reproduction of the culture in society. According to the analysis of this research, culture is a social construction, the continuation and retransmission of culture take place through the family institution (primary socialization and parents). The self is produced in accordance with the culture of the society in line with the values adopted in the socialization process in the family. Social, socio-cultural, and economic dynamics affect the structure of the family in Turkey. However, the formation of a culture and self-model for the development of the individual and society is possible. For the development of society, the individual must first develop. In this sense, Doğan Cüceloğlu's *culture of esteem based on development* and Çiğdem Kağıtçıbaşı's *autonomous-related self* structure are exemplary models that support individual and social development. Culture is a social construction, and the self is primarily shaped in line with individual and social values in socialization in the family. Even if the realization of the dominant culture in the society and, accordingly, the structural change in the family is difficult due to the influence of many social, historical, socio-cultural, and economic factors, it may be possible in the long run. For the realization of both individual and social development, the cultural model (*development-oriented esteem culture*) suggested by Doğan Cüceloğlu for the family, and Çiğdem Kağıtçıbaşı's family model and self-model (*autonomous-related self*) are extremely important. The social construction of the culture in Turkish society and the cultural formation of the self can be re-formed with the family, self, and culture models put forward by these two valuable scientists. But the realization of this ideal has to do with the historical process, mentality, socio-cultural, and economic development level in the society.

İHRACATA YÖNELİK DEVLET YARDIMLARININ ETKİNLİĞİ: MERSİN- TARSUS ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Hüseyin ŞIK* Mehmet Sami SÜYGÜN**

Öz

Ülkeler, ekonomik büyümenin en önemli aktörlerinden olan dış ticaretin gelişmesi için işletmelerine destek olmak amacıyla çeşitli teşvik politikalarını uygulamaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı, Ticaret Bakanlığı tarafından sunulan ihracata yönelik devlet yardımlarının etkinliğini, Mersin-Tarsus Organize Sanayi Bölgesi'ndeki işletmeler üzerinden ele alarak değerlendirmektir. Nicel bir araştırma olarak tasarlanan çalışma kapsamında, bölgede faaliyet gösteren 196 işletmenin geçerli 101 anketinden elde edilen verilerle ihracat destek programlarının etkinlik oranları tespit edilmiş ve Kruskal Wallis testi ile bir takım faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, etkinliği en yüksek çıkan destek kalemi fuar katılım desteği, en düşük çıkan destek kalemi ise test ve analiz raporu desteği olmuştur. Araştırma kapsamında, ihracat desteklerinin etkinliğinin işletme sahibinin eğitim durumuna, işletme çalışan sayısına, işletmenin ihracat yapma süresine ve işletme ihracatının cirodan aldığı paya göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ihracat, ihracat Teşvikleri, Mersin

* Lojistikçiyen, huseyinfuad@hotmail.com,

** Dr. Öğretim Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, samisuygun@tarsus.edu.tr,

EFFECTIVENESS OF STATE AID FOR EXPORT: AN APPLICATION ON MERSİN-TARSUS ORGANIZED INDUSTRIAL ZONE

Abstract

Countries implement various incentive policies in order to support their businesses for the development of foreign trade, which is one of the most important actors of economic growth. The purpose of this study is to evaluate the efficiency of the state aid for export offered by the Ministry of Commerce through the enterprises in Mersin-Tarsus Organized Industrial Zone. Within the scope of the study designed as a quantitative research, the efficiency rates of export support programs were determined with the data obtained from the valid 101 questionnaires of 196 enterprises operating in the region and it was investigated whether they differ according to some factors with the Kruskal Wallis test. According to the research findings, the most effective support item was the fair participation support, and the lowest support item was the test and analysis report support. Within the scope of the research, it has been determined that the efficiency of export subsidies differs according to the educational status of the business owner, the number of employees, the duration of the business to export and the share of the business exports from the turnover.

Keywords: Export, Export Incentives, Mersin

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte ekonomik anlamda rekabet de artmıştır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bu ekonomik düzen ülkeleri dış pazarlara açılmaya sevk edip üretime yönlendirmiştir. Uluslararası pazarlara erişimin kolaylaşmasıyla birlikte yoğun rekabet ortamı ortaya çıkmıştır. Ülkeler izledikleri politikalarla birbirlerine bu rekabet ortamında üstün gelme çabası içerisine girmişlerdir.

Gelişen teknoloji insan ihtiyaçlarının da hızla değişmesine neden olmaktadır. Değişen bu ihtiyaçlara aynı oranda karşılık veremeyen işletmeler pazar kaybı yaşayıp bu süreçte varlıklarını sürdürmemeye tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Taleplere hızlı ve doğru bir şekilde karşılık vermek, işletmelerin ekonomik büyümesine bu da ülkelerin kalkınmasına büyük katkı sağlayacaktır. İşletmeler, uluslararası pazarlarda yaşanan rekabetin yanı sıra diğer ülkelerin müdahaleleri ile çeşitli tehdit ve engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum işletmeleri dış pazarlara açılmakta çekimser bir tavır sergilemeye itmektir. Günümüzde dış piyasada yaşanan rekabetin yanı sıra, iç piyasalara yabancı sermayelerin müdahil olması sebebiyle rekabet düzeyi aynı oranda artmıştır. Ülkeler teşvik ve tedbir politikaları ile işletmelerini koruma yoluna gitmektedirler.

Günümüzde ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki iyi niyet ve çabalara karşılık, devletlerin dış ticarete sıklıkla müdahale ettikleri görülmektedir (Süygün, 2019). Dış ticarete müdahale için kullanılan araçlardan birisi de teşviklerdir (Çelik, 2008). Ülkeler uluslararası pazarlarda işletmelerine destek olmak için çeşitli teşvik politikalarını uygulamaya koymaktadır. Ülkeler teşvik politikaları ile birlikte işletmelere, ekonomik büyümelerinde yardımcı olma, rekabet avantajı sağlama, pazar payını arttırma gibi konularda yardımcı olup ihracatı özendirilmektedir. İhracatın artması ile ülke sermayesinde, refahında ve istihdamında artış meydana gelecektir. İhracatı artan ülke uluslararası pazardaki konumunu güçlendirecektir.

Bu çalışmanın amacı ihracat destek programlarının etkinliğini tespit etmek ve işleyişinde karşılaşılan sorunları asgariye indirecek öneriler getirmek suretiyle etkinliğini arttırmaya katkıda bulunmaktır. Çalışma kapsamında dış ticaret alanında en fazla desteği veren kurum olan Ticaret Bakanlığı'nın uygulamaya koyduğu teşvik kalemlerinin etkin kullanılmasına yönelik Mersin Tarsus Organize

Sanayi Bölgesi'nde (MTOSB) bulunan işletmelerle araştırma yapılmıştır. MTOSB' deki işletmeler üzerine ihracata yönelik teşviklerin etkinliğinin ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın alanyazındaki bu boşluğu doldurması, bölgedeki işletmelere, sektör paydaşlarına ve politika yapıcılara öneriler sunması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dış Ticaret

Ticaret, geçmişten günümüze kadar uzanan ve tarihsel süreçte değişime uğramış bir kavramdır. İlk çağlardan itibaren insan hayatında değiş-tokuş ile yer bulan bu kavram günümüzde de önemini korumaktadır. Ticaret; bir mal veya hizmetin biçilen bir ücret karşılığı el değiştirmesi olarak ifade edilmektedir (İpek, 2015). Dış ticaret ise; ülke sınırları içinde gerçekleşen mal, hizmet, fikri mülkiyet ve sermaye akışının ulusal sınırların dışına çıkması durumudur (Penpeci, 2019).

Dış ticareti oluşturan iki temel kavramdan biri ithalat ve diğeri ihracattır. İthalat; ihtiyaç duyulan ürün veya hizmetin ülke dışından talep edilerek satın alınma faaliyeti olarak tanımlanırken ihracat; ürün veya hizmet fazlasının ülke dışında talep edilen bölgelere satılması olarak tanımlanmaktadır (Jainok, 2017).

2019 yılında dünyada en fazla ihracat ve ithalat gerçekleştiren ülkelere ilişkin istatistik Tablo 1'de sunulmaktadır. Çin, ABD ve Almanya dünya ihracat ve ithalatında ilk 3 sırada yer alan ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo 1. 2019 Yılı Dünya Ticaret İstatistikleri

İHRACAT		İTHALAT	
Ülke	Değer (bin \$)	Ülke	Değer (bin \$)
Çin	2.498.569.866	ABD	2.568.396.449
ABD	1.645.174.335	Çin	2.068.950.255
Almanya	1.486.462.772	Almanya	1.236.298.731
Hollanda	721.301.085	Japonya	720.964.445
Japonya	705.842.013	Birleşik Krallık	691.974.115
Fransa	555.100.606	Hollanda	646.752.548
Güney Kore	542.333.337	Fransa	637.949.069
İtalya	541.695.309	Hong Kong, Çin	578.590.151
Hong Kong, Çin	535.711.019	Güney Kore	503.259.397
Meksika	472.272.871	İtalya	481.436.402

Kaynak: Trademap, 2020

Türkiye ise 2019 yılında gerçekleştirdiği 171.5 milyar dolar ihracat ve 202.7 milyar dolarlık ithalat rakamı ile dünya ticaretinden yaklaşık %1 pay almaktadır. Tablo 2’de görüleceği üzere Türkiye ihracatı yıllar itibarı ile artmış ve 2019 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır.

Tablo 2. Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri

YILLAR	İHRACAT Milyon \$	Değişim%	İTHALAT Milyon \$	Değişim %	HACİM	İHRACAT/ İTHALAT
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	351.073	69
2016	142.530	-0,9	198.618	-4,2	341.148	72
2017	156.993	10,1	233.800	17,7	390.793	67
2018	167.921	7,0	223.047	-4,6	390.968	75
2019	171.531	2,1	202.705	-9,1	374.235	85

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020

2.2. Teşvik Kavramı ve İhracata Yönelik Devlet Teşvikleri

İhracat faaliyetleri, ekonomik büyüme gerçekleştirmek isteyen bütün ülkeler için önem arz etmektedir. Bu nedenle ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki niyet ve çabalara karşılık, günümüzde devletlerin dış ticarete sıklıkla müdahale ettikleri görülmektedir (Süygün, 2019). Ülkelerin dış ticarete müdahale için kullandığı araçlardan birisi olan teşvikler, ihracatın özendirilmesi amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır.

İhracat teşvikleri; ülkelerin işletmelerini uluslararası pazarlara yönlendirmek amacıyla uyguladıkları, ürünlerin satışının kolaylaştırılması ve daha karlı bir hal almasını amaçlayan kısa vadede etkili özendirici politikalar (Süzer, 2019). İhracatta sağlanan teşvikler ile genel anlamda, uluslararası pazarda var olmak, var olunan pazarlardaki payı genişletmek ve ülkenin rekabetçilik seviyesini arttırmak amaçlanmaktadır.

Diğer pek çok ülke gibi Türkiye’de ihracatın özendirilmesine yönelik çeşitli teşvikler sunarak ihracatı artırmaya çalışmaktadır. Türkiye’de ihracata yönelik sunulan teşvikler çalışma kapsamında kurumlar ve sundukları teşvik kalemleri bazında ele alınmıştır.

2.2.1. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Tarafından Sağlanan Teşvikler

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, ihracata yönelik çeşitli teşvikler sunmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından doğrudan ve bağlı kuruluşları tarafından verilen teşvikler dört ana başlık altında incelenmiştir.

2.2.1.1. Doğrudan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Tarafından Sağlanan Teşvikler

İşletmelerin rekabet gücünü arttırabilmesi adına Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı çeşitli destekler sağlamaktadır. Bu destekler (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,

2019); Teknolojik Ürün Yatırım Desteği, Rekabet Öncesi İşbirliği Projeleri Desteği, Özel Sektör Ar-Ge ve Tasarım Merkezleri Desteği, Kümelenme Destek Programı, Rekabetçi Sektörler Programı ve Organize Sanayi Bölgelerine Yönelik Desteklerdir.

2.2.1.2. TÜBİTAK Tarafından Sağlanan Teşvikler

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK); akademi, sanayi, kamu, girişimcilik, bilimsel etkinlik, bilim ve toplum alanlarında gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde destekler sağlamaktadır. (tübitak.gov.tr, 2020).

2.2.1.3. Kalkınma Ajansları Tarafından Sağlanan Teşvikler

Kalkınma ajansları, bölgeler arası oluşan eşitsizliği önlemek amacıyla 26 bölgede hizmet vermektedir. Bölgesel eşitsizlikleri gidermek ve mevcut refah seviyesini arttırmak amacıyla proje bazlı destek programlarını hayata geçirmektedir.

2.2.1.4. KOSGEB Tarafından Sağlanan Teşvikler

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından; girişimcilik, Ar-ge, teknolojik üretim, yerlileştirme, işletme geliştirme, uluslararasılaşma, finansman, laboratuvar konularında destekler sunulmaktadır. (kosgeb.gov.tr, 2020).

2.2.2. Hazine ve Maliye Bakanlığı Tarafından Sağlanan Teşvikler

İhracat teslimleri, teslimlerle alakalı hizmetler ve de yurt dışında bulunan müşterilere uygulanan hizmetler katma değer vergisinden muaf tutulmaktadır. KDV kapsamında ihracat istisnası 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu ile düzenlenmiştir.

2.2.3. Eximbank Tarafından Sağlanan Teşvikler

1980 yılında alınan kararlar neticesinde ihracata dayalı bir model uygulanmaya başlanmış olup 1987 yılında gidişatın süreklilik arz edilebilmesi adına Türkiye İhracat Kredi Bankası / Eximbank kurulmuştur. İhracatçılara kısa vadeli ihtiyaç kredileri, orta ve uzun vadeli ihtiyaç kredileri ve alıcı kredileri sunmaktadır (eximbank.gov.tr, 2020).

2.2.4. Ticaret Bakanlığı Tarafından Sağlanan Teşvikler

Ticaret Bakanlığı, işletmeleri ihracata özendirmek ve rekabet güçlerini artırmayı amaçlayan politikalar uygulamaktadır. İhracata yönelik en fazla teşvik veren kurumdur. Bu nedenle çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan etkinlik analizinde Ticaret Bakanlığı'nın verdiği teşvikler baz alınmıştır. Bahse konu teşvikler (ticaret.gov.tr, 2020); Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Desteği (Ur-Ge Desteği), Pazara Giriş Belgeleri Desteği, Yurtdışı Pazar Araştırması Desteği, Fuar Katılım Destekleri, Yurt Dışı Birim, Marka Tescil Tanıtım Desteği, Tasarım Desteği, Marka ve Turquality® Desteği, Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Desteği, Vergi, Resim ve Harç İstisnası, Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi, Rapor Desteği, Yurt Dışı Şirket Alımı Desteği, Ticaret Heyetleri Desteği, E-Ticaret Sitelerine Üyelik Desteği, İleri Teknolojiye Sahip Yurtdışında Yerleşik Şirket Alımı Desteği, Küresel Tedarik Zinciri Yetkinlik Projelerinin Desteklenmesi, Türkiye Ticaret Merkezleri Desteği, Mal İhracatçılarına Hususi Damgalı Pasaport Verilmesi Desteğidir.

2.2.5. Diğer Teşvikler

Teşvikler, çalışma kapsamında teşviği veren kurumlar bazında incelenmiştir. En fazla teşvik veren kurumların dışında ulusal ve uluslararası bazı kurumlar da

teşvikler vermektedir. İhracatçıların rekabet güçlerini artırmalarını sağlayacak teşvikler sunan ulusal kurumlar; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), meslek kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları olarak sıralanabilir. Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) Uluslararası Yardım Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (IBRD) Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC), Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Uluslararası Ticaret Odası (ICC), Dünya Gümrük Örgütü gibi kuruluşlar ise ihracatçıların takip ederek hibe ve fonlarından yararlanabilecekleri organizasyonlar arasında sayılabilir.

3. ALANYAZIN

Alanyazında, ihracata yönelik teşviklerin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisini ve ihracat teşviklerinin etkinliğini ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalardan; Enabor (1976), Nijerya'da orman ürünlerinin ihracatına yönelik yapmış olduğu çalışmasında; az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme aracının dış ticaret olduğunu ve teşvik edici politikaların ülke refah seviyesini arttıracaklarını vurgulamıştır. Valderama (1976), Brezilya'da ihracatı teşvik politikaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; ihracatın ekonomik büyümenin desteklenmesinde kilit bir faktör olduğunu işletmelerin teşvik politikaları ile birlikte performanslarının artırılmasının ekonominin gelişmesine pozitif katkı sağladığını vurgulamıştır. Onaran ve Öztürk (2008), yapmış oldukları çalışmalarında; ekonomik büyüme adına ihracatın büyük bir etken olduğunu ve ihracat teşviklerinin ihracat performansını arttırdığını belirtmiştir. Atayeter ve Erol (2009), yapmış oldukları çalışmalarında; ihracat performansının ekonomik büyümeye etkisinin büyük olduğunu dolayısıyla ihracatı destekleyecek teşvik programlarının ihracat dayalı kalkınma politikalarının önemli bir parçası olduğunu belirtmiştir. Ersungur ve Yalman

(2009), yapmış oldukları çalışmalarında; dışa açık ekonomi modelinin temel amacının dış pazarlara açılıp ekonomik büyümenin pozitif bir şekilde ilerlemesi olduğunu ve ihracatı teşvik politikalarının bölgesel kalkınma adına önemli bir rol üstlendiğini bu nedenle ülkeler tarafından ihracat performansını arttırmaya yönelik adımlar atıldığını belirtmiştir. Aktaş (2011), yapmış olduğu çalışmasında; dış ticaretin ekonomik büyüme açısından önemli olduğunu teşviklerin de dengesiz kalkınma modelinin bir aracı olduğunu ve ödemeler bilançosundaki açıkların önlenmesinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Gilaninia vd.(2013), yapmış oldukları çalışmada; ihracatın ekonomik büyümeyi sağlamak için en basit yol olduğunu belirtmiş ve ihracat teşviklerinin işletmelerin uluslararası pazarda başarılarının artmasına dolayısıyla ekonomik girdiyi artıracığına vurgu yapmıştır. Ahmad (2015), Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in tekstil sektörlerine yönelik yapmış olduğu çalışmasında; gelişmekte olan ülkelerin işletmelerini, uluslararası piyasalardaki rekabetten korumak adına ihracatı özendirici politikaları uyguladığını böylelikle işletmelerin net kârını düşürmeden fiyatlarını düşürmelerini sağlayıp rekabet avantajı sağladıklarını belirtmiştir. Ekonomik büyüme sağlamak isteyen ülkelerin izlediği öncelikli politikalarından birinin teşvik politikaları olduğunu vurgulamıştır. Büyükkakın ve Özyılmaz (2016), yapmış oldukları çalışmalarında; ihracatın ekonomik büyüme sağlamak isteyen ülkeler için önemli bir faktör olduğunu dolayısıyla ekonomik politikalarının temel hedefinin ihracatı arttırmaya yönelik olduğunu belirtmiş ihracat teşviklerinin önemini vurgulamıştır. Şaşmaz ve Kıramıklı (2018), yapmış oldukları çalışmalarında; bir ülkede uygulanan teşvik sisteminin o ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olduğunu, gelişen ekonomik sistemin gelişmesinin ihracata dayalı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ekonomik gelişim çabası içinde olan ülkelerin bu çerçevede politikalar izlediğini vurgulamıştır. Gönül (2019), yapmış olduğu çalışmasında; küreselleşme ile dünya ticaret hacminin genişlediğini ve ihracatın ekonomik büyümenin en önemli faktörü olduğunu

belirtmiştir. Gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerin büyüme gerçekleştirebilmek adına ihracata önem verdiğini ve ihracatı özendirici politikalar izlediğini vurgulamıştır. Ponom (2019), Finlandiya ve Bangladeş'i karşılaştırdığı çalışmasında; uluslararası ticaretin beceri geliştirme ve istihdam olanağı sağlayıp refah seviyesinin artmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte verilen teşviklerden işletmelerin ne derece yararlandığı ve etkin şekilde kullandıkları da önem arz etmektedir. Alanyazın taramasında, işletmelerin teşvikleri kullanımını ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalardan; Balassa (1978), sanayi tabanlı 11 ülkeyi analiz ettiği çalışmasında; ihracat teşviklerinin uluslararası pazarlara giriş için etkin bir yöntem olduğunu vurgulamıştır. Undenge (1994), yapmış olduğu çalışmasında; rekabetin hem ülkeler hem de işletmeler için büyük bir endişe konusu olduğunu rekabet edebilirliğin artmasının ekonomik büyümeyi beraberinde getireceğini belirtmiştir. İhracat teşviklerinin işletmelerin rekabet etmelerine yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Jingbo (1998), yapmış olduğu çalışmasında; Çin'in özellikle 1990'lı yılların başında uyguladığı ticaret reformları ile birlikte serbest ekonomiye geçişi ve işletmelerin ticarete ihracata özendirilmesinin karşılık gördüğünü politikaların etkin bir şekilde işlediğini belirtmiştir. Şimşek ve Yazıcı (2004), Bilecik ve Eskişehir'de yapmış oldukları çalışmalarında; en etkin teşvik kaleminin KDV istisnası olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Önder (2005), Kütahya merkez ilçede yapmış olduğu çalışmasında; dış ticarete yönelik vizyon endeksi değişkeni ile KOBİ'lerin ihracatı teşvik politikalarından yararlanma düzeyleri arasında ilişkinin doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cevahir (2007), işletmelerin uluslararası piyasada rekabet edecek düzeye ulaşması için ihracatın çeşitli politikalarla desteklenmesi gerektiğini, bu sayede Türkiye'nin dışa dönük ekonomide başarıya ulaşabileceğini ve izlenecek bu politikaların uluslararası taahhütlere ve trendlere uygun olması gerektiğini belirtmiştir. İhracat teşviklerinin uzun soluklu ulusal politikalarla etkin olacağını vurgulamıştır.

İşleker (2010), işletmelerin teşviklerden yeterince yararlanamadığını ve bunun nedenlerini ilgili kurumların sorumluluk alanlarının belirli olmaması ve mevzuatın anlaşılabilir olmaması olarak belirtmiştir. Sandalcı (2010), ihracatı teşvik destekleri veren kurumların tek bir çatı altında toplanmasının teşviklerin ölçülebilmesi adına önemli olduğunu ve teşvik politikalarının analiz edilip hızlı bir şekilde reaksiyon verilip gerekli adımların atılması gerektiğini belirtmiştir. Akça (2011), Gaziantep’te yapmış olduğu çalışmada; ihracatı teşvik politikalarının mevzuata bağlı olarak yaşanan karmaşıklık, nitelikli personel eksikliği ve geri dönüş süresinin uzun olmasından dolayı etkin bir şekilde kullanılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Huda (2013), ihracatın gelişmekte olan ülkelerin ekonomisi için oldukça önemli olduğunu belirtmiş buna yönelik teşviklerin işletmelerin uluslararası piyasada karşılaştığı engelleri aşmalarında etkin olduğunu vurgulamıştır. Avcı (2015), işletmelerin ihracatı teşvik politikalarından yeterli düzeyde haberdar olmadığını dolayısıyla teşviklerin yeteri kadar verimli kullanılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Gebreyesus ve Demile (2017), Etiyopya’daki uygulamalar üzerine yapmış oldukları çalışmalarında; ihracatı özendirici teşviklerin işletmeleri ihracata özendirme konusunda yetersiz olduğunu ve sadece iç pazar için üretim yapan işletmelere nerdeyse aynı teşviklerin sağlandığını bu durumun motivasyonu kırdığını belirtmiştir. İhracat teşviklerinin uygulanmasında aşırı bürokratik işlemlerin uygulandığını ve koordinasyon sorununun olduğunu vurgulamıştır. Gül (2019), üretilen ürünün piyasada tutunabilmesi adına marka ve rekabet desteklerinin artırılması gerektiğini, mevzuatın karmaşık yapıdan soyutlanmasını ve geri dönüş sürelerinin hızlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Eximbank tarafından verilen kredi desteklerinin azaltılıp sigorta desteklerinin artırılmasının ihracatı pozitif etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Süzer (2019), Karaman ilinin kalkınmasında teşviklerin etkinliğini ölçmeye yönelik yapmış olduğu çalışmada; teşviklerin istihdamı, yatırımı, teknolojik ürünlerin kullanımını ve çalışanların

eğitimini pozitif yönde etkilediğini belirtmiş ve bu durumun bölgesel ekonomik büyümenin sağlanmasına yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Tekin (2019), İnegöl mobilya sanayiinde imalatçı/ihracatçı işletmeler ile yapmış olduğu çalışmasında; işletme ihracatının cirodan aldığı pay düzeyinin teşviklere olan talebi doğrudan etkilediğini ve işletme üst düzey yöneticilerin girişimci kişilikleri, izlediği pazarlama ve rekabet stratejilerinin bu duruma yön verdiği sonucuna ulaşmıştır.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İşletmelerin ihracat teşviklerinden yararlanmaları rekabet güçlerini artırmaları bakımından önemlidir. Ancak işletmeler ihracat teşviklerinden yararlanma konusunda farklı sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunlar ihracat teşviklerinin etkinliğini düşürüp kaynakların nitelikli bir şekilde kullanılmasının önüne geçmektedir.

Alanyazında ihracat teşviklerinin etkinliğini ölçmeye yönelik çalışmalar (Ersungur ve Yalman, 2009; Tekin, 2019; İşleker, 2010; Cevahir, 2007; Gül, 2019; Süzer, 2019; Sandalcı, 2010; Önder, 2005; Avcı, 2015; Akça, 2011; Şimşek ve Yazıcı, 2004) bulunmakla birlikte Mersin ve MTOSB'deki işletmeler üzerine, ihracata yönelik teşviklerin etkinliğini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. MTOSB'nde yerleşik işletmelerin, teşviklerden daha etkin yararlanarak ihracat rakamlarını artırması ve diğer işletmelere de yol göstermesi bakımından çalışma sonuçlarının fayda sağlaması beklenmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, MTOSB'nde yerleşik işletmelerin ihracata yönelik devlet desteklerini ne derece etkin kullandıklarını belirleyerek daha etkin kullanmaları için yapılması gerekenler hakkında işletmelere ve politika yapıcılara öneriler sunmaktır. Bu haliyle çalışmanın gerek alanyazına gerekse bölge işletmeleri, paydaşları ve politika yapıcılarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Örneklemi

Araştırma nicel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olarak yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi bilgiye hızlı ve kolay ulaşım sağlaması, geniş örneklem grubuna erişimi basitleştirmesi ve elde edilen verinin istatistiksel analizlerden geçirilme kolaylığı gibi özelliklerinden dolayı tercih edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2015).

Çalışma kapsamında hazırlanan anket iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, anket formunu cevaplayacak işletme yöneticisi ve işletme ile ilgili yapısal özellikleri belirlemeye yöneliktir. İkinci bölümde, teşvikler konusunda işletme ve çalışanlarının mevcut durumunu anlamaya yönelik çoktan seçmeli ve açık uçlu sorular birlikte sunulmuştur. İkinci bölümde ayrıca, Naidu ve Rao (1993), tarafından ihracat teşviklerinin etkinliğini ölçmek amacıyla kullanılan formülasyona yönelik oluşturulan ifadelerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın evrenini MTSOB' nde faaliyet gösteren 196 işletme oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında örneklem seçilmemiş, tam sayım yapılmıştır. Ana kütlelin tüm birimlerinin incelenmesi işlemine tam sayım adı verilmektedir (Baştürk ve Taştepe, 2020). Araştırmacı tarafından Eylül-Aralık 2019 dönemini kapsayan 4 aylık süreçte anketler e-postayla ve işletmeler ziyaret edilerek yüz yüze uygulanmıştır. Anketlerin 17'si e-postayla, 88'ü ise yüz yüze uygulanmıştır. Ulaşılan işletmelerden 105 adedinden cevap alınmış, geçerli olan 101 adet anket çalışmaya dahil edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Soruları

Araştırmada, uygulanan ihracat teşviklerinin etkinlik düzeyinin ne olduğu ve etkinlik düzeyinin hangi faktörlere göre farklılık gösterdiği sorularına cevap

aranmıştır. İncelenen ihracat teşviklerinin etkinlik düzeyi araştırma kapsamında yapılan etkinlik analizi ile tespit edilmiştir. Etkinlik düzeyinin hangi faktörlere göre farklılık gösterdiği sorusu kapsamında ise aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve test edilmiştir.

H1: İhracat destek programlarının etkinliği işletme sahibinin eğitim durumuna göre fark göstermektedir.

H2: İhracat destek programlarının etkinliği işletmenin yönetim durumuna göre fark göstermektedir.

H3: İhracat destek programlarının etkinliği işletmenin sermaye yapısına göre fark göstermektedir.

H4: İhracat destek programlarının etkinliği işletmenin faaliyette bulunduğu sektöre göre fark göstermektedir.

H5: İhracat destek programlarının etkinliği işletmenin çalışan sayısına göre fark göstermektedir.

H6: İhracat destek programlarının etkinliği işletmenin ihracat yapma süresine göre fark göstermektedir.

H7: İhracat destek programlarının etkinliği ihracatın cirodan aldığı paya göre fark göstermektedir.

4.4. Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına, araştırmaya katılan işletme yetkililerinin doğru ve içten cevap verdikleri kabul edilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları, MTOSB'deki işletmelerin ihracatı teşvik politikalarından etkin yararlanma durumunun tespit edilmesini yansıtabilecek sayı ve niteliktedir. Anket uygulamasının işletmelerin sahipleri ile yapılması planlanırken zaman kısıtı nedeniyle gidilen işletmelerde görüşülen üst ve orta düzey yöneticiler ile de anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

4.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Yapılan çalışma kapsamında 105 işletme ile anket çalışması yapıp bu anketlerin 4'üne eksik cevap verilmesi ve kullanılabilir olmaması nedeniyle 101'i geçerli sayılmıştır. Anket çalışması sonucu elde edilen veriler IBM Statistics SPSS 20 Programı ile analiz edilmiştir.

4.6. Bulgular

Bulgular üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde, işletmelerin tanımlayıcı istatistiklerini elde etmeye yönelik sorular sorulup alınan cevaplar çerçevesinde frekans tablolarına yer verilmiştir. İkinci bölümde, işletmelerin bilgi sahibi oldukları teşviklerden ne ölçüde yararlandıklarını tespit etmek adına yapılan etkinlik analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise ihracatı teşvik politikalarının etkinliğinin hangi faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini görmek adına yapılan parametrik olmayan test sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

4.6.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu bölümde işletmelerin tanımlayıcı istatistiklerini elde etmeye yönelik sorulara verdikleri cevaplar çevresinde oluşturulan frekans tablolarına yer verilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin Demografik Özellikleri

İşletme Sahibinin Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
Ortaöğretim	20	%19,8
Lisans	73	%72,3
Lisansüstü	8	%7,9
İşletme Sahibinin Yabancı Dil Bilme durumu		
Biliyor	91	%90,1
Bilmiyor	10	%9,9

İşletmelerin Yönetim Durumu		
1. Kuşak	64	%63,4
2. Kuşak	22	%21,8
3. Kuşak	15	%14,9
İşletmelerin Sermaye Yapısı		
Limited	62	%61,4
Anonim	39	%38,2
İşletmelerin Sektörel Dağılımı		
Tarım Sektörü	37	%36,6
Sanayi Sektörü	64	%63,4
İşletmelerin Çalışan Sayısı		
10-49 çalışan	36	%35,7
50-249 çalışan	65	%64,3
İşletmelerin İhracat Yapma Durumu		
Yapıyor	93	%92,1
Yapmıyor	8	%7,9
İşletmelerin İhracat Yapma Süreleri		
2-5 yıl	11	%11,8
6-10 yıl	11	%11,8
11-15 yıl	17	%18,2
16 yıl ve daha fazla	54	%58,2
İşletmelerin İhracat Cirosunun Genel Ciroya Oranı		
%25 ve daha az	20	%21,5
%26-%50	26	%27,9
%51-%75	28	%30,1
%76-%100	19	%20,5

Tablo 3’de görüleceği üzere çalışmaya katılan firma sahipleri arasında %72,3 ile lisans mezunları ilk sıradadır. İşletme sahiplerinin %90,1’i yabancı dil bilmektedir. İşletmelerin %63,4’ü 1. Kuşak tarafından yönetilmekte olup %61,4’ü limited, %38,2’si anonim şirkettir. İşletmelerin %36,6’sı tarım, %63,4’ü sanayi sektöründedir. İşletmelerin %35,7’si 10-49 arası çalışana, %64,3’ü 50-249 arası çalışana sahiptir. İşletmelerin %92,1’i ihracat yapmaktadır. 16 yıl ve daha fazla süredir ihracat yapan işletmelerin oranı %58,2’dir. İhracatın ciroya oranları gruplar arasında dengeli bir şekilde dağılmıştır.

Tablo 4. İşletmelerin Teşvik Programlarına Yönelik Süreçlerinin Durumu

Süreç Durumu		Frekans	Yüzde
İşletmenizde dış ticaret destekleri konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip çalışanınız var mı?	Evett	46	%45,5
	Hayır	55	%54,5
Dış ticaret destekleri konusunda danışmanlık işletmelerinden hizmet alıyor musunuz?	Evett	42	%41,6
	Hayır	59	%58,4
İşletmeniz adına son bir yılda dış ticaret desteklerine ilişkin herhangi bir eğitim/seminere katılan oldu mu?	Evett	82	%81,2
	Hayır	19	%18,8
Dış ticaret desteklerini takip etmek için üye olduğunuz bir e-posta grubu, web sitesi var mı?	Evett	35	%34,7
	Hayır	66	%65,3
İşletmeniz yöneticileri herhangi bir meslek örgütü, dernek ve vakıf yönetiminde yer alıyor mu?	Evett	30	%29,7
	Hayır	71	%70,3
İşletmeniz çalışanların seminer, eğitim, vb. etkinliklere katılımı için yeterince zaman ve fırsat sağlamakta mıdır?	Evett	81	%80,2
	Hayır	20	%19,8

Katılımcı işletmelerin teşvik programlarına yönelik süreçlerinin durumunu analiz etmek için sorulan sorulara verdikleri cevaplar yukarıdaki tablo da gösterilmiştir. İşletmelerin %81,2 si son bir yılda dış ticaret desteklerine ilişkin bir eğitim veya seminere katıldığını belirtmiştir. Çalışanlarının seminer, eğitim, vb. etkinliklere katılımı için yeterince zaman ve fırsat tanıdığını belirten işletmeler katılımcı işletmelerin %80,2'sini oluşturmaktadır. İşletmelerin %45,5'i bünyelerinde dış ticaret destekleri konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip çalışanın olduğunu belirtirken %54,5'inde durum tam tersidir. Dış ticaret destekleri konusunda danışmanlık işletmelerinden hizmet alan işletmeler katılımcı işletmelerin %41,6'sını oluşturmaktadır. Dış ticaret desteklerini takip etmek için üye olduğu e-posta grubu/web sitesi olduğunu belirten işletmeler %34,7'lik kısmı oluşturmaktadır. Katılımcı işletmelerin %29,7'si bir meslek örgütü, dernek ve vakıf yönetiminde yer aldığını belirtmiştir.

Tablo 5. İhracat Teşviklerinden Yararlanma Durumu

Teşviklerden Yararlanma Durumu	Frekans	Yüzde
Evet	25	%24,8
Hayır	76	%75,2
TOPLAM	101	%100

Yapılan çalışmada; “İhracat teşviklerinden yeterince yararlandığınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna katılımcı işletmelerin %24,8’i evet cevabını verdiği görülürken %75,2’si ise hayır cevabını verdiği görülmektedir.

Tablo 6. İhracat Teşviklerinden Yeterince Yararlanmama Sebepleri

Teşviklerden Yararlanmama Nedenleri	Frekans	Yüzde
Bürokratik işlemlerin fazlalığı	50	%49,5
Destek geri dönüş süresinin uzun olması	42	%41,6
Destek oranlarının yetersiz olması	39	%38,6
Nitelikli personel eksikliği	32	%31,7
Takip için yeterli zaman bulamamak	11	%10,9
Diğer	6	%5,9

Katılımcıların teşviklerden yeterince yararlanmama sebepleri sorulduğunda birincil şikayetin bürokratik işlemlerin fazlalığı olduğu gözlemlenmektedir. Destek geri dönüş süresinin uzun olması, verilen destek oranlarının yetersizliği ve nitelikli personel eksikliği katılımcı işletmelerin desteklerden yeterince yararlanamama nedenleri arasındadır. Yapılan çalışma sonucu; bazı katılımcılar teşvikleri takip etmek için yeterince zaman bulamadığını belirtmiştir.

Tablo 7. İhracat Teşviklerinden Haberdar Olma Kanalları

Haberdar Olma Kanalları	Frekans	Yüzde
İnternet/Sosyal medya	79	%78,2
Eğitim/Seminer	73	%72,3
Meslek Odası	55	%54,5
Basılı yayınlar	33	%32,7
Diğer	9	%8,9

Sosyal medya ve internet işletmelerin teşviklerden haberdar olma kanallarında en yaygın kullandıkları kanal olarak görülmektedir. Eğitim ve seminerin ikinci tercih olarak yüksek bir oranda tercih edilmesi işletmelerin çalışanların gelişimine ve gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir. İşletmeler meslek odaları ve basılı yayınların yanı sıra danışmanlık şirketleri (Diğer %8,9) vasıtası ile de teşviklerden haberdar olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 8. İhracata Yönelik Teşvik Alınan Kurumlar

Teşvik Alınan Diğer Kurumlar	Frekans
Eximbank	18
KOSGEB	16
İGEME	11
İhracatçı Birlikleri	9
TÜBİTAK	4
İŞKUR	2
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	2
Maliye Bakanlığı	1

Katılımcı işletmelere açık uçlu şekilde yöneltilen “Ticaret Bakanlığı dışında İhracata Yönelik teşvik aldığınız diğer kurumlar hangileridir?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; Eximbank, KOSGEB, İGEME, İhracatçı Birlikleri, TÜBİTAK, İŞKUR, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı’ndan ihracata yönelik teşviklerin alınmış olduğu görülmektedir.

Tablo 9. İşletmelerin İlave Teşvik Kalemi Önerileri

İlave Teşvik Önerisi	Frekans
Öğrenci İstihdamı	5
Taşıma maliyeti desteği	4
%100 yerli üretim desteği	1

Katılımcı işletmelerin ihracat teşviklerine ek olarak talep ettikleri destekleri incelendiğinde, genel olarak belirli başlıklardan bahsedildiği görülmektedir. İşletmelerin, ihracat ve üretim ile ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin yurtiçi ve yurtdışında istihdam edilmesi, taşıma maliyeti desteği ve %100 yerli üretim yapan üreticilere yönelik teşviklerin arttırılmasına yönelik teşvik kalemlerin hazırlanması konusunda talepleri bulunmaktadır.

Tablo 10. İşletmelerin İhracat Teşviklerinin Daha Etkin Olması Adına Görüşleri

Teşvik Programları	Frekans
Mevzuatın yalın ve anlaşılır olması	11
Teşvik kapsamının genişletilmesi	9
Bakanlık bildirimlerinin daha sık ve açık bir dille ifade edilmesi	9
Kurumlarda yetkin ve mevzuata hakim kişilerin istihdam edilmesi	9
İhracat yapan işletmelerin çalışanlarına ihracat eğitimlerinin zorunlu hale getirilmesi	6

İhracat teşviklerinin daha etkin olması adına görüşleri sorulduğunda verilen cevaplar; mevzuatın yalın ve anlaşılır olması, teşvik kapsamlarının genişletilmesi, bakanlık bildirimlerinin daha sık ve açık bir dille ifade edilmesi, kurumlarda yetkin ve mevzuata hakim kişilerin istihdam edilmesi ve ihracat yapan işletmelerin çalışanlarına ihracat eğitimlerinin zorunlu hale getirilmesi yönündedir.

4.6.2. Etkinlik Analizi

Teşviklerin etkinliğinin ölçümü, işletmelerin bilgi sahibi oldukları teşviklerden ne ölçüde yararlandığını tespit için yapılmaktadır. MTOSB'de faaliyet gösteren işletmelerin İhracatı teşvik programlarından haberdar olma durumları ve haberdar oldukları teşviklerin etkinliğini ölçmek için Naidu ve Rao (1993) tarafından oluşturulan etkinlik ölçüm formülü kullanılmıştır.

Etkinlik Oranı = (İhracat teşviklerini kullananlar / İhracat Teşviklerinden haberi olanlar) *100

Tablo 11. İşletmelerin Haberdar Oldukları İhracatı Teşvik Politikaları

Teşvik Programları	Frekans	Yüzde
Hariçte/Dahilde İşleme Rejimi Desteği	94	%93
Pazara Giriş Belgeleri Desteği	93	%92,1
Yurtdışı Pazar Araştırması Desteği	93	%92,1
Tasarım Desteği	91	%90,1
Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi (UR-GE) Desteği	89	%88,2
Yurtdışı Birim, Marka Tanıtım Desteği	87	%86,1
Fuar Katılım Desteği	85	%84,1
Markalaşma ve Turquality Desteği	84	%83,1
Yurtdışında Yerleşik Şirkete ait Marka Satın Alma Desteği	83	%82,1
E-ticaret Sitelerine Üyelik Desteği	82	%81,2
Yurtdışında Yerleşik Şirket Alımı-Danışmanlık Desteği	82	%81,2
Rapor Satın Alma Desteği	79	%78,2
Alıcı Kredisi ve Sigorta Tazmin Desteği	77	%76,2
Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı	75	%74,3
Küresel Tedarik Zinciri desteği	74	%73,3
Test Analiz Raporu Desteği	70	%69,3

Katılımcı işletmelerin haberdar olduğu ihracat teşvik programlarının başlarında hariçte/dahilde işleme rejimi desteği(%93), yurtdışı pazar araştırma desteği(92,1), pazara giriş belgeleri desteği(%92) ve tarım desteği(%90,1) gelmektedir. Bu destekleri, UR-GE desteği(%88,2), yurtdışı birim, marka tanıtım desteği(%86,1), fuar katılım desteği(%84,1) ile markalaşma ve turquality desteği(83,1) takip ettiği görülmektedir. Küresel tedarik zinciri desteği (73,3) ve test analiz raporu desteğinin (69,3) ihracat teşvikleri arasında en az haberdar olunan ihracat destekleri arasındadır.

Tablo 12. İşletmelerin Yararlandığı İhracatı Teşvik Politikaları

Teşvik Programları	Frekans	Yüzde
Fuar Katılım Desteği	81	%80,2
Hariçte/Dahilde İşleme Rejimi Desteği	78	%77,2
Yurtdışı Pazar Araştırması Desteği	74	%73,3
Pazara Giriş Belgeleri Desteği	67	%66,3
Tasarım Desteği	53	%52,5
Yurtdışı Birim, Marka Tanıtım Desteği	36	%35,6
Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi (UR-GE) Desteği	35	%34,7
Rapor Satın Alma desteği	26	%25,7
Markalaşma ve Turquality Desteği	25	%24,8
Alıcı Kredisi ve Sigorta Tazmin Desteği	21	%20,8
Yurtdışında Yerleşik Şirket Alımı-Danışmanlık Desteği	17	%16,8
Yurtdışında Yerleşik Şirkete Ait Marka Satın Alma Desteği	17	%16,8
E-ticaret Sitelerine Üyelik Desteği	13	%12,9
Küresel Tedarik Zinciri Desteği	12	%11,9
Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı	11	%10,9
Test analiz raporu desteği	9	%8,9

Katılımcı işletmelerin büyük bir çoğunluğu haberdar oldukları ihracat teşvik programlarından yararlanmaktadır. İşletmeler tarafından en çok kullanılan teşvik programlarının başında fuar katılım desteği (%82,2), hariçte/dahilde işleme rejimi desteği (77,2) ve yurtdışı pazar araştırma desteği (%73,3) gelmektedir. Bu destekleri pazara giriş belgeleri desteği (%66,3) ve tasarım desteği (52,5) teşvik programlarının takip ettiği görülmektedir. En az kullanılan teşvik programı ise test analiz raporu desteğidir.

Tablo 13. İhracat Teşviklerinin Etkinliği

Teşvik Programları	Haberim var kullanıyorum (a)	Haberim Var (b)	Etkinlik (a/(a+b))*100
Fuar Katılımı	81	14	85,26
Hariçte/Dahilde İşleme Rejimi	78	16	82,98
Yurtdışı Pazar Araştırması	74	19	79,57
Pazara Giriş Belgeleri	67	26	72,04
Tasarım	53	38	58,24
Yurtdışı Birim, Marka Tanıtım	36	51	41,38
Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi (UR-GE)	35	54	39,33

Rapor Satın Alımı	26	53	32,91
Markalaşma ve Turquality	25	59	29,76
Alıcı Kredisi ve Sigorta Tazmini	21	56	27,27
Yurtdışında Yerleşik Şirket Alımı-Danışmanlık	17	65	20,73
Yurtdışında Yerleşik Şirkete ait Marka Satın Alma	17	66	20,48
Küresel Tedarik Zinciri desteği	12	62	16,22
E-ticaret Sitelerine Üyelik Desteği	13	69	15,85
Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımı	11	64	14,67
Test Analiz Raporu Desteği	9	61	12,86

Etkinlik oranının 100'e yakın olması ihracat teşviklerinden haberdar olanlarının büyük bir kısmının bu teşviklerden yararlanıyor anlamını taşımaktadır. Etkinlik oranlarına bakıldığında etkinliği en yüksek teşvik fuar katılım desteğidir. Hariçte/dahilde işleme rejimi desteği etkinliği en yüksek ikinci teşvik konumundadır. Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi desteği ve test analiz raporu desteği etkinliği en düşük teşvikler kalemleridir. İşletmelerin teşviklerden haberdar olma durumları ve haberdar oldukları programlardan yararlanma düzeylerini etkinlik analizi ile incelenmiştir. İşletme özelliklerinin teşvik programlarının etkinliğini ne ölçüde etkilediği; işletme sahiplerinin eğitim durumu, kaçınıcı kuşak tarafından yönetildikleri, sermaye yapıları, faaliyette bulunduğu sektörler, ihracat yapma süreleri ve ihracat cirosunun tüm ciroya oranı baz alınarak incelenmiştir. Analizde 16 ihracatı teşvik programının etkin kullanım durumunun ortalaması alınarak yorum yapılmıştır.

4.6.3. Hipotezlerin Test Edilmesi Sonucu Ulaşılan Bulgular

Grupların normal dağılım göstermemesinden dolayı üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılıkların anlamlılığını test etmek amacıyla nonparametrik test olan Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

Tablo 14. Desteklerin Etkinliğinin İşletme Sahibinin Eğitim Durumuna Göre Farklılığı

Faktör	Eğitim Durumu	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	Ortaöğretim	20	37,20	10,334	,006
	Lisans	73	52,05		
	Lisansüstü	8	75,88		
Toplam		101			

H1 hipotezi olan; ihracat destek programlarının etkinliğinin işletme sahibinin eğitim durumuna göre farklılığı incelendiğinde $p < 0.05$ olduğundan H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletme sahiplerinin eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.

Tablo 15. Desteklerin Etkinliğinin İşletmenin Yönetim Durumuna Göre Farklılığı

Faktör	Kuşak	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin Desteklerden Etkin Yararlanma Oranı	1	64	51,83	1,021	,600
	2	22	45,84		
	3	15	55,03		
Toplam		101			

H2 hipotezi olan; ihracat destek programlarının etkinliğinin işletmenin yönetim durumuna göre farklılığı incelendiğinde $p > 0.05$ olduğundan H2 hipotezi kabul edilmemiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletmelerin yönetim durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 16. Desteklerin Etkinliğinin İşletmenin Sermaye Yapısına Göre Farklılığı

Faktör	Sermaye Yapısı	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	Limited	62	51,88	,145	,703
	Anonim	39	49,60		
	Toplam	101			

H3 hipotezi olan; İhracat destek programlarının etkinliğinin işletmenin sermaye yapısına göre farklılığı incelendiğinde $p>0.05$ olduğundan H3 hipotezi kabul edilmemiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletmelerin sermaye yapısına durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 17. Desteklerin Etkinliğinin İşletmenin Bulunduğu Sektöre Göre Farklılığı

Faktör	Sektör	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	Tarım	37	44,62	2,77	,096
	Sanayi	64	52,42		
	Toplam	101			

H4 hipotezi olan; İhracat destek programlarının etkinliğinin işletmenin faaliyette bulunduğu sektöre göre farklılığı incelendiğinde $p>0.05$ olduğundan H4 hipotezi kabul edilmemiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletmelerin faaliyette bulunduğu sektöre göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 18. Desteklerin Etkinliğinin İşletmenin Çalışan Sayısına Göre Farklılığı

Faktör	Çalışan Sayısı	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin	10-49	35	39,33		
Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	50-249	66	57,19	8,529	,003
	Toplam	101			

H5 hipotezi olan; İhracat destek programlarının etkinliğinin işletmenin çalışan sayısına göre farklılığı incelendiğinde $p < 0.05$ olduğundan H5 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletmelerin çalışan sayılarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 19. Desteklerin Etkinliğinin İşletmenin İhracat Yapma Süresine Göre Farklılığı

Faktör	İhracat Süresi	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin	2-5 yıl	11	40,23		
	6-10 yıl	11	42,68		
Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	11 yıl ve üzeri	71	58,92	25,687	,000
	İhr. Yapmıyor	8	7,00		
	Toplam	101			

H6 hipotezi olan; İhracat destek programlarının etkinliğinin işletmenin ihracat yapma süresine göre farklılığı incelendiğinde $p < 0.05$ olduğundan H6 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği işletmelerin ihracat yapma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 20. Desteklerin Etkinliğinin İhracatın Cirodan Aldığı Paya Göre Farklılığı

Faktör	Ciro (%)	N	Ortalama	İstatistik Değeri	Anlamlılık Değeri
İşletmelerin Teşviklerden Etkin Yararlanma Oranı	25 ve daha az	20	35,88	34,492	,000
	26-50	26	50,92		
	51-75	28	62,98		
	76-100	19	67,89		
	İhr. Yapmıyor	8	7,00		
Toplam		101			

H7 hipotezi olan; İhracatı teşvik programlarının etkinliği ihracatın cirodan aldığı paya göre farklılığı incelendiğinde $p < 0.05$ olduğundan H7 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda ihracat teşviklerinin etkinliği ihracatın cirodan aldığı paya göre farklılık göstermektedir.

5. SONUÇ

İhracat, ülkelerin ekonomik büyümesi ve ödemeler dengesinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle ihracatın desteklenmesi, mevzuatın iyileştirilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi oldukça önemlidir. İhracatı teşvik programlarının ne derece etkin işlediğinin analiz edilip varsa sorunların giderilmesi ihracatın geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. MTOSB’de gerçekleştirilen bu çalışma, Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen ihracatı teşvik programlarının etkinliğini ölçmek ve ihracatçı işletmelerin teşvik uygulama sürecinde karşılaştıkları sorunları tespit ederek öneriler geliştirmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışmaya katılan işletmelerin %54,5’i dış ticaret destekleri konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip çalışanın olmadığını belirtmiştir. Bu noktada her iki işletmeden birisinde çalışan bazında bilgi ve tecrübe eksikliğinden bahsetmek

mümkündür. Katılımcıların %81,2'si çalışanlarının son bir yılda dış ticaret desteklerine ilişkin eğitim ve seminere katıldığını ifade etmiştir. Eğitim ve seminere katılan sayısı yüksek olsa da alanda uygulamalı eğitimlere çok az rastlanmaktadır. Bu nedenle eğitim kurumları, STK ve meslek örgütleri ile ilgili Bakanlıkların bu bilgi eksikliğini kapatacak uygulamalı eğitim programları düzenlemesi yerinde olacaktır. Katılımcıların %58,4'ü dış ticaret destekleri konusunda danışmanlık işletmelerinden yararlanmadığını belirtmiştir. Tecrübeli çalışan sorunu yaşayan işletmelere danışmanlık hizmeti alması önerilmektedir.

Yapılan çalışmada; etkinliği en yüksek çıkan teşvik kalemleri sırasıyla fuar katılım desteği, dahilde/hariçte işleme rejimi ve yurtdışı pazar araştırma desteği olmuştur. Etkinliği en az olanlar ise; test analiz desteği, tarımsal ürünlerde ihracat iadesi ve e-ticaret sitelerine üyelik desteğidir. Haberdar olunup kullanılmayan desteklerde süreçlerin karmaşıklığı ve sektör itibarı ile kullanımın mümkün olmaması gibi nedenler öne çıkmaktadır.

Anket çalışmasına katılan işletmelerin %75,2'si ihracat teşviklerinden yeterince yararlandığını düşünmediğini belirtmiştir. Yararlanmama sebeplerinde İşleker (2010), Akça (2011), Gül (2019)' ün çalışma sonuçlarıyla paralel şekilde bürokrasi, süreçlerin uzunluğu, oranların yetersizliği, nitelikli eleman eksikliği ve süreç takibi için zaman bulamamak öne çıkmaktadır. Destek mevzuatını sadeleştirme ve KEP, DYS gibi dijitalleşme çalışmaları ile geri dönüş sürelerinin kısaltılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Destek oranlarının ise Dünya Ticaret Örgütü kuralları çerçevesinde belirli oranları aşmamaktadır.

Anket çalışmasına katılan işletmelere, ihracata yönelik teşviklerden hangi iletişim kanalları vasıtası ile haberdar oldukları sorulduğunda; katılımcıların %79'u internet/Sosyal medya, %72'si eğitim/seminer ve %55 ise üyesi olunan meslek odası vasıtasıyla haberdar olduğunu belirtmiştir. Eğitim ve seminerler

haberdar olunması yanında uygulamaya dönük bilgiler de vermesi ile öne çıkmaktadır.

Ticaret Bakanlığı dışında işletmelere teşvik aldıkları kurumlar sorulduğunda ilk iki sırada Eximbank ve KOSGEB'in ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durumda işletmelerin finansman ihtiyacının öne çıktığı sonucuna ulaşılabılır. Katılımcı işletmelerin Ticaret Bakanlığı dışında en fazla teşvik aldıkları kurumlar arasında üçüncü sırada yer verdikleri İGEME'nin 2011 yılında faaliyetini sonlandırmasına rağmen listede yer alması ilgi çekicidir. Bu durumun mevcut durumda İGEME adı ile teşvikler konusunda hizmet veren bir danışmanlık işletmesinin bulunması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Teşvik programlarının etkinliğinin hangi faktörlere göre farklılık gösterdiğine bakıldığında; ihracatı teşvik politikalarının etkinliğinin işletme sahibinin eğitim durumuna, işletme çalışan sayısına, işletmenin ihracat yapma süresine ve ihracatın cirodan aldığı paya göre farklılık gösterdiği, işletmenin yönetim durumuna, sermaye yapısına ve faaliyette bulunduğu sektöre göre ise farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Önder (2005) ve Tekin (2019)'un çalışma sonuçlarına uyumlu şekilde, işletme sahibinin eğitim seviyesinin artması ile daha vizyoner olması ve sürekli takip gerektiren teşvik süreçlerine daha fazla hakim olması beklenti dahilindedir. Bu kapsamda eğitim kurumlarının özellikle OSB'lere özel, uzaktan, tezsiz yüksek lisans ve sertifika programları düzenlemesi fayda sağlayacaktır. Diğer taraftan üniversitelerin ilgili bölümlerinde eğitim müfredatında teşviklere ayrıca zaman ayrılması yerinde olacaktır.

Araştırma kapsamında işletmelerin yeni teşvik kalemleri önermekten ziyade mevcut teşviklerin destek oranlarının artırılması yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. İşletmeler ağırlıklı olarak navlun desteğinin yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bu noktada destek oranları Dünya Ticaret Örgütü kuralları

çerçevesinde sınırlı olduğundan yeni teşvik mekanizmaları ile mevcutların desteklenmesi politika yapıcılara önerilebilir.

İşletmelerin teşviklerden etkin olarak faydalanabilmesi için öncelikle haberdar olmaları gerekmektedir. Teknolojik imkanlar işletmelerin teşviklerden daha fazla haberdar olmasını sağlamakla birlikte farkındalıkları daha fazla artıracak eğitim ve seminer gibi etkileşimli etkinliklere daha fazla yer verilmesi fayda sağlayacaktır. İşletmelerin teşvikleri kullanmaları için ise engelleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler ışığında; işletmelerin teşviklerden daha etkin şekilde yararlanması adına teşviklerin daha anlaşılır ve yalın bir mevzuat çerçevesinde düzenlenmesi, teşvik konularının genişletilmesi, teşvik oranlarının artırılması, teşvik veren kurumlarda istihdam edilen kişilerin alanında daha yetkin ve teşvik mevzuatına hakim olması, teşvik sürecinin ilk adımdan itibaren dijitalleşmesi ve işletmelerin de bu dijitalleşmeye ayak uyduracak şekilde desteklenmesi, düzenlenen eğitimlerin teorik bilgilendirmeden ziyade uygulamaya yönelik olması, üniversitelerde dış ticaret alanında eğitim gören öğrencilerin staj ve intern aşamasında işletmelerin teşvik yönetim süreçlerine entegre edilmesi gibi öneriler işletmeler ve politika yapıcılar tarafından değerlendirilebilir.

Araştırmada, zaman ve maliyet kısıtı nedeni nicel veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Öncelikli amaç ihracata yönelik sunulan teşviklerin etkinliğini ölçmek olduğundan işletmelerin süreçte yaşadıkları sorunlara çok fazla odaklanılmamıştır. Bu bakımdan ileride yapılacak çalışmalarda, gözlem ve derinlemesine mülakat yöntemi ile işletmelerin teşvik sürecinde yaşadıkları zorluklar ve teşviklerden beklentileri daha detaylı olarak ele alınabilir. Ayrıca, teşvik alan işletmeler yerine teşvik veren kurum çalışanlarının görüşlerinin analiz edilmesi, sürece farklı bir bakış açısı getirebilir. Son olarak çalışmanın değişik

bölgeler, sektörler ve teşvik programları üzerine yapılmasının sonuçları itibarı ile farklı katkılar sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, I. (2015). The Value of Export Incentives. The Lahore Journal of Economics, 99-127.
- Akça, M. (2011). İhracat Teşviklerinin İşletmeler Üzerindeki Etkileri:Gaziantep İlinde Bir Uygulama. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Aktaş, E. (2011). İhracatta KDV İadesi Uygulamaları: Mobilya İşletmeleri Örneği. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Atayeter, C., & Erol, A. (2009). Türkiye'de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(1), 1-26.
- Avcı, İ. (2015). İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Yüksek Lisans Programı.
- Balassa, B. (1978). Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis. Reprinted from Weltwirtschaftliches Archiv 1, 24-61.
- Baştürk, S., & Taştepe , M. (2020). Evren ve Örneklem, Bilimsel Araştırma Yöntemleri içinde (s. 129-159). Ankara Vize Yayıncılık.
- Büyükakın, F., & Özyılmaz, S. (2016). İhracatı Teşvik Politikalarının Etkinliği: Afyonkarahisar Örneği, 47-68.
- Cevahir, H. (2007). Türkiye'de İhracat Teşviklerinin Etkinliği. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

- Çelik, K. (2008). Uluslararası İktisat. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Enabor, E. (1976). Policies Towards Wood Products Export in Nigeria. The University of British Columbia, Faculty Of Forestry, Degree of Doctor.
- Ersungur, M. Ş., & Yalman, N. İ. (2009). Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Sivas İlinde Bir Uygulama. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10(1), 81-98.
- EXİMBANK. (2020). Ocak 19, 2020 tarihinde <https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz/krediler> adresinden alındı
- Gebreyesus, M., & Demile, A. (2017). Why export promotion efforts failed to deliver? Assessment of the export incentives and their implementation in Ethiopia . Ethiopian Development Research Institute .
- Gilaninia, S., Taleghani, M., & Koohestani, M. R. (2013). Export Incentives and Its Importance in the Export Performance. Arabian Journal of Business and Management Review, 52-57.
- Gönül, A. (2019). Türkiye’de İhracata Yönelik Vergisel Teşvik Uygulamaları ve Karşılaşılan Sorunlar. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Ana Bilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı.
- Gül, Y. (2019). İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Huda, N. S. (2013). Export Barriers for SMES, A Case Study of Bangladeshi Small and Medium Sized Shrimp Exporting Companies to the European Market. Sovania University of Applied Sciences, Business and Administration, Degree Programme in International Business, Bachelor’s Thesis.

- İpek, H. (2015). Uluslararası Ticaret, Türkiye-Türkmenistan İlişkileri ve Taşımacılık Uygulamaları, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- İşleker, A. (2010). İhracatı Teşvik Politikalarının Adana İli Üzerinde Etkinliği. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Jainok, J. (2017). Küreselleşme Sürecinde Tayland'ın Dış Ticareti ve Türkiye Arasındaki İlişkiler Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Jingbo, H. (1998). Foreign Trade Policy Reform in China. School of Oriental and African Studies University of London, D. degree in economics.
- KOSGEB. (2019). 15.10.2019 tarihinde <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/3/destekler> adresinden alındı
- Naidu, G. M., & Rao, R. T. (1993). Public Sector Promotion of Exports:A Needs-Based Approach . Journal of Business Research, 85-101.
- Onaran, Z. A., & Öztürk, T. Y. (2008). The Effects of Economic Policies and Export Promotion on. Journal of Naval Science and Engineering, 60-75.
- Önder, H. (2005). İhracat Teşviklerinden Yararlanmayı Etkileyen Faktörler (Kütahya Merkez İlçede Bir Uygulama). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.
- Penpeci, Ü. (2019). Dış Ticaret. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Türkiye Uygulaması (1980-2017), 5. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı.
- Ponom, I. K. (2019, Ağustos). The Impact of International Trade and Competitive Markets: Comparison between Bangladesh and Finland. Centria University of Applied Sciences.

- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). 17.10.2019 tarihinde [sanayi.gov.tr: https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/sanayi-yatirimlari/md1203011615](https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/sanayi-yatirimlari/md1203011615) adresinden alındı
- Sandalcı, U. (2010, Aralık). İhracat Teşvikleri ve Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası İktisat Teori Pratik ve Uygulama. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Süygün, S. (2019). A. A. Eren, & A. M. Köktaş içinde, Dynamics of Globalization at the Crossroads of Economics (s. 35-43). Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Süzer, A. Y. (2019). İhracat Teşvikleri. Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Karaman İli Örneği. Karaman Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı
- Şaşmaz, M. Ü., & Kıraraklı, A. (2018). Türkiye'de İhracatı Teşvik Uygulamaları ve İhracat Potansiyelinin Artırılmasına Yönelik Değerlendirmeler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2837-2867.
- Şimşek, M., & Yazıcı, R. (2004). İhracat Teşviklerinin Etkinliğini Ölçmeye Yönelik Bir Analiz: Bilecik ve Eskişehir Örneği. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 121-140.
- Tekin, E. (2019). İhracat Teşviklerinin Etkinliği: İnegöl Mobilya Sanayi Üzerine Bir Uygulama. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı
- Ticaret Bakanlığı. (2019). 18 Aralık 2019 tarihinde [ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet_Yardimlari_Rehberi.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet_Yardimlari_Rehberi.pdf) adresinden alındı
- Trademap. (2020). 23.02.2020 tarihinde [trademap.org: https://bit.ly/3ievsbh](https://bit.ly/3ievsbh) adresinden alındı

- TÜBİTAK. (2020). 25.02.2020 tarihinde <https://www.tubitak.gov.tr/tr/icerik-hakkimizda> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). 12.02.2020 tarihinde [tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr):
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı
- Undenge, S. J. (1994). Trade Policies and Export Promotion for the Zimbabwe Clothing Sector. Middlesex University, degree of Doctor.
- Valderama, P. V. (1976). Export Incentive Policies and Economic Development in Brazil. The Ohio State University.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The new economic order that comes with globalization drives countries and businesses to open up to foreign markets. However, today, it is seen that states frequently intervene in foreign trade, despite the good intentions and efforts to liberalize trade (Süygün, 2019). One of the tools used to intervene in foreign trade is incentives (Çelik, 2008). Countries implement various incentive policies to support their businesses in international markets. Countries encourage exports by assisting businesses in their economic growth, providing competitive advantage, and increasing market share with their incentive policies. With the increase in exports, the country's capital, welfare and employment will increase. The country, whose exports have increased, will strengthen its position in the international market.

The aim of this study is to determine the effectiveness of export support programs and to contribute to increase the effectiveness of the support programs by making suggestions to minimize the problems encountered in their operation. Within the scope of the study, a research was conducted with the enterprises in Mersin Tarsus Organized Industrial Zone (MTOSB) for the effective use of the incentive items put into practice by the Ministry of Trade, which is the institution that provides the most support in the field of foreign trade. There has been no study on the effectiveness of support for export on enterprises in the region. The study is expected to fill this gap in the literature

and provide suggestions to businesses, sector stakeholders and policy makers in the region.

Method

The research is designed as a quantitative research. Face to face survey method was used as the data collection tool of the research. The survey method was preferred due to its features such as providing fast and easy access to information, simplifying access to a large sample group, and ease of passing the obtained data through statistical analysis (Gürbüz & Şahin, 2015).

The questionnaire prepared within the scope of the study consists of two main parts. The first part is about the business manager who will answer the questionnaire and determining the structural characteristics of the business. In the second part, multiple-choice and open-ended questions are presented together to understand the current situation of the enterprise and its employees on incentives. In the second part, the expressions created by Naidu and Rao (1993) for the formulation used to measure the effectiveness of export incentives were also used.

The universe of the research consists of 196 enterprises operating in MTSOB. Within the scope of the study, no sample was selected, full counting was made. The process of examining all units of the main body is called full counting (Baştürk & Taştepe, 2020). Surveys were applied face-to-face by the researcher by e-mail and by visiting businesses in the 4-month period covering the period of September-December 2019. 17 of the questionnaires were applied by e-mail and 88 of them were applied face to face. Answers were received from 105 of the enterprises reached, and 101 valid questionnaires were included in the study.

Findings (Results)

According to the research findings, the most effective support item was the fair participation support and the lowest support item was the test and analysis report support. Within the scope of the research, it has been determined that the efficiency of export subsidies differs according to the educational status of the business owner, the number of employees, the duration of the business to export and the share of the business exports from the turnover.

Conclusion and Discussion

In order for companies to benefit from export support programs more effectively, it is of great importance to ensure that companies are aware of the supports and that they benefit from the support process correctly. In this context, it would be appropriate to organize practical training programs for educational institutions, NGOs and professional organizations and related Ministries to fill this lack of knowledge.

The reasons why companies do not benefit from export support programs are bureaucracy, length of processes, insufficient type and amount of support, and lack of qualified personnel. In this context, it would be appropriate to consider options such as simplifying bureaucracy, digitizing support application and follow-up processes, evaluating and diversifying support programs on the basis of company needs, and supporting the employment of qualified personnel to work in support processes by policy makers.

It is recommended that companies give importance to the personal and professional development of the personnel working in the support process, and that they allocate sufficient time to the process by employing only the personnel responsible for the support process.

A STUDY OF THE SOCIAL ACCEPTANCE OF SYRIAN REFUGEE CHILDREN IN TURKEY

İnci AKSU KARGIN*

Abstract

Turkey currently hosts 3.7 million Syrian refugees, and it becomes likely that the Syrians in Turkey will become permanent. The Turkish government recognizes both the importance of teaching Turkish children to respect ethnic and cultural differences and increasing social acceptance of the Syrians in Turkish society. As such, the Turkish government has begun broadcasting Syrian-related information via the state channel TRT Çocuk. This study analyzed the ‘Put Yourself in His Shoes’ episode of a popular cartoon featured on TRT Çocuk called Rafadan Tayfa. Scollon’s Mediated Discourse Analysis method and Social Learning Theory were applied as to examine the messages in the cartoon. It is revealed in this study that the cartoon here includes messages that encourage Turkish children to better understand the challenging experience the refugees have faced, and suggests to viewers that the Syrians are not burden to Turkey, but they contribute to their host societies with their talents.

Keywords: *Syrian Refugees, Social Acceptance, Mediated Discourse Analysis, Social Learning Theory*

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ MÜLTECİ ÇOCUKLARIN TOPLUMSAL KABULÜNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Öz

Türkiye günümüzde 3.7 milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmakta ve Suriyelilerin Türkiye'de kalıcı olma olasılığı her geçen gün artmaktadır. Türk hükümeti hem Türk çocuklarının etnik ve kültürel farklılıklara olan duyarlılığını arttırmaya hem de Türk toplumunda Suriyeli mültecilere yönelik toplumsal kabulün artırılmasına önem vermektedir. Bu kapsamda, Türk hükümeti devlet kanalı olan TRT Çocuk vasıtasıyla içeriğinde Suriyeli mültecilere ilişkin bilgilerin paylaşıldığı yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu çalışma, TRT Çocuk kanalının en popüler çizgi filmlerinden biri olan ve Suriyeli mültecilere ilişkin zengin öğelerin paylaşıldığı Rafadan Tayfa çizgi filminin Kendini Onun Yerine Koy bölümünde Türk çocuklara verilen mesajları, Scollon'un Aracılı Söylem Analizi metodu ve Sosyal Öğrenme Kuramı çerçevesinde analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Rafadan Tayfa'nın bu bölümünde Türk çocuklarına zorunlu göçün mülteciler üzerinde ne gibi olumsuz etkilerinin olduğu sunulmuş, etnik ve kültürel farklılıkların bir sorun gibi algılanmaması gerektiğinin, hatta yabancıların yetenek ve becerileriyle ev sahibi toplumlara olumlu katkılarının da olabildiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Mülteciler, Toplumsal Kabul, Aracılı Söylem Analizi, Sosyal Öğrenme Kuramı

1. INTRODUCTION

Conceptually, migration is the translocation of individuals from one settlement to another, which can occur either through involuntary action or via the individual's own free will. Individuals may migrate in hopes of finding improved living opportunities, or they may move as a result of ethnic or political conflicts, civil wars, discrimination, or natural disasters. Regardless of their geographic origins or why they occur, migration movements are often of great concern to politicians, social scientists and the public at large (Deaux and Wiley, 2007). However, migration could transform the host states into multicultural, multiethnic, multireligious, and multilinguistic social structures (Taran, 2001).

According to the United Nations Higher Commissioner for Refugees (2021a), since March 2011, the civil war in Syria has caused 5.6 million Syrian citizens to become refugees*, and Turkey alone has played host to 3.7 million of these refugees (United Nations Higher Commissioner for Refugees, 2021b). The civil war in Syria has entered its tenth year. Since the duration of the refugees' stay in Turkey has been longer than was initially anticipated, they have begun to profoundly affect the Turkish way of life and social order (Aksu Kargin, 2018; Erdoğan, 2015; Ferris and Kirişçi, 2016; Kirişçi and Ferris, 2015; Orhan and Senyücel Gündoğar, 2015).

Because the war in Syria seems to be without end at this point, Syrian refugees' prospect of becoming permanent residents in Turkey is gradually increasing. As such, it has become necessary for the Turkish government to take steps aimed at preventing the otherizing of and hate crimes against the Syrian refugees in Turkey. One such step involves informing Turkish audiences by portraying the experiences of refugees in a foreign country in television programs. *TRT Çocuk*, which is the Radio and Television Supreme Council's only children's channel, has begun making programs that depict refugees in a way that might encourage Turkish citizens to see them in a positive light. One of them is a program called *Haberin Olsun (You should be Informed)*, which is broadcast in the evening, features news aimed at children; this program showed a short documentary that introduced a refugee family to the viewer.

---

* Although via both a domestic legislative and international agreements, such as the 1951 Geneva Convention and 1967 Protocol, stated that it will recognize refugee status only to those individuals who come from Europe, it granted temporary protection to the Syrian refugees who seek asylum in Turkey. However, within the scope of this study, the Syrian citizens in Turkey will be assessed as refugees, as defined via UNHCR records. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2021, October 7). "Operational Portal," Syria Regional Refugee Response: Turkey, available at <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113> (accessed 11 October 2021).

Another program, a popular cartoon on TRT Çocuk, is called *Elif ve Arkadaşları* (Elif and Her Friends), and this show features an episode called *Yeni Arkadaş* (New Friend),** which shows a Syrian child attending a new class in Turkey. In this episode, the Syrian child is depicted as having been successfully educated at a gymnastics school in Syria, and her gymnastics ability enables her to help her Turkish friends in their gymnastics class. In turn, the Turkish children share their toys with the Syrian student, and they play games with her and help her to learn Turkish. This episode seems to emphasize the fact that even if Syrian children may not speak Turkish well, they have other talents that might be welcomed by their Turkish peers.

Rafadan Tayfa, one of the most popular cartoons on TRT Çocuk, features an episode called *Kendini Onun Yerine Koy* (Put Yourself in His Shoes)***, which depicts the problems a refugee child experiences in daily life when trying to communicate with Turkish children. In this episode, a Turkish child tries to exclude a refugee boy from the Turkish child's peer group, and the Turkish boy's friends teach him a lesson that suggests that he should be understanding of the refugee boy's situation.

Although there is only a handful of episodes of cartoons or documentaries addressing the experiences of refugees in Turkey, by creating and airing these sorts of programs, TRT Çocuk, and thus the government, are trying to prevent or mitigate the discontent, prejudice, and stereotyping that might originate in young Turkish children against refugee children. For this reason, it seems prudent to examine these media works and the messages they seek to impart as means of increasing Turkish children's social acceptance of Syrian refugees.

**For the full episode, please see the following link:
<https://www.youtube.com/watch?v=A29JhdXdkmY>.

*** For the full episode, please see the following link:
<https://www.youtube.com/watch?v=roVELfRmCYg>

Due to the limited space given to this article, among the above-mentioned three episodes, the “Put Yourself into His Shoes” episode of *Rafadan Tayfa* is here analyzed using the Mediated Discourse Analysis method. This episode was selected for analysis since *Rafadan Tayfa* is more popular among Turkish children compared to the other two programs. Further, this episode is longer than the other two episodes, and more importantly includes more messages for Turkish children about the problems that Syrian refugees experience in Turkey. The article analyzes the types of messages the program’s creators seek to share with viewers. As such, this paper examines the following research question: What messages does *Rafadan Tayfa*’s “Put Yourself into His Shoes” episode present to Turkish children with regard to their communication and social interactions with refugee children, and the respect they should have for the refugee children’s ethnicity?

1.1. The Significance of Mass Media and Social Learning Theory

Mass media has served as a crucial tool in mass communication, as it both takes the pulse of public opinion and shapes public opinion. Mass media, in addition to entertaining individuals enabling them to easily become informed of both local and global issues, serves to shape people’s attitudes regarding an array of topics. When one takes into account the effective role the mass media plays in shaping people’s perceptions and opinions, it becomes evident that the ways in which refugees are presented in the media will suggest to individuals how they should think of or feel about the refugees (Kosho, 2016; Wright, 2002). As such, media outlets’ representations of the refugees are important and cannot be ignored or overlooked, and several studies have focused on the coverage of the Syrian refugee crisis in media (Bozdağ and Smets, 2017; De-Andres et al., 2016; Göktuna Yaylacı and Yetkin, 2015). When media platforms associate refugees with negative elements, for example, they increase the risk of stirring feelings of

prejudice among citizens in the host country, and over time, this can lead to extreme discrimination and even hate crimes (Boztepe, 2017). Therefore, it is important that the media develops and presents program content that prompts audiences to embrace diversity. This content should be presented not only to adults but to children as well. Children will grow into the adults who will shape future perceptions regarding migrant groups.

According to Albert Bandura's social learning theory, individuals acquire new behaviors either through their own experiences or by observing the behaviours of others (1971), which are referred to as role models. A child can learn a new behaviour after observing a number of role models, which might include a family member, a friend, a teacher at school, or a character from a television show (McLeod, 2016). According to social learning theory, children first observe characters on television who engage in certain behaviours, and then they code these behaviors in their minds. Children then begin to imitate and internalize the observed behaviors (McLeod, 2016). Popular characters on television today, whom children admire, serve to both shape children's perceptions and help children to develop social relations with other children (Marsh et al., 2005). According to a study that examined the impacts of television on children's learning, children had become more sensitive to the feelings and needs of others, and had become more respectful with regard to other cultures and beliefs, after they had watched television programs that encouraged these behaviors and attitudes (Marsh et al., 2005). Another study suggested that children who had observed empathetic role models in cartoons became less self-centered and developed empathy for others (Oruç et al., 2011). When one considers the amount of time children spend watching cartoons, it becomes apparent how important it is that these cartoons share positive messages regarding others, including foreigners and refugees whose ethnicities and cultures are different from those of the host country's children.

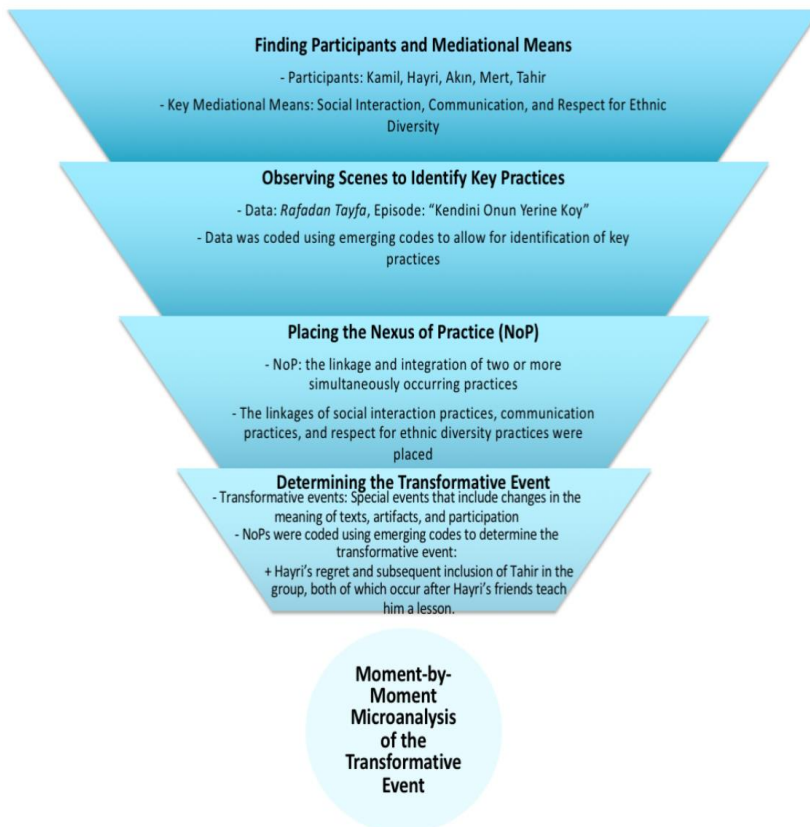
2. METHODOLOGY

Rafadan Tayfa, which first aired in 2015 on the state channel TRT Çocuk, and which has broken ratings records (Açık, 2017), is a cartoon that shares the adventures of characters including Akın, Hayri, Kamil, Mert, Sevim, Hale, Brother Rüstem, and Uncle Basri. These characters live in a neighborhood in Istanbul in the 1990s, and the cartoon offers viewers important messages regarding friendship, and neighborhood or community life. Each episode of the cartoon depicts separate event that originate from and have an impact on the lives of the show's primary characters, Akın, Hayri, Kamil, and Mert. Each episode is periodically re-broadcast on the state channel. The current study analyzed the "Kendini Onun Yerine Koy" ("Put Yourself in His Shoes") episode, using both the framework of social learning theory and the mediated discourse analysis method.

Ron Scollon's (2001) mediated discourse analysis method is used primarily among linguists and educational researchers. This method allows for analysis of both the speech and the actions occur among people. This method permits one to address questions such as "What is going on there?," "What is someone doing there, and why?," and "What motivations are behind the action?" (Scollon and De Saint-Georges, 2014: 66).

Although mediated discourse analysis (MDA) is similar to discourse analysis, the former examines not only how the meaning of the discourse is formed and what the discourse transmits, but it also focuses on all the actions that take place simultaneous to the discourse (Norris and Jones, 2005). It also places emphasis on the multimodal messages shared via visual effects, gestures, background music, intonations, body stances, and physical movements (Wohlwend, 2009a). According to MDA, examining discourse alone does not allow for sufficient explanation of the meaning of the action that is taking place,

since the messages being presented are not always hidden exclusively in the verbal discourse. As such, it is important to analyze the actions occurring around the verbal discourse as well. In sum, while discourse analysis focuses on *discourse as action*, mediated discourse analysis adopts the insight of *discourse in action* (Norris and Jones, 2005: 8). In this study, data was filtered using Wohlwend's (2009b) filtering model, which the author adopted from Scollon. The transactional events that resulted in or from social learning experience are revealed, and the transactional events that resulted in behavioural changes are micro-analyzed (see Figure 1).

Figure 1. Mediated Discourse Analysis Filters (adopted from Wohlwend, 2009).

Although mediated discourse analysis (MDA) is similar to discourse analysis, the former examines not only how the meaning of the discourse is formed and what the discourse transmits, but it also focuses on all the actions that take place simultaneous to the discourse (Norris and Jones, 2005). It also places emphasis on the multimodal messages shared via visual effects, gestures, background music, intonations, body stances, and physical movements (Wohlwend, 2009a). According to MDA, examining discourse alone does not allow for sufficient explanation of the meaning of the action that is taking place, since the messages being presented are not always hidden exclusively in the verbal discourse. As such, it is important to analyze the actions occurring around the verbal discourse as well. In sum, while discourse analysis focuses on *discourse as action*, mediated discourse analysis adopts the insight of *discourse in action* (Norris and Jones, 2005: 8). In this study, data was filtered using Wohlwend's (2009b) filtering model, which the author adopted from Scollon. The transactional events that resulted in or from social learning experience are revealed, and the transactional events that resulted in behavioural changes are micro-analyzed (see Figure 1).

In applying MDA, Wohlwend (2009a; 2009b) used four filters to analyze extant data. Wohlwend formed the first of these filters by adopting from Scollon's *locating participants and mediational means* filter, which is used to determine the active participants, each of whom play active roles in a given video, as well as the mediational means, which play an active role in the video under study (Wohlwend, 2009b). The second filter is the *scene observation to identify key practices* filter; via this filter, the scenes in the video are watched carefully, and the important practices are coded (Wohlwend, 2009b). The third filter is the *locating the nexus of practices* filter, which permits one to identify the points at which important practices take place in abundance, feed one another, and are

fed from one another. In other words, this filter allows for the identification of the nexus of practices (Wohlwend, 2009b). The final filter, the *locating transformative events* filter, enables the researcher to identify transformative events (i.e., the nexus of practices that allow for meaning or behaviour to transform and for social learning to take place) (Wohlwend, 2009b). Once these four filters are applied, the researcher can then complete the analysis by micro-analyzing the identified transformative events.

2.1. Mediated Discourse Analysis: *Rafadan Tayfa*, “Kendini Onun Yerine Koy”

First filter: Finding participants and mediational means

In this study, the “Kendini Onun Yerine Koy” episode of *Rafadan Tayfa* was analyzed using MDA filters, which allowed for transformative events to be identified and micro-analyzed. The first filter or stage was used to determine the participants and mediational means of the work under study. The cartoon characters who have messages to share and who play active roles throughout the episode were identified as active participants. These characters include Kamil, Hayri, Akin, Mert, and Tahir. In addition, *social interaction*, *communication*, and *respect for ethnic diversity* were identified as the mediational means which mediated the formation of the discourse examined in this study.

Second filter: Observing scenes to locate key practices

When the second filter was applied, the cartoon was watched several times from the beginning to the end, and three important scenes were identified (see Tables 1 [click here](#) and 2 [click here](#)). These scenes included *coming together on the playground as a group*, *Hayri imaging himself in the refugee boy’s (Tahir) shoes*, *Hayri feeling regret and thus including Tahir in the group*. By watching

these scenes over and over, the researcher was able to identify key practices related to social interaction, communication, and respect for ethnic diversity. For example, the key practices that were including Tahir in the peer group, excluding Tahir from the group via nationalist discourse, and playing games that were related to social interaction. Additionally, key practices such as body language, speaking Turkish backwards, and reversing the texts were identified to be related to communication. Finally, key practices including emphasis on similarities, respect for ethnic differences, and foreigners' contributions to the host country were related to respect for ethnic diversity (See Appendix for the full list of key practices).

Third filter: Placing the nexus of practice (NoP)

When the third filter is applied, the nexus of practices is identified where the key practices take place simultaneously, feed one another, and are fed by one another. In this study, the researcher analyzed the scenes where the key practices relating to social interaction, communication, and respect for ethnic diversity occurred at the same time, fed one another, and were fed by one another. This allowed for the nexus of practice to be identified. Per the current analysis, no key practices took place within the first two scenes; however, the third scene was dense with key practices and nexus of practices relating to all three mediational means which were communication, social interaction and respect for ethnic diversity.

Fourth filter: Determining transformative events

In the final filter, the nexus of practices is the focus, and the transformative event, which leads to actual learning and a change in action among the primary characters, is identified. In the current context, the transformative event took place when Hayri experienced regret, learned the lesson his friends shared with

him, and included Tahir in the group. In the next section, moment-by-moment micro-analysis is applied to this transformative event. However, before the transformative event is discussed, the first two scenes, which included neither nexus of practices nor a transformative event, are discussed so as to provide background information about what was going on in the episode under study.

3. DATA ANALYSIS AND DISCUSSION

3.1. The first scene of “Put Yourself into His Shoes”: Coming together as a group on the playground

It is a sunny day, and Hayri, Mert, Kamil, and Akin have come together in the neighborhood where they always meet up. While Hayri tries to explain to his group of friends (i.e., Mert, Kamil, and Akin) that they are meeting up for a different reason today, the friends’ attention is on a boy who is sitting alone on the steps at the entrance of the counter-apartment. The following conversation takes place among Hayri, Mert, Kamil, and Akin.

Kamil: Who is the boy?

Mert: I don’t know.

Akin: He does not look like he is from here.

Hayri: Ohh, dear! I don’t care who he is; we have a business. You, look at me!

Mert: Ohh, let’s ask!

Mert: [Mert waves his hand to the boy by smiling.] Hi! Are you okay?

[The refugee boy looks at them with a sad expression and waves his hand as he smiles shyly.]

Kamil: I guess he does not know our language?

Hayri: Yes, that is what I mean. We are not in a Turkish course. We are on the playground. [The refugee boy smiles, and just as he takes a step to approach the Turkish boys, Hayri, raises both hands and waves them up and down, motioning for the refugee boy to sit.] No, no, sit! [Hayri raises both hands again and, again, motions the boy to sit, but this time, he speaks with emphasis.] Siiittt! [The refugee boy, sad, sits back down on the stairs of his apartment. Hayri seems pleased with the situation.]

In the first scene of the cartoon, the producer seeks to show that the refugee child feels lonely in a foreign country and experiencing difficulty in making friends. And while some Turkish take into consideration the difficulty refugee children have in communicating in a foreign country where they do not know the language, and thus approach these children in a friendly manner, other Turkish children (those whom Hayri represents) mean to be insensitive regarding the issues the refugee children face and do not warmly welcome them into their respective peer groups. Some academic studies that have been conducted regarding Syrian refugees in Turkey have supported the actions depicted in this scene. They have found that some Turkish children are exclusionary towards Syrian children (Aksu Kargin, 2016).

As the scene continues, Mert, Akin, and Kamil let Hayri know that they believe his behaviour regarding the boy is wrong, but Hayri remains reluctant. He explains to his friends why they are meeting on the playground.

Hayri: Why did we meet here?

Kamil: Why did we meet?

Hayri: We met because we will represent our country. Do you now understand why that boy cannot participate with us? We will represent Turkey, and he is foreign!

Akın: Okay, but brother, in order for one of us to represent Turkey, we must first go to Turkish elections.

Hayri: Here is why we will work and train hard.

This scene depicts some Turkish children's attitudes of excluding and otherizing refugee children. This attitude is portrayed in Hayri's character and his ideas pertaining to nationalist discourse. According to nationalism, sharing a mutual language, lifestyle, and cultural traditions and values is considered a means of binding people together to form an 'us' identity. People whose ethnic backgrounds, lifestyles, and cultural traditions and values are different are considered *other*. A child who is surrounded by his or her family, society and nation, ethnicity, religious consciousness, and cultural values, is capable of equating him or herself with these cultural means, and he or she may eventually develop ethnic consciousness (Allport, 1954). In addition, an individual is also able to characterize other individuals as *foreigners* who behave differently and who possess different cultural traditions and values (Allport, 1954). It is apparent that both children and adults who are citizens of the host communities might easily perceive and categorize immigrants, asylum-seekers, and refugee groups as *others*, because of different ethnic identities and sociocultural values than individuals from the host country.

In addition, the fact that migrant groups possess different cultural traditions and values often prompts the natives to perceive the foreigners as a symbolic threat to the natives' own values and lifestyle, resulting sometimes into prejudiced attitudes toward the foreigners (Stephan and Stephan, 2000). In many ways, this perceived threat has defined the way Turkish citizens view the

Syrian refugees in Turkey. A number of Turkish citizens believe that the Syrian refugees possess cultural values that differ from their own, and they pose a considerable social problem (Man, 2016). This can serve to perpetuate problems between native and foreign populations occupying the same space, as the in-group (i.e., the native population) may fear that the out-group (i.e., the foreign population) is infringing on the in-group's society, culture, and way of life in general (Ibrahim, 2005). In Turkey, for example, the in-group believes that the immigrants' cultural lifestyle has begun to invade Turkish citizens' way of life, which has led the in-group to exclude the out-group, just as Hayri, the character in the cartoon, excludes the refugee boy.

As the cartoon continues, Hayri is seen skipping a ball and he loses his balance in the process. He stumbles over the refugee boy and falls down. Hayri signals to the boy to sit somewhere else. The boy does not understand what Hayri is saying, which makes Hayri furious and he walks over to the boy and tells him in a stern voice to sit somewhere else. The refugee boy looks at the other Turkish boys (i.e., Akın, Mert, and Kamil) and, sadly, leaves the playground. Then a conversation materializes among the members of the group:

Hayri: Where is he going right now? Aaa! Did he get angry or what?

Mert: Eee! He could not understand you, Hayri.

Hayri: He could not understand what? I just told him to sit there.

Kamil: Okay, but you said it in such a way that it sounded like you were trying to push him out of the playground.

Hayri: Come on, my dear. I only told him to move a little farther away.

Mert: Here! But it was not understood as such.

Hayri: What can I do, my friend? He does not know our language.

Is this my fault?

Akın: Not knowing our language is his fault?

Hayri: If I go to a foreign country, I would learn at least a couple of words that would help me to make myself understood.

Kamil: Maybe he does not have time.

Akın: Yes. We don't know his story. Who is he, what is he doing here, when did he come? Imagine that you are in a completely different country and are among people who speak a language that you don't know. Put yourself in his shoes, brother Hayri.

Hayri: All right. Then, let me put myself into his shoes.

The above scene implies that the Syrian refugee children had no choice but to migrate and did not therefore have an opportunity to learn the language before they arrived in Turkey. In addition, emphasis is placed on the communication problems that exist between refugee children and Turkish children. It can be inferred from Hayri's behavior that otherizing the out-group is likely to worsen communication problems between the Turkish in-group and the refugee out-group, and this tense relationship could in turn alienate the refugees from the members of the host community.

A good number of Syrian refugee children in Turkey tend to experience problems adapting to their new environment. Since the refugee children are not familiar with Turkish culture, language, or lifestyle, they experience problems making friends (İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi, 2015), and, sometimes, some Turkish children bully them (Aksu Kargın, 2016).

3.2. The second scene: Imaging yourself by putting yourself in his shoes

In the following scene of the cartoon, upon the suggestion of his friends, Hayri tries to put himself in the shoes of the refugee boy. In Hayri's daydream, he initially buys an ice cream using gestures to communicate. Later, at his friends' suggestion, he imagines himself on a bus where no one pays any attention to him, and he then imagines himself on a road where he is lost, asking people to help him locate an address, but no one looks him in the face or responds to his requests for assistance. Next, Kamil wants Hayri to imagine himself trying to buy something from a store whose owner kicks Hayri out of the store without even understanding what Hayri wants. The following conversation takes place among the group.

Hayri: Come on; don't exaggerate.

Mert: How do you know?

Kamil: It would be as if you went to a country in which you don't know the language.

Hayri: Nobody behaves like this or treats anyone this way.

Mert: If they are prejudiced, they do.

Hayri: I think you are exaggerating.

In this scene, by making Mert say, "If they are prejudiced, they [behave in this way]," the producer intends to draw attention to the fact that some Turkish children, represented by Hayri, are prejudiced toward the refugee children. Some Turkish children do not have empathy for refugee children and they fail to understand hardships the refugees face in a foreign country.

As stated previously, the host country citizens' negative feelings and prejudiced attitudes toward foreigners emanate from a perceived threat that the migrants will damage the state economy and the cultural fabric of the host society (Stephan et al., 2005). Turkish children's ideas and behaviours regarding the

Syrian refugee children are largely the results of their families' negative perceptions and attitudes toward the refugees (Aksu Kargın, 2016; Mercan Uzun and Bütün, 2016). As such, it is worthwhile to conduct studies regarding the ways media presents the refugee children and their experiences, and how these presentations affect the host country children's negative perceptions of the refugees.

3.3. Microanalysis of the transformative event: As Hayri learns his lesson, he feels regret and chooses to include Tahir in the group

In analyzing the key practices that occur in the cartoon episode under study (i.e., social interaction, communication, and respect for ethnic diversity), the researcher was able to identify one transformative event that happened as a result of learning and behavioural change. Hayri's ability to understand the lesson his friends shared through their own planned behaviours led to his learning, which in turn led to a change in his behavior. This is analyzed in detail in Tables 1 ([click here](#)) and 2 ([click here](#)).

In the first part of this transformative event, Hayri's friends are upset with him due to his treatment of the refugee boy, and in order to teach Hayri a lesson, the boys start speaking Turkish backwards. To this end, Hayri's friends re-organize all of the visible writing throughout the neighborhood so that each character is a mirror image of itself (i.e., backwards). The plan to teach Hayri a lesson is executed as soon as Hayri approaches Kamil, who is tasked with tending his family's store (see Table 1, [click here](#)).

In this part of the cartoon, the producer depicts the kinds of hardships the refugee children experience, as it is expected that this might encourage more Turkish children, such as Hayri, to better understand what life is like for the refugee children and to have empathy for them. This transformative event is microanalyzed, and the relationship between the refugee boy and the host

country children (in this case, Hayri) is evaluated in terms of social interaction, communication, and respect for ethnic diversity. Since this study has adopted mediated discourse analysis, social interaction, communication, and respect for ethnic diversity are analyzed not only in terms of the verbal dialogue between the characters, but also in terms of the other modes of expression in the meaning-making process (e.g., characters' postures and gestures, the intonations in characters' voices, the music used in the episode, and the coloring and effects of the scenes).

At the beginning of the transformative event (see Table 1 [click here](#), Time 6:13-7:11), as a part of the plan intended to teach Hayri a lesson, Kamil speaks backwards with Hayri as the latter boy attempts to offer his friend some baklava. Hayri is confused because he is unable to understand what Kamil is saying, Kamil does not pay attention to Hayri. He continues speaking backwards and he gestures to Hayri to leave the store. In this part of the cartoon, Hayri is unable to communicate with Kamil because of Kamil's speaking Turkish backwards and because the writing throughout the neighborhood has been changed to characters that are mirror images of what they should be. In an attempt to communicate with Kamil, Hayri shouts and makes gestures, but these attempts are in vain because Kamil pretends that he does not understand Hayri. The emphasis here is placed on the hardships a person might experience when he or she does not speak a language but attempts to communicate or engage socially with members of an unfamiliar society. Kamil represents the host country society in this scene, and Hayri represents the refugee boy he mistreated earlier in the episode. Eventually, Kamil kicks Hayri out of the store because he is unable to communicate.

As the episode continues (see Table 1 [click here](#), Time 7:22-7:53), Hayri is seen walking alone in the street when he sees Mert riding his bike. Hayri wants to

explain to Mert what he just experienced, but he is unable because Mert ignores Hayri despite having looked right at him. Hayri tries to stop Mert, and he begins shouting at him and attempts to communicate with Mert via his body language. Mert finally responds to Hayri, but he does so by speaking Turkish backwards, as he does not care whether Hayri understands him or not. Here, emphasis is placed on the fact that some Turkish children believe that they cannot engage socially with foreign children because of the language barrier, so they often ignore the foreign children or look away. When they do stop and talk to them, the Turkish children may not be inclined to care whether the refugee children understand them or not.

In the next section of the episode (see Table 1 [click here](#), Time 8:03-9:03), Hayri's attempts to communicate with his friends remain fruitless, and this indifference makes him feel frightened, upset, and lonely as if he were in a foreign country, unable to communicate with anyone or to socially integrate. Through Hayri, viewers are able to see that even Turkish children are unable to communicate with people in a foreign country if they do not know the language spoken in that country. In addition, it is clear here that a lack of language skills can make foreign children feel lonely.

This study identified and assessed practices referred to as means of mediation, which are considered important due to their abilities to mediate the actualization of learning. These practices include social interaction, communication, and respect for ethnic diversity. These are the practices that affect one another and that are affected by one another. For instance, up to this point in the episode, Hayri, the character who serves to represent some Turkish children, has had no respect for the fact that the refugee boy does not know the language and is ethnically different. This reluctance results in a complete lack of communication between Hayri and the refugee boy. Because the

children are not communicating with one another, they are also not engaging in social interaction.

In the next part of the cartoon, Hayri learns a lesson, thanks to his friends, and realizes a change in his behaviour. According to mediated discourse theory, the emergence of a change in behaviour after an event shows that learning has been actualized. This moment is the part of the cartoon where the producer aims to teach viewers a lesson to viewers that will help to shape the behavior of the audience.

After Hayri's friends ignore him and treat him poorly, the boy feels very lonely and afraid, and as he walks by an apartment building, he sees a poster on the building that reads, "yok enirey nuno inidnek" ("put yourself in his shoes"). A desperate Hayri sits down on the steps at the entrance of the apartment and begins to shake. At that moment, the black and white scene effect, which symbolizes Hayri's dreaming, returns to normal. Hayri walks in front of another apartment building, and he sees the refugee boy whom he had earlier told to move away from him. The distressed refugee boy is sitting alone, playing his flute. Hayri attempts to talk to the boy, so he walks closer to him, but the boy is very angry with Hayri. He ignores him and plays his flute even louder and more furiously. Hayri says to the boy:

Hayri: Okay, okay. You are right to be angry, but I understand you better now, my brother. You are a foreigner here and should be held in the highest regard. I had to come to understand your situation, as I was incapable of understanding it before. Who knows what you suffered from, Oh! I could not understand. I did not listen, I did not listen. God knows you tried to tell me, but I did not try to understand. Oh! You came from a different fatherland, and I was really, very unfair to you.

In this part of the cartoon (see Tablo 2, Time 9:44-11:00), Hayri, who had experienced the loneliness of being in a foreign country, begins to better understand the refugee boy, and seeks to forge a friendship with the Syrian boy. Thanks to the lesson his friends shared with him, Hayri has come to understand how not knowing the language of a place can make a person feel lonely, so he decides to become friends with the refugee boy. Hayri sits next to the boy, and he expresses his regret over how poorly he treated him. However, this time, the refugee boy is not receptive to Hayri's approach, and he disregards Hayri. Hayri continues to try to communicate with him, however; he speaks loudly and uses his body language in order to express himself to the boy. In addition, to show the regret he feels, Hayri begins to wail. Here, it is evident that Hayri understands the hardships that the refugee boy experiences and feels bad for behaving as he did before.

In the next section of the episode (see Table 2 [click here](#), Time 11:00-12:15), Hayri attempts to bridge the gap between the refugee boy and himself so that the two might become friends. To do this, Hayri offers the refugee boy baklava. Hayri and the refugee boy (Tahir) then begin to chat. In this part of the cartoon, it is clear that Hayri has learned his lesson and has acknowledged that his treatment of Tahir was wrong. Hayri demonstrates that he now respects that fact that Tahir does not know the language. Hayri even attempts to teach Tahir Turkish. The episode also shows viewers that there are similarities between the Turkish citizens and the Syrian refugees, because Hayri tells Tahir that the refugee boy and Hayri's uncle have the same name. According to Allport's intergroup contact theory, when an in-group learns more information about members of a minority group, the in-group is less likely to maintain feelings of prejudice regarding the minority group (Allport, 1954). Through intergroup contact, feelings of anxiety or apprehension are lessened when the in-group learns that it shares similarities with the out-group (Pettigrew and Tropp, 2008).

In addition, presenting accurate information to the in-group about the out-group can be an effective means of dispelling stereotypes the in-group may believe about the out-group (Stephen et al., 2005).

In this part of the episode, Hayri puts in considerable effort to communicate with Tahir and to teach him Turkish language. Hayri not only tries to help Tahir pronounce words by pronouncing them loudly himself, but he also tries to describe the meanings of the words using his body language. In doing this, Hayri approaches Tahir warmly and sincerely, as he strives to maintain communication between the boy and himself. Here, the episode producer seems to want to present viewers with an example of how Turkish children should behave when engaging with the refugee children.

As the transformative event continues (see Table 2 [click here](#), Time 12:20-13:04), viewers can see Tahir and Hayri playing football and chatting on the neighborhood playground. Hayri continues to teach Turkish to Tahir. Hayri and Tahir have become friends, and Hayri plays with Tahir on the same playground where he usually plays with his Turkish friends. Tahir is no longer excluded and has, indeed, become one of the Turkish peer group. When Tahir makes mistakes in trying to pronounce Turkish words, he is met with tolerance rather than disdain. When Mert, Kamil, and Akın come to the playground, Hayri lets them know that he understands the game his friends played and thus the lesson they sought to teach him about what Tahir had experienced in a foreign country.

In this part of the cartoon, Hayri says, “That is it. Tahir is one of us. Since he will live here, he can represent us as well, and in the best way. Tahir, come on. Show your talent. Play, come on, play, play! Come on, Tahir!” This is Hayri’s way of informing his friends that Tahir will participate in the tournament as a representative of Turkey. In addition, noting that Tahir is capable of playing flute and skipping ball suggests to viewers that there are also talented people

among the Syrian refugees in Turkey, and these people can contribute to Turkish society.

As noted previously, social interaction, communication, and respect for ethnic diversity practices affect one another and are in turn affected by one another. Unlike in the previous scenes, in the final scene, when the transformative event occurs, the refugee boy's lack of knowledge regarding the use of language and his different ethnic identity are finally respected (key practice – respect for ethnic diversity). This new respect paves the way communication to take place between the children, and the children are able to use gestures and mimicry, body language, and intonations to try to explain what they mean (key practice – communication). When the children begin to respect one another's differences and to communicate, the social interaction that occurs between them increases, and they are able to play together and share time socially (key practice – social interaction). This increase in social interaction further extends the respect the children have for one another's ethnic differences.

4. CONCLUSION

The Syrian civil war has entered its tenth year, which means that it has become increasingly unlikely that the Syrian refugees in Turkey will return to their homeland. Thus, it is imperative that the Turkish government and relevant public institutions begin to work to integrate the Syrians into Turkish society, which would serve to increase social acceptance and lessen the discontent that many Turkish citizens feel regarding the refugees. For this reason, the Turkish government has begun airing media-related work via the state broadcaster, TRT Çocuk, in an attempt to increase Turkish children's tolerance of Syrian children, episodes such as "Put Yourself in His Shoes" from *Rafadan Tayfa, The New Friend of Elif ve Arkadaşları*, and the *Haberin Olsun* documentary.

This study has analyzed the “Put Yourself in His Shoes” episode of *Rafadan Tayfa* using the mediated discourse analysis (MDA) method, and the messages the episode producer and the Turkish government intend to share with Turkish children regarding Syrian refugees have been examined in detail. The analysis has revealed that the episode aims to counter the negative perceptions and attitudes of Turkish children towards the refugees, and to explore how these attitudes make the refugees feel. The producer emphasizes that there is a lack of communication and social interaction between the parties due to the language barrier. Since the in-group, Turkish children, cannot communicate with foreigners (in this case Syrian refugees), some of these children feel uncomfortable and do not respect their ethnic difference.

In the beginning of the episode, Hayri’s friends want to teach a lesson to Hayri, who treats a foreign boy harshly, and by speaking Turkish backwards, they seek to make Hayri feel how a person who does not know the language that is spoken around them feels. The hardships that Hayri experiences are revealed by analysis of spoken language, gestures, intonations, and background music. The message that the producer intends to give to Turkish children here is that their foreign friends who are not able to communicate with them since they do not know the language in fact are able to speak another language, and that Turkish children might experience similar hardships when they go abroad.

In the subsequent part of the episode, Hayri regrets his treatment of the foreign boy and tries to communicate with him and teach him Turkish. Thanks to the communication that begins between them, Hayri begins to get to know the foreign boy better, and realizes how he is talented in both music and football, and social interaction between them begins.

The message that Hayri gives at the end of the episode has importance in terms of respect for ethnic diversity. At the beginning of the episode, Hayri, by using

the expression “We met because we will represent our country. Do you now understand why that boy cannot participate with us? We will represent Turkey, and he is foreign!”, did not include the foreign boy in his peer group, but at the end of the episode, due to the communication and social interaction that he has built with the foreign boy, he says “Since Tahir is with us now, since he will live here, he can also represent us [in the tournament]. And in the best way. Tahir, come on. Show them [Hayri’s friends] your talent”. In examples such as this, the necessity to respect ethnic diversity and people who are from different ethnic identities, such as refugees, may be seen to contribute to the host society in several fields.

According to social learning theory, when children imitate positive behaviours, like those depicted in the cartoon under analysis here, they are likely to internalize those behaviours and the messages associated with them, and this may in turn affect their perspectives of the world. In addition, this can help them to become more aware and respectful of different ethnic groups and cultures. Cartoons like *Rafadan Tayfa*, are incredibly important, as they may encourage Turkish children to better understand the difficult conditions under which the Syrian refugees had to leave their home country, as well as to understand the challenging and painful experience the refugees have faced since leaving their country and entering into a new and unfamiliar country. Their messages may play an important role in lessening some Turkish children’s prejudices toward the Syrian refugee children, in the development of empathy, and in increasing communication and social interaction between the groups.

Declaration of interests

The author declares that there is no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this article.

Funding Acknowledgement

The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Ethical Review Board Resolution

There is no need to have an ethical review board resolution in this article.

REFERENCES

- Açık, D. (2017, February 9). "Çocuklar 'Rafadan Tayfa'yı Sevdi," Anadolu Ajansı, available at: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cocuklar-rafadan-tayfayi-sevdi/744642> (accessed 26 April 2019).
- Aksu Kargin, İ. (2016). *The Syrian refugees in Turkey: Their living conditions and the ways in which their presence has affected Turkish society*(Unpublished doctoral dissertation). Bloomington, IN: Indiana University.
- Aksu Kargin, İ. (2018). Through the eyes of Turkish citizens: How the Syrian refugees affect Turkey and Turkish society. *Journal of History School*, 34, 1173-1197. Retrieved March 20, 2019, from <http://www.johschool.com/DergiTamDetay.aspx?ID=1259&Detay=Ozet>
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley Pub.
- Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Bozdağ, C., and Smets, K. (2017). Understanding the Images of Alan Kurdi with "Small Data": A Qualitative, Comparative Analysis of Tweets About Refugees in Turkey and Flanders (Belgium). *International Communication Journal*, 11(1), 4046-4069.

- Boztepe, V. (2017). Televizyon Haberlerinde Suriyeli Mültecilerin Temsili. *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 91-122.
- De-Andres, S., Nos-Aldas, E., and Garcia-Matilla, A. (2016). The Transformative Image. The Power of a Photograph for Social Change: The Death of Aylan. *Communicar*, 24(47), 29-37.
- Deaux, K., and Wiley, S. (2007). Moving People and Shifting Representations: Making Immigrant Identities. In G. Moloney and I. Walker (Eds.), *Social Representations and Identity: Content, Process and Power* (pp. 10-30). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ferris, E., and Kirişçi, K. (2016). *The Consequences of Chaos: Syria's Humanitarian Crisis and the Failure to Protect*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Göktuna Yaylacı, F. and Karakuş M. (2015). Perceptions and Newspaper Coverage of Syrian Refugees in Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 238-250.
- Ibrahim, M. (2005). The Securitization of Migration: A Racial Discourse. *International Migration*, 43, 163-187.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi. (2015). *Suriyeli Mülteci Çocukların Türkiye Devlet Okullarındaki Durumu: Politika ve Uygulama Önerileri*. Report. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kirişçi, K., and Ferris, E. (2015). *Not Likely to Go Home: Syrian Refugees and the Challenges to Turkey— and the International Community*. Report no. 7. New York, NY: Brookings Institute.
- Kosho, J. (2016). Media Influence on Public Opinion Attitudes Toward the Migration Crisis. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 5(5), 86-91.

- Man, F. (2016). "Günah Keçileri" ya da "Olağan Şüpheliler" Olarak Suriyeliler. *Çalışma ve Toplum*, 50(3), 1147-1169.
- Marsh, J., Brooks, G., Hughes, J., Ritchie, L., Roberts, S., and Wright, K. (2005). *Digital Beginnings: Young Children's Use of Popular Culture, Media and New Technologies*. Report. Sheffield, UK: Literacy Research Centre - The University of Sheffield.
- Mercan Uzun, E., and Bütün, E. (2016). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarındaki Suriyeli Sığınmacı Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar Hakkında Öğretmen Görüşleri. *International Journal of Early Childhood Education Studies*, 1(1), 72-83.
- McLeod, S. (2016, February 5). Social Learning Theory. Albert Bandura | Social Learning Theory | Simply Psychology, available at: <https://www.simplypsychology.org/bandura.html> (accessed July 1, 2019).
- Norris, S., and Jones, R.H. (2005). *Discourse in Action: Introducing Mediated Discourse Analysis*. New York, NY: Routledge.
- Orhan, O., and Senyücel Gündoğar, S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Report no. 195. Ankara: ORSAM-TESEV, 2015.
- Oruç, C., Tecim, E., and Özyürek, H. (2011). Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler. *EKEV Akademi Dergisi*, 15(48), 303-19.
- Pettigrew, T. F., and Tropp, L. R. (2008). How Does Intergroup Contact Reduce Prejudice? Meta-analytic Tests of Three Mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934.
- Scollon, R. (2001). *Mediated Discourse: The Nexus of Practice*. New York, NY: Routledge.

- Scollon, S. W., and De Saint-Georges, I. (2014). Mediated Discourse Analysis. In J. P. Gee, and M. Handford (Eds.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (pp. 66-78). New York, NY: Routledge.
- Stephan, W. G., and Stephan, C. W. (2000). An Integrated Threat Theory of Prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., White Stephan, C., and Martin, T. (2005). The Effects of Feeling Threatened on Attitudes toward Immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(1), 1-19.
- Taran, P. A. (2001). Human Rights of Migrants: Challenges of the New Decade. In R. Appleyard (Ed.), *The Human Rights of Migrants* (pp. 7-52). Geneva, Switzerland: International Organization for Migration.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2021a, October 7). Operational Portal. Situation Syria Regional Refugee Response, available at <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (accessed 11 October 2021).
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2021b, October 7). Operational Portal. Syria Regional Refugee Response: Turkey, available at <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113> (accessed 11 October 2021).
- Wohlwend, K. E. (2009a). Mapping Multimodal Literacy Practices through Mediated Discourse Analysis: Identity Revision in What Not to Wear. In K. M. Leander (Ed.), *Yearbook of the National Reading Conference* (pp. 66-81). San Antonio, TX: National Reading Conference.
- Wohlwend, K. E. (2009b). Mediated Discourse Analysis: Researching Young Children's Non-verbal Interactions as Social Practice. *Journal of Early Childhood Research*, 7(3), 228-43.

Wright, T. (2002). Moving Images: The Media Representation of Refugees. *Visual Studies*, 17(1), 53-66.

GENİŞ ÖZET

Giriş

2010 tarihinde Arap Baharı adı altında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da başlayan değişim rüzgarı Mart 2011'de Suriye'ye sıçramıştır. Diğer ülkelerin aksine Suriye devlet başkanı Beşşar Esad'ın halkın meşru taleplerine ve barışçıl göstericilere orantısız şiddetle karşılık vermesi ülke genelinde sürüncemeli bir iç savaşın başlamasına sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR, 2021a) 7 Ekim 2021'de açıkladığı resmi rakamlarına göre, 5.6 milyon Suriye vatandaşı ülkelerindeki savaş sebebiyle başta Türkiye olmak üzere, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi ülkelere sığınmıştır. Türkiye bu ülkeler arasında 3.7 milyon Suriye vatandaşına uluslararası koruma sağlayarak dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir (UNHCR, 2021b).

Suriye İç Savaşı'nın onuncu yılına girdiği günümüzde ülke içerisindeki siyasi krizin halen bir çözüme kavuşmamış olması, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin ana vatanlarına dönme olasılığını giderek azaltmaktadır. Gelişen bu şartlar altında Türk hükümeti, Türk çocuklarında Suriyeli mültecilere yönelik oluşabilecek ötekileştirmenin önlenmesi, hoşnutsuzlukların ve önyargılarının hafifletilmesi ve mültecilerin toplumsal kabulünün arttırılmasına yönelik çalışmalara girişmiştir. Bu kapsamda, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun tek çocuk kanalı olan TRT Çocuk, özellikle geleceğin yetişkinleri olacak Türk çocuklarında Suriyeli mültecilere yönelik olumlu bir bakış açısının geliştirebilmesi amacıyla az sayıda da olsa çeşitli programlar hazırlamaya ve bazı mevcut programların içeriğinde Suriyeli mülteci çocukların temsillerine yer vermeye başlamıştır.

Bu akademik çalışmada, TRT Çocuk kanalının en popüler çizgi filmleri arasında yer alan Rafadan Tayfa'nın mültecilere yönelik zengin mesajlar içeren "Kendini Onun Yerine Koy" bölümünü Scollon'ın Aracılı Söylem Analizi yöntemi ve Sosyal Öğrenme Kuramı çerçevesinde analiz etmiş ve çizgi filmin yapımcısının Suriyeli mültecilere ilişkin Türk çocuklarla hangi mesajları paylaşmak istediği derinlemesine incelenmiştir.

Yöntem

Ron Scollon'un (2001) aracılı söylem analizi yöntemi hem söylemin hem de söylem esnasında bireyler arasında gerçekleşen eylemin analizine odaklanmaktadır. Bu yöntem, kişinin "Orada neler oluyor?", "Orada kim ne

yapıyor ve neden yapıyor?” ve “Bu eylemin arkasında ne gibi motivasyonlar yatıyor?” gibi soruların cevaplarının alınmasını sağlar (Scollon ve De-Saint Georges, 2014, s. 66). Aracılı söylem analizi, yalnızca söylemdeki anlamın nasıl oluştuğuyla ve söylemin ne gibi mesajlar ilettiğiyle yetinmez; aynı zamanda söyleme eşlik eden tüm eylemleri de inceler (Norris ve Jones, 2005). Görsel etkiler, jestler, fon müziği, tonlamalar, vücut duruşları ve fiziksel tüm hareketler aracılığıyla paylaşılan çok modlu mesajlara vurgu yapar (Wohlwend, 2009a). Aracılı söylem analizine göre, tek başına söylemi incelemek, gerçekleşen eylemin anlamını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü verilmek istenen mesajlar her zaman sadece söylemle ile ifade edilmez, eylem de söyleme eşlik eder.

Bu çalışmada veriler, Wohlwend (2009b)'in Scollon'dan uyarlamış olduğu Aracılı Söylem Analizi yönteminin dörtlü filtreleme modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Filtrelerden ilki, videoda her biri aktif rol oynayan aktif katılımcıların tespit edilmesidir. İkinci filtre, temel eylemleri belirlemek için sahne gözlemidir. Bu filtre aracılığıyla videodaki sahneler dikkatle izlenir ve önemli eylemler kodlanır. Üçüncü filtre, önemli eylemlerin sıklıkla tekrarlandığı, birbirinden farklı eylemlerin aynı anda gerçekleştiği, birbirine bağlandığı, birbirini beslediği ve birbirinden beslendiği video kesitlerinin belirlenmesidir. Son filtre, video kesitlerinde karakterlerin davranış değişikliğinin gerçekleştiği kısımların bir başka deyişle sosyal öğrenmenin gerçekleştiği kısımların belirlenmesidir (Wohlwend, 2009b). Bu dört filtre uygulandıktan sonra araştırmacı, belirlenen eylemde dönüşümün gerçekleştiği olayları mikro analiz ederek analizi tamamlar.

Bulgular

Çizgi filmin bu bölümünde, Kamil, Hayri, Akın ve Mert mahallede top oynamak üzere bir araya gelmişlerdir. Kenarda bekleyen mülteci bir çocuğu (Tahir'i) fark ederler. Kamil, Akın ve Mert çocuğu da oyuna davet etmek isterler ancak Hayri anlamadıklarını bahane ederek çocuğu oyuna almaz. Bu duruma içerleyen ve yabancı bir ülkeye gelmiş bir bireyi dışlamanın ne kadar yanlış bir davranış olduğunu Hayri'ye öğretmek isteyen arkadaşları, ona bir oyun oynamaya karar verirler. Ertesi gün mahalledeki bütün tabelaları tersten yazarlar ve kendi aralarında tersten konuşmaya başlarlar. Hayri bu duruma çok şaşırır; arkadaşlarıyla iletişim kuramayınca kendini yalnız, dışlanmış ve yabancı bir yerde gibi hisseder. Biraz ileride Tahir'in flüt çaldığını fark eden Hayri, Tahir'in yanına oturur ve ona ne kadar yanlış davrandığını anladığını ifade eder. Daha sonra arkadaşlarının kendisine ders vermek istediğini anlayan Hayri, Tahir ile birlikte mahalle meydanında top oynarken arkadaşları da gelip onlara katılır. Bu bölümde, mülteci çocuğun hem müzikte hem de futbolda ne kadar yetenekli bir çocuk olduğuna da vurgu yapılmaktadır.

Aracılı söylem analizinin ilk filtresinde, Kamil, Hayri, Akın, Mert ve Tahir aktif katılımcılar olarak belirlenmiştir. İkinci filtrede, söylemin oluşumuna aracılık eden ve çizgi filmde sıklıkla tekrar eden eylemler (temalar) sosyal etkileşim, iletişim ve etnik çeşitliliğe saygı olarak tanımlanmıştır. Üçüncü filtrede, temel eylemlerin aynı anda gerçekleştiği, birbirini beslediği ve birbirinden beslendiği video kesitleri belirlenmiştir. Dördüncü filtrede, bu video kesitleri analiz edilerek karakterlerin davranışlarında değişimin yani sosyal öğrenmenin gerçekleştiği kısımlar (Hayri'nin pişmanlık duyması, arkadaşlarının ona vermek istediği dersi almış olması ve Tahir'i gruba dahil etmesi) belirlenmiş ve son olarak bu kısımlar mikro analiz edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada yapılan analiz sonucunda, Rafadan Tayfa'nın bu bölümünde Türk çocukların Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz algı ve tutumlarının önlenmesi ve bu tür olumsuz yaklaşımların mülteci çocuklara nasıl hissettirdiği konusunda empati hissinin geliştirilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bölümün yapımcısı, dil engeli nedeniyle Türk ve Suriyeli çocuklar arasında iletişim ve sosyal etkileşim sorununun yaşandığının ve bazı Türk çocuklarda etnik farklılıklara karşı saygının mevcut olmadığını altını çizmektedir.

Sosyal öğrenme kuramına göre, çocuklar çizgi film karakterlerini kendilerine rol model alabilmekte ve onlarda gözlemedikleri olumlu davranışları taklit edip, içselleştirebilmektedir. Bu da onların hem dış dünyaya hem de yabancılara olan bakış açılarının şekillenmesinde rol oynayabilmektedir. Buna ilaveten, çocuklara izledikleri çizgi filmler vasıtasıyla olumlu mesajlar verilmekte, farklı etnik gruplara ve kültürlerle karşı daha bilinçli ve anlayışlı olma duygusunun aşılacağı düşünülmektedir. Rafadan Tayfa gibi çocukların severek takip ettiği çizgi filmler aracılığıyla verilen mesajlar, Türk çocuklarının Suriyeli mültecilerin anavatanlarını terk etmelerine sebep olan faktörleri ve mültecilerin ana vatanlarından ayrıldıktan sonra ne gibi zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını anlayabilmeleri açısından önem arz etmektedir. Günümüzde devlet okullarında aynı ortamı paylaşan Türk ve Suriyeli çocuklar arasında iletişim ve sosyal etkileşim sorunlarının giderilmesi, bazı Türk çocuklarda Suriyeli mülteci çocuklara ilişkin mevcut olan ön yargıların azaltılması ve empati duygusunun geliştirilmesi açısından çizgi filmler vasıtasıyla verilebilecek olumlu mesajlar oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple yalnızca devlet kanalında değil özel kanallarda da bu tür içeriklerin arttırılmasının mültecilere karşı daha hoşgörülü bir toplumun temellerinin atılması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Appendix:**List of Key Practices**

Key Practices of Communication	Key Practices of Social Interaction	Key Practices of Respect for Ethnic Diversity
<ul style="list-style-type: none"> • Shouting 	<ul style="list-style-type: none"> • Exclusion via nationalist discourse 	<ul style="list-style-type: none"> • Being regretful
<ul style="list-style-type: none"> • Not being able to communicate 	<ul style="list-style-type: none"> • Seeing through the eyes of the foreigner 	<ul style="list-style-type: none"> • Understanding his situation
<ul style="list-style-type: none"> • Placing emphasis on not knowing the language 	<ul style="list-style-type: none"> • Including the refugee boy in the group 	<ul style="list-style-type: none"> • Emphasizing similarities
<ul style="list-style-type: none"> • Feeling lonely 	<ul style="list-style-type: none"> • Ignoring the refugee boy 	<ul style="list-style-type: none"> • Respecting that the refugee boy does not know the language
<ul style="list-style-type: none"> • Making plans 	<ul style="list-style-type: none"> • Not noticing differences 	<ul style="list-style-type: none"> • Not giving importance to ethnic differences
<ul style="list-style-type: none"> • Changing the writing to make it difficult to understand 	<ul style="list-style-type: none"> • Expelling the refugee boy from the area 	<ul style="list-style-type: none"> • Not seeing the other as being different from himself
<ul style="list-style-type: none"> • Backslanging 	<ul style="list-style-type: none"> • Feeling lonely 	<ul style="list-style-type: none"> • Recognizing others' talents and thus contributions to the host country
<ul style="list-style-type: none"> • Pretending not to understand 	<ul style="list-style-type: none"> • Offering a treat 	
	<ul style="list-style-type: none"> • Chatting 	
	<ul style="list-style-type: none"> • Playing games 	

TÜRKİYE’DE BİREYSEL İŞ UYUŞMAZLIKLARINDA ARABULUCULUK SÜRECİ VE DÜNYADAKİ ÇAĞDAŞ UYGULAMALARLA KARŞILAŞTIRILMASI

İsmail Hakkı DİNÇAY*

Öz

Uyuşmazlıkların eski dönemlere nazaran gerek uzmanlık isteyen, gerekse gittikçe karmaşıklaşan yapısı nedeniyle bireyler bir yandan ilişkilerine devamlılık kazandırmaya çalışırken bir yandan da uyuşmazlıklarına çözüm arayışı içine girmişlerdir. Uzun bir zaman aralığına yayılan yargısal süreçler bireyleri ve devletleri alternatif çözüm yöntemleri üzerine odaklanmaya yöneltmiştir. Arabuluculuk zamanla bu alternatif çözüm yöntemlerinden en hızlı çözüm üretilebilen ve aynı zamanda en çok tercih edilen yöntemlerinde başında gelir olmuştur. Bu çalışmada alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin gelişim evreleri, çeşitleri değerlendirildikten sonra, arabuluculuk süreci ve bireysel iş uyuşmazlıklarına uyarlanması ele alınmıştır. Ülkemizde halen uygulanan bireysel iş uyuşmazlıklarındaki zorunlu arabuluculuk sürecinin eksikleri ve diğer kanunlarla çelişen yönleri değerlendirilmiş, farklı ve başarılı ülke örnekleri ele alınarak karşılaştırmalar yapılmış, sonuç bölümünde ise neler yapılabileceğine dair öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri, Dava Şartı Olarak Arabuluculuk, İşçi-İşveren Uyuşmazlıkları, İşçi Alacakları*

COMPARISON WITH INDIVIDUAL LABOR DISPUTES IN TURKEY IN MEDIATION PROCESS AND PRACTICE OF CONTEMPORARY WORLD

Abstract

Due to the nature of the disputes that require both expertise and increasing complexity compared to the old times, individuals have been seeking solutions to their disputes while trying to add continuity to their relations. The judicial processes spanning a long period of time have led individuals and governments to focus on alternative solution methods. Mediation has become one of the most preferred methods that can produce the fastest solution from these alternative solution methods over time. In this study, the stages of development of alternative dispute resolution methods, after evaluating their types, the mediation process and their adaptation to individual business disputes are discussed. The deficiencies of the compulsory mediation process and the contradictory aspects with other laws in individual business disputes, which are still applied in our country, have been evaluated, comparisons have been made by considering different and successful country examples, and suggestions on what can be done in the conclusion section are presented.

Keywords: *Alternative Dispute Resolution Methods, Mediation as a Condition Requirement, Worker-Employer Disputes, Worker Claims.*

1. GİRİŞ¹

1970’li yıllardan günümüze özellikle bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte dünya genelinde etkisini gösteren ekonomik ve sosyal değişim çizgisi, bir yandan globalleşmenin getirdiği sorunların çözümüne daha kısa ve etkili çözümler üretirken diğer yandan da birçok çatışma ve sorunu beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan sorunların çözüm noktasında ya yıkıcı, barışçıl olmayan

---

¹ Bu çalışma Haziran/2020 yılında tamamlanan Bireysel İş Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Süreci ve Türkiye İş Kurumu’na Uyarlanabilmesi İçin Alternatif Bir Çözüm Önerisi adlı DOKTORA TEZİNDEN üretilmiştir.

çözüm yöntemleri; ya da uyuşmazlık taraflarının minimum seviyede zarar göreceği “çözüm odaklı” yöntemler geliştirilmeye başlamıştır. Özellikle iş uyuşmazlıklarında grev ve lokavt gibi yıkıcı etkileri olan uyuşmazlık çözüm yöntemleri çözümsüzlüğün uzamasına ve toplumsal barışa negatif yansımalar meydana getirebilmektedir. Bir başka çözüm yöntemi olan uzlaşmacı yönteminde, her iki taraf için de birlikte ortak menfaat ve çıkarlar göz önüne alınarak kazan/kazan sisteminin hayata geçirildiği çözüm yöntemleri oluşturulmuştur. Bu sistemin ana amacı kazananın ya da kaybedenin olmadığı uyuşmazlığın her iki tarafı açısından ortak menfaatlerin gözetildiği en barışçıl şekilde sonuçlandırılmasıdır (Mert &Abubakar, 2020).

Arabuluculuk sisteminin güncel hayata uyarlanması ile birlikte, sosyal adalet sisteminin sağlandığı ve bireyler adına eşitliğin hâkim olduğu bir toplum düzenine ulaşma noktasında önemli adımların atıldığı gözlemlenmektedir. Hukuk sistemlerindeki yeni yapılanmalar, uluslararası ve ulusal platformlarda uyuşmazlıkların adilane ve ivedilikle çözümü noktasında devletin asli görevini üstlenen bir kurum kimliğine kavuşmuştur. Arabuluculuk faaliyeti de bu toplum sisteminin yapısal değişimi ışığında meydana gelmiş, kişilerin çıkarları gözetilerek geliştirilen bir alternatif uyuşmazlık yöntemi olarak hukuk literatüründeki yerini almıştır (Tanrıver, 2020).

Arabuluculuk sistemi, mevcut deliller ve belgeler ışığında eşitlik, iradilik, gizlilik ilkeleri üzerine inşa edilmiş ve halen günümüzde de güncel ve çağdaş çizgisini koruyan bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Uygulama sisteminin temel hareket noktalarından biri tarafların özgür iradeleri ile hiçbir baskıya maruz kalmadan sürece müdahil olmalarıdır. Taraflar süreç boyunca ikna, kabul, reddetme süreçlerini tamamen serbest iradeleri ile belirlemektedirler. Bunun sonucunda sistemin gelişimi ve devamlılığının temel olarak tarafların özgür iradesi üzerinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Tanrıver, 2020).

Toplumsal fayda noktasında bu kadar öneme sahip arabuluculuk sürecinin özellikle bireysel iş hukuku alanında uygulanabilirliği ülkemizde 12/10/2017 tarihinde yürürlüğe giren 7036 Sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile adeta hukuki açıdan devrim niteliğinde bir gelişmedir. Uzun süren mahkeme süreçleri ve temyiz aşamaları ile neredeyse çalışanların büyük bir bölümünün vazgeçme aşamasına geldiği iş uyuşmazlıkları ve işçi şikâyetlerine daha kısa sürede çözüm üretmek adına zorunlu arabuluculuk modeline geçilmiştir. Ancak sistem uygulanmaya başlandığı ilk günden itibaren olumlu yönlerinin yanında, hak kayıpları ve mağduriyetler adına da oldukça yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Özveri, 2020).

Sistem hayata geçtiği günden itibaren mahkemelerin iş yükünü azaltmasına, özellikle bireysel iş uyuşmazlıklarının ücrete dair olan alacakların tahsil edilmesi noktasında daha hızlı ve daha sonuç odaklı bir grafik çizmektedir. Ancak arabulucuların “ücret” karşılığında arabuluculuk faaliyetini yapmaları, işçi ve işverenin mevcut konumları ve sahip oldukları güç noktasında eşit düzeyde olmamaları sürecin adilaneliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Mahkeme süreçlerinin çok uzun sürmesi nedeniyle arabuluculuk sürecinin adeta kurtarıcı olarak görülmesi ve işçilerin alacaklarımızı kurtaralım düşüncesiyle hareket etmeleri nedeniyle sistemin yoğun bir şekilde eleştirildiği ve yenide yapılandırılması gerektiği yönünde görüşler beyan edilmektedir (Dinçay, 2020).

Bu çalışmada tümünden gelim, olgu bilim (fenomenolojik) metodolojisiyle öncelikle uyuşmazlık kavramı ve hukuki açıdan nasıl değerlendirildiği ele alınmıştır. Çalışmanın temel yapı taşı olan arabuluculuk yöntemi ve özellikle bireysel iş uyuşmazlıkları açısından uygulandığı ele alınmış, ülkemizdeki uygulama modelinin eleştirel ve meri hukukla çelişen yönleri değerlendirilmiştir. Bireysel iş uyuşmazlıklarında başarılı olarak kabul edilen ve ülkemizdeki mevcut uygulamaya etkisi bulunan ülke modelleri ve uygulama yöntemleri şekiller ve

tablolar yardımıyla anlatılmıştır. Son bölümde ise ülkemizde uygulanan bireysel iş uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuk sürecinin eksikleri ve neler yapılabileceğine dair alternatif öneriler sunulmuştur.

2. ARABULUCULUK VE TARİHSEL GELİŞİMİ

AUÇY içinde arabuluculuk güncel hukuk sisteminde en çok kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Arabuluculuk üçüncü bir kişinin katılımı ile yürütülen “yargılama ve mahkeme süreci olmaksızın” gerçekleştirilen çözüm yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 2007). Daha geniş bir tanım getirmek gerekirse tarafsız ve bağımsız üçüncü bir kişinin asgari hukuki kriterlerini sağlaması koşulu ile uzlaştırma sürecine müdahil olması ve tarafların içinde buldukları mevcut koşullar dahilinde uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması için oluşturulan iki taraflı müzakere sürecidir (Görkem, 2015). Resmi, hukuki tanımına göre ise, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliğinin 4. maddesinin b bendinde arabuluculuk; “sistemik teknikler uygulayarak görüşme ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren ve bu suretle tarafların çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlayan, uzmanlık eğitimi almış bağımsız ve tarafsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyari olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi” şeklinde tanımlanmıştır (HUAKY, 4/b).

Arabuluculuğun tarihsel gelişim çizgisine bakılacak olursa sistemin aslında insanlık tarihi kadar eski olduğu görülebilir. Hatta hukuk sisteminin olmadığı dönemlerde bile uygulanan bir yöntem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihsel bakımdan net bir başlangıç çizgisi bulunmamakla birlikte Eski Çin’de ilk arabuluculuk uygulamalarına rastlanmaktadır. Bu dönemde dahi çözümün zor kullanılarak değil, insanların ikna edilerek sonuca ulaşılması gerektiği gerçeğine inanıldığı gözlenmektedir. Nitekim hala Çin’de arabuluculuk etkin bir şekilde uygulanmaktadır. Kara kıta olarak adlandırılan Afrika’da bile bazı yerel kabileler

arasında saygı duyulan kişilerin önderliğinde uyuşmazlıkların arabuluculuk yöntemi ile çözüldüğüne dair deliller mevcuttur (Folberg, 1984).

Gerçek anlamda arabuluculuk sürecinin doğuşu iş ve ticaret hukuku açısından ABD’de 1900-1940 döneminde görülmektedir. Bu dönemde uygulanan arabuluculuk süreçleri daha çok küçük anlaşmazlıkların ve sadece aile içindeki uyuşmazlıkların çözümünü kapsamaktadır. Arabuluculuk 1960’ların başından itibaren bugünkü çağdaş şeklini almaya başlamıştır. Ekonomik genişleme ve küreselleşme ile birlikte hem bireysel, hem de toplumsal açıdan uyuşmazlık ve çatışma süreçleri artmış, sonuçta dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu işin içinden çıkılmaz bir hukuk karmaşası ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte 1976 yılında gerçekleştirilen Roscoe Pound Konferansı hukuk literatürü açısından arabuluculuğun miladı olarak kabul edilmektedir. Bu konferansta AUÇY ve arabuluculuk süreci masaya yatırılmış, mahkemelerin bir binadan ibaret olmadığı, topluma şekil veren bir arabuluculuk kurumunun hayata geçirilmesi için 1947 yılında iş uyuşmazlıkları için kurulan Federal Uzlaştırma ve Arabuluculuk Servisi yerini 1978 yılında Amerikan Tahkim Kurulu’na bırakmıştır. Böylece sadece iş uyuşmazlıkları değil, toplumsal uyuşmazlıklar, aile içi sorunlar, tüketici sorunlarına yönelik tüm uyuşmazlıklar arabuluculuk çatısı altında birleştirilmiştir (Folberg, 1984). Her ne kadar kıst bir sorun sistematığıne çözüm aransa da sistemin asıl hedefi olan mahkemelerin iş yükünü azaltmak ve toplumsal barışı sağlamak ilkelerinden oldukça uzak kaldığı gözlenmiştir (Kekeç, 2010).

ABD’de doğduğu kabul edilen arabuluculuk hukuk sisteminin dil entegrasyonu nedeniyle Anglo-Sakson kökenli İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde hızlı ve başarılı bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde arabuluculuk sistemi daha yavaş bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bunda Avrupa kültüründe şikâyetlerin sadece mahkeme önünde yapılması ve tek yetkili kurum

olarak mahkemelerin görülmesi; ayrıca farklı dillerin konuşuluyor olması gibi nedenleri arabuluculuğun gelişim çizgisini yavaşlatan nedenler olarak sayılabilir (Erdoğan, 2009).

Ülkemizde de Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi AUÇY'nin mahkemelere rakip olacağı düşüncesi soğuk karşılanmıştır. Vatandaşlarımız adalet açısından mahkemeyi, mahkemelerde de hâkimlerin dağıttığı adaleti her zaman en güvenilir kapı olarak kabul etmişlerdir. Bu yönüyle ülkemizde de maalesef AUÇY'nin uygulanması oldukça gecikmiştir (Öz, 2011). 1963 yılında yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, devamında 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile başlayan arabuluculuk sistemi 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile toplu iş sözleşmesine dair düzenlemelerde, uyuşmazlığın ortaya çıktığı andan itibaren arabuluculuk sisteminin uygulanmaya başlandığı görülmektedir. 6356 sayılı Kanunun Arabuluculuk konulu 50. maddesinde “uyuşmazlık yazısını alan görevli makam altı iş günü içinde taraflardan en az birinin katılımı ile veya katılım olmazsa resen, resmî listede bir arabulucu görevlendirir. Tarafların resmî arabulucu listesindeki bir arabulucu ismi üzerinde anlaşma sağlamaları hâlinde, belirlenen kişi görevli makam tarafından o uyuşmazlıkta arabulucu olarak görevlendirilir” ibaresi ile arabulucunun sürecin tamamında etkin bir rol oynayan aktör olarak yer aldığı görülmektedir (6356/m.50).

6100 sayılı Hukuk Mahkemeleri Kanununda da arabuluculuk “mahkemeler tarafları üzerinde anlaşıp uzlaşmaya ulaşabilecekleri sulha teşvik eder ve tüm bu işlemler tutanak altına alınır” şeklinde ifa edilmiştir (HMK m.140/3). Sulh olmanın da tarafların rızası ile olması ve haksızlık durumunun mahkeme süreci ile karşılaştırıldığında daha düşük bir maliyet ve basit bir yöntemle son

verildiğinden daha iyi bir çözüm yöntemi olduğu düşüncesi öne sürülmüştür (Şanlı, 1996).

4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usullerine İlişkin Kanunda da aile mahkemelerinde dava ve işlerin niteliğine göre eşlerin ve çocukların korunması göz önüne alınarak sorunların sulh yöntemi ile çözümünün daha doğru ve yerinde bir çözüm yöntemi olacağı konusunda koşullar dâhilinde uzmanlardan dahi destek alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Özbek, 2005).

4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanununun 22. maddesinde ifade edildiği gibi “her iki taraf içinde tarafların mahkemeye gitmeleri durumunda dahi sürecin sulh olup, anlaşma sağlanması durumunda çözülmesinin toplumsal barışa katkı sağlayacağı görüşü hâkimdir” (4077/m.22).

Yine Ceza Muhakemeleri Kanununun 253-255 maddeleri kapsamında kişilerin huzurunu bozma, tehdit, konut dokunulmazlığı, icra iflas, hatta kasten yaralama suçları dahi AUÇY kapsamında çözüm aranan suçlar olarak nitelendirilmiş ve uzlaştırmacı görevlendirilmesi uygun bulunmuştur (CMK/m.253-255).

Son olarak 6325 sayılı Arabuluculuk kanununda yapılan düzenleme ile tarafların dava açılmadan önce arabulucuya başvurarak anlaşabilmeleri ilkesi esas alınarak özellikle son dönemde gerek iş mahkemelerinin artan yükü, gerekse iş uyuşmazlıkları sürecinin oldukça uzun bir zaman aralığında kalması 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanununun 25/10/2017 tarih ve 30221 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe giren 13. ve 14. maddelerinde belirtildiği üzere tüm bireysel iş uyuşmazlıkları Arabuluculuk Bürosuna gönderilecek ve tarafların ancak uzlaşamaması durumunda mahkeme sürecinin başlatılabileceği ibaresi ile ülkemizde zorunlu arabuluculuk sistemi (bireysel iş uyuşmazlıkları için) resmi olarak hayata geçirilmiştir (Dinçay, 2020).

AUÇY dair ülkemizde uygulanan tüm süreçlerin neredeyse son 40 yıllık bir zaman aralığında gerçekleştiği görülmektedir. Bunda AB uyum yasalarının etkisi, Yargıtay'ın temyiz aşamasında neredeyse ülke nüfusu kadar olan dosya sayısı tüm adli sistemde AUÇY'ni bir nevi zorunluluk haline getirmiştir. İş hayatındaki uyuşmazlıklar açısından değerlendirildiğinde ise başlangıçta toplu sözleşme ile başlayan AUÇY son yapılan düzenlemeler ile bireysel anlamdaki “zorunlu arabuluculuk” sistemi ile sürecin vazgeçilmez bir aktörü konumunu almıştır. Ayrıca bireysel iş uyuşmazlıklarının çözümü adına farklı bir boyut ve ivme getirmiştir (Peksan vd., 2019).

3. DÜNYADAKİ ARABULUCULUK UYGULAMALARI

Dünyanın farklı ülkelerinde farklı model ve uygulama sistemleri ile arabuluculuk uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu uygulama ülkeleri arasında ABD, Belçika, İngiltere ve Hollanda gerek elde ettikleri başarı grafiği gerekse arabuluculuk uygulama sistemine getirdikleri yenilik ve esneklikler ile göze çarpmaktadır.

3.1. ABD Modeli

AUÇY'nin çağdaş ve kanuni kurallarla güvence altına alınmış ve ilk olarak uygulandığı ülke olarak ABD'de görülmektedir. Federal bir yönetim sistemi bulunan ABD'de arabuluculuk faaliyetleri de eyaletlere göre farklılık göstermektedir. Arabulucu olarak görev alabilmek için eyaletlerin büyük bir kısmında ön koşul şartı bulunmamaktadır. Buna karşın arabulucu olarak tercih edilme noktasında iyi bir arabuluculuk eğitimi almış (avukat, öğretim görevlisi vb), tecrübeli, bu alanda başarılı isim yapmış kişiler tercih edilmektedir. Massachusetts eyaletinde olduğu gibi arabuluculuk eğitimi almış uzman olma şartı da aranabilmektedir (Clark, 2012). Massachusetts'te en az otuz saat arabuluculuk eğitimi almış, minimum dört yıl mesleki tecrübesi bulunan kişiler arabulucu olarak görev alabilmektedir. Ayrıca ABD'de Uyuşmazlık Çözümünde

Uzmanlar Topluluğu (The Society of Professionals in Dispute Resolution) arabuluculuğun standartlarını belirleyen, aynı zamanda arabuluculuk eğitimi veren temel kurum niteliğindedir. Kurum sadece kriterleri belirlemekle kalmayıp arabulucular konusunda gelen şikâyetleri de değerlendirmekte, gerektiğinde yaptırım da uygulayabilmektedir (Bollen, 2016).

ABD mahkemelerinde özellikle iş uyuşmazlıklarına dair taraflar Hâkimler tarafından arabulucuya başvurmaları konusunda teşvik edilmekte ve sürecin mahkemede sonuçlanmak yerine daha barışçıl yöntemler kullanılarak çözümlenmesi hedeflenmektedir (Hopt, 2012). İşçi alacakları için 5.000 \$ mahkemeye başvurma barajı olarak kullanılmakta, böylelikle hem mahkemelerin iş yükünün hafifletilmesi hedeflenmiş, hem de hak mahrumiyetlerinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca mahkemelerin kendilerine ait bütçelerinin olması geniş imkânlar tanınmasını sağlamış, böylece hâkimler mahkeme devam ederken arabuluculuk sürecine başvurabilme imkânına sahip olabilmişlerdir (Allison, 2018).

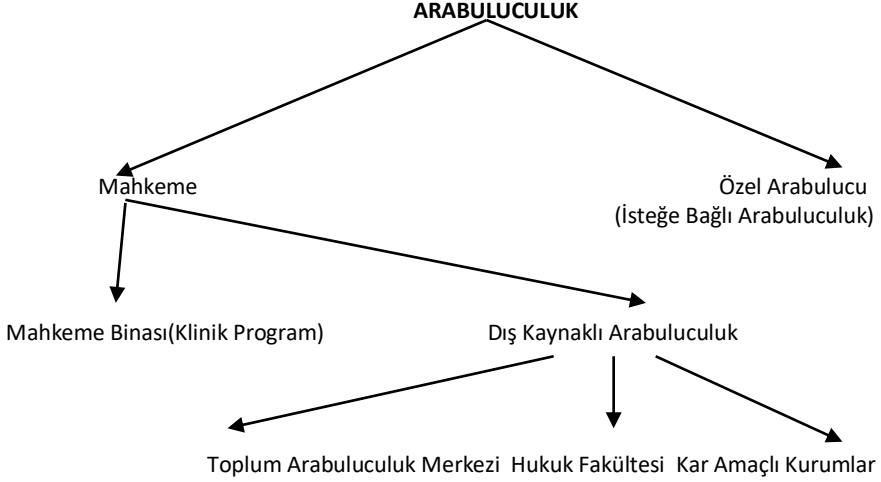
Bireysel iş uyuşmazlıklarında (işçi ya da işveren), taraflardan birinin mahkemeye başvurması mahkemenin hemen başlayacağı anlamına gelmemektedir. Mahkeme ilk etapta taraflardan birinin talep etmesi durumunda arabuluculuk sürecini başlatmaktadır. Arabuluculuk sürecinin olumlu ya da olumsuz sonuçlanmasına bakılmaksızın taraflardan hiçbir şekilde ücret talep edilmemektedir. Yine farklı bir uygulama modeli olarak adliyeler özellikle hukuk fakülteleri ile anlaşarak “mahkeme binası klinik programı” uygulamasını hayata geçirebilmektedirler. Bu uygulama modelinde de herhangi bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Süreç mahkeme binasında sonuçlandırılırken üniversite de hukuk fakültesi öğrencilerine gerçek bir uyuşmazlık sisteminin nasıl işlediğine, nasıl çözüm bulunduğu dair iş yerinde ve işin başında uygulamalı eğitim verme imkânı sağlamaktadır. İş uyuşmazlıklarında bir başka arabuluculuk

yöntemi olarak “dış kaynaklı arabuluculuk programı”nın uygulandığı görülmektedir. Bu süreçte mahkemeler yeterli düzeyde bütçesinin bulunmasının avantajını kullanarak arabuluculuk hizmetleri için sözleşme yapmayı tercih etmektedirler. Sistem kendi içinde 3 farklı uygulama modelini içermektedir. Bunlar Toplum Arabuluculuk Merkezleri, Hukuk Fakültesi Ortaklık Programları, Özel Arabuluculuk Kuruluşlarıdır (Allison, 2018).

Toplum Arabuluculuk Merkezleri büro olarak faaliyet gösteren sözleşmeli ya da gönüllü olarak katılım sağlayan çalışanlardan oluşan, özellikle mahkemelerin resmi devlet kurumu niteliğine haiz olması sebebi ile daha çok tercih edilen kurumlardır. Hukuk Fakültesi Ortaklık Programları Fakülte ile Mahkeme arasında anlaşma imzalanarak oluşturulan yarı kamu niteliğinde uygulanan, ancak son dönemde özellikle iş uyuşmazlıklarında elde edilen başarılı sonuçlar neticesinde tercih edilen bir uygulama modelidir. Son olarak “Kar Amaçlı Kuruluşlar” olarak daha çok avukatlar ve alanında uzmanlaşmış kişiler tarafından oluşturulmuş, profesyonellerden oluşan bir kadro eşliğinde uyuşmazlıklara çözüm süreçlerini hayata geçiren özel büro ve kurumlar karşımıza çıkmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki bu kuruluşlar süreci tamamen maddi amaçlarla yapmaktadırlar (Clark, 2012).

İş uyuşmazlıkları sürecinde arabuluculuk bağlamında ABD hukuk sistemi oldukça geniş bir yelpazeye hitap etmektedir. Değişken alternatiflerin bulunması, çözüm odaklı bir arabuluculuk sisteminin hayata geçirilmiş olması ve bireysel iş uyuşmazlıkları anlamında %90’a yakın bir uzlaşının sağlandığı da dikkate alındığında ülkede sistemin oldukça başarılı bir grafik çizdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Bollen, 2016).

ABD HUKUK SİSTEMİNDE ARABULUCULUK SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

Şekil 1. ABD Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Sürecinin İşleyişi

3.2. Belçika Modeli

Belçika arabuluculuk sistemi yapılandırılışı ve çözüm odaklılığı ile diğer Avrupa Birliği (AB) ülkeleri içinde örnek denebilecek bir arabuluculuk sistemidir. Bireysel iş uyuşmazlıklarının çözümü anlamında da oldukça ivme kazanmış bir ülkedir. Sistemin işleyişi güncel haline 2005 yılında kabul edilen kanun yönergesiyle kavuşmuştur. Belçika’yı bu süreçte diğer Avrupa Birliği ülkelerinden farklı kılan özelliği ise AB direktifleri ile sınırları çizilen tüm kural ve ilkelerin hepsinin hayata geçirilmiş olmasıdır. Aynı zamanda arabuluculuk uygulamaları Birleşmiş Milletler talimatları ile de birebir uyumludur. On yılı aşkın bir süredir uygulanan arabuluculuk sistemi ideale yakın bir hukuk sistemi olarak göze çarpmaktadır. Arabuluculuk Belçika Medeni Usul Kanununda ayrı bir kanun maddesi olarak hazırlanmış ve günümüzde de uygulanmaktadır. Bugün ceza davalarından, aile uyuşmazlıklarına, icra davalarından iş uyuşmazlıklarına kadar uygulanan

arabuluculuk sisteminin temelini Belçika Medeni Usul Kanunu meydana getirmektedir (Besieux, 2019).

Belçika sisteminde arabuluculuk süreçlerinin en temel kriteri “sulh uygunluğu” ilkesidir. Sulh olunabilme niteliğini taşıyan her uyuşmazlık arabuluculuk süreci kapsamına alınabilip çözüm üretilebilmektedir. Medeni Usul Kanununa göre Belçika Hukukunda bugün iki tür arabuluculuk sistemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki iradi arabuluculuk, ikincisi ise yargısal arabuluculuk modelleridir. İradi arabuluculuktan kasıt uyuşmazlığın meydana geldiği tarihten yargılama sürecinin başlangıcına kadar tarafların öncelikle aralarında anlaşarak arabuluculuk sistemine başvurdukları dönemi ifade eder. Yargısal arabuluculuk ise mahkeme başlamakla birlikte “sulh uygunluğu” taşıyan uyuşmazlığın hâkim tarafından arabuluculuk sürecine taşınmasını ifade etmektedir (Lenaerts, 2019).

Belçika iş hukuku sisteminde özellikle bireysel iş anlaşmalarında uygulanan yöntemlerden bir tanesi de iş sözleşmesine arabuluculuk şartının eklenmesidir. Bu süreç hukukçular tarafından adeta “zorunlu arabuluculuk” olarak addedilmektedir. Çünkü tarafların uyuşmazlığa düşmesi durumunda arabuluculuk süreci iş sözleşmesinde bulunması nedeniyle aşılamayacak bir süreç olacak, ancak arabuluculuk süreci tamamlandıktan sonra mahkemeye başvurmanın önü açılabilecektir².

Arabulucu olarak kimlerin seçilebileceği noktasında taraflar üzerinde uzlaşmaları durumunda herhangi bir üçüncü kişiyi arabulucu olarak talep edebilmektedirler. Ancak yargılama sürecine geçilmiş bir uyuşmazlık sürecinde arabulucunun ancak “onaylanmış-uygun” bir arabulucu olması gerekmektedir. Buradaki onaymış-uygun arabulucudan kasıt Belçika Federal Arabuluculuk Genel Komisyonu

---

²<http://mediation-net.eu> Erişim Tarihi: 18/06/2020

tarafından “arabulucudur” yetki belgesine sahip kişiler kastedilmektedir (Veldeman, 2019).

Belçika meri hukukuna göre üç ana branş olarak arabuluculuk sistemi uygulanmaktadır. Bunlar;

1- Ticari ve Medeni Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk

2- Aile Hukuku Arabuluculuğu

3- Sosyal Arabuluculuk

Bireysel iş uyuşmazlıklarının çözümüne dair arabulucu olabilmek için Ticari ve Medeni Uyuşmazlık Arabuluculuk yetki belgesine sahip olmak gerekmektedir. Arabuluculuk Komisyonuna göre mevcut üç tür arabuluculuk türünden sadece birinin seçilmesi ve seçilen alanda arabuluculuk yapılabileceğini belirtmiştir. Ancak bu şart avukatlar için geçerli değildir. Avukatlar istisnai olarak her üç alanda da arabulucu olabilmektedirler.

Belçika resmi devlet arabulucusunda bulunması gereken temel özellikler;

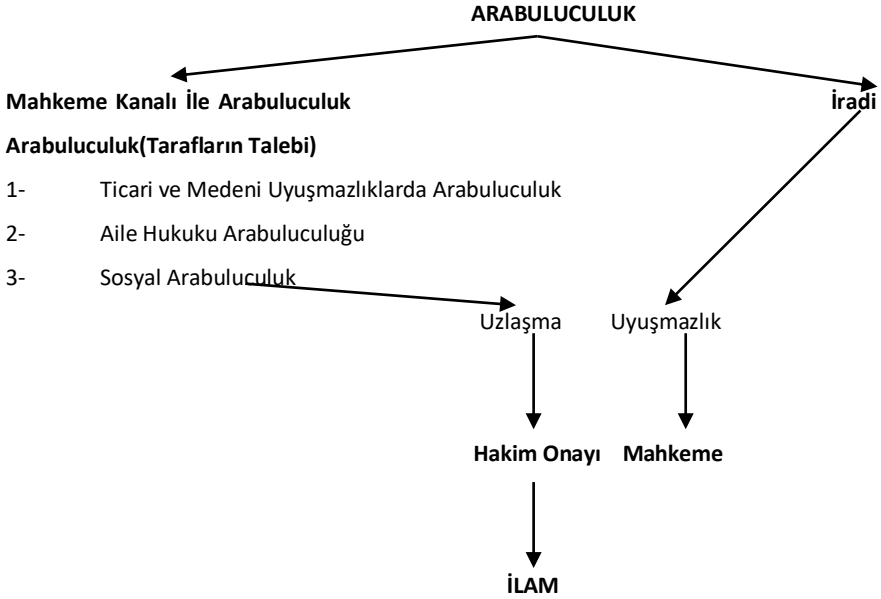
- Lisans mezunu olmak,
- En az iki yıl iş tecrübesine sahip olmak,
- Çalışmak istediği arabuluculuk dalında eğitim almış olmak,
- Geçmiş deneyimlerinin arabulucu olarak çalışmak istediği alanla ilintili olması şeklinde sıralanmaktadır³.

Bireysel iş uyuşmazlıklarındaki arabuluculuk faaliyetleri açısından aranan şartlara bakıldığında sendika çalışanları, avukatlar, istihdam kurumu çalışanlarının arabulucu olarak görev alabildiği görülmektedir. Arabuluculuk süreci sonunda uzlaşının sağlanması durumunda hazırlanan rapor hâkim tarafından onanması ile birlikte ilam niteliği taşımaktadır. Her ne kadar sistemin işleyişi beğenilmesine karşı sisteme getirilen eleştiriler de mevcuttur. Sisteme getirilen eleştirilerin başında arabuluculuk ücretleri gelmektedir. Arabuluculuk

³<http://www.cepani.be/en> Erişim Tarihi: 30.11.2020

ücretleri taraflarca eşit olarak bölüşülmektedir. Güncel uygulanan bir saatlik arabuluculuk ücreti 150 Euro olarak belirlenmiştir. Mevcut ücretin oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir (Sevim, 2016). Yine bireylerin arabuluculuk konusunda zorunlu bırakıldığı eleştirisi mevcuttur. Ayrıca arabuluculuk sürecinde alınan kararların denetlenebilirliği, adilliği konusu da tartışılmaktadır.

BELÇİKA HUKUK SİSTEMİNDE ARABULUCULUK SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

Şekil 2. Belçika Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Sürecinin İşleyiş

3.2. İngiltere Modeli

İngiltere arabuluculuk modeli hayata geçiriliş amacı itibariyle başlangıçta yargılama giderlerinin azaltılması ve yargılama sürecindeki kargaşanın giderilmesi yönünde usul hukukunda yapılan reformlar Lord Woolf tarafından düzenlenen 1995-1996 tarihli Adalet Erişim Raporu ile olmuştur. Raporda yargılama sisteminde temel kontrolün davanın tarafları yerine yetki erkinin mahkemelere bırakılması, mahkemelerinde etkin bir idare süreci sonucunda

AUÇY kullanımını teşvik etmesi gerektiği vurgulanmıştır. İngiltere’de arabuluculuğa dair ilk denemelere 1970’li yıllarda rastlanmaktadır. Ancak gerçek ve güncel haliyle arabuluculuğa dair ortak bir yapı ve uygulama modelinin 1990’lı yıllarda oluşturulduğu gözlenmektedir (Hanks, 2012).

İngiltere’de arabuluculuğa dair ilk uygulamaların aile hukukuna dair uyuşmazlıklarda hayata geçirildiği görülmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde özel hukuka dair uygulamalar, medeni ve borçlar hukuku uyuşmazlıklarından doğan durumlar için de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere sisteminde asıl hedef mahkemelerdeki aşırı iş yükünü azaltmak ve para kaybını mümkün mertebe en az düzeye indirip uyuşmazlıkların çözülmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda arabuluculuk sürecinin portföy olarak oldukça geniş bir yelpazeye hitap ettiği görülmektedir;

- İş akdinden kaynaklanan uyuşmazlıklar
- Sözleşme feshinden doğan uyuşmazlıklar
- Cari hesap sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklar
- Küçük meblağlarda borç-alacak uyuşmazlıkları
- Boşanma davaları
- Nafaka alacakları
- Kira davaları
- Haksız işgal uyuşmazlıkları
- Taşınır-taşınmaz ihlal uyuşmazlıkları davaları
- Kamu niteliğinde adaba, ahlaka ilişkin uyuşmazlıklar
- Kamu davası dışında kalan uyuşmazlıklar
- Hakaret davaları

İngiltere’de uygulanan arabuluculuk modelinin zorunlu bir arabuluculuk modeli olmadığı gibi isteğe bağlı bir model olmadığı da söylenebilir. Uyuşmazlığın şekli

ve niteliği tespit edildikten sonra hâkim uyuşmazlığa dair arabuluculuk sürecini direkt olarak başlatabilmektedir. Burada en etkin aktör olarak Hâkim etkisini görmektedir. Hâkim uyuşmazlığın niteliğine göre taraflara arabuluculuk konusunda telkinde bulunabilmektedir (Clarke, 2008).

İngiltere’de yasal olarak arabuluculuk faaliyetlerini yerine getiren birçok organizasyon bulunmaktadır. Hepsisi de arabuluculuk faaliyetleri konusunda etkin bir şekilde çalışmalarını devam ettirmektedirler. Ülkede arabuluculuk sisteminde bir organizasyonun arabulucu olarak faaliyetlerine başlayabilmesi için Sivil Arabuluculuk Konseyi ya da Aile Arabuluculuk Konseyi tarafından yasal olarak onay alması ve üye olunma zorunluluğu bulunmaktadır⁴. İngiliz hukuk sisteminde arabulucu olabilmek için arabulucunun arabuluculuk yapmak istediği alanda iyi bir eğitim almış olması, ayrıca bir uzman denetiminde staj yapmış olması şartı aranmaktadır. Ancak diğer Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD’de olduğu gibi İngiliz arabuluculuk sisteminde de hukuk eğitimi almış olmak, hukuk fakültesi mezunu olmak gibi bir zorunluluk ya da şart bulunmamaktadır (Hanks, 2012).

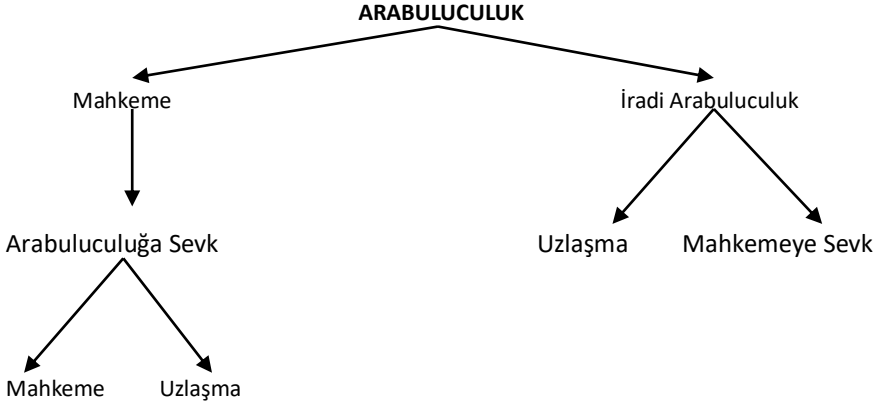
Bireysel iş uyuşmazlıkları açısından değerlendirildiğinde 2002 yılında yayımlanan iç hukuk talimatnamesinde işçi-işveren uyuşmazlıklarının barışçıl yollarla çözülmesine dair ilkeler, çatışmadan kaçınma, uyuşmazlığın nasıl yönetileceği, anlaşma müzakerelerinin yapılmasına dair uygulamalar yer almaktadır. Özellikle İngiliz hukuk sisteminde işçi hakları ve alacakları açısından tüm barışçıl yolların tüketilmesi durumunda ancak ve ancak son aşama olarak mahkemeler görevlendirilmektedir. Bu uygulama modeli devlet politikası olarak da kabul edilmiş ve bu sebeple uygulama sistemi ve arabuluculuk diğer ülke uygulamalarına kıyasla daha sade ve basit olarak hazırlanmıştır. Sistemin ve uygulama modelinin başarısı özellikle bireysel iş uyuşmazlıkları anlamında %98

---

⁴<http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part01> (Erişim Tarihi: 21/11/2019)

gibi bir başarı oranının yakalanması ile oldukça başarılı işleyen bir arabuluculuk modeli olarak varlığını sürdürmektedir (Richbell, 2014).

İNGİLTERE HUKUK SİSTEMİNDE ARABULUCULUK SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

Şekil 3. İngiltere Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Sürecinin İşleyişi

3.2. Hollanda Modeli

Hollanda hukuk sisteminde arabuluculuk uygulamalarının temeli 1999 yılına dayanmaktadır. 1999-2003 yılları arasında pilot proje olarak hayata geçirilen mahkemelerde görülmekte olan davalar için arabuluculuk süreci başlatılmış ve %61 gibi azımsanmayacak bir başarı düzeyine ulaşılmıştır. Bu başarı devamında hukuk sistemindeki neredeyse tüm uyuşmazlıklarda arabuluculuk faaliyetlerinin hayata geçirilmesine katkı sağlamıştır. Ülke genelinde resmi, kanun temelli kurulmuş bir arabuluculuk sistemi bulunmamakla birlikte 12 yıllık bir süreçte devam eden arabuluculuk düzeni ülke sathına yayılmış, yaygın bir uygulama alanına kavuşmuştur. Hollanda’da yaklaşık 5.000 civarında arabulucu bulunmaktadır. Hollanda hukuk sisteminde iki tür arabuluculuk modeli bulunmaktadır. Bunlardan ilki herhangi bir eğitim almamış, sertifikasız arabulucular ile gerekli eğitimleri tamamlamış sertifikası bulunan arabulucular

şeklinde ayrılmaktadır. Sistemsel ayırım açısından Geregistreerd Mediator yani tek kuruluşa kayıtlı arabulucular ile Gecertificeerd Mediator yani sınavdan geçmiş sertifikalı arabulucular bulunmaktadır. Hollanda'da arabuluculuk aynı zamanda meslek olarak addedilmekte, özellikle resmi arabuluculuk eğitimi için 8.000 Euro gibi bir ücret ödenmekte olup, sadece sınavı için bile 1.500 Euro ücret ödenmektedir. Sınavlar Arabuluculuk Enstitüsü tarafından tek bir kurumca gerçekleştirilmektedir. Hollanda sisteminde diğer ülke uygulama modellerinden farklı olarak uyuşmazlığın türüne göre önceden belirlenmiş asgari görüşme süreleri ve çözüme yönelik farklı AUÇY uygulandığı görülmektedir. Mahkeme kanalı ile yapılan bir arabuluculuk görevlendirilmesinde ortalama bir arabulucuya 650 Euro gibi bir rakam ödenmektedir ki ülkenin koşulları dâhilinde oldukça ciddi bir kazanç olduğu söylenebilir. Özel arabulucu olarak çalışanlar için ise bu ücret tutarı 180-280 Euro civarındadır. Ancak ortalama sürenin 8 ila 10 saat civarında olduğu dikkate alındığında ödenen meblağının oldukça yüksek düzeyde bir gelir kazancı olduğu görülmektedir (Verleij, 2011).

Tablo 1. Ortalama Arabuluculuk Süreleri

Dava Türü	Ücretli sabit çalışma saatleri sayısı
İş: İşten çıkarma	11
Boşanma	10
Siğınma	8
Ağır suç	6/8
Ceza gerektiren suç	5

Kaynak: <https://www.ejcl.org/64/art64-8.html> (Erişim Tarihi: 10/01/2020)

Hollanda hukuk sisteminde arabuluculuk uygulamasına büyük önem verilmekte olup bu sebeple hâkimlere oldukça geniş yetkiler tanınmıştır. Hâkimler bu yetkilerini kullanarak mahkeme devam ederken dahi her tür uyuşmazlık sürecine arabuluculuğu dâhil ederek çözüm yolu arayabilmektedirler. Bunda belirtmek gerekir ki arabuluculuk uygulamasına dair bir kanunun olmayışı ve

esnek bir uygulama modelinin oluşu etki etmektedir. Ancak bu sürecin başlayabilmesi için her iki tarafında rızası ve arabuluculuk ön sözleşmesini imzalaması istenmektedir (Weiner, 2020).

Bireysel iş uyuşmazlıkları açısından ülke genelinde yeknesak bir uygulama modelinin olduğu görülmektedir. Arabuluculuk uygulama sistemi olarak bireysel iş uyuşmazlıkları, uyuşmazlığa ayrılan süre dikkate alındığında en çok süre ayrılan arabuluculuk süreci olarak göze çarpmaktadır. Bunda ülke genelinde “sosyal adalet ve eşit iş koşulları” felsefesinin hayatın her sathında kabul görmüş olması etki etmektedir⁵.

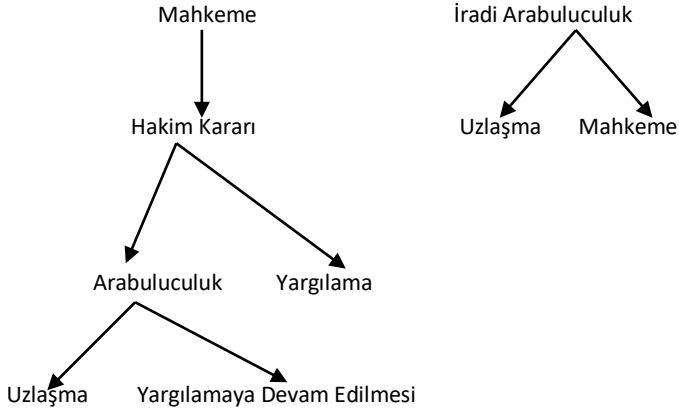
Hollanda’da hem avukatlar hem de arabuluculuk eğitimini almış bireyler arabulucu olarak görev alabilmekte, mahkemelere bu konuda görüş ve bildirim yapabilmektedirler. Hollanda’da arabuluculuğun temel kuralları Hollanda Arabuluculuk Enstitüsü tarafından takip edilmekte olup, enstitü Hollanda’da faaliyette bulunan tüm arabulucuların kayıt ve arabuluculuk faaliyetlerine ilişkin işlemlerini takip etmektedir. Enstitü devlet eliyle takip edilen ve kar amacı gütmeyen bir kurum olması sebebiyle her ne kadar üye olma zorunluluğu bulunmasa da neredeyse ülke genelinde faaliyet gösteren tüm arabulucuların kayıtlı olduğu bir kurum kimliğine sahiptir. Ancak bu kadar güçlü ve etkili bir yapısı olmasına karşın enstitü tarafından arabuluculuğa dair bir eğitim ve sertifikasyon programı bulunmamaktadır⁶.

HOLLANDA HUKUK SİSTEMİNDE ARABULUCULUK SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ

ARABULUCULUK

⁵<http://www.arbulucu.com/dunyada-arbuluculuk/arbuluculukta-hollanda-deneyimi> (Erişim Tarihi: 13/01/2020)

⁶<https://hollandahukuku.com/ishukuku/238976> (Erişim Tarihi: 25/02/2020)

Şekil 4. Hollanda Hukuk Sisteminde Arbuluculuk Sürecinin İşleyişi

5. FARKLI ÜLKE ARBULUCULUK MODELLERİNİN TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmada dünyadaki arbuluculuk uygulamaları bölümünde sırasıyla ABD, Belçika, İngiltere ve Hollanda modelleri anlatılmış ve hepsinin neden çalışma içinde tercih edilen ülke olduğu detayları ile açıklanmıştır. Öncelikle dört ülkenin de bireysel iş uyuşmazlıkları yönünden ortak yönü hiçbirinde “zorunlu”, mahkeme süreci öncesinde gidilmesi gereken, aksi takdirde esastan hukuki usulsüzlüğün doğacağı bir uygulama modeli olmadığı gerçeğidir. Sadece burada Belçika modelinde diğer ülke modellerinden farklı olarak başlangıçta iş sözleşmesinde belirtilmesi şartı ile, sözleşmeye dair bir uyuşmazlık yaşanması durumunda arbulucuya başvurma zorunluluğu getirilmiştir. Aksi takdirde hem işveren, hem işçi için arbulucuya gidilmeden mahkeme sürecinin başlaması iş sözleşmesine uygun hareket edilmediği gerçeği ile karşı karşıya kalınması durumu söz konusu olacaktır. Bu istisnai durum dışında çalışmada adı geçen tüm ülkelerde bireysel iş uyuşmazlıklarına dair arbuluculuk süreci tamamen

iradi bir arabuluculuk uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Taraflar isterlerse direkt olarak mahkeme yoluna başvurabilmekte, isterlerse kendi belirleyecekleri ya da devlet eliyle belirlenen resmi arabulucuya başvuruda bulunabilme yetkisine sahiptirler (Deyneli, 2019).

Ülkemizde bireysel iş uyuşmazlıklarında arabuluculuk süreci 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile bir nevi güvence altına alınmış zorunlu bir aşamadır. Bu aşamanın tercih edilmesinde özellikle arabuluculuk kurumunun yeni tanınan bir kurum olması, bireylerin sürece ön yargı ile yaklaşacakları düşüncesinin olması, uygulayıcılar tarafından en azında sürecin avantajları anlaşılincaya kadar bireylerin süreci tanımaları istendiği için de “zorunlu arabuluculuk” uygulamasına geçildiği söylenebilir. Öte yandan bir başka düşünce modeli olarak artan mahkeme yükünün önüne geçmek ve bir nevi set oluşturmak için de böyle bir uygulama modelinin tercih edildiği yönünde görüşler mevcuttur. Ancak çalışmada ele alınan ülke uygulama modelleri incelendiğinde başlangıçta pilot model olarak uygulanan arabuluculuğun hiçbir aşamasında özellikle bireysel iş uyuşmazlıkları açısından “zorunlu” bir model olarak hayata geçirilmediği gözlenmiştir. Bu da arabuluculuk modelinin zorunlu hale getirilerek değil, daha iyi bir tanıtım ve sürece olan güvenin artması ile başarılı olunabileceğine dair görüşleri güçlendirmektedir (Özveri, 2020).

İncelenen tüm ülke modellerinde ülkenin ekonomik ve sosyal şartlarının yanında tarafların psikolojik ve toplumun sosyolojik ilkelerinin de gözetilerek, farklı arabuluculuk uygulama sistemlerinin hayata geçirildiği gözlenmiştir. Yine tüm ülke modellerinde taraflar kendi irade beyanları ile arabuluculuk sürecini başlatıp bitirebildikleri gibi özellikle “Hâkim etkisi” ile de arabuluculuk sürecine geçiş sağlayabilmektedirler. Bu noktada deneyim sahibi bir Hâkimin sürece müdahil olması ve arabuluculuğa karar vermesi, ya da arabuluculuğun artık bir sonuç doğurmayacağına karar vermesi sürecin verimli işlemesi anlamında önem

arz etmektedir. Hem ABD, hem de Hollanda ülke incelemelerinde bu durum net uygulamalarla gözlenmiştir (Deyneli, 2019).

Sürece getirilen eleştirilerden bir tanesi de sadece avukatların arabulucu olabileceği gerçeğidir. Çalışmada incelenen tüm ülke örneklerinde avukatlar gerekli asgari şartları sağlamak koşulu ile arabulucu olabilmektedirler. Ancak bu sadece avukatlar arabulucu olabilir anlamına gelmemektedir. Bunun yanında bireysel iş uyuşmazlıkları açısından değerlendirildiğinde, sendika temsilcileri, istihdam kurumu çalışanları, öğretim görevlileri, belirlenen alanlardan mezun olmak ve yeterlilik eğitimi almak koşulu ile birçok farklı sektör çalışanı iş uyuşmazlıkları alanında arabulucu olarak faaliyet gösterebilmektedir. Yine çalışma sırasında dikkat edilen ve açıklanan noktalardan bir tanesi, örgün eğitim mezuniyeti ve arabuluculuk eğitiminin yanında alanında iki, üç hatta beş yıla varan deneyim şartının aranmasıdır. Sürecin başarısı adına özellikle işçi-işveren uyuşmazlıklarında faaliyet gösterecek bir arabulucu için deneyimin ne kadar önem arz ettiğinin en güzel göstergesidir (Ertürk, 2020).

Belçika örneğinde görüleceği üzere ülkede arabuluculuk kendi içinde ticari ve medeni uyuşmazlık, aile hukuku ve sosyal uyuşmazlıklarda arabuluculuk şeklinde üç ana sınıfa ayrılarak kategorize edilmiştir. Ülkemizdeki uygulama modelinde sadece avukatların arabulucu olarak görev alabileceği dikkate alındığında böyle bir ayrımın yapılmadığı görülmektedir. Bu tarz bir uzmanlaşma temelli arabuluculuk modelinin hayata geçirilmesi arabulucular açısından gerek kendini geliştirme, gerekse sürece dair daha fazla inceleme ve çalışma imkânı bulmak yönüyle oldukça büyük bir fayda sağlayabileceği söylenebilir (Çelik, 2020).

ABD'nin, AUÇY doğup geliştiği bir ülke olması sebebiyle birçok konuda hem Kıta Avrupa'sının hem de diğer gelişmiş ülkelerin önünde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca ABD mahkemelerinin gelir imkânları ve farklı hukuki

uygulama modelleri ile sağladığı avantajlar (yargılama giderlerinin karşılanması, jüri, kısa duruşma vb.) ile bireysel iş uyuşmazlıklarında çözüm odaklılık noktasında oldukça başarılı bir grafik çizdiği görülmektedir. Sistemin başarısında hâkimlerin bağımsız olarak sürece dair farklı arabuluculuk modelleri ve arabulucu tayin edebilmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Araştırma sırasında elde edilen verilerden biri de ABD’de klinik hukuk uygulamasının varlığıdır. Hukuk Fakülteleri ve mahkemeler arasında yapılan sözleşme ile neredeyse tüm uyuşmazlık türlerinde özellikle hukuk alanında faaliyet gösteren öğretim görevlilerinin katılımı ya da son sınıfta mezun aşamasında bulunan Hukuk Fakültesi öğrencileri aracılığıyla arabuluculuk süreci aktif olarak hayata geçirilebilmektedir. Bu süreçte sadece arabuluculuğun tarafları değil, aynı zamanda fakülte öğrencileri de gerçek bir olay üzerinde inceleme yapma ve çözüm üretebilme imkânına kavuşmaktadır. Ülkemizde de hukuk kliniği uygulama sistemi onüç devlet ve özel üniversitenin uygulama sisteminde mevcut olup, sadece adliyelerde değil, cezaevinde bulunan hükümlü ve tutuklular için de hukuk danışmanlığı desteği sağlanarak farklı bir eğitim modeli olarak uygulanmaktadır. Ancak ülkemizde henüz ABD’de olduğu gibi herhangi bir Hukuk Fakültesi ile anlaşma yaparak adliyede arabuluculuk sistemine dair ne pilot bir uygulama ne de buna yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Bu alana yönelik olarak yapılacak bir çalışmanın arabuluculuk faaliyetlerinin verimliliği ve etkinliği açısından fayda sağlayabilecek bir uygulama sistemi olduğu söylenebilir (Ertürk, 2020).

Hayata geçirildiği ilk günden itibaren bireysel iş uyuşmazlıklarında zorunlu bir arabuluculuk sistemi eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. Farklı ülke modellerinde arabuluculuk uygulaması olmasına karşın başarı grafiği ve örnek addedilebilecek hiçbir ülke modelinde bireysel iş uyuşmazlıklarında zorunlu bir arabuluculuk sistemi bulunmamaktadır. Ancak Belçika modelinde anlatıldığı üzere bireysel iş ilişkisinin başlangıcı noktasında olan sözleşme aşamasında

tarafaların bir uyuşmazlık durumunda ilk olarak arabulucuya gitmeleri, uyuşmazlığın giderilememesi durumunda mahkeme sürecine taşınması sistemi ülke sathında olmasa da sözleşme serbestisi ilkesi doğrultusunda uygulandığı yapılan araştırmada gözlenmiştir. Bu noktada ülkemizde de arabuluculuk sürecinin zorunluluktan çıkarılarak tarafların iş sözleşmesi ile daha iş ilişkisinin başında bireysel iş uyuşmazlıklarında, hatta işçi-işveren uyuşmazlıklarında öncelikle arabulucuya başvurma sistemini kabul edebilirler. Ancak sonuç alınamaması durumunda mahkeme yoluna gidilmesi yöntemi hayata geçirilebilir. Böyle bir uygulama ile hem zorunlu arabuluculuk sistemine getirilen eleştiriler engellenmiş, hem de arabulucuya başvurulup başvurulmayacağı daha bireysel iş sözleşmesinin imzalanma aşamasında tespit edilmiş olacaktır (Çelik, 2020).

Arabuluculuğun zorunlu hale gelmesi ile birlikte bireysel iş uyuşmazlıklarında sadece Adalet Bakanlığının “arabulucudur” yetkisi verdiği kişiler arabulucu olarak faaliyet gösterebilmekte, Adliyelerdeki arabuluculuk büroları tarafından arabulucu olarak atanabilmektedirler. Her ne kadar 7036 sayılı İş Kanununda tarafların üzerinde uzlaşmaları durumunda istedikleri arabulucuyu yetkilendirebilecekleri açıkça belirtilse de zaten taraflar arasında bir uyuşmazlık durumu mevcut olduğu için bunun olması mümkün gözükmemektedir. Çalışmada incelenen tüm modellerde resmi devlet arabulucularının yanında kar amaçlı kurulmuş, hatta bireysel bazda bile faaliyet gösteren arabulucuların olduğu gözlenmiştir. Burada asıl kıstas; asgari eğitimin alınmış olması, sınav ve arabuluculuk faaliyeti için yetkili kuruma kayıtlı olmak yeterli bir şart olarak belirlenmiştir. Ülkemizde arabuluculuk için düzenlenen arabuluculuk sınavı ve arabulucu ataması sadece kişi başına düşecek uyuşmazlık sayısı ile orantılı olarak belirlenmekte, bir nevi zorunlu arabuluculuk uygulamasının yanında zorunlu arabulucu uygulaması da geçerliğini korumaktadır. Bu noktada örnek ülke modellerinde olduğu gibi arabuluculuğun Hukuk Fakültesi mezunu olmak,

beş yıl deneyime sahip olmak gibi oldukça kıst kriterlerle sınırlanması sürecin başarısı açısından soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Yıllarını iş uyuşmazlıklarını inceleme ve sonuçlandırmakla geçirmiş emekli bir iş müfettişinin bireysel iş uyuşmazlıklarında arabulucu olmasına kimsenin itiraz etmeyeceği söylenebilir. Bu aynı zamanda uyuşmazlığın tarafları için de kendi arabulucularını kendilerinin belirlemesine imkân sağlamış olacaktır (Karacabey, 2016).

Son olarak zorunlu arabuluculuğa dair getirilen eleştirilerden bir tanesi de arabuluculuk ücret sitemidir. Arabuluculuk sürecinin tamamen ücrete dayalı olarak inşa edilmesi ve ücretin taraflar arasında özel bir anlaşma bulunmaması durumunda eşit olarak ödenmesinin adil olmadığı düşünülmektedir. Uyuşmazlık yaşadığı işverenden 500-1000 TL tutarında bir alacağı bulunan işçinin arabuluculuk sürecinde uzlaşa sağlansa dahi arabuluculuk ücret bedelinin eşit olarak paylaşılacağını bilmesi çoğu zaman arabuluculuk bürosuna başvurmadan vazgeçmesine sebep olabilmektedir. Öte yandan uzlaştırmacılık sürecinde uzlaştırmacıya ödenen ücret Adalet Bakanlığı bütçesinden karşılanırken arabuluculara ödenen ücretin taraflardan tahsil edilmesi de sürece gölge düşüren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca arabulucu olmak avukatlık mesleği içinde ayrı bir meslek olarak da görülmeye başladığına dair düşünceler sadece ülkemizde değil, diğer örnek ülke modellerinde de göze çarpmaktadır. En düşük arabuluculuk saat ücretinin 150 Euro olduğu araştırma ülkelerinde kimi durumlarda bu rakam milyonlarla ifade edilebilen değerlere ulaşabilmektedir. Bu durum sadece ülkemiz açısından değil, diğer ülke modelleri açısından da eleştirilmekte ve sürekli olarak gündemde tutulmaktadır. Öte yandan arabulucular açısından durum değerlendirildiğinde arabuluculuk ücret tarifesinin Barolar Birliğinin belirlediği ücret tarifesinin bile altında bir rakam olduğu, hatta İstanbul’da yapılan bir araştırmada arabuluculuk yetki belgesine

haiz arabulucuların arabuluculuk yetkilerini pasife aldığı ve ekranlarını kapattıkları verisi gözlenmiştir (Peksan vd., 2019).

SONUÇ

Ülkemizde kayıt dışı istihdamın oldukça yüksek bir oranda, yönetime katılma ve sendikalaşmanın düşük düzeyde olduğu göz önüne alındığında, arabuluculuk sürecinin önemi bireysel iş uyuşmazlıkları açısından daha da artmaktadır. Taraflar arasında uyuşmazlığın başladığı andan itibaren dava açma sürecinin “zorunlu” arabuluculuk kriterine bağlanması sistemin sağlıklı ve iyi niyetli işleyebilmesi açısından da risk taşımaktadır. Bu sebeple farklı ülkelerdeki arabuluculuk uygulamalarından çok kendi ülkemizin çalışma, ekonomik ve sosyal şartları da göz önüne alınarak ülkemize özgü bir yapı oluşturulmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Elde edilen veriler ışığında temel düzeyde getirilen eleştiriler beş başlık altında toplanmıştır.

Birinci olarak uygulamanın yeterli düzeyde etkili olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan incelemeler ve kaynak taraması neticesinde zorunlu arabuluculuk sürecinin henüz emekleme aşamasında olduğu, sistemin tanıtımının tam olarak yapılamadığı için hala ön yargıların bulunduğu gözlenmiştir. Bu noktada sistemin tanıtımının tam olarak yapılması ve özellikle işçi kesimi açısından arabuluculuk sisteminin onların menfaatine olabilecek bir uygulama olduğu anlatılabilir. Ancak bu noktada mevcut uygulamanın iyi bir tanıtım sürecine ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü sistem hala çalışan kesimin büyük bir kısmı tarafından neredeyse hiç bilinmemektedir.

İkinci olarak anlaşma aşamasına gelindiğinde hem işçi hem de işveren tarafının birbirlerinden tavizler beklediği, bu aşamada “süreç uzar”, “kaybedersin” gibi tarafların aleyhine olabilecek koşulların arabuluculuk aşamasında adeta tehdit

unsuru olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Bu da sürecin sağlıklı olarak işlerlik kazanması açısından akıllarda sorular bıraktığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Üçüncü olarak eşitlik ilkesinin arabuluculuk sürecinde ne düzeyde uygulanabildiğinin hala netlik kazanmadığı gerçeğidir. Deneyimli, bilinçli ve hukukun da (avukatı aracılığıyla) desteğini alan bir işveren arabuluculuk sürecine her zaman bir adım önde başlama avantajını elde etmektedir. Öte yandan sürecin arabuluculuk boyutunda ortaya çıkacak masrafın eşit olarak bölüşülerek ödenmesi sistemin adilaneliğinin sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Bu noktada şartların eşitliğini sağlamak adına her iki taraf için de barodan avukat sağlanması gibi bir uygulamanın getirilmesi sürecin eşitlik kriteri adına olumlu sonuçlar sağlayabilir.

Dördüncü olarak arabulucunun sahip olduğu tarafsızlık, eşitlik ilkesini uygulama gibi kriterlerin sürecin sonunda “arabuluculuk ücreti” ödenmesi gerçeğinin olduğu dikkate alındığında ne kadar gerçekleştirilebildiği sorusu akıllara gelmektedir. Bu açıdan arabuluculuk sürecinde ücret standardı getirilerek uzlaşma sağlansa da sağlanmasa da aynı ücretin ödenmesi tarafsızlık ve eşitlik ilkesine daha uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca arabuluculuğun sağlanması adına tarafların uzlaşmaya zorlanması sürecin sonucunda elde edilen uzlaşımın tarafların ne kadar gönül rızası ile gerçekleştiği sorusunu akıllara getirmektedir. Yine süreç sonunda ortaya çıkan sonucun değerlendirilmesi adına net kriterler belirlenmemiştir. Süreç ya uzlaşma ya da mahkemeye sevk edilme ile sonuçlanmaktadır. Sistemin bu anlamda geliştirilmesi ve tekrar değerlendirilmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Beşinci ve araştırmanın mihenk taşı olan arabuluculuğun dünyadaki çağdaş uygulamaları incelendiğinde neredeyse hiçbirinde mahkemeye gitmeden önce zorunlu arabuluculuğa başvurmak şeklinde bir uygulama sisteminin olmadığı

görülmüştür. Ayrıca arabulucu olabilmek için mutlak şart olarak hukuk fakültesi mezunu olmanın da aynı şekilde hiçbir ülkede olmazsa olmaz şart olmadığı gözlenmiştir. Buna ilave olarak arabuluculuk sürecine dair farklı uygulama varyasyonları ve yöntemlerinin de olması sistemin daha işler ve sonuç odaklı etki oluşturmaya katkı sağladığı görülmektedir. Bu açıdan ülkemizde mahkemeye gitmeden önce zorunlu arabulucuya başvurulması, arabulucu olabilecek kişilerin sadece hukuk fakültesi mezunu olması şeklinde kısıtlamaların getirilmesi, arabuluculuğun felsefesi ve uygulama ilkeleri ile uyuşmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna ilave olarak farklı kurumlara da (İŞKUR, İş Teftiş Grup Başkanlıkları, SGK vb.) arabuluculuk yetkisinin tanınması sisteme hem rekabet getirebilir hem de arabuluculuk uygulama sürecinin kalite ve işlerliğine katkı sağlayabilir.

Çalışma aynı zamanda ilerleyen dönemlerde yapılacak araştırmalar için de bir temel oluşturma amacıyla da kaleme alınmıştır. Bu anlamda çalışma bireysel iş uyuşmazlıklarında “zorunlu arabuluculuk” sürecine yönelik bir açılım sağlama temennisi hedefiyle de hazırlanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın bireysel iş uyuşmazlıkları açısından zorunlu arabuluculuk sürecinin işçi, işveren ve taraf vekillerini de kapsayan gelecek araştırmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Allison, J. (2018). *Alternative Dispute Resolution Research*, USA: Harvard Law School Library.
- Besieux, T.,Leanerts, O., Veldeman, V. (2019). *Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Belgium, Industrial Relations Conflict Management*, London: Springer Open.
- Bollen, K.,Euwema, K,Munduate, M. (2016). *Advancing Workplace Mediation Through Integration of Theory and Practice*, USA: Springer.

- Bulur, A. (2007). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Arabuluculuk Yöntemi.” Ankara Barosu Dergisi, 65(4):1-17.
- Clark, B. (2012). *Lawyer sand Mediation*, USA: Springer.
- Clarke, S.A. (2008). Master of TheRolls, These Condition Civil Mediation Council National Conference, The Future Of Civil Mediation, Birmingham.
- Çelik, E. (2020). “İnsan Hakları Bakımından Kırılgan Kavramına Bir Giriş ve Kavramın AİHM Kararlarındaki Görünürlüğü.” Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,22 (1): 57-77.
- Çetintürk,E. (2008). *Onarıcı Adalet*, Ankara: Adalet Yayınevi,
- Deyneli, F. (2019). “Hollanda Adalet Sisteminde Performans Esaslı Bütçe Uygulaması.”, Optimum Ekonomi ve Yönetim Birliği Dergisi, 6 (2): 185-208.
- Erdoğan, Y.G. (2009). “Alternatif Uyuşmazlık Çözümlerinin Hukuki Temelleri, Hak Arama Özgürlüğü ile İlişkisi, Olumlu ve Olumsuz Yönleri.”Hukuk Gündemi Dergisi, 2: 21-36.
- Ertürk, E. (2020). “Uluslararası Hukukta Tanıma Teorilerinin Eleştirel Değerlendirilmesi.”, Ankara Barosu Dergisi, 78 (1): 191-212.
- Folberg, J. (1984). *Mediation A Comprehensive Guide To Resolve Conflicts Without Litigation*, San Francisco: Amazon Coop.
- Görkem, Z.E. (2015). Arabuluculuk Sürecinde Arabulucunun Hukuki Statüsü-Hakları-Yükümlülükleri. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Hanks, M. (2012). “Perspectives On Mandatory Mediation”, UNSW Law Journal, Vol.35 (3): 929-952.
- Hopt,K.J.,Steffek, F. (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*, UK: Oxford.
- Ildır, G. (2003). *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü-Medenî Yargıya Alternatif Yöntemler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Karacabey, K. (2016). "Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar", Ankara Barosu Dergisi,1:458-489.
- Kekeç, E.K. (2010).*Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Konuralp, H. (1996). "20.Yüzyıl Sonunda Medenî Usûl Hukuku Sorunlarına Bir Bakış." *Yeni Türkiye*, 10: 537-54.
- Mert, İ.S., Abubakar, A.M. (2020). "Arabuluculuk Yetkinliği Ölçeği: Bir Ölçek Gerçekleştirme Çalışması." *İş ve İnsan Dergisi*, 7 (1): 49-57.
- Öz, T. (2011).*Yeni Borçlar Kanununun Getirdiği Başlıca Değişiklikler ve Yenilikler*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Özbek, M. (2004).*Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Özbek, M. (2005). "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Aile Arabuluculuğu Konulu Tavsiye Kararı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2: 71-102.
- Özbek, M. (2007). "Avrupa Birliğinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 68: 265-320.
- Özveri, M. (2020). "İş Mahkemeleri Kanunu ve Zorunlu Arabuluculuk Uygulamaları.", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2 (2):917-938, 2020
- Pekcanitez, H., Akkan, M., Özekes, M. (2009). *Medenî Usûl Hukuku*, Ankara: On İki Levha Yayınları.
- Peksan, S., Delen M., Yorgun S. (2019), İş Hukukunda Dava Şartı Olarak Arabuluculuk Uygulaması ve Arabulucuların Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma, *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, 2020/1:321-346
- Richbell, D. (2014). *How To Master Commercial Mediation*, UK: Bloomsbury.
- Scimecca, J. A. (1993).*Theory and Alternative Dispute Resoution: A Contradiction In Terms?* (Sandole, Dennis J. D./Merwe, Hugo van der: *Conflict*

Resolution Theory and Practice, Integration and Application,
Manchester: Manchester University Press.

Sevim, O.U. (2016). *Avrupa Birliği Muktesebatı ve Türk Hukukunda Arabuluculuk*,
Ankara: Adalet Yayınevi.

Singer, R. L. (1994). *Settling Disputes, Conflict Resolution In Business, Families And The Legal System, Second Edition*, Boulder: Dempsey Family Law.

Soygüt Aslan, M. B. (2010). “Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması ve Onarıcı Adalet Anlayışı.” *Kazancı Hukuk Dergisi Uzlaşma Özel Sayısı*, 283-311.

Süzek, S (2006). *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 3.Baskı.

Şanlı, C. (1996). “Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları Üzerine Düşünceler.” *Yeni Türkiye Dergisi*,10: 461-465.

Şanlı, C. (2016), *Uluslararası Ticarî Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları*, İstanbul: Beta Yayınları.

Tahtalı, M.B. (2020). “Türk Hukuk Sisteminde Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Koşullarının Hak Arama Hürriyeti İle Çelişen Yönleri.”II. Uluslararası Davraz Kongresi, 3293-3335

Tanrıver, S. (2020) “Dava Şartı Arabuluculuk Üzerine Bazı Düşünceler.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 147: 111-142

Verleij, N. (2011).“Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı.” *Türkiye Barolar Birliği*, Ankara, 81-110

Weiner, M. (2020). “The Demography Of Race and Ethnicity In The Netherlands: An Ambiguous History of Tolerance and Conflict.” Springer Dordrecht, Vol.4: 575-596.

Yavuz, H.A. (2015). “Onarıcı Adalet ve Uzlaştırma Kurumu Bağlamında Ceza Adalet Sisteminde Mağdurun Konumu.”*Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 6 (23): 85-115.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

With the adaptation of the mediation system to current life, it is observed that important steps have been taken in order to achieve a social order in which the social justice system is ensured and where equality prevails for individuals. The new structuring in the legal systems has achieved the identity of an institution that under takes the primary duty of the state in terms of fair and urgent resolution of disputes in international and national platforms. Mediation activity has also occurred in the light of the structural change of this social system, and has taken its place in the legal literature as an alternative dispute method developed by considering the interests of individuals.

Method

In the study, mediation system in individual labor disputes was examined based on four different models (England, Belgium, USA, Netherlands). In the study, it has been evaluated how the system is implemented in countries, what kind of a development graph it follows, who can be a mediator, and how the process is beneficial according to the method of implementation in the country. However, by following a critical line, not only the positive aspects but also the negative aspects of the practice in that country were evaluated. In this way, suggestions were made on what to do as a different dimension, not just about the system's defects. In summary, the study consists of literature review, translation, application systematics and evaluation of the data obtained.

Findings, Discussion and Results

Firstly, it was examined whether the application was effective enough. As a result of the interviews and literature review, it was observed that the compulsory mediation process was still in its infancy and there were still prejudices due to the fact that the introduction of the system could not be made fully. At this point, it can be stated that the introduction of the system is made fully and that the mediation system is an application that may benefit them, especially for the workers. However, at this point, the current practice needs a good publicity process. Because the system is still almost unknown to most of the working population.

Secondly, when it comes to the agreement phase, it has been observed that both the employee and the employer expect concessions from each other, and at this stage, the conditions that may be unfavorable to the parties such as "the

process is prolonged" and "you lose" are used almost as threats during the mediation stage. This leads to the conclusion that the process leaves questions in mind in terms of its healthy functioning.

Third, it is the fact that it is still not clear to what extent the principle of equality can be applied in the mediation process. An experienced, conscious employer with the support of the law (through his lawyer) always gets the advantage of starting the mediation process one step ahead. On the other hand, the payment of the costs that will arise in the mediation aspect of the process by sharing the me qually brings into question the fairness of the system. At this point, the introduction of a practice such as providing a lawyer from the bar association for both parties in order to ensure the equality of the conditions can provide positive results in the name of the equality criterion of the process.

Fourth, considering that criteria such as impartiality of the mediator and applying the principle of equality are the fact that a “mediation fee” is paid at the end of the process, it is not clear how much can be achieved. In this respect, payment of the same fee can be considered as a more appropriate approach to the principle of impartiality and equality, even if a compromise is reached by introducing a wage standard in the mediation process. In addition, it brings to mind the question of how much the consensus of the parties was achieved as a result of the process of forcing the parties to compromise in order to ensure mediation. Again, clear criteria have not been determined in order to evaluate the result at the end of the process. The process results in either settlement or court referral. The fact that the system should be developed and re-evaluated in this sense arises.

When the contemporary practices of mediation, which is the fifth and the cornerstone of there search, are examined, it is seen that almost none of them have a system of application to apply for compulsory mediation before going to court. In addition, it has been observed that being a graduate of the faculty of law as an absolute condition for being a mediator is also not an indispensable condition in any country. In addition, it has been observed that the existence of different application variations and methods regarding the mediation process contributes to the system being more functional and result-oriented. In this respect, it is observed that the restriction of applying to a compulsory mediator before going to the court in our country, that the people who can be mediators are only graduates of law faculties, do not comply with the philosophy and principles of practice of mediation. In addition, granting mediation authority to different institutions (İŞKUR, Labor Inspection Group Presidencies, SSI, etc.) can bring competition to the system and contribute to the quality and functionality of the mediation application process.

ESKİÇAĞ DÜNYASINDA TANRI-KRAL İMAJI ÖRNEKLEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kevser TAŞDÖNER*

Öz

En eski çağlardan itibaren insanoğlu yaratılışlarını sorgulamaya başladı. Nasıl? sorusuna, inandıkları tanrılarla cevaplar aradılar ve böylece pek çok mitoslar oluşturdular. Soyun babadan aktarıldığını keşfettikleri zamana kadar, kadının doğurganlık özelliğinden dolayı anaerkil anlayışa sahiplerdi. Ancak fiziksel gücün ön plana çıktığı bu çağlarda erkek, gücünün ve soyunun devamını arzuluyordu. Oluşan ilk medeniyetin insanları, krallarına ve ailelerine tanrılarını yeryüzündeki temsilcileri olarak inandıkları için kendi ataerkil yapılarını, kurguladıkları tanrılarının yaşamlarında biçimlendirdiler. Kadını sosyal hayatta geri planda bıraktıkları gibi, yarattıkları tanrıçaların özelliklerini biçimlerlerken, insani kadınsal özelliklerle beraber insanüstü güçler verdiler. İlginç olan ise, savaşları yapan, istilalarda yer alan, yıkımlar meydana getiren egemen cins erkeklerin, felaketlerin, savaşların, kavgaların sebebi olarak tanrıçaları göstermiş olmalarıdır. Fakat erkeğin toplumdaki yeri daha da artarak devam etti. Yönetimde, ekonomide, dinsel idarede egemenliklerini koruyan erkek liderler iktidarlarını hemen hemen sınırsızca güçlendirecek başka bir formül buldular. Hem liderliği hem de ilahi bir gücü elinde tutan “tanrı-kral” sıfatını. Bu çalışmadaki amacımız, Eskiçağ dünyasını “tanrı-kral” kavramını örnekler çerçevesinde değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Tanrı-Tanrıça, Eskiçağ’da yönetim.

ON EXAMPLES OF THE GOD-KING IMAGE IN THE ANCIENT WORLD AN EVALUATION

Abstract

From the earliest times, human beings began to question their creation. How? They sought answers with the gods they believed in and thus formed many myths. Until the time they discovered that the ancestry was inherited from the father, they had a matriarchal understanding due to the fertility of the woman. However, in these ages when physical strength was at the forefront, men wanted the continuation of his power and lineage. The people of the first civilization formed their patriarchal structures, since they believed their kings and families as representatives of the gods on earth, they formed their own patriarchal structures in the lives of the gods they constructed. As they leave women in the background in social life, while shaping the characteristics of the goddesses they created, they gave superhuman powers along with the human female characteristics. What is interesting is that the dominant sex men who waged wars, took part in invasions and caused destructions showed goddesses as the cause of disasters, wars and fights. But the male's place in society continued to increase. Male leaders, who retained their rule in administration, economy, and religious administration, found another formula that would strengthen their power almost limitlessly. The title of "god-king" holding both leadership and divine power. Our aim in this study is to evaluate the concept of "god-king" in the ancient world within the framework of examples.

Keywords: Mythology, God-Goddess, Rule in ancient times.

1. GİRİŞ

“İki ırmak arasındaki ülke” anlamına gelen Mezopotamya, dünyada bilinen ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı bir coğrafyadır. Günümüzde Mezopotamya topraklarının büyük bir kesimi Irak Devleti'nin sınırları içindedir. Kuzey kısmı ise Türkiye sınırlarına dâhildir. Doğu Anadolu'nun dağlarından doğan Fırat (Euphrates) ve Dicle (Tigris) ırmakları güneye doğru akarlar ve birbirlerine en

yakın oldukları bugünkü Bağdat yakınında Mezopotamya'yı iki coğrafyaya bölerler. Yukarı Mezopotamya ve Aşağı Mezopotamya olarak ikiye ayrılan bölgelerden Aşağı Mezopotamya, Bağdat'ta birbirlerinden uzaklaşan iki ırmağın Basra körfezine döküldüğü yere kadar olan kısımdır. Coğrafyanın ve iklimin doğal bir neticesi olarak bu kısım Mezopotamya'nın en verimli topraklarına sahiptir. Dünyada bilinen ilk medeniyet Sümerler (İÖ 4000-3000) bu coğrafyada siyasi varlıklarını ortaya koydular.

Sümerler ekip biçtikleri tarım alanlarını doğal afetlerden korumak adına su kanalları, su bentleri inşa ettiler. Fakat insan eliyle yapılan bu bentler, kanallar- tabi ki o günün koşullardan kaynaklanan dayanıksızlığı göz ardı edemeyiz- sağanak yağışlara ve süratli fırtınalara karşı tarım alanlarını muhafaza etmede yetersiz kaldı. İnsanoğlu kendi gücünün yetmediği ve kontrolünü sağlayamadığı bu durumlarda doğaüstü bir gücün var olduğunu ortaya koydu. Bunun sonucunda tanrıları ve tanrıçaları yarattılar ve onlara göre, tanrıların dünyası insanların dünyasıyla paraleldi. Sümerlerin tarımsal faaliyetlerinin bir parçası olarak oluşan Mezopotamya inancı (Mezopotamya mitolojisi için bkz. Bottero-Kramer, 2017), kendilerinden sonra siyasi varlık gösterecek olan hemen hemen tüm Mezopotamya medeniyetlerinin inançları için ilham verici olduğu gibi Antik Yunan, Anadolu hatta Roma kültürüne kadar tesir etti.

2. YÖNTEM

Bu çalışmamızda; insanoğlunun kurduğu ilk medeniyet olan Sümerlerden itibaren tüm Mezopotamya Medeniyetleri, Antik Yunan, Antik Roma, Antik Mısır Medeniyeti ve Anadolu Uygarlıklarının içinde tarihsel ve coğrafi anlamda büyük önem taşıyan Hitit Devleti'ne ait inanç sistemlerinin bir parçası olan tanrı- kral sıfatına dair örnekleri ele alarak değerlendirme yaptık. Özellikle söz konusu medeniyetlerle ilgili mitlerin yer aldığı antik edebi yazarların günümüze kadar ulaşmış eserlerinden faydalandık. Eskiçağ dünyasında yaygın inanç sistemi olan

paganizmin etkisi dolayısıyla tanrı-kral imajı üzerine pek çok sayıda mitin olmasına rağmen, çalışmamızda gerek tarihsel karakteri ile öne çıkmış gerekse başarılarıyla ismini duyurmuş ve nitekim kendi medeniyeti içinde örnek oluşturabilen şahıslara ait mitlere yer verdik.

Mitlerle Kutsananlar

Sümerler ile başlayan insanoğlunun doğayı algılama çabasında oluşan rahip sınıfı (Yıldırım 2018, 1 vd.), kent devletleri ile yönetilen bu medeniyette oldukça önemli bir sınıf olarak etkin oldu. Rahiplerin ve tapınak çalışanlarının tekelinde olan Sümer tapınakları, bilinen isimleriyle zigguratlar, (Crawford, 2004, 87-91) bu toplumda rahipler sınıfının oluşmasında ve güçlenmesinde araç oldular. Yedi kattan oluşun söz konusu tapınakların en üst katları rasathane olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla bu bölüm rahiplerin kullanım alanıydı. Uzun süre yapılan gözlemler sonucunda rahipler bazı gök hareketlerinin doğa olaylarına sebep verdiğini çözmüşler. Ancak onlar söz konusu gök hareketlerini tanrılardan gelen işaretler olarak düşündüler. Böylelikle rahipler de tanrılardan halka uyarıları ileten seçilmiş kişiler oldular. Belli bir zümrenin elinde olmasından dolayı bu güç vesilesiyle halkın gözünde o zümreye karşılık bir ayrıcalık da verilmiş oldu. Zaman içerisinde, yaşadıkları dünyanın algıladıkları ve algılayamadıkları olaylar sonucunda, Sümer panteonu oluştu. (Kuhrt, 2013, 31; Kaya 2017, 95-98) Kralların tanrısal bir güçle betimlenmesini, yazıyı ilk kez kullanan Sümer medeniyetindeki edebi yazılarda rastlarız. Kramer eserinde, Ur Kralı Ur Nammu'dan itibaren Mezopotamya devletlerinde hükümdarlara abartılı ifadelerle dolu Sümer edebi eserlerinde amaçlanan ideal bir kral figürü olduğunu yazmıştır. (Kramer 2002, 331; Bottero 2003, 237-239) Bu konuda ilk akla gelen, Sümerlere ait olan dünyanın ilk yazılı destanının kahramanı, Sümer kent devletlerinden Uruk kentinin kralıdır. Gılgamış bir kral olmasına rağmen destanda kendisine ulviyet katılmıştı. Destanda Gılgamış'ın annesi tanrıça

Ninsun, babası Lugalbanda'dır. Bu sebeple, Gilgamiş'in üçte ikisi tanrı etinden, üçte biri insan etinden yaratılmıştı. (Gilgamiş, 30,45.)

Mitlerde kral, ilahi sıfatı sonradan kazanmazdı. Anne rahminde ona bu kutsiyet verilmiş olurdu ve o dünyaya bir mucize olarak gelirdi. Bu konuda en eski hikâye Akad Kralı Sargon'a ait mittir.

Sümer kent devletleri İÖ 2350 tarihlerinden itibaren Akadlar tarafından istila edilmeye başladı. Mezopotamya'nın ilk Sami halkı olan Akadlar (İÖ 2350-2150), Sümerlerden çok farklı bir yönetim sistemine sahiptiler. Akadlar tarihte bilinen ilk merkezi otorite yönetimini kuran halktır. Akadların bilinen en ünlü kralları Sargon ve torunu Naram-sin takip ettikleri fetih politikasıyla dönemin en güçlü devletleri arasında yer aldılar. (Kaya, 2020a, 47; Köroğlu, 2006, 75-115). Sargon'nun disipline ettiği ordusu ile kazandığı başarı ve ün, bir süre sonra bir mitin oluşmasına vesile oldu. Efsaneye göre Sargon, Fırat Irmağı'nın kıyısındaki Azupiranu kentinde dünyaya geldi. Rahibe olan annesi gizlice doğurduğu oğlunu etrafını ziftlediği bir sepetin içine koyarak ırmağın sularına bıraktı. Fırat'ın sularında ilerlerken bir bahçıvan tarafından bebek bulundu ve evlat edinildi. Bebek, kendisini bulan adam gibi bahçıvan olarak yetişti. Ancak bir gün aşk ve savaş tanrıçası İştâr tarafından görüldü. İştâr bu genç delikanlıyı aşık olup, onun bir gün kral olarak yaşamını devam ettirmesi için yardımcı olmak ister. Hikâyeye göre İştâr'ın desteğini alan delikanlı, IV. Kis hanedanlığından Kral Ur-Zababa'nın hizmetine girdi. Sarayda zamanla mevki olarak yükselen Sargon, krala isyan ederek kendi krallığını kurdu. (Günbatımı, 1996, 131-132)

Kral Sargon böylece askeri başarısını kutsiyetle taçlandırmıştır. Tebaası altındaki halkın gözünde, Tanrıça İştâr'ın yolunu açtığı, büyük zaferler kazanan ulu bir kişidir artık.

Kral Sargon'dan sonra tahta çıkan torunu Naram-sin de aynı ilahi kutsiyeti devam ettirmişti. Ancak dedesinden daha da ileri giderek kendisini tanrı-kral ilan etti. Günümüze kadar kalan Naram-sin stelası bunun en net örneğidir. Naram-sin stelada yer alan diğer insanlardan bedensel olarak çok daha görkemli, kusursuz bir vücutla, tanrılara özgü çift boynuzlu başlık ile betimlenmiştir. (Winter 1996, 11 vd.) Böylelikle tarihin yazılmaya başlandığı en eski topraklarda Mezopotamya'da doğan "tanrı-kral" sıfatı eskiçağın en etkili egemenlik aracı olmuştur. Mezopotamya'nın Sami kökenli diğer güçlü devletleri Babil ve Asur'da da durum farklı değildi. Zira tanrıların seçtiği kişiler olarak kabul gören kralların, Babil ve Asur'un çok daha baskıcı bir devlet yönetimi sayesinde kudretleri tanrılarla eş değer olmuştur. (Oates, 2004, 180-188; Altunay, 2020, 113-115.) Mezopotamya'nın tanrı- kralları, artan nüfuzlarını, başlattıkları idari sistemi oturtmak için yeni şehirler kurdular (Yoffe, 2004, 37) ve yeni şehirlere tapınaklar inşa ettirdiler.

Batı dünyasını baktığımızda, Yunan anakarası, Ege adaları ve Batı Anadolu'daki kent devletlerinden oluşan Hellen dünyasında tanrılar ilk olarak İÖ IX. yüzyılda Homeros'un İlyada eserinde görüyoruz. Uzun yıllar din kitabı olarak kabul görmüş Homeros'un eserlerinde, ilk kez tanrı ve tanrıçalarla tanışan Hellen toplumlarında, kutsanmış insan geleneği de aynı zamanda başlamış oldu. Akha krallarından birisi olan Akhilleus aslında İlyada'nın öne çıkan kahramanıydı ve Homeros'un eserinde "Tanrısız Akhilleus"du. (Homeros, *İlyada*.) Deniz tanrıçası annesi Thetis tarafından tanrıların üstünde yemin ettiği, Okeanos'ın bir kolu olan Styks Irmağı'nın suyuna batırılmış ve ölümsüz olmuştur. Sadece annesinin tuttuğu ayak bileğinden alabileceği bir darbe sonucu yaşamını kaybedebilirdi. (Erhat, 2003, 24-27) Nitekim Akhalı kahramanın ölümü bu şekilde, yani topuğundan vurularak olmuştur. Tanrıların insan dünyasına müdahaleleri, kendi hırslarından dolayı insanoğluna yaşattıklarını anlatan ilk mitler olan Homeros'un eserleri, gerek edebiyat gerek felsefe gerekse sanata önemli kaynak oldular.

Hellen dünyasında tanrı soylu ya da yarı tanrı çok sayıda mitler vardır. Homeros'un eserlerinde söz edilen tanrıların doğuşunu Hesiodos'un eseri *Theogonia*'da görürüz. İÖ 700'de dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilen Hesiodos (Kaya, 2020b, 213 vd) eserinde, Zeus'un kızlarının kendisine esin verdiğini söyler.

Böyle konuştu ulu Zeus'un kızları

Ve çiçek açan bir defneden koparıp

Güzel bir dal verdiler bana asa diye,

Sonra tanrısal sesler üflediler içime

Olacakları ve olmuşları yüceltmek için

Ölümsüz mutluluklar soyunun kutlamak için

Ve hele övmek için kendilerini... (Hesiodos, Theogonia. 30.)

Hesiodos kendisindeki yeteneği bu şekilde anlatır. Hesiodos elbette kendisini tanrısal bir güç aldığını söylemez. Ancak tanrıların kendisini kutsadığını ifade eder. Zira Hellen toplumlarında ruhban sınıfı olmamasına rağmen, Hesiodos gibi sadece hissiyatlarla kutsandığını değil zaman zaman tanrı ile konuştuğunu, tanrıdan kutsiyetle bilgisinin donatıldığını iddia eden İÖ 5. Yüzyıl filozofu Sokrates yaşadığı çağa göre radikal bir yaklaşımda bulunmuştu. (Platon, Apologia, 22).

Hesiodos, bir kralın tanrısal bir ulviyet kazandığını ise şu dizilerinde belirtir.

İşte böyle seslenir Olmyoslu Musalar,

Dokuz tanrısal kızı, ulu Zeus'un:

Klio, Euterpe, Thalia, Melpomene,

Terpsikhore, Erato, Polmnia, Urania

Ve hepsinin başı sayılan Kalliopeş

Kalliope'dir çünkü krallara eşlik eden.

Zeus'un kızları hangi kralı yüceltirse,

Zeus'un beslediği krallardan hangisine

Çevrilirse gözleri dünyaya gelirken,

O kralın diline sabah çiyleri dökülür,

Baldan tatlı olur her söyledikleri,

Bütün halkın gözü onun üstünde olur

Haklı ve dosdoğru yargılar verdiği

zaman Hiç yanılmadan söylediği sözler

Son verir hemen en büyük çatışmalara.

Kralın akıllısı buradan anlaşılır:

Haksızlığa uğramış insanların, kavgasızca öç almasını sağlar

Yatıştırıp yürekleri tatlı sözlerle.

Halkın ortasında yürüdüğü zaman bir tanrı gibi sayılır, kutlanır,

Yumuşak davranışıyla ışık salar, Çevresinde kaynaşan kalabalıklara. (Hesiodos, Theogonia. 75, 80, 85,90)

Hesiodos'un aynı eserinde yer alan en ünlü miti, tanrıların insanlar üzerindeki gücünü, insanların ise onlara karşı acizliğini anlattığı insanın yaratılışıdır. Baş tanrı Zeus'un emriyle insanı, gözyaşıyla harmanladığı balçık çamurdan yaratan Prometheus, Zeus'un insanlardan sakladığı ateşi çalarak yarattığı ölümlülere verdi. Böylece o zamana kadar çiğ et yiyen insanlar yemeklerini pişirebildiler, ateşi kullanarak yaptıkları silahlarla kendilerini saldırgan hayvanlardan koruyabildiler, ısınabildiler. Sonuçta tanrılara yalvarmalarına gerek kalmamıştı. İnsanın güçlenmesi ve kendisine yalvarma, dualar etme ihtiyacı duymamasından dolayı Zeus öfkelenmişti.

"Iapetos'un oğlu, sivri akıllı kişi, seviniyorsun ateşi çaldın, beni aldattın diye

Ama bil ki dert açtın kendi başına da, çaldığın ateşe karşılık bir bela,

Öyle bir bela salacağım ki insanların başına, sevmeye,

okşamaya doyamayacaklar bu belayı. (Hesiodos, İşler ve Güçler. 45. 50.55.)

Yunan mitolojisine göre, Zeus'un insanoğluna kendi gücünü ve egemenliğini kabul ettirmesi için verdiği ceza kadının yaratılışıydı. Cezanın yaptırımı farklılıklarda gösterse de, antik çağın pek çok medeniyetinin inanç sistemlerinde benzer hikâyeler vardır. Hatta ilahi dinlerde de benzer anlatılar yer alır.

Pandora'nın hikâyesi burada başlıyor. Hephaistos'u çağıran Zeus, "bir parça toprak al, suyla karıştır dedi. İçine insan sesi koy, insan gücü koy, bir varlık yap ki yüzü ölümsüz tanrıçalara benzesin, bedeni güzelim genç kızlara".

Daha sonra Zeus, tanrı ve tanrıçalardan yeni yaratılan insana kendi özelliklerinden hediyeler vermelerini ister. Hesiodos'un yazımıyla kadına yüklenen özellikler oldukça ilginçtir.

“Athena sen de ona el işlerini öğret, renk renk kumaşlar dokumasını öğret,

Aphrodit sen de büyüleriyle kuşat onu, istekler, arzularla tutuştur onu,

Hermeias, sen de bir köpek yüreği, bir tiki huyu koy içine”

Zeus'un istekleri hemen yerine geldi. Yalanlarla içi doldurulmuş, güzelliği ile herkesi büyüleyen bir kadın şekillenmişti. “bütün armağan” anlamına gelen Pandora ismi verildi ölümlü erkeklere gönderilen bu belaya. Zeus, Pandora'ya gizemli bir kutu hediye etti. Zeus'un Pandora'ya bir uyarısı vardı;

“ sakın sana verdiğim kutuyu açma, onun içindeki iyi şeyler uzaklara kaçarlarsa ve onların yerine fenalıklar gelir, seni rahatsız ederler. Bu kutuyu iyi sakla, çünkü yalnız senin değil, bütün insanların saadeti ve felaketi bu kutunun açılıp açılmamasına bağlıdır”

Ona verilen tüm hediyelerle beraber kadın yeryüzüne indirildi. Pandora'nın merakı Zeus'un tembihinin önüne geçmişti ve dayanamayıp kutuyu açtı. Kutunun içinden hastalık, ıstırap, yalan, riya, şehvet ve insanları üzebilecek ne varsa hepsi uçtu. Telaşa kapılan Pandora kutuyu hemen kapattı. Kapanan kutunun içinde ise insanlık için en önemli his *umut* kaldı. Böylece Zeus insanlardan almak istediği intikamı Pandora sayesinde almış oldu. Artık insanoğlu o günden sonra her türlü sıkıntıyı yaşayacaktı ve tanrılarla boy ölçüşmeyeceğini, onlara yalvararak, adaklar adayarak, kurbanlar vererek sadakatlerini gösterecekti çünkü Pandora'nın kutusunda *umut* kalmıştı. Umudu tanrılarda aramaya devam edeceklerdi. Zeus, Pandora'ya verdiği hediye ile

insanoğlunun karşılaşılabileceği tüm olumsuzluklardan kendini sıyrırmış sebep olarak da yaratılan kadının merak zafiyetini öne çıkarmış oldu.

Erkek egemenliğinin zirvede olduğu bu çağda, kadının varlığını sadece savaşlar çıkaran ya da insanlarda aşkı yaratan tanrıça figürlerini inceleyerek anlayabiliyoruz. Başlangıç hikâyeleri farklı dahi olsa taşıdıkları misyonun benzerliği Pandora ve İştâr'ı kadın algı figürünün içine koyabiliriz.

Tanrıların, Tanrıçaların ve insanın yaratıldığı Antik Yunandaki Zeus mitinde yer alan insanın tanrılara sadakati söz konusu diğer eski çağ medeniyetlerinde gerçek yaşama intikal etmişti. Asil soyun temsilcisi kralların aynı zamanda tanrı sıfatı almalarıyla beraber, yönetilen halk koşulsuz tanrı-krallarına sadık kalmak zorunda kalmışlardı ve her türlü umudu tanrı-krallarından beklemişlerdi.

Hellen dünyasından Latinlerin dünyasına yani, Roma şehrinin efsanevi kuruluş hikâyesini baktığımız zaman pek çok mitte yer alan motifleri görüyoruz. Romalılara göre, şehir, Troialı Aeneas'ın soyundan gelen insanlar tarafından kurulmuştu. Aeneas ve Roma şehrinin kuruluşuna dair birkaç tane hikâye olmasına rağmen Romalıların kabul ettikleri geleneksel efsane ise şöyledir; Aeneas, Troia Savaşı'ndan bir grup insanla kaçmayı başarmıştı. Bu insan topluluğu çeşitli maceralar yaşayarak İtalya yarımadasına kadar ulaştı ve Latium bölgesine yerleştiler. Aeneas'ın soyundan Ascanius, Albalonga şehrini kurmuştu ve soyu burada devam etmişti. Bu soydan olan Amulius büyük kardeşi olan Numitor'a karşı hareket etmiş ve onu tahtından indirmişti. Kendisine hiç rakip bile kalmamasını isteyen Amulius, Numitor'un kızını Vesta rahibelerinin yanına vermişti. Ancak Rhea Silvia adlı bu kız tanrı Mars'tan hamile kalır ve Romulus ile Remus isimlerini koyduğu ikiz bebekleri olur. Rahibeler, kralın emri ile Rhea Silvia'yı zincire vurup, zindana attılar. İkizler de bir sepete konularak Tiber nehrine bırakıldı. Önce dişi bir kurt tarafından beslenip kurtulan ikizler, daha sonraları bir çoban tarafından bulunup, büyütüldüler. İkizler büyüyüp delikanlı

oldukları zaman intikam amacıyla Albalonga kentine gidip kralı öldürdüler. Yeni bir şehir kurmak düşüncesiyle yer arayan iki kardeş, Romulus ve Remus, iktidara kimin geçeceği konusunda yaptıkları kavga sonucunda Romulus, Remus'u öldürdü. Böylece tek başına şehri kuran Romulus (İÖ 753), Roma'nın ilk kralı oldu. (Livius, I.1-7; Atlan 2014, 11,12) Efsanede geçen Rhea Silvia'nın tanrı Mars'tan hamile kalışı, Hıristiyanlık inancında Meryem'in "Kutsal Ruh"dan Hz. İsa'ya hamile kalışıyla (Lukka, 2. 18-23) benzerlik gösterir. Romulus ve Remus'ın Tiber ırmağına sepet içinde bırakılması ise, üst satırlarda söz ettiğimiz Akad kralı Sargon ve Yahudilik inancında kendisine kutsal kitap gelen Musa peygamberin, doğduğunda sepet içinde Nil nehrine bırakılması aynı motiftir. Sepete konulma sebepleri düşmanları tarafından öldürülmelerini mani olmaktı. Öyle ki aynı tesadüf sonrasında da devam eder. Bebekler kurtulur ve tarihin akışını değiştirecek roller üstlenirler. Bebeklerin sağ salim iyi niyetli insanların eline geçmesi, onların tanrı ya da tanrılar tarafından kutsanmış insanlar olduklarının göstergesidir. Aynı zamanda, Pandora'nın kutusunda kalan umuttur. Çünkü insanoğlu mevcut yaşadığı zor siyasi yönetim altında bebeklerin ilerde bir kurtarıcı olarak onlara geri döneceğini inanmıştır. Romulus ve Remus'un birbirleriyle kavga edip bir kardeşin diğerini öldürmesi ise, Tevrat'da (Tekvin, IV.) ve Kuran-ı Kerim (Maide. 27-31) de geçen Habile-Kain hadisesi ile benzerlik gösterir.

Tanrı Krallar

Kil tabletlerdeki tanrısal kralların ve Eskiçağ tarihinin edebi eserlerinde yer alan kutsanmış liderlerin dışında, bizzat yaşamış, tarihte yer edinmiş olan tanrısal krallar vardır. Söz konusu tabir, topluluklara, coğrafyalara göre farklılıklar taşısa dahi özdeki amaç hep süreklilik kazanmış iktidar gücüydü.

Anadolu'nun İÖ II. Binyıl halkalarından olan Hititler, kurmuş oldukları devlet yönetimi sayesinde, çağın en güçlü devletlerinin içinde yer almışlardı. Hititlerin

“bin tanrılı halk” olarak tanımlanmış olmaları onların dini hoşgörülerini ve saygılarıyla ilgilidir. Çünkü dindar bir toplum olan Hititler, fetihlerle ele geçirdikleri halkların bile tanrılarına saygı gösterip, kendi panteonlarına dahil etmişlerdi. Çok tanrı inancına sahip olan Hititlerde, krallar ise öldükten sonra tanrı olarak kabul ediliyordu ve tanrılar panteonunda yer alıyorlardı.

Kardeşim Arnuwanda Tanrı olunca (öölünce),(o zamana kadar)savaşman düşman ülkeleri de savaştlılar. Etraftaki düşman ülkeleri şöyle dediler:“Hatti ülkesinin kralı olan babası kahraman bir kral idi. O, düşman ülkelerini yendi. O, tanrı oldu (öldü). Babasının tahtına oturan oğlu, o da eskiden bir kahramandı. O, hastalandı. O da tanrı oldu (öldü). (Alp, 2000, 125).

II. Murşili'nin yıllıklarından tercüme edilmiş olan söz konu paragraftan da anlaşılacağı gibi, sırasıyla tahta kim çıkarsa öldüğünde kral oluyordu. Ancak tahta çıkmayan bir prens için bu söz konusu değildi. Antik Mısır'daki gibi krallık tüm aile üyelerini kapsamıyor. Antik Mısır inancında, Firavun, güneşin canlı imgesi sayılıyordu. Bu da Firavuna ve devlete büyük siyasal bir güç veriyordu. Devletin kutsallaştığı bu inanca göre Firavun öldükten sonra, *evrenin efendisi* olarak kabul edilen (Altunay, 2020, 245-256) Osiris'e dönüşüp tanrılaşıyordu. Piramitlerde yer alan duvar yazılarında, ölen Firavun Osiris ismiyle anılıyordu ve Firavunun tanrı Osiris olarak dirileceğine inanılıyordu. (Diakov-Kovalev, 2008, 162-163)

Diğer medeniyetlerde krallar, liderler, tanrı tarafından kutsiyet katılmış, annesi ve babasından biri ya da her ikisi tanrı olan, sonradan mucizevi bir şekilde tanrılar arasına giren ilahi kişilerdi. Ancak Antik Mısır'da direkt olarak kral tanrı, ailesi de tanrılar panteonunun birer üyeleriydi. Yönetim şekli tanrı-kralların monarşisi üzerine biçimlenmiş olan Antik Mısır medeniyetinde inanç aslında ülkenin her kurumunda etkiliydi.

Antik Yunan dünyasında ise Büyük İskender'e kadar hiçbir lider ya da kral tanrı sıfatı almamıştı. İskender'in hayatını kaleme alan Plutarkhos eserinde, İskender'in soyunu, babası tarafından Caranus aracılığıyla Herakles'in; annesi tarafından Neoptolemus üzerinden Aeacus'un soyundan geldiğini yazar. Annesinin gebe kalışıyla ilgili olarak farklı kutsiyet katılmış hikâyeler vardı. Bunlardan bir tanesi şöyledir; *annesiyile babasının evliliklerinden bir gece öncesi, gök gürlemesi olur ardından gelinin, rahminin üzerine bir şimşek düşer. Şimşek bilindiği gibi Zeus'u temsil eder, çok fazla ateşin alev alması sonucu gelin hamile kalır. Phillippos'la Olympia evlendikten sonra, kral bir rüya görür. Rüyasında eşinin rahmine aslan figürlü bir mühür koyar. Rüya şöyle yorumlanır; Olympia hamileydi çünkü rahmi boş olsaydı mühür koyamazdı. Kadın, doğası cesur ve aslan gibi bir oğula hamile kalmıştı.* (Plutarkhos, *Alexander*. II).

İskender'in ana rahmine Zeus'un şimşekleriyle hamile kalışı ile ilgili mitos, kutsanmış kişilerin daha anne karnındayken ulviyet kazandıklarına iyi bir örnektir. İskender, babasının ölümü ve sonrasında oturduğu Makedonya Krallığı'nın taht sahibi olarak üstlendiği misyonla askeri seferler düzenledi. Söz konusu bu seferlerinde aldığı başarılar, Yunan kentleri tarafından bir ilah olarak kabul görülmesine vesile oldu ve bu algıyı İskender de bizzat benimsedi. (Arrianos, XXVI.1) Arrianos, İskender'in seferlerini anlattığı eserinde, İÖ. 4. Yüzyılda yaşamış olan ve İskender'in Asya seferlerinde eşlik eden filozof Anaksarhos'un İskender'in tanrı olarak tapınılmasını ifade ettiği sözleri yer alır.

İskender'in tanrı olarak tapınımaya Dionysos ve Herakles'ten daha çok hakkı vardır. Çünkü onun yaptığı işlerin daha büyük ve çok olmasından başka Dionysos'un bir Thebaili olması nedeniyle Makedonyalılara tam anlamıyla bir yabancıdır. Argoslu Herakles'in soyundan olan Makedonya kralları kendilerini tanrı olarak görürler. Hiç kuşkusuz İskender'e öldükten sonra bir tanrı olarak ibadet edilecektir. (Arrianos, X. 6-7.).

Arrianos eserinde, Anaksarhos'un bu sözlerinin bir kesim üzerinde etkili olduğunu ancak İskender'in tamamen insani özellikler taşıdığını, tanrılardan yaşayış farklılığını olduğunu söyleyerek itiraz eden ya da kabul etmeyen görüşlerde ve kişilerde etkili olmadığını ifade eder. Ancak bunlara rağmen İskender bir tanrı olarak kabul edilmiştir. (Arrianos, XI. 1-9.)

Antik Roma'da ise mitlerin dışında kutsiyet almış, gerçek yaşamın içinden kişilerden ilk kez Iulius Caesar tanrısallaştırıldı. Suetonius eserinde bu olayı şöyle aktarmıştır;

Elli altı yaşında öldü (15 Mart İÖ 100 - İÖ 44) ve yalnız resmi bir kararla değil, halkın da onayıyla tanrılaştırıldı. Mirasçısı Augustus'un, onun tanrılaştırılması onuruna ilk düzenlediği oyunlar sırasında bir kuyruklu yıldız gece yarısından yaklaşık bir saat önce çıkararak yedi gün boyunca parıldadı ve herkes bunun gökyüzüne alınan Caesar'ın ruhu olduğuna inandı; bu nedenle onun heykelinin en üst noktasına bir yıldız yerleştirildi. Öldürüldüğü senato binasının duvarla çevrilmesine, Martin on beşinin Parricidium diye adlandırılmasına ve o gün senatonun bir daha toplanmamasına karar verildi. (Suetonius, Caesar. LXXXVIII).

Iulius Caesar, Roma Senatosunun Caesar karşıtı çoğunluğu tarafından, cumhuriyet yönetimini son verip krallığı tekrardan Roma'ya getirecek kaygısı ve iddiası sebebiyle, suikast girişimi sonucu öldürüldü. Zira Roma Devleti'ne katkıları tartışmasız çok fazlaydı. Bir vatan haini gibi öldürülmesi trajikti. Iulius Caesar tarafından evlat edinilen ve sonrası Roma'nın ilk imparatoru olacak olan Caesar Augustus, Iulius Caesar'ın tanrılaştırılması konusunda pekiştirici bir harekette bulundu. Caesar Augustus, Roma'nın Principatus dönemini başlatarak pek çok alanda Roma'da yapılandırma gerçekleştirdi. Soyun, Roma tarihi ve halkı açısından ne derece önemli olduğunu şüphesiz Caesar Augustus da çok iyi biliyordu. Kendisini evlat edinen Iulius Caesar'ın tanrısallaşması kendisinin de

tanrısallaştırılması anlamına geliyordu. Dolayısıyla, Iulius Caesar'ın kutsiyetle onurlandırılması aynı zamanda siyasi boyutu olan bir girişimdi. Nitekim Iulius Caesar, Iulius soyunun Venüs'e dayandığına inanırdı. (Suetonius, *Caesar*. VI.) Siyasi kariyerinde hızla ilerlerken bunu siyasi bir malzeme olarak kullanmamış olmasına rağmen Anadolu'da yaptığı düzenlemelerinde, Aphrodisias kentine bu sebeple ayrıcalık vermişti. (Tacitus, *Annales*. 3.62; Reynolds, 1982, 98.)

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Neolitik çağın toplumlarında ortaya çıkan "tanrı-kral" anlayışının, sonraki yüzyıllarda farklı coğrafya ve ırklarda da aynı mantıkla lidere sıfat olarak verildiğini görüyoruz. İnsanlık tarihini yazmaya başlayan söz konusu halkların dünyayı algılama çabası, hayatta kalma ve iktidarını koruma güdüsüyle oluşan "tanrı kral" nitelemesi zamanla devletlerin en güçlü siyasi propagandası haline gelmiştir. Şüphesiz, halkı yönetecek olan kişinin diğer insanlardan üstünlüğü sadece kraliyet üyesi olması ya da zafer elde ederek başa geçmiş bir lider olması yeterli değildi. Kralın aynı zamanda insanüstü özellikleri hatta tanrılar tarafından seçilmiş kişi olması gerekiyordu. Tanrı- kral, halkının, hem ölümlü oldukları dünyanın taleplerini ilettikleri, korunmalarını sağlayan, düzeni bir kaos içine girmeden yöneten kişi, hem de halkının, umutları, gelecek kaygısıyla dualar ettiği, ölümlü dünyanın sonrası için ritüellerle ibadet ettikleri tanrılarıydı. Tüm bu sıfatları elinde tutan lider emsalsiz bir güce sahip olurdu. Bu durum, halkın, lidere karşı gelebileceği, isyan edebileceği tüm kapıların kapalı, sorgusuz sualsiz itaatin var olmasının sonucu en ilkel çağlarda yeni yeni oluşan "devlet" kavramının en önemli ilkesi olmalıydı. Bu şekilde istikrar korunmuş, güçlü gücünü arttırarak nüfuzu altındaki insanları kontrolünü çok daha rahat sağlayabilmişti.

Çalışmamızda yer verdiğimiz örneklemeleri, günümüzün modern insanı olarak bu şekilde değerlendirebiliyoruz. Soru şu ki, krallar söz konusu sıfatlarını bizlerin

algıladıkları gibi mi kullandılar? Şüphesiz ki krallar kendilerini tanrı ya da kutsanmış insan olduklarına inanıyorlardı. İnsanlık tarihinin her çağının değer algısının, inanç sistemi, bilimsel ilerlemesi dinamik bir yapıya sahipti. Sonuç olarak, yaşadıkları çağın değerleri, bilgi birikimi, cevaplarını bulamadıkları sorular “tanrı-kral” sıfatının mevcudiyetini ve kudretini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

İncil. (1995). Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

Kitabı-ı Mukaddes. (2000.) (Haz. Kitabı-ı Mukaddes Şirketi) Lütuf Yayıncılık. İstanbul.

Kuran-ı Kerim, (meali. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır) Haktan Yayınları. Konya.

Antik Edebi Kaynaklar

Arrianos, F. (1976, 1983). *Alexandrou Anabasis (Arrian, Engl. transl. P.A. Brunt)* Loeb, Cambridge.

Gilgamiş Destanı, (2015). (çev. S. Maden) Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul.

Hesiodos, *Theogonia & İşler ve Güçler* (2019). (çev. A. Erhat-S. Eyüpoğlu) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Homeros, (2004). *İlyada*. (A. Erhat- A. Kadir) Can Yayınları. İstanbul.

Livius, T. (1992). *Roma Tarihi- Şehrin Kuruluşundan İtibaren (Ab Urbe Condita)*. I. (çev. S. Şenbark) Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.

Suetonius, (2008). *Oniki Caesarın Yaşamı* (çev. F. Telatar-G. Özaktürk). Ankara.

Platon, (2005). *Sokrates'in Savunması (Apologia Sokratous)*. (çev. E. Gören) Kabalcı Yayınları. İstanbul.

Plutakhos, (1967). *Plutarch's Lives- Alexander And Caesar*. (Engl. tansl. B. Perrin) Loeb. Harvard University Press. London.

Tacitus, (2004). *Annales* (transl.by A.J. Woodman). Cambridge.

Modern Kaynaklar

Alp, S. (2002). *Hitit Çağında Anadolu*. Tübitak Yayınları. Ankara.

Altunay, E. (2020). *Mezopotamya ve Mısır Paganizmi*. Destek Yayınları. İstanbul.

Atlan, S. (2014). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları-Cumhuriyet Devri-1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Bottero, J. (2003). *Mezopotamya-Yazı, Akıl ve Tanrılar*. (çev. M. E. Özcan-A. Er) Dost Yayınevi. Ankara.

Bottero, J.- S. N. Kramer. (2017). *Mezopotamya Mitolojisi*. (çev. A. Tümertekin). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Crawford,H. (2015). *Sümer ve Sümerler*. (çev. N. Uzan) Arkadaş Yayınları. Ankara.

Diakov, V- S. Kovalev, (2008). *İlkçağ Tarihi I-Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, (Çev. Ö. İnce), Yordam Kitap, İstanbul.

Erhat, K, (2003). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi. İstanbul.

Günbatti, C. (1995). "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet" *Archivum Anaticum*. Cilt. 3, 131-155.

- Kaya, M. A. (2017). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I- Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kaya, M.A. (2020a). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul (Birinci Baskı 2015).
- Kaya, M.A. (2020b). *Ege ve Eski Yunan Tarihi I. Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağlara Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul (Birinci Baskı 2016).
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*. (çev. H. Koyukan) Kabalcı Yayınları. İstanbul.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıçtan Perslere Kadar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kuhrt, A. (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, I, (Çev. D. Şengil), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Oates, J. (2004). *Babil*, (Çev. F. Çizmeli), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Reynolds, J. (1982). *Aphrodisias And Rome*. London.
- Winter, I.J, (1996). "Sex, Rhetoric, and the Public Monument: The Alluring Body of Naram-sin of Agade" *Sex, Rhetoric, and the Public Monument: The Alluring Body of the Male Ruler in Mesopotamia. Sexuality in Ancient Art: Near East, Egypt, Greece and Italy*. (ed. N. B. Kampen & B. Bergmann) Cambridge University Press. Cambridge and New York, 11-26.

Yıldırım, E. (2018). "The Power Struggle between Government Officials and Clergy in Ancient History" (November). <https://brewminate.com/> 25.11.2020 23:14.

Yoffe, N. (2004). *Myths of the Archaic State Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*. Cambridge University Press. Cambridge.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In this study, we see that many civilizations that had a place in the ancient world were united in a common value. The common value in question is the myths that emerged with belief systems and how these myths and governments were integrated over time. Until the time they discovered that the ancestry was inherited from the father, human beings had a matriarchal understanding due to the fertility of women. However, in these ages when physical power was at the forefront, men wanted the continuation of his strength and ancestry. The people of the first civilization formed their patriarchal structures in the lives of the gods they constructed, as they believed in their kings and families as representatives of the gods on earth. In this study, we evaluated the subject of god-king, which is our subject, by considering the civilizations one by one geographically and chronologically, through the examples of those civilizations. The first known civilization of the world, Sumerians (4000-3000 BC) in Mesopotamia, which has fertile lands thanks to its climatic conditions, revealed their political existence. The Sumerians built water channels and dams in order to protect their agricultural lands from natural disasters. However, these man-made embankments and canals were insufficient to protect the agricultural areas against torrential rains and rapid storms. Mankind has demonstrated that there is a supernatural power in these situations where his own power is not enough and cannot control.

First of all, we see an example in this regard in the Gilgamesh Legend, which belongs to the Sumerian city-states. Gilgamesh, the hero of the world's first written epic, which includes statements about the king's divine power, is the king of the city of Uruk, one of the Sumerian city states. Although Gilgamesh was a king, he was given sublimity in the epic. In the epic, Gilgamesh's mother is

the goddess Ninsun, and his father is Lugalbanda. For this reason, two thirds of Gilgamesh was created from god flesh and one third from human flesh. The Akkads, which caused the destruction of the Sumerians, are the people who established the first central authority administration known in history. The most famous kings of the Akkads, Sargon and his grandson Naram-sin, were among the most powerful states of the period with the conquest policy they followed. The success and fame Sargon gained with his disciplined army gave the king a divine title after a while. His grandson Naram-sin, who ascended the throne after King Sargon, continued the same divine holiness. However, he went further than his grandfather and declared himself a god-king. The situation was not different in Babylon and Assyria, the other powerful Semitic states of Mesopotamia. Because the kings, Babylon and Assyria, who are accepted as the people chosen by the gods, have become equivalent to the gods thanks to a much more oppressive state administration.

The Mesopotamian belief, which was formed as a part of the agricultural activities of the Sumerians, was inspiring for the beliefs of almost all Mesopotamian civilizations that would have political existence after them, as well as influenced the ancient Greek, Anatolian and even Roman culture. The gods and goddesses we read in the works of Homer for the first time in the ancient Greek world gained identity in the works of Hesiodes. In the Roman State, which was heavily influenced by the ancient Greek beliefs, like the Greek Civilization, gods began to come into existence in time. Especially Alexander the Great and Julius Caesar are the clearest examples that can be given in this regard. Both the Anatolian Civilizations and the Ancient Egyptian Civilization used the title of god-king in their administration, even if they differ. In the Hittites, after the king died, he became a god. Likewise, in Ancient Egypt, the pharaoh was regarded as the lord of the universe after his death. However, they were accepted as gods while the pharaohs were living in Ancient Egypt.

As a result, we see that the understanding of "god-king" that emerged in the societies of the Neolithic age was given to the leader as an adjective with the same logic in different geographies and races in the following centuries. The "god king" characterization, which was formed by the efforts of these peoples, who started to write the history of humanity, to perceive the world, to survive and to protect their power, became the strongest political propaganda of the states over time. The God-king was the gods of his people, who conveyed the demands of the world in which they were mortal, who ensured their protection, who ruled the order without going into chaos, and that his people prayed for their hopes and anxiety for the future, and they worshiped with rituals for the aftermath of the mortal world.

ANALYSIS OF CONVERGENCE OF SOME MIDDLE EASTERN COUNTRIES TO EUROPEAN UNION VIA UNIT ROOT TEST

Oğuzhan GÖKTOLGA*

Fatma ZEREN**

AbdullahTORUN***

Abstract

This study is held in order to determine whether some Middle Eastern countries have converged to EU countries in terms of economy and politics as dimensions of globalization. Existence of any convergence is tested via Harvey and Leybourne (2008) linearity tests. As a consequence of the fact that series are non-linear, the existence of any convergence is analyzed via Enders and Granger unit root test. It has been deduced that Kuwait has converged EU-27 average from the point of economic globalization and the country also has converged EU-15 average from the point of social globalization. Similarly, Saudi Arabia has converged EU-9 and EU-15 averages from the point of social globalization. Egypt and Jordan have converged both EU-9 and EU- 15 average from the point of political globalization. Turkey has just converged EU-9 from the point of political globalization. And Iran has just converged EU-15 average from the point of economic globalization. It hasn't been detected any convergence for other countries analyzed.

Keywords: Convergence, unit root test, European Union, Middle Eastern countries.

---

* Doç.Dr. İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, oguzhan.goktolga@inonu.edu.tr

** Prof.Dr. İnönü Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, fatma.zeren@inonu.edu.tr

*** Doç.Dr.İNönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, abdullah.torun@inonu.edu.tr

BAZI ORTA DOĞU ÜLKELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE YAKINSAMASININ BİRİM KÖK TESTİ İLE ANALİZİ

Öz

Bu çalışmada bazı Orta Doğu ülkelerinin küreselleşmenin ekonomik, politik ve sosyal boyutları açısından AB ülkelerine yakınsama durumu ele alınmıştır. Serilerin doğrusal olup olmadığı Harvey-Leybourne (2007) ve Harvey ve Leybourne (2008) doğrusallık testleri ile incelenmiştir. Serilerin doğrusal dışı olması sebebiyle Enders and Granger (1998) birim kök testi ile yakınsamanın varlığı araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Kuveyt'in ekonomik küreselleşme açısından AB- 27 ortalamasına ve sosyal küreselleşme açısından ise AB-15 ortalamasına yakınsadığı tespit edilmiştir. Suudi Arabistan'ın ise AB-9 ve AB-15 ortalamasına sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı görülmüştür. Mısır ve Ürdün, hem AB-9 ortalamasına hem de AB-15 ortalamasına politik küreselleşme açısından yakınsamıştır. Türkiye ise yalnızca AB-9 ortalamasına politik açıdan yakınsamıştır. İran'ın ise yalnızca AB-15 ortalamasına ekonomik küreselleşme açısından yakınsadığı sonucuna erişilmiştir. Diğer ülkeler için yakınsama tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yakınsama, birim kök testi, Avrupa Birliği, Ortadoğu ülkeleri.

1. INTRODUCTION

In this study it is tried to be answered that whether the countries of Bahrain, United Arab Emirates, Iraq, Iran, Israel, Qatar, Kuwait, Lebanon, Egypt, Syria, Saudi Arabia, Turkey, Oman, Jordan and Yemen converged or not to EU countries in terms of economic, political and social dimensions of globalization, within the years 1975 to 2015. Whether series are linear or non linear is tested via applying Harvey-Leybourne (2007) ve Harvey and Leybourne (2008) linearity

tests. As a result of analysis held, it has been deduced that series have non-linear structures. Thus, in this study, Enders Granger nonlinear unit root test was used. And it has been deduced that Kuwait has converged EU-27 average from the point of economic globalization and the country also has converged EU-15 average from the point of social globalization. Similarly, Saudi Arabia has converged EU-9 and EU-15 averages from the point of social globalization. Egypt and Jordan have converged both EU-9 and EU-15 average from the point of political globalization. Turkey has just converged EU-9 from the point of political globalization. And Iran has just converged EU-15 average from the point of economic globalization. It hasn't been detected any convergence for other countries analyzed.

2. CONCEPTUALIZING GLOBALIZATION

World has been experiencing a transformation process which began in 1970s and gained acceleration in 1990s. This transformation which has affected almost all economic, political, social and military relations from forms of production to consumption habits, has been called as "globalization". Globalization has become a central concept within both academic studies and discourses of politicians (Kiely, 2005: 1). Globalization aiming at determining a post-industrial world, has been considered as a concept which refers to an increasing interdependence among countries which is basically based on economic transformations but at the same time which includes transformations and mobilization at other fields (Kiely, 2005: 2). However, as it is the case at most of the concepts in social sciences, in addition to its deterministic definition, globalization is a rhetorical concept which may gain meaning depending on idea, life philosophy, ideology and even expectations of the person using the concept. Thus, for some, globalization is a descriptive and neutral concept which describes the condition we live in; whereas for some it is

the new legitimizing discourse of Neo-liberalism, USA and Western hegemony.* Another approach argues that since in the process of globalization both non-governmental actors and non-western countries have risen (*the rise of the rest*), USA hegemony has entered into a collapse period (Zakaria, 2008).

Perspectives such those also include the question of whether globalization is a process or a project. Thus, globalization is a conceptualization with varied dimensions. In compliance with an assessment on globalization, globalization is a process or sum of processes having at least four dimensions (Held et al., 1999:484).

1: Stretching of social, political and economic relations within political borders, regions and continents.

2: Concentration of interdependence parallel to increase of trade, investment, finance, migration and cultural liquidities.

3: Faster mobilization of ideas, goods, information, capital and human beings thanks to development of communication and transportation technologies.

4: Uncertainty of global relations due to reduction of distances among locations, ability of local events to create global consequences and internal problems.

William Robinson who analyzes rhetoric of globalization from a critical perspective, conceptualizes globalization which has gained acceleration from 1970s with five basic plane (Robinson, 2007: 125).

1: Establishment of a global economy which have production, finance and consumption dimensions.

---

*For the studies supporting this approach please see G. John Ikenberry, "Globalization as American Hegemony," David Held and Anthony G: McGrew, ed., *Globalization Theory: Approaches and Controversies*, Polity Press, Cambridge, 2007, pp.41-58; Leo Panitch and Sam Gindin, "Finance and American Empire," (Edt). Leo Panitch ve Colin Leys, *Socialist Register*, s. 46-81., Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

- 2: Increase in the consideration of transnational global culture.
- 3: Spread of new transnational institutions together with spread of global governance perception.
- 4: Unquestionably, formation of new transnational identities and societal structures due to multi-dimensional mobility of people worldwide.
- 5: Establishment of new social hierarchies based on inequality.

An important contribution to conceptualization of globalization comes from Aart Scholte. In his study Scholte argues that conceptualization of globalization in the literature is generally made as identical with “internationalization”, liberalization”, “universalization” and westernization”; but such conceptualizations are inefficient to describe the process we are in. (Scholte, 2005: 54–64). According to Scholte the concept of globalization cannot be conceptualized as internationalization. Internationalization means increase in inter societal interactions. However, such interactions had existed in the past, too. Thus, the conditions we live in cannot be defined with the help of the concept of internationalization. Scholte also argues that conceptualization of globalization as liberalization is not persuasive. Liberalization means increase in commercial interactions and spread of these interactions worldwide. This is also not a new situation. Thus, the concept of liberalization is inefficient to explain present world. Similarly, there exist various historical samples of economic and political convergence related with universalization. Thus, this conceptualization is inefficient, too. Westernization means spread of capitalist system. And this is older than globalization. Eventually, Scholte argues that in order to understand the circumstances we live in, we need a concept apart from the concepts mentioned above. According to Scholte the concept of “deterritorialization which means the spread of supraterritorial-connections is the most suitable

concept to understand economic, political and social interactions which we experience at the present.

Globalization is not a condition which is immanent just for states or specific societies. But at the same time it is not a reality ongoing in exteriorities of States and societies. It is a process within which both inside and outside transform.

In the axis of these paradigms, since 1970s the rhetoric of globalization has been argued in varied fields of social sciences and distinctive theoretical perspectives have been created. In context of these theories, phenomenon of globalization has been analyzed within economic, political, military and social planes. The main reason for argument of globalization in varied fields of social sciences is that, unlike former transformation processes, within this process almost all societies transform in similar manners simultaneously. This process which we can define as a Neo-liberal restoration period at a global level, is not only a transformation out of the States, but also a transformation which has been affecting inner structures of the States, Dynamics of economic and social lives and thus has gained such a dimension that it is considered that the distinction between inner and outer is meaningless.

Despite various conceptualizations, it may be argued that the globalization lasts depending on two dimensions: increase in both inter societal connectivity and global consciousness (Robinson, White, 2007: 64). Inter societal connectivity and consciousness maintain their effects on economy, politics, society and culture.

Even conceptualization of globalization varies, debates on the concept focus on development of inter societal interaction. In this context, from the point of this

study we can define globalization as “increase and condensation of economic, political, social and cultural relations”.

Main problematics of approaches which are named as globalization theories and are reflected to various fields of social sciences are as such: Is globalization historical? Whether its roots are in the past of human history or is it a new process? Is the globalization a process or a Project? Has the globalization got an object, if yes, who is it or who are they? Is the globalization a process controllable or reversible? Even its economic dimension is dominant, are there any fields on which globalization is effective? It is possible to raise these questions. However, in pursuance of the scope of this study, it is tried to analyze the approaches of globalization theories to these questions.

3. APPROACHES TO GLOBALIZATION

It is a fact that there is a huge literature on how to conceptualize globalization. So, in this study we will not argue what the globalization is (or is not). Globalization conceptualization of three globalization theories will be examined: Hyperglobalizer, sceptic and transformationalist approaches.

3.1.Hyperglobalist Approach

This approach known as hyperglobalizers and interpreting globalization mainly from the perspective of economic and technological determinism, equates globalization with neo-liberalism. In view of this approach, globalization is a fact of life and it is irreversible (Kiely, 2005: 3). In view of this approach globalization defines a new period in which societies are more and more exposed to global market discipline (Held et al., 1999: 2).

From the perspective of hyperglobalist approaches, increase in transnational interaction has caused in weakening of “nationality” characteristic. Especially in the economic sphere, mobility in the fields of production, trade and finance have weakened the nationalistic characteristic of national economies (Strange, 2000: 149). From the perspective of hyberglobalists approaches, may cause in formation of other global formations which will wherrret nation-state structures, thus nation-states may be unable to maintain their traditional functions (Ohmae, 1995: 2). So, from the perspective of hyperglobalist approaches, nationalities and nation states in traditional manner have replaced with Dynamics of globalization.

3.2 . Skeptical Approach

Skeptical approaches which interpret globalization as a Project of Western and American hegemony, consist of mainly Marxist and Neo-Marxist theorists who interpret the process and dynamics from a critical perspective.

Paul Hirst and Grahame Thompson who are leading supporters of the sceptic approach and who define the globalization as a myth lean their argument on these assumptions (Hirst, Thompson, 1998: 27-28).

1: The present highly internationalized economy is not unprecedented. It is one of the transformation processes. Moreover, the present economic order is less open and less integrated than the economical mechanism of 1870-1914 period.

2: Transnational firms are relatively less than in the past, because most of these are based nationally and they trade regionally or internationally according to production and sales location.

3: There is not a condition in which the capital insentively flows from advanced to developing countries increasing investment and employment. Moreover, since the capital mobility is among developed industrialized countries, Third

World countries, except a minority, remains marginal in capital mobility, investment, increase in employment and trade.

4: World economy does not reflect a real “global” condition as globalizer approaches advocate. Trade, investment and financial mobility experienced in international arena are concentrated among Europe, Northern America and Japan.

5: These three major economic Powers have a capacity to exert governance pressure on other economies. Thus, even limited by major economic powers, global markets are no means beyond control and regulation.

Eventually, the following statement of Hirst and Thompson summarize the Notion of sceptics against globalization: globalization is a proper myth for an illusionless world, but it also destroys our hopes (Hirst, Thompson, 1998: 31).

Alejandro Colas, admits that use of globalization as a concept determining concentration of mutual socio-economic and political links which have exceeded national borders, has been used intensively since 1990s. Yet, Colas objects opinions of some of the hyperglobalizers that this phenomenon is a process homogenizing social relations worldwide o these relations get closer (Colas, 2008: 125). Because, according to Colas, globalization is a very unequal process tending to reproduce both new and existing economic, social and political hierarchies (Colas, 2008: 125). In addition, Colas while forming a perspective different from anti-globalizers, advocates that neoliberalism does not result in capitalist globalization causes global capitalism even it has some facilitative effects on the process. Colas advocates that globalization develops in three dimensions: gaining a “transnational” dimension of neoliberalism in the axis of Washington Consensus; rise of New Right as a consequence of loss of leftist movements; and strengthening of international financial institutions (IFIs) (Colas, 2008: 132-137).

3.3 . Transformationalist Approach

Advocators of transformationalist approach consist of people from various theoretical and methodological traditions. Far from hyperglobalizers, they do not interpret globalization just from the perspective of economy; rather they put forward multidimensionality of globalization. They analyze globalization through its sociological, political, technological and cultural dimensions. They neither set up a special goal to globalization nor they expect that globalization will provide more welfare or a more peaceful world and nor believe that globalization will create a single world nor it will create a conflicting process (McGrew, 2008: 37).

Transformationalist neither agree that globalization is unprecedented as hyperglobalizers do, nor they believe that globalization is a new period, as sceptics do. For transformationalists, globalization is a process which has its own historical roots.

4. LITERATURE REVIEW

After James Watt's modernization of vapor machine logic and adapting it to industry in 1796, England has adapted it to production process. As a consequence, formation of political and economic conditions necessary for depleting increasing surplus is the most important historical development which lay the foundations of globalization.

At a study held by Alden, Kelley, Riefler, Lee and Soutar (2013) it has been found out that if the consumers' attitude against globalization is negative, their attitude against global brands are also negative and it has also been found out that this negative attitude roots in their attitude that global brands are poor graded.

In his "What is Globalization" Ulrich Beck asserts that globalization is not one dimensional. He disaggregates globalization into three dimensions: Globalism, globality and globalization. For him, the concept "globalism" the process in degraded into just economic dimension and neoliberalist ideological dimension of the phenomenon is emphasized. In this way, within ideological conceptualization, other dimensions of globalization such as environment, culture, politics and civil society are placed under the authority of world market economy.

According to Feenstra (1998), globalization effect on change of bargaining power of labor and capital, has very significant consequences. Weakening the power of labor unions (elasticity in labor market) within industry influenced by trade may have a significant contribution to wages inequality in developed countries. Factors having effects on weakening the financial conditions of low-qualified workers are globalization and new Technologies. Globalization both creates new markets to products and services produced through intensive information technologies and helps advancement of technological transformation to the detriment of unqualified labor force.

Edwards (1997), has analyzed the influence of relation between trade policy and income distribution to Gini coefficient in terms of six distinct indicators of trade openness index. In the study, it is concluded that there exists no significant evidence to prove that liberalization of trade and globalization has influence on income inequality.

Goldberg and Pavcnik (2007), in contrast to Hecksher-Ohlin theory, has analyzed the increasing wage inequality between qualified and unqualified workers in developing countries. According to findings of the search, increase in capital flow to developing countries and skilled technological advancement are among the explanations to increasing income inequality as a consequence of globalization.

Faustino and Vali (2011) have analyzed effects on globalization on income inequality in OECD countries through static (fixed effect) and dynamic (GMM) panel analysis using data for period of 1995-2007. In view of the results of the study, static and dynamic predictions confirm negative effect of liberalization of trade on Gini index, and this in turn indicates that trade and globalization decreases income inequality in rich OECD countries. Results of the study also confirm the hypothesis that there is a positive correlation between income inequality and economic development.

Pillai (2011), has analyzed globalization and income inequality in OECD and poor countries separately. This analysis has included commercial globalization and direct foreign investment (DFI), too. In the study it is concluded that countries with low income level utilize from increasing trade whereas direct foreign investment creates more income inequality in countries having low income level.

Chordokrak and Chintrakarn (2011), have predicted effects of globalization and technological developments on income inequality in USA. Using panel data for 1988–2003 period, they have asserted that direct foreign investment statistically increases income inequality. They have also concluded that trade my increase high income shares.

Yanar and Şahbaz (2013), have tested effects of globalization on poverty and income inequality in 102 developing countries through cross-section analysis using data for the year 2010. They have concluded that globalization decreases income inequality and poverty.

Hennighausen (2014), has analyzed the correlation between globalization and income inequality by examining also the role of distribution mechanisms. At the study, data for 28 OECD countries between 1960 and 2010 have been analyzed. Major findings indicate that globalization actually changes relative charges of

factors of productions; in the meantime, international trade and capital mobility does not increase income inequality in industrialized countries.

Baek and Shi (2016), have disaggregated economic globalization into two parts as concentration of trade and financial integration and then analyzed effects of globalization in developed and developing countries in within the context of income inequality and globalization. In this study, data for 26 developed and 52 developing countries for 1990-2010 period in which globalization accelerated have been used. And it has been concluded that financial integration and financial integration and trade concentration effect income inequality in different manners and the effect is divergent in developed and developing countries. That is to say, increase in trade concentration increases income inequality in developed countries, whereas it reduces income inequality in developing countries. In view of the findings of the study, deepening of financial integration reduces income inequality in developed countries, whereas it increases income inequality in developing countries.

5. DATA and METHODOLOGY

This analysis has been made on Bahrain, United Arab Emirates, Iraq, Iran, Israel, Qatar, Kuwait, Lebanon, Egypt, Saudi Arabia, Turkey, Oman, Jordan and Yemen. Data used in the analysis involves data of 1970-2015 period.

In time series analysis, there are nonlinear tests used to determine whether series is linear or not. Among these tests, Harvey-Leybourne (2007) and Harvey-Leybourne and Xiao (2008) tests are more advantageous since they do not pay attention to stability for variables. Thus, in this study Harvey-Leybourne nonlinear tests have been used.

Harvey-Leybourne, at his study made in 2007 suggested use of the following equation.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 Y_{t-1}^2 + \beta_3 Y_{t-1}^3 + \beta_4 \Delta Y_{t-1} + \beta_5 (\Delta Y_{t-1})^2 + \beta_6 (\Delta Y_{t-1})^3 + \varepsilon_t \quad (1)$$

Basic hypothesis which should be used for the equation is as;

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = \beta_5 = \beta_6 = 0$$

Alternative hypothesis that should be hypothesized is as;

$$H_1: \text{At least one parameter should be different from zero. is}$$

Test statistic that should be used has been stated as;

$$W_t = \frac{RSS_1 - RSS_0}{RSS_0 / T}$$

Here, RSS refers to residual sum of squares and T refers to number of observations. Harvey-Leybourne (2007) test statistic indicates χ^2 distribution.

Harvey-Leybourne at his study held in 2008 suggested to use the following equation for stationary series;

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 Y_{t-1}^2 + \beta_3 Y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Hypothesis that should be used under linearity hypothesis is as;

$$H_0: \beta_2 = \beta_3 = 0 \text{ (linearity)}$$

$$H_1: \beta_2 \neq 0 \text{ veya } \beta_3 \neq 0 \text{ (non-linearity)}$$

Test statistic that should be used is as;

$$W_0 = T \left(\frac{RSS_0^T}{RSS_0^u} - 1 \right)$$

RSS_0^T term used in test statistic refers to residual sum of squares of restricted model and RSS_0^u term refers to residual sum of squares of unrestricted model.

Harvey-Leybourne at his study held in 2008 suggested to use the following equation for stationary series;

$$\Delta Y_t = \lambda_1 \Delta Y_{t-1} + \lambda_2 (\Delta Y_{t-1})^2 + \lambda_3 (\Delta Y_{t-1})^3 + \sum_{j=1}^p \lambda_4 \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Hypothesis which should be used under non-linearity hypothesis is as follows;

$$H_0: \lambda_2 = \lambda_3 = 0 \text{ (linearity)}$$

$$H_1: \lambda_2 \neq 0 \text{ veya } \lambda_3 \neq 0 \text{ (non-linearity)}$$

Test statistic that should be used is as;

$$W_1 = T \left(\frac{RSS_1^T}{RSS_1^u} - 1 \right)$$

(4)

RSS_1^T term used in test statistic refers to residual sum of squares of restricted model and RSS_1^u term refers to residual sum of squares of unrestricted model.

Harvey-Leybourn's study held in 2008 has suggested that where the stationary characteristics are not clearly known, both of the test statistics should be used and when used the test statistic which should be used is as follows;

$$W_t = (1 - \lambda)W_0 + \lambda W_1$$

(5)

W_t test statistic calculated demonstrates χ^2 distribution.

After determination of nonlinearity, non-linear unit should be analyzed through root tests. For non-linear time series Enders and Granger (1998), Leybourne, Newbold and Vougas (1998), Caner and Hansen (2001) and Park and Shintani (2005) etc. have built up many unit root tests.

At this study unit root analysis of variables have been held by using Enders and Granger (1998) Unit Root Test. Enders Granger Unit Root Test may be stated as follows with the help of Fuller unit root test;

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

(6)

Enders and Granger, have extended the mentioned Dickey Fuller test as follows;

$$\Delta Y_t = I_t \rho_1 [Y_{t-1} - \alpha_0] + (1 - I_t) \rho_2 [Y_{t-1} - \alpha_0] + \varepsilon_t$$

(7)

At extended Dickey Fuller equation α_0 demonstrates threshold value and I_t demonstrates indicator function. When the error terms are correlated, the

following equation has been built up through by adding lagged values of dependent variable to extended Dickey Fuller equation;

$$\Delta Y_t = I_t \rho_1 [Y_{t-1} - \alpha_0] + (1 - I_t) \rho_2 [Y_{t-1} - \alpha_0] + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

I_t indicator function of Enders and Granger (1998) unit root test based on TAR model is as follows;

$$I_t = \begin{cases} Y_{t-1} \geq \alpha_0 & \text{ise } 1 \\ Y_{t-1} < \alpha_0 & \text{ise } 0 \end{cases}$$

I_t indicator function of Enders and Granger (1998) unit root test based on MTAR model is as follows;

$$I_t = \begin{cases} \Delta Y_{t-1} \geq \alpha_0 & \text{ise } 1 \\ \Delta Y_{t-1} < \alpha_0 & \text{ise } 0 \end{cases}$$

The basic difference between Enders and Granger (1998) threshold unit root tests based on TAR and M-TAR models is that; while asymmetric adjustment is dependent on Y_{t-1} at TAR model, it is dependent to ΔY_{t-1} at M-TAR model. At both models, the hypothesis to test the existence of non-linear unit root should be as;;

$$H_0: \rho_1 = \rho_2 = 0$$

The hypothesis above in order to test the existence of non-linear unit root demonstrates that series is not stationary. F statistics calculated to test this statistics is indicated as φ statistics for TAR model and φ^* statistics for M-TAR model.

These statistics calculated for TAR and M-TAR models are greater than table critical values indicated at the article by Enders and Granger (1998), H_0 hypothesis is rejected and it is concluded that the series is stationary.

6. APPLICATION RESULTS

At this study, unit root test is used in order to analyze convergence. Examination of convergence via time series analysis has been suggested by Carlino and Mills (1996), Bernard and Durlauf (1995) and Binder and Peseran (1999). To do this, initially logarithm of units' (whose convergence will be analysed) proportions to the units which convergence to them will be analyzed.

And a serie as follows obtained:

$$X_{i,t} = \ln \frac{Y_{i,t}}{\bar{Y}_{j,t}}$$

(9)

Here $Y_{i,t}$, demonstrates globalization index of the countries of Bahrain, United Arab Emirates, Iraq, Iran, Israel, Qatar, Kuwait, Lebanon, Egypt, Syria, Saudi Arabia, Turkey, Oman and Yemen. And $\bar{Y}_{j,t}$ is a avarage of globalization index bleonging to EU countries. EU countries have handled respectively as EU-9, EU-15, and EU-27. Then, stationarity of the obtained series such as (9) is analyzed via unit root tests. If the mean and variance of the series is not changed during periods, then it is concluded that there exists convergence among the units analyzed. (Bernard ve Durlauf, 1996). If the series is not stationary, then it means that there is not a convergence.

Before unit root test, linearity hypothesis is tested and then, the unit root test suitable is applied. Unit root tests are classified in terms of linearity or non-linearity of series. So, before applying unit root test it has to be tested that whether series are linear or not. Commonly used tests fort his are Harvey-Leybourne (2007) and Harvey and Leybourne (2008) linearity tests.

Convergence process is reported respectively for EU-9 and EU-15, and then for EU-27.

In order to prove the convergence to EU-9 countries in terms of economic globalization, linearity test is applied to the series above. Linearity test results are as follows:

Table 1: Linearity Results for Economic Globalization

Countries	Harvey Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007) W_{10}		
		W_5	W_1	
Egypt	9.38***	21.06*	21.21**	21.5***
Israel	8.7***	11.51*	11.61**	11.79***
Iran	5.07***	7.1*	7.14**	7.21***
Iraq	15.09***	8.5*	8.69**	9.05***
Lebanon	14.61***	7.82*	7.9**	8.05***
Saudi Arabia	13.76***	0.84*	0.96**	1.22***
Turkey	1.86***	13.23*	13.4**	13.69***
United Arab Emirates	16.15***	26.16*	26.28**	26.49***
Yemen	5.66***	7.98*	8.31**	8.91***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5 % and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60.

Harvey and Leybourne (2007 test critical values for 1%, 5 % and 10% are respectively as 13.27, 9.48 and 7.77.

*** and ** demonstrates that linearity basic hypothesis for 1%, 5 % and 10% is rejected.

According to results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 1, it is demonstrated that economic globalization has a non-linear structure for all of the countries. Here we had better use nonlinear unit root tests rather than linear unit root tests.

Results of Enders Granger non-linear unit root test for economic globalization are demonstrated in Table 2.

Table 2: Non-linear Unit Root Test for Economic Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	Convergence
Egypt	0.9806	14	nonconvergence
Israel	0.4261	14	nonconvergence
Iran	0.6497	14	nonconvergence
Iraq	0.3944	7	nonconvergence
Lebanon	1.2248	14	nonconvergence
Saudi Arabia	0.4648	14	nonconvergence
Turkey	0.9167	14	nonconvergence
United Arab Emirates	0.9807	13	nonconvergence
Yemen	0.9167	14	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 2, economic globalization series at (9) is not stationary for all the countries. Thus, it is clear that economic globalization convergence to EU-9 countries has not occurred.

Table 3: Linearity Test for Political Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W_{10}	W_5	W_1
Egypt	5.75***	0.87*	0.87**	0.88***
Jordan	1.71***	8.22*	8.25**	8.3***
Iraq	7.79***	14.71*	14.78**	14.92***
Kuwait	7.53***	31.82*	32.16**	32.76***
Oman	0.92***	12.6*	12.7**	12.89***
Turkey	6.25***	3.57*	3.63**	3.74***

Note: Harvey et.al. (2008) test critical values for 1%, 5 % and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey ve Leybourne (2007) test critical values for 1%, 5 % and 10% are respectively as 13.27, 9.48 ve 7.77.

*** and** demonstrates that linearity basic hypothesis for 1%, 5% and 10%is rejected.

According to results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 3, it is demonstrated that political globalization has a non-linear structure for all of the countries. Here we had better use nonlinear unit root tests rather than linear unit root tests.

The results of Enders Granger nonlinear unit root tests applied to analyze convergence in terms of political globalization are demonstrated at Table 4.

Table 4: Unit Root Test Results for Political Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Egypt	6.1302	12	convergence
Jordan	7.5644	14	convergence
Iraq	0.2594	13	nonconvergence
Kuwait	0.9597	10	nonconvergence
Oman	1.3866	13	nonconvergence

Turkey	12.8836	14	convergence
--------	---------	----	-------------

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5 % and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results demonstrated at Table 4, Egypt, Jordan and Turkey have converged to EU-9, whereas Iraq, Kuwait and Oman have not.

Table 5: Linearity Test Results for Social Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007) W_{10}		
		W_5	W_1	
Bahrain	2.09***	8.14*	8.18**	8.25***
Egypt	1.32***	9.46*	9.72**	10.2***
Jordan	5.97***	14.46*	14.66**	15.03***
Israel	4.64***	8.97*	9.11**	9.35***
Iran	5.15***	13.46*	13.61**	13.9***
Quwait	3.22***	16.12*	16.29**	16.6***
Qatar	4.44***	8.17*	8.24**	8.37***
Saudi Arabia	11.92***	3.22*	3.56**	4.27***
Syria	3.33***	12.83*	12.98**	13.24***
UAE	1.73***	11.73*	11.87**	12.13***
Yemen	5.04***	7.93*	7.97**	8.05***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 ve 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values 1%, 5% and 10% are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *** and ** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 3, it is demonstrated that political globalization has a non-linear structure for all of the countries. Thus, in order to analyze whether these countries have converged to EU-9 countries in terms of social globalization, Enders Granger nonlinear unit root test is applied, and the results are demonstrated at Table 6.

Table 6: Social Globalization Unit Root Test Results

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Bahrain	0.0957	14	nonconvergence
Egypt	1.6117	14	nonconvergence
Jordan	0.9836	11	nonconvergence
Israel	0.7372	13	nonconvergence
Iran	1.3916	11	nonconvergence
Quwait	3.3638	12	nonconvergence
Qatar	1.2781	14	nonconvergence
Saudi Arabia	9.8519	12	convergence
Syria	0.4490	14	nonconvergence
UAE	2.6094	14	nonconvergence
Yemen	0.2810	14	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 6, it is seen that only Saudi Arabia has converged to EU-9 whereas other countries have not.

So far in this study, convergence to EU-9 countries in terms of sub dimensions of globalization is held. Since the number of countries at EU-15 countries is more than EU-9 countries; it is also analyzed that whether existence of these extra countries have changed the situation in terms of convergence. Convergence to EU-15 countries will be analyzed in terms of economic, political and social globalization respectively. Linearity test for economic linearity is as follows:

Table 7: Linearity Test Results for Economic Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W ₅	W ₁	W ₁₀
Egypt	17.21***	16.48*	17.01**	17.99***
Israel	8.56***	11.24*	11.33**	11.5***
Iran	6.24***	7.18*	7.22**	7.28***
Iraq	14.2***	7.47*	7.64**	7.94***
Kuwait	0.44***	16.08*	16.28**	16.64***
Lebanon	14.75***	13.07*	13.2**	13.44***
Saudi Arabia	7.37***	0.55*	0.64**	0.84***
Turkey	2.77***	18.78*	18.99**	19.39***
UAE	9.85***	19.16*	19.29**	19.52***
Yemen	6.55***	8.49*	8.87**	9.59***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for %1, %5 ve %10 are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *** and** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to the results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 7, converted economic globalization series has a non-linear structure. The results of Enders Granger nonlinear unit root tests are demonstrated at Table 8.

Table 8: Non-linear Unit Root Test Results for Economic Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Egypt	1.1263	14	nonconvergence
Israel	0.4418	14	nonconvergence
Iran	4.4981	14	convergence
Iraq	0.2418	7	nonconvergence
Kuwait	1.2690	14	nonconvergence

Lebanon	0.5539	14	nonconvergence
Saudi Arabia	0.1271	14	nonconvergence
Turkey	0.8054	14	nonconvergence
UAE	1.1858	13	nonconvergence
Yemen	0.9933	14	Nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 8, it is confirmed that only Iran has converged to EU-15 countries whereas other countries have not.

Table 9: Linearity Test Results for Political Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W ₅	W ₁	W ₁₀
Egypt	5***	0.53*	0.53**	0.53***
Iraq	9.02***	17.69*	17.78**	17.95***
Kuwait	7.92***	16.96*	17.18**	17.57***
Oman	1.03***	14.1*	14.23**	14.46***
Syria	4.85***	7.51*	7.54**	7.59***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for %1, %5 and %10 are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *** and** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 9, it is demonstrated that political globalization has a non-linear structure for all of the countries. Here, non-linear unit root tests should be substituted with linear unit root tests.

The results of Enders Granger nonlinear unit root test are demonstrated at Table 10.

Table 10: Non-linear Unit Root Test Results for Political Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Egypt	3.3052	8	convergence
Jordan	6.7751	14	convergence
Iraq	0.3279	13	nonconvergence
Kuwait	0.5003	10	nonconvergence
Oman	1.3090	13	nonconvergence
Syria	0.5234	10	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for %1, %5 ve %10 are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 10, it is seen that Egypt and Jordan are stationary, thus it can be argued that these countries have converged to EU-15 whereas the other countries have not.

Table 11: Linearity Test for Social Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W ₅	W ₁	W ₁₀
Egypt	1.37***	8.84*	9.07**	9.48***
Jordan	5.34***	12.2*	12.43**	12.83***
Israel	8.19***	10.25*	10.4**	10.67***
Iran	4.66***	13.65*	13.8**	14.08***
Kuwait	7.59***	20.09*	20.29**	20.65***
Saudi Arabia	10.39***	6.91*	7.36**	8.23***
Syria	3.49***	11.53*	11.66**	11.9***

UAE	1.82***	11.18*	11.34**	11.62***
Yemen	5.12***	5.74*	5.78**	5.85***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *** and ** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to the results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 11, it is demonstrated that social globalization has a non-linear structure for all the countries.

The results of Enders Granger nonlinear unit root test are demonstrated at Table 12.

Table 12: Non-linear Unit Root Test for Social Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Egypt	0.7551	14	nonconvergence
Jordan	0.7513	11	nonconvergence
Israel	1.0039	12	nonconvergence
Iran	0.7090	11	nonconvergence
Kuwait	4.5120	12	convergence
Saudi Arabia	11.1304	12	convergence
Syria	0.6090	14	nonconvergence
UAE	3.4790	14	convergence
Yemen	1.9351	6	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 12, it is seen that Kuwait and Saudi Arabia have converged to EU-15 in terms of social globalization whereas other countries have not.

Another comparison with respect to globalization will be held in comparison with EU-27 countries. Convergence will be held in terms of economic, political and social globalization respectively. Linearity test results for economic globalization are demonstrated at Table 13.

Table 13: Linearity Test Results for Economic Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007) W_{10}		
		W_5	W_1	
Bahrain	16.22***	21.25*	21.42**	21.73***
Kuwait	8.99***	10.01*	10.07**	10.18***
Oman	4.81***	8.05*	8.11**	8.21***
Lebanon	10.19***	10*	10.07**	10.18***
Saudi Arabia	10.27***	2.81*	2.93**	3.14***
Turkey	1.18***	8.00*	8.05**	8.15***
UAE	6.63***	9.99*	10.03**	10.11***
Yemen	7.01***	6.84*	7.04**	7.4***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for %1, %5 ve %10 are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *, ** and *** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to the results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 13, it is demonstrated that economic globalization has a non-linear structure for all of the countries. The results of unit root test for economic globalization series for these countries are demonstrated at Table 14.

Table 14: Results of Non-linear Unit Root Test for Economic Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Bahrain	0.1359	8	Nonconvergence
Kuwait	3.4323	8	convergence
Oman	2.0659	9	nonconvergence
Lebanon	0.6355	5	nonconvergence
Saudi Arabia	0.5976	7	nonconvergence
Turkey	1.8377	9	nonconvergence
UAE	1.5581	4	nonconvergence
Yemen	0.4200	14	nonconvergence

Not: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 12, it is seen that just Kuwait has converged to EU-27 average in terms of social globalization whereas other countries have not.

Linearity test results for political globalization are demonstrated at Table 15.

Table 15: Linearity Test Results for Political Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W ₅	W ₁	W ₁₀
Israel	6.99***	88.31*	88.98**	90.19***
Iran	4.84***	53.15*	53.59**	54.38***
Iraq	5.5***	29.06*	29.28**	29.68***
Oman	11.77***	1.77*	1.8**	1.86***
Lebanon	8.44***	11.25*	11.32**	11.44***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 13.27, 9.48 ve 7.7ir. *,** and*** for %1, %5 ve %10 respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to the results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 13, it is demonstrated that political globalization has a non-linear structure for all of the countries. Here, we had better use non linear unit root test rather than linear unit root test.

The results of Enders Granger non linear unit root tests held for political globalization are demonstrated at Table 16.

Table 16: Linearity Test Results for Social Globalization

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Israel	0.3471	9	nonconvergence
Iran	1.9009	6	nonconvergence
Iraq	2.6468	8	nonconvergence
Oman	1.9518	8	nonconvergence
Lebanon	0.0493	7	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for %1, %5 ve %10 are respectively as 5.79, 3.81, 2.98 .

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 12, it is seen none of the countries has converged to EU-27 average in terms of political globalization.

Linearity test results for social globalization are demonstrated at Table 17.

Table 17 : Linearity Test Results for Social Globalization

Countries	Harvey-Leybourne and Xiao (2008)	Harvey-Leybourne (2007)		
		W_5	W_1	W_{10}
Iran	4.97***	7.79*	7.85**	7.94***
Syria	25.97***	34.96*	35.13**	35.45***
Turkey	16.93***	46.41*	49.13**	54.37***
UAE	4.8***	9.29*	9.38**	9.54***

Note: Harvey et al. (2008) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 9.21, 5.99 and 4.60. Harvey and Leybourne (2007) test critical values for %1, %5 and %10 are respectively as 13.27, 9.48 and 7.7. *** and ** for 1%, 5% and 10% respectively means that linearity main hypothesis is rejected.

According to the results of Harvey-Leybourne linearity test taking place at Table 17, it is demonstrated that social globalization has a non-linear structure for all of the countries. Unit root test results related to social globalization series take place at table 18.

Table 18: Social Non-linear Unit Root Test for 27 Countries

Countries	Enders Granger	Optimal lag	
Iran	1.5747	7	nonconvergence
Syria	2.7102	7	nonconvergence
Turkey	0.7241	7	nonconvergence
UAE	0.1370	7	nonconvergence

Note: Enders-Granger (1998) test critical values for 1%, 5% and 10% are respectively as 5.79, 3.81, 2.98.

According to the results of Enders Granger non-linear unit root test taking place in Table 18, it is seen that none of the countries has converged to EU-27 average.

7. CONCLUSION

At his study, globalization has been discussed with reference to its economic, social and political dimensions. Enders Granger non-linear unit root test is used in order to determine whether globalization has converged from the perspective of economic, social and political dimensions. It has been determined that Turkey, Jordan and Egypt has converged to EU-9 average from the point of political globalization and Saudi Arabia has converged to EU-9 average from the point of social globalization. When it comes to EU-15 convergence, it has been determined that Iran has converged from the point of economic globalization; Egypt and Jordan from the point of political globalization; and Kuwait and Saudi Arabia from the point of social globalization. And finally, when it comes to EU-27 average, it has been determined that just Kuwait has converged from the point of economic globalization.

REFERENCES

- Bernard, A. B., and Durlauf, N. B. (1995). Convergence in International Output. *Journal of Applied Econometrics*, 10, 97-108.
- Bernard, A. B., and Durlauf, N. B. (1996). Interpreting Tests of the Convergence Hypothesis. *Journal of Econometrics*, 71, 279-298.
- Binder, M. and Pesaran, M.H. (1999). Stochastic Growth Models and Their Econometric Implications. *Journal of Economic Growth*, 4, 139-183.
- Caner, M. and Hansen, B. E. (2001). Threshold Autoregression with a Unit Root. *Econometrica*, 69(6), s.1555-1596.
- Carlino, G. A., and Mills, L. O. (1996). Are U.S. Regional Incomes Converging? A Times Series Analysis. *Journal of Monetary Economics*, 32, 335-346.
- Colas, A. (2008). Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, der., Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, translation. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2008. ss. 123-139.
- Enders, W. and Granger, C.W.J. (1998). Unit-Root Tests and Asymmetric Adjustment with an Example Using the Term Structure of Interest Rates. *Journal of Business and Economic Statistics*, 16(3), 304-311.
- Harvey, D.I. and Leybourne, S.J. (2007). Testing for Time Series Linearity. *Econometrics Journal*, 10, 149-165.

- Harvey, D.I., Leybourne, S.J. and Xiao, B. (2008). A Powerful Test for Linearity When the Order of Integration is Unknown. *Studies Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 12(3) (article 2).
- Held, Det al., (1999). "Globalization," *Global Governance*, 5(4), 483-496.
- Held, D. et al. . (1999). *Global Transformations: Politics, Economics, and Culture*, Blackwell Publishers, Cambridge.
- Hirst, Paul and Grahame Thompson (1998), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, translation., Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- Ikenberry, G. J. (2007). *Globalization as American Hegemony*, David Held and Anthony G: Mcgrew, ed. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*, Polity Press, Cambridge. pp.41-58.
- Kiely, R., *The Clash of Globalisations: Neo-Liberalism, The Third Way and Anti-Globalisation*, Brill, Leiden.
- Leybourne, S., Newbold, P. and Vougas, D. (1998). Unit Roots and Smooth Transitions. *Journal of Time Series Analysis*, 19(1), 83-97
- McGrew, Anthony, "Globalization in Hard Times: Contention in the Academy and Beyond," George Ritzer, ed., *The Blackwell Companion to Globalizaiton*, Blackwell Publishing, Malden, 2008, ss.29-53
- Odman, A. E. (2003), "Karşılaştırmalı Ekonomi-Politik: Meksika'da Popülizm ve Türkiye'de Devletçilik", 8.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Aralık, Ankara.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation States: The Rise of Regional Economies*, Harper Collins, London.
- Leo Panitch ve Sam Gindin, "Finance and American Empire," (Edt). Leo Panitch ve Colin Leys, *Socialist Register*, s. 46-81.
- Park, J.Y. and Shintani, M. (2005). Testing for a Unit Root Against Transitional Autoregressive Models, *Vanderbilt University Department of Economics Working Papers*, No:05-W10
- Robertson, R. K.E. White (2007). "What Is Globalization," George Ritzer, ed., *The Blackwell Companion to Globalizaiton*, Blackwell Publishing, Malden, pp. 54-66.
- Robinson, W. I. (2007). "Theories of Globalization," George Ritzer, ed., *The Blackwell Companion to Globalizaiton*, Blackwell Publishing, Madlen, pp. 125-143.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Scholte, J. A (2005). *Globalization: A Critical Introduction*, 2nd edition, Palgrave Publishers, New York.
- Strange, S. (2000). "The Declining Authority of States," (Edt). David Held ve Anthony Mcgrew, *The Global Transformations Reader*, Blackwell Publishers Inc., Madlen. pp.148-155.

Zakaria, Fareed, The Post-American World, W.W. Norton & Company, New York, 2008.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Bu çalışmada bazı Ortodoğu ülkelerinin küreselleşmenin ekonomik, politik ve sosyal boyutları açısından AB ülkelerine yakınsama durumu ele alınmıştır. Serilerin doğrusal olup olmadığı Harvey-Leybourne (2007) ve Harvey ve Leybourne (2008) doğrusallık testleri ile incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda, Kuveyt'in AB 27 ortalamasına ekonomik küreselleşme ve AB-15 ise sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı tespit edilmiştir. Suudi Arabistan'ın ise AB-9 ve AB-15 ortalamasına sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı görülmüştür. Mısır ve Ürdün, hem AB-9 ortalamasına hem de AB-15 ortalamasına politik küreselleşme açısından yakınsamıştır. T Türkiye ise yalnızca AB-9 ortalamasına politik açıdan yakınsamıştır. İran'ın ise yalnızca AB-15 ortalamasına ekonomik küreselleşme açısından yakınsadığı sonucuna erişilmiştir. Diğer ülkeler için yakınsama tespit edilmemiştir.

Küreselleşme Kavramsallaştırması

Dünya, 1970'lerde başlayan ve 1990'larda ivme kazanan hızlı bir dönüşüm süreci içerisine girdi. Üretim biçimlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar hemen hemen bütün ekonomik, siyasi, toplumsal ve askeri ilişkileri etkileyen bu dönüşüm, "küreselleşme" (globalization) olarak adlandırıldı. Gerek akademik çalışmalarda, gerekse politika yapımcıların söylemlerinde küreselleşme merkezi bir kavrama dönüştü.

Küreselleşmeye ilişkin perspektifler, küreselleşmenin bir süreç mi, yoksa bir proje mi olduğu sorusunu da içermektedir. Dolayısıyla farklı boyutları bulunan bir kavramsallaşmadan söz edilmektedir. Yapılan bir değerlendirmeye göre küreselleşme en az dört boyutu bulunan bir süreç veya süreçler bütünüdür (Held, 1999:484).

1: Toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkilerin siyasi sınırlar, bölgeler ve kıtalar arasında esnemesidir.

2: Ticaret, yatırım, finans, göç ve kültürel akışkanlıkların artmasına paralel olarak karşılıklı bağımlılığın yoğunlaşmasıdır.

3: İletişim ve taşımacılık teknolojilerinin gelişimiyle birlikte fikirlerin, malların, bilginin, sermayenin ve insanların daha hızlı hareket etmesidir.

4: Uzaklıklar arası mesafenin azalması, yerel olayların küresel sonuçlar üretebilmesi ve iç sorunlar ile küresel ilişkilerin giderek daha da belirsizleşmesidir.

3. Küreselleşme Yaklaşımları

Küreselleşmenin nasıl kavramsallaştırılmasına ilişkin yoğun bir literatürün varlığı bilinmektedir. Bu nedenle çalışmamızda küreselleşmenin ne olduğuna (ya da olmadığına) ilişkin bir tartışmaya girilmeyecektir. Üç temel küreselleşme kuramları: Aşırı küreselleşmeci, Şüpheli ve Dönüşümcü yaklaşımlar olarak bilinen teorik perspektiflerin küreselleşme kavramsallaştırmaları incelenmiştir. Şüpheli yaklaşıma göre küreselleşmeyi Batı veya ABD hegemonyasının bir projesi olarak değerlendiren şüpheli yaklaşımlar, süreci ve dinamikleri eleştirel bir perspektiften değerlendiren ve daha Marksist ve Neo-Marksist kuramcılardan oluşmaktadır.

Aşırı (Hyper) küreselleşmeciler olarak bilinen ve küreselleşmeyi daha çok ekonomik ve teknolojik determinizm perspektiften değerlendiren bu yaklaşım, küreselleşmeyi neo-liberalleşmeye özdeş gören bir anlayış içerisindedir.

Dönüşümcü yaklaşım savunucuları ise, farklı kuramsal ve metodolojik geleneğe sahip kişilerden oluşur. Aşırı küreselleşmecilerden farklı olarak, küreselleşmeyi salt ekonomik perspektiften okumazlar ve küreselleşmenin çok boyutluluğunu öne çıkarırlar.

4. Literatür Taraması

Feenstra'ya (1998) göre, küreselleşmenin işgücünün ve sermayenin pazarlık güçlerinin değişmesi üzerindeki etkisinin çok önemli sonuçları bulunmaktadır. Ticaretin etkilediği sanayilerde, işçi sendikalarının gücünün zayıflatılmasının (emek piyasasını esnekleştirilmesinin) gelişmiş ülkelerde ücret eşitsizliklerinin artmasında önemli bir katkısı olabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki düşük-nitelikli işçilerin durumunun bozulmasına neden olan faktörler küreselleşme ve yeni teknolojilerdir. Küreselleşme, hem yoğun-bilgi teknolojileriyle üretilen mal ve hizmetlere daha geniş pazarlar yaratmakta hem de niteliksiz işgücü aleyhine olacak teknolojik değişimin gelişmesine yardım etmektedir.

Edwards (1997), ticaret politikası ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi, altı farklı ticaret açıklığı göstergesi üzerinden Gini katsayısına etkisini araştırmıştır. Çalışma, ticaretin liberalleşmesinin ya da küreselleşmenin artmasının, gelir eşitsizliği üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Goldberg ve Pavcnik (2007), Hecksher-Ohlin teorisinin aksine, gelişmekte olan ülkelerde vasıfsız ve vasıfsız işçiler arasındaki genişleyen ücret farkını araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; küreselleşmeyle artan gelir eşitsizliğinin temel açıklamaları, gelişmekte olan ülkelere sermaye akışının artması ve yetenekli teknolojik değişim içermektedir.

5. Veri ve Metodoloji

Ekonomik, politik, sosyal küreselleşme açısından Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen gibi ülkelerin Avrupa Birliğine (AB) yakınsa durumu araştırılacaktır. Bu ülkelerin AB(9), AB(15) ve AB(27)'ye yakınsaması ayrı ayrı incelenecektir. Analizde kullanılan veriler 1970-2015 yıllarını kapsamaktadır. Zaman serileri analizinde serinin doğrusal olup olmadığını belirlemek için kullanılan doğrusal olmama testleri bulunmaktadır. Bu testlerden Harvey-Leybourne (2007) ve Harvey-Leybourne and Xiao (2008) testleri değişkenler için durağanlığa dikkat etmediği için daha avantajlıdır. Bu nedenle bu çalışmada Harvey-Leybourne doğrusal olmama testleri kullanılmıştır.

6. Uygulama Sonuçları

Uygulama sonuçlarını özetle şöyle ifade edebiliriz: Kuveyt'in AB 27 ortalamasına ekonomik küreselleşme ve AB-15 ise sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı tespit edilmiştir. Suudi Arabistan'ın ise AB-9 ve AB-15 ortalamasına sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı görülmüştür. Mısır ve Ürdün, hem AB-9 ortalamasına hem de AB-15 ortalamasına politik küreselleşme açısından yakınsamıştır. T Türkiye ise yalnızca AB-9 ortalamasına politik açıdan yakınsamıştır. İran'ın ise yalnızca AB-15 ortalamasına ekonomik küreselleşme açısından yakınsadığı sonucuna erişilmiştir. Diğer ülkeler için yakınsama tespit edilmemiştir.

7. Sonuç

Bu çalışmada küreselleşme kavramı ekonomik, sosyal ve politik açıdan incelenmiştir. Bu kapsamda küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik açıdan yakınsayıp yakınsamadığının incelenmesi için Enders Granger doğrusal olmayan birim kök testi kullanılmıştır. AB-9 ülke ortalamasına Mısır, Ürdün ve Türkiye'nin politik küreselleşme açısından ve Suudi Arabistan'ın ise sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı bulgularına erişilmiştir. AB-15 ortalamasına ise, İran'ın ekonomik küreselleşme açısından; Mısır ve Ürdün ise politik küreselleşme açısından ve Kuveyt ile Suudi Arabistan ise sosyal küreselleşme açısından yakınsadığı bulgularına erişilmiştir. AB-27 ülke ortalamasına ise yalnızca Kuveyt'in ekonomik küreselleşme açıdan yakınsadığı tespit edilmiştir.

JEAN BAUDRILLARD'IN AMERİKA'SINDA HİPERGERÇEKLİK

Özlem ÖZEN *
Halil ÖZDEMİR **

Öz

Amerika gezi gözlemlerine dayalı Avrupa ve ABD kültürünün hesaplaşmasına radikal bir boyut kazandıran edebi bir eserdir. Okuyucuya sunulan gerçeğin yazar tarafından eserde nasıl yansıtıldığını ele alan bu çalışmanın temel amacı Amerikan yaşam biçimi ve kültürüne farklı bir perspektifle bakan Baudrillard'ın kavram repertuarları olan "Hipergerçeklik" ve "Simulasyon" kavramlarını yorumlamak ve değerlendirmektir. Ayrıca, Baudrillard'ın eleştirdiği sosyal ve kültürel öğelerin dışında "Yıldızsal Amerika" tanımlaması ve betimleme yaklaşımları ele alınarak göndermelerde bulunduğu ve okuyucuda oluşturduğu yeni anlam ve bakış açısı değerlendirilerek, yeni düzen ve özgür yaşamı niteleyen hipergerçek Amerika ile başarısız Avrupa'nın modern Batı anlayışı üzerine sorgulama ve incelemesi hedeflenmektedir. Nitekim Avrupa belli bir feodalite, aristokrasi, burjuvazi, ideoloji ve devrim gibi tipleri icat ederek ütopya konusunda başarısız taraf iken Amerika ütopyanın gerçekleştiği yer olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Jean Baudrillard, *Amerika*, Hipergerçeklik, Simulasyon, Kültür.

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, ozlemerganozen@gmail.com

** Öğr. Gör. Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü, halilozdemireu@gmail.com

HYPERREALITY IN JEAN BAUDRILLARD'S AMERICA

Abstract

America is a literary work bringing a radical dimension to the reckoning of European and US culture based on travel observations. How the author conveys the reality presented / reflected to the reader is essential. Therefore, the overall aim of this study is to interpret and evaluate the concepts in "America" such as Hyperreality and Simulation with different perspective of Baudrillard on the American lifestyle and culture. In this study, Baudrillard's definition of "Astral America", apart from social and cultural elements, and the new meaning and perspective he wants to create in the reader are discussed. It also includes the investigation, questioning, and research of the modern Western understanding of the failed Europe and hyperreal America, characterizing the new order and free life. Whilst Europe is the unsuccessful party of utopia by creating a certain type of feudalism, aristocracy, bourgeoisie, ideology and revolution, America is where utopia is achieved.

Keywords: Jean Baudrillard, *America*, Hyperreality, Simulation, Culture.

1. GİRİŞ

Fransız Jean Baudrillard, Postmodernizm ve Postyapısalcılık ile ilintili birçok eser kaleme almış filozof, sosyolog ve kültür teorisyenidir. Gerçeklik ve hakikat düzeneklerinin nasıl yer değiştirdiğine dair içinde bulunduğumuz çağa dönük, Batı toplumunda yaşanan krizin içerisinde mevcut sistem ile ilgili olarak ortaya atmış olduğu "Simülasyon" kavramı ile tanınmıştır. Felsefi bakış açısıyla Simulakra ve Simulasyon kuramı, günümüz siyasi ve ideolojik akımlarına dönük eleştirileri barındırmaktadır. Yazara göre, artık bizler gerçek dünya ve onun imgeleri arasında bir ayırım yapma yetisine ve becerisine sahip değiliz. O, medyada gösterilen reklamlarda sunulan şeylerden ziyade bizlere imgelerin satıldığı savını ileri sürmektedir. Sosyal medya, internet, televizyon vb. gibi yaygın kitle iletişim araçları aracılığıyla hızlı bir şekilde yaygınlaşan ve hâkim

kültür olarak küresel dünyada oluşan çeşitli formlar ile uluslararası toplum anlayışında mevcut imgesel Amerika'nın gündelik yaşamımızdaki yeri birtakım klişeler ve stereotipler oluşturmuştur. Örneğin, Amerikan sinema sektöründe oluşturulmaya çalışılan Amerikan kültürü ve algısı, toplumsal ve gündelik gerçeklikler ile bağdaşmayan bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür dizi, film, TV programları ve reklamlarda sunulan simülasyonlar ve bir yayın akışı taklidi olarak (Kaya, 2009: 101) sunulan ve görülen "medyasal gerçeklik", "sahte gerçeklik" ile içinde yaşadıkları "gündesel gerçeklik"leri ayırt edemedikleri görülmektedir. Bu simülasyonlarla günlük yaşantımızda bizlere yansıtılan veya simüle edilen, istendik algı biçimini oluşturmaya çalışmaktadırlar. İnsanlığın veya toplumların ulaşmaya çalıştıkları ve arzuladıkları hedeflerinde Amerika "ideal bir ülke olarak" ve bir "rüya ülkesi" (Zin, 2000: 5) imajı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, ünlü düşünür Baudrillard'ın *Amerika* adlı eserinde kendi repertuarında bulunan "hipergerçeklik" ve "simülasyon" kavramları çerçevesinde okuyucuya iletmek istediği "Yıldızsal Amerika" ve algıda oluşturulan (gösterilen/bilinen) Amerika; aynı zamanda farklı perspektif ve bakış açısıyla öteki Amerika incelenecektir. Avrupa'daki değerlerin ve kültürün Amerika'da eriyip kaybolduğunu ele alan kurgusal bir eser olduğu gösterilecektir. Gerçekleşen ütopya olarak nitelendirilen Amerika'nın durumu, yazar tarafından nasıl ironik bir biçimde ele aldığı ortaya konarak sosyo-kültürel açıdan bu "rüya ülkesi" değerlendirilecektir. Ayrıca, simülasyonların gerçek olmadıkları, gerçekliğin çarpıtıldığı, medyanın işlevleri aracılığıyla sahte ve taklit gerçekleri temsil ettiklerine dönük bulgular ortaya konacaktır.

Öteki Amerika'yı bilmeden ve tanımadan ABD'yi gerçekten anlamak mümkün olmamakla birlikte, bize "gösterilen", popüler kültür araçlarıyla "sunulan", hatta "pazarlanan" ABD'ye eleştirel bir şekilde yaklaşmak ve onu kavramak hiç mümkün değildir (Zin, 2000). Baudrillard eserini kaleme alırken tamamen bir

kurguya dayandırdığı, sunulan duygu ve düşüncelerin ironik bir şekilde aktarıldığını belirtir: “Kitaplarım senaryo. Her şeyin sonuna oynuyorum, tam bir parodisini sunuyorum. Felaketin belirtileri bile ironi içeriyor” (Baudrillard, 1993b: 135). Röportajında dile getirdiği bu ifadeler aslında *Amerika* adlı eserinde somutlaştırmaya çalıştığı bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Baudrillard'ın kullanmış olduğu aforizmalar, kavram ve repertuvarlar onun gerçekliğe yaklaşımının ne denli marjinal ve farklı bir perspektife sahip olduğunun bir göstergesidir: “Bu vahşi-birincil düzeyden ziyade gerçeklik beni oldukça ilgilendiriyor. Önceki kitaplarımda ilk incelediğim temaların tümü birdenbire Amerika'da somut bir biçimde uzun uzadıya önümde ortaya çıktı” (Baudrillard, 1993b: 135). Daha önceki eserlerinden ve yazınsal deneyimlerinden elde ettiği birikimlerin somut olarak bu eserde oluşturmayı amaçladığı ve bunu da hayata geçirdiği görülmektedir. Ancak eserinde ele aldığı tüm izlenimler ve tanımlamaların ironik bir dille parodi olarak sunulması eserin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi kanaatini oluşturmaktadır. Bu bağlamda *Amerika* adlı eser Amerikan toplumu ve kültürel değerlerini “Yıldızsal Amerika” olarak tanımlamıştır. Bir Avrupalı olan Baudrillard, Amerika'yı dışardan değil bizzat yerinde turist bir gözlemci olarak ele almıştır.

Baudrillard, Amerika'yı toplumsal, tarihi, sosyolojik, coğrafik, kültürel ve uygarlık yönünden araştırmıştır çünkü ona göre bir yeri anlamanın en iyi yöntemi kendi topraklarındaki gündelik yaşamlarını dolaşarak gözlemlemek ve incelemekle mümkündür. Bu izlenimlerini ve tecrübelerini eserinde şöyle açıklamıştır: “Ben ‘yıldızsal’ Amerika'yı araştırdım, hiçbir zaman sosyal ve kültürel Amerika'yı değil; otoyollarında saçma ve salt özgürlüğü sergileyen Amerika'yı araştırdım; töreleriyle, zihniyetleriyle derin Amerika'yı değil, çöldeki hızıyla, motelleriyle, madensel yüzeyleriyle Amerika'yı araştırdım” (Baudrillard, 1996: 13). Amerika'yı yerinde anlamanın önemine vurgu yaparak aslında onu dışardan gözlemeyerek

doğrudan bir turist gözüyle alışılmadık biçimde hipergerçeklik deneyimlerini aktarmıştır. Amerika'yı çöllerinin engin muazzam genişliği ve sessizliği ile bağdaştırarak ilkel kökleşmeden uzak, soyut ve canlı olarak tanımlamıştır. "Aslında ABD, yeri, teknik üstünlüğü, o hoyratça vicdan rahatlığı ile simülasyona açtığı alanlarda şimdiki en ilkel toplumdur. İlkellik, bizim ötemizde ve uzaktan kendi tinsel, toplumsal ya da ekolojik mantığını fazlasıyla aşan bir dünyanın abartılı, insanlık dışı karakterine geçmiş" (Baudrillard, 2006: 16). Baudrillard, Amerika'nın kurumlarını, politik ve kamusal alanlarını gezmeden, tamamen farklı göstergelerle çöllerini, otoyollarını, motellerini, coğrafik yapısındaki büyüleyici kanyon ve yer şekillerini, yolda karşılaştığı gülen, mutlu, sağlıklı kalmaya çalışan ve spor yapmaya çalışan, sokakta tek başına yemek yiyen insanları gözlemlemiştir.

Hipergerçeklik, kitle kültürünün etkileriyle ilişkili bir terimdir. Baudrillard, kitle kültürünün etkisiyle yeniden üretilen bir nesnenin, olayın ve deneyimin; var olan orijinalinin yerini aldığı veya orijinaline tercih edildiğini, yani kopyanın "gerçek olmaktan daha gerçek" olduğunu ileri sürmüştür (Cliff, 2020). Baudrillard'a göre hipergerçeklik, kitle iletişim araçları tarafından kontrol edilen Amerikan yaşam tarzının ve siyasetinin son yıllardaki dönüşümünü de göstermektedir. Ona göre, bulunduğumuz son yüzyılda medyanın gelişimi ile iletişim araçlarından, posta mektupları gibi yazılı medya araçlarından, internetin gelişimi ile e-postaya, televizyon, cep telefonu ile görselleştirilmiş siber ve sanal gerçeklik, küresel dünyada hipergerçekliğin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Gerçekliği simulakradan ayırt edemeyen insanlar, simülasyonu ve hipergerçeklik eğilimlerini gerçek olarak kabul etmektedir. Fakat medya araçları bizleri sürekli eğlendirmekte, eğitmekte, öğretim yoluyla yönlendirmekte ve aynı zamanda da saptırmaktadır.

2-HİPERGERÇEK AMERİKA

Postmodern yaklaşımdan bakıldığında Amerikan toplumu Baudrillard'ın kastettiği hipergerçeklik çağında yaşamaktadır. Baudrillard'ın ana argümanı, postmodern çağda, "gerçek" olan ile gerçeğin yapay olarak yeniden yaratılmış bir versiyonu olan "hipergerçek" arasında artık ayırım yapamayacağımızdır. Bir başka deyişle, hipergerçeklik, düş-hayal ile gerçek ya da hakikat arasındaki ayrımların yapılamadığı ve varlığı ortaya çıkmadığı durumu hakikatin yitimini tanımlamaktadır (Sim, 2006). Böyle bir dünyada, "simülasyon" ve "simulakra" gerçekliği alaşağı edecek ve onun yerine geçecektir. Bu nedenle, simulakra gerçeği gizlemez, gerçeğe dönüşür. Postmodern toplumlarda insanların deneyimleri çoğunlukla simülasyonlar aracılığıyla ve dünya bu simülasyonlara o kadar doymuştur ki tüm anlamlar anlamsız olmaya yatkındır; gerçeklik artık doğrulanamaz olmuştur. Böylelikle, gerçeklik ile düşsel-hayal ürünü olan arasındaki net çizgi kaybolmuş, gerçek-gerçekdışı arasındaki fark ortadan kalkmıştır (Baudrillard, 2010b: 28- 29). Yazar, bu durumu Disneyland örneğinde ortaya koymuştur. Disneyland'ın korsanlar, geleceğin dünyası vb. gibi şeylerden oluşan illüzyonu ve fanatıklığı barındıran bir oyun alanı olduğunu dile getirmiştir. Bu haliyle Disneyland, simulakraların tümüyle birbirleriyle bağlantı halinde olduğu mükemmel bir modeldir. Dolayısıyla, Disneyland'ın her köşesinde nesnel bir Amerika görüntüsüyle karşılaşabilmek olasıdır. Amerika'ya ait sosyal ve kültürel değerlerin tümü burada minyatürleştirilmekte ve görsel efektler, çizgi filmler, animasyonlar vb. aracılığıyla yansıtılmaktadır. Tam bu noktada Baudrillard, Disneyland'ın işlevinden, yani "gerçek" Amerika'nın bir Disneyland'a benzediğini gizlediğinden bahsetmektedir. Bu durum, sosyal alanın bir hapisane modeli ile benzerliğinin örtülmeye çalışılması ve hapisanelerin sosyal alanda inşa edildiği düşüncesini akla getirmektedir. Disneyland eserinde, düşsel bir evren olarak gösterilmekte, bunun arka planında var olan gerçek

evrenin ise insanlara evren olarak yutturulması söz konusudur. Bu anlamda var olan sorun, yanıltıcı özelliği bulunan “oluşturulmuş gerçeklikten” daha çok, gerçek olanın gerçeğe benzemediğinin gizlenmesi ve ortaya konan gerçeklik ilkesinin devamının sağlanması olmuştur (Ritzer, 1997: 96).

Bu bağlamda, illüzyon oyunları ile toplumların algıları değişime uğratılmakta ve korkuları giderilmeye çalışılmaktadır: Baudrillard’ın *Amerika* (1996: 63) eserinde, Amerikan vatandaşlarında var olan ve ayrıca saplantı haline gelmiş bulunan ışıkların sönmesinin, Disneyland modeli ile de önüne geçilmiş olmaktadır. Disneyland bir ışık gösterisi modelidir. Her zaman ve her yerde ışıkların yandığı Amerika’da, minyatür Disneyland’ın ışık gösterileri ile “karanlığın çökmesi” korkusu giderilmektedir. Dahası, yazar “Dikkat: Aynadaki nesnelere gördüklerinden daha yakın olabilir!” (Baudrillard, 2006: 1) cümlesiyle giriş yaparak okuyucunun dikkatini diri ve canlı tutmaktadır. Bunun yanı sıra, Amerika’ya arabayla yaptığı yolculuk esnasındaki gözlemleri ile baştan çıkarıcı güzelliği olan doğal çölleri vurgulamaktadır. “Araba hızla giderken yayılan çölün uzunluğu filmin sonsuzluğuna adanmış yakın” (Baudrillard, 2006: 10). Baudrillard’ın gözünden çöl algısı muazzam büyüleyicidir ve bu güzellik eserinde giriş sahnesi olarak büyük şehirlere ve metropollere yansır. San Antonio, Salt Lake City, Monument Valley, Dead Horse Point, Grand Canyon, Salt Lake City, Alamogordo ve Torrey Canyon’u gezerken karşılaştığı görkemli uçsuz bucaksız çöl manzaralarının eşliğinde tarihsel bir bakış açısıyla Amerikan ulusunun geçmişine dikkat çeker. Öte yandan, atalarının savaş mücadelesine vurgu yaparak “Tarih hilelerle, kurnazlıklarla dolu” ifadesini açıklar. Karşıt ve zıt kavramlar ve ironik diliyle çölün karşısında gelişmiş kentlerin büyüleyici muazzam, debdebeli, ıslıl ıslıl görüntülerine hayranlıkla bakarak betimleme yapmaktadır. “İnsanüstü, dünya dışı temizliği göze çarpıyor. Simetrik, ıslıl ıslıl, baskın bir soyutlanma... Çölün öteki yanındaki Las Vegas denen büyük

orospunun büyüüne karşılık olarak bu kentin büyüünü yaratan, dönmelerin kapitalist, transseksüel gururu” (Baudrillard, 2006: 10-11).

David Macey tarafından çevrilen “Hipergerçek Amerika” adlı makalesinde Baudrillard, Amerika'yı tanımlanamayan bir kültürel veya sanal nesne olarak görmenin, onu kaba tecrübelerle deneyimlemenin ve Amerika'da ilkel bir yerdeymiş gibi bulunma hissiyatının ilkel ve tarihi olmayan bir toplum (ilkel bir toplum- metafor olarak) olarak görmenin kısmen mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Amerika ile Avrupa'yı bu bağlamda karşılaştırarak şu ifadelerle yer vermiştir. “Ve böylece Amerika Birleşik Devletleri modernliğin ya da geleceğin ilkel toplumu, çünkü toplum kökenlerine en yakın olanı, oysa biz bizimkinden çok uzaktayız” (Baudrillard, 1993: 244). Yazar burada Amerika ile Avrupa'nın karşılaştırmasını yaparak Avrupa toplumunun kökenlerine yakın olmadığını tam aksine birbirinden uzak olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Amerika geleceğin ilkel bir toplumdur çünkü kentlerden toplumsal yaşama kadar ilkeliği yansıtmaktadır.

Bir diğer eleştirilen konu, Hipergerçeklik dünyası medyasal gerçekliğin bir aynası değil, gerçekliğin ta kendisi olarak görülür. Medya, bilhassa da televizyon (TV) gerçeklikten daha gerçek hâle gelir. Bugünkü dünyada hayat, TV'nin içinde yok olur (Ritzer, 2012). Gerçek dünyanın aslında teknolojik medyalar içerisinde kaybolarak değiştiği ve muadil gerçekliğin ortaya çıktığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Baudrillard'ın Vietnam savaşını açıklayan ifadeleri bu düşüncüyü desteklemektedir. “Televizyonda Vietnam (böyle demek gereksiz; çünkü Vietnam zaten televizyona alınmış bir savaş idi” (Baudrillard, 2006: 63). Postmodern toplum içerisinde yaşanan simülasyondan ibarettir. Bir başka deyişle, Amerikan toplumunun yaşadığı bir hipergerçekliktir. Bu nedenle gerçeklik ve hakikat algısı ortadan kaybolmaktadır (Baudrillard, 2002a). Gerçeklik ve hakikat konusunda medyanın rolü oldukça büyüktür. Sybille Kramer,

medya biliminde “medyanın taşıdığı/aktardığı iletinin içeriğine ve yapısına yaptığı etkiler ve medyanın kendisinin üreticide ve alıcıda oluşturduğu ve taşıdığı anlamlardır” ifadesine vurgu yaparak medyaların anlam taşıma gücünün yanı sıra, anlam oluşturma gücüne de barındırdığını ifade etmiştir (Kaya, 2009: 34). Bu çerçeveden bakıldığında medyanın taşıdığı mesajın anlamlandırılması ve alıcıda oluşturduğu “anlamın zedelenmesi” açısından *Sessiz Yiğınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu* adlı eserinde Baudrillard şu hususlara yer vermektedir:

Amerikan sosyolojisinin çözümlediği “two steps flow of communication” (iletişimin iki basamaklı akışı) da aynı türden bir direnmeyle karşılaşmaktadır. İster politik, ister kültürel, isterse reklama özgü olsun kitle, iletişim araçlarının mesajlarını karşılarken edilgin bir yapıya sahip değildir. Tek anlamlı, tek tip ve zorunlu bir çözüme işlemine başvurmadığı gibi mesajları da kendi bildiği gibi çözmektedir. (Başka mesajlar aracılığıyla) Bu mesajları durdurmakta, yerlerini değiştirmekte (bu ikinci bir düzeydir), egemen olan koda karşı özel alt-kodlar üretmekte ve aynen ilk toplulukların yaşamına sokulan Batı parasının (Ye-ni-Gineli Siyanlar) ya da Korsikalıların düşman kabile stratejisinden yola çıkarak gözden geçirdikleri seçim stratejileri gibi yeni simgesel anlamlara sahip olmaları sonucu, yeniden yorumlandıklarında ilk anlamlarından apayrı ve değişik anlamlara sahip olabilmektedirler (Baudrillard, 2010a: 41-42).

Baudrillard bu ifadesi ile iletilen mesajın içeriğinde barındırdığı anlamlarının değişkenlik gösterebileceğinin ve ilk anlamı ve sonradan yorumlanan anlamların oldukça farklı olabileceğinin altını çizmiştir. *Amerika* adlı eserde de benzer bir duruma değinerek Vietnam’ın medya aracılığıyla iletilen hipergerçekliğine

çarpıcı ifadelerle yer vermiştir. “Vietnam savaşı onlar için bir çizgi filmde yeşil küçük adamların baskın yapmaları kadar anlamsız bir şeydi; zaten bu savaşı aynı biçimde uzaktan televizyona çekilmiş bir savaş filmi gibi” (Baudrillard, 2006: 126). Böylelikle Vietnam savaşı, bir gerçeklik olarak varken, medya aracılığıyla hipergerçekliğe dönüştürülmüş; tahribatlarla, yıkımlarla, ölümlerle ve yaralanmalarla dolu savaş hakikati yok edilmiştir. Eserde sunulan komünizm denen şey, “gerçekleşmiş kötülüğün ütöpik” gerçekliğidir. Baudrillard dijital kültür ile ilgili eleştirisiyle simülasyonların ekranlarda yansıtılan ve gösterilmeye çalışılan gerçekliğin yerini alarak, gerçekliği ve hakikati ikinci plana attığını ve hatta yok ettiğini öne sürmüştür.

Layder'e göre, postmodernizm kavramı ile modern toplum ortadan kalkmıştır ve onun yerini alan yeni toplum biçimi, bilgisayar ve internet teknolojisine dayanmaktadır. Bilgiye ulaşma, ona sahip olup elde etme ve onu depolama bu toplumun temel sütunlarını oluşturmaktadır (Layder, 2006: 65). Postmodern toplumlarda hiperbilgi aslında bir nevi hipergücü temsil etmektedir. “Amerikalılar başlıca şu iki silahla savaşıyor: havacılık ve bilgi (information)... Yani düşmanın fiziksel bombardımanı ve dünyanın geri kalan bölümünün elektronik bombardımanı(...)” (Baudrillard, 2006: 63). Yazarın eleştirdiği, medyaya sunulan savaş ile ilgili hiperenformasyonla toplumda oluşturulan yargının çarpıtıldığı ve faklı algılar yaratıldığıdır. Bilgi o kadar değişime uğrar ki, gerçek ile yapay arasındaki fark anlaşılmaz veya bulanıklaşır. “Bu yüzden savaş her iki tarafça da kazanılmıştır: Vietnamlılarca arazi üstünde, Amerikalılarca zihinsel alanda” (Baudrillard, 2006: 63). Amerika'nın kullandığı yöntemle silahlar ya da savaş hali meydana değil, medya aracılığıyla zihinlerde oluşturulan imgelerle dönüştürülmektedir.

3-TOPLUMSAL DEĞİŞİM: AMERİKA

Postmodern topluma geçiş aşaması, modern toplumun dönüştüğü bir nevi simülasyon düzeyidir. Baudrillard'a göre, artık çağımızda yeni nesil medya türleri olan videolar, etkileşimli teknolojik ekranlar, internet ve sanal gerçekliğin egemen olduğu bir toplum düzeyine geçilmiştir. Teknolojik gelişmelerden kaynaklı etkileşimli interaktif internet tabanlı uygulamalarının ablukası altına girilmiştir. Birbirlerine benzemeyen ve tamamen farklı olan şeyler iç içe geçmiş ve ayırım yapmak güçleşmiştir. Bunlardan biri de cinsiyet modelidir. "Ancak daha genel olan sorun cinsel özelliklerde gerilemeye bağlı farklılık eksikliği sorunudur. Erkeklik belirtileri sıfır dereceye doğru iniyor kadınlık belirtileri de... Ne erkek ne kadın ama eş cinsel de değil" (Baudrillard, 2006: 60). İşte bu bağlamda Baudrillard, her yerde mesafe kavramı ve bilincinin kalmadığını zıt kutuplar, hakikat ve gerçek (ikizi-sureti) arasındaki mesafenin yok olduğunu öne sürmüştür. Gerçek ile görüntü arasında mesafe kalmayarak birbirine karışmıştır (Baudrillard, 2001; 2005). "En uç noktada denilebilir ki artık ne erkeklik ne dişilik kalacak" (Baudrillard, 2006: 63). Baudrillard, bu hususta, cinsel etiketin gelmiş olduğu soruna dikkat çekerek yeni modellerin ortaya çıkacağına dair eleştiride bulunmuştur. "Herkesin kendi kodu" ve "kendi imajı" olacağını ve herkesin cinsiyetini, "look"unu[†] ve bunun genetik formülünü aradıklarını ifade etmiştir. Cinsiyet modeli ve jenerik bir formül arayışlarını ifade ederek cinsiyet ayırımının kalmadığına dikkat çekmiştir. Baudrillard(1995), modern toplumların modernliğin patlak vermesiyle sona erdiğini, postmodern aşamaya geçerek özgürleşmenin baskın ve dikkat çekici bir şekilde ön plana geçtiğini, üretici ve yıkıcı erklerin, kadının ve çocuğun özgürleştiğini belirtir. "Özgürleşme herkesi tanımsız bir durumda bırakmış (Her zaman aynı şey olur bir kez özgür kaldınız mı

[†] "look" ifadesi görüntü, görünüş, bakış, yüz ifadesi vb. anlamlarına gelmekte ancak çevirmen tarafından İngilizce'den Türkçeye aktarılmamıştır. Doğrudan "Look" olarak ifade edilmiştir.

kendinize kim olduğunuzu sormak zorundasınız)" (Baudrillard, 2006: 60). Modernleşme adı altında sözde özgürleşmenin toplumda yaşayan bireylerin cinsiyet, kod ve imaj kavramlarına dönük algılarını değiştirmiş, cinsiyet ayırımı belirten farklar ortadan kalkmış erillik ve dişilik kavramları füzyonla değişime uğramıştır.

Kitle iletişim teknolojisinin gelişmesine dayalı olarak yeni nesil medya türlerinin postmodern toplumun hayatına girmesi büyük değişimler yaratmıştır. Bu durum yeni nesil medya araçları ile gerçekliğin "hipergerçeklik" olarak üretilmesini sağlamaktadır. Simülasyonlar aracılığıyla teknolojik ekranlarda bizlere gösterilenler gerçeğinin yerine benzeri olarak geçmekte, gerçeklik ikincil olarak arka plana atılmakta ve sonunda yok olmaktadır (Ritzer, Stepnisky, 2014: 638). Baudrillard'a göre, modern dünyada gerçeklik, göstergeler içinde (...) sunulan dünyayı temsil etmektedir. Bu gerçeklik, asıl gerçekliğin hem yerine geçmiş hem de asıl gerçekliği aşarak gerçekten daha gerçek bir formu/biçimi; hipergerçeklik şeklini almıştır (Cuff, Sharrock, Francis, 2013: 331).

Amerikan "yaşam biçimi"nden söz ettiğim zaman(...) yalnızca bayağılıkta değil, bayağılığın korkunç biçimlerinde; yalnızca günlük yaşamın gerçekliğinde değil, olduğu biçimiyle, kurgunun bütün özelliklerini gösteren bu yaşamın hipergerçekliğinde kendiliğinden vardır. (...)Amerikan yaşam biçimi ise kendiliğinden kurgusaldır; çünkü o, imgeselin gerçeklikte aşılmasıdır (Baudrillard, 2006: 112)

Baudrillard aslında gerçekliğin hiper gerçekliğe dönüşümünden kaynaklı "toplumsalın yok oluş"unun ortaya çıkmasını ifade etmiştir. Televizyon, bilgisayar ve teknolojik ekran izleyicisine dönüşmüş toplulukların birbirleriyle iletişimi koparmaları ve bunun gittikçe gelişim göstererek daha fazla kitlesel

biçim alması “toplumsalın yok oluş”(toplumsal ölüm) iddiasını ortaya koyar (Cuff, Sharrock, Francis, 2013: 333). “Devrim nasıl çocuklarını yok ederse, bu düşünce de bu bakımdan farklılığı yok eder” (Baudrillard, 2006: 99). Toplumsal yok oluşa benzetme olarak devrimin kendi evlatlarını yok etmesini örnek vermiştir. Kitlesele iletişimnin önemine vurgu yaparak aşırı gelişim gösteren kitleselelik beraberinde yok oluşu getirmektedir.

Baudrillard, *Amerika* adlı eserinde insanın kökenlerini yeniden canlandırması üzerine Amerikan yazgısına da değinmiştir; tarihin ilk sahibi olmamalarına rağmen yeniden kurgulama yöntemleriyle her şeyi ölümsüzleştirmeyi ilk gerçekleştireceklerin onlar olduklarına inanmaktadır. Her şeyin ikinci kez yeniden doğmaya aday olduğunu her zaman zaman taklidin de yeniden doğduğunu ifade eder. Vaftiz örneğinden yola çıkarak ikinci kez vaftiz etmekten söz eder. İlkinin yenisinden daha gerçek baskısı olarak ortaya çıkmasında şu ifadelere yer verir. “Amerikalılar da bu kuralın dışında kalmazlar. Her şeyi yeniden ilk şekline tam olarak getirmek, bunları Kıyamet Günü ortaya çıkarmak için yıkmaya ve yok etmeye hazırdırlar” (Baudrillard, 2006: 54). Dolayısıyla, postmodern topluma dönük düşüncelerinde yer alan kavramlar somut ve belirgin bir şekilde Amerika örneğinde görülmektedir. Ona göre Avrupa’ya nazaran Amerika gerçekleşen bir ütopyadır. İkinci vaftiz ile yeniden oluşturma yöntemlerine hâkim, çölleriyle, ısıll ısıll şehirleriyle hiç bitmeyen canlılığıyla, kurgusalılığın ötesinde hipergerçekliğin oluştuğu bir ütopyadır.

4-GERÇEKLEŞEN ÜTOPYA: AMERİKA

Baudrillard’a göre, gerçekliğin ortadan kaybolma nedeni kendi düşsel yararı için değildir. Gerçeklik, kendisinden daha da gerçek olarak görünen hipergerçekliğin yararına ortadan kaybolmaktadır. (Baudrillard, 2011: 12). “Ve Amerikalıların icat ettikleri bu hayaletimsi uygarlık şekli, geçici ve yok olmaya çok yakın bu şekil;

olasılığa bizi bekleyen yaşamın tek olasılığına en iyi uygulanmış bir şekil olarak ortaya çıkıyor” (Baudrillard, 2006: 18). Burada bahsi geçen hayaletimsi uygarlığın aslında ütöpik ve şekilsel olduğunu, geçiciliğini ironik bir şekilde ortaya koymuştur. “Amerika dev bir hologram, çöl, ilkel bir sahne durumundadır. Bu görünüm önünde her şey ortadan kaybolur” (Baudrillard, 2006: 40-41) ifadesinden yola çıkarak aslında tamamen simülasyon bir ekran yansıması veya çölü/ vahayı andıran bir serap algısı uyandırmaktadır. “Zevk ve eğlenceden kurtulanlar -seks, siyasal şiddet, (...) Cennet. Ama çok az bir değişme, diyelim birkaç derecelik bir sapma, bu cenneti cehennem olarak düşünmek için yeterli” (Baudrillard, 2006: 59). Yani aynada yansımasını, kendisini, gerçek olanı görmeyi bekleyecek toplum, kişiler veya organizasyonlar gerçeklikleriyle karşılaşamayacaklardır. Çünkü gerçeklikleri, karşılarında var olan aynada sunulan yansımalarının ta kendisi olmuştur. Toplumsal olanın yitimi gerçekleşmiş, gerçeklik sönmüş, hipergerçeklik hiç olmadığı kadar ışıldamıştır.

Postmodernizm dönemi, gizli saklı bir neo-liberal ütopya olmakla beraber, dünyada değişim ve dönüşüm çağrısını yapan pozitif ütopyaların aksine negatif bir ütopya olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kapitalist ekonominin politikanın istek ve taleplerine taviz ve ödün vermesinden kaynaklanmaktadır (Amin, 1999). Üretim, endüstri çağının, simülasyon ise hâlihazırda yaşadığımız çağın hâkim unsuru olmaktadır (Baudrillard, 1983). Bununla birlikte, sosyalin sonunun geldiği simülasyon düzeni dünyaya egemen olmuştur (Baudrillard, 1991). Hatta Baudrillard, postmodern toplumda çalışma düzeninin, üretimin ve ekonomi politiğin sona erdiğini, üretilen hiçbir şeyin olmadığını ileri sürmüştür (Baudrillard, 2002b). Yazar, tüm söylemlerin temelini, gerçekleşen ütopyanın simgesi ve sembolü olan ilksel Amerika'yı şu şekilde ifade etmektedir. “Amerika ne bir düş ne de bir gerçeklik; o, bir hipergerçeklik. Bir hiper-gerçeklik çünkü başlangıçtan bu yana gerçekleşmiş gibi yaşanmış bir ütopya(...)Amerikalılarda

hiç simülasyon kavramı yok. Simülasyonun en güzel örneği kendileri” (Baudrillard, 2006: 41). Yazar, sonradan oluşumun yeniden yapılandırılmışın ilk ve tek örneği olarak Amerika'nın güncel özgün modern yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır. “Amerika köken sorununa boş veriyor; kökenle ya da efsanelere özgü bir otantik olmayla uğraşmıyor ne geçmişi ne de kurucu bir gerçekliği var. (...) sürekli bir güncellik içinde yaşıyor. (...), sürekli bir taklit içinde, göstergelerin sürekli güncelliği içinde yaşıyor” (Baudrillard, 2006: 92-93). Aslında Amerika mevcut potansiyelini ve güncelliğini sürekli bir devinim içerisinde korumakta ve böylece örnek teşkil etmektedir. Amerika, postmodern toplumun en güzel somut örneği olarak verilmiş, hipergerçekliğin doruk noktası olan bir yer, simülasyonun ta kendisi olarak atfedilmiştir.

5-HİPERGERÇEK AMERİKA VE BAŞARISIZ AVRUPA

Gözleme dayalı bir gezi incelemesi türünde olan *Amerika*, her bölümün başında bir resimle başlamakta ve entelektüel birikimin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Baudrillard'ın yolculuğuyla başlayan eserde Avrupa'da kavramsal, siyasal, estetik ve toplumsal sarsıntılara neden olan hiçbir zaman gerçekleştiremediği anti-ütopyadan kaynaklı başarısızlığı ile gerçekleşen ütopya olarak Amerika'nın mukayesesi yapılmaktadır. “ABD Ütopyanın gerçekleştiği yerdir” ifadesiyle aslında postmodern toplumda Avrupa'da gerçekleştirilemeyen başarısız olan ilkelerin vücut bulduğu anlatılmaktadır. Ona göre Avrupa başarısız farklı deneyimlerle uğraşan, Amerika ise bu hayalleri gerçekleştiren bir mimardır. “...modernliği öğrenebiliriz diye mutsuz bilinçliliği içinde yaşıyoruz. Avrupa belli bir feodalite, aristokrasi, burjuvazi, ideoloji ve devrim tipi icat etti” (Baudrillard, 2006: 97). Tüm bu ifade edilen olumsuzluklar ile Avrupa'nın Amerikan ütopyası karşısında geri kaldığını ifade etmektedir. Nitekim Avrupa ütopyayı, yani metafiziğin ve gerçekdışının yokluğunu, hatta yararsızlığını

açıklamayı gerçekleştiremeyen taraf iken; Amerika ütopyanın gerçekleştiği yer olmuş ve bu haliyle Avrupa, Amerika'nın gerisinde kalmıştır.

Gerçekleşen ütopya ilkesi Amerikan yaşamında metafiziğin ve gerçekdışının yokluğunu, hatta yararsızlığını açıklar. Bu ütopya Amerikalılarda bizimkinden farklı bir gerçekliğin algılanmasına neden olur. Burada gerçek, olanaksıza bağlı değildir ve hiçbir başarısızlık da gerçeği tartışma konusu yapmaz. Avrupa'da düşünülen şey, Amerika'da gerçekleşir; Avrupa'da yok olan her şey San Francisco'da yeniden ortaya çıkar! (Baudrillard, 2006: 100).

Baudrillard'a göre Amerika her şeyi ampirik ve vahşi biçimde gerçekleştirirken Avrupa toplumunun yalnızca düş kurmakta, nadiren eyleme geçmektedir. Amerika akla gelen her şeyden pragmatik ve mantıksal sonuçlar elde ettiğini vurgulayarak Avrupa kültürünün sonunu Amerika'da aramak gerektiğinin altını çizmektedir. Yeni Dünya'yı keşfetmiş Amerikalılara siyasi ve duygusal açıdan değil onların kendi başarılarına dönük saf coşkularıyla bakmak gerektiğini aksi takdirde Avrupa'nın kendi tarihinden ve kendisinden hiçbir şey anlamayacağını ifade etmektedir. "Çünkü Avrupa artık Avrupa'ya bakarak anlaşılmaz" (Baudrillard, 2006: 114-115). Amerika'nın vahşi bir çöl olduğu ve kültürünün de vahşi bir çölü andırdığı, Amerika'da kültürün ve kültürel söylemin bulunmadığını öne sürmektedir. Amerika'da kültür kavramı Avrupa'da olduğu gibi anlamlı, faydalı, her derde iyi gelen ilaç gibi değildir; tam aksine "Kültür mekân demektir, hız demektir, sinema ve teknoloji demektir" (Baudrillard, 2006: 117). Avrupa ve Amerika kültürü arasındaki algısal kopukluğu açıklamıştır. Ona göre Avrupa'nın bunalımı "gerçekleştirilmesi olanaksız tarihsel idealler" olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle Avrupa başarısız bir ülke, Amerika ise

“gerçekleşen ütopyadır;” Avrupa kimlik sorunu ile boğuşan, Amerika ise kendisine kimlik veya anlam verilmeyen bir yer olarak tanımlanmaktadır.

Postmodern kurama göre, olmayan bir şeyin varmış/gerçekmiş gibi gösterildiği, gerçek ile gerçek olmayanın tamamen yer değiştirdiği bir durumla karşı karşıyayız. Bu çerçeveden bakıldığında, postmodern toplumlarda genel olarak görülen özelliklerden biri de simülasyon toplumu içerisinde bireylerin sahip olmadıkları şeylere sahip olma arzusu ve tüketime teşvik edilmesiyle değerlerle birlikte her şeyin tüketildiği ve hazzın doruk noktasına -hiper-haz ve hiper-orgazm-ulaşılan bir döneme geçilmiştir. Özgürlük çerçevesinde sınırsız tüketim çılgınlığıyla ihtiyaç olunan veya olunmayan ne varsa tüketilmektedir. Postmodern hiperkapitalist sistemde, kitle ve medya iletişim araçları üzerinden reklam endüstrisi hipergerçeklik ile kuşatılmış toplumu kuşatmıştır. Aslında Amerika, sunulan yapay gerçekliklerin yapay olduğunun farkında olmadan bu hipergerçeklikleri benimseyip içselleştirmiş ve en nihayetinde yapaylıkların oluşturduğu ütopyayı inşa etmiştir. Amerika'nın Avrupa'ya nispeten farklılığı taklitçi ve çılgın bilimkurgunun elinde inşa edilmişliği ile bayağılığın, kültürsüzlüğün ve kabalığın hâkim olduğu bir merkez olmasından kaynaklanmaktadır.

Amerikalılar olgulara inanırlar, ama yapaylığa inanmazlar. Olgunun yapay olduğunu bilmiyorlar. Bu olgulara inanma, her yapılan ve görünüşe ya da görünüşlerin oyunu denebilecek şeye aldırmandan, her görülene tam bir inanış içinde, nesnelerin pragmatik apaçıklığı içinde: (...) Amerikan toplumu işte bu anlamda oldubittiye inanması ile, çıkarsamalarının saflığı ile, nesneleredeki kötücül ruhu tanımaması ile bir ütopyacı toplumdur (Baudrillard, 2006: 101).

Postmodern toplum, sosyo-kültürel olarak hızlı değişim ile hayatın anlamı ve gerçeklik arayışını kaybetmiştir. Hayatın anlamının gerçekten kaybolup olmadığı tartışılrsa da postmodern kurgular arasında sürekli yer alan temel sorunlar arasındadır. İçinde bulunduğumuz dönem acaba postmodern bir uydurma mıdır yoksa insanlık tarihinin varoluştan bu yana incelediği bir sorunsal yaklaşım mıdır? Eagleton'ın "Hayatın Anlamı" adlı eserinin arka kapak sayfasında yer alan şu ifadeler dikkat çekmektedir. "Hayatın anlamı nedir? Daha fazla güç, servet, seks, aşk, çikolata, futbol, entelektüel tefekkür ya da günü yaşamak mı? Hayatın bir anlamı var mıdır yoksa o da tüm anlamlar gibi sadece postmodern bir kurgudan mı ibarettir?" (Eagleton, 2012) Hakikat ve anlam arayışı aslında insanoğlunun varoluş sorunsallarından biri olarak yaradılıştan kıyamete, doğumdan ölüme kadar tüm zamanların ve tüm beşerî varlığın her daim geçerli, görmezden gelinemeyen ve arka plana atılamayan güncel ana sorunlardan biri olarak kalacaktır. Anlam arayışı problemi, sadece klasik, realist, aydınlanma, modern veya postmodern dönemlerdeki toplumların sorunu olmamıştır. İnsanoğlunun varoluşundan bu yana süregelen bir arayışın ve tefekkürün odak noktasıdır. Hayatın anlamı arayışının hangi zamana ait olduğuna dönük Eagleton şu ifadelere yer vermiştir. "Aksine, postmodernizm aslında hakikatin, anlamın ve gerçekliğin var olduğu bir dönemi anımsayacak kadar yaşlı değildir" (Eagleton, 2012: 81). İnsanlık tarihi geçirdiği ve adlandırdığı bütün dönemlerde anlam arayışı ve ona bağlı süreçleri yaşamıştır. Baudrillard bu gerçeği şu şekilde açıklamıştır:

Dünyanın gidişatına bakıldığında insanlık sanki geriye dönmeyen, yavaşlamanın ve hızını kesmenin imkânsız görüldüğü gizemli bir noktayı aşmış gibidir. Belli bir noktadan sonra sanki tarih gerçekliğini yitirmiştir. Bütün insanlık farkına bile varmadan aniden gerçeklik evrenini terk etmiştir. Bu tarihten sonra olan bitenlerin gerçek olup olmadıklarını

anlayabilmemiz mümkün değildir. Bundan böyle amacımız bu gerçekliğin yitiriliş tarihini tespit etmek olacaktır. Bu tarihi tespit edemediğimiz sürece güncel yok oluş sürecinin elinden kurtulamayız. Oysa böyle bir düşünce insanı canından bezdirmektedir. Bunun adı ölü noktadır (dead point) (Baudrillard, 2011: 16).

Dolayısıyla postmodern toplumda cinsellik de tüketim içerisinde eriyip yok olmuştur. Cinsel kimlik veya cinsel etiket artık yeni bir “kod” kazanmıştır. “Cinselliğin kendisi de yaşamın bir parçası olmuştur; bu, cinselliğin artık ne yasak ne çözümlene ilkesi ne haz ne de suç olarak aşkın değeri kalmamıştır, anlamına gelir.” (Baudrillard, 2006: 108). Baudrillard, zenginlik ve özgürlüğün olduğu her yerde cinsellik ile ilgili aynı sorunun tekerrür ettiğini ifade etmiştir. “Safahat aleminden (orjiden) sonra ne yapacaksınız? İşte bu Amerika’nın sorunu Amerika dolayısıyla da bütün dünyanın sorunu oldu” (Baudrillard, 2006: 42). Amerika bir hipergerçek ve hipergüç olarak aslında bir dünya sorunu haline gelmiştir çünkü o simülasyon toplumunun hipergerçeklerini toplumlara aktaran dünyanın simülasyon merkezi konumundadır. “Çünkü her şeyin anahtarı burada, bu takılı olmadadır (...) Takılı hazcılık: Beden öyle bir senaryo ki, ...) (Baudrillard, 2006: 48). Cinselliğin tüketildiği, cinsel kimlik arayışlarının yok edildiği, bedene takılı cinsel hazlara dayalı bir senaryonun yaşandığı hipercinsellik ile hipergerçekliğin kaynaştığı bir döneme vurgu yapılmıştır. “Eşitliğin, bayağılığın, benzerliğin önüne geçilemez gelişmesi içinde üstün bir dünya” (Baudrillard, 2006: 106). Gerçekleşen ütopya olarak nitelendirilen Amerika’nın içinde bulunduğu durumu yasakların aşıldığı, farklılığın farklılaşmadığı canlı yaşam dolu şehirlerde suçlusundan masumuna, mafyasından sapkın topluluklara, her kesimden insanın bir arada yaşadığına dikkat çekmektedir. “Bütün ütopyalar gerçekleşti. (...) Paranın tadını aldık, yabancılaşma döneminin temel düsturu sayılan şeffaflık, günümüzde türdeş ve terörist bir görünüme sahip” (Baudrillard, 2011: 92).

Baudrillard, Avrupa ve Amerika kültürü arasında karşılaştırma yaparak kültürel tehdit ve tehlikelere vurgu yapmıştır. “Bu kültürü tehdit eden tehlike, evrensel olan şeyler yüzünden yok olma tehlikesidir...” (Baudrillard, 2006: 99). “Müphemliğin Kalıntısı: Baudrillard'ın Amerika Yazını Üzerine” adlı makalesinde Gerry Coulter, bugün bizim için içerebileceği en önemli dersi Baudrillard yirmi yıl önce keşfetmiştir. Günümüzde Amerika'nın o zamandan daha güçlü bir kurgu olduğunu akılda tutarak Baudrillard'ın Amerika'sı üzerine düşünmek istediğini ve şu an, kolektif felaketimizin geleceğini her zamankinden daha fazla gösterdiğini ifade etmiştir. Ona göre Baudrillard'ın Amerika Birleşik Devletleri hakkındaki tüm yazılarından aldığımız büyük bir derstir ve Amerika çok güçlü bir kurgu niteliğinde olup birçok Amerikalının yanı sıra yabancı eleştirmenler ve yorumcuların zihninde yaşayan bir kurgudur. Baudrillard Amerika hakkında ikirciklidir ve geriye dönüp yazılarına bakıldığında müphemliğin kalıntısı olduğu görülmektedir. Baudrillard'ın Amerika'sı, oraya gittiğimizde ziyaret ettiğimiz gibi, korkunç ama baştan çıkarıcı bir yerdir (Coulter, 2009). Bu bağlamdan bakıldığında 1986 yılında yazılmış olan bu eserde geleceğe yani yaşadığımız bu zamana dönük ve içinde yer alan tehdit ve tehlikelerin okuyucu tarafından yıllar sonra fark edildiği birçok ders verici mesajlar barındırmaktadır. Bu bilgiler ışığında yenilikçi neslin son bulması aslında farklı düşüncelerin yok olması anlamını taşımakta ve bununla beraber birçok şeyin son bulacağına işaret etmektedir. Postmodern toplumunun karşılaştığı en büyük sorunlara değinen Allan şöyle ifade etmiştir: “İşçiliğin sonu. Üretimin sonu... Bilgi ve anlam üretimine olanak sağlayan gösteren/gösterilen diyalektiğinin sonu... Aynı zamanda da birikimi ve sosyal üretimi mümkün kılan tek şey olan değişim değeri/kullanım değeri diyalektiğinin ölümü... Göstergenin klasik çağının sonu” (Allan, 2006: 340). Avrupa'nın kültürel dekadansına dem vuran Baudrillard, canlılığı, hipergerçekliği ve taklitçiliğin gücünü elinde barındıran Amerika karşısında “Avrupa'nın yok olduğunu hissetmemiz gerekir. En azından bir an

kendi kendimize şu soruyu sormamız gerekir: “Nasıl bir Avrupalı olunabilir?” (Baudrillard, 2006: 120-121) sorusu ile Avrupa toplumunu düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmektedir.

5-SONUÇ

Hipergerçekliğin son on yılda hızlı bir değişim hususunda ilerleme sağlamış olması Amerikan toplumunda yaşayan herkesin hayatını ne denli etkilediği ve değiştirdiği bilinmektedir. Dijital teknolojilere dayanan her türlü ekran, medya araçları, postmodern toplumda yaşayan bireyleri pasif hale getirmiş, izleyen ve takip eden konuma geçirmiştir. Örneğin, değişik medya araçlarının ekranlarında yer alan bir savaş haberi ve sıradan bir tanıtım reklamına gösterilen tepki benzer bir duyarsızlık algısına sahiptir. Dolayısıyla, Amerikan değerlerini ve kültürünü absorbe eden bireylerin simule edilmiş yaşamları, yanılsamalı olan bütün kitle iletişim araçları yoluyla dönüşüme uğramaktadır. Gerçeklik ve sanal arasındaki algı yitimi uğradığından neyin gerçek neyin yapay, sanal veya simülasyon olduğu ayırt edilememekte, bununla beraber duyarsızlık algısının azalarak bizleri farklarımızdan uzaklaştırarak tekdüzeleştirdiği ve pasifleştirdiği söylenebilir. Sanal gerçekliğin yapay zekâ ile birleşerek cebimize sığmasının ve telefon uygulamalarında duygu, istek ve arzularımıza göre bize eşleşen sonuçlar vermesinin hayatımızda bir hayli ürkütücü gelişmelere neden olduğu da ayrıca gözlemlenebilir.

Amerika adlı eseri realist (gerçekçi) bir eser olarak ele almak mümkün değildir çünkü Baudrillard, J. Henric ve G. Scarpetta ile röportajında eserin bir kurgu olduğunu ve Amerika'nın bir cennet olduğunu ifade etmiştir. Baudrillard, kitabının ilkel arka planının çöl, ama bu çölün ne bir sığınak ya da uyuşturucu; tam tersine, bir tür yıldız konumu olduğunun altını çizer. Yazar, Amerika seyahatiyle daha önceki düşünceleri ve fikirlerinin somutlaşmış, can ve ruh

bulmuş halini keşfetmiştir. Baudrillard'ın ABD üzerine yazdığı kurgusal eserden çıkarılan temel fikir, Avrupa'daki değerlerin ve kültürün Amerika'da buharlaştığı ve eriyip kaybolduğudur. *Amerika* çoğu Amerikalının, yabancı eleştirilenlerin ve yorumcuların zihninde yaşayan çok güçlü bir kurgu eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yazarın da ifade ettiği gibi aktarılan ve sunulan gerçekliğin bir ironi ve parodi olduğu oldukça açıktır. Baudrillard, röportajda sürekli olarak “felaket” “çöküş” ve tarihin sonu gibi kavramlarını nasıl işlediğini “Yıldızsal Amerika” olarak tanımladığı bölümde, “gerçekleşen ütopyanın” asıl sahibine dönük kafa karıştırıcı cümleler ile cevap vermektedir. Bu bağlamdan bakıldığında karamsar bir senaryonun ötesinde kurgusal bir parodi olarak kabul edilebilir. Baudrillard'ın Amerika'sı, tıpkı onun seyahatinde olduğu “yıldız”, “çöl”, “sessiz” ve “cennet” bir o kadar korkunç ve muazzam ama baştan çıkarıcı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Herkesçe bilinenin ve medyalar aracılığıyla gösterilenin aksine ABD öteki bir Amerika olarak sunulmaya çalışılmıştır. Amerika ne bir rüya ne de gerçek, o bir hipergerçeklik ifadesiyle aslında sadece bir süper güç değil aynı zamanda bir hipergüçtür.

Postmodern kültürün baş döndürücü hızla gelişmesi, illüzyonvari, hipergerçek, hipergüçlü, hiperkapitalist, hiperbilgi vb. kavramların akıl almaz sınırsız teknolojik gelişmelerin bir yansıması olarak Amerika'da neyin “gerçek” neyin hayal olduğunu bilemez, kestiremez ve algılamakta zorlanırsınız; çünkü ayırt edilemez şekilde yer değiştirmişlerdir. Orijinalin ve asıl gerçekliğin yerini kopyalar almış, gerçekliğin yerini ise benzeri, muadili/yedeği almıştır. İçinde yaşadığımız dünya bir simülasyona dönmüştür ve kendimizi inandırdığımız her şey aslında bir hipergerçektir.

KAYNAKÇA

- Allan, K. (2006). *Contemporary Social and Sociological Theory, Visualizing Social Worlds*, Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Amin, S. (1999). *Kapitalizmin Hayaleti: Günümüz Entelektüel Modalarının Bir Eleştirisi*. Çev., C. Algan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. İngilizceye Çev., P. Foss, P. Patton ve P. Beitchman. New York: Semiotext[e].
- _____ (1993). "Hyperreal America, Economy and Society", Çev., David Macey 22:2, 243-252, DOI: 10.1080/03085149300000014
- _____ (1993b). *Baudrillard Live: Selected Interviews* (Edited by Mike Gane). London and New York: Routledge.
- _____ (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, Çev., E. Abora ve I. Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (1996). *Amerika*, Çev., Y. Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2001). *Tam Ekran*. Çev.: B. Gülmez. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____ (2002a). *Cool Anılar III-IV (1990-2000)*. Çev., Y. Avunç. İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2002b). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Çev., O. Adanır. İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- _____ (2005). *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*. Çev., O. Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- _____ (2006). *Amerika*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2010a). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*. Çev., O.Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- _____ (2010b). *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev., O. Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- _____ (2011). *Çaresiz Stratejiler*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Cliff, P. (2020). paulcolincliff.wordpress.com.
<http://faculty.washington.edu/cbehler/glossary/hyperrea.htm> Erişim Tarihi: 23.09.2020
- Coulter, G. (2009). *The Residue of Ambivalence: Baudrillard's Writing On America* Volume 6, Number 1 (January, 2009) ISSN: 1705-6411. Erişim Tarihi:30.10.2021 <https://baudrillardstudies.ubishops.ca/the-residue-of-ambivalence-baudrillards-writing-on-america/>
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W., Francis, D. W. (2013), *Sosyolojide Perspektifler*, Çev., Ü. Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- Eagleton, T. (2012). *Hayatın Anlamı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kaya, E. (2009). *Medyalararasılık Edebiyat Biliminde Yeni bir Yaklaşım*. İstanbul: Selenge.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. Çev., Ü. Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ritzer, G. (1997). *Postmodern Social Theory*, New York, St. Luis, San Francisco, Toronto: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. Çev., H. Hülür. Ankara: Deki Basım Yayım.
- Ritzer, G., Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*, Çev., H. Hülür. Ankara: Deki Yayınları.
- Sim, S. (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*. Çev., M. Erkan ve A.Utku. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Zin, H. (2000). *Öteki Amerika*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

“America” is a literary work bringing a radical dimension to the reckoning of European and US culture based Baudrillard’s observations during his travel to America as a tourist. His book may be regarded as the representation of his knowledge and experiences throughout his life. As a European and French Philosopher Jean Baudrillard penned this literary work within the framework of hyperreality and simulation which are both related to his own conceptual repertoire. It is observed that he aimed to create a concrete form of the knowledge he had gained from his previous works and literary experiences in this work. As a matter of fact, he described the USA as “Astral America”, “Hyperreal America”, and “Utopia Achieved” in “America”. These definitions indicate how he was impressed by America during his travel as a tourist. He also compared America with Europe refering to contrary definitons which focus on the failure of European culture and society. He placed a picture at each chapter which describes the visual messages to be delivered. Especially the deserts might be the main motif of the work since they symbolize the nature reality and beauty of America.

It is important to investigate how the author conveys the reality presented/ reflected to the reader in the aforementioned literary work. Therefore, the overall aim of this study is to interpret and evaluate the concepts in “America” such as Hyperreality and Simulation with a different and broad perspective of Baudrillard on the American lifestyle and culture. This study touches upon the Baudrillard's definition of "Astral America" as well as social and cultural elements and the new meaning and perspective he wanted to evoke in the reader’s mind.

Method

This study seeks to investigate Jean Baudrillard’s America based on new postmodern concepts such as Hyperreality, Simulation and Simulacra which are all included in the reportoire of Baudrillard. It also involves investigating, questioning, and researching the modern Western understanding of the failed Europe and hyperreal America, which characterizes the new order and free life. The study involves the analysis of concepts and its various definitions in terms of Baudrillard. The main findings and evaluations will be analyzed and summarized according to postmodern approaches and concepts.

Findings (Results)

This study encompasses a plethora of comparisons of Europe and US. These comparisons were attributed to the failure of European society and culture. A myriad of allusions and aphorisms were observed to indicate his remonstrations on Europe. He repeatedly emphasized the hyperreality of America in particular, however; Europe is regarded as unsuccessful in achieving utopia. However, all the impressions, descriptions and repertoires mentioned in this work were ironically written and presented as a parody. In this context, "Astral America" highlights American society and its values which are slightly different from those of Europeans'. As a European, the French thinker Baudrillard treated America as an on-site tourist observer, but not as an outsider or as an outlander. Whilst Europe is the unsuccessful side of utopia by creating a certain type of feudalism, aristocracy, bourgeoisie, ideology, and revolution, America is where utopia is achieved. The aphorisms, concepts, and repertoires mentioned by Baudrillard are the indicators of how marginal and different perspectives he had towards reality. The entire analysis included many ironic expressions and aphorisms in "America" just as reported in the interview by Baudrillard. His work is full of ironic expressions especially on the hyperreality of America and Utopia.

In this study, Baudrillard's findings and evaluations based on his own concepts such as hyperreality, simulation, and simulacra might not be regarded as real, because that reality is distorted, and they might represent false and imitated facts. Also they might not refer to any reality through the claims of reality or the functions of the media.

Conclusion and Discussion

As a reflection of the unimaginable and limitless technological developments of concepts in America such as illusional, hyperreal, hyperpowered, hypercapitalist, hyperactive, hyperinformation and so on in the wake of rapid developments in the postmodern culture at an unprecedented pace, we might not distinguish what is "real" and what is "illusion". We also might have difficulty in perceiving them; because they are indistinguishably displaced. The original and the original reality have been replaced by copies, and the reality has been replaced by its similar, equivalent substitute. Although the world we live in is surrounded by hyperreality that has turned into a simulation, everything we make ourselves believe as a reality is actually a hyperreal. On the basis of all these issues, we find out that the writer wrote his work with his own concepts and repertoires ironically and conveyed all his feelings and thoughts as a parody.

TÜRKİYE’DE SİYASAL PAZARLAMA ALANINDA YAYINLANAN TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Ramazan ASLAN*

Öz

Pazarlama tekniklerinin siyaset alanında kullanılması ile ortaya çıkan siyasal pazarlama kavramı, son yıllarda hem akademisyenlerin hem de siyasal aktörlerin daha fazla dikkatini çekmektedir. Bu alanda Türkiye’de çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen, henüz yapılan çalışmalarla ilgili güncel bir literatür taraması bulunmamaktadır. Bu çalışmada, 1998-2020 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “Siyasal Pazarlama” ve “Politik Pazarlama” alanında yayınlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, “Siyasal Pazarlama” başlığı altında 44 ve “Politik Pazarlama” başlığı altında 30 olmak üzere toplam 74 adet yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Veri tabanı üzerinde yayın izni bulunmayan tezlerin analiz aşamasında yaşanabilecek sorunlara neden olmamaları için yayın izni olmayan toplam 6 adet tez araştırma kapsamından çıkartılmış ve izinli 68 adet tez değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın amacı, siyasal pazarlama alanında yapılan akademik çalışmaların genel bir resmini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Pazarlama, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler.

ANALYSIS OF THE POSTGRADUATE THESES ON POLITICAL MARKETING IN TURKEY USING A BIBLIOMETRIC APPROACH

Abstract

The concept of political marketing, emerged with the use of marketing techniques in the field of politics, has attracted more attention of both academicians and politicians. Although there are many scientific studies in this particular field in Turkey, there is no current literature review regarding the studies yet. Therefore, the current study aims to bibliometrically evaluate the quantitative research methods of master's and doctoral theses published in the field of "Political Marketing" and "Political Marketing" in the database of the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center between 1998 and 2020 and to present a general picture of academic studies in the field of political marketing. In this context, a total of 74 master's and doctoral theses, were analyzed. In order not to cause problems during the analysis process, 6 theses that did not have a publication permission on the database were excluded from the scope of the research and 68 theses with a publication permission were evaluated.

Keywords: *Political Marketing, Bibliometric Analysis, Master and PhD Theses.*

1. GİRİŞ

Demokratik yönetime sahip olan ülkelerde siyasi partiler iktidar olma yolunda, siyasi ürünlerinin seçmenler tarafından satın alınması için onları ikna etmek zorundadırlar. Bu süreçte, seçmenlerin ihtiyaç ve isteklerini anlamak ve bunlara cevap verebilecek çözümler geliştirilmesi kaçınılmazdır. Pazarlama alanında tüketicilerin bir ürünü satın almaları için ikna edilmeleri sürecinde uygulanan pazarlama tekniklerinin siyasi aktörler tarafından siyaset alanında uygulanması ile ortaya çıkan siyasal pazarlama kavramı, özellikle son yıllarda hem akademisyenlerin hem de araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir.

Demokrasinin gelişmesi ve seçmenlerin daha bilinçli hale gelmesiyle bu ilgi artarak devam etmektedir.

Politika, en geniş anlamıyla, toplumun yaşamını düzenlemek için gerekli genel kuralları oluşturan, koruyan ve değiştiren faaliyetlerin tümüdür (Heywood, 2013: 2). Köken olarak Yunanca polis(kent) sözcüğünden gelen politika, kent(site), devlet işlerinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Öztekin, 2014: 23). Arapça kökenli bir kavram olan siyaset ise, at talimi, at eğitimi ve at bakıcılığı anlamına gelmektedir (Daver, 1969: 3). Etimolojik olarak politika ve siyaset kavramları farklı kökenlerden gelmelerine ve aralarında anlamsal farklılıklar olmasına rağmen, bu çalışma kapsamında incelenen eserlerde bu ayrım dikkate alınmamıştır.

Bu çalışmada siyasal pazarlama alanında gerçekleştirilen yüksek lisan ve doktora tez çalışmalarının genel özelliklerini inceleme ve bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutulması hedeflenmiştir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunan tez çalışmalarının bibliyometrik analizlerinin yapılması için tez künyelerinde bulunan “yayımlandığı yıl”, “tezin türü”, “tezin dili”, “tezin yazarının cinsiyeti”, “danışmanların akademik unvanları”, “sayfa sayısı”, “tezin çalışma konusu” ve “yayımlandığı üniversite” şeklinde parametreler belirlenmiştir. Sınıflandırma işlemi şu araştırma sorularına cevap vermek üzere yapılmıştır;

1. Siyasal pazarlama alanındaki tezler hangi yıllarda yayınlanmıştır?
2. Siyasal pazarlama alanındaki tezler hangi düzeyde tamamlanmıştır?
3. Siyasal pazarlama alanındaki tezler hangi dillerde hazırlanmıştır?
4. Siyasal pazarlama alanındaki tezleri hazırlayanların cinsiyet dağılımı nasıldır?

5. Siyasal pazarlama alanındaki tezler hangi danışman unvanıyla hazırlanmıştır?
6. Siyasal pazarlama alanındaki tezler sayfa sayısı aralığı nedir?
7. Siyasal pazarlama alanındaki tezler hangi alanlarda hazırlanmıştır?
8. Siyasal pazarlama alanındaki tezlerin hazırladıkları üniversiteler hangileridir?

1.1. Bibliyometrik Analiz

Bir bilim dalının bir ülkedeki durumunu anlayabilmek ve değerlendirebilmek için en etkin yollardan biri o alanda yapılmış yayınların incelenmesidir (Üsdiken ve Pasadeos, 1992: 107). “Bibliyometrik” kavramı, latince ve yunanca “biblio” ve “metrics” kelimelerinden türetilmiş ve matematiğin bibliyografya alanında uygulanması olarak kullanılmıştır (Thanuskodi, 2010: 77-78). Bibliyometri kavramı, 1969 yılında Pritchard tarafından kullanılmasına rağmen, uygulamaları 1980’li yıllara dayanmaktadır (Osareh, 1996: 149). Yaygın olarak bilinen bibliyometri tanımı, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanmasıdır (Pritchard, 1969: 348). Bibliyometri, yeni disiplinler arası bilimetri alanının metodolojik bir dalıdır (Almeida-Filho, Kawachi, Pellegrini Filho ve Dachs, 2003: 2037). Bibliyometrik analizin günümüzde uygulandığı alanlardan biri de, bilimsel literatürün incelenmesi ile belirli bir toplumdaki bilimsel topluluk ve yapısının yanı sıra araştırmacıların motivasyonlarının ve ağlarının analiz edildiği sosyal bilimler alanıdır (Okubo, 1997: 9). Bilimsel çalışmaların etkinliğinin ortaya konulması için genellikle başvurulan bibliyometrik analiz yöntemi, yayınların belirli özellikleri incelenerek bilimsel iletişime ilişkin veriler elde edilmesini sağlamaktadır (Al, Soydal ve Yalçın, 2010: 2). Bu yöntemle, belirli bir alandaki bilimsel üretimi tespit etmek ve açıklamak için, literatür nicel hale getirilmektedir (Kasemodel, Makishi, Souza

ve Silva, 2016: 74). Son yıllarda Türkiye’de de bibliyometrik analize duyulan ilgiye paralel olarak bu alanda yapılan çalışmaların sayısında artış görülmektedir.

1.2. Siyasal Pazarlama

1969 yılında Kotler ve Levy’nin yayınladıkları “Pazarlamanın Genişleyen Ekseni” adlı makale ile ürün kavramı; fiziksel ürünler, servisler, kişiler, örgütler ve fikirler olarak genişletilmiştir (Kotler ve Levy, 1969: 12). Bu makalede pazarlama unsurlarının kullanımının kâr amacı gütmeyen işletmeler açısından önemini vurgulanmıştır. Pazarlamanın genişleyen bu uygulanabilir alanlarından biri de geleneksel pazarlama tekniklerinin ve kavramlarının siyasal alanda kullanılmasıyla ortaya çıkan siyasal pazarlama kavramıdır (Lees-Marshment, Strömbäck ve Rudd, 2010: 20). Stanley Kelley, 1956 yılında profesyonel ikna edicilerin siyasette artan etkisi üzerine yaptığı “Profesyonel Halkla İlişkiler ve Siyasi Güç” adlı çalışmasında “siyasal pazarlama” kavramını ilk defa kullanmıştır (Scammell, 1999: 723).

Siyasal pazarlama, siyasal adayların ve fikirlerinin, seçmenlerin siyasal ihtiyaçlarını tatmin ederek, onların adaylara ve fikirlere olan desteklerini kazanmaya yönelik bir süreçtir (Shama, 1976: 766). Siyasal pazarlama, ticari pazarlamada başvurulan tekniklerin çoğunun kullanılmasıyla, toplum, siyasi konular veya belirli adaylar ile ilgili fikir ve görüşlerin pazarlanmasıdır (Clemente, 2002: 308). Siyasal pazarlama, siyasal ihtiyaçların tespitiyle başlayan, bunların karşılanmasına yönelik çözümler geliştirip, bunları çeşitli stratejilerle seçmenlere sunan ve karşılığında seçmenlerin desteğinin kazanmaya ve sürdürmeye çalışan bir süreci ve bu sürecin içerdiği çeşitli yöntemler ve faaliyetlerin bir bileşimini ifade etmektedir (Polat, 2015: 11).

Siyasal pazarlama kapsamında; ürün, müşterinin (seçmenin) seçeceği aday veya adaylar, fikirler, politikalar, ideolojiler veya parti örgütü; fiyat ise taahhüt edilen

hizmetler karşılığı seçim zamanı adaya veya partiye verilen oy, üye aidatları, bağışlar ve partiye/adaya yapılan diğer hizmetler; dağıtım kanalı ise siyasi partilerin şubeleri ve kolları olarak değerlendirilmektedir (Tek, 1999: 42).

Bir fikir pazarlaması türü olan siyasal pazarlama, siyasal partilerin, nedenlerini teşhis ettikleri ülke sorunlarına yönelik önerdikleri çözüm önerilerini seçmenlere benimsetmek için yapılan çalışmaları kapsamaktadır (İnal ve Karabacak, 1995: 153). Siyasi adaylar, seçmenlere verdikleri sözler ve vaatler karşılığında seçmenlerin oylarına talip olmaktadır (Kotler, 1975: 762).

1.3. Literatür Taraması

Tan ve Armutçu (2020) yılında iki siyasi partinin dijital pazarlama kanallarını kullanma şekil ve oranlarını belirlemek amacıyla içerik analizi yapmışlardır. Çalışma sonucunda, iki siyasi partinin ve liderlerinin sosyal medyayı istenilen düzeyde kullanılmadıkları ve sosyal medyanın interaktif gücünden yeterli düzeyde faydalanmadıklarını tespit etmişlerdir.

Zeren ve Kaya (2020) ulusal yazında dijital pazarlama hakkına yapılan bilimsel çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Bu alanda yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan anahtar kelimelerin; mobil pazarlama, dijital pazarlama, dijital içerik pazarlaması, sosyal medya pazarlaması ve elektronik ortamda ağızdan ağıza iletişim kelimelerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Durmuş ve Kaya (2018) yılında “Türkiye’de Vakıflar Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi” başlıklı çalışmalarında YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri tabanında yer alan vakıflar hakkında yazılmış 261 lisansüstü tezi, vakıflar hakkında yazılan lisansüstü tezler hangi konularda yoğunlaştığını ve hangi konularda boşluk olduğunu tespit etmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemini kullanmışlardır.

Kan (2017) “Türkiye’de Akademik Yazma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler” başlıklı çalışmasında Türkiye’de akademik yazma alanında yapılan lisansüstü tezleri incelemiştir. Çalışma sonucunda tezlerin yapıldığı programların çoğunlukla İngiliz dili eğitimi programı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mendeş Pekdemir vd. (2015) çalışmalarında 2005 - 2014 yılları aralığında İstanbul Üniversitesi’nde (İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalında) tamamlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki siyasal pazarlama alanında yazılmış lisansüstü tez çalışmalarını bibliyometrik analiz kapsamında incelemek bu araştırmanın temel amacıdır. Bu alanda yurtdışında ve yurtiçinde benzer çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, literatür taramasında Türkiye’de bu kapsamda yapılan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın diğer bir amacı, akademik bilgi üretiminin önemli bir boyutunu oluşturan lisansüstü tezlerde siyasal pazarlamaya olan ilgiyi belirlemektir. Böylece, çalışmadan elde edilecek veriler ile bu konuda mevcut yapılmış çalışmaların analiz edilmesi ve gelecekte bu alanda yapılacak benzer çalışmalara yol haritası çizilmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan siyasal pazarlama ile alakalı yüksek lisans ve doktora tezleri bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tezlerin incelenmesi sonucunda elde edilen veriler araştırma kapsamındaki

parametreler itibarıyla Excel’e aktarılmış ve analizler Excel programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki “siyasi pazarlama”, “siyasal pazarlama” ve “politik pazarlama” kavramlarının tez isminde yer aldığı lisansüstü tezler oluşturmuştur. Bu doğrultuda, belirtilen kavramları içeren ve 1998-2020 yılları arasındaki dönemi kapsayan 74 adet tez incelenmiştir. Veri tabanı üzerinde yayın izni bulunmayan tezlerin analiz aşamasında yaşanabilecek sorunlara neden olmamaları için 6 adet tez evren kapsamında çıkartılmıştır. Böylece araştırmanın evrenini kalan 68 adet yüksek lisans ve doktora tezleri meydana getirmiştir. Araştırmada, örneklem seçimine gidilmemiş olup, tam sayım yöntemi tercih edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Verilerinin Toplanması

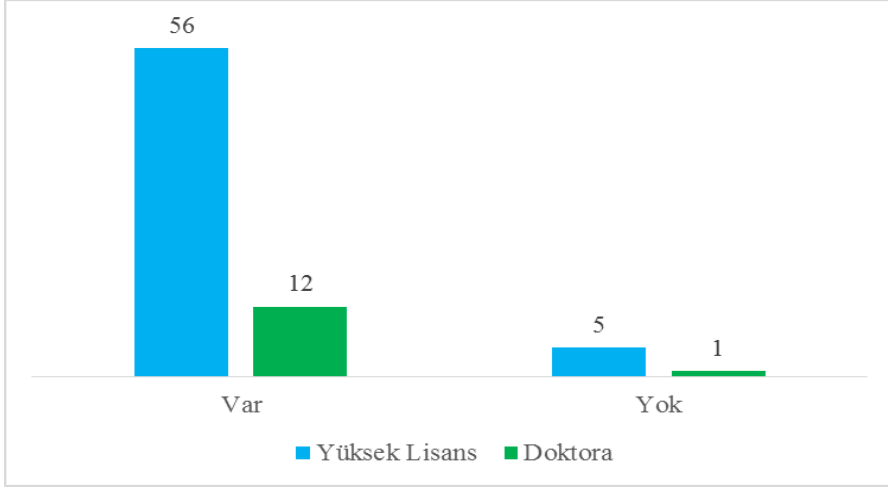
Araştırma kapsamındaki veriler, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden “basit tarama” yapılarak, 01.05. ve 30.05.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu aşamada, tarama işlemi, “siyasi pazarlama”, “siyasal pazarlama” ve “politik pazarlama” kavramları ayrı ayrı girilmiş ve tez adlarına göre tasnif edilmiştir. Tasnif işleminden sonra sistemde kayıtlı olan tezin yayın yılı ve türü, yazım dili, yazarın cinsiyeti, danışmanların akademik unvanları, sayfa sayısı, konusu ve yazıldığı üniversite bilgilerine ulaşılmıştır.

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Verilerin sadece 1998-2020 yılları arasını kapsamaması ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki lisansüstü tezleri kapsamaması araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır.

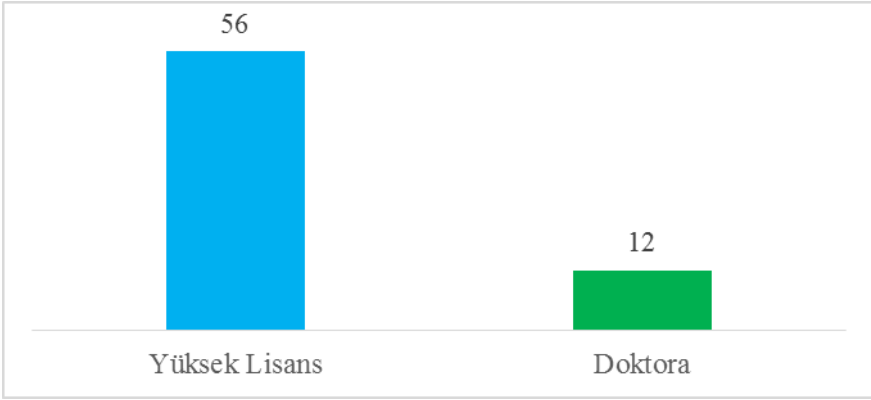
2.6. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında, “siyasi pazarlama”, “siyasal pazarlama” ve “politik pazarlama” ana başlıkları altında yayınlanmış lisansüstü tezlerden elde edilen veriler incelenmiştir.

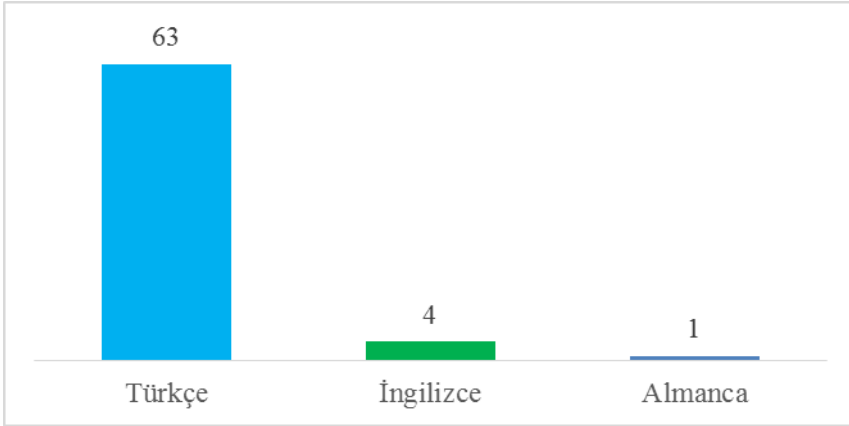
Şekil 1. Lisansüstü Tezlerinin Yayın İzinlerine Göre Sınıflandırılması

Şekil 1’de YÖK Ulusal tez merkezinde siyasal pazarlama ile ilgili yayınlanan tezlerin erişilebilirlik durumları görülmektedir. Yüksek lisans düzeyindeki toplam 61 tezin; 56 tanesinin (%91,8) erişim izni bulunurken, 5 tanesi (%8,2) erişime kapalıdır. Doktora düzeyindeki toplam 13 adet tezin; 12 tanesinin (%92,3) erişim izni bulunurken, 1 tanesi (%7,7) erişime kapalıdır. Erişim izni bulunmayan tezlerin çoğunlukla 2005 yılından önce tamamlandıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında erişim izni olmayan 5 adet yüksek lisans ve 1 adet doktora tezi araştırma kapsamından çıkarılarak, kalan 56 adet yüksek lisans tezi ve 12 adet doktora, toplam 68 lisansüstü tez incelenmiştir.

Şekil 2. Lisansüstü Tezlerinin Düzeylerine Göre Sınıflandırılması

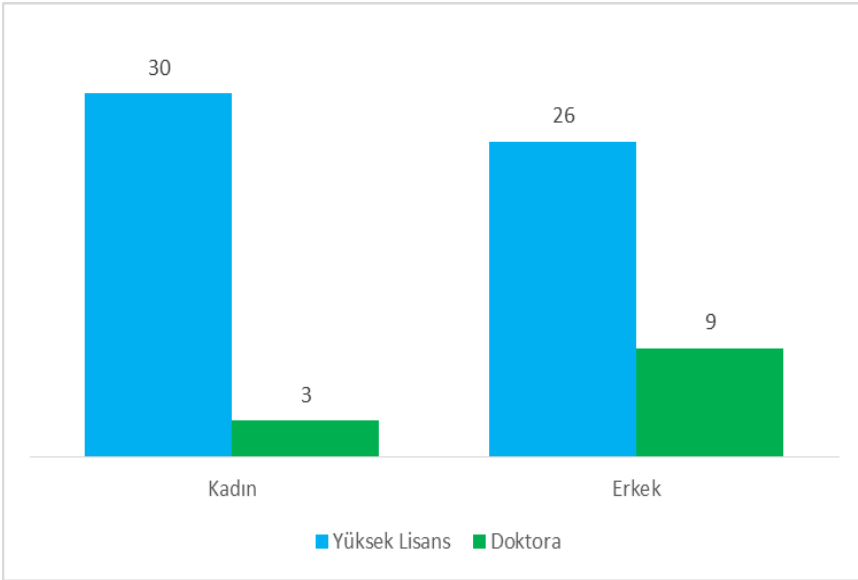
Şekil 2’ de çalışmalar lisansüstü düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen verilere göre, hazırlanan lisansüstü düzeyindeki tezlerinin 56 (%82,4) adet ile doktora düzeyindeki tezlerden 12 (%17,6) daha fazla sayıda olduğu tespit edilmiştir. Doktora düzeyindeki tez sayısının az olması doktoranın daha uzun ve zor bir süreç olması ile açıklanabilir.

Şekil 3. Lisansüstü Tezlerinin Dil Türüne Göre Sınıflandırılması

Şekil 3 incelendiğinde; lisansüstü tezlerde en çok tercih edilen dil türünün 63 (%92,6) ile Türkçe dili olduğu görülmektedir. Diğer lisansüstü tezlerde 4 (%5,9)

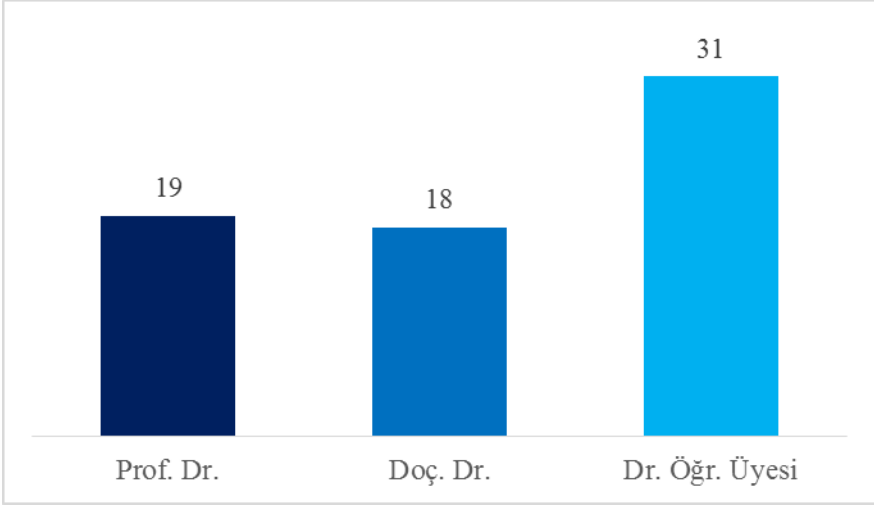
adet İngilizce dili ile yazılmış ve 1 (%1,5) adet Almanca yazılmış lisansüstü tezi olduğu görülmektedir. Yabancı dilde yazılan lisansüstü tezlerin sayısının düşük olması öğrencilerin lisansüstü çalışmalarında eğitim dili Türkçe olan bölümleri tercih etmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. 1 adet Almanca dilinde yazılmış olan yüksek lisans tezi Marmara Üniversitesi, İşletme (Almanca) anabilim dalında yazılmıştır.

Şekil 4. Lisansüstü Tezlerinin Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Sınıflandırılması

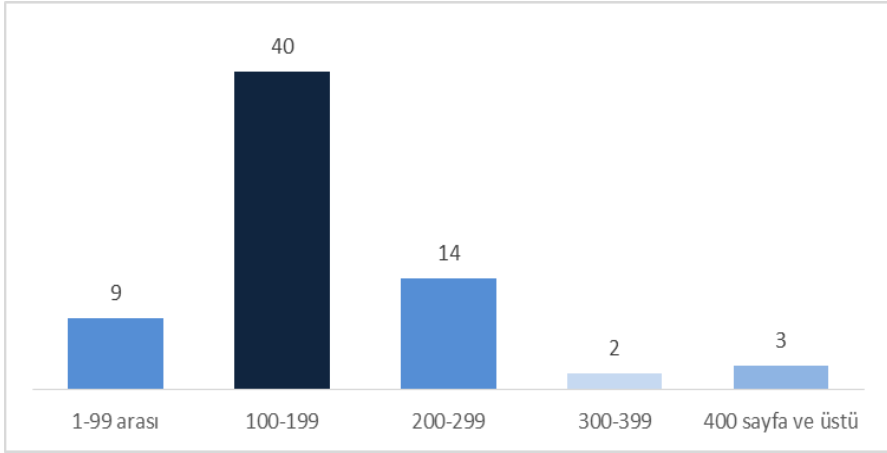
Çalışmada analiz edilen 68 lisansüstü tez çalışmasının yazarlarının cinsiyetleri Şekil 4'te gösterilmiştir. Lisansüstü tezleri hazırlayanların 33'ü (%48,5) kadın iken, 35'i (%51,5) ise erkektir. Yazarlarının lisansüstü tez düzeyine göre cinsiyet dağılımına bakıldığında yüksek lisans düzeyinde kadınların, doktora düzeyinde erkeklerin daha fazla sayıda tez çalışması hazırladığı tespit edilmiştir. Bu dağılım cinsiyet açısından hazırlanan tezlerin dengeli dağıldığını göstermektedir.

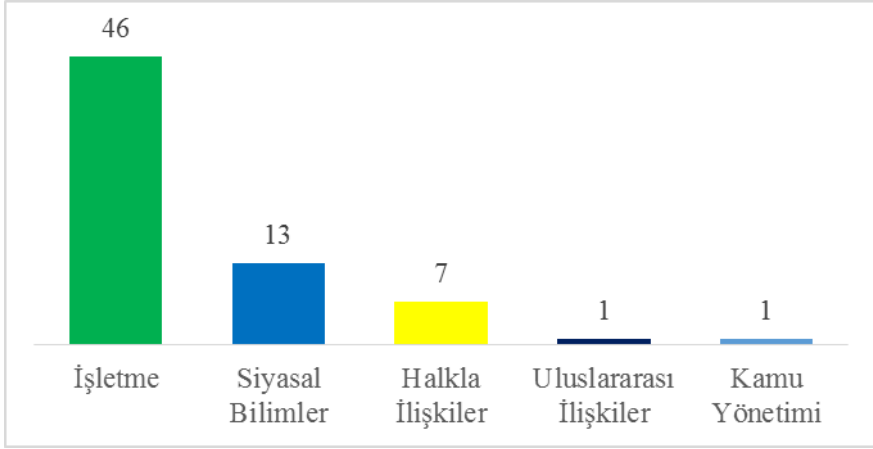
Şekil 5. Lisansüstü Tezlerinin Danışman Unvanına Göre Sınıflandırılması

Şekil 5’te lisansüstü araştırmalara danışmanlık yapan öğretim üyelerinin unvanları yer almaktadır. Dağılım incelendiğinde, %28 oranında (19 tez) “Profesör Doktor”, %26 oranında (18 tez) “Doçent Doktor” ve %46 oranında (31 tez) “Doktor Öğretim Üyesi-Yardımcı Doçent” unvanına sahip akademisyenin siyasal pazarlama alanında yapılan araştırmalara katkı sağladıkları görülmektedir. Bu bağlamda, Dr. Öğr. Üyesi unvanlı danışmanların sayısının diğerlerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, akademik kariyer yolunda Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip olan akademisyenlerin daha yoğun çalışmalarının gerekliliği ile açıklanabilir.

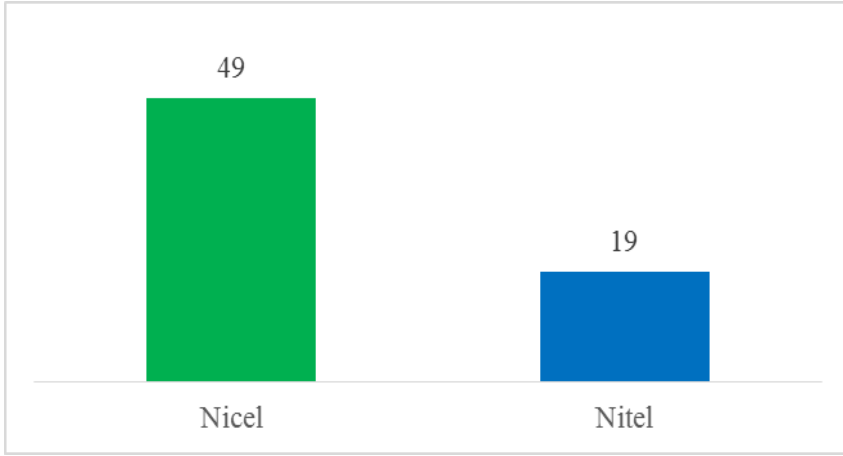
Şekil 6. Lisansüstü Tezlerinin Sayfa Sayılarına Göre Sınıflandırılması

Siyasal pazarlama alanında yapılan lisansüstü tezlerin sayfa aralıklarına göre dağılımı Şekil 6'da yer almaktadır. Lisansüstü tezlerde sayfa aralığı olarak en yüksek oranın 40 adet ile 100-199 sayfa sayısı aralığında (%58,8) olduğu tespit edilmiştir. 14 adet tezin 200-299 sayfa aralığında (%20,6), 9 tezin 99 sayfadan az (%13,2), 2 adet tezin 300-399 sayfa aralığında (%2,9) ve 3 adet tezin 400 sayfa ve üzerinde olduğu (%4,4) görülmektedir. Konu ile ilgili en kısa tez 58 sayfa ve en uzun tez ise 625 sayfadan oluşmaktadır.

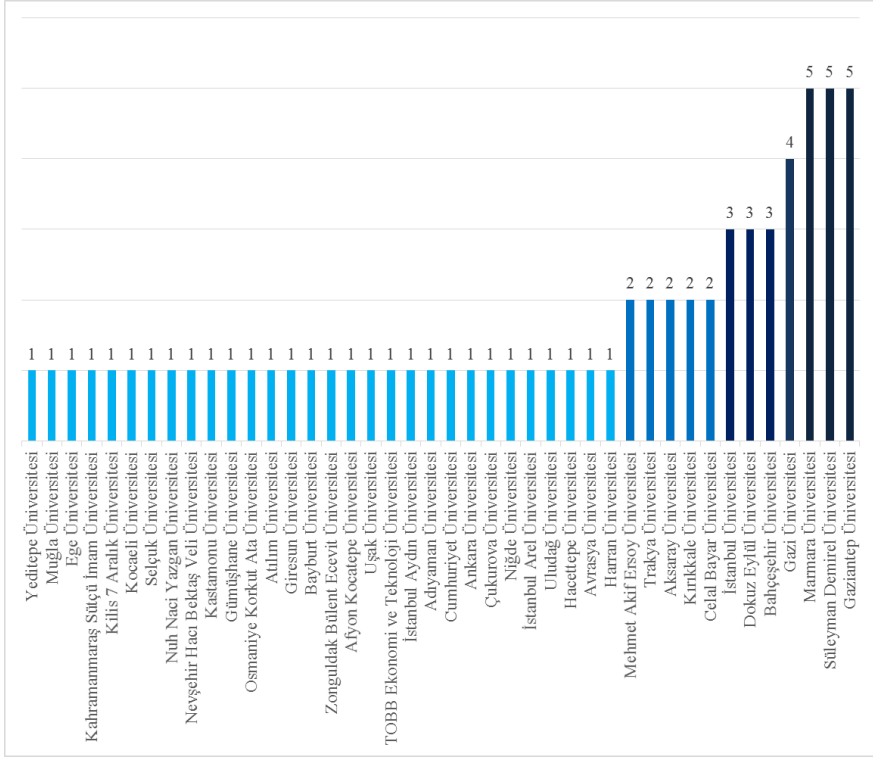
Şekil 7. Lisansüstü Tezlerinin Konu Alan Başlıklarına Göre Sınıflandırılması

Şekil 7’de lisansüstü tezlerin konu başlıklarına göre dağılımı yer almaktadır. İşletme, Siyasal Bilimler, Halkla İlişkiler gibi farklı disiplinler arası bir araştırma alanı olan siyasal pazarlamanın farklı bölümlerde incelendiği görülmektedir. En çok tezin 46 adet (%67,6) ile işletme alanında yapıldığı, devamında ise siyasal bilimler, halkla ilişkiler, uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi alanlarında da bu konuda araştırmalar yapıldığı tespit edilmiştir.

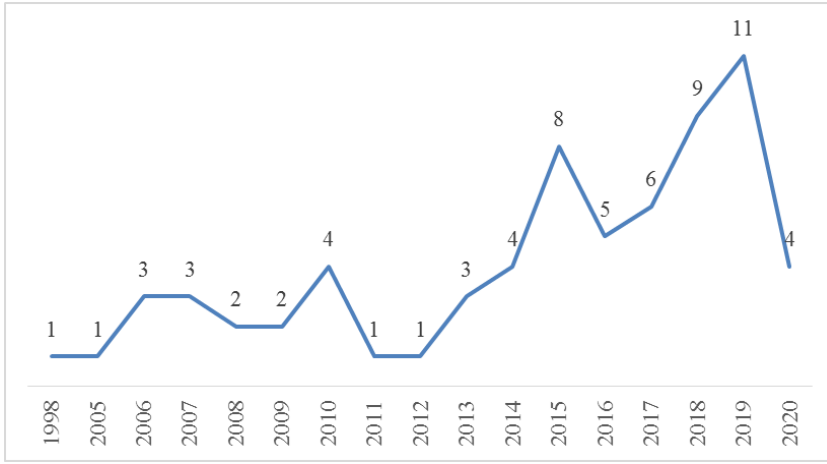
Şekil 8. Lisansüstü Tezlerinin Araştırma Tasarımlarına Göre Sınıflandırılması

Şekil 8’de siyasal pazarlama konulu yayımlanan lisansüstü tez çalışmalarında tercih edilen araştırma yöntemleri verilmiştir. Tezlerin %72’si nicel tabanlı, %28’i ise nitel tabanlı olarak yer almaktadır. Tez çalışmalarının çoğunluğunun nicel araştırma tasarımına bağlı olarak anket yönteminin uygulanmasıyla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 19 adet tez ise nitel araştırma tasarımına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 9. Lisansüstü Tezlerinin Üniversiteye Göre Sınıflandırılması

Şekil 9’da siyasal pazarlama alanında yazılan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde, 5 adet tez ile Gaziantep Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Marmara Üniversite’nin en çok tez hazırlanan üniversiteler olduğu görülmektedir. Gazi Üniversitesi’nde 4 adet tez; İstanbul Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi’nde 3 er adet; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi ve Celal Bayar Üniversitesi’nde 2’şer adet, şeklindeki diğer üniversitelerde ise 1’er adet tez yazılmıştır. Üniversitelerin dağılımlarına bakıldığında, Türkiye’deki farklı bölgelerde konu ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Şekil 10. Lisansüstü Tezlerinin Tamamlandıkları Yıllara Göre Sınıflandırılması

Şekil 10'da yer alan tezlerin tamamlandıkları yıllara göre dağılımı incelendiğinde, konu ile ilgili veri tabanındaki ilk tezin 1998 yılında tamamlandığı görülmektedir. 2010 yılına kadar bu alanda düşük sayıda çalışma yapılmış, 2010 yılında ise 4 adet tez yazılmıştır. Siyasal pazarlama alanına 2013 yılında araştırmacı ve akademisyenlerin ilgisi artmış ve tez sayısında bir artış gözlemlenmiştir. Sonraki yıllarda ise bu konuda hazırlanan lisansüstü tezlerde kayda değer bir artış tespit edilmiştir. En çok tezin (11 adet) 2019 yılında tamamlandığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Siyasal pazarlama farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından incelenebilecek bir alandır. İktidar olma mücadelesi içindeki siyasi aktörlerin, bu alandaki gelişim ve yenilikleri takip etmeleri gereklidir. Buldukları ülkenin ve zamanın koşullarına göre kendilerini yenileyen siyasi aktörler, seçmenlerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek siyasi ürünler geliştirebilirler. Türkiye gibi siyasetin hayatın her alanında etkili olduğu ülkelerde siyasal pazarlama kavramını siyasi aktörler için ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu araştırmada, 1998-2020 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “Siyasal Pazarlama” ve “Politik Pazarlama” alanında yayınlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri belirli parametreler açısından bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan bu parametrelerin tezin yayınlandığı yıl, tezin türü, yazım dili, tez yazarının cinsiyeti, danışmanların akademik unvanları, tezlerin sayfa sayısı, çalışma konusu ve yayınlandığı üniversite olarak belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda siyasal pazarlama alanında toplamda “Siyasal Pazarlama” başlığı altında 44 ve “Politik Pazarlama” başlığı altında 30 olmak üzere 74 tezin tamamlanmış olduğu görülmektedir. İncelenen tezlerin erişilebilirlik durumuna bakıldığında 6 tezin erişime kapalı, 68 tezin ise erişime açık olduğu belirlenmiştir.

Siyasal pazarlama alanında yazılan tezlerin yıllara göre sınıflandırılması incelendiğinde ilk yıllarda daha az sayıda çalışmanın yürütüldüğü görülmektedir. Zaman içerisinde bu alanda daha fazla çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. 2019 yılında 11 tez ile en fazla çalışma yapılmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde siyasal pazarlamayı konu alan lisansüstü tezlerin çoğunlukla yüksek lisans düzeyinde olduğu ve doktora düzeyinde yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin en çok yazıldığı dil türü 63 tez ile Türkçedir.

Yapılan araştırmada tezler yazarların cinsiyetine göre incelendiğinde hem yüksek lisans hem doktora tezlerinde dengeli bir dağılım olduğu tespit edilmiştir.

Siyasal pazarlama alanında hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından incelenmesi, bu alanın disiplinler arası çalışmaya uygun olduğunu göstermektedir. Bu durum, siyasal pazarlamanın farklı bakış açıları ile değerlendirilmesine önemli katkı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında incelenen tezlerin farklı anabilim dalı altında ve çoğunlukla işletme anabilim dalında yapıldığı görülmektedir.

Siyasal pazarlama alanındaki tezleri yöneten tez danışmanlarının unvan dağılımları incelendiğinde, 19 profesör, 18 doçent doktor ve 31 Doktor Öğretim Üyesi-Yardımcı Doçent unvanına sahip olduğu görülmektedir. Tezlerinin önemli bir kısmının (%46) Doktor Öğretim Üyesi-Yardımcı Doçent tarafından yönetilmiş olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında lisansüstü tezlerin sayfa aralığı incelendiğinde, en yüksek oranın 100-199 sayfa sayısı aralığında (%58,8) olduğu tespit edilmiştir. Siyasal pazarlama alanında en fazla lisansüstü tez çalışmasının Gaziantep, Süleyman Demirel ve Marmara Üniversiteleri'nde yapıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada sonucunda elde edilen sonuçlar göre aşağıdaki öneriler sunulabilir:

Siyasal pazarlama alanına ilişkin tezlerin yazıldığı dile bakıldığında çoğunluğunun Türkçe dilinde yazıldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, tezlerin uluslararası literatüre katkı sağlaması amacıyla yabancı dillerde yazılan lisansüstü tezlerin arttırılması gerektiği düşünülmektedir.

Siyasal pazarlama alanında yapılan lisansüstü tezlerin çoğunlukla yüksek lisans düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Gelecekte bu alanında yapılacak çalışmalarda alana daha fazla katkı sağlamak amacıyla doktora düzeyinde çalışmaların artması gerektiği düşünülmektedir.

Siyasal pazarlama alanındaki çalışmaların çoğunlukla işletme anabilim dalında olduğu tespit edilmiştir. Farklı disiplinlerde bu alanla ilgili çalışmalar yapılmasının, siyasal pazarlamanın gelişimine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Al, U., Soydal, İ. ve Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilig’in Değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 1–20.
- Almeida-Filho, N., Kawachi, I., Pellegrini Filho, A. ve Dachs, J. N. W. (2003). Research on Health Inequalities in Latin America and the Caribbean: Bibliometric Analysis (1971-2000) and Descriptive Content Analysis (1971-1995). *American Journal of Public Health*, 93(12), 2037–2043. doi:10.2105/AJPH.93.12.2037
- Clemente, M. N. (2002). *The Marketing Glossary: Key Terms, Concepts and Applications*. New Jersey: Clemente Communications Group.
- Daver, B. (1969). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Doğan Yayınları.
- Durmuş, M. E. ve Kaya, S. (2018). Türkiye’de Vakıflar Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1984-2016). *Vakıflar Dergisi*, 49, 129–144.

- Heywood, A. (2013). *Politics* (4. bs.). New York: Palgrave Macmillan.
doi:10.1057/9781137328533
- İnal, M. E. ve Karabacak, E. G. (1995). Siyasal Pazarlamanın Gelişmesi ve İlkeleri. *İİBF Dergisi*, 12, 153–160.
- Kan, M. O. (2017). Türkiye’de Akademik Yazma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1037–1048.
- Kasemodel, M. G. C., Makishi, F., Souza, R. C. ve Silva, V. L. (2016). Following the trail of crumbs: A bibliometric study on consumer behavior in the Food Science and Technology field. *International Journal of Food Studies*, 5, 73–83. doi:10.7455/ijfs/5.1.2016.a7
- Kotler, P. ve Levy, S. J. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of marketing*, 33(1), 10–15.
- Kotler, Philip. (1975). Overview of Political Candidate Marketing. *Advances in Consumer Research*, 2, 761–770.
- Lees-Marshment, J., Strömbäck, J. ve Rudd, C. (2010). *Global Political Marketing*. London: Routledge.
- Mendeş Pekdemir, I., Erdoğan, U., Şen, Y. ve Yeke, S. (2015). “Yönetim Ve Organizasyon” Alanında Bir Bilim Dalında 2004-2015 Yılları Arasında Yönetilmiş Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 79, 20–56.
- Okubo, Y. (1997). *Bibliometric Indicators and Analysis of Research Systems: Methods and Examples* (No: 01). Paris. doi:10.1787/208277770603
- Osareh, F. (1996). Bibliometrics, Citation Analysis and Co-Citation Analysis: A Review of Literature I, 46, 149–158.
- Öztekin, A. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş* (9. bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Polat, C. (2015). *Siyasal Pazarlama ve İletişim*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of*

- Documentation*, 24(4), 348–349.
- Scammell, M. (1999). Political marketing: Lessons for political science. *Political Studies*, 47(4), 718–739. doi:10.1111/1467-9248.00228
- Shama, A. (1976). The Marketing of Political Candidates. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 4(4), 764–777.
- Tan, A. ve Armutçu, B. (2020). Türkiye’de Dijital Politik Pazarlama. *Uluslararası Öğretim ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 1–14.
- Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama İlkeleri Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları* (8. bs.). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Thanuskodi, S. (2010). Journal of Social Sciences: A Bibliometric Study. *Journal of Social Sciences*, 24(2), 77–80. doi:10.1080/09718923.2010.11892847
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1992). Türkiye’de Yayınlanan Yönetimle İlgili Makalelerdeki Atıflar Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 107–134.
- Zeren, D. ve Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt*, 17(1), 35–52.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The current study aims to determine the general characteristics of postgraduate theses in the field of political marketing and to shed light on future studies in this field. In order to perform bibliometric analysis of theses published in the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center database, the study employs several parameters such as the "year of publication", "type of thesis", "language of thesis", "gender of the author", "academic titles of the advisors", "number of pages", "the subject of the thesis" and "the university where it was published".

Method

In this study, master's and doctoral theses related to political marketing in YÖK National Thesis Center were examined by bibliometric analysis method. The dataset obtained as a result of the examination of the theses is transferred to Excel in terms of the parameters within the scope of the research and the analyzes were applied with the help of the Excel program.

Findings (Results)

The results indicate that there are 61 theses at master's level; While 56 of them (91.8%) are allowed to access, 5 of them (8.2%) are inaccessible. At the doctoral level, there are 13 theses in the database; While 12 of them (92.3%) are allowed to access, 1 of them (7.7%) is inaccessible. The results revealed that the number of master theses is more than doctoral theses. According to the dataset, it was determined that the number of the master's level theses was 56 (82.4%) and the theses at the doctoral level were 12 (17.6%). Results show that the most preferred language type in master theses is Turkish with 63 theses (92.6%). Looking at the other master theses, it is seen that there are 4 (5.9%) master theses written in English and 1 (1.5%) written in German. Considering the gender of the authors of the postgraduate theses, 33 (48.5%) of the authors of the theses are female, while 35 (51.5%) are male. When the titles of the faculty members advising graduate research are examined, it is seen that 28% (19 thesis) "Professor Doctor", 26% (18 thesis) "Associate Professor" and 46% (31%) "Doctor Faculty Member-Assistant Professor" have contributed to the researches in the field. It has been determined that the highest rate of page range in 40 master theses is between 100-199 pages (58.8%). 14 theses have 200-299 page range (20.6%), 9 theses have less than 99 pages (13.2%), 2 theses have 300-399 page range (2.9%) and 3 theses have 400 page and above (4.4%).

Based on the dataset, it can be said that political marketing is an interdisciplinary research area such as Business Administration, Political Sciences, and Public Relations and it is studied by different departments. The most theses were applied in the field of Business Administration with 46 (67.6%) theses. 72% of the theses are quantitative based and 28% are qualitative based in the database. It was determined that the majority of the thesis studies were carried out by applying the questionnaire method, which is a quantitative research design. When the distribution of master's level theses written in the field of political marketing is examined with respect to the universities, it is seen that Gaziantep University, Süleyman Demirel University and Marmara University are the universities with the most theses (5 Theses for each university). 4 theses at Gazi University; 3 theses at Istanbul University, Dokuz Eylül University and Bahcesehir University; 2 theses were written at

Mehmet Akif Ersoy University, Trakya University, Aksaray University, Kırıkkale University and Celal Bayar University, and 1 thesis was written at other universities. In terms of the distribution of theses according to the years they were completed, it is seen that the first thesis was completed in 1998 in Turkey. Until 2010, a small number of studies have existed in this field, but in 2010, 4 theses were written. The interest of researchers and academicians in political marketing increased in 2013 and a significant rise in the number of theses was observed. It is seen that the most theses (11 pieces) were completed in 2019.

Conclusion and Discussion

Political marketing is a field that can be studied by researchers in different disciplines. Political actors in the struggle for power should follow the developments and innovations in this field. Political actors, who renew themselves according to the conditions of the country and time they are in, can develop political products that can meet the wishes and needs of the voters. In countries like Turkey, where politics is effective in all areas of life, the concept of political marketing is of particular importance for political actors. According to the results obtained in this study, it was determined that the majority of the theses written on the field of political marketing were written in Turkish. Based on these results, it is thought that master theses written in foreign languages should be increased in order to contribute to the international literature. The current study also determined that the postgraduate theses in the field of political marketing are mostly at the master's level. However, in order to increase the quality and to contribute more to the field doctorate level studies should be increased. Finally, the study results reveal that the studies in the field of political marketing are mostly employed in the field of business administration. It is anticipated that studies on this field in different disciplines will contribute to the development of political marketing.

FİRMALARIN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DEĞERLERİ VE KURUMSAL YÖNETİM DERECELENDİRME NOTU: BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİ'NDE BİR ARAŞTIRMA

Yasin ŞEKER* Oğuz Yusuf ATASEL**

Öz

Bu çalışmanın amacı 2015-2019 yılları arasında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların sürdürülebilirlik raporlarının çevresel boyutlarının GRI 300'lü seriyeye göre nicel olarak incelemektir. Bu inceleme yapılırken içerik analizinden yararlanılmıştır. Firmaların ilgili raporları GRI 300'lü seride yer alan GRI 302 Enerji, GRI 303 Su ve Atık Su, GRI 305 Emisyonlar ve GRI 306 Atıklar Standartları çerçevesinde incelenerek nicel veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler esas itibarıyla firmaların kurumsal yönetim bakımından şeffaf, hesap verebilir, sorumlu ve adil davranabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın sonucunda araştırma kapsamındaki firmaların faaliyetlerini gerçekleştirirken çevresel sürdürülebilirliğe önem verdiği tespit edilmiştir. En çok önem verilen konu ise sera gazı emisyonları ve azaltımı üzerine olmuştur. İkinci önemli konu ise enerji tüketiminin azaltımı ile atıkların geri dönüşümü üzerinedir. Bu verilen önemlerin aksine firmaların sera gazı azaltımı için her ne kadar enerji tüketimini azaltma eğiliminde olsalar bile yenilenebilir enerji kullanımı ikinci planda tuttukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal yönetim, sürdürülebilirlik raporları.

---

* Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, yasinseker01@gmail.com

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, oguzatasele@hotmail.com

ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY VALUES AND CORPORATE GOVERNANCE RATINGS: A RESEARCH IN THE BIST CORPORATE GOVERNANCE INDEX

Abstract

The purpose of this paper is to examine the environmental dimensions of the firms' sustainability reports, which are included in the BIST Corporate Governance Index between 2015-2019, based on the GRI 300 series. In this study, content analysis has been used. The firms' sustainability reports have been examined using the GRI 302 Energy, GRI 303 Water and Waste Water, GRI 305 Emissions, and GRI 306 Waste Standards from the GRI 300 series, and quantitative data was collected. In terms of corporate governance, the collected data is essential for firms to act transparently, accountably, responsibly, and fairly. According to the findings of the study, firms place a premium on environmental sustainability when carrying out their operations. The reduction of greenhouse gas emissions was the most major challenge. The second critical issue is the reduction of energy consumption and waste recycling. Contrary to these considerations, it has been determined that, while firms tend to reduce their energy consumption in order to reduce greenhouse gas emissions, they leave the use of renewable energy to the sidelines.

Keywords: *Environmental sustainability, corporate governance, sustainability reports.*

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ile başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularında birçok sorun ortaya çıkmıştır (Kavut, 2010: 2; Kaya, 2006: 1). Günümüzde firmaların bu sorunlara karşı duyarlı davranmaları sürdürülebilirlikleri için önem arz etmektedir. Doğal kaynakların tüketilmesi, çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlar firmaların faaliyetlerini sürdürürken çevreye verdikleri zararı en düşük seviyeye indirmelerini ya da çevreye zarar vermeden faaliyet

göstermelerini gerektirmektedir (Gençoğlu ve Aytaç, 2016: 52). Firmaların faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte sosyal boyut olarak çalışanların, müşterilerin ve genel olarak tüm topluma karşı sorumlu bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri önemli olmuştur (Şeker, 2020: 35). Küreselleşmeyle birlikte firmaların büyümesi ve sermaye piyasalarının gelişmesiyle bağlantılı olarak günümüzde firmalar için önem arz eden bir diğer kavram kurumsal yönetimdir. Kurumsal yönetim, firmaların faaliyetlerini tüm paydaşların menfaatlerini koruyacak bir şekilde şeffaf, hesap verebilir, sorumlu ve adil bir şekilde sürdürmelerini sağlamaktadır.

Firmaların çevresel sürdürülebilirlik konusundaki benimsemeleri gereken faktörlerin gönüllü ya da zorunlu olarak uygulanması noktasında ise yıllardır süregelen bir tartışma vardır (Tsireme vd., 2012: 953). Firmaların zorunlu olarak çevresel kurallara tabi olması, çevresel bir mevzuatla birlikte kurulan otoriteler tarafından firmaların denetlenmesi anlayışına dayanmaktadır. Firmaların zorunlu olmadan çevreye duyarlı faaliyet göstermesi ise gönüllülük esasına bağlıdır. Bu durum firmalara itibarlarını arttırmaları, içinde bulunduğu toplumda meşruluk kazanmaları ve yatırımcı bulmaları noktasında diğer firmalara göre bir avantaj sağlamaktadır (Gunarathne ve Lee, 2019: 157; Trevlopoulos vd., 2021: 163). Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan firmaların Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative –GRI) Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzu kapsamında çevresel boyutların yer verildiği GRI 300'lü seri çerçevesindeki nicel verilerinin ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme (KYD) notlarının yıllar itibarıyla mevcut durumunun belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 2015-2019 yılları arasında sürdürülebilirlik raporlarında çevresel boyuttaki GRI 300'lü seri bağlamında nicel verileri eksiksiz olan 14 firmanın Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzu kapsamında içerik analizi yapılmış ayrıca belirlenen yıllar için bu firmaların KYD notlarındaki değişim ortaya konulmuştur.

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma Çalışmanın izleyen bölümünde kurumsal yönetim ve KYD notunun hesaplanması ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde GRI kapsamında çevresel sürdürülebilirlik konusu açıklanmıştır. Dördüncü bölümde literatür taraması ve beşinci bölümde ise araştırma kısmı sunulmuş olup, son olarak sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. KURUMSAL YÖNETİM KAVRAMI VE KURUMSAL YÖNETİM DERECELENDİRME NOTU

Kurumsal yönetimin kavramsal olarak tanımlanmasına İngiltere’de 1992 yılında Adrian Cadbury başkanlığında oluşturulan “Kurumsal Yönetimin Finansal Boyutları Komitesi” (The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance) tarafından yayınlanan raporda yer verilmiştir. Raporda *kurumsal yönetim*, firmaların yönetildiği ya da kontrol edildiği bir sistem olarak ifade edilmiştir (Cadbury, 1992). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’na (OECD) göre *kurumsal yönetim*, bir firmanın yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer paydaşları arasındaki bir dizi ilişkiyi kapsamaktadır (OECD, 2004: 11).

Yatırımcıların ve toplumun güvenini sağlamada önemli bir rol oynayan kurumsal yönetim özünde bir firmanın hissedarlarına ve diğer menfaat sahiplerine en yüksek faydayı sağlayacak bir şekilde yönetilmesini amaçlamaktadır (Pamukçu, 2011: 134; Bellikli ve Daştan, 2020: 314). Bu amaç doğrultusunda kurumsal yönetim ilkelerini uygulama noktasında süreklilik sağlayan firmaların finansal piyasalarda yeni yatırımcılara ulaşmaları da daha kolaylaşabilecektir (Çıtak ve Selvi, 2013: 149).

Türkiye’de kurumsal yönetim ilkeleri ilk olarak 2003 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından açıklanmıştır. 2007 yılında ise BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (BIST XKURY) oluşturulmuş olup asgari KYD notu 10 üzerinden 7, her bir ana başlık itibarıyla 10 üzerinden 6,5 olan firmalar endeks kapsamına

alınmaktadır. SPK Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirilmesinin dayanak noktasını Şeffaflık, doğruluk, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkeleri oluşturmaktadır. SPK Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Derecelendirmesi ise bölümler itibarıyla “*Pay Sahipleri*” için %25, “*Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık*” için %25, “*Menfaat Sahipleri*” için %15 ve “*Yönetim Kurulu*” için % 35 olarak ağırlıklandırılmak üzere dört temel başlık üzerinden yapılmaktadır (SPK 2005; SPK, 2013; Daştan ve Bellikli, 2015: 189).

3. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAğLAMINDA GRI 300'LÜ SERİ VE AÇIKLAMALARI

GRI Standartları ve Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzları (Sustainability Reporting Guidelines - SRG), Küresel Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (Global Sustainability Standards Board - GSSB) tarafından, muhasebe firmaları, finansal konsorsiyumlar ve uluslararası düzeyde tanınan çok uluslu firmalardan oluşan bir konsorsiyum tarafından temsil edilen üye kuruluşlara danışılarak geliştirilmiştir. Kabul ve benimsemeyi sağlamak için kurul, iş dünyası, sivil toplum ve finans piyasalarından küresel çok paydaşlı temsilcilerden oluşturulmuştur. Ayrıca, çeşitli alanlardaki denetçiler ve uzmanlar, çeşitli ülkelerden düzenleyiciler ve devlet kurumları bu kılavuzların hazırlanmasında rol oynamaktadır. Buna göre, GRI politikaları bu uluslararası kuruluşların girişimleri ve sürdürülebilir kalkınma politikaları ile uyumludur (UNGC, 2020a; UNGC, 2020b). GRI Standartlarının benimsenmesi, firmaların iletişiminde gözle görülür bir gelişmeyi temsil etmekte ve firmaların stratejilerinin paydaşların çıkarlarına göre hazırlanmasına olanak sağlamaktadır (Garcia vd., 2017: 554). Bu noktada Fuente vd. (2017) GRI Standartlarının benimsenmesinin, paydaşların yüksek derecede Şeffaflık talebine cevap vermek için etkili bir çözüm olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, GRI Standartları, şirketlerin çevresel uygulamalarına belirli bir derecede güvenilirlik sağlamasının bir sonucu olarak meşruiyet

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma sağlamaya katkıda bulunmaktadır (Wachira vd., 2019: 618; Needles vd, 2019: 258).

Günümüzde firmaların büyük çoğunluğu çevresel sürdürülebilirlik açıklamalarını GRI tarafından yayımlanan standartlara göre yapmaktadır (Cubilla-Montilla vd., 2019: 938). Çevresel konularla ilgili olan GRI 300'lü seri GRI 301-GRI 308 arasındaki standartlardan oluşmaktadır. Bu standartlar firmalara sadece çevresel bilgi açıklamaları için yol göstermemekte aynı zamanda bilgilerin sektördeki diğer firmalarla da karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Tablo 1'de GRI 300 serisi kapsamındaki çevresel standartlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Çevresel Sürdürülebilirlik Bağlamında GRI 300'lü Seri

Standart Kodu	Standart Adı	Alt Açıklamalar
GRI 301 (2016)	Malzemeler	301-1 – 301-3
GRI 302 (2016)	Enerji	302-1 – 302-5
GRI 303 (2018)	Su ve Atık Sular	303-1 – 303-5
GRI 304 (2016)	Biyolojik Çeşitlilik	304-1 – 304-4
GRI 305 (2016)	Emisyonlar	305-1 – 305-7
GRI 306 (2020)	Atık	306-1 – 306-5
GRI 307 (2016)	Çevresel Uyum	307-1
GRI 308 (2016)	Tedarikçi Çevresel Değerlendirilmesi	308-1 – 308-2

Tablo 1'de görüldüğü üzere GRI 300 kapsamında çevresel boyutta 8 standart ve bunlarında alt açıklamaları bulunmaktadır. Bu standartların kapsamıyla ilgili kısa açıklamalar aşağıda yapılmıştır.

GRI 301 Malzemeler Standardı firmaların malzemeler konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların kullandığı malzemelerin ağırlık ya da hacim açıklanması, kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemelerinin belirtilmesi ve geri kazanılmış ürünler ile bunların ambalaj

malzemeleri kapsamındaki bilgilerin açıklanması gerekmektedir (GRI 301, 2018a).

GRI 302 Enerji Standardı firmaların enerji konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firma içindeki ve dışındaki enerji tüketime, enerji yoğunluğu, enerji tüketiminin azaltılması, ürün ve hizmetlerin enerji gereksinimlerinde azalmaya ilişkin bilgilerin açıklanması gerekmektedir (GRI 302, 2018b).

GRI 303 Su ve Atık Sular Standardı firmaların su ve atık sular konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların paylaşılan bir kaynak olan su kaynakları ile etkileşimi, su deŐarjı bazlı etkilerin yönetimi, su çekimi, su deŐarjı ve su tüketimi ile ilgili bilgileri sunması gerekmektedir (GRI 303, 2018c).

GRI 304 BioeŐitlilik Standardı firmaların biyoçeşitlilik konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların korunan alanlar ve korunan alanlar dışındaki yüksek biyolojik çeşitlilik değerine sahip alanlar içinde ya da bunlara yakın olan, sahip olunan, kiralanan, yönetilen faaliyet sahaları ile ilgili açıklamalara, faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki önemli etkilerine, korunan ya da restore edilen habitatlarla ilgili konularda açıklama yapması gerekmektedir (GRI 304, 2018d).

GRI 305 Emisyonlar Standardı firmaların sera gazı emisyonları konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların doğrudan sera gazı emisyonları, enerjiyle ilgili dolaylı sera gazı emisyonları, diğer dolaylı sera gazı emisyonları, sera gazı emisyon yoğunluğu, sera gazı emisyonlarının azaltılması, ozon tabakasını incelten maddeler (ODS), azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları hakkında açıklama yapması gerekmektedir (GRI 305, 2018e).

GRI 306 Atık Standardı firmaların atıklar konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların atık üretimi ve atıkla ilgili önemli etkiler ile yönetimi, üretilen atık miktarı, yok edilen atıklar ve yok edilecek atıklar hakkında açıklama yapması gerekmektedir (GRI 306, 2018f).

GRI 307 Çevresel Uyum Standardı firmaların çevresel uyum konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların çevre kanunu ve düzenlemelerine uyulmaması durumu olması halinde konuyla ilgili olarak açıklama yapması gerekmektedir (GRI 307, 2018g).

GRI 308 Tedarikçi Çevresel Değerlendirilmesi Standardı firmaların tedarikçi çevresel değerlendirmesi konusunda raporlama gerekliliklerini belirlemektedir. Bu kapsamda firmaların çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler ve tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ile alınan önlemler hakkında açıklama yapması gerekmektedir (GRI 308, 2018h).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Muhasebe alanındaki araştırmacıların çevresel açıklamalara ilişkin çalışmaları incelendiğinde, bu çalışmaların temelde iki farklı şekilde yapıldığı görülmektedir. Birincisi çevresel açıklamalara ilişkin içerik analizi yöntemi kullanılan ve elde edilen sonuçların yorumlandığı çalışmalardan oluşmaktadır. İkincisi ise çevresel açıklamalardan elde edilen sonuçların finansal ve finansal olmayan faktörler üzerine etkisinin incelendiği çalışmaları kapsamaktadır (Detaylı bilgi için Bkz. Atasel vd., 2020). Bu çalışma kapsamında içerik analizi yöntemi kullanıldığı için literatür taraması bu çerçevede sınırlı tutulmaya çalışılmış olup ulusal ve uluslararası literatürde ulaşılabilen çalışmalara aşağıda kısaca yer verilmiştir.

Kavut (2010), 2003 ve 2004 yıllarda İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 100 (İMKB-100) endeksinde yer alan firmaların kurumsal yönetim uyum raporları ve

faaliyet raporlarında yer alan çevresel açıklamaları içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. İnceleme sonucunda çevresel açıklamaların 2003 yılına göre 2004 yılında artış gösterdiği fakat çevresel açıklamalara yer veren firma sayısının uluslararası uygulamalara göre yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.

Okan Gökten (2017), GRI Sürdürülebilirlik Raporlaması Kılavuzu kapsamında firmaların su kullanımlarının raporlanması konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapmıştır. Sonuç olarak su ile ilgili açıklamalara sürdürülebilirlik raporlarında yer verilip verilmeyeceği noktasında etki düzeyinin dikkate alınması ve raporlanmasına karar verilmesi halinde ilgili GRI Standardı kapsamında açıklamalara yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Okan Gökten vd. (2018), sera gazı emisyonlarının raporlanmasını GRI Sürdürülebilirlik Raporlaması Kılavuzu ve Sera Gazı Protokolü kapsamında değerlendirmiştir. Bu doğrultuda çalışmada konu paydaŐ, meşruiyet ve kurumsal teoriler kapsamında incelenmiştir. Çalışma sonucunda firmaların GRI 305 Emisyonlar Standardını dikkate alarak emisyonlarını raporlamasıyla firmaların çevreye olan etkilerinin ortaya koyulabileceği belirtilmiştir.

Karwowski vd. (2020), Polonya'da faaliyet gösteren seçilmiş firmaların GRI kapsamında açıklamalara ne derece yer verdiğini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre çevresel açıklamalara GRI kapsamında sadece %10'luk bir kısmına denk gelecek düzeyde yer verildiği belirlenmiştir. Bu açıklamaların içinde ise evre yönetmeliklerine uyum konusundaki açıklamaların %33'lk bir orana sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yeşilçelebi (2020), bağımsız denetim firmalarının sürdürülebilirlik raporlarını GRI Standartları kapsamında içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda 334 bağımsız denetim firmasından sadece ikisinin toplam beş sürdürülebilirlik raporu yayımladığı ve bunların GRI Standartları kapsamında

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'deki denetim firmalarının sürdürülebilirlik raporlarına gerekli önemi vermediği ortaya konulmuştur.

Abu Al-Haija vd. (2021), Abu Dabi İslam Bankası'nın 2014-2019 dönemi için faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarında GRI Standartlarına uygunluğu içerik analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda Çevresel boyutta elde edilen sonuçlara göre bioçeşitlilik, emisyonlar, atıklar ve tedarikçi çevre değerlendirmelere ilişkin raporlarda genellikle açıklamaların yer almadığı tespit edilmiştir.

Ordóñez-Castaño vd. (2021), Kolombiya'da faaliyet gösteren 37 firmanın 2017-2018 yıllarındaki sürdürülebilirlik raporlarını çevresel açıklamalar açısından GRI Standartları'na göre içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Bu incelemeden sonra ilgili bilgilerin finansal verilerle ilişkisi değerlendirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre çevresel göstergelerin açıklanma düzeyi arttıkça bilgi asimetrisinin azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca firma büyüklüğü arttıkça GRI kapsamında çevresel açıklama düzeyinin azaldığı ve borçlu firmaların daha az çevresel açıklamalarda bulunduğu belirlenmiştir.

Ordóñez-Ponce ve Khare (2021), çevresel standartlarla ilgili GRI 300'lü serinin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (BMSKH) işlevsel hale getirmek için yararlı bir küresel ölçüm aracını temsil edip etmediğini incelemiştir. Çalışmada ayrıca Fortune 500'de yer alan en büyük 30 motorlu taşıt ve parça üretim firmasının çevresel sürdürülebilirliğe etkileri GRI 300'lü seri kapsamında değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, GRI sürdürülebilirlik raporlarında firmaların BMSKH %40 uyumlu olduğu, emisyon raporlamasının motorlu taşıt ve parça üreticileri için temel standartlardan biri olduğu ve bunların sağlık ile iklim değişikliği üzerindeki etkilerine ilişkin endişelerin dikkate alındığı belirlenmiştir. Ancak bu firmaların malzeme, su, atık, biyoçeşitlilik ve

Çevresel uyumluluk konularında raporlama düzeylerinin düşük olduğu ve raporlarının iyileŐtirmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Miklosik vd. (2021), Avustralya Menkul Kıymetler Borsası'nda (ASX) yer alan 144 firmanın yıllık faaliyet raporlarında çevresel sürdürülebilirlikle ilgili konuların nasıl aıklandđını incelemiştir. Çalışma GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzu kapsamında nicel ve nitel içerik analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre çevresel raporlama için incelenen sekiz anahtar kelimenin (biyoçeşitlilik, emisyonlar, atık, evre, iklim, küresel ısınma, karbon, kirlilik) kullanımında kayda değer farklılıklar olduğu bulunmuştur. Raporlarda en çok evre konusunda açıklamalar yer alırken küresel ısınma konusunda en az açıklamanın yapıldđı belirlenmiştir.

Literatürdeki çalışmalarda genel olarak çevresel açıklamaların GRI Sürdürülebilirlik Raporlaması Kılavuzu kapsamında uygunluk ve açıklama düzeyi üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Çevresel açıklamaların sürdürülebilirlik üzerinde doğrudan etkisi olduğu için bu açıklamaların mevcut durumunun değerlendirilmesi kadar önemli bir diğer konu ise bu konuda firmaların yayımlamıŐ oldukları nicel verilerin yıllar itibarıyla durumunun değerlendirilmesidir. Literatürde bu Şekilde değerlendirme yapan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada bu eksikliği gidermeye yönelik firmaların çevresel boyutla ilgili nicel verileri GRI 300'l seri kapsamında incelenmiştir. Çalışmada firmaların yıllar itibarıyla çevresel konulardaki açıklamaları ortaya konularak, GRI 300'l seride yer alan standartlardan hangilerinin ön planda tutulduğu ya da eksik davranıldığı tespit edilerek çevresel sürdürülebilirlikle ilgili hangi konulara ağırlık verilmesi hususunda açıklamalar yapılarak literatüre katkı sağlanması ve farklı bir bakış açısı kazandırılması beklenilmektedir.

5. ARAŞTIRMA

Bu başlık altında öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemine, daha sonra elde edilen bulgulara ve bunların yorumlanmasına yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların yayınlamış oldukları sürdürülebilirlik raporlarının çevresel boyutunun GRI 300'lü seri açısından incelemektir. Bu bağlamda ilgili endekste yer alan 2015-2019 dönemlerine ait eksiksiz olarak verisine ulaşılabilen 14 firma araştırmaya dâhil edilmiş olup araştırma kapsamında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. *İçerik analizi*, belirli belgelerden ya da raporlardan içeriksel ve biçimsel özellikleri sistematik olarak sınıflandırılarak yorumlanmasına imkan sağlayan ampirik bir yöntemdir (Gökçe, 2006: 18; Akçakanat vd., 2013: 2). İçerik analizi yönteminin üç temel özelliği olup bunlar; farklı araştırmacıların aynı belge ya da raporu incelediğinde aynı sonuçlara ulaşmasını sağlayacak *nesnellik*, belirli düzen içerisinde ve aynı kategoride sınıflandırılmasını mümkün kılan *sistematik* ve elde edilen/edilecek olan sonuçlara yönelik yapılan/yapılacak açıklamaların belirli teorik çerçevede yapılmasını sağlayan *genellik* özellikleridir (Akçakanat vd., 2013: 2).

İçerik analizi yönteminin nitel ya da nicel analiz olması gerektiği hususunda literatürde kesin bir kaniya varılamamıştır. Ancak nitel ve nicel analiz her ne kadar farklı olsa bile bu analizlerin de kesin olarak birbirinden ayrılması mümkün değildir (Bilgin, 2006: 11; Şamdan Kaçar, 2019: 85). Dolayısıyla içerik analizinde hem nitel hem de nicel analiz söz konusudur. Zira sadece nitel olarak yapılacak analizin sonucunun yorumu da nitel olacak ve bu durum yapılan analizi istatistiki açıdan anlamlı kılmayacaktır. Bu bağlamda nitel analizin sonuçlarının nicel

analizle desteklenerek açıklanması sonuçları istatistiki olarak daha anlamlı aktarılmasını sağlayacaktır (Koçak ve Arun, 2006: 23-24).

Araştırmada içerik analizinin *nesnellik* özelliği kapsamında 14 firmanın sürdürülebilirlik raporlarındaki çevresel boyutla ilgili GRI 300'lü seriye yönelik açıklamış oldukları nicel veriler incelenmiş, *sistemantik* özelliği kapsamında nicel veriler GRI 302, GRI 303, GRI 305, GRI 306 çerçevesinde sınıflandırılarak belirli ölçüt/ölçütler bağlamında sunulmuş ve son olarak *genellik* özelliği bağlamında ise elde edilen sonuçlar çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda açıklanmıştır.

5.2. Araştırmanın Bulguları ve Yorumları

Firmaların faaliyet göstermiş olduğu sektörlere göre Tablo 1'de yer alan standartları kullanım düzeyi değişmektedir. Başka bir ifadeyle çevresel etkisi az olan sektörler ile çevresel etkisi fazla olan firmaların açıklamış oldukları bilgiler farklı düzeyde olması muhtemeldir. Nitekim sektörler göre çevresel açıklama düzeylerinde farklılıklar şahin vd. (2018)'in çalışmasında tespit edildiği belirtilmelidir. Bundan dolayı kurumsal yönetim endeksinde firmalar için ağırlıklı olarak nicel bilgilerin yer verildiği standartlar GRI 302, GRI 303, GRI 305 ve GRI 306 olmuştur. Firmaların ilgili çevresel standartlar kapsamında nicel verileri genelden alt başlıklara göre incelenmiştir. Tablo 2'de araştırma kapsamındaki firmaların faaliyette bulunduğu sektörler ve dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Kapsamındaki Firmaların Faaliyet Gösterdiği Sektörler ve Dağılım Yüzdeleri (%)

Sektör	Sayısı	Yüzdesi (%)
İmalat	7	50,00
Mali Kuruluşlar ve Bankalar	4	28,57
Toptan ve Perakende Ticaret	2	14,29
Teknoloji ve Bilişim	1	7,14
Toplam	14	100

Tablo 2’den görüldüğü üzere araştırma kapsamında incelenen firmaların %50’si imalat, % 28,57’si mali kuruluşlar ve bankalar, % 14,29’u toptan ve perakende ticaret ve son olarak % 7,14’ü ise teknoloji ve bilişim sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda firmaların faaliyet gösterdikleri sektörler göre çevreyi etkilemesi bakımından açıkladıkları çevresel sürdürülebilirlik açıklamalarının da farklılık arz etmesi muhtemel olacaktır. Örnek verilecek olursa imalat sektöründeki bir firmanın tüketmiş olduğu enerji ile mali kuruluşlar ve bankalar sektöründeki bir firmanın tüketmiş olduğu enerji miktarı aynı olmayacaktır. Bu noktada vurgulanmak istenilenin yıllar itibarıyla firmaların olumlu yönde bir ilerleme gösterip göstermediğinin ortaya konulması olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 3’te GRI 302 Enerji Standardı kapsamında firmaların tüketmiş oldukları enerji miktarı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3. GRI 302 Kapsamında Enerji Tüketimi ile İlgili Bilgiler

GRI 302-Enerji Tüketimi	2015	2016	2017	2018	2019
F1 (bin MWh)	1.022	882	841	1.348	1.346
F2 (bin GJ)	1.751	1.730	1.640	1.422	1.307
F3 (bin GJ)	171	173	158	128	153
F4 (bin MJ)	742.450	702.490	855.530	876.560	892.450
F5 (bin kWh)	36.981	41.562	38.387	43.310	35.714
F6 (bin kWh)	72.387	57.201	59.494	56.402	56.353
F7 (bin kWh)	3.013	3.903	5.732	5.684	6.772
F8 (bin kWh)	443.462	439.541	442.405	513.679	589.018
F9 (bin GJ)	260	246	229	192	216
F10 (bin GJ)	53.610	55.463	55.518	79.409	76.064
F11 (bin GJ)	1.304	1.496	1.446	1.166	1.042
F12 (bin kWh)	1.793	1.680	1.838	1.766	1.672
F13 (bin TJ)	91	102	106	92	97
F14 (bin GJ)	525	514	585	462	492

Tablo 3'ten görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında enerji tüketimi azaltan firmalar sırasıyla; F2, F3, F5, F6, F9, F11, F12 ve F14'tür, enerji tüketimi artan firmalar ise F1, F4, F7, F8, F10 ve F13 olmuştur. Bu durum firmaların çevresel sürdürülebilirlik açısından enerji tüketiminde dikkatli davrandığını göstermektedir. Zira enerji tüketimi artış gösteren firmalar içerisinde en fazla artış %125 ile F7 firmasında, ikinci yüksek artış %42 ile F10 firmasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla firmalar enerji tüketimi ile ilgili bilinçli olduğu söylenebilir. Ancak bu bilincin firmaların kullanmış oldukları enerji türüne yansıdığını söylemek oldukça güçtür. Çünkü firmalar genellikle yenilenemez enerji kullanmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanan firmalara yönelik bilgiler Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. GRI 302 Kapsamında Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile İlgili Bilgiler

GRI 302- Enerji Tüketimi / Yenilenebilir Enerji	2015	2016	2017	2018	2019
F1 (MWh)	0	9.365	3.911	4.248	10.446
F3 (GJ)	0	0	0	284	260
F7 (kWh)	21	21	14	14	14
F9 (GJ)	119.415	114.852	113.142	55.044	101.751

Tablo 4'ten görüldüğü üzere toplam 14 firmadan sadece 4'ü başka bir ifadeyle yaklaşık %28,57'si yenilenebilir enerji kullanmaktadır. Bu durum firmaların her ne kadar enerji tüketimini azaltma eğilimde olsalar bile çevresel sürdürülebilirlik açısından oldukça önem arz eden yenilenebilir enerji kullanmayı ön plana almadıklarını ya da alamadıklarını göstermektedir.

2019 yılında toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kullanım oranlarına bakılacak olursa F1 firmasında %0,08, F3 firmasında %0,02, F9 firmasında %47,06 olarak gerçekleşmiştir. F7 firmasının da ise enerji tüketiminin tamamına yakını yenilenemez enerji kullanımıyla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak 14 firmanın içerinden sadece F9 firmasının enerji tüketimini azalttığı ve yenilenebilir enerji kullanım oranı arttırdığı söylenebilir.

GRI 303 Su standardı kapsamında firmaların su tüketimi ile ilgili bilgileri Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. GRI 303 Kapsamında Su Tüketimi (bin m³) ile İlgili Bilgiler

GRI 303-Su Tüketimi (m ³)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	9.600	8.766	8.990	13.881	12.981
F2	1.298	1.320	1.177	949	933
F3	250	401	223	311	278
F4	4.001	4.131	4.439	4.600	4.564
F5	139	101	93	129	102
F6	448	260	245	247	225
F7	15	16	19	18	16
F8	638	692	761	885	1.283
F9	275	213	163	155	152
F10	28.455	27.355	28.529	41.398	37.789
F11	61.736	69.943	64.414	65.630	63.177
F12	9	8	6	6	7
F13	26.700	31.200	31.400	29.900	29.800
F14	409	271	314	339	281

Tablo 5'ten görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında su tüketimini azaltan firmalar sırasıyla; F2, F5, F6, F9, F12 ve F14'tür, su tüketimi artan firmalar ise F1, F3, F4, F7, F8, F10, F11 ve F13 olmuştur. Bu durum firmaların yaklaşık %43'ü su tüketimini 2015 yılına göre 2019 yılında azalttığını göstermektedir.

Su tüketiminde en fazla artış ise %101 ile F8 firmasında ve ikinci yüksek artış ise %35 ile F1 firmasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar su tüketimi kullanım oranının artması ya da azalması önemli ise de tüketilen suyun geri kazanılması daha da önemlidir. Geri kazanılan su miktarı ile ilgili bilgiler Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. GRI 303 Kapsamında Geri Kazanılan Su Miktarı (bin m³) ile İlgili Bilgiler

GRI 303 - Geri Kazanılan /Yeniden Kullanılan Su (bin m ³)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	129	158	147	203
F3	115	256	113	209	187
F4	80	342	346	491	516
F9	150	151	149	150	150
F10	1.923	2.147	2.608	4.278	4.162
F11	60.841	68.689	63.204	64.556	62.247
F13	17.200	20.000	25.700	20.800	20.600

Tablo 6'dan görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında su tüketimi artan firmaların (F9 hariç) esas itibarıyla tükettikleri suları geri kazanılabilir hale getirmişlerdir. 2019 yılı itibarıyla tüketilen su miktarının geri kazanım oranları sırasıyla F1 için %1,56, F3 için %67,19, F4 için %11,31, F9 için %98,88, F10 için %11,01, F11 için %98,53 ve son olarak F13 için %69,13 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak F3, F9 ve F11 firmaları büyük oranda tükettikleri suları geri kazanmakta iken diğer firmaların çoğu tükettikleri suları geri kazanamamakta başka bir ifadeyle deşarj etmektedir.

Çevresel sürdürülebilirlik açısından en önemli konulardan birisi şüphesiz firmaların faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan sera gazı emisyonlarıdır. İnsan faaliyetleri neticesinde özellikle sanayi devriminden sonra sera gazı emisyonlarında büyük artış meydana gelmiştir. Doğada var olan sera gazlarının insan faaliyetleri neticesinde dengesi bozulmuş ve günümüzde de en önemli sorun olan iklim değişikliğine neden olmuştur (Fidancı, 2018: 55-57). Zira sera gazları içerisinde yer alan karbondioksit (CO₂e) emisyonları iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın ana nedeni olarak görünmektedir (Gökmenoğlu vd., 2019:

37143). Bundan dolayı firmalar sürdürülebilirlik raporlarında GRI 305 Emisyon Standardına göre sera gazı emisyonlarını genel itibariyle karbondioksit emisyonları şeklinde karbon ayak izi olarak açıklamaktadır. Karbon ayak izi açıklanırken firmaların faaliyetlerine bağlı olarak 3 kapsamda açıklama yapılmaktadır. 305-1 Doğrudan sera gazı emisyonlarını içeren *Kapsam-1*'de üretim ya da ısınma da kullanılan fosil yakıtlar ile araçlarda kullanılan fosil yakıtların neden olduğu emisyonlara yer verilmektedir. 305-2 Dolaylı sera gazı emisyonlarını içeren *Kapsam-2* ise tüketilen elektrik enerjisinin, dışarıdan satın alınan buhar, soğutma ya da sıcak suyun neden olduğu emisyonları içerisinde barındırmaktadır. 305-3 Diğer dolaylı sera gazı emisyonlarını içeren *Kapsam-3* ise *Kapsam-1* ve *Kapsam-2*'ye girmeyen örneğin firmanın kullanmış olduğu kiralık araçların ya da çalışanları taşıyan servis araçların neden olduğu emisyonları kapsamaktadır (Fidancı, 2018: 61). Araştırma kapsamındaki 13 firmanın GRI 305 Emisyon Standardı'nın 305-1 alt başlığındaki *Kapsam-1*'e göre sera gazı emisyonları ile ilgili bilgilere Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. GRI 305-1 Emisyon Miktarı (Kapsam-1 - ton CO₂e) ile İlgili Bilgiler

GRI 305- Emisyonlar / Doğrudan (Kapsam 1 – ton CO ₂ e)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	148.000	141.541	133.899	211.242	214.014
F2	59.363	58.246	56.540	55.236	47.900
F3	5.794	6.221	4.814	4.429	4.064
F4	52.162	43.770	51.601	48.198	45.649
F5	24.428	25.345	21.527	13.449	7.007
F6	17.247	14.047	14.919	13.971	13.579
F7	646	1.034	1.240	1.370	1.427
F8	228.541	247.915	223.339	225.129	265.117
F9	8.528	5.570	5.845	4.660	5.157
F10	3.475.600	3.607.200	3.849.735	5.042.960	5.294.159

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme
Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma

F11	68.904	77.808	68.467	50.062	46.266
F12	807	391	416	451	362
F14	18.033	20.417	15.975	14.665	17.249

Tablo 7’den görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında Kapsam-1’de karbon emisyonunu azaltan firmalar sırasıyla; F2, F3, F4, F5, F6, F9, F11, F12 ve F14’tür, karbon emisyonu artan firmalar ise F1, F7, F8 ve F10 olmuştur. Bu durum firmaların yaklaşık %69’nun karbon emisyonunu 2015 yılına göre 2019 yılında azalttığını göstermektedir. Karbon emisyonu en fazla artış ise %121 ile F7 firmasında ve ikinci yüksek artış ise %45 ile F1 firmasında gerçekleşmiştir. Sonuç olarak firmaların karbon ayak izini düşürmek için göstermiş oldukları çabalar karbon emisyon rakamlarına da yansıtıldığı söylenebilir.

Araştırma kapsamındaki 12 firmanın GRI 305 Emisyon Standardı’nın 305-2 alt başlığındaki *Kapsam-2*’e göre sera gazı emisyonları ile ilgili bilgilere Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. GRI 305-2 Emisyon Miktarı (Kapsam-2 - ton CO₂e) ile İlgili Bilgiler

GRI 305- Emisyonlar / Dolaylı (Kapsam 2 -ton CO ₂ e)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	105.000	97.332	98.996	149.413	142.093
F2	22.091	18.299	11.709	22.852	0
F3	10.652	10.152	9.891	8.705	8.263
F4	60.370	64.291	63.346	67.964	68.587
F5	7.232	8.080	7.344	7.284	5.604
F6	29.812	30.427	30.912	30.169	31.147
F7	472	459	628	636	660
F8	192.318	207.429	195.841	228.067	243.558
F9	9.355	8.721	7.725	7.308	7.633
F10	506.400	475.100	463.023	787.406	814.336
F11	61.753	74.463	69.136	59.253	53.272
F14	52.335	54.095	54.183	46.218	41.338

Tablo 8’den görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında Kapsam-2’de karbon emisyonunu azaltan firmalar sırasıyla; F2, F3, F5, F9, F11 ve F14’tür, karbon emisyonu artan firmalar ise F1, F4, F6, F7, F8 ve F10 olmuştur. Bu durum firmaların %50’si karbon emisyonunu 2015 yılına göre 2019 yılında azalttığını göstermektedir. Karbon emisyonu en fazla artış ise %61 ile F10 firmasında ve ikinci yüksek artış ise %40 ile F7 firmasında gerçekleşmiştir. Sonuç olarak firmaların Kapsam-2’deki karbon emisyonlarındaki azalış miktarı Kapsam-1’deki karbon emisyon azalış miktarı kadar olmakla birlikte bu durum esas itibariyle Kapsam-2’nin dolaylı karbon emisyonları içerisinde barındırmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırma kapsamındaki 7 firmanın GRI 305 Emisyon Standardı’nın 305-3 alt başlığındaki *Kapsam-3’e* göre sera gazı emisyonları ile ilgili bilgilerine Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. GRI 305-3 Emisyon Miktarı (Kapsam-3 - ton CO₂e) ile İlgili Bilgiler

GRI 305- Emisyonlar / Diğer (Kapsam 3-ton CO ₂ e)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	258	244	713	776
F4	344.659	414.370	382.329	422.805	434.548
F6	24.678	32.804	34.069	29.445	27.976
F7	0	0	0	0	454,6
F8	77.655	87.149	76.814	84.984	103.923
F12	442	471	486	420	406
F14	15.089	13.138	15.520	13.666	13.562

Tablo 9’dan görüldüğü üzere Kapsam-3’deki karbon emisyon miktarı sadece F12 ve F14 firmalarında azalış göstermiş olup F1, F4, F6, F7 ve F8 firmalarında artış

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma göstermiştir. Genel itibariyle 2019 yılı için toplam karbon emisyon miktarı içerisinde Kapsam-3'un payı firmalar bazında sırasıyla; F1 için %0,02, F4 için %79,18, F6 için %38,48, F7 için %17,89, F8 için %16,96, F12 için %52,86 ve F14 için ise %18,80 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak diğer dolaylı karbon emisyonlarını içerisinde barındıran Kapsam-3'deki karbon emisyon miktarları doğrudan karbon emisyon miktarını içeren Kapsam-1'deki miktara ulaşması beklenmemektedir. Bazı firmaların Kapsam-3'deki karbon emisyon miktarlarının yüksek olması faaliyet göstermiş oldukları sektörden kaynaklandığı söylenebilir.

GRI 305 Emisyon Standardı'nın 305-4 alt başlığına göre sera gazı emisyon yoğunluğu hakkında bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Araştırma kapsamındaki 7 firmanın sera gazı emisyon yoğunluğu hakkında bilgiye ulaşılmış olup Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. GRI 305 Kapsamında Karbondioksit (CO₂e) Yoğunluğu ile İlgili Bilgiler

GRI 305- CO ₂ e Yoğunluğu	2015	2016	2017	2018	2019
F3 (üretim miktarına göre)	6,8	7,1	6,5	6,7	6,58
F4*	27,68	29,09	40,43	28,71	24,18
F6 (çalışan sayısına göre)	3,54	3,85	3,88	3,42	3,37
F9 (ünite başına göre)	1,62	1,37	1,83	1,73	1,7
F11 (araç başına göre)	0,47	0,40	0,36	0,36	0,37
F13 (enerji yoğunluk endeksi)	102,3	103,4	102,2	99,1	98,4
F14 (çalışan sayısına göre)	3,74	3,94	3,8	3,34	3,39

*F4 firması karbondioksit yoğunluğunun hesaplanması ile ilgili bir kriter belirtmemiştir.

Sera gazı emisyon yoğunluğu çalışan sayısı, ünite başına, araç sayısı gibi kriterlere göre hesaplanabilmektedir. Tablo 10'dan görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında 7 firmanın hepsi sera gazı emisyon yoğunluğunu azaltma başarısı göstermiştir.

GRI 306 Atık Standardı'nın alt başlıklarında firmaların tehlikeli ve tehlikesiz atık miktarı ile bu atık türlerinden ne kadarının geri dönüştürülebildiği ve geri dönüştürülen atıklarının ne kadarının enerji amaçlı kullanıldığı açıklanması istenmektedir. Zira bu açıklamalar esas itibariyle firmaların atık yönetimi konusundaki başarısının tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir. GRI 306 kapsamında araştırmaya dahil edilen ve tehlikeli atık miktarına ulaşılan 12 firmaya ait bilgiler Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11.GRI 306 Kapsamında Tehlikeli Atık Miktarı (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikeli Atık Miktarı (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	207.104	56.563	45.581	7.909	1.064
F2	3.606	3.552	2.801	2.259	2.419
F3	626	710	619	543	598
F4	44	364	433	454	155
F5	2.465	2.944	3.342	3.380	3.152
F7	0	0	0,73	1	0,7
F8	69	79	48	35	5.528
F9	489	541	475	375	387
F10	4.700	7.400	7.150	249.308	73.752
F11	1.447	2.305	2.341	1.861	1.495
F13	14.192	30.971	17.811	23.617	22.144
F14	74	43	28	87	394

Tablo 11'den görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında tehlikeli atık miktarını azaltan firmalar sırasıyla; F1, F2, F3 ve F9'dur, tehlikeli atık miktarı artan firmalar ise F4, F5, F7, F8, F10, F11, F13 ve F14 olmuştur. Bu durum toplam firmaların yarısından çoğunda tehlikeli atık miktarlarında artış meydana geldiğini göstermektedir.

Her ne kadar firmaların tehlikeli atıklarında artış meydana gelse bile önemli olan bu tehlikeli atıklarının ne kadarının geri dönüştürülebildiği hususudur. Bu konuyla ilgili bilgiler Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. GRI 306 Kapsamında Tehlikeli Atıktan Geri Kazanılan Miktar (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikeli Atıktan Geri Kazanılan Miktar (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	34	314	536	4
F3	0	679	586	495	588
F4	21	244	145	286	119
F5	102	76	192	210	390
F8	40	19	24	6	5.494
F9	489	541	474	375	387
F10	0	0	78.541	225.787	4.531
F11	411	507	562	422	402
F13	9.891	20.689	12.842	20.925	15.390
F14	60	43	27	86	390

Tablo 12’den görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında tehlikeli atık miktarı artan firmaların (F5, F7 ve F10 hariç) esas itibarıyla tehlikeli atıkları geri kazanılabilir hale getirmişlerdir.

2019 yılı itibarıyla tehlikeli atık miktarının geri kazanım oranları sırasıyla F1 için %0,004, F3 için %98,33, F4 için %76,85, F5 için %12,36, F8 için %99,38, F9 için %99,97, F10 için %6,14, F11 için %26,89, F13 için %69,5 ve son olarak F14 için %99,11 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak F3, F8, F9 ve F14 firmaları tehlikeli atıklarının tamamına yakınında geri dönüşümü sağlamıştır.

Bazı firmalar tehlikeli atıklarında geri kazandıkları miktarları enerji amaçlı kullanmış olup bu konuyla ilgili bilgiler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. GRI 306 Kapsamında Tehlikeli Atıktan Enerji Amaçlı Geri Kazanılan Miktar (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikeli Atıktan Enerji Amaçlı Geri Kazanılan Miktar (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	6	4	27	1
F8	19	24	23	28	30
F10	4.700	7.400	7.150	5.994	3.338
F11	1.014	1.667	1.869	1.439	1.093
F14	14	0	0	0	3

Tablo 13'te görüldüğü üzere 5 firma tehlikeli atıklarından enerji elde ederek daha düşük sera gazı emisyonuna sahip enerji kullanmış ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamışlardır.

Bu 5 firmanın içerisinde 2019 yılı itibarıyla en büyük katkıyı tehlikeli atıklarının yaklaşık %73'nünden enerji elde eden F11 firması yapmıştır.

Firmaların faaliyetleri sonucu sadece tehlikeli atıklar meydana gelmemekte tehlikesiz atıklarda ortaya çıkmaktadır.

Araştırma kapsamındaki 14 firmanın tehlikesiz atıkları ile ilgili bilgiler Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. GRI 306 Kapsamında Tehlikesiz Atık Miktarı (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikesiz Atık Miktarı (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	120.956	99.414	105.082	470.267	225.308
F2	94.298	88.600	86.103	85.695	87.443
F3	12.125	12.896	12.317	9.123	7.165
F4	8.090	13.559	13.006	12.579	11.861
F5	904	907	804	711	989
F6	721	932	720	526	1.190
F7	32	33	33	38	10
F8	34.830	34.152	40.721	48.497	54.915
F9	3.049	2.754	2.741	2.181	2.398
F10	1.063.000	958.900	1.245.382	4.351.655	2.016.221
F11	78.479	86.514	93.109	74.310	55.507
F12	5.482	5.945	5.109	5.480	5.789
F13	11.346	10.534	13.581	9.029	12.290
F14	1.412	1.373	1.491	1.351	1.447

Tablo 14'den görüldüğü üzere 2015 yılına kıyasla 2019 yılında tehlikesiz atık miktarını azaltan firmalar sırasıyla; F2, F3, F7, F9 ve F11'dir, tehlikesiz atık miktarı artan firmalar ise F1, F4, F5, F6, F8, F10, F12, F13 ve F14 olmuştur. Bu durum toplam firmaların yaklaşık %64'ünde tehlikesiz atık miktarlarında artış meydana geldiğini göstermektedir.

Her ne kadar tehlikesiz atık miktarı bu denli artış gösterse bile önemli olan bu tehlikesiz atıkların ne kadarının geri kazanıldığıdır. Bu konuyla ilgili bilgiler Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. GRI 306 Kapsamında Tehlikesiz Atıktan Geri Kazanılan Miktar (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikesiz Atıktan Geri Kazanılan Miktar (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	12.865	17.545	391.561	154.596
F3	90	12.587	12.386	9.123	7.165
F4	7.807	10.837	10.967	12.265	11.461
F5	437	473	375	364	534
F6	132	127	106	266	522
F7	1	0,2	1	2	1
F8	9.924	8.672	12.695	17.024	17.264
F9	3.049	2.754	2.664	2.132	2.355
F10	0	0	0	2.619.607	173.352
F11	77.419	85.065	90.343	73.425	54.387
F12	15	13	11	13	4
F13	7.908	7.037	9.792	8.000	8.542
F14	1.412	1.373	1.491	1.351	1.436

Tablo 15'ten görüldüğü üzere F2 firması hariç diğer tüm firmalar tehlikesiz atıklarından belirli oranda geri dönüşüm sağlamıştır.

2019 yılında F3 firması tehlikesiz atıklarının tamamını, F4, F9, F11 ve F14 firmaları ise tehlikesiz atıklarının tamamına yakınıni geri kazanmışlardır.

Tehlikeli atıklarda olduğu gibi tehlikesiz atıklardan da enerji amaçlı geri kazanım sağlanmış olup konuyla ilgili bilgiler Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16. GRI 306 Kapsamında Tehlikesiz Atıktan Enerji Amaçlı Geri Kazanılan Miktar (ton) ile İlgili Bilgiler

GRI 306- Tehlikesiz Atıktan Enerji Amaçlı Geri Kazanılan Miktar (ton)	2015	2016	2017	2018	2019
F1	0	685	910	1.415	882
F8	5.728	4.772	4.728	5.281	5.200
F10	1.006	1.572	1.150	4.064	1.552
F11	1.060	1.449	2.766	885	1.120
F14	0	0	0	0	11

Tehlikeli atıklardan enerji elden 5 firma tehlikesiz atıklardan da enerji elde etmiş ve çevresel sürdürülebilirliğe burada da katkı sağlamıştır.

5 firmanın içerisinde 2019 yılı itibariyle en büyük katkısı tehlikesiz atıklarının yaklaşık %10'undan enerji elde eden F8 firması yapmıştır.

Bu kısma kadar GRI 300'lü seride çevresel sürdürülebilir bağlamında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde verisine ulaşılan 14 firmaya ilişkin nicel veriler açıklanmış ve yorumlanmıştır. İlgili firmaların Kurumsal Yönetim Derecelendirme (KYD) notlarına ilişkin bilgiler ise Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. Araştırma Kapsamındaki İşletmelerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notları

KYD Notu	2015	2016	2017	2018	2019
F1	9,55	9,58	9,58	9,58	9,58
F2	9,48	9,52	9,52	9,53	9,58
F3	9,36	9,36	9,36	94	9,42
F4	9,4	9,45	9,45	9,45	9,46
F5	9,42	9,51	9,63	9,64	9,65
F6	9,26	9,3	9,38	9,4	9,43
F7	9,08	9,12	9,08	9,11	9,13
F8	9,46	9,5	9,58	9,58	9,6
F9	9,28	9,32	9,33	9,35	9,4
F10	9,35	9,44	9,48	9,53	9,53
F11	9,06	9,14	9,15	9,2	9,26
F12	9,52	9,53	9,54	9,54	9,56
F13	9,44	9,42	9,47	9,48	9,5
F14	9,34	9,34	9,43	9,58	9,62

Tablo 17'de görüldüğü üzere 2019 yılı itibarıyla en yüksek KYD notuna sahip firma F5, ikincisi F14 ve üçüncüsü F8 firması olmuştur. 14 firmanın KYD notları bağlamında çevresel sürdürülebilirlikle ilgili olarak; enerji ve su tüketimi hususunda açıklamaları, sera gazı emisyonları ile ilgili açıklama ve azaltmak için yapmış olduğu faaliyetler, atık yönetiminde etkin davranmaları önem arz etmektedir. Yapılan bu açıklamalar 14 firmanın büyük oranda çevresel sürdürülebilirliğin farkında olduğunu ve bu konuyla ilgili eyleme geçtiğini göstermektedir.

6. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sanayi devrimi sonrası insan faaliyetleri kaynaklı sera gazı emisyonları artmış ve bu artış başta iklim değişikliği olmak üzere küresel ısınmaya, bioçeşitliğin azalması, çevresel deformasyon gibi birçok çevresel olumsuzluklara neden olmaktadır. 1970'li yıllara kadar firmaların odak noktası karlarını maksimum düzeye çıkartmak iken 1980'li yıllarda firmaların faaliyet gösterdiği çevreyi dikkate almadan sürdürülebilir bir faaliyet gösteremeyeceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda firmaların kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde faaliyet göstermiş olduğu başta hissedarları olmak üzere tüm paydaşlarına sorumlu davranması gerekmektedir. Dolayısıyla firmaların yapmış olduğu faaliyetler ile ilgili olarak ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan tüm paydaşlarına bilgi aktarmalıdır. Firmalar bu bilgi aktarımıyla ancak şeffaf, hesap verebilir, sorumlu, adil davranabilmekte ve bu davranışın en somut göstergesi ise sürdürülebilirlik raporları aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada 2015-2019 yılları arasında BIST Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan ve bazı verilerine tam olarak ulaşılabilen 14 firmanın sürdürülebilirlik raporları çevresel açıdan GRI 300'lü seriye göre nicel olarak incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken GRI 302 Enerji Standardı kapsamında firmaların tüketmiş oldukları enerji miktarları ve yenilenebilir enerji kullanım düzeyleri belirlenmiştir. GRI 302'ye göre 2015 yılına kıyasla 2019 yılında enerji tüketimini en fazla düşüren (yaklaşık %25 düşüş ile) F2 firması olmuş, 2019 yılında toplam tüketilen enerjinin %47'sini yenilenebilir enerjiden sağlayan F9 firması ise en fazla yenilenebilir enerji kullanan firma olmuştur. GRI 303 Su ve Atık Sular Standardı kapsamında ise firmaların tüketmiş oldukları su miktarı, geri kazanılan su miktarı ile deşarj edilen su miktarı incelenmiş olup 2015 yılına kıyasla 2019 yılında en fazla su tüketimini azaltan firmanın (yaklaşık %50 azalış ile) F6 olduğu, 2019 yılında tüketilen sudan en fazla geri kazanım sağlayan firmanın (tüketilen

suyun yaklaşık %99'nu geri kazanan) F11 olduğu ve son olarak tüketilen suyun tamamını geri kazanamayan başka bir ifadeyle tüketilen suyun tamamını deşarj eden firmaların ise F5, F6, F8, F12 ve F14 olduğu tespit edilmiştir. GRI 305 Emisyonlar Standardı kapsamında firmaların doğrudan neden oldukları sera gazı emisyonları (Kapsam-1), elektrik tüketimine bağlı dolaylı sera gazı emisyonları (Kapsam-2) ve diğer dolaylı sera gazı emisyonları (Kapsam-3) incelenmiş olup toplam sera gazı emisyonunu (Kapsam-1+2+3) 2015 yılına kıyasla 2019 yılında en fazla azaltan (yaklaşık %60 azalış ile) F5 firması olduğu belirlenmiştir. Son olarak GRI 306 Atık Standardı kapsamında firmaların tehlikeli ve tehlikesiz ayrımı yapılarak atık miktarı, atıkların geri kazanım miktarı, enerji amaçlı kullanılan atık miktarı incelenmiş olup 2015 yılına kıyasla 2019 yılında tehlikeli atıklarını en fazla azaltan firmanın (yaklaşık %99 azalış ile) F1, tehlikesiz atıklarını en fazla azaltan firmanın ise (yaklaşık %68 azalış ile) F7 olduğu ancak miktar bazında en fazla azalışın (yaklaşık 23 bin ton azalış ile) ise F11 firmasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine 306 standardı kapsamında 2015 yılına kıyasla 2019 yılında tehlikeli atıklarını en fazla geri kazanan firmanın (yaklaşık %100'nu geri kazanan) F9 olduğu, tehlikesiz atıklarını en fazla geri kazanan firmanın ise (tamamını geri kazanan) F3 olduğu bulunmuştur.

Sonuç olarak araştırma kapsamındaki firmaların çevresel sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi yapılacak olursa sera gazı emisyonlarını daha fazla ön planda tuttıkları ve azaltım için çaba gösterdikleri ifade edilebilir. Bunun neden ise firmaların faaliyet göstermiş olduğu çevrede çevresel kanunlara uyma yükümlüğünün bulunması ile sera gazı emisyon ölçümlerinin zorunlu olarak yapılması ve ilgili bakanlıklarca onaya tabi tutulmasıdır. Çalışmanın diğer bir sonucu ise incelenen firmaların tükettikleri enerji kaynaklarının çoğunlukla yenilenebilir enerji olduğu tespit edilmiş, ayrıca yenilenebilir enerji kullanan firmaların sayı ve kullandıkları yenilenebilir enerji miktarlarının oldukça az olduğu bulunmuştur. Bu durum ise firmaların iklim değişikliği ve küresel

Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma

ısınmaya neden olan fosil yakıtları tercih ettiğini göstermekte olup sera gazı emisyonlarında gösterilen çabanın esas itibariyle yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımlara yönlendirilmesinin daha doğru olacağı ve böylece sera gazı emisyonlarında da ciddi oranda azalışların meydana gelebileceği belirtilmelidir. Son olarak incelenen firmalarda atık yönetimi hususunda bilinçli olduğu söylenebilir. Ancak yine bu atıklardan enerji elde eden firma sayısı ve atık miktarı oldukça az olduğu da ifade edilmelidir. Enerji amaçlı atıkların kullanılması örneğin biyodizel gibi yakıtların elde edilerek kullanılması yenilenebilir enerjiye katkı sağlayacak ve bu doğrultuda sera gazı emisyonlarında da azalış yaşanacaktır.

Son söz olarak firmalar esas itibariyle faaliyetlerinin devamlılığı sağlarken ve üretim ya da hizmet aşamasında “bugünkü ve gelecek nesillerin çevre üzerindeki haklarını” gözeterek çevresel sürdürülebilirliği daima göz önünde bulundurmamak zorunda oldukları unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abu Al-Haija, E., Kolsi, M. C. & Kolsi, M. C. C. (2021). “Corporate social responsibility in Islamic banks: To which extent does Abu Dhabi Islamic bank comply with the global reporting initiative standards?” *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, ahead-of-print (ahead-of-print). doi:10.1108/JIABR-11-2020-0346
- Akçakanat, Ö., Senal, S. & Ateş, B. A. (2013). “Türkiye Muhasebe Standartları Çalışmalarının İçerik Analizi Bakımından Değerlendirilmesi (2004-2011).” *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(3): 1-8.
- Atasel, O. Y., Güneysu, Y. & Ünal, H. (2020). “Impact of environmental information disclosure on cost of equity and financial performance in an emerging market: Evidence from Turkey.” *Ekonomika*, 99(2): 76-91.

- Bellikli, U. & Daştan, A. (2020). "Kurumsal Zeka ve Muhasebe Bilgi Sistemi Etkileşimi: Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi'ndeki İşletmelerde Bir Araştırma." *Maliye Dergisi*, 178: 313-335.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve rnek alışmalar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Cadbury, A. (1992). "Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance." The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance, London.
- Cubilla-Montilla, M., Nieto-Librero, A.-B., Galindo-Villardón, M. P., Vicente Galindo, M. P. & Garcia-Sanchez, I.-M. (2019). "Are cultural values sufficient to improve stakeholder engagement human and labour rights issues?" *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(4): 938-955.
- ıtak, N. & Selvi, Y. (2013). "Türk Ticaret Kanunu Kapsamında Kurumsal Yönetimin Küçük ve Orta lekli İşletmelerde Uygulanabilirliği." *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24(74): 144-163.
- Daştan, A. & Bellikli, U. (2015). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Muhasebe Etkileşimi: Türkiye'de Kurumsal Yönetim Endeksine Dhil İşletmelerde Bir Araştırma." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1): 177- 208.
- Fidancı, N. (2018). *Sürdürülebilir kalkınmada karbon maliyetlerinin işletme kararlarına etkisi*. İzmir: Kitapana Yayınevi.
- Fuente, J. A., García-Sánchez, I. M. & Lozano, M. B. (2017). "The role of the board of directors in the adoption of GRI guidelines for the disclosure of CSR information." *Journal of Cleaner Production*, 141: 737-750.

- Firmaların Çevresel Sürdürülebilirlik Değerleri ve Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu: BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde Bir Araştırma
- Garcia, A. S., Mendes-Da-Silva, W. & Orsato, R. J. (2017). "Sensitive industries produce better ESG performance: Evidence from emerging markets." *Journal of Cleaner Production*, 150: 135-147.
- Gençoğlu, Ü. G. & Aytaç, A. (2016). "Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi ve BIST Uygulamaları." *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72): 51-66.
- GRI (2018a). GRI 301: Materials 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018b). GRI 302: Energy 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018c). GRI 303: Water and Effluents 2018. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018d). GRI 304: Biodiversity 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018e). GRI 305: Emissions 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018f). GRI 306: Effluents and Waste 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018g). GRI 307: Environmental Compliance 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI.
- GRI (2018h). GRI 308: Supplier Environmental Assessment 2016. Amsterdam, The Netherlands: GRI
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gökmenoğlu, K. K., Taşpınar, N. & Kaakeh, M. (2019). "Agriculture-induced environmental Kuznets curve: the case of China." *Environmental Science and Pollution Research*, 26: 37137–37151.
- Gunarathne, N. & Lee, K.-H. (2019). "Institutional pressures and corporate environmental management maturity." *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(1): 157-175.
- Karwowski, M., Raulinajtys-Grzybek, M. & Chróstny, T. (2020). "The application of the GRI 2016 standards in Polish enterprises." *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 108(164): 61-87.

- Kavut, L. (2010). "Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Raporlama: IMKB 100 Şirketlerinin Çevresel Açıklamalarının İncelenmesi." İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 21(66): 9-43.
- Kaya, U. (2006). *İşletme – Doğal Çevre İlişkilerinin Mali Tablolar Aracılığıyla Raporlanması ve Denetlenmesi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No. 201.
- Koçak, A. & Arun, Ö. (2006). "İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu." Selçuk İletişim, 4(3): 21-28.
- Miklosik, A., Starchon, P. & Hitka, M. (2021). "Environmental sustainability disclosures in annual reports of ASX Industrials List companies." Environment, Development and Sustainability, 23: 16227–16245.
- Needles, B. E., Sarı, E. S., Güngör, N., Türel, A. & Can, M. (2019). "Sustainability reporting and integrated reporting: evidence from Turkish high performance companies." Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2): 257-270.
- OECD (2004). OECD Principles of Corporate Governance, Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Okan Gökten, P. (2017). "Su Muhasebesi ve GRI 303 Su 2016 Sürdürülebilirlik Raporlaması Standardı." Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(4): 957-980.
- Okan Gökten, P., Marşap, B. & Gökten, S. (2018). "Sera Gazı Emisyon Raporlaması Bir Tercih Mi Yoksa Zorunluluk Mu? Kurumsal Bir Değerlendirme." Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (Özel Sayı): 911-922.
- Ordóñez-Castaño, I. A., Herrera-Rodríguez, E. E., Franco Ricaurte, A. M. & Perdomo Mejía, L. E. (2021). "Voluntary disclosure of GRI and CSR

environmental criteria in Colombian companies.” *Sustainability*, 13(10): 5405.

Ordóñez-Ponce, E. & Khare, A. (2021). “GRI 300 as a measurement tool for the United Nations sustainable development goals: Assessing the impact of car makers on sustainability.” *Journal of Environmental Planning and Management*, 64(1): 47-75.

Pamukçu, F. (2011). “Finansal Raporlama ile Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflıkta Kurumsal Yönetimin Önemi.” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (50): 133-148.

Sermaye Piyasası Kurulu (2005). Sermaye Piyasası Kurulu’nun (Kurul) 07.02.2005 tarih ve 4/99 sayılı toplantısı.

Sermaye Piyasası Kurulu (2013). Sermaye Piyasası Kurulu’nun (Kurul) 01.02.2013 tarih ve 4/105 sayılı toplantısı.

Şahin, Z., Çankaya, F. & Karakaya, A. (2018). “Sürdürülebilirlik Raporlarının Sektörlere ve Yıllara Göre Analizi.” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20): 17-32.

Şamdan Kaçar, Ş. (2019). *Uluslararası Muhasebe, Denetim ve Finansal Raporlama Standartlarının Tarihsel Gelişim Sürecinde 1989-2019 Yılları Arasında Türkiye’de Yapılan Çalışmaların İçerik Analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Şeker, Y. (2020). *Finansal Raporlama Kalitesi ile Çevresel Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Uluslararası Bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Trevlopoulos, N. S., Tsalis, T. A., Evangelinos, K. I., Tsagarakis, K. P., Vatalis, K. I. & Nikolaou, I. E. (2021). “The influence of environmental regulations on

- business innovation, intellectual capital, environmental and economic performance.” *Environment Systems and Decisions*, 41(1): 163-178.
- Tsireme, A. I., Nikolaou, E. I., Georgantzis, N. & Tsagarakis, K. P. (2012). “The influence of environmental policy on the decisions of managers to adopt G-SCM practices.” *Clean Techn Environ Policy*, 14(5): 953-964.
- United Nations Global Compact (UNGC) (2020a), “Overview of the UN global Compact”, 10 Eylül 2021 tarihinde http://nbis.org/nbisresources/sustainable_development_equity/un_global_compact.pdf internet adresinden erişilmiştir.
- United Nations Global Compact (UNGC) (2020b), 10 Eylül 2021 tarihinde <https://www.unglobalcompact.org/whatis-gc/mission/principles> internet adresinden erişilmiştir.
- Wachira, M. M., Berndt, T. & Romero, C. M. (2019). “The adoption of international sustainability and integrated reporting guidelines within a mandatory reporting framework: Lessons from South Africa.” *Social Responsibility Journal*, 16(5): 613-629.
- Yeşilçelebi, G. (2020). “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürdürülebilirlik Açıklamaları: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi.” *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek): 229-244.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Although the industrial revolution and globalization paved the way for economic and technological developments, it also caused many problems in environmental, social, and corporate governance issues. Today, it does not have seemed possible for companies to continue operating without taking into account their environmental and social issues, particularly corporate governance. In terms of the environmental dimension, companies should be aware of the natural resources they consume and avoid or minimize

environmental pollution in the areas in which they operate in order for their activities to be sustainable. In terms of the social dimension, it is expected that companies will continue to develop their activities in a responsible manner toward their employees, customers, and the whole society in general. Corporate governance is an important concept for companies today in line with the growth of companies and the development of capital markets as a result of globalization. Corporate governance requires that companies initiate their operations in a transparent, accountable, responsible, and fair manner that protect the interests of all stakeholders.

The purpose of this research is to determine the current status of the companies in the Borsa Istanbul Corporate Governance Index based on years of quantitative data and Corporate Governance Rating grades within the framework of the GRI 300 series, which includes environmental dimensions within the scope of the Global Reporting Initiative (GRI) Sustainability Reporting Guide. For this purpose, a content analysis was performed within the scope of the Sustainability Reporting Guide on 14 companies whose quantitative data were complete in the context of the environmental GRI 300 series between 2015 and 2019, and the change in corporate governance grades of these companies has been revealed for the determined years.

Method

Within the scope of the research, the content analysis method has been used. Content analysis is an empirical method for systematically classifying and interpreting the content and stylistic features of specific documents or reports (Gökçe, 2006: 18; Akçakanat et al., 2013: 2). The content analysis method has three main characteristics. The first is objectivity, which allows different researchers to reach the same conclusions when examining the same document or report. The second is systematic, which allows them to be classified in a specific order and in the same category. Third, it is the generality characteristics that allow explanations to be made/to be made regarding the results obtained/to be made within a specific theoretical framework (Akçakanat et al., 2013: 2).

Within the scope of the objectivity of content analysis, the quantitative data of 14 companies regarding the environmental dimension in their sustainability reports for the GRI 300 series were examined in the study. Within the scope of its systematic feature, quantitative data were classified within the framework of GRI 302, GRI 303, GRI 305, and GRI 306 and presented in the context of specific criteria/criteria. Finally, the obtained results are explained in terms of environmental sustainability in the context of generality.

Findings

The sustainability reports of 14 companies included in the BIST Corporate Governance Index between 2015 and 2019 and whose information can be collected in full were quantitatively analyzed in terms of environmental aspects according to the GRI 300 series in this study. During the subject of this research, the amount of energy consumed by the companies and the level of renewable energy use were determined in accordance with the GRI 302 Energy Standard. According to GRI 302, the F2 firm reduced its energy consumption the most in 2019 (by approximately 25%) compared to 2015, and the F9 firm provided 47 percent of total energy consumed in 2019 from renewable energy. The amount of water consumed by the companies, the amount of recovered water, and the amount of discharged water were all explored under the scope of the GRI 303 Water and Waste Water Standard. In comparison to 2015, the company that reduced the most water consumption in 2019 (by approximately 50 percent) was F6, the company that recovered the most water consumed in 2019 (by approximately 99 percent of the consumed water) was F11, and the company that recovered all of the water consumed was F11. F5, F6, F8, F12, and F14 are the companies that are unable to recover, or discharge, all of the consumed water. The GRI 305 Emissions Standard investigated greenhouse gas emissions caused directly by companies (Scope-1), indirect greenhouse gas emissions caused by electricity consumption (Scope-2) and other indirect greenhouse gas emissions (Scope-3). It has been determined that the F5 company reduced its total greenhouse gas emissions (Scope-1+2+3) the most in 2019 (by approximately 60%) when compared to 2015. Finally, within the scope of the GRI 306 Waste Standard, the companies' hazardous and non-hazardous distinctions were made, and the amount of waste, amount of waste recycling, and amount of waste used for energy purposes were investigated. In terms of quantity, the company that reduced its hazardous waste the most in 2019 (with a decrease of about 99 percent) was F1, while the company that reduced its non-hazardous wastes the least (with a decrease of about 68 percent) was F7 (with a decrease of approximately 23 thousand tons) It has been determined that the company is F11. Furthermore, within the scope of the 306 standard, it was discovered that F9 recovered the majority of its hazardous wastes in 2019 (recovering approximately 100 percent) compared to 2015, and F3 recovered the majority of its non-hazardous wastes (recovered all).

Conclusion and Discussion

As a result, if the companies examined are investigated in terms of environmental sustainability, it can be stated that they prioritize greenhouse gas emissions and strive for reduction. The reason for this is that companies are required to follow environmental laws in the areas in which they operate, and

greenhouse gas emission measurements have been made mandatory and subject to approval by the relevant ministries. Another finding of the study was that the majority of the energy resources consumed by the companies studied were non-renewable energy, with the number of companies using renewable energy and the amount of renewable energy they used being quite low. This situation demonstrates that companies prefer fossil fuels that play a role to climate change and global warming, and it should be noted that it would be more appropriate to direct efforts in greenhouse gas emissions to investments in renewable energy sources, resulting in significant reductions in greenhouse gas emissions. Finally, it can be stated that the companies investigated are concerned with waste management. It should be noted, however, that the number of companies that generate energy from these wastes, as well as the amount of waste, are quite small. The use of waste for energy purposes, for example, the use of fuels such as biodiesel, will contribute to renewable energy, resulting in a reduction in greenhouse gas emissions.